

GLASNIK Slovenskega etnološkega društva Bulletin of the Slovene Ethnological Society

Glasnik Slovenskega etnološkega društva (Glasnik SED):

Strokovno-znanstvena revija Slovenskega etnološkega društva

52 | 2012, št. 1–2–3–4

Bulletin of the Slovene Ethnological Society:

Scientific Journal

52 | 2012, Issues 1–2–3–4

Revija izhaja od leta 1956 kot *Glasnik Inštituta za slovensko narodopisje*, od leta 1959 (XV letnikov) kot *Glasnik Slovenskega etnografskega društva*, po letu 1976 pa kot *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*. | The Bulletin had been published under the name *Glasnik Inštituta za slovensko narodopisje* (Institute for Slovene Ethnology Bulletin) until 1956; as *Glasnik Slovenskega etnografskega društva* (Bulletin of the Slovene Ethnographical Society) until 1959 (XV volumes); and as *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* (Bulletin of the Slovene Ethnological Society) since 1976.

V enem letniku izidejo štiri številke. | 4 issues (1 volume) are published yearly.

SLOVENSKO *etnološko* DRUŠTVO
SLOVENE *ethnological* SOCIETY

Izdajatelj | Publisher@:

Slovensko etnološko društvo

Zanj | Represented by Tita Porenta

Ponatis celotne številke ali posameznih prispevkov in fotografij je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira. | No part of this publication may be reproduced or transmitted, in any form or by any means, without written permission from the publisher. Quotations must contain a full mention of the source.

Naslov uredništva | Address:

Slovenski etnografski muzej

Metelkova 2

1000 Ljubljana

Tel. | Tel.: (+ 386) 01 300 87 38

Fax | Fax: (+ 386) 01 300 87 35

Elektronska pošta | E-mail: info@sed-drustvo.si

Spletna stran | Website: <http://www.sed-drustvo.si/>**Uredniški odbor** | Editorial Board:

Tatjana Vokič Vojkovič: glavna urednica | Editor-in-Chief

dr. Bojan Knific: odgovorni urednik | Editor-in-Charge

dr. Mateja Habinc, mag. Martina Piko-Rustia, mag. Tita Porenta: članice | Members

Prispevke so recenzirali uredniški odbor in zunanji recenzenti. Redakcija št. 1–2–3–4, 51 | 2011 je bila končana 20. 11. 2012. | All articles have been reviewed by the Editorial Board. The editing of this issue was completed on the 20th of November 2012.

Za znanstveno in strokovno vsebino svojih prispevkov odgovarjajo avtorji. | The authours are solely responsible for the content of their articles.

Lektorica | Language Editor:

Irena Destovnik

Prevodi angleških povzetkov in izvlečkov | Translation into English:

Nives Sulič Dular

Bibliografska obdelava v programskem sistemu COBISS | Article Classification:

Breda Pajsar

Oblikovanje | Design:

Ana Destovnik

Računalniški stavek | Computer Typesetting:

Tiskarna Jagraf d. o. o.

Tisk | Printed by:

Tiskarna Jagraf d. o. o.

Naklada | Circulation:

300 izvodov | 300 copies

Spoštovane bralke in spoštovani bralci!

Letošnji *Glasnik SED*, ki ste ga že nestrpno pričakovali, je izjemoma izšel kot četverna številka. Razlogi so predvsem finančne narave – o končni višini proračuna *Glasnika SED* smo bili dlje časa negotovi, sofinancerska sredstva za leto 2012 so bila nižja kot do zdaj, in to predvsem zaradi položaja, v katerem se je znašla Javna agencija za knjigo RS. Za leto 2013 smo tako že oddali prijavo za pridobitev dodatnih sredstev na Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete (ZIFF), iščemo pa tudi druge podpirne vire, da bi lahko še naprej omogočili nemoteno in ustaljeno izhajanje *Glasnika SED* v obliki dveh dvojnih številk letno.

Kljub nižjemu proračunu in zato nižji nakladi tiskanih izvodov smo dosegli skoraj vse za leto 2012 načrtovane cilje, s katerimi smo bili zavezani sofinancerjema Ministrstvu za izobraževanje, znanost, kulturo in šport RS in Javni agenciji za knjigo RS.

Vsebina letošnjega *Glasnika SED* je pestra in aktualna. V njem sodeluje 93 avtorjev s 97 prispevki, objavljenimi v 15 rubrikah; uvedli smo novi rubriki Muzeološke strani in Projekti, na novo pa smo obudili Konservatorske strani.

Uvodne strani namenjamo spominu na Janeza Dolenca, gimnazijskega profesorja in prejemnika Murkove nagrade za življenjsko delo v letu 2011, spominjamo se ga tudi na Društvenih straneh, v zapisih o etnološkem večeru in letošnjem Murkovanju. Ker Murkovanje že tradicionalno pripravljamo v kraju bivanja in delovanja prejemnika prejšnje Murkove nagrade, nas je rajža vodila po Kobariškem in Tolminskem, Murkovo nagrado, Murkova priznanja in listine pa smo podelili v Tolminu. Rubriko Jubileji posvečamo Heleni Ložar-Podlogar in njenim dosežkom v raziskovanju ljudskih šeg in navad na Slovenskem.

V rubriki Razglabljanja objavljamo osem znanstvenih člankov z izvirnimi in aktualnimi raziskovalnimi temami. V Poročilih med drugim pišemo tudi o dveh pomembnih simpozijih, ki sta v stroki pomembno zaznamovala leto 2011, in sicer Urbana etnologija in antropologija na Slovenskem (Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo) ter Tradicija in kulturna dediščina: Izzivi za ustvarjalnost in poustvarjalnost (Inštitut za slovensko narodopisje). Sledijo rubrike Knjižne ocene in poročila, Razstave in Etnografski film. V rubriki Slovenci zunaj meja Republike Slovenije objavljamo tudi dva članka o delovanju slovenske manjšine na avstrijskem Štajerskem. Dozdajšnjim rubrikam *Glasnika SED* se znova ali na novo pridružujejo še rubrike Konservatorske strani, Muzeološke strani in Projekti. O vseprisotnosti za etnologe in ljubitelje etnologije zanimivih in uporabnih raziskovalnih tem pišemo v rubriki Etnologija je povsod, zlasti izčrpne so Društvene strani, v Odmevih sledimo etimologiji slovenskih krajevnih imen Vojnik in Vuzenica.

Uredniški odbor Knjižnice Glasnika Slovenskega etnološkega društva objavlja razpis za izbor besedila, ki bo leta 2013 v knjižni obliki objavljen v zbirki Knjižnice.

Zaradi objektivnih okoliščin smo tematski blok Južna Azija v raziskavah etnologije in kulturne antropologije predstavili v naslednjo številko, objavljamo pa že poziv za prispevke v tematski številki *Glasnika SED* 2014 Dokumentarno gradivo kot podlaga za etnološko in antropološko raziskovalno delo. Gostujoči urednici bosta Mihaela Hudelja (Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete) in Barbara Sosič (Slovenski etnografski muzej). Rok za oddajo naslova članka je 31. januar 2013, rok za oddajo celotnega besedila pa 30. april 2013.

Nadaljujemo tudi širjenje dostopnosti vsebin *Glasnika SED* v elektronski obliki. *Glasnik SED* smo tako v letošnjem letu že vključili v novo mednarodno podatkovno bazo ProQuest, trenutno pridobivamo še dodatne informacije za bazi Scopus in Gale. Zaradi znižanja javnih virov za programsko in materialno delovanje Javne agencije za knjigo RS je, žal, ustavljeno celotno delo na Portalu znanstvenih in literarnih revij, na katerem bi se predstavljal tudi *Glasnik SED*.

Dr. Bojan Knific, odgovorni urednik *Glasnika SED*, je 26. oktobra 2012 na slavnostni akademiji ob zlatem jubileju Zveze kulturnih organizacij Tržič za izredne ustvarjalne in poustvarjalne dosežke in knjigo *Tržiška dekleta daleč slové*, prejel Zlato Kurnikovo plaketo in listino. Knjigo bomo podrobneje predstavili v naslednjem *Glasniku SED*. Iskrene čestitke!

Tatjana Vokić Vojkovič
glavna urednica

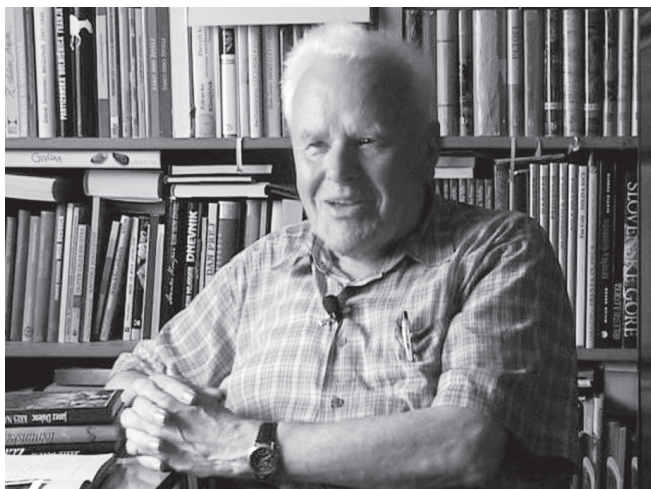
		Nekrolog	Eulogy
7	Marija Stanonik	In memoriam Janez Dolenc (1926–2012) In Memory of Janez Dolenc	
		Jubileji	Anniversaries
9	Majda Fister	Helena Ložar-Podlogar: Ob njeni sedemdesetletnici Helena Ložar-Podlogar, a Septuagenarian	
		Razglabljanja	Reflections
11	Breda Čebulj Sajko	Spomini na resničnost: Pričevanja danes še živečih internirancev o italijanskih koncentracijskih taboriščih med drugo svetovno vojno Memories of Reality: Recent Oral Accounts of Former Internees in Italian Concentration Camps during the Second World War	
23	Bojan Knific	»'Gate' čez štebale«: Historičen pregled oblačenja moških spodnjih hlač; Drugi del A Historical Overview of the Wearing of Men's Underpants; Part Two	
29	Radharani Pernarčič	Izključeni iz izključenosti: Frilens umetniki (kulturniki) kot modni kroj za cesarjeva nova oblačila; Fragment 2 Excluded from the Exclusion: Freelance Artists: A New Design for the Emperor's New Clothes; Fragment 2	
37	Aleš Gačnik	K novejši zgodovini metodologije etnološke muzeologije A Contribution to the Recent History of the Methodology of Ethnological Museology	
46	Klemen Senica	»Ječe narodov« ali tolerantne politične entitete : Zakaj misliti imperij drugače A »Prison of Nations« Or a Tolerant Political Entity: A Different Conceptualization of the Empire	
58	Miha Markelj	Tirolska arhitekturna dediščina v vaseh Zgornje Selške doline Tyrolean Architectural Heritage in the Villages of Zgornja Selška Dolina	
66	Nina Levičnik, Tomaž Novljan, Lucija Ažman Momirski	Razmerje med arhitekturo in kulturo vina The Relationship between Architecture and Wine Culture	
72	Dan Podjed	Slovenske instant zvezde: Ustvarjanje in ohranjanje slave po svetovnem spletu Slovenian Bubble Celebrities: Creation and Maintenance of Fame on the World Wide Web	
		Poročila	Reports
82	Miha Novak	Ob prelomnicah novi ali ne-novi začetki: Urbana etnologija in antropologija na Slovenskem At the Turning Points – New, Or Perhaps Not So New, Beginnings: Urban Ethnology and Anthropology in Slovenia	
83	Saša Poljak Istenič	Tradicija in kulturna dediščina: Izzivi za ustvarjalnost in poustvarjalnost Tradition and Cultural Heritage: A Creative Challenge	
85	Iztok Ilich	Pokop fašenka v Podlehniku The Burial of Carnival in Podlehnik	
87	Metka Fortuna	Čipkarska šola Idrija – osrednja nosilka ohranjanja, prenašanja in razvijanja znanja klekljanja v Sloveniji The Lacemaking School of Idrija – The Principal Promoter of the Preservation, Transmission, and Dissemination of Lacemaking Skills in Slovenia	
88	Tina Zajc	Pletarska in lončarska šola v Rokodelskem centru Ribnica Basketry and Pottery School in the Handicraft Center of Ribnica	
90	Anja Muhvič, Jernej Rejc, Janja Štefanič	Srečanje mladih antropologov v Ljubljani: Poročilo s poletne šole Roaming Anthropology 6 Young Anthropologists Assembly in Ljubljana: A Report from the Roaming Anthropology 6 Summer School	
91	Blaž Bajič	To pot malo drugače: Poročilo o delovanju študentske skupine ASS A Somewhat Different Report on the Activities of the ASS (Anthropology Students' Sessions) Student Group	

		Knjižne ocene in poročila	Book Reviews
94	Janez Bogataj	Matjaž Brojan: Slamnata sled Domžal: 300 let slamnikarstva The Traces of Straw in Domžale: Three Hundred Years of the Straw Hat Industry in Domžale	
95	Irena Destovnik	Jože Hribar (ur.), Breda Veber in Sonja Hercog: Delavke knapovke Jože Hribar (Ed.), Breda Veber, and Sonja Hercog: Female Miners	
96	Jerneja Ferlež	Peter Simonič (ur.): Leksikon mariborske družbe in kulture po letu 1945 Peter Simonič (Ed.): Lexicon of the Society and Culture in Maribor after 1945	
97	Mateja Habinc	Jernej Mlekuž (ur.): Klepetavi predmeti: Ko predmeti spregovorijo o nas in drugih Jernej Mlekuž (Ed.): Chatty Objects: When Objects Start to Speak about Us and Others	
99	Mihaela Hudelja	Andrej Pančur: Judovska skupnost v Sloveniji na predvečer holokavstva Andrej Pančur: The Jewish Community in Slovenia on the Eve of the Holocaust	
100	Ingrid Slavec-Gradišnik	Janez Bogataj: Slovenija praznuje: Sodobne šege in navade na Slovenskem Janez Bogataj: Slovenia Celebrates: Contemporary Customs and Usages in Slovenia	
102	Sonja Kogej Rus	Vlasta Vodeb in Rajka Bračun Sova: Muzeji, javnost, dostopnost Vlasta Vodeb in Rajka Bračun Sova: Museums, Public, Accessibility	
104	Slavko Kremenšek	Vito Hazler: Nekoč grajski, danes Krofllnov mlin: Študija obnove kulturnega spomenika Vito Hazler: Formerly Castle Property, Now the Krofl Mill: Restoration of a Cultural Monument	
105	Jelka Pšajd	Ludvik Rudolf: Nekaj besed o Mali Nedelji in njenih ljudeh Ludvik Rudolf: Briefly on Mala Nedelja and Its Inhabitants	
106	Iztok Ilich	Starinarna: Serviranje Antiquaria: Serving	
107	Iztok Ilich	Novi tiski na kratko Briefly on New Releases	
		Razstave	Exhibitions
110	Teja Močnik, Barbara Turk Niskač	Lučke prihodnosti: Otroci na fotografijah 20. stoletja Lights of the Future: Children in Photographs of the 20 th Century	
111	Mária Bihar Kepéné, Zoltán Lendvai Kepe	Dediščina vezenin prekmurskih Madžarov The Embroidery of Hungarians from Prekmurje and Its Legacy	
114	Irena Destovnik	Nemci v Mariboru: Stoletje preobratov 1846–1946 The Germans in Maribor: A Century of Milestones (1846–1946)	
115	Mateja Kos	Umetnost iz tovarne – keramika Dekor Art from a Factory: Dekor Ceramics Factory	
117	Mateja Kos	Sodobno finsko steklo Modern Glass from Finland	
118	Lea Kužnik	Vrabček firbček odkriva stare poklice The Curious Sparrow Discovers New Occupations	
120	Anka Novak	Kostanjevica na Krki – obrazi arhitekturne dediščine Kostanjevica na Krki – The Faces of Architectural Heritage	
121	Jelka Pšajd	»Ciglarstvo« na Melincih Brickmaking in Melinci	
123	Tadej Pungartnik	Svet na dlani: Razstava kositrnih in svinčenih figur v Pokrajinskem muzeju Maribor The World in the Palm of Your Hand: An Exhibit of Tin and Lead Figurines in the Regional Museum Maribor	
124	Saša Roškar	Slamnikarski muzej Domžale The Museum of Straw Hat Industry in Domžale	
126	Zora Torkar	Razstava Oblačilna podoba Kamničanov v letih od 1878 do 1938 The Clothing Culture of the Inhabitants of Kamnik from 1878 to 1938 (Exhibit)	

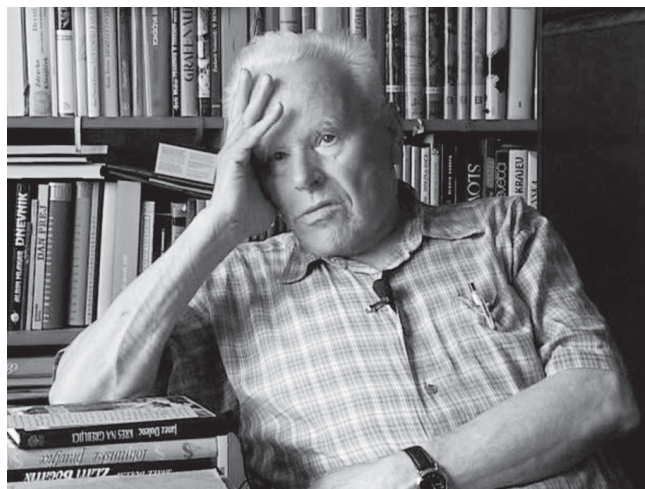
128	Katarina Žagar	Prva evropska rokodelska razstava Art@Craft Europe 2012 The First European Exhibit of Arts and Crafts: Art@Craft Europe 2012	
		Etnografski film	Ethnographic Film
130	Naško Križnar	Dnevi etnografskega filma 2012 Days of Ethnographic Film 2012	
131	Sandra Jazbec	Poročilo o poletni šoli vizualne etnografije Report on the Summer School of Visual Ethnography	
132	Nadja Valentinčič Furlan	Okrogla miza »Vizualne raziskave pustovanj« »Visual Research of the Carnival«: A Round Table	
		Slovenci zunaj meja Rep. Slovenije	Slovenes Living Beyond the Borders of the Rep. of Slovenia
133	Marija Kozar-Mukič	Nova razstava in stara hiša Porabcev A New Exhibit and an Old House in Porabje	
134	Elisabeth Arlt	»Gledat, kaj delajo« – Slovenci in Slovenke na Štajerskem »To See What They're Up To«: Slovenes in Styria	
135	Elisabeth Arlt, Susanne Weitlaner	Kulturno društvo člen VII za avstrijsko Štajersko The Article VII for Styria, Austria Cultural Society	
137	Martina Piko-Rustia	Pravljice, pripovedke in basni v ziljskem in rožanskem narečju Fairy Tales, Legends, and Fables in the Dialects of Gailtal/Zilja and Rosental/Rož	
138	Martina Piko-Rustia	Temne sence sramote: Spominske proslave ob 70-letnici pregona koroških Slovencev The Dark Shadows of Shame: Commemorations of the Seventieth Anniversary of the Persecution of Carinthian Slovenes	
140	Luigia Negro	Besede iz Rezije Words from Resia	
		Konservatorske strani	Conservation Pages
141	Eda Belingar	Delovna skupina etnologov konservatorjev pri ZVKDS: Delovno poročilo za prvo tričetrtletje 2012 Ethnologists Conservators Work Group at the Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia: Work Report for the First Nine Months of 2012	
142	Zvezda Delak Koželj	Projektna skupina za zgodovinska središča Delovne skupnosti Alpe-Jadran Project Group for the Historic Centers of the Alpe-Adria Work Group	
146	Zvezda Delak Koželj	Mreža dediščine Sveta Evrope: Heritage Network – Herein European Heritage Network (HEREIN)	
147	Aleksandra Renčelj Škedelj	Etnolog konservator in njegovo mesto: Refleksija Where is the Place for the Ethnologist Conservator	
		Muzeološke strani	Museology Pages
149	Tanja Roženbergar Šega	Muzeji v svetu globalnih sprememb Museums in the World of Global Changes	
150	Tatjana Dolžan Eržen	Štiri desetletja planšarskega muzeja v Stari Fužini Four Decades of the Museum of Alpine Dairy Farming	
152	Sebastjan Weber idr.	Sodobno meščanstvo v Celju Modern Middle-Class Urbanites in Celje	
155	Zoltán Lendvai Kepe	Varuhi vrednot iz Domanjševcev Guardians of Values from Domanjševci	
		Projekti	Projects
156	Tamara Andrejek	Projekt Doživetje prostora: A megélt táj – Sense of place (SOP) The Sense of Place Project: A megélt táj – Sense of place (SOP)	

Kazalo		Table of Contents
157	Rok Bavčar	Kulturna dediščina v dveh mednarodnih evropskih projektih Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU Cultural Heritage in Two International European Projects of SRC SASA
159	Mija Bokal	Nesnovna dediščina šteje Intangible Heritage Counts
160	Alenka Černelič Krošelj	Bogastvo podeželja v skupni turistični ponudbi – »Pot medičarstva in lectarstva med Krškim in Zagrebom« Rural Wealth within the Collective Tourist Offer: The Trail of Mead and Gingerbread Making between Krško and Zagreb
162	Aleksander Panjek	Dediščina v živo: Projekt Heritage Live The Heritage Live Project
165	Tjaša Rotar Kokalj	Projekt Brezmejna doživetja kulturne dediščine: Avstrijska Koroška–Gorenjska The Boundless Experience of Cultural Heritage: Carinthia, Austria – Gorenjsko, Slovenia Project
166	Irena Destovnik, Martina Piko-Rustia	Čezmejni projekt DUO Kunsthandwerk The Transborder DUO Kunsthandwerk Project
170	Jožica Koder	Predstavitve knjige Marije Stanonik Marija Stanonik's Book Launch
		Etnologija je povsod Ethnology is Everywhere
172	Bojan Knific	Prebujeni zapisi: Iskanje novih poti poustvarjanja slovenskega plesnega izročila Roused Notes: Looking for New Ways of Presenting Slovene Dance Heritage
175	Marko Smole	Urejanje etnografske zbirke Jakoba Bartola Organization of Jakob Bartol's Ethnographic Collection
177	Jasna Sok	Ob desetletnici delovanja Muzejskega društva Kozje The Tenth Anniversary of Kozje Museum Society
179	Marija Križnik	Skupina vezilj Beli vez: Na poti k 10-letnici delovanja Beli Vez Embroidering Society Nears Its 10 th Anniversary
180	Bojan Knific	Drugi mednarodni festival vezenja v Velenju 2nd International Embroidery Festival in Velenje
		Društvene strani Society Pages
182		Volilni zbor članov SED Electoral Assembly of the Slovene Ethnological Society Members
183	Tita Porenta	Poročilo o delu SED: Prva polovica leta 2012 Slovene Ethnological Society Work Report: The First Half of 2012
184	Marko Smole	V Ribnici in Loškem potoku z delovno skupino za ljubitelje etnologije Friends of Ethnology Work Group in Ribnica and Loški Potok
185	Barbara Ivančič Kutin	Etnološki večer z Murkovim nagrajencem, gimnazijskim profesorjem Janezom Dolencem An Ethnological Evening with Professor Janez Dolenc, Recipient of the Murko Award
186	Anka Novak	Nekaj o ohranjanju in osvetljevanju etnološke stavbne dediščine na Gorenjskem Conservation of Vernacular Architecture and Ethnological Heritage in Gorenjsko
188	Mojca Tercelj Otorepec	Etnologija in slovenske pokrajine: Gorenjska: Strokovni posvet SED Ethnology and Slovene Regions: Gorenjsko (Principal Conclusions)
190	Vito Hazler, Marija Klobčar, Tita Porenta, Saša Roškar	Etnologija in slovenske pokrajine: Gorenjska: Glavni sklepi posveta Ethnology and Slovene Regions: Gorenjska (Principal Conclusions)
191	Sandra Jazbec	Fotografija Stojana Kerblerja v etnološkem kontekstu Stojan Kerbler's Photographs within the Context of Ethnology
192	Marko Smole	Sedma etnološko-muzejska delavnica 7 th Ethnological and Museum Workshop
193	Alenka Černelič Krošelj, Ivanka Počkar	Kólnarji, trgovci, obrtniki Coal Pickers, Merchants, Craftsmen

194	Naško Križnar	Etnološki večer s Herto Maurer-Lausegger An Ethnological Evening with Herta Maurer-Lausegger
195	Marko Smole	Nesnovna dediščina v obmejnem prostoru Intangible Heritage in Areas along the State Border
196	Helena Rožman, Alenka Černelič Krošelj	Mala šola etnologije – izkušnja dediščine Ethnology 101 – The Heritage Experience
197	Helena Rožman, Nina Sotelšek	Mala šola etnologije – Camera Obscura Ethnology 101 – The Camera Obscura
198	Anita Matkovič	12. Vzporednice med slovensko in hrvaško etnologijo 12 th Parallels between the Slovene and the Croatian Ethnology
199	Mojca Šifrer Bulovec	Strokovna ekskurzija v Poljansko dolino Excursion to Poljanska Dolina
200	Tina Palač	Etnologija in turizem – od problemov do rešitev Ethnology and Tourism – From Problems to Solutions
201	Karla Kofol	Rajža po Kobariškem in Tolminskem Jaunt through Goriško and Tolminsko
202	Ingrid Slavec-Gradišnik	Štrekljevi nagrajenki za leto 2012 ddr. Mariji Stanonik Marija Stanonik, Recipient of the 2012 Štrekelj Award
204	Irene Portis Winner	Zahvala prof. dr. Irene Portis Winner ob prejemu častne listine SED v letu 2011 A Thank You Note from Irene Portis Winner upon Her Reception of the Honorary Plaque of the Slovene Ethnological Society for 2011
205	Marjetka Balkovec Debevec	Ko nas zaznamuje etnologija ...: Nagovor ob Murkovanju 2012 Marked by Ethnology: Address of the Recipient of the 2011 Murko Special Recognition Award
206		26. podelitev Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine 26 th Presentation of the Murko Award, the Murko Special Recognition Award, and the Murko Certificate
		Odmevi Echoes
212	Silvo Torkar	Odstiranje slovenskih krajevnih imen: Vojnik in Vuzenica Slovene Place Names: Vojnik and Vuzenica
		Razpisi, vabila, obvestila Tenders, Invitations, Notices
214		Knjižnica Glasnika SED 2013 The Bulletin of the Slovene Ethnological Society Book Series in 2013
215		Poziv za prispevke v tematski številki »Glasnika SED« za leto 2014 Call for Contributions to the Thematic Issue of the Bulletin of the Slovene Ethnological Society for 2014
216		Navodila za avtorje Instructions for Authors

Fotograma iz filma Janez Dolenc.

Kamera in montaža Miha Peče, urejanje Naško Križnar, 92 min 45 sek, Tolmin, 29. 6. 2005

IN MEMORIAM JANEZ DOLENC (1926–2012)¹

Prof. dr. Bogdan Dolenc je na začetku občutene pogrebne maše dejal: »Danes so ne le v Tolminu, temveč tudi v podružnični cerkvi sv. Brikcija v Četeni Ravni zapeli zvonovi v slovo mojemu stricu«, ki se je v rojstno vas pod Starim Vrhom nad Poljansko dolino rad vračal, saj so ga na rojstni domačiji vedno ljubeznivo sprejeli. Zato sta bili pesmi *Pojdem v Rute* in *Kje so tiste stezice za zadnje slovo* nadvse pravi. Janez Dolenc je prijel na svet 5. septembra 1926 kot drugi v družini z devetimi otroki na domačiji pri Tavčarju (od koder izvira rod pisatelja Ivana Tavčarja). »Uka žej« je fantiča že po treh letih ljudske šole v domačih Javorjeh »speljala« zdoma, najprej v Gorenjo vas in nato na gimnazijo v Kranj. Že kot 14-letni dijak je med poletnimi počitnicami leta 1940 zapisal osem povedk. Z drugo svetovno vojno so Nemci kranjsko gimnazijo spremenili v nemško učiteljsko in s seboj pripeljali nemške dijake. Janez Dolenc je ta čas ostal dve leti doma in pomagal kmetovati. »Sosedova mati Ana Zupanc je bila živ leksikon za stare pesmi, povedke in šege.« Obiskoval jo je in pridno zapisoval, npr. o lanu in izdelavi platna. Da bi se izognil mobilizaciji v nemško vojsko, v kateri je padel njegov starejši brat Tonček, je jeseni leta 1944 odšel v gimnazijo v Celovec. Tam sta ga zaradi sodelovanja proti okupatorju 17. januarja 1945 dva gestapovca s psom odpeljala v ječo. Sredi marca so ga s transportom odpeljali v Dachau. K sreči so ga že 29. aprila 1945 osvobodili ameriški vojaki. 8. junija 1945 je bil spet doma, toda zaradi hudega vnetja rebrene mrene tako oslabeled, da šolanja ni mogel takoj nadaljevati. Dobro leto je ob skrbni mamini negi prebil doma in ta čas izkoristil za sistematično zbiranje etnološkega in folklornega gradiva v domači fari, kar je dokumentiral

do dne natančno. Njegovo gradivo o šegah sta s pridom uporabila Vinko Möderndorfer (*Prazniki*, 1948) in Niko Kuret (*Praznično leto Slovencev I–IV*, 1965–1970). Povedke iz tistega časa so prišle na dan v knjigi *Kres na Grebljici* (Glasovi 22, 2000). Selški dolini na drugi strani Starega Vrha se je oddolžil z objavo *Pripovedk*, ki jih je z Martinj Vrha (1986) zbral Martin Tušek. Jeseni 1947 je na kranjski gimnaziji naredil privatni izpit za 5. razred gimnazije; v Ljubljani se je vpisal v 6. razred gimnazije v Vegovi ulici. Zbrano slovstveno folkloro je prepisoval na čisto. V antikvariatu Dolžan je opazil kompletno Štrekljevo zbirko, 16 v modro platno vezanih knjig. Skoraj od ust si je pritrgal denar, da je postal lastnik te zbirke. Jeseni 1950 se je Janez Dolenc vpisal na ljubljansko univerzo. Poleg slovenščine mu ni bilo mogoče vpisati še etnologije, zato si je poiskal vso ustrezno literaturo in jo študiral sam. V tretjem semestru je pripravil nalogo *Pripovedno blago severnega poljanskega narečja* in zanjo leta 1952 dobil študentsko Prešernovo nagrado. Že poleti se je vključil v ekipo Borisa Orla, ki je tisto leto s sodelavci iz Slovenskega etnografskega muzeja raziskoval območje Šentjerneja na Dolenjskem. Leta 1956 je diplomiral na Oddelku za slovanske jezike in književnosti na Filozofski fakulteti v Ljubljani z nalogo o tako rekoč rojaku Antonu Žaklju-Rodoljubu Ledinskem. Zato je Janezu Dolencu pripadla čast, da je bil slavnostni govornik, ko smo pred leti ob velikem razumevanju župnika, njunega rojaka Lojzeta Oblaka z Bukovega Vrha, »Prešernu v sutani« v Velikem Trnu nad Krškimi na vzhodni steni tamkajšnje cerkve odkrili spominsko ploščo. Po končanem študiju sta si Janeza Dolenca za sodelavca obetala Ivan Grafenauer in Milko Matičetov na Inštitutu za slovensko narodopisje SAZU v Ljubljani. Kdo ve, zakaj predsedstvo SAZU v osebi gosposkega Josipa Vidmarja ni bilo za to. Jeseni leta 1957 je Janez Dolenc postal profesor slovenšči-

¹ Članek je bil objavljen v dnevniku *Delo* 54(96), 25. april 2012: 18 (op. ur.).

* Red. prof. ddr. Marija Stanonik, doktorica literarnih znanosti in teologije, mag. etnologije, znanstvena svétnica, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU. 1000 Ljubljana, Novi trg 2, E-naslov: stanonik@zrc-sazu.si

ne na učiteljskišču in pozneje gimnaziji v Tolminu. Svojega talenta ni zakopal. Njegova doslednost v zastavljeno smer se vidi iz tega, da je za strokovni izpit leta 1961 napisal obsežno razpravo Pouk ljudskega slovstva na učiteljskišču. Pedagoška zaposlitev mu res ni dopuščala zgolj raziskovalnega dela, je pa v tridesetih letih (1957–1987) privzgojil spoštljivo naklonjenost do slovenske etnološke in posebej slovstvene folklorne dediščine številnim rodovom učiteljev in učiteljic, dijakov in dijakinj na tolminskem učiteljskišču in nato gimnaziji. S pomočjo mladega rodu je v nad petdeset skrbno urejenih mapah nabral najrazličnejše etnološko in folklorno gradivo. Zato je lahko malo za šalo malo zares v *Glasniku Slovenskega etnološkega društva* leta 1989 pisal o »Inštitutu Janeza Dolenca v Tolminu«. Iz tega gradiva so izšle *Tolminske pravljice* (Ljubljana 1989) in v knjigi *Zlati Bogatin* (Glasovi 4, Ljubljana 1992) izbrane povedke s Tolminskega. Kot višji predavatelj je v desetletju 1979–1989 v enoti ljubljanske Pedagoške akademije v Novi Gorici poučeval metodiko slovenskega jezika in mladinsko književnost. Slavista, urednika, deloma etnologa in slovstvenega folklorista Janeza Dolenca Primorci in zlasti Tolminci štejejo za svojega, čeprav Polonca Kavčič, ki je napisala o njem diplomsko nalogo, ugotavlja, da je skušal na vseh področjih raziskovanja obdržati ravnovesje med rodno Poljansko dolino in Tolminsko, ki mu je dajala kruh in toplo družinsko zavetje. Kot slavist se je posvečal zlasti primorskim avtorjem. Napisal je dve poljudni književni monografiji: o Simonu Gregorčiču (1989) in Francetu Bevku (1990), strokovne članke o folklornih sestavinah v delih Franceta Bevka, Joža Lovrenčiča in Ivana Preglja. Zato ni naključje, da mu je urednik Zbranih del slovenskih pesnikov in pisateljev zaupal urejanje njegovih zbranih del. S članki o kulturnih dogodkih na Tolminskem se je oglašal že prej in se izkazal kot urednik *Tolminskih zbornikov*. Po upokojitvi je skušal uresničiti prvotno zamišljeno strokovno poslanstvo, saj je v slovstveni folkloristiki in etnologiji našel ustvarjalno torišče svojega življenja in svoje izsledke objavljaj v strokovnih (*Jezik in slovstvo*, *Loški razgledi*, *Primorska srečanja*, *Slovstvena folkloristika*, *Traditiones*) in nekaterih poljudnih publikacijah. Njegova bibliografija obsega nad tristo strokovnih

člankov in razprav, od katerih jih je z etnološko in folkloristično tematiko ena tretjina in vsebujejo etnološke teme iz Poljanske doline (paša, košnja in druga kmečka opravila, koparjenje), Tolminskega (šege in vraže na Tolminskih Ravnah, božične navade in novoletne šege in verovanje, bala, kresovanje, materialna kultura v vasi Volče) in Goriškega (koline, božično-novoletni čok itn.), literarjenje (Pustotnik, Lojze Hafner, Julka Fortuna, Anica Gartner), folkloristične članke z gradivom in komentarje. Poleg tega ne gre prezreti Dolencovega prispevka k raziskovanju tolminskega punta. Posebno pomembno je, da je v arhivu na Dunaju odkril koncept poročila cesarju Karlu z imeni 11 voditeljev tolminskega punta in načinu njihove usmrtnitve 23. 4. 1714. Dolencova bibliografija vsebuje tudi lastno leposlovno ustvarjanje s planinsko, puntarsko, z vojno in s potresno tematiko. V *Loških razgledih* je Dolenc sistematično objavljaj študije o življenju in delu rojaka, prvega profesorja slovanske filologije na Univerzi v Gradcu, Gregorja Kreka, ki se je poglobljeno ukvarjal z vprašanji slovstvene folklore in slovanske mitologije in med drugim izdelal prva navodila za znanstveno izdajo »slovenskih narodnih pesmi«. Dolenc je dal Slavističnemu društvu Slovenije in Inštitutu za slovensko narodopisje pri ZRC SAZU pobudo za simpozij o njem in z lastno finančno udeležbo omogočil, da so temu zaslužnemu Slovencu postavili spomenik v njegovem domačem kraju in na tleh njegove domačije. Za pedagoško in ustvarjalno delo je bil Janez Dolenc deležen več priznanj, ob upokojitvi leta 1989 je postal častni član Slavističnega društva Slovenije, leta 2005 so mu za njegovo strokovno delo na področju slovstvene folkloristike podelili Štrekljevo nagrado in leta 2011 Murkovo nagrado za življenjsko delo na področju etnologije. Redko komu je dano tako lepo zaokrožiti svoje življenje, saj je pomenljivo, da se mu je ob ljubeči skrbi domačih življenje izteklo tik pred velikonočnim tridnevjem, kar je poudaril tudi tolminski župnik Damijan Bajec. Lipa pa bo zelenela tudi po zaslugi vsega tistega, kar je storil za slovenski narod Janez Dolenc. To je simbolično sporočilo dežja, ki je ob pogrebu obilno namakal izsušeno zemljo.

Na mednarodni konferenci Ljudsko izročilo in religija med tradicijo in transformacijo (*In Honorem* Niko Kureta), ISN ZRC SAZU.

Foto: Jurij Fikfak, Ljubljana, 7. 9. 2006

V krogu koroških narodopiscev ob praznovanju sedemdesetletnice.

Foto: Arhiv KKZ Celovec, Višarje, 26. 7. 2012

HELENA LOŽAR-PODLOGAR

Ob njeni sedemdesetletnici

Okrogle življenjske obletnice so največkrat priložnost, da se spomnimo vsaj najpomembnejših prelomnic ali dosežkov v življenju. Zato je z njimi povezana tudi posebna oblika praznovanja, lahko bi rekli celo posebna »ljudska šega«, beseda, ki jo je pri svojem raziskovalnem delu in objavah nešteto krat uporabljal in zapisala mag. Helena Ložar-Podlogar. Ob njenem praznovanju sedme okrogle obletnice v letošnjem letu je zato prav, da se ne spomnimo le njenih pomembnih dosežkov v raziskovanju ljudskih šeg in navad v širšem slovenskem prostoru, ampak vsaj s kratkim opisom tudi njene življenjske zgodbe – tistega dela seveda, ki je povezan z našo stroko. In vse se je resno začelo že z njeno magistrsko temo – Ženitovanjske šege Ziljanov: Kritični pretres dosedanjih poročil in terenska dognanja. Prijavljena je bila sicer kot doktorska teza, vendar so prav tisto leto uvedli magisterij; tako je bila prva etnologinja, ki se je morala »odreči« doktoratu, ne da bi prej opravila magisterij.

Raziskovanje šeg življenjskega kroga, katerih osrednji del so, poleg šeg ob rojstvu in smrti, prav ženitovanjske šege, je bila tudi njena glavna »službena« naloga, s katero je zaorala v do tedaj skoraj neobdelano raziskovalno polje. Del svojih raziskav pa je namenila tudi t. i. letnim šegam – od božično-novoletnih (posebej naj omenim novoletne šeme – otepovce v Bohinju, obhode Pehtre babe v Podkorenu in Ziljski dolini, Miklavževe obhode itd.) do pomladnih (barčice sv. Gregorja v Kropi, Kamni Gorici, Trziču, Železnikih), dokumentirala je telovske in veliko-nočne procesije po vsej Sloveniji in na Koroškem. Posebej pa bi omenila še njeno večletno raziskovanje pustnih šeg; kot prva je poglobljeno pisala o dobrepoljskih (zagoriških in »ponikuških«) mačkarah, med etnologi prva odkrila in po nekajletnem spremljanju napisala razpravo o Vrbiških šjemah, in morda še kaj. Od šeg življenjskega kroga pa so jo posebno zanimala šega ob smrti; pravi, da zato, ker so še tako žive, da ljudje sploh ne go-

vorijo o šegah, pravijo le, da pač tako mora biti. Dokumentirala je tudi številna pokopališča, največ na Dolenjskem. Sama pravi, da si je temeljno znanje o raziskovanju šeg pridobila prav na Inštitutu, kjer je že kot študentka tretjega letnika, ob mentorstvu dr. Kureta, urejala fototeko.

Že kot diplomantka nemškega jezika s književnostjo in etnologijo leta 1966 in po dveletnem podiplomskem študiju na dunajski univerzi (Institut für vergleichende Volkskunde) kot Herderjeva štipendistka je začela raziskovati vse premalo znano področje šeg in navad v širšem slovenskem prostoru kot eni najznačilnejših sestavin narodnostne kulture in preteklosti. Lahko bi ostala na Dunaju, kjer ji je prof. Richard Wolfram nakazal možnost, da bi kot asistentka študentom približala ljudsko kulturo na Balkanu. Toda obljubila je, da se bo po končanem četrtem semestru vrnila domov, na Inštitut za slovensko narodopisje in, kakor je bila njena vrlina, obljube ni nikoli prelomila. Tako ji je vseživljenjsko delo na Inštitutu za narodopisje SAZU omogočilo, da je svoj življenjski cilj vedno znova izpopolnjevala. Na začetku je urejala fototeke, pozneje pa modernizirala arhiviranje etnološkega gradiva. Kot vestni zbirateljici in dokumentalistki na terenu po Sloveniji, Avstriji, v Porabju na Madžarskem in tudi Italiji ji je bilo kot asistentki dr. Nika Kureta na Inštitutu že na začetku omogočeno, da se je poglobila v svoj življenjski cilj, to je raziskovanje ljudskih šeg, najprej in predvsem s poudarkom na šegah življenjskega kroga. Na Inštitutu je z reelekcijami leta 1984 prišla do naziva raziskovalna svetnica, potem pa so se nazivi spreminjali hkrati s spremembo pravilnika. Raziskovalni »steber« je bil ukinjen, tako da je v pokoj leta 2003 odšla z nazivom razvojnoraziskovalna sodelavka.

Bila je med prvimi mlajšimi etnologi, ki so raziskovali področje mask in najpomembnejših slovenskih šeg. Svoja spoznanja in odkritja je ves čas posredovala strokovni in splošni javnosti v

* Prof. Majda Fister, univ. dipl. etnol. in kult. antropol. 1000 Ljubljana, Na jami 5, E-naslov: majda_fister@T-2.net

obliki člankov, predavanj, filmov ter na strokovnih posvetovanjih doma in v sosednjih alpskih deželah, na radiu in televiziji, na domačih in tujih ustanovah ter univerzah, na slovenskih šolah, kulturnih večerih itd. Kot sodelavka na različnih medakademjskih izmenjavah in institucijah je posredovala naše slovensko in seveda tudi svoje vedenje o etnografskih značilnostih slovenskega prostora s številnimi članki in razpravami ter jih posredovala v tuje, zlasti strokovne kroge. Najpogostejša smer njenega posredovanja je bilo seveda avstrijsko in nemško govoreče okolje, saj je med drugim že leta 1973 kot glavna urednica slovenskega dela bibliografske revije *DEMOS, Internationale bibliographische Informationen* (glavno uredništvo v Dresdnu) v nemščini pisala povzetke pomembnejših slovenskih etnoloških del, obenem pa je bila slovenska urednica v *Internationale volkskundliche Bibliographie* (Bonn). Doma pa je seveda svoja spoznanja predstavljala tudi v okviru *Leksikona slovenske etnologije* (cca 450 gesel), v *Enciklopediji Jugoslavije* in seveda pozneje v *Enciklopediji Slovenije*.

O strokovnih dosežkih (ne samo o šegah ...) mag. Helene Ložar-Podlogar nam seveda največ pove njena obsežna bibliografija. Kot posebnost je treba spomniti, da je bila med prvimi etnologi, ki je začela neposredno na terenu raziskovati tudi zamejske Slovence na Koroškem in v Porabju. Tako je nastala tudi njena monografija *V adventu snubiti – o pustu ženiti: Svatbene šege Ziljanov* kot tisti rezultat njenih raziskav, ki ga je verjetno večino časa opravljala z največjim veseljem in ki resnično kaže, kako močno je vplivala na njene življenjske cilje tema magistrske naloge. Vzporedno z njo je nastala tudi prva razprava na to temo o primerjavi ženitovanjskih šeg v Porabju in Prekmurju. Ob njenih primerjavah tudi s tujo literaturo je iskala izvire posameznih prvin v povezavi z maskami in maskiranjem, še posebej pa o zanimivem pojavu »lažne neveste« na svatbah, kar je hkrati eden od dokazov identitetne posebnosti slovenskega življa in hkratne navezanosti v širši evropski prostor.

Seveda je raziskovala tudi mnoge druge posebnosti, vse do zadnjih let ziljsko štehanje, prav do roba slovenske etnične meje; za njihovo primerno predstavitev bi potrebovali res mnogo prostora. Slavljenske znanstvene in strokovne objave, ocene in poročila ter poljudni članki, ki označujejo pretekla desetletja, seveda napovedujejo še obilo nadaljnega dela. Njen celoten opus (do leta njene upokojitve) obsega preko 350 bibliografskih enot, ki zajemajo znanstvene razprave, monografije, strokovne in poljudne članke, posegla je tudi v zgodovino stroke (npr. kako je nastajalo tedaj in še dolgo za tem prvo sintetično delo *Narodopisje Slovencev*) vse do bibliografij Nika Kureta, Milka Matičetovega, Rajka Ložarja in še kakega strokovnega sodelavca. Tudi na mladino ni pozabila: najmanj trideset preprosto pisanih prispevkov je napisala za otroške in mladinske revije (*Ciciban, Pionir, Mavrica*). Za svoje delo je bila leta 2000 nagrajena z Murkovo nagrado za življenjsko delo, leta 2001 pa je za svoje znanstveno sodelovanje z avstrijskimi instituti prejela naslov dopisne članice Avstrijskega narodopisnega društva (Verein für Volkskunde in Wien).

Da bo podoba naše kolegice še bolj popolna, želim podati še nekaj »privatnih« življenjskih potez, ki so bile odločilne, da se je Helena odločila za to življenjsko usmeritev. Ti spomini so prikazani v fragmentih, tako kot so se rojevale misli – neurejenih in preprostih.

Samo »trojka« iz matematike (po njenih besedah njen najljubši predmet) v zadnjem spričevalu novomeške gimnazije (1961) je

Heleni, ki jo vsi kličemo Alenka, vzela pogum, da bi se vpisala na arhitekturo. Zato pa se je posvetila študiju nemškega jezika in etnologije, tako da je bila leta 1966 že diplomirana germanistka in etnologinja, sicer še ne »formirana«, vendar z vsemi pogoji, da je lahko zasedla mesto asistentke na Inštitutu za slovensko narodopisje na SAZU.

Ali bi lahko bilo drugače, kot da se je posvetila narodopisju? Vse okoliščine, v katerih je živela kot otrok in kasneje kot mladenka, so jo nehote napeljevale v to smer. Že stara mama, Košakova, jo je v zidanici na Trški gori nad Novim mestom učila peti stare ljudske pesmi; peli so jih tudi kopači in delavci domačini, ko so se povесili po končanem delu v vinogradih. Njena mama je po dolgih »suhih« letih po vojni končno le dobila službo v Dolenjskem muzeju: hudomušno se rada spominja, kako jo je ravnatelj muzeja, prof. Janko Jarc, ki je rad posedal v Košakovi gostilni, večkrat povabil: »Punca, dol se used' pa poslušaj, da se boš kaj naučila!« In je poslušala. Za maturitetno nalogo si je izbrala Novomeško čitalnico in čas slovenskega preporoda, in spet so bile tu ljudske igre, pesmi in maškarade.

Kot dekle je nekaj počitnic preživljala v družbi tete Marte Ložar, si dopisovala s stricem Rajkom Ložarjem, ki ji je zameril, da mu ni izdala, da študira etnologijo. To mu je povedala šele v pismih z Dunaja. Pravi, da ne ve, zakaj. Le kdo ne ve za arheologa, etnologa, umetnostnega zgodovinarja Rajka Ložarja, ravnatelja Etnografskega muzeja v Ljubljani, organizatorja in pisca našega temeljnega dela *Narodopisje Slovencev* I in II (1944 in 1952), in za njegovo soprogo Marto Ložar, ki je kot prva raziskovala našo narodno nošo? Tako je Alenka prišla na študij v Ljubljano z nekim predznanjem tudi o etnografski stroki, kar se je odlično odražalo že v času študija, ko smo sleherne počitnice opravljali t. i. »terenske vaje« skupaj s profesorji in z muzealci Etnografskega muzeja. Bilo je to v Poljanski dolini, v Prekmurju, nato na Pohorju pa v Škocjanskih hribih na Dolenjskem, v Šenčurju pri Kranju in še drugod. Zbiranje etnografskih podatkov smo vzeli zelo resno, saj smo ob koncu terena zmeraj oddali urejen in zbran material, ki se je potem hranil in arhiviral tako v Etnografskem muzeju kot tudi na Oddelku za etnologijo na Filozofski fakulteti ter se uporabljal v znanstvene namene in celo za izdelavo doktorskih disertacij. Vse, kar smo beležili in zbirali, je bila dragocena podlaga naši nesnovni dediščini, ki ima svojo veliko vrednost in dostojanstvo – in to moramo znati prav ceniti in spoštovati. Prav k temu je vse svoje življenje veliko pripomogla prav Alenka – Helena Ložar-Podlogar, in zato ji ob njeni okrogli obletnici vsi želimo veliko ustvarjalnega navdiha in uspehov.

In za konec: ko so Alenke tri hčerke začele hoditi v šolo in so postale že majčkene samostojne, si je tudi njihova mama izbrala »nekaj za dušo«: pred skoraj tridesetimi leti se je pridružila pevskemu zboru »Lipa zelenela je ...« – prizna, sprva predvsem zaradi lepih koroških pesmi; najprej je bila seveda uglasbena celotna Ziljska svatba. In tudi pri zboru so našli »žrtev« za urejanje in pisanje koncertnih listov. In v enem izmed njih je ob desetletnici zbora zapisala naslednje misli:

Pesem življenja – življenje v pesmi. Življenje je ena sama pesem: slovesna, vesela, otožna, glasna in tiha ... ljudska in umetna. Vsaka pesem je pesem življenja in vsako življenje poje svojo pesem in vendar nas prav pesem združuje in povezuje, nas potolaži, nam daje moč in voljo – da ponovno zaživimo.

SPOMINI NA RESNIČNOST

Pričevanja danes še živečih internirancev o italijanskih koncentracijskih taboriščih med drugo svetovno vojno

Pregledni znanstveni članek | 1.02

Izvleček: Članek z leta 2012 posnetimi ustnimi pričevanji danes še živečih nekdanjih taboriščnikov iz italijanskih koncentracijskih taborišč Gonars, Rab, Renicci in Monigo dopolnjuje dosedanje etnološko proučevanje te tematike. Nova pričevanja odražajo današnje spominjanje pripovedovalcev na fašistični teror, ki so ga doživeli pred šestdesetimi leti.

Ključne besede: italijanska koncentracijska taborišča, druga svetovna vojna, interniranci, ustna pričevanja, spomin

Abstract: Based on oral accounts by former prisoners of Italian concentration camps in Gonars, Renicci, and Monigo, and on the island of Rab, which were recorded in 2012, this paper supplements the existing ethnological research on this topic. These recent accounts reflect the ways their narrators remember the terror of the fascist regime they had experienced six decades ago.

Key Words: Italian concentration camps, World War II, internees, oral accounts, memory

Uvod

O italijanskih taboriščih iz druge svetovne vojne in življenju v njih se je do sedaj v slovenski etnologiji malo pisalo. Na tem področju imajo gotovo prednost zgodovinske študije, nekaj je tudi spominskih monografij, še več zapisov preživelih pa je v starejših letnikih revije *TV-15*,¹ današnje *Svobodne misli*, v zadnjem letu se večja tudi število literarnih in dokumentarnih objav. Vse imajo en cilj: na podlagi novih dejstev, dokazov, predvsem pa ustnih pripovedi preživelih reinterpretirati nekdanja fašistična dejanja in obsoditi fašizem, ki je desetletja dolgo ostajal potisnjen v ozadje posledic nacističnih grozot.

Pričujoči članek² želi dosedanje vedenje o slovenskih internirancih v italijanska koncentracijska taborišča dopolniti s pričevanji danes še živečih preživelih. S tega zornega kota dopolnjuje predvsem delo Božidarja Jezernika, ki je v osemdesetih letih objavil obširno študijo *Boj za obstanek: O življenju Slovencev v italijanskih taboriščih* (Jezernik 1983) in z njo zaoral ledino etnološkega raziskovanja mejnosti človekovega preživetja med drugo svetovno vojno. Tej temi je bilo pred njegovo raziskavo v vedi sicer namenjenih nekaj prispevkov, a nihče med avtorji ni italijanskega fašizma obravnaval tako poglobljeno kot Jezernik. Podobno stanje, ki se je v etnologiji ohranilo vse do danes, prikazuje poglavje Pregled etnološke literature o življenju internirancev v italijanskih taboriščih.

V jedru članka predstavljam prve povzetke pred kratkim posnetih pričevanj anonimnih pričevalcev, s katerimi skušam dopolniti v etnologiji do sedaj objavljena in meni znana dejstva o vsakdanjem življenju ali bolje rečeno preživetju pripovedovalcev v italijanskih koncentracijskih taboriščih. Ozadje interpretacij pričevanj podajam v zgoščenem zgodovinskem kontekstu, večinoma povzetem po delu zgodovinarja Carla Spartaca Capogreca (2004), ki bralcu omogoča lažje umeščanje pripovedi v časovni pregled dogajanj v obdobju 1941–1943. Hkrati pa ga postavljam ob bok že znanim Jezernikovim opisom življenja Slovencev v fašističnih logorjih, ki večinoma temeljijo na pisnih in manj na ustnih virih (Jezernik 1997).

Preživelim internirancem in metodologiji zbiranja njihovih življenjskih pripovedi namenjam nekaj pojasnil v poglavju Spomini na resnico. V tej fazi zbiranja njihovih spominov na življenje v taboriščih, ki se bo nadaljevalo še v naslednjih dveh letih, so globlji teoretski sklepi še neutemeljeni. Če pa kljub temu upoštevamo naša dosedanja teoretska spoznanja o vključevanju življenjskih zgodb v prikaz načina življenja, lahko z gotovostjo trdimo, da smo v precejšnji časovni prednosti pred drugimi vedami, še zlasti pred t. i. *oral history* – 'ustno zgodovino', ki je pri nas v vzponu v zadnjih dveh desetletjih: zbiranje življenjskih izpovedi je že od nekdaj temeljna etnološka metoda, analiziranje in interpretiranje ustnih pričevanj o določenih objektivnih dejstvih pa že desetletja uveljavljena metodologija raziskovanja načina življenja, česar se danes etnologi premalo zavedamo.

Nekaj temeljnih zgodovinskih dejstev o internaciji Slovencev v italijanska koncentracijska taborišča

Internacija je, po Capogrecu (2004: 52), z administrativno uredbo odrejen odvzem osebnosti svobode, pomeni pa prisilen odhod in namestitve določenih oseb v posebne bivališčih, najpogosteje v ograjenih barakah koncentracijskih taborišč in internacijskih logorjev ali v mestih, oddaljenih od državnih meja in bojišč. V Italiji so koncentracijska taborišča, predvsem na jugu polotoka ter ponekod po notranjosti celine, obstajala že pred začetkom druge svetovne vojne. Internacije civilistov je sprva odredilo Mi-

¹ Revija *TV-15* je od leta 1963 izhajala kot glasilo Zveze združenj borcev narodnoosvobodilne vojske (ZZB NOV) Slovenije. Leta 1992 jo je nasledila *Svobodna misel*, nestransko revija za socialna, gospodarska, politična, zgodovinska in kulturna vprašanja doma in po svetu. Revija še vedno izhaja in občasno objavlja tudi spomine internirancev iz italijanskih koncentracijskih taborišč.

² Kot sodelavka raziskovalnega projekta »Italijanska fašistična taborišča v spominih Slovencev in Slovenk« (vodja Oto Luthar, Sekcija za interdisciplinarno raziskovanje ZRC SAZU, trajanje projekta: 2011–2014) sem odgovorna za zbiranje ustnih pričevanj danes še živečih preživelih taboriščnikov. Pričujoči članek je prvi poskus sinteze do sedaj zbranega ustnega gradiva.

* Dr. Breda Čebulj Sajko, doktorica etnologije, znanstvena svetnica, Sekcija za interdisciplinarno raziskovanje ZRC SAZU. 1000 Ljubljana, Novi trg 2, E-naslov: cebulj@zrc-sazu.si, bredacs@gmail.com

nistrstvo za notranje zadeve, po vstopu Italije v vojno leta 1940 pa na zasedenih ozemljih nekdanje Jugoslavije, priključenih k Italiji leta 1941, tudi Kraljeva vojska. Med interniranci so bili tako Italijani (sumljivi zaradi političnega delovanja) kot tujci (državljanji sovražnih držav). Z internacijo so fašisti želeli preprečiti vohunjenja, povezovanja civilnega prebivalstva s partizani, povratak v domovino sumljivim in za vojsko sposobnim osebam (Capogreco 2004: 57, 58). Najbolj množično so izselyevali z zasedenih območij, od koder so civiliste prisilno vozili v koncentracijska taborišča; v začetku leta 1943 jih je bilo 75. Fašistična Italija je v ravnanju z interniranci kršila večino členov Ženevske konvencije iz leta 1929, ki je na predlog mednarodne organizacije Rdečega križa urejala osnovne življenjske razmere v taboriščih. V drugi polovici leta 1942 so logorje številčno tako napolnili, da sta bila v njih ogrožena upravljanje in organizacija dela. Po znanih ocenah je bilo v začetku leta 1943 v taboriščih 10.493 internirancev od takrat 18.862 na internacijo obsojenih civilistov (Capogreco 2004: 83).

Na zasedenih jugoslovanskih ozemljih je bilo največje koncentracijsko taborišče na Rabu. Upravljal ga je intendanca 2. armade, h kateri so sodila še taborišča Gonars in Visco v Julijski krajini, Monigo in Chiesanova v Benečiji in Renicci v Toscani, vsa namenjena jugoslovanskim internirancem, predvsem Slovencem iz Ljubljanske pokrajine in Hrvatov iz Gorskega kotarja. Na podlagi načrta generala Roatte, poveljnika 2. armade, naj bi v taborišča odpeljali 20 do 30.000 Slovencev iz Ljubljanske pokrajine, na njihove domove pa naj bi naselili italijansko prebivalstvo iz najodročnejših italijanskih predelov (Capogreco 2004: 83). Provincia di Lubiana, upravna enota v Sloveniji pod italijansko in nemško okupacijo med letoma 1941 in 1945, je med italijansko zasedbo zajemala Dolenjsko, Notranjsko in Ljubljano in bila 3. maja 1941 priključena h Kraljevini Italiji. K njej je spadalo pet okrajev: Ljubljana, Logatec, Novo mesto, Kočevje in Črnomelj. Upravljali so jih civilni komisarji, italijanski fašisti. Leta 1941 je štela 339.751 prebivalcev, od tega 93,8 odstotka Slovencev. Do maja 1942 je za javni mir in red skrbela civilna uprava z oboroženimi oddelki (policijo, karabinjerji ...), po tem datumu pa je nadzor nad pokrajino prevzela italijanska vojska, ki je imela tudi sodno pristojnost za obravnavo političnega hudo delstva. To je izvajal odsek vojaškega vojnega sodišča 2. armade v zaporih v vojašnici na Taboru v Ljubljani (Ferenc 1987), t. i. Belgijski kasarni.

Že februarja 1942 so Italijani okoli Ljubljane postavili bodočo žično ograjo, uvedli propustnice za izhod ali vstop prebivalcev v mesto ter izvedli prvo racijo, tj. natančno preiskovanje ljudi in njihovih stanovanj, zapiranje in mučenje predvsem moških med 20. in 30. letom, streljanje talcev, požiganje hiš, plenjenje živine. Maja so že potekale priprave na drugo racijo, s katero so Italijani nameravali obračunati z močnim odporniškim gibanjem, na t. i. veliko ofenzivo, ki je trajala od junija do novembra. V tem času so fašisti iz Ljubljanske pokrajine (še posebno Dolenjske in Notranjske) in Gorskega kotarja v koncentracijska taborišča odpeljali največje število prebivalcev. Do kapitulacije Italije je sledila še t. i. »božična« racija, ob kateri pa so bila taborišča že prenapolnjena in niso mogla več sprejemati novih ljudi. Cilj racij je bil zapreti in internirati čim več intelektualcev in drugih sumljivih oseb. Tako naj bi sprva iz Ljubljanske pokrajine poleg izobražencev internirali še delavce, brezposelne, brezdomce, begunce, nekdanje vojake jugoslovanske kraljeve vojske, samce,

privržence odporniškega gibanja in moške med 16. in 60. letom starosti. Temu seznamu oz. 'prisilni, represivni' (*repressivi*) civilni internaciji so se kmalu pridružili še ostareli, ženske in otroci. Med civilne internirance so Italijani uvrščali še t. i. zaščitene, 'zavarovane' (*protettivi*) internirance. Mednje so sodili katoliki, ki so simpatizirali s fašisti in katerih imena je poveljstvu sporočal škof Rožman (Ferenc 2000: 7). V taboriščih naj bi bili ločeni od drugih (v Gonarsu so bili npr. nastanjeni v sektorju alfa, medtem ko je bil sektor beta namenjen drugim civilistom) in tako na varnem pred maščevanjem osvobodilnega gibanja; sčasoma pa so se razlike med obema vrstama internacije zabrisale. V ločenih delih koncentracijskih taborišč so bili zaprti še Judi, Cigani, homoseksualci.

Poleg »civilistov« so v racijah zajeli mnogo politično sumljivih oseb, organizatorjev in podpornikov odpora proti fašizmu; po obsodbi pred vojaškim sodiščem so jih fašisti deportirali v italijanske zapore (v Padovo, Firence, Benetke ...).

Število internirancev se je od poletja 1942 stalno povečevalo, saj so Italijani začeli izselyevati tudi sorodnike osumljenih oseb, žene, otroke in starejše osebe. Nekatere internirance so sprva odpeljali v manjša tranzitna taborišča (prva takšna, zgrajena predvsem za politične zapornike, sta bila v Čigjnu in Dolenji Trebuši že leta 1941) in od tam v večja taborišča (Gonars, Monigo ...); druge so z zbirnih mest po okrajih, kjer so bili sprva zaslišani, transportirali neposredno v koncentracijska taborišča (npr. na Rab). V njih so civiliste ločili od političnih zapornikov in vojnih ujetnikov, če ti že niso bili deportirani v vojaške zapore. Proti koncu leta 1942 so začeli preseljevati internirance iz enega logorja v drugega z namenom, da bi tako naredili prostor za nove prihajajoče (npr. iz Gonarsa v Renicci; v Gonars pa so vozili internirance z Raba), kar je v izvajanju nadzora nad delovanjem taborišč, ki so sicer delovala po posebnih pravilih, povzročalo zmedo (Ferenc 2000: 11–18). Pomanjkanje prostora v koncentracijskih taboriščih je bilo med poglavitnimi vzroki, da se načrt generala Roatte ni povsem uresničil. Že v začetku leta 1943 so se iz prenapolnjenih taborišč na svoje domove začeli vračati ostareli, ženske in otroci.

Po kapitulaciji Italije (8. septembra 1943) so koncentracijska taborišča in zapori prišli v roke nemške vojske. Še nekaj časa so domov odhajale le posamezne skupine internirancev, po nekatere med njimi so prišli predstavniki Rdečega križa. V tistih taboriščih, ki jih Nemci še niso uspeli zaseči, pa sta med Italijani vladala preplah in nered, kar so nekateri taboriščniki posamezno ali v manjših skupinah izkoristili za pobeg; večino so na poti proti domu zajeli Nemci in jih odpeljali v svoja taborišča.

V Gonarsu, Viscu, Monigu, Padovi, Reniciju in na Rabu so delovali tudi privrženci narodnoosvobodilne borbe (NOB), ki so internirance pripravljali na padec Italije. Takoj po njeni kapitulaciji so v nekaterih taboriščih razorožili italijanske vojake in osvobodili taboriščnike ter organizirali čete, ki so se pozneje pridružile partizanom (Ferenc 2000: 38, 39). Najbolj znan prevzem nadzora nad taboriščem se je zgodil na Rabu, kjer so interniranci ustanovili Rabsko brigado, ki se je po osvoboditvi taborišča pridružila 14. diviziji NOV in se pozneje, zaradi šibkega zdravja preživelih, razpustila (več o tem: Vratuša 1998).

Po analizi različnih podatkov se predvideva, da je bilo do kapitulacije Italije interniranih okoli 25.000 slovenskih in hrvaških civilistov, od katerih jih je 75 odstotkov prišlo iz Ljubljanske in 25 odstotkov iz Reške pokrajine (Capogreco 2004: 93; Fe-

renc 2000: 26); samo v koncentracijsko taborišče Rab je bilo v trinajstih mesecih njegovega delovanja interniranih ok. 10.000 ljudi, moških, žensk, starcev in celotnih družin, med njimi ok. 1.000 otrok. Do sedaj je znanih 1.435 imen umrlih (Capogreco 2004: 318), seznam rabskih žrtev pa se še dopolnjuje. Italijanska fašistična koncentracijska taborišča so ljudi iztrebljala z lakoto in izredno težkimi bivalnimi razmerami. V njih ni bilo krematorijev, a podatki kažejo, da je bila smrtnost v določenem obdobju celo večja kot v nemških koncentracijskih taboriščih (Capogreco 2004: 318).

V zgodovinski literaturi o Slovencih v fašističnih taboriščih so natančno razložene politične in družbenoekonomske razmere pred in med drugo svetovno vojno, ki so med italijansko okupacijo slovenskega ozemlja povzročile internacijo prebivalstva.³ Prav tako so zgodovinarji na podlagi domačih in tujih dosegljivih virov oblikovali poglobljen vpogled v sam potek internacije po posameznih območjih Ljubljanske pokrajine, v samo strukturo koncentracijskih taborišč in njihovega načina delovanja, povezanega z italijansko fašistično ideologijo, na kateri je temeljilo uničevanje slovenskega življa (Ferenc 1987, 2000; Capogreco 2004; Gombač in Mattiussi 2008; Dežman 1997; Verginella 2011); iz historičnih raziskav izvemo tudi za zgodbe posameznikov, ki nazorno in z lastnimi izkušnjami poosebljajo zgodovinska dejstva (Levi 2003).⁴ Med zadnjimi publikacijami, ki obravnavajo temo pričujočega prispevka, tokrat z literarnega zornega kota, a na podlagi zgodovinskih dejstev, je prevod risane romana *Italijanska zima* (Toffolo 2010). Prav tako smo si lahko nedavno ogledali dokumentarni film *Onstran žice*,⁵ pretresljivo zgodbo o preživelih iz Gonarsa in z Raba, trenutno pa poleg raziskovalnega projekta »Italijanska fašistična taborišča v spominih Slovencev in Slovenk« poteka tudi projekt mapiranja, dokumentiranja in zbiranja ustnih pričevanj o fašističnih taboriščih med drugo svetovno vojno.⁶ In ne nazadnje: k temu še vedno nastajajočemu mozaiku je v preteklih treh desetletjih svoj delež prispevala tudi etnologija.

Pregled etnološke literature o življenju internirancev v italijanskih taboriščih

Med prve, ki so opozorili na pomembnost in podhranjenost etnološkega raziskovanja življenja med drugo svetovno vojno, lahko štejemo Slavka Kremenška (1970), Marijo Stanonik (1978), Milana Vogla (1978) in Ireno Keršič (1978), ki so s svojimi prispevki sodelovali na tretjem strokovnem posvetovanju Slovenskega etnološkega društva v Brežicah, Etnologija in sodobna slovenska družba, in jih objavili v že omenjenem zborniku posveta (Bogatj in Guštin 1978). V njem je Marija Stanonik na podlagi svoje predhodne raziskave (Stanonik 1973) osvetlila nekatere vidike etnološkega raziskovanja NOB in, med drugim, poudarila tri temeljne skupine za etnološko obravnavo: terence (aktiviste, ki so na svojih domovih podpirali NOB), partizane ter vse tiste, ki so iz različnih razlogov morali zapustiti svoje domove (slovenski

izgnanci, interniranci v italijanska, nemška, madžarska koncentracijska taborišča, kazenske enote itd.) (Stanonik 1978: 13). Milan Vogel je opisal področja etnološkega raziskovanja NOB po etnološki sistematizaciji (materialna, socialna in duhovna kultura) (Vogel 1978: 19–23), medtem ko je Irena Keršič poudarila premajhno etnološko raziskanost omenjenega obdobja in pozvala k njegovemu vključevanju v raziskovanje sodobnega vsakdanjega načina življenja, ki ga, brez poznavanja obdobja NOB, ni mogoče pravilno razumeti (Keršič 1978: 25–27). Življenje prebivalcev Galjevice med NOB je obravnavala tudi Mojca Ravnik (1981). Na srečanju etnologov in zgodovinarjev v Mariboru leta 1984 pa se je ponovno pojavil apel po večjem interesu etnologov za raziskovanje druge svetovne vojne (Jezernik 1986). Leta 1993 je izšla Jezernikova disertacija z naslovom *Spol, spolnost in extremis*, delo, ki razkriva najgloblja človekova nagnjenja v boju za preživetje v nemških koncentracijskih taboriščih (Jezernik 1993).⁷ Z drugo izdajo njegove knjige *Italijanska koncentracijska taborišča za Slovence med 2. svetovno vojno* (1997) pa je avtor zaokrožil etnološko in antropološko raziskovanje fašističnih in nacističnih logorjev. Danes se obdobju 1941–1945 posvečajo bolj ali manj naključne, ne pa sistematične etnološke in antropološke študije (npr. Jerman 2007/08; Boltar 2010).

V ta časovni razpon se umešča tudi raziskovanje Slovencev v italijanskih koncentracijskih taboriščih. Njegovi začetki in stroki segajo v leto 1982, ko je Božidar Jezernik napisal magistrsko nalogo z naslovom *Boj za obstanek: Gradivo za etnologijo Slovencev iz Ljubljanske province, interniranih v italijanskih taboriščih v letih 1942/1943*. Naloga je po enem letu izšla v samostojni publikaciji (Jezernik 1983). Leta 1982 je avtor v *Problemih* (Jezernik 1982a; 1982b) objavil še dva med seboj povezana prispevka: v prvem je obravnaval družinsko življenje Slovencev predvsem v taboriščih Gonars, Rab, Padova, Renicci in Monigo. Orisal je tudi težak ekonomski položaj družinskih članov, ki so ostali doma, živeli na robu revščine in z občasnimi paketi hrane podpirali svoje v različna italijanska taborišča internirane sorodnike. Življenje Slovencev v taboriščih je opisal tudi z vidika posledic lakote, medsebojnih odnosov med starši in otroki ter zakonci in spolnega življenja. V drugem prispevku, kjer piše o sanjah internirancev, prikaže njihovo psihološko stisko, ki se je odražala v nočnih morah, sanjah o domačih, pa tudi o vsem tistem, kar so si, podhranjeni in ponižani, želeli.

Jezernik je raziskovanje slovenskih internirancev v italijanskih taboriščih v naslednjih desetletjih nadaljeval in poglobljal ter je tako vse do danes edini v stroki, ki jih je kontinuirano raziskoval z etnološkega in antropološkega vidika: v članku Iz vsakdanjika v koncentracijskem taborišču (Jezernik 1985) piše o začetkih internacije, sami organizaciji delovanja koncentracijskih taborišč, poteku internacije, vsakdanjem življenju, bivalnih razmerah, prehranjevanju, stikih z domačimi, duševnih stiskah internirancev. V prispevku Človek ne živi samo od kruha razmišlja o antropološkem vidiku raziskovanja koncentracijskih taborišč, ki temelji predvsem na razkrivanju tistih dimenzij in perspektiv bivanja, katerih se človek v običajnem vsakdanjiku sploh ne zaveda. Globoka razčlovečenost ter kratenje zadovoljevanja temeljnih človekovih fizioloških potreb, kot je potreba po hrani,

3 Poleg razlag obeh omenjenih zgodovinarjev, Capogreca in Ferenc, so številne razlage fašizma tudi v Sajatovem delu *Belogardizem* (1952).

4 Pričevanja otrok so objavljena v Gombač idr. (2008).

5 Režiser in scenarist filma je Dorino Minigutti. Film je nastal leta 2009 na medregijski delavnici EURODOC v italijanski Gorici. Pri pisanju scenarija je avtorju pomagal slovenski zgodovinar Boris Gombač.

6 Vodi ga Združenje audio dokumentaristov AUDIODOC (intern.vir 1).

7 Delo danes sodi med obvezno študijsko literaturo študentov Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

privedeta slehernega v soočenje z mejami svojega obstajanja in izgubo lastne identitete, nikakor pa ne do izgube svojega dostojanstva (Jezernik 1989: 580). Leta 1996 je izšel njegov članek Verska pripadnost in narodna identiteta v ekstremnih razmerah (Jezernik 1996), v katerem je spregovoril o tistih internirancih, ki so bili na prošnjo škofa Rožmana izpuščeni iz italijanskih taborišč in so se pozneje priključili beli gardi. Avtor spregovori o verskem življenju v povezavi z nacionalno in s politično pripadnostjo taboriščnikov.

Že naslednje leto je izšel dopolnjeni ponatis prve izdaje Jezernikove monografije o italijanskih koncentracijskih taboriščih (Jezernik 1997; prim. Jezernik 1983), obogaten s historičnim in z aktualnopolitičnim predgovorom novinarko Mojce Drčar Murko (1997), kot priloga pa so izšli dokumenti iz Osrednjega državnega arhiva v Rimu in seznam umrlih taboriščnikov na Rabu s komentarjem Jožeta Dežmana (1997). Knjiga, napisana na podlagi zgodovinskih virov, ki jih dopolnjujejo predvsem zapisani spomini posameznih internirancev, razlaga življenje v taboriščih po etnološki klasifikaciji (noša, prehrana, bivališča itd.) in je dobro izhodišče za primerjavo današnjega spominjanja s spominjanjem pred skoraj tremi desetletji. Glede na to bom delo (Jezernik 1997) v nadaljevanju še večkrat omenila.⁸

Leta 2004 je Jezernik objavil eno od svojih zadnjih razprav o fašističnih taboriščih (Jezernik 2004). V njej utemljuje delovanje italijanskih oblasti nad interniranci kot obliko državnega terorizma, o katerem še vedno premalo vemo. Primere terorja ponazori s primeri iz svojih prejšnjih objav. Članek, obogaten z množico spominskih zapisov (tudi dnevnikov) samih internirancev, podobno kot prejšnje njegove objave, prikaže avtorjev poglobljen vpogled v domače in predvsem tuje arhivske vire.

Jezernikove monografije in članki, ki so v pričujočem časovnem pregledu zgolj izbor in ne celota, so v kontekstu zgodovinskih dejstev temeljito osvetlili ne le življenja Slovencev v italijanskih taboriščih, temveč je avtor v njih obravnaval najbolj »zamolčane«, temačne strani že tako ali tako krutih in nečloveških odnosov v vsakdanjosti deportiranih prebivalcev Ljubljanske pokrajine v letih 1942 in 1943. Ob tem se je ukvarjal tudi z različnimi metodološkimi vprašanji o ohranjanju in selekciji spomina na bolečo preteklost, ob čemer se tako etnologi kot kulturni antropologi in laiki sprašujejo: kje so meje raziskovanja človekovih najbolj intimnih oblik boja za preživetje v ekstremnih razmerah, kakršne so bile in še vedno so vojne, nasilje in teror.

Spomini na resničnost

O metodologiji zbiranja zgodb in preživelih internirancih

Zgodbe taboriščnikov sem zbirala po metodologiji skupine raziskovalcev,⁹ vključenih v raziskovalni projekt »Italijanska fašistična taborišča v spominih Slovencev in Slovenk«. Metodologija sloni na splošnih načelih ameriške Oral History Society (OHS) (internetni vir 2), ki opredeljuje pogoje in kriterije izbiranja in kontaktiranja z/s informatorji/pripovedovalci, avdio ali/in video snemanja njihovih pripovedi, uporabe njihovih pri-

čevanj v javne namene ter shranjevanja posnetkov. Upoštevajoč standarde OHS smo oblikovali poseben obrazec, v katerem pripovedovalec soglaša s sodelovanjem v raziskovalnem projektu in z uporabo posnetka ter prepisa posnetka pripovedi v znanstvenih in strokovnih objavah, digitalni predstavitvi projekta, muzejskih razstavah in dokumentarnih oddajah. Pripovedovalec lahko pri vseh vrstah uporabe obkroži odgovor da ali ne in tako odloči, v katere namene dovoljuje uporabo svoje pripovedi. Prav tako dovoli ali ne dovoli objave svojega imena ter izrazi posebne pogoje za uporabo svoje zgodbe. S podpisom posneto gradivo prepušča v last in hrambo instituciji, izvajalki projekta. Ob tem obrazcu mora izpraševalec beležiti še potek intervjuja (o glavnih poudarkih v pripovedi, narečju, v katerem je zgodba povedana, pridobljenem gradivu – različnih dokumentih, fotografijah ipd., kriterijih prepisovanja pogovora) in predložiti podpis intervjuvanca, s katerim potrjuje njegovo avtorizacijo prepisa.¹⁰ Izvirni posnetek, njegov prepis, omenjene zabeleške ter morebitno gradivo mora raziskovalec shraniti v arhivu projekta.

Metodologija OHS zbiranja in snemanja pripovedi internirancev temelji na dveh kriterijih:

- a. na predhodni vzpostavitvi stika s pripovedovalcem, namejenega sproščenemu pogovoru o tem, zakaj izpraševalca zanimata njegova življenjska pripoved in izkušnja, o pogojih in kriterijih snemanja, prepisovanja, avtorizacije prepisa in objavljanja njegove pripovedi, o avtorskih pravicah pripovedovalca in namenu snemanja njegove pripovedi;
- b. na spontanem kronološkem vrstnem redu pripovedovanja vsebine dogodkov iz življenja posameznika, ki ga pripovedovalec določi sam oz. mu ga spontano določa njegov spomin. Izpraševalec med snemanjem ne posega v potek razgovora, lahko pa po končani zgodbi povpraša pripovedovalca o v zgodbi manj jasno izraženih podatkih.

Lahko bi rekli: nič novega za slovensko etnologijo!

Od novembra 2011 do maja 2012 sem med terenskim delom v Ljubljani, po Notranjski in Dolenjski sprva naključno ali s pomočjo lokalnih organizacij Zveze združenj borcev za vrednote NOB Slovenije ki so naslednice ZZB NOV našla petnajst sogovornikov, ki so bili pripravljeni obuditi spomin na čas pred šestdesetimi leti in jim je to dopuščalo njihovo zdravstveno stanje. Večina njihovih pripovedi do sedaj še ni bila posneta ali uporabljena v javne namene, če pa že, sta od tega minili vsaj dve desetletji. Pri treh informatorjih bom morala snemanje pripovedi ponoviti, zato v spodnji razpredelnici navajam podatke za tiste, katerih zgodbe so že v fazi poslušanja posnetka. Med njimi so tudi zapornik in zapornici, katerih povzetkov njihovih pričevanj v članek sicer ne vključujem, so pa izredno povedni za primerjavo taboriščnih in zaporniških življenjskih razmer, kar bo predmet nadaljnjega raziskovanja. Prav tako se bo število novih informatorjev z nadaljevanjem terenskega dela še povečalo, s čimer bom, predvidevam, zbrala pričevanja o življenju še v tistih italijanskih taboriščih, ki v pričujoči prispevek niso vključena.

Informatorji za zdaj ostajajo anonimni večinoma po lastni presoji¹¹ in imajo naslednje karakteristike:

8 Nekatere Jezernikove monografije in članki so bili prevedeni v tuje jezike, predvsem v italijanskega (glej Cobiss); omenjeno delo je bilo prevedeno v angleščino (glej Jezernik 1999).

9 V skupini smo tri raziskovalke odgovorne za zbiranje pripovedi internirancev. Zbiranje še ni končano in se bo nadaljevalo tudi leta 2013.

10 Pri oblikovanju obrazca je bilo v pomoč delo Mojce Ramšak, še zlasti poglavje Etika (2003: 126–152).

11 Transkribcije njihovih izpovedi bodo objavljene na spletni strani ZRC SAZU leta 2014, ko se projekt »Italijanska fašistična taborišča v spominih Slovencev in Slovenk« konča.

Informator	Leto rojstva	Kraj rojstva	Spol	Leto internacije, zapora	Kraj internacije, zapora	Konec internacije, zapora	Datum pogovora
Št. 1	1920	Velike Lašče	M	jan. 1942	zapori v Castelfrancu, Firencah	sept. 1943	1. 3. 2012
Št. 2	1921	Hotedršica	M	mar. 1942	Gonars, Renicci	sept. 1943	22. 2. 2012
Št. 3	1922	Ljubljana	Ž	sept. 1942	zapori v Benetkah, Padovi, Perugi, Ravensbrücku	avg. 1945	5. 3. 2012
Št. 4	1923	Hotedršica	Ž	jan. 1943	zapori v Kopru, Benetkah, Firencah	dec. 1943	19. 3. 2012
Št. 5	1923	Grahovo	M	julij 1942	Rab	spomladi 1943	23. 3. 2012
Št. 6	1923	Gorica	M	maj 1942	Gonars, Renicci, Auschwitz	dec. 1945	12. 4. 2012
Št. 7	1924	Žerovnica	M	julij 1942	Rab	sept. 1943	27. 3. 2012
Št. 8	1925	Novo mesto	Ž	avg. 1942	Monigo, Visco	julij 1943	26. 1. 2012
Št. 9	1922	Nova vas pri Ptuj	M	junij 1942	Monigo, Gonars	julij 1943	11. 1. 2012
Št. 10	1926	Retje-Loški potok	Ž	sept. 1942	Rab, Gonars	apr. 1943	4. 4. 2012
Št. 11	1927	Hrib-Loški potok	Ž	avg. 1942	Rab, Gonars	apr. 1943	18. 4. 2012
Št. 12	1935	Lobčec pri Grosupljem	Ž	sept. 1942	Rab, Gonars	apr. 1943	6. 4. 2012

Tabela: Predstavitev informatorjev

Med anketiranimi interniranci je pet moških in štiri ženske, najstarejši je rojen leta 1921, najmlajša leta 1935. Razen zadnje anketiranke so vsi sodili v skupino odraslih civilistov (nad 16 let) in so morali med veliko ofenzivo v internacijo zaradi sodelovanja z odporniškimi gibanjem. V njihovih pripovedih se največ podatkov nanaša na koncentracijski taborišči Gonars in Rab, najmanj na taborišče Visco. Interniranci so v njih preživeli od sedem do štirinajst mesecev in so bili najpogostejše v dveh taboriščih.¹² Za pričujoči prispevek sem med avtorji zbranih pripovedi izbrala tiste moške informatorje, ki življenje v taboriščih prikazujejo v najširšem časovnem obsegu, in tisto žensko pripovedovalko, ki je soočenje s smrtjo, med vsemi intervjuvanci, doživela najbolj neposredno. Povzetki njihovih pripovedi govorijo o vsakdanjem življenju v koncentracijskih taboriščih Gonars, Rab, Monigo in Renicci in pojasnjujejo historični okvir vsakega posameznega taborišča.

Življenje v internaciji

Gonars – Renicci:

Koncentracijsko taborišče Gonars so postavili zaradi premajhnih zmogljivosti prvih dveh taborišč Čiginja in Dolenje Trebuše. Od tam so prvi interniranci prišli v Gonars konec marca 1942. Taborišče je bilo sestavljeno iz manjšega in večjega taborišča: v manjšem so bili vojni ujetniki nekdane kraljeve jugoslovanske vojske, v večjega so namestili civiliste. Obdani sta bili z dvema žičnima ograjama, med katerima je bil »prepovedani pas«, kjer se je brez opozorila streljalo na vsakogar, ki se je v njem zadrževal. Obkrožen je bil s stražarskimi utami, stražarskimi stolpi s stražarji z mitraljezi in močnimi reflektorji, s stolpi s cisternami vode. Večje taborišče je bilo razdeljeno na tri sektorje: v prvem je bila do julija 1942 sprejemnica s kopalnico in prostorom za

dezinfekcijo, zaradi povečanega števila zajetih v veliki ofenzivi pa so od julija ta sektor, imenovan alfa sektor, napolnili s šotori za nove prihajajoče; v sektorju beta je bilo sedemnajst barak, vsaka za sto do sto štirideset ljudi, jedilnica, kantina, čevljarstva in krojaška delavnica, korita za umivanje; podobno je bilo v sektorju gama, le da je bilo tam le sedem barak in ambulanta. V skupnem, posebej ograjenem prostoru, imenovanem arena, je bila kuhinja s skladiščem; tu so internirancem delili hrano. Novembra in decembra 1942 je bila večina preseljena v novo taborišče Renicci in izpraznjeni Gonars, ki je bil že julija prenapolnjen z interniranci, kamor so pripeljali taboriščnike z Raba, predvsem ženske in otroke, pozneje pa tudi moške. V taborišču s kapaciteto približno 2.000 oseb je bilo spomladi 1943 čez 4.000 ljudi, od tega skoraj polovica žensk in čez 1.400 otrok (Jezernik 1997: 30–32). Po aprilu 1943, ko so domov začeli odhajati ženske in otroci, so v Gonars ponovno začeli prihajati moški taboriščniki, predvsem tisti iz koncentracijskega taborišča Monigo (Treviso). Po kapitulaciji Italije so interniranci po nekaj dneh za krajši čas prevzeli nadzor nad logorjem. Tisti, ki so bili pri močeh, so taborišče zapustili ter se večinoma pridružili partizanskim enotam na Primorskem. Drugi so pod nemško oblastjo opravljali fizična dela, dokler tudi njih do konca leta 1943 niso spustili domov.

Informator št. 2,¹³ tedaj enaindvajsetletni kmet, je bil med prvimi interniranci v Gonarsu. 19. marca 1942 so ga še z nekaterimi vaščani Hotedršice v raciji v okolici Logateca zajeli Italijani, ker ga je, zaradi sodelovanja z NOV, izdala vaška straža. Odpeljali so ga na sodišče v Logatec. Že naslednji dan so ga skupaj z drugimi zajetimi vaščani in bodočimi interniranci iz drugih delov Ljubljanske pokrajine s kamionom odpeljali v Postojno in od tam z vlakom v Palmanovo, od tam pa ponovno s kamioni v Gonars. V sprejemnici so jih pregledali, nato pa so jih razdelili po barakah. Spominja se, da so bili takrat v taborišču sami moški, baraki številka šest pa so rekli »mladinska«. To je bilo 23. marca. Spali so na pogradih: na deskah brez slame, pokriti z deko. Ker

¹² Podatki o možnih kapacitetah, številu internirancev in umrlih v posameznem taborišču so zelo različni. Različni so tudi datumi, npr. prihodov prvih transportov v posamezni logor, premeščanja internirancev iz enega logorja v drugega ipd. Pri tem sem uporabljala navedbe Jezernika (1997) in Capogreca (2004).

¹³ Posnetek njegove zgodbe traja eno uro in petdeset minut.

taborišče še ni bilo polno, je bila hrana v tem začetnem obdobju »še kar v redu«, a se je kmalu zelo poslabšala. Zjutraj je dobil »črn kofe«, opoldne 12 na vodi kuhanih makaronov in zelo malo kruha. Jedilnice ni bilo, jedli so kjerkoli. Domačim je lahko pisal, in sicer je v kantini dobil dopisnico, na katero je, ker so Italijani cenzurirali besedilo, lahko napisal le to, da je zdrav in da je dobro. Tako je od časa do časa prejel tudi paket s hrano, če ga niso že prej zaplenili Italijani. Umivali so se v velikih podolgovatih lesenih koritih, kamor so vodo spustili le za določen čas: če si bil pravi čas pri koritu, si se še nekako umil. Higiiena je bila zelo slaba. Delalo se ni, kar naprej so morali hoditi na zборе, kjer so jih stalno preštevati. V Gonarsu je bil v času znanega uspelega pobega Slovencev iz barake številka 22,¹⁴ zaradi česar tam obiski iz drugih barak niso bili zaželeni, saj so rov kopali v popolni tajnosti. Spominja se, da so se morali po pobegu vsi interniranci iz barak št. 19 do 22 zbrati in stati od šestih zjutraj do enih popoldne na vročem soncu. S klicanjem imen so fašisti ugotovili, kdo manjka. Te barake so izpraznili in internirance preselili v Renicci, tedaj novi logor blizu Firenc. Na internacijo v Gonarsu ga spominjajo tudi uši in ovaduhi, ki so vohunili za taboriščniki in jih tožarili karabinjerjem. Za to opravilo so dobili dvojne porcije hrane. Ko so taboriščniki enega od ovaduhov pretepli, kot pravi informator št. 2, so karabinjerji nekega interniranca privezali na steber sredi taborišča, kjer je bil ves dan izpostavljen vročini, tako »da je postal že ves plav«. Kaj se je dogajalo zunaj logorja, so vedeli le tisti, ki so imeli denar za nakup časopisa. Stikov z zunanjim svetom praktično niso imeli.

Koncentracijsko taborišče Renicci v Toscani so Italijani začeli pripravljati septembra 1942. Šele po prihodu prvih taboriščnikov iz Gonarsa v oktobru so logor ogradili z bodečo žico, namestili stražarske ute in stolpe, zgradili barake za italijanske vojake, kuhinjo in ambulanto, internirance pa so namestili v na golo zemljo postavljene šotore. Taborišče je bilo sprva razdeljeno v dva sektorja, ločena z žico in s skupnim vmesnim prostorom – areno. Pozneje, ko so vanj začeli prihajati tudi italijanski interniranci z juga, so mu dodali še tretji sektor. Oktobra so začeli graditi še preostale barake. Do januarja 1943 je v štirih med njimi že spalo 3.400 od 4.000 internirancev, večinoma samih Slovencev (Jezernik 1997: 38). Drugi so bili še vedno v prenatrpanih šotorih, kjer so bile razmere, če jih primerjamo z drugimi logorji, med najslabšimi: poleg mraza so taboriščniki, največ med njimi jih je prišlo iz Gonarsa in z Raba, morda še bolj kot v drugih logorjih, trpeli zaradi velikega pomanjkanja pitne vode in hrane. V strahu pred uporom internirancev je vodja taborišča določil 70 oseb, ki bi jih v primeru neredov usmrtili kot talce. Italijanska oblast je spomladi nekoliko izboljšala bivalne razmere in nabavila nekaj najnujnejše obutve in oblačil; začeli so tudi odpuščati tiste taboriščnike, ki so s podpisi prisegli, da bodo po prihodu domov kolaborirali.

Takoj po kapitaluciji Italije so italijanski vojaki iz strahu pred Nemci zapustili taborišče. Nekateri interniranci so se razbežali, drugi so se skupaj z organizatorji tajnega odporniškega gibanja pridružili partizanom. V taborišču so ostali le še bolni in nepokretni. Nemci so prevzeli logor in tiste pobegle, ki so jih uspeli zajeti, poslali v taborišča v Nemčijo.

Povzemam nadaljevanje zgodbe **informatorja št. 2**: Logor v Reniccijo je bil pod hribom, poraščenim s hrastovim gozdom, razdeljen na dva sektorja: v sektorju ena so bili pod strogim nadzorstvom politični zaporniki, predvsem Slovenci iz Julijske krajine. V Renicci je prišel oktobra 1942 in vse do marca 1943 bival v šotorih. Zimo je preživel tako, da so s prijatelji na gradbiščih kradli les in opeko ter iz njih v šotoru zgradili »peč«, jo zakurili in se vsaj malo pogreli, dokler jih stražarji niso odkrili. Sredi logorja, kot pravi, je bil speljan rov, in kadar je deževalo, so bili šotori poplavljeni. Od lakote je bil že zelo izčrpan. Spominja se, da je eden od taboriščnikov pomagal v kuhinji in jim večkrat skozi okno vrgel skorje kruha, za katere so se stopli; on te borbe za hrano ni več zmogel. Spominja se tudi, da so jedli olupke, martinčke ... Po njegovem so bile razmere v Gonarsu boljše: tako hrana kot bivališče. Barake, ki so jih zgradili čez zimo, so bile manjše od tistih v Gonarsu. Domov so spuščali samo moške, za katere so njihovi sorodniki podpisali, da se bodo po vrnitvi pridružili beli gardi. V Reniccijo je ostal do kapitulacije Italije leta 1943. Iz strahu pred Nemci so stražarji pobegnili, karabinjerji pa so še bolj pazili na internirance. Taborišče je bilo brez komande vse do prihoda Nemcev. Pred tem je informator št. 2 skupaj s skupino taboriščnikov pobegnil in se več mesecev skrival na jugu Italije, kjer so ga zajeli Nemci in ga odpeljali na Češko, od tam pa v Avstrijo, kjer je doživel konec vojne. Domov se je vrnil 27. maja 1945. Ko je prišel v Gonars, je imel 75 kg, ko je odšel iz Reniccije, pa 45.

Informator št. 6¹⁵ je bil prav tako interniran najprej v Gonars, nato pa v Renicci. Še kot otrok se je z mamo iz Gorice preselil v njeno rojstno vas, na Rakek. Leta 1941 je z 19 leti končal drugi letnik srednje trgovske šole v Ljubljani. Zaradi vojne se je vrnil na Rakek, kjer je sodeloval s partizani. Bil je izdan, zaslišan, pretepen in najprej zaprt na Rakeku, nato pa so ga v začetku aprila 1942 z drugimi »sumljivimi« vaščani s kamionom odpeljali v Logatec. Po desetih dnevih zavora v logaški osnovni šoli so ga odvedli v ljubljansko Belgijsko kasarno, kjer so ga fotografirali. Bil je obsojen na smrt s streljanjem, a do izvršitve kazni ni prišlo. Tri Rakovčane, med njimi tudi informatorja št. 6, so vključene še s preostalimi zajetimi 12. maja odpeljali s potniškim vlakom v Gonars. Spominja se, da so jih na poti od železniške postaje v Gonars domačini kamenjali. Razporejen je bil v barako št. 7, to je v »mladinsko« barako, in sicer prav v času, ko so v baraki št. 22 interniranci v popolni tajnosti kopali rov (med njimi so bili Jože Martinčič, Bojan Štih, Ivan Bratko, Boris Kraigher ...). Bal se je, da ga bodo ponovno odpeljali v Ljubljano in ga ustrelili, to se je namreč nekaterim taboriščnikom v Gonarsu tudi zgodilo. Spominja se velike lakote. Sorodniki so mu pošiljali pakete s prepečencem in strjeno mastjo, ki jo je dodajal hrani: vodeni juhi z malo makaronov. Večkrat so bili paketi tudi prazni, izropani. Ker je vedel, da so med interniranci tudi konfidenti, je komuniciral samo z znanci z Rakeka. Spominja se tudi, da je ob žici med sektorjema beto in alfo stražar ubil nekega interniranca, vodjo internirancev v baraki, iz katere je prihajala žrtev, pa so privezali na steber sredi taborišča. Odvezali so ga tik pred smrtjo. Po pobegu internirancev iz barake št. 22 je bil osumljen sodelovanja z njimi; oktobra 1942 so ga z moškim transportom odpeljali v Renicci. Bili so prvi interniranci v taborišču, ki je bilo

¹⁴ Tudi dva med pobeglimi, Ivan Bratko in Jože Martinčič, sta objavila svoje spomine na beg iz Gonarsa (Bratko 1974; Martinčič 1984).

¹⁵ Posneta zgodba informatorja št. 6 traja eno uro in petinštirideset minut.

na planoti nad vasjo ob njihovem prihodu ograjeno zgolj z žico. Vso zimo so spali v šotorih na slami in pokriti samo z deko. S kolegom sta dobila uši, ki so se razširile na vse taboriščnike. Prekuhali so obleke, tiste, v katerih so odšli od doma in v katerih so preživeli zimo. Delali niso ničesar. Spomladi se je preselil v barake, ki so jih čez zimo na novo sezidali. V njih so bili pogradi in celo hrana se je nekoliko izboljšala, še zlasti po zaslugi paketov, ki so mu jih pošiljali od doma. Zelo malo se je družil s preostalimi, ker je med njimi vladalo nezaupanje. Kljub temu je bil član v taborišču delujoče odporne skupine, ki se je dobivala na sestankih. V Reniciju je ostal do kapitulacije Italije. Spominja se, da so takrat interniranci podrli žico, se že pred tem organizirali v skupine in pobegnili mimo vinogradov z namenom, da se v Goriških brdih priključijo partizanom. Pred pobegom je odporneška skupina vdrla v arhiv taborišča in pobrala kartoteke internirancev. V informatorjevi je pisalo, da je bil organizator OF; iz strahu pred Nemci je dokument zažgal. Na begu so jih zajeli in za deset dni ponovno zaprli v logor, od koder so jih deportirali v Nürnberg, od tam v Buchenwald, nato v Mittelbau-Doro, kjer je v podzemni tovarni med drugim izdeloval rakete, namenjene bombardiranju Londona. Domov se je vrnil šele po osvoboditvi.

Monigo (Treviso) – Gonars:

Glede na to, da je bilo koncentracijsko taborišče Monigo (ali Treviso, kot se večkrat pojavlja v literaturi), podobno kot taborišče v Padovi, zidano, je v primerjavi z drugimi, kjer so interniranci bivali v lesenih barakah, veljalo za »elitno« (Jezernik 1997: 32). Znotraj obzidja z bodečo žico je bilo sedem stavb, štiri so bile namenjene bivanju internirancev, ena ambulantni, ena skladišču in ena kuhinji, kopalnici ter kantini. Taborišče je bilo zastraženo s stražarskimi stolpi. Prvi taboriščniki so bili iz Ljubljane in Logatca, sledila jim je skupina dijakov in študentov iz Kočevja in Novega mesta. Jeseni je v logor predvsem z Raba prišlo večje število otrok, žena in starejših. Ker so bili rabski interniranci v zelo slabem zdravstvenem stanju, jih je veliko umrlo. Moške so preselili v Renicci, Padovo in na Rab. Njihovo mesto so zapolnili moški iz Gonarsa. 15. marca 1943 naj bi bilo v Monigu 3.122 taboriščnikov (Jezernik 1997: 33), od tega 1.085 žensk in 979 otrok (Capogreco 2004: 301). Ponovno je prišlo do selitev: ženske in otroke so poslali domov, moške pa v Gonars in Visco. Zaradi pritiska Katoliške cerkve so spomladi 1943 množično odpuščali zaščitene civiliste. Po kapitulaciji Italije so se številni taboriščniki pridružili partizanom.

Informatorja št. 9,¹⁶ med drugo svetovno vojno dvajsetletnega študenta strojništva, so Italijani v Novem mestu zaprli že pred veliko ofenzivo, marca 1942, in sicer zaradi zasledovanja domačinov, sodelavcev okupatorja. V zaporu je bil do junija 1942. Konec istega meseca, v času racije, je bil skupaj s skupino 40 študentov, novomeških gimnazijcev, ponovno dvajset dni zaprt v Novem mestu. 21. julija so ga, skupaj z njimi, z vlakom odpeljali v taborišče Monigo pri Trevisu. Spominja se Divače in poti ob železnici, saj se je prvič peljal po tem delu Slovenije. Taborišče je bilo v preurejeni vojaški kasarni, in skupina novomeških študentov je bila, po njegovem, prva nastanjena v njem, v »repartu tri«. Ne spomni se, da bi tam doživeli kakšne posebne represalije, kot je bilo to znano za Gonars. Taborišče je bilo razdeljeno

na več delov: ob vhodu je bila administracija, levo in desno od nje je bilo devet ali deset oddelkov, na sredini so bili dvorišče in sanitarije, na koncu pa kantina. Spali so v velikih sobah s pogradi za štirideset oseb. Javil se je za delo v pisarni logorja, kjer je vodil administracijo: evidenco prihajajočih in odhajajočih. Tu je imel dostop do italijanskih časopisov in je novice s fronte prinašal Novomeščanom. Med njimi je manjša skupina izdajala časopis *Novice izza žice* z novicami s fronte (izdali so tri številke v treh ali štirih izvodih).

Po enem mesecu so v Monigo začeli prihajati novi taboriščniki, tudi iz Bele krajine, predvsem pa so prišle Slovenke in Čabranke, interniranke z Raba. Zaradi njih so dvorišče pregradili z žico in ga tako razdelili na moški in ženski del. Po tem se je delno spremenil tudi taboriščni red: manj je bilo zborov internirancev. Med seboj so največ komunicirali preko žice in v kantini. Obleke so imeli svoje – tiste, v katerih so prišli.

Od doma so vsaj enkrat mesečno dobivali pakete s hrano – prepečencem, z zmesjo medu in masla, mastjo, skratka, zelo kalorično hrano, ki so jo združili in si z njo izboljšali prehrano. Z lirami, poslanimi v paketih, so kupovali fige.

Povprečno enkrat mesečno so pošiljali manjše skupine taboriščnikov domov. Informator št. 9 je ostal v Monigu do marca 1943, ko je bilo nekaj Novomeščanov premeščenih v Gonars, ki je že deloval v »mylejši obliki«. Spal je v baraki in občutil predvsem fizično omejitvev logorja. Skupaj s kolegi iz Moniga so v Gonars pritihtapili fotoaparata, s katerim je posnel nekaj fotografij. Na podstrešju barake si je s pomočjo prijateljev uredil tajni laboratorij, ki ga Italijani niso nikoli odkrili. Med razvijanjem fotografij so ga drugi taboriščniki stražili. Njegov brat, ki se je iz Moniga že vrnil v Novo mesto, mu je v paketih pošiljal kemikalije za razvijanje. Informator št. 9 jih je s pomočjo tistih, ki so odhajali domov, pošiljal med prijatelje v Novo mesto.

V Gonarsu je bil ravno v času znanega avgustovskega pobega osmerice aktivistov OF. Julija 1943 so ga odpustili: najprej je z vlakom prišel v Ljubljano, kjer je moral nekaj dni ostati v Belgijski kasarni, potem pa je lahko odšel v Novo mesto, kjer je dočkal kapitulacijo Italije. Po nemškem vdoru v Novo mesto se je priključil partizanom.

Leta 2011 je prvič ponovno obiskal Monigo in Gonars. Bil je presenečen, da prebivalci Moniga sploh ne vedo za obstoj koncentracijskega taborišča v njihovem kraju. Glede na to, da v internaciji ni doživel najhujših oblik fašističnega terorja, meni, da se, po njegovem, taborišča v Italiji ne morejo primerjati z nemškimi.

Rab – Gonars:

Koncentracijsko taborišče Rab je bilo zgrajeno z namenom, da se vanj preseli okoli 20.000 »bivših Jugoslovanov«, predvsem Slovencev in Hrvatov, živečih ob glavni železnici in slovensko-hrvaški meji. Namenjeno je bilo moškim, družinam in starejšim. Na Rabu so italijanski vojaki julija 1942 najprej izpraznili območje med zalivoma Sv. Evfemije in Kamporjem, šest kilometrov oddaljenem od glavnega mesta Raba. Izselili so redko naseljeno območje, posekali vinograd, razširili cesto in ob njej začeli postavljati manjše šotore, v katerih naj bi bilo v vsakem po šest oseb. To je bilo taborišče I, v katerega naj bi naselili 6.000 moških internirancev. Za preostale so načrtovali še drugi, tretji in četrti logor, kjer naj bi postavili barake, v katerih bi bilo mogoče prezimovati. Taborišču je poveljeval karabinjerski podpolkovnik Coiuli, ki je imel poveljstvo v osnovni šoli v Kamporju. Za stra-

16 Pripoved informatorja št. 9 je dolga eno uro in dvaindvajset minut.

žo in varnost je skrbelo okoli 2.000 vojakov in karabinjerjev, nastanjenih v bližnjih izpraznjenih hišah (Capogreco 2004: 316). Prvi transport internirancev je prišel na Rab z ladjo Plav 28. julija 1942. 170 Slovencev so namestili v prvi logor ob glavni cesti, kjer je za silo že stalo nekaj šotorov. Prostor je bil obdan z žico in s stražarnicami; ta del taborišča so poti razdelile na štiri sektorje: v prvem, drugem in četrtem so bili moški, v tretjem pa ženske z otroki. Na križišču vseh poti je bil trg lakote, kot so prazen kvadratni prostor imenovali taboriščniki. Pozneje so na drugi strani ceste postavili večje šotore za ženske, otroke in invalide – to je bilo taborišče III, prav tako močno zastraženo s stražnimi stolpi, z reflektorji, bodečo žico. Tako je taborišče I postalo izključno moško taborišče. Taboriščniki so do maja 1943 pomagali graditi še barake in zidane stavbe v taborišču II, kamor so naselili Jude; preostala območja, predvidena za taborišče IV, so ostala neizkoriščena. Vsa taborišča so bila razdeljena na sektorje in sčasoma je vsak sektor dobil svojo kuhinjo, umivalnice, stranišča in pisarne (po Jezernik 1997: 37–38). Zunaj celotnega kompleksa so bila skladišča in pokopališče. Bolne so odvažali v ambulanto v sprejemnem logorju, predvsem pa v bolnico v mestu Rab. Zaradi izrednega pomanjkanja hrane, pitne vode in neznosnih bivalnih razmer je bila umrljivost na Rabu v jesenskih in zimskih mesecih celo večja kot v nemškem koncentracijskem taborišču Buchenwald (Capogreco 2004: 318). Koncentracijsko taborišče Rab je bilo med najhujšimi fašističnimi taborišči v drugi svetovni vojni.

V 13-mesečnem obstoju taborišča so Italijani pripeljali 30 transportov internirancev, od tega dve tretjini Slovencev iz Bele krajine, Dolenjske in Notranjske, preostali so bili Hrvati z obmejnega območja Reške pokrajine. Velika večina med njimi so bili »represivni« interniranci. Do srede oktobra 1942 je bilo na Rabu že 11.000 ljudi (Jezernik 1997: 34), maja in junija 1943 je prišlo več kot 2.700 Judov (Capodreco 2004: 318). Zaradi preseljevanja taboriščnikov v druga italijanska koncentracijska taborišča od oktobra in osvoboditve tistih, ki so v nadaljevanju vojne sodelovali z okupatorjem, je spomladi 1943 število taboriščnikov začelo upadati. Predvideva se, da jih je ostalo okoli 2.000, prišli pa so še novi iz Gonarsa in Visca.

V taborišču Rab je tajno delovala močna skupina članov OF, ki je taboriščnike pripravljala na kapitulacijo Italije, še preden je do nje prišlo. 11. septembra 1943 so razorožili vojsko, ujeli in na smrt obsodili glavnega poveljnika Cuiulija in ustanovili Rabsko brigado s 1.600 interniranci obeh spolov. Borci brigade, razdeljene na pet bataljonov in Kastavsko četo, so osvobodili Cres in se na celini izkrcali na treh različnih mestih z namenom, da nadaljujejo boj proti nacistom in ustašem (po Vratuša 1998). V taborišču je ostalo še okoli 250 Judov (starcev, žena in otrok), ki so jih Nemci ob zavzetju Raba najprej deportirali v Italijo in od tam v Auschwitz.

Informator št. 7,¹⁷ ob internaciji osemnajstletni fant iz Žerovnice, je pred drugo svetovno vojno gradil Rupnikovo linijo na Notranjskem, na začetku vojne pa se je vrnil domov in delal na žagi; živel je blizu italijansko-jugoslovanske meje in opazoval, kako so Italijani zlahka, brez upora kraljeve jugoslovanske vojske, zavzemali slovensko ozemlje. Po razpadu Kraljevine Jugoslavije je na meji ostalo veliko orožja, ki so ga fantje poskrili v jame okoli

Cerkniškega jezera. 11. maja 1942 so se organizirali v mladinsko četo in pomagali Rakovniški četi napasti italijansko kolono v Grahovem, ki je bila namenjena na Bloško planoto. Takrat je padel prvi partizan na tem območju. Po tem napadu so Italijani konec maja začeli Roško ofenzivo, v kateri so obkolili vso Notranjsko in del Dolenjske, predvsem ozemlje proti Kočevskemu Rogu; zajeli so ga skupaj z bratom in drugimi vaščani Žerovnice. Odpeljali so jih na Bloško polico, kjer so prenočili. Spominja se, da so jim pregledali roke, po katerih naj bi sklepali, ali so intelektualci ali ne. Iskali so predvsem intelektualce. Čeprav so jih izpustili, so Italijani že naslednjo noč ponovno obkolili njihovo hišo in njega in brata še z drugimi 52 moškimi iz Žerovnice s kamioni odpeljali v Logatec. Bila sta med najmlajšimi v skupini. Prenočili so na logaški železniški postaji. Navsezgodaj zjutraj, ko se je pripeljal nabito poln vlak z več kot desetimi vagoni iz Ljubljane, so tudi njih strpali v živinske vagone in odpeljali naravnost na Reko. Ko so ob pol enih prišli tja, so dobili kosilo v menaški: redko juho z makaroni. Vkrkali so se na ladjo in v trdi temi prišli na Rab. Po izkrcanju so jih postrojili in peš napotili proti lagarju. Vsi prašni so prišli do bonifice – sprejemnega logorja in prespali kar na golih tleh. Zjutraj so jim pobrali vso obleko in jo prekuhali v velikih kotlih. Močno skrčena oblačila so nosili ves čas bivanja v logorju. Ker v taborišče še ni bil napeljan vodovod, so jim za umivanje dali menaške z vodo, nato pa so jih nagnali delat na polje: treba je bilo počistiti koruzo, zravnati in pripraviti teren za postavitve šotorov za nove internirance. Italijani so medtem postavljali žično ogrado okoli logorja in gradili stražarnice. Zvečer so jim dodelili šotore v sprejemnem logorju: v enega je šlo šest oseb, bili so zelo nizki, tla so bila glinena, spali so na slami, ki se je sčasoma odrgnila in v zemlji so nastale udornine, prilagojene spečim telesom. Postavljeni so bili meter in pol drug od drugega. Po treh dneh so jih preselili v glavni logor z nekaj več postavljenimi šotori. Bil je v sektorju III, blizu kanala, ki je bil speljan vzdolž celotnega taborišča. Tako je preživel prvi mesec. Informator št. 7 se spominja, da je ladja vsak dan ali vsak drugi dan pripeljala na otok nov transport taboriščnikov; prihajali so masovno.

Najhujši dogodek, ki se ga spominja, je bila nevihtna noč v septembru, ko je neurje opustošilo taborišče. Začelo se je s točo in okoli šotorov je bilo belo od ledu. Kmalu je dež prišel tudi v šotore, voda v kanalu pa je tako močno narasla, da je nastal pravi hudournik, ki je odnašal šotore. Mislili so, da je naraslo morje. Še huje je bilo v ženskem logorju, ki je bil pod njihovim, moškim logorjem: nekaj otrok je utonilo, nekaj jih je odnesla voda. Ko se je zdanilo, je voda otekla in začeli so čistiti in kopati jame, v katere so zrili blato.

Jeseni in pozimi so interniranci masovno umirali. Njemu sta zaradi krvave griže umrla bratranca, ki sta za preživetje po smeteh brskala za hrano in se okužila s fekalijami. Ker sta bila stalno na stranišču, ki ni bilo nič drugega kot dva ploha nad greznico, se je eden od izčrpanosti zgrudil vanjo in ga je informator št. 7 še pravi čas rešil in ga umil pri koritu. Odpeljali so ga v bolnico v mesto Rab, a je umrl. Nekateri so bili zelo zabuhli, večina pa je tako okostenela, da so jim sklepi štrleli iz telesa kot nekakšne bule, mišic pa sploh niso imeli. Tudi sam je shujšal »do kraja.« Januarja 1943 so Italijani začeli graditi velike lesene barake, kamor se je preselil marca. V eni baraki je spalo do dvesto ljudi. Še pred vselitvijo je bilo v njih vse polno uši in stenic. Na vsake toliko so jim pred barako prinesli dvestolitrski sod vrele vode,

17 Njegova posneta pripoved je v celoti dolga dve uri.

v katero so pomakali razstavljene lesene pograde, da bi utopili golazen. Vsak dan so si čistili uši, saj so nekatere dobesedno pojedle: spominja se fanta, ki so ga Italijani osamili v šotoru in ga pustili, da je umrl. Povsod po telesu je imel ogromno uši.

Tisti, ki so pomagali zidati, so dobili malo večji hlebec kruha (iz enega kilograma moke so namreč spekli dvanajst hlebkov). Tako je informator št. 7 pomagal graditi pokopališče: hodili so na bližnji hrib zunaj taborišča, kjer je bil kamnolom. Od tam so, zastraženi, več dni nosili kamne in jih zlagali na določenem mestu, kjer naj bi bilo pokopališče. V resnici je to bila skupinska grobnica. Iz taborišča je na pokopališče nosil tudi krste z mrlič. Krste so bile zbite iz navadnih desk, in ker so jih nosili po kozjih poteh, je občasno komu od štirih nosačev spodrsnilo, krsta pa je padla na tla in se odprla. Tedaj so videli, da v njej ležita dve trupli. Na pokopališču je krste prevzela druga skupina in jih je eno zraven druge zložila v veliko jamo. Nekateri pa trdijo, da so iz krst pobrali mrlič, jih položili v jamo, posuli z apnom in zasuli. Tako so se iste krste vrnile v mrtvašnico, kjer je imel prijatelj, ki je trupla polagal v krste. Tistim, ki so umrli zviti in jih ni mogel zravnati, da bi jih lahko položil v krsto, je moral z lesenim batom stolči kolena. Mrlič so vsak dan pobirali kar po šotorih. Spominja se, da so se ponoči, če so šli po potki, lahko spotaknili ob mrtveca. Malce so ga brenili, da so lahko šli mimo. Sčasoma je otopel in, tako kot za druge, so tudi zanj takšni prizori postali vsakdanjost.

Spominja se, kako so bili slabotni: pred jutranjim vstajanjem so morali najprej počepniti, se prijeti za šotor in se potem počasi dvigniti, da se niso onesvestili. Zgodaj zjutraj sta s kolegom iz šotora raznašala kavo v dvestolitrskem sodu, ki so ga presekali na pol in vanj za ročaja zabili dva kola. Poleg kave je vsak dobil še košček sirčka ali pa košček mesa. Opoldne sta raznašala juho: na vrhu je plavala mast. Taboriščniki so z menaškami zajemali juho: srečen je bil tisti, ki je poleg tekočine dobil še malo makaronov, malo riža ali plavajoče masti. Juho so pili. Nekatere je reševala »karlovca«, ki so jo prirejali vsak večer v IV. in III. sektorju. Tako so imenovali semenj: Kočevarji, taboriščniki iz Babnega polja in Čabra, so prinesli v taborišče različne stvari, ki so jih prodajali za hrano. Italijani so »trgovce« preganjali, včasih se je za hlebec kruha vnel pretep. Nekateri so tudi tihotapili: tisti, ki so imeli lire, so od domačinov na skrivaj kupovali vino in karamele (bonbone). Nato so vino zavreli, v njem raztopili karamele, namočili vanj hlebec kruha in to jedli – še zlasti jih je to ogrelo pozimi. Kurili so s papirčki ali z vejicami, ki so jih nabrali v kanalu, kamor jih je naplavila voda.

V vsem tem času z Raba ni nihče pobegnil, čeprav je informator na to pomislil prav v času, ko je moral blizu bonifice in mimo malinišča ves dan kaj prenašati. Izrabil je vmesni čas med eno in drugo smerjo in se povzpел na bližnjo najvišjo vzpetino, da bi si ogledal približno kilometer oddaljeno kopno. Na obali je videl bunkerje in ustrašil se je morja. Ko je pomislil na brata, ki je bil z njim v taborišču, je misel na beg opustil.

Največ informacij o tem, kaj se dogaja na fronti, so od domačih dobivali v paketih. Prvi so prišli šele decembra 1943, v njih pa so bili, največkrat med fizičnimi briketi, skriti listki z novicami: mast so s suhim fižolom doma zmleli v svaljke in jih posušili v peči. Iz njih so si v menaškah na skrivaj pripravljali nekakšno fižolovo juho, ki jih je malce okrepila.

Tudi sam je bil član tajne OF, ki je bila med taboriščniki zelo dobro organizirana. Po kapitulaciji Italije je postal borec Rabske

brigade. Razorožili so italijanske vojake in karabinjerje v taborišču. Bil je med tistimi borci, ki so se izkricali v Bakru in se pred Nemci umaknili na Mašun, kjer so se srečali s Šerčerjevo brigado. Srečno je prišel domov in se priključil Ljubljanski brigadi.

Informatorica št. 10,¹⁸ leta 1942 šele šestnajstletno dekle, je pred internacijo živela v desetčlanski delavski družini blizu Loškega potoka. Zaradi težkih življenjskih razmer so se morali otroci razseliti k preostalemu sorodstvu. Tako je v sedmem razredu osnovne šole odšla na tetino kmetijo v Lož pod Križno goro. Takrat so pri njih spali delavci, ki so gradili Rupnikovo linijo, med njimi so bili tudi člani OF. Občasno so se shajali v njihovi hiši. V Loški dolini je bil odpor proti fašistom zelo dobro organiziran. Ko so aprila 1941 prišli Italijani, so vas izropali ter odpeljali pridelke in živino. Organizirali so vaško stražo, v kateri je bil tudi njihov sosed. 1. maja 1942 je s skupino deklet odšla na Križno goro, kjer je bil v mežnariji sestanek članov OF. Bili so izdani. Italijani so na begu ujeli skupino deklet. Odpeljali so jih v Lož, kjer so jih ustražovali, a so jih izpustili. Po tem dogodku je tajno raznašala letake OF po vasi in okolici; veliko domačinov je odšlo v partizane. Ko se je začela Roška ofenziva, so staršem partizanov požgali hiše, njo in še tri dekleta pa so Italijani 1. avgusta aretirali in jih zaprli v Sokolski dom v Starem trgu. V celici, polni zapornikov, so spali na golih tleh. Dobili so uši. Tu je preživela zasliševanja, mučenja, in ker niso imeli dokazov za njeno sodelovanje z OF, so jo po treh tednih odpeljali na sodišče v Logatec. Tu so jo ponovo zasliševali. V Logatcu je bila tedaj že množica zajetih ljudi iz Ljubljanske pokrajine; kot je izvedela pozneje, sta bili med njimi tudi njena sestrična in teta. Po štirih dneh zasliševanja so jo premestili k preostalim v osnovno šolo, kjer so čakali na nadaljnji transport. Nihče ni vedel, kam jih bodo poslali. Že takrat so bili zelo lačni in žejni. 13. septembra je v Logatec pripeljal z ljudmi natovorjen vlak iz Ljubljane, s katerim so tudi logaško skupino v prepolnih živinskih vagonih odpeljali na Reko. Od tam so z ladjo odpluli na Rab.

Prvič je videla morje in spominja se samo, da je bila vsepovsod voda. Na Rabu so jih peljali v sprejemni logor, ograjen prostor, kjer so se morali sleči do golega. Med njimi je bilo največ žensk, tudi iz Gorskega kotarja. Bilo je veliko stark, otrok, že takrat sestradanih. Obleke so prekuhali, saj so v logor prišli že z ušmi. Razporedili so jih po šotorih v ženski logor. Številka njenega šotora je bila 162. V njem jih je bilo osem in gneča je bila tako velika, da so ponoči morale spat na boku, vse obrnjene v isto smer; če so se hotele obrniti, je morala ena med njimi vstati, da so se druge vse naenkrat obrnile na drugo stran. Spale so na slam, pokrite z dekami. V šotoru so bile sestrična, ki je znala malo italijansko, teta, dve vaščanki in poleg nje še tri Slovenke. Zjutraj so moški interniranci raznašali ječmenovo kavo po ženskem logorju. Zraven so dobile še hlebec graham kruha, za kosilo pa makarone ali na vodi kuhan riž. Počasi so začele izgubljati težo, pa tudi voljo in smeh. Med šotori so stalno hodili stražarji in jih kontrolirali. Spominja se, da so nekaj taboriščnikov tudi ustrelili. 29. septembra se je ponoči razdivjala nevihta: ker je bil ženski logor v spodnjem delu taborišča, jih je zalila voda in odnesla nekaj šotorov. Matere so obupano iskale svoje otroke. Otroci so jokali in vreščali, nekaj jih je utonilo. Taborišče je bilo popolnoma razdejano. Zjutraj je sijalo sonce in še nekaj dni so

18 Posnetek njene zgodbe je dolg dve uri in deset minut.

sušile obleke, šotore, slamo. Njihov šotor je tako zdelalo, da so jim ga morali zamenjati.

V tem delu logorja je bilo tudi veliko nosečnic, med njimi njena teta, ki je rodila 2. decembra, a ji je podhranjeni dojenček po premestitvi v Gonars umrl. Tudi otrok je bilo zelo veliko. Vsak dan so jih vodili na kopanje, vendar se je večina bala morja. Otroci so bili zelo ušivi, shujšani. Videla jih je na stranišču, kako so iz človeških iztrebkov pobirali olupke bučk in jih jedli. Dekleta so izgubile menstruacijo, kar je bila še sreča, saj niso imele vode niti za umivanje niti za pitje. Vodo so s cisternami vozili iz mesta Rab in velikokrat jo je zmanjkalo.

Spominja se tudi ambulate v izpraznjeni hiši na vrhu logorja. Tako kot mnogo drugih otrok pa tudi odraslih je tudi ona dobila tifus. Nezavestno so odnesli v ambulanto, kjer so jo vrgli v klet, na zemljo, med poljske pridelke in v temi ležeče onemogle. Ponoči se je zbudila in tipala okoli sebe mrzla trupla. Nad seboj je na stropu, kakšne dva metra visoko, skozi priprto loputo zagledala malce svetlobe. Iz lopute je bil speljan žleb do dna kleti. Po tem žlebu se je splazila do lopute, kjer jo je opazila bolničarka in ji pomagala iz kleti. Položila jo je na posteljo in ji ponudila čaj. Pozneje je izvedela, da je bila bolničarka iz Črnomlja, a se nista nikoli več srečali. Iz tiste kleti se nihče ni vrnil. Naslednji dan so trupla odpeljali na pokopališče in jih zmetali v skupinsko jamo. Nekoliko na boljšem je bila njena sestrična: odpeljali so jo v bolnico v mesto Rab, kjer si je opomogla.

Na zimo so postajale razmere čedalje slabše, zato so družine začeli premeščati v Gonars. Skupaj s sestrično in teto so 7. decembra tja deportirali tudi njo. Tiste, ki so ostali v taborišču, so premestili v barake. Razmere v Gonarsu so se ji zdele veliko boljše od tistih na Rabu: spale so pod streho v barakah na suhem, imele so kantino, kjer so si lahko kaj kupile, v koritih za umivanje tekočo vodo, dobili so tudi prve pakete od sorodnikov, kar je nekatere rešilo pred smrtjo (prepečenec, svež kruh, pijačo), saj so vsi z Raba prišli v Gonars popolnoma izčrpani. Sestrična informatorka je postala pomočnica vodje barake, zaradi česar je vsak dan dobila nekaj več hrane, ki jo je razdelila med preostale. Tudi hrana je bila vsaj nekoliko boljša od tiste na Rabu: dobile so vsaj žlico riža ali v juhi žlico makaronov.

Živele so v baraki št. 22, v tisti, iz katere je avgusta 1942 pobegnili osem Slovencev. V baraki, v kateri je bilo do sto žensk z otroki, so spale na pogradih. Sredi barake je bila peč, v kateri so zakurile in si spekle v kantini kupljeno čebulo. Veliko bolj so se čutile povezane z domačimi, saj so jim lahko pisale dopisnice.

Aprila 1943 so družine brez predhodnega obvestila naložili na kamione in jih odpeljali do Palmanove ter naprej z vlakom v Ljubljano, kjer so se morali javiti v Belgijski kasarni. Od tam so se morali vrniti v kraje, kjer so jih Italijani zajeli pred internacijo in se zglasiti pri italijanskih oblasteh, s čimer so fašisti in belogardisti hoteli obdržati kontrolo nad gibanjem sumljivih oseb. Informatorka se ni mogla vrniti domov, ker je bila pot do doma za njeno izčrpano telo predolga, zato se je z vlakom odpeljala k sorodnikom, ki so živeli blizu železniške postaje na Rakeku. Tam si je opomogla: sprva je morala zelo paziti na prehrano, »da ji ne bi počil želodec«. Zaradi oteklih nog dolgo ni mogla hoditi. Po izboljšanju počutja je odšla peš domov v Loški potok, kjer se je včlanila v SKOJ¹⁹ in se povezala s partizani. Sprva je zbirala

obveze in rjuhe za ranjence. Po kapitulaciji so se Italijani predali, belogardisti so se umaknili proti Turjaku, prišli pa so Nemci. Do konca vojne je kot aktivistka delala na terenu.

Po vojni se je redno udeleževala vseh komemoracij v rabskem taborišču, ki jih, v različnih časovnih intervalih, še danes organizira Zveza združenj borcev za vrednote NOB Slovenije.

Epilog: povednost spominov

Interniranci – informatorji so po vojni vsak po svoje podoživljali taborišča: med njimi sta bili le dve osebi, ki sta svoje spomine objavili v spominskih zbornikih (Filipčič 2002; Bambič idr. 1985), nekateri so spomine na leti 1942 in 1943 ohranjali v krogu domačih, za druge pa so bili intimni osebni svet. V intervjujih so ga odprli predvsem zaradi občutka, da bodo s svojo pripovedjo prispevali k ozaveščanju mlajših generacij o koncentracijskih taboriščih, ki se ne smejo ponoviti. Zunaj kroga intervjuvancev pa je (bilo) med preživelimi tudi nekaj zelo povednih avtorjev spominskih monografij, ki ostajajo avtentičen pisni vir za raziskovanje fašističnega terorja, storjenega nad Slovenci med drugo svetovno vojno.²⁰

Pripovedi ali bolje rečeno izpovedi danes še živečih preživelih internirancev odražajo njihovo današnjo sposobnost spominjanja in emocionalnega podoživljanja življenja, ki so ga preživeli v internaciji. Opisi njihovih travmatičnih izkušenj se med seboj ne razlikujejo bistveno: bolj ali manj temeljijo na spominjanju okoliščin, ki so botrovale internaciji in življenju v koncentracijskih taboriščih. Razlike v pripovedih informatorjev nastanejo predvsem v njihovem individualnem spominjanju na podrobnosti, usodne malenkosti, slučajnosti, iznajdljivosti, na trpke izkušnje in še na kaj, kar jim je rešilo življenje. Tako se npr. vsi, ki so bili v Gonarsu, spominjajo kopanja rova in pobega Slovencev iz barake št. 22; vsi, ki so bili na Rabu, se spominjajo septembrskega neurja; vsak po svoje pa podoživlja lakoto, umiranje najbližjih, razčlovečenje osnovnih življenjskih potreb, ponižanja, ki so jim, kljub povsem nasprotnemu namenu, dali notranjo moč za preživetje.

Če izhajamo iz izkušenj Prima Levija, preživelega torinskega Juda iz Auschwitz, pisatelja in kemika, so se preživeli pozneje v spominih »zavedali nepojmljivosti in ... neverjetnosti tega, kar se je dogajalo v koncentracijskih taboriščih« (Levi 2003: 8). Zaradi časovnega odmika in starosti je njihov spomin postal selektiven in v marsičem »nejasen in stiliziran« (prav tam: 13). Dejstvo je tudi, da se ljudje neradi spominjamo bolečih dogodkov iz svoje preteklosti in da se ti zaradi tega v spominu »sčasoma zameglijo in zabrišejo« (prav tam: 24), kar pa ne zmanjšuje njihove vrednosti, kajti: vedno obstajajo spomini različnih ljudi na ista objektivna dejstva, ki drug drugega dopolnjujejo in ponujajo celovito, a v bistvu nikoli v vseh razsežnostih izpovedano pripoved. Vprašanje je le, ali so pripovedovalci »sposobni razumeti svojo izkušnjo in jo pojasniti drugim« (prav tam: 27), oziroma, z drugimi besedami: ali poslušalci/bralci zmoremo dojeti občutke pripovedovalcev, ki spremljajo spomine na storjena dejanja in dajejo celotni zgodbi osebni pečat, enkratnost, neponovljivost? Kot pravi Levi: »Ni dvoma, da je življenje v taborišču pome-

¹⁹ Jugoslavije).

²⁰ Poleg že omenjenih Vratuše (1998), Bratka (1974) in Martinčiča (1985) glej še Zidar (1999) in Janež (2003).

¹⁹ Zveza komunistične mladine Jugoslavije (Savez komunističke omladine

nilo regresijo in vrnitev k primitivnim oblikam vedenja« (prav tam: 29), kakršnega danes težko dojemamo in ga pogosto, ob spremljanju brutalnih vojn, ki stalno potekajo, odrivamo v nezavedno.

Problemizirati spomin preživelih internirancev, ki sicer zelo hitro izginja iz našega kolektivnega spomina, se mi v trenutni fazi raziskovanja – zbiranja njihovih življenjskih pripovedi – zdi pravzaprav neodgovorno. Je takšen, kot je, in še sreča, da se še izpoveduje »iz prve roke«. Zato menim, da je ta hip naša najpomembnejša vloga v tem, da ga tako ali drugače zabeležimo in ohranimo. In ni odveč še enkrat citirati že večkrat zapisano Levijevo misel: »Zgodilo se je, torej se lahko spet zgodi. To je bistvo tega, kar imamo povedati« (prav tam: 160).

Viri in literatura

BOGATAJ, Janez in Mitja Guštin (ur.): *Etnologija in sodobna slovenska družba* (Knjiga 5). Brežice: Posavski muzej Brežice, 1978.

BOLTAR, Tina: *Družinske vezi jetnikov taborišč v 2. svetovni vojni* (diplomsko delo; tipkopis). Koper: Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem, 2010.

BRATKO, Ivan: *Teleskop*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1974.

CAPOGRECO, Carlo Spartaco: *I Campi del Duce: L'internamento civile nell'Italia fascista (1940–1943)*. Torino: Einaudi, 2004 (hrv. prevod Mirko Šikić, *Mussolinijevi logori: Internacija civila u fašističkoj Italiji (1940.–1943.)*). Zagreb: Golden Marketing – Tehnička knjiga, 2006.

DEŽMAN, Jože: Pripomba k seznamu žrtev italijanskega koncentracijskega taborišča na Rabu. V: Božidar Jezernik, *Italijanska koncentracijska taborišča za Slovence med 2. svetovno vojno*. Ljubljana: Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije (Borec), 1997, 410–414.

DRČAR MURKO, Mojca: Tu se je smrt utrudila do smrti. V: Božidar Jezernik, *Italijanska koncentracijska taborišča za Slovence med 2. svetovno vojno*. Ljubljana: Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije (Borec), 1997, 7–15.

FERENC, Tone: *Fašisti brez krinke: Dokumenti 1941–1942*. Maribor: Obzorja, 1987.

FERENC, Tone: *Rab – Arbe – Arbissima: Konfinacije, racije in internacije v Ljubljanski pokrajini 1941–1943: Dokumenti*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, Društvo piscev zgodovine NOB, 2000.

FILIPČIČ, Milan (ur.): *Bili so uporni: Zaprti, izgnani, ubiti, na suženjskem delu, v koncentracijskih taboriščih* (4. dopolnjena izd.). Ljubljana: Koordinacijski odbor žrtev nacističnega nasilja GO ZZB NOB Slovenije, 2002.

GOMBAČ, Metka, Boris M. Gombač in Dario Mattiussi: *Quando morì mio padre: Disegni e testimonianze di bambini dai campi di concentramento del confine orientale (1942–1943) = Ko je umrl moj oče: Risbe in pričevanja iz koncentracijskih taborišč na italijanski vzhodni meji (1942–1943)*. [Gradisca d'Isonzo]: Centro Isonzo di Ricerca e Documentazione Storica e Sociale »Leopoldo Gasparini«, 2008.

BAMBIČ, Cirila idr.: *Pričevanja rabskih internirancev: (1942–1943)*. Ljubljana: ČZP Kmečki glas, 1985.

JANEŽ, Herman: *Koncentracijsko taborišče = Koncentracijski logor: Kampor – Rab: 1942–1943*. Ljubljana: Taboriščni odbor Rab pri Koordinacijskem odboru žrtev nacističnega nasilja GO ZZB NOB Slovenije, 2003.

JERMAN, Jerneja: Kulturna dejavnost Slovencev v koncentracijskih in begunjskih taboriščih (seminarska naloga; tipkopis). Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2007/08.

JEZERNIK, Božidar: *Boj za obstanek: Gradivo za etnologijo Slovencev iz Ljubljanske province, interniranih v italijanskih taboriščih v letih 1942/1943* (magistrsko delo). Ljubljana: B. Jezernik, 1982.

JEZERNIK, Božidar: Vpliv italijanskih taborišč na nekatere vidike družinskega življenja slovenskih internirancev v letih 1942/43. *Problemi* 20(9–10), 1982a: 83–86.

JEZERNIK, Božidar: Vpliv taboriščnega življenja na sanje. *Problemi* 20(9–10), 1982b: 86–88.

JEZERNIK, Božidar: *Boj za obstanek: O življenju Slovencev v italijanskih koncentracijskih taboriščih*. Ljubljana: Borec, 1983.

JEZERNIK, Božidar: Iz vsakdanjika v koncentracijskem taborišču. *Borec* 37(3–4), 1984: 164–171.

JEZERNIK, Božidar: O nekaterih vidikih etnološkega raziskovanja NOB in socialistične revolucije na Slovenskem. V: Janez Bogataj idr. (ur.), *Razmerja med etnologijo in zgodovino: Gradivo s posvetovanja v Mariboru, november 1984* (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva; 14, Knjižnica Kronike, časopisa za slovensko krajevno zgodovino; 6). Ljubljana: Marksiistični center Univerze v Mariboru, Slovensko etnološko društvo, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Pokrajinski muzej v Mariboru, 1986, 154–163.

JEZERNIK, Božidar: Človek ne živi samo od kruha. *Borec* 41(5–6), 1989: 578–587.

JEZERNIK, Božidar: *Spol, spolnost in extremis: Antropološka študija o nemških koncentracijskih taboriščih Dachau, Buchenwald, Mauthausen, Ravenbrück, Auschwitz 1933–1945*. Ljubljana: Borec, 1993.

JEZERNIK, Božidar: Verska pripadnost in narodna identiteta v ekstremnih razmerah. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 36(4), 1996: 22–29.

JEZERNIK, Božidar: *Italijanska koncentracijska taborišča za Slovence med 2. svetovno vojno*. Ljubljana: Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije (Borec), 1997.

JEZERNIK, Božidar: *Struggle for Survival: Italian Concentration Camps for Slovenes during the Second World War*. Ljubljana: Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije, 1999.

JEZERNIK, Božidar: Italijanska koncentracijska taborišča kot državni terorizem in njihove posledice. *Prispevki za novejšo zgodovino* 46(1), 2004: 63–82.

KERŠIČ, Irena: Obravnava narodnoosvobodilnega boja v slovenski etnologiji. V: Janez Bogataj in Mitja Guštin (ur.), *Etnologija in sodobna slovenska družba* (Knjiga 5). Brežice: Posavski muzej Brežice, 1978, 25–27.

KREMENŠEK, Slavko: *Ljubljansko naselje Zelena jama kot etnološki problem* (Dela/SAZU, Razred za zgodovinske in družbene vede; 16). Ljubljana: SAZU, 1970.

LEVI, Primo: *Potopljani in rešeni*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2003.

MARTINČIČ, Jože: *Beg iz Gonarsa*. Ljubljana: Borec, 1984.

RAVNIK, Mojca: *Galjevica* (Način življenja Slovencev v 20. stoletju: monografije). Ljubljana: Partizanska knjiga, 1981.

RAMŠAK, Mojca: Portret glasov: Raziskave življenjskih zgodb v etnologiji – na primeru koroških Slovencev. Ljubljana: Društvo za proučevanje zgodovine, antropologije in književnosti, 2003.

SAJE, Franček: *Belogardizem*. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod, 1952.

STANONIK, Marija: *Slovensko pesništvo upora: Slovensko narodnoosvobodilno pesništvo 1941–1945 na Gorenjskem* (diplomska naloga; projekt Slovensko pesništvo upora; 3). Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

STANONIK, Marija: Etnološki vidik raziskovanja NOB 1941–1945. V: Janez Bogataj in Mitja Guštin (ur.), *Etnologija in sodobna slovenska družba* (Knjiga 5). Brežice: Posavski muzej Brežice, 1978, 12–18.

TOFFOLO, Davide: *L'inverno d'Italia*. Bologna, Rim, Pariz: Coconino Press, 2010 (slov. prevod: Kaja Širok, *Italijanska zima*). Ljubljana: Društvo za oživiljanje zgodbe 2 koluta, Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011.

VERGINELLA, Marta: Über das Vergessen und die Heuchelei: Von der Geschichte des italienischen faschistischen Imperialismus bis zur Erforschung des italienischen Grenzlandfaschismus und der slowenischen Geschichte des Küstenlandes = Pozabe in sprenevedanja: Od zgodovine italijanskega fašističnega imperializma do raziskovanj obmejnega fašizma in slovenske primorske zgodovine. V: Brigitte Entner idr. (ur.), *Widerstand gegen Faschismus und Nationalsozialismus im Alpen-Adria-Raum: Internationale Tagung: Mednarodni posvet: Klagenfurt/Celovec 24.–25. 2. 2011*. Celovec in Dunaj: Drava, 2011, 8–22.

VOGEL, Milan: Mesto obdobja NOB v slovenski etnologiji. V: Janez Bogataj in Mitja Guštin (ur.), *Etnologija in sodobna slovenska družba* (Knjiga 5). Brežice: Posavski muzej Brežice, 1978, 19–23.

VRATUŠA, Anton: *Iz verig v svobodo: Rabska brigada*. Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 1998.

ZIDAR, Alojz: *Slovenski narod pomni in obtožuje: Zločini, ki jih je nad Slovenci zagrešila italijanska fašistična država*. Koper: Lipa, 1999.

Internetna vira

Internetni vir 1: APIS – Družbeno angažiran multimedijški portal in izobraževanje, <http://zavodapis.si>, 12. 6. 2012.

Internetni vir 2: Principles and Best Practices-Oral History Association, <http://www.oralhistory.org/do-oral-history/principles-and-practises>, 24. 6. 2012.

Memories of Reality: Recent Oral Accounts of Former Internees in Italian Concentration Camps during the Second World War

Ethnological research of the life of Slovene internees in Italian concentration camps was done by Božidar Jezernik. His study is based on archival sources and accounts of former internees that have been published in various publications and periodicals. At present, ethnology seldom investigates this topic just randomly, which is why this article is merely a supplement to previous research.

After Italian occupation of the Slovene territory, which was annexed to the Kingdom of Italy in 1941 and renamed the Province of Ljubljana, a number of raids followed in 1942. In order to suppress the resistance movement, Italians were planning to intern from 20, 000 to 30, 000 Slovene civilians from Notranjsko, Dolenjsko, and Ljubljana in concentration camps that were being erected along the eastern Italian border and on the Island of Rab in the first half of 1942. Based on well-known historical facts, the paper looks at the course and dimensions of the internment process. While drawing attention to previous ethnological studies of the life of Slovene prisoners of war, the author supplements these studies with recent oral accounts provided by former internees. Their reminiscences of the appalling housing conditions, inhuman starvation, death of entire families, etc., individualize and personify these narratives. They also emphasize the importance of personal destinies of narrators in the reconstruction of objective events from the past. Abridgments of the recorded narratives of prisoners of war that were interned on the island of Rab, in Gonars, Renicci, and in Monigo in 1942 and until the capitulation of Italy in 1943, indicate that the narrators' ability to remember the tragic events of six decades ago was still largely intact and highly relevant. And even though these memories are increasingly selective, stylized, and blurred, they should be recorded and preserved as thoroughly as possible. Because of their pertinent message, we should continuously try to find a corresponding place for them in our everyday collective memory.

»'GATE' ČEZ ŠTEBALE«

Historični pregled oblačenja moških spodnjih hlač

Drugi del¹

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izveček: Avtor v članku obravnava oblačenje moških spodnjih hlač, in sicer na podlagi omemb od srednjega veka dalje, bolj poglobljeno pa iz 19. stoletja. Sprašuje se, kdaj so se na Slovenskem spodnje hlače pojavile pri nižjih plasteh prebivalstva in zakaj so se tako močno uveljavile v pripadnostnem kostumiranju Gorenjcev. V analizi časopi-snih člankov iz srede in druge polovice 19. stoletja ter nekaterih dru-gih virov ugotavlja, da so bile moške spodnje hlače tedaj dobro znane ljudem višjih družbenih plasti in da so se začele pojavljati tudi že pri posameznikih iz najnižjih družbenih plasti. Že vsaj ob koncu 19. sto-letja so se uveljavile v pripadnostnem kostumiranju, njihovo splošno uveljavljenje med kmeti pa je bilo zelo dolgotrajno.

Ključne besede: oblačenje, pripadnostno kostumiranje, noša, spo-dnje perilo, moške spodnje hlače

Abstract: Focusing particularly on the 19th century, the article ex-plores the history of wearing man's underpants that as an article of clothing were first mentioned in the Middle Ages. It tries to establish when the undergarment first appeared among the common people living in the territory of present-day Slovenia; when it gained wide ac-ceptance; and why it has become such an important element of affili-ated costuming among the male population of Gorenjsko. An analysis of newspaper articles from the middle and from the second half of the 19th century, in addition to other sources, indicates that in that period underpants were already widely worn by males from the upper-class but also started to be worn by some men from the lower walks of life. While underpants became a prominent feature of affiliated costuming at least toward the end of the 19th century the habitual wearing of un-derpants by the male farming population was adopted very gradually.

Key Words: clothing, affiliated costuming, national costume, under-wear, men's underpants

Krojne posebnosti, materiali, cene

Že za leto 1816 je bilo navedeno, da sta si izobraženca iz tujine spodnje hlače spodaj zavezala, podobno pa iz prispevka v *Slo-venecu*, objavljenega leta 1890, posredno izvemo, da so se spo-dnje hlače spodaj zavezovale. V navodilu tistim, ki se namenijo rešiti utapljaljočega človeka, je zapisano: »razpravimo se, kolikor moremo hitro in popolnoma. Če ostanemo v spodnjih hlačah, odvežimo jih spodaj, ker sicer se nabere v njih voda, ki ovira plavanje« (*Slovenec* 1890: št. 173). Kot že omenjeno, so spodnje hlače v 18. stoletju in pozneje veljale tudi za kopalne, ob koncu 19. stoletja pa se omenjajo tudi že posebne »plavalne hlače«, ki naj bi jih, namesto da se kopajo goli, nosili fantje, stari 10 do 15 let, ki so se kopali v Ljubljani pri Trnovem (*Slovenski narod* 1891: št. 126). V Bavšici na Tolminskem jih omenja Marta Lo-žar za leto 1898, ko so ljudje plesali »bosi v gačah: hlače so bile kratke, izpod njih so visele dolge gače« (po Makarovič 1999: 56), pri čemer bi bilo mogoče, da je avtorica z omembo »kratkih hlač« mislila na dolge zgornje hlače, ki so zgolj nekoliko krajše od spodnjih, in ne nujno podkolenskih hlač.

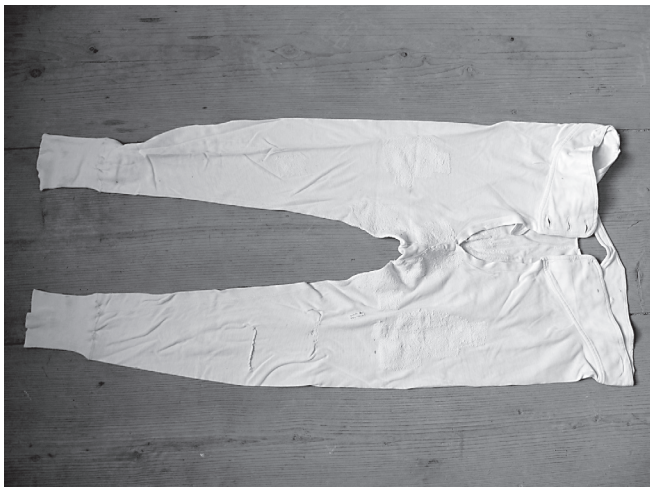
V slovenskem periodičnem tisku se je oglaševanje prodaje mo-ških spodnjih hlač začelo v šestdesetih letih 19. stoletja.² Cene

spodnjih hlač, ki so jih ponujali trgovci v oglasih v zadnjih de-setletjih 19. stoletja, so se gibale med 60 kronami in 3 goldi-narji. Najcenejši ponudnik je za 60 kron ponujal spodnje hla-če, izdelane iz kotenine – cenene bombažne tkanine, nekoliko

priporočal »usnjate spodnje hlače« (*Slovenski narod* 1875: št. 278). Lai-ritzova fabrika gozdnovolnatega blaga je v Ljubljani v svoji trgovini leta 1870 med drugim ponujala »spodnje hlače razne baže, žoke in nogavice« (*Kmetijske in rokodelske novice* 1870: št. 9). Leta 1872 je bil objavljen oglas, da je mogoče z Dunaja naročiti vrsto bombažnega in lanenega blaga, konfekcijskih izdelkov ter več »ducotov lanenih spodnjih hlač po gld. 27« (*Slovenski narod* 1872: št. 34). A. Friedmann z Dunaja pa je bralcem *Slovenskega naroda* ponujal »[z]dravilne spodnje hlače« po 1, 1,50 ali 2 gl., izdelane iz čiste ovčje volne (1872: št. 123). »Spodnje hlače za gospode po nemški, francoski in ogerski obliki« je za 1, 1,5 in 1,8 gld. ponujal prodajalec z Dunaja (*Slovenski narod* 1873: št. 15). Woschnaggova trgovina v Ljubljani je večkrat ponujala »svitice iz pla-tna« za 1 gl. in »svitice iz kotenine« za 60 kr. (glej npr. *Slovenski narod* 1874: št. 212). Prav tako tovarna spodnjega perila z Dunaja je leta 1876 po polovični ceni nudila v nakup »platnene spodnje hlače za gospode« (po 1 gld. namesto prejšnjih 2) in »spodnje hlače za gospode iz pravega rumburškega platna« (po 1,5 gld. namesto prejšnjih 3) (*Slovenski narod* 1876: št. 20). Prodajo spodnjih hlač je v *Slovenecu* in *Slovenskem narodu* v osemdesetih letih 19. stoletja večkrat oglaševal Ivan Soklič (glej npr. *Slovenec* 1884: št. 73; *Slovenski narod* 1884: št. 51), duhovnikom, zdrav-nikom, logarjem, tovarniškim uradnikom, oskrbnikom in drugim pa je trgovina iz Brna za varstvo proti prehlajenju ponujala »trikot-flanelne /.../ spodnje hlače« za 2,75 gld. (*Slovenec* 1889: št. 246). »Spodnje hlače ali svitice iz najmočnejšega platna, koperja ali baršanta« je za 1,8 oz. 2,5 f. ponujala prodajalna J.&S. Kessler iz Brna v oglasu, objavljenem v *Soči* (1889: št. 42), spodnje hlače so v razprodaji ponujali tudi v Gorici (*Soča* 1898: št. 88).

1 Članek zaradi dolžine objavljamo v dveh delih. Prvi del je bil objavljen v *Glasniku SED* 51 (3,4), 2011: 54–60 (op. ur.).

2 Oglas, v katerem se je k nakupu priporočal »mestni rokovičar /.../ z mnogovrstnimi usnjatimi in drugimi rokovicami, kilnimi pasovi (za po-čene ljudi), usnjatimi sviticami (spodnjimi hlačami), elastičnimi hlačni-ki, zavratniki, nogovičnimi podvezami in vsem drugim blagom te vrste« (*Kmetijske in rokodelske novice* 1862: št. 25), leta 1875 je med drugim

Pokrpane moške spodnje hlače iz prve polovice 20. stoletja, izdelane iz pletenine, in nadrobnost z njih. Predvidoma so bile last tržiškega tržana.

Foto: Bojan Knific, Tržič, 29. 2. 2012 (iz arhiva Tržiškega muzeja)

dražje (večinoma od enega do dveh goldinarjev in pol) so bile spodnje hlače, izdelane iz platna – torej iz lanenega blaga, podobno spodnje hlače iz volne, za nekaj manj kot tri goldinarje pa so ponujali hlače iz flanele – kosmatene bombažne tkanine. Za primerjavo naj navedem, da je bilo tedaj za 1,8 goldinarja mogoče dobiti klobuk (za *svilni cilindar* je bilo treba odšteti 4,5 goldinarja) (*Slovenski narod* 1884: št. 51), ceni spodnjih hlač je bila enaka cena srajc, za ceno enih hlač je bilo mogoče dobiti 6 »elegantnih batistnih robcev z barvanim robom obrobljene« ali en »fini ponočni korset« (*Slovenski narod* 1876: št. 20). Za znesek najcenejših spodnjih hlač, torej za 60 kron, je bilo mogoče kupiti okoli deset litrov mleka ali en kilogram govejega, svinjskega ali telečjega mesa, nekoliko boljše spodnje hlače so bile po vrednosti enake npr. 100 kilogramov sena (*Slovenski narod* 1875: št. 278).

Literarna dela sicer raziskovalcem nekdanje oblačilne kulture navadno ne ponujajo posebej pomembnih podatkov o tem, kako so se ljudje v preteklosti oblačili. Za pričujočo razpravo pa se zdijo omembe spodnjih hlač v literarnih in literarnozgodovinskih delih vredne obravnave. Kadar avtorji obravnavajo čas, v katerem so živeli, vsaj posredno in z upoštevanjem drugih virov pričajo o tem, da so bile spodnje hlače v drugi polovici 19. stoletja v načinu oblačenja, ki je sledil poenoteni srednjeevropski oblačilni modi, prisotne tudi že pri nižjih družbenih slojih in tudi v kmečkem okolju.³

Spodnje hlače, ki jih opisujejo časopisni viri iz druge polovice 19. stoletja, so bile izdelane večinoma iz lanenega blaga. Omenjajo se *plattene*, *prtene*, *hodne* in *lanene* spodnje hlače, enkrat spodnje hlače, sešite iz *konopljenega* platna in enkrat hlače iz *domačega* platna. Vse to so izrazi, ki označujejo laneno blago, navadno tkano v platneni vezavi. Poleg lanenih hlač so neposredno omenjene spodnje hlače, izdelane iz bombažnega blaga. Te so bile izdelane iz *kotenine* – bombažnega blaga, tkanega v platneni vezavi, in hlače iz *koperja* (tkanine ali pletenine v keper

pak naredil si je bil posebno nošo« je v črtici *Janček rokovnjač* opisana takole: »Klobuk je nosil iz zajčje volne, katerega je natvezaval globoko na oči. Hodnikovo srajco je spremenil s pražnjo, katero je prav čisto ohraniti si prizadeval. Hlače je imel iz jerhovine, spredej celo opisane in pod koleno odprte. Črevlje je imel vedno podvihane, v ktere je zatikal široke spodnje hlače.« V istem delu pa je opisana tudi obleke drugega moža, ne rokovnjača, ampak berača. »Irhaste hlače, ki so bile od starosti že vse rujave, segale so mu pod kolena, potem se je videla za dobro ped gola koža, in slednjič so štrleli zgubani štebali nekoliko čez členke, ki pa so slabo zakrivali mokroti pot v čevlje« (*Besednik* 1869: št. 18). Bedenek v *Podobah iz domačega življenja* opisuje mladega, dvajset do trideset let starega fanta, »ki je imel irhaste hlače, svilnat lajbič in pa štebale doli zavihane, da so se mu videle bele spodnje hlače« (*Zora* 1874: št. 15). V delu I. S. Gombarova *Mladega Gašparja življenje in trpljenje* je pri Gašparjevih dejanjih navedeno, da je tudi v »najhujši zimi v sami srajci in spodnjih hlačah po njivi gor in doli prebežal« (*Slovenec* 1884: št. 234). Leta 1888 je Ivan Trošt v *Slikah iz narodne vzgoje* opisal življenje Janeza, kmečkega otroka, ki je v trdem mrazu drsal, pri čemer si ta »razporje čevljev, hlače in svitice do pasa« (*Učiteljski tovariš* 1888: št. 5). Zanimiv opis fanta iz kmečkega okolja, ki je nosil spodnje hlače, je v zgodbi z naslovom *Garibaldi* leta 1889 objavil Ivan Lampe: »Ruta okoli vrata bi pomenila, da je hlapec, ki zna nabrusiti koso ali srp, toda pokvečeni klobuk brez neobhodno potrebnega cvetličnega šopka svedoči ga za pastirja. Bele spodnje hlače, ki so precej daljše nego vrhne črne, delale bi ga na videz hlapca, a boste rujave noge pričujejo, da je še pastir« (*Dom in svet* 1889: št. 1) Prav tako v kmečko okolje sodi zgodba K. Miksaththa *Kmet in kosa*, v kateri je navedeno, da glavni junak »[v] spodnjih hlačah« najde nekaj denarja za plačilo kose (*Slovenec* 1889: št. 21). Sliko iz trškega življenja pa ponuja Fr. Lisjak, ko opisuje slabo opravljenega zdravnika in med drugim navaja, »da so se mu spodaj kazali trakovi spodnjih hlač« (*Slovenski narod* 1896: št. 56).

3 V *Oziru v pretekle čase*, kjer avtor (Franc Š.) piše o dogodkih leta 1848 ter pri tem omenja Hrvata bana Jelačića, katerega »vojaki, akoravno le v srajci in spodnjih hlačah« (precej verjetno je, da avtor s tem ni mislil spodnjih hlač, kakršne razumemo danes, ampak hlače, izdelane iz nebarvanega platna), so se izkazali pri obrambi tedanje domovine (*Kmetijske in rokodelske novice* 1867: št. 11). Na leto 1848 in na tuje ozemlje se navezuje delo Podgoričana *Junaci v rudečih čapkah*, v katerem avtor omenja polkovnika, ki je spal v »spodnjih hlačah in košulji« (*Slovenski narod* 1871: št. 26). Spodnje hlače omenjajo že leta 1866 objavljene *Črtice iz življenja na kmetih* Jožeta Andrejčka, ki ponovno za tujca (francoskega vojaka) piše, da je bil »ves slečen, samo krvava srajca in spodnje hlače so mu krile telo« (*Slovenski glasnik* 1866: št. 10). Obleka rokovnjača, ki »[n]i bil več tako oblečen, kakor so ga bili popred ljudje navajeni, am-

Na fotografiji fantov iz Doline nad Trzičem iz leta 1928 je mogoče videti del spodnjih hlač, ki so se spodaj zavezovale s trakom.

Foto: Last Joža Kuharja iz Doline nad Trzičem in Marine Anko iz Jelendola

Pripadnostno kostimirani okoličani Kranja, fotografirani leta 1935.

Foto: Iz arhiva avtorja prispevka

vezavi), *baršanta* (barhenta) ter *trikot-flanele*. Pozimi so nosili *volnate* spodnje hlače, omenjajo pa se tudi *usnjate* svitice in *usnjate* spodnje hlače. Od barv blaga se omenja izključno bela. Glede krojnih posebnosti se za leto 1844 omenjajo spodnje hlače brez šiva, kar bi lahko pomenilo, da je šlo za pletenino. Glede širine spodnjih hlač omembe pričajo, da so bile v primerjavi z ogrskimi (madžarskimi) spodnjimi hlačami sorazmerno ozke, verjetno ne širše od ene širine platna, a ne povsem priležne. Spodnjim hlačam so bili po pričevanjih sodeč dodani trakovi, s katerimi so se zavezovale spodaj in zgoraj, krojeni pa so bili po *nemški*, *francoski* in *ogrski* obliki. Okraševanje, in še to funkcijsko, je omenjeno le v enem primeru, in sicer z uvezenimi inicialkami. Spodnje hlače, ki so bile v drugi polovici 19. stoletja dolge, so moški na Slovenskem nosili k dolgim hlačam, omenja pa se tudi nošenje dolgih spodnjih hlač k podkolenskim – tudi *irhastim* hlačam.

Pričevanja podob

Likovni viri sicer ne morejo nadomestiti pisnih, materialnih in ustnih pričevanj, še zlasti ne pri obravnavi spodnjega perila, ki praviloma, če je oseba v celoti oblečena, niti ni vidno, a zaradi domnevne posebnosti, da so moški spodnje hlače v določenem obdobju nosili tako, da so bile vidne tudi navzven, lahko bistveno prispevajo k iskanju in določanju časa, kdaj so se spodnje hlače kot vidna prvina oblačenja začele pojavljati na Slovenskem. Na upodobitvi Gorenjca v delu Baltasarja Hacqueta *Oryctographia carniolica* iz leta 1778 (glej Baš 1992: 206) je mogoče jasno videti, da ima ta naslikane škornje, ki segajo čez meča, in hlače, ki segajo do podkolen. Kaj se vidi med škornji in hlačami, ni mogoče določiti. Enako velja za upodobitev Gorenjskega kmeta C. G. H. Geisslerja s konca 18. stoletja, objavljeno v delu Baltasarja Hacqueta *Abbildung und Beschreibung der südwest- und östlichen Wenden, Illirer und Slaven* leta 1801 (Baš 1992: 227). Omenjenima so glede vprašanja, kaj je naslikano na delu pod kolenom, podobne upodobitve Gorenjskega kmeta v poletni obleki in Zimsko opravljenega gorenjskega kmeta iz leta 1804, upodobitev neznanega slikarja iz leta 1808, ki je predstavil podobo moškega iz Slovenskih gor (glej Makarovič 1971: 64;

Baš 1987: 27); upodobitve moških, pri katerih je med temnimi škornji in hlačami videti ozek, svetlejši del (glej Makarovič 2008: 143, 146). Nejasna je podoba Mladega gorenjskega kmeta iz istega leta (glej Makarovič 2008: 141), pri katerem obuvalo sega le do srede meč, hlače pa do podkolen, kar pomeni, da med hlačami in škornji ostaja kar zajeten del, a tudi zanj ni mogoče z gotovostjo zapisati, kaj bi to bilo. Zaradi podobnega poudarjanja nadrobnosti kot na srajci, bi lahko sklepali, da pri omenjenem ne gre za kožo, temveč za neke vrste tekstila, morda enakega tistemu, ki ga je mogoče najti na barvni upodobitvi Karla Rusa iz okoli leta 1811, na kateri je naslikan kmet iz Savinjske doline (Makarovič 1971: 67). O tem, da pri slednjem ne gre za kožo, ne bi smeli dvomiti!⁴

Vsa ta likovna pričevanja, ki sodijo v čas pred sredo 19. stoletja, spodnjih hlač ne potrjujejo. Glede na še drugo primerjalno gradivo je precej verjetneje, da so na upodobitvah naslikane nogavice, za katere je v Benečiji in na Kobarškem znano tudi narečno ime *hlače* (Primožič in Žagar 2004: 365), kar odpira novo vprašanje, in sicer, ali je mogoče, da bi bile tudi v neka-

⁴ Podobno se barvni odtenek naslikane kože na obrazu razlikuje od svetlejšega, naslikani srajci barvno podobnega dela med škornji in podkolenskim hlačami na dveh upodobitvah Karla Rusa iz časa okoli leta 1811, in sicer pri upodobitvi Kmečkega para na območju med Rogaško Slatino in Brežicami in Kmečkega para ob slovenještajersko-hrvaški meji (glej Baš 1987: 33, 37; Makarovič 1971: 76). Enako velja za votivno podobo z Blečjega vrha na Dolenjskem iz leta 1802 (glej Makarovič 1971: 28), na kateri ima moški med škornji in hlačami naslikan ozek vmesni del, ki je enak obrobi srajce in se bistveno razlikuje od naslikane barve kože obraza. Podobne težave z ugotavljanjem tega, kaj so slikarji upodobili med podkolenskimi hlačami in škornji oz. obuvalom druge vrste, imamo tudi pri poznejših upodobitvah. Pri upodobitvi Kmetov pri Sv. Janezu v Bohinju avtorja F. K. pl. Goldensteina leta 1839 se ponovno zdi, da je del med škornji in hlačami treh naslikanih moških po barvi bolj podoben srajci kot koži, razlikuje se tudi od golih nog na isti upodobitvi naslikanih otrok (glej Baš 1987: 179). A bolj koži kot srajci se približuje odtenek dela med škornji in hlačami pri Goldensteinovi upodobitvi Kmečke noše iz Bohinja na Gorenjskem iz leta 1838 (Stopar 1993: 85), na kateri je upodobljen moški srednjih let ali starec, ki morda ne nosi drugega kot škornje in podkolenske hlače.

terih prej analiziranih opisih, kjer so omenjene spodnje hlače, mišljene nogavice? Do 16. stoletja so bile nogavice izdelane iz platna ali sukna, pozneje tudi iz pletenine. Fevdalci in meščani so od 17. stoletja nosili svilene, pavalnate, bombažne, volnene ali suknene nogavice finejše, pogosto strojne izdelave, kmetje pa so do srede 19. stoletja obuvali večinoma volnene ali bombažne nogavice lastne izdelave in jih po vzoru višjih družbenih plasti tudi gladko napete privezovali pod kolenom ali nad njim (Primožič in Žagar 2004: 365–366). Moški so nogavice, ob njih pa še obujke (Žagar 2004a: 378), obuvali v škornje ali čevlje in si v 19. stoletju meča ovijali z ovojčkami (Žagar 2004b: 399). Pri navedenih upodobitvah je najbolj verjetno, da gre na mestu, ki je predmet tega zanimanja, za nogavice. Te so bile v podobni oblačilni sestavi s škornji in podkolenskimi hlačami uveljavljene pri višjih družbenih plasteh v 17. in 18. stoletju, nošene tudi na način, da so bile vidne, zamudništvo v oblačenju nižjih družbenih plasti pa je povzročilo, da so bile pri kmečkem prebivalstvu v splošni rabi še v prvi polovici 19. stoletja. Nogavice tudi še tedaj v kmečkem okolju niso bile povsem splošno uveljavljene, zato je bilo nošenje škornjev na način, da so se med njimi in podkolenskimi hlačami videle tudi nogavice, stvar prestiža, saj so nogavice – najpogostejše bele – kot prestižni predmet, za katerega so želeli, da ga drugi vidijo, na ta način lahko pokazali. Podobno je bilo, kot že zapisano, pred časom uveljavljeno pri višjih družbenih plasteh.

Če viri do prve polovice 19. stoletja spodnjih hlač ne potrjujejo, oz. dokazujejo, da jih kmetje niso nosili, je drugače na likovnih pričevanjih, ki sodijo v sredo 19. stoletja in v poznejše obdobje. V tem pogledu je pričevalna že omenjena Goldensteinova upodobitev Kmetov v okolici Kamnika iz let 1848/49 (glej Baš 1987: 243), na kateri so pri moškem, ki dela na polju, domnevno upodobljene spodnje hlače, kar bi kazalo na to, da so jih kmetje tedaj poznali, jih tudi nosili – in to ne le ob praznih dneh, temveč tudi ob vsakdanjih.

Panjske končnice iz 19. stoletja zaradi omejenih likovnih možnosti in znanj podobarjev ter prevzemanja uveljavljenih motivov sicer niso najboljši vir za proučevanje nekdanjega oblačenja, kljub temu pa jih je pri pričujočem vprašanju vredno analizirati in pogojno upoštevati. Na panjskih končnicah, ki jih hrani Slovenski etnografski muzej, naslovljenih Kmet ziblje Francoza, Ris napade konja in Pijani fantje, Krojači bežijo pred polžem, Tehtanje čebeljega panja, Ogrevanje roja, Lovec strelja divjega lovca, podobarja Gregorja Benedika iz okolice Škofje Loke (1850–1923), med škornji in hlačami oz. med čevlji z nogavicami in hlačami nedvomno ni upodobljena koža, temveč tekstil »bele« barve (glej Makarovič in Rogelj Škafar 2000: 417, 421, 428, 430, 434, 481, 571). Nekoliko manj jasni sta panjski končnici istega avtorja V brano vprežena ženska in Boj z ogromno žabo (glej Makarovič in Rogelj Škafar 2000: 424, 427). V leto 1890 je datirana panjska končnica Lovec strelja gamsa, na kateri je upodobljen moški s čevlji, z nogavicami in s hlačami, med hlačami in nogavicami pa je mogoče opaziti del, ki bi lahko bile spodnje hlače (glej Makarovič in Rogelj Škafar 2000: 577). Zanimivo je, da so med navedenimi končnicami, na katerih je z belo barvo jasno poudarjen del med hlačami in škornji, razen ene izjeme, vse delo istega podobarja, ki je ustvarjal predvidoma po letu 1870, upodobitev Lovca strelja divjega lovca (glej Makarovič in Rogelj Škafar 2000: 571) pa pri enem od moških nedvomno ne kaže belih nogavic ali drugega zelo priležnega obla-

čilnega kosa, temveč se podoba bistveno bolj približuje belim spodnjim hlačam. A tu gre že za drugo polovico 19. stoletja, ko so se moške spodnje hlače že uveljavljale, hkrati pa gre ponekod že za prikazovanje siceršnjim oblačenjem prepletenega pripadnostnega kostumiranja.⁵

Če za upodobitve oblačenja kmetov do srede 19. stoletja lahko zapišem, da gre tam, kjer je navadno v svetlejšem odtenku naslikan del med škornji oz. čevlji in nogavicami ter podkolenskimi hlačami, za oblačenje nogavic, so glede spodnjih hlač bolj zgovorna pričevanja za čas od srede 19. stoletja. Marija Makarovič predvideva, da so deli spodnjih hlačnic upodobljeni pri dveh upodobitvah Vipavčanov avtorja Arsenovića, ki sta nastali med letoma 1850 in 1870 (glej Makarovič 2000: 34, 96), čeprav je bolj verjetno, da so tudi tam naslikane nogavice, podobo belih nogavic ali spodnjih hlač pa izjemoma ponujajo fotografije praznje oblečenih ljudi s konca 19. in z začetka 20. stoletja, nogavice predvsem na podobah dečkov, ki so tedaj v nasprotju z moškimi sorazmerno pogosto nosili do podkolen ali do kolen segajoče hlače (glej Makarovič 1974: 34; Pakiž 2009: 119, 142).

Za konec: interpretacije interpretacij

V zapisanem je bilo deloma odgovorjeno na vprašanje, kdaj so ljudje na Slovenskem začeli nositi spodnje hlače. Medtem ko za srednji vek in čas po njem težko govorimo o spodnjih ali zgornjih hlačah, je za 17. stoletje že jasno, da so jih na Slovenskem pripadniki višjih družbenih plasti poznali in oblačili. Kmetje, vključno z obrtniki in delavci, so jih začeli nositi v drugi polovici 19. stoletja, a je njihovo uvajanje v splošno rabo trajalo slabo stoletje. Na panonskem oblačilnem območju so hlače, ki bi jih lahko dojemali kot spodnje, izpričane predvsem za oblačenje pozimi, ko so nosili po dvoje hlač, a pri tem ne gre za »prave« spodnje hlače. Spodnje hlače, ki so veljale le za spodnje in jih kot zgornjih niso nosili, so se v drugi polovici 19. stoletja začele uveljavljati med mlajšimi in pozneje med starejšimi ljudmi.

Na vprašanje, zakaj so se bele spodnje hlače kot ena temeljnih sestavin moške »narodne noše« tako uveljavile v pripadnostnem kostumiranju Slovencev, je kljub novim spoznanjem o razširjenosti oblačenja spodnjih hlač na Slovenskem še vedno težko odgovoriti. Brez dvoma je na vključevanje spodnjih hlač v pripadnostno kostumiranje vplivalo meščansko okolje, kjer so se pripadnostni kostumi začeli razvijati in v katerem so bile spodnje hlače sredi 19. stoletja bistveno bolj razširjen in običajen kos moške garderobe kot v kmečkem. Poleg tega tudi kmetom spodnje hlače v času, ko se je pripadnostno kostumiranje intenzivno razvijalo, niso bile več tuje, saj jih viri za sredo in drugo polovico 19. stoletja potrjujejo tudi za najnižje plasti prebivalstva.

Zaradi nepoznavanja nekdanjega oblačilnega videza so nekateri

5 Podobno negotov vir kot panjske končnice so poslikane tarče, katerih fotografije so skupaj z razpravo o njih leta 1980 objavili v Mestnem muzeju v Ljubljani. Bel kos tekstila med hlačami in škornji je mogoče opaziti na tarči, datirani v leto 1838, ki kaže sicer tujega tirolskega narodnega junaka Andreja Hoferja (glej Železnik 1980: 93), na tarči, datirani v leto 1847, avtorja Taučarja, bi bilo mogoče z gotovostjo predvideti, da gre za bele nogavice (prav tam: naslovnica, 97), gola koža pa se med nogavicami in hlačami vidi na tarči Veseli strelec istega avtorja, datirani v leto 1862 (prav tam: 34, 102), kar ponovno potrjuje domnevo, da gre pri likovnih upodobitvah pred sredo 19. stoletja pri prikazovanju dela med podkolenskimi hlačami in škornji za nogavice.

vidni avtorji, ki so zelo jasno zaznamovali razvoj pripadnostnega kostumiranja v 20. stoletju, izpričevali spodnje hlače za neko nedorečeno preteklost. Albert Sič je npr. za nedoločen čas v preteklosti trdil, da si je Gorenjec škornje v poletnem času »zavihal pod kolena, da je bilo videti bele spodnje hlače, krojene iz domačega platna« (Sič 1931: 41). Do kolen segajoči škornji, imenovani *meksikajnarce*, izdelani na *harmoniko*, so v Dolini nad Tržičem po pripovedovanju sogovornika prišli v rabo ob koncu 19. stoletja. K tem škornjem so nosili takrat še do podkolen segajoče irhaste hlače – *jerhance*, ki so jih v obdobju po prvi svetovni vojni pogosto odrezali, »zato da so se videle gate«.

V 20. stoletju, ko so spodnje hlače tudi v kmečkem okolju postale povsem običajne, vsakdanji in pravzaprav obvezen kos moške garderobe, se je pripadnostno kostumiranje razvijalo še veliko bolj intenzivno kot pred tem. Razvijalo se je skladno z vsakokratnim dojemanjem oblačilne dediščine, ki je temeljilo na ohranjenih in ljudem dostopnih pisnih in ustnih pričevanjih ter predstavah o primernem, hkrati pa je upoštevalo sodobne družbene razmere. V času, ko so bile spodnje hlače povsem uveljavljen vsakdanji kos obleke, si je bilo skoraj težko predstavljati, da jih pred sredo 19. stoletja kmetje ne bi nosili. Ob nekritičnem pogledu v preteklost so jih navidezno potrjevali številni zgoraj namenoma navedeni likovni viri že v 18. stoletju in v začetku 19. stoletja, od katerih so se mnogi reproducirali in kopirali že v preteklih stoletjih (Makarovič 2008) in iz katerih pravzaprav mnogokrat ni jasno, kaj v delu okoli kolena ali podkolena prikazujejo, nam pa poznavanje širšega konteksta kaže, da nedvomno ne gre za spodnje hlače. A ljudem, ki so nekdanjo podobo skušali poustvariti, se je na podlagi teh in drugih virov ter na podlagi ustvarjenih predstav najpogosteje zdelo, da gre za spodnje hlače, zato so jih ti vnašali v interpretacije oblačilne dediščine tudi tedaj, ko tega ni bilo mogoče z gotovostjo potrditi. Spodnje hlače sta v svoje likovne interpretacije vključevala Maksim Gaspari, pozneje Saša Šantel, izpričujejo pa jih tudi številne fotografije pripadnostno kostumiranih ljudi, datirane vsaj že na konec 19. stoletja.

Od časa med obema svetovnima vojnoma do devetdesetih let 20. stoletja so se bele moške spodnje hlače v pripadnostnem kostumiranju utrjevale – predvsem, če se je to navezovalo na oblačilno dediščino Gorenjcev – in se uveljavile tako pri posameznikih kot tudi pri folklornih skupinah, narodnozabavnih ansamblih in drugje. V devetdesetih letih se je zlasti v folklorni dejavnosti začel »upor« proti nošenju belih spodnjih hlač na način, da bi bile vidne navzven, in to tako pri skupinah in posameznikih, ki so se oblačili v stereotipizirano »narodno nošo«, kot pri drugih, ki so s folklornimi kostumi interpretirali oblačenje Gorenjcev v prvi polovici 19. stoletja. Bele spodnje hlače ali njihov nadomestek v obliki dveh krajših hlačnic, ki pokrivata del med vrhnjimi podkolenskimi ali nadkolenskimi hlačami in škornji, pa je ostal skoraj obvezna sestavina v kostumiranju narodnozabavnih ansamblov, ki se s svojo podobo navezujejo na oblačilno dediščino Gorenjcev. »Gate« čez štabale« so se tako kljub nasprotniku, ki je sredi 19. stoletja skušal zatreti ta pojav, uveljavile v oblačenju, in kljub nekaterim, ki s(m)o v zadnjih desetletjih dokaj agresiv-

no nasprotovali vključevanju spodnjih hlač v pripadnostno kostumiranje, ostale njegova dokaj pogosta prvina. In kot nakazuje pričujoča razprava, je oblačenje belih spodnjih hlač na način, da so vidne tudi navzven, upravičena, če gre za interpretiranje pripadnostnega kostumiranja druge polovice 19. stoletja, deloma pa tudi, če gre za interpretacije nekdanjega oblačenja kmečkega prebivalstva od zadnjih desetletij 19. stoletja.

Literatura

BAŠ, Angelos: *Oblačilna kultura na Slovenskem v Prešernovem času: 1. polovica 19. stoletja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1987.

BAŠ, Angelos: *Oblačilna kultura na Slovenskem v 17. in 18. stoletju*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1992.

Besednik 1869 št. 18.

Dom in svet 1889 št. 1.

Kmetijske in rokodelske novice 1862 št. 25, 1867 št. 11, 1870 št. 9.

MAKAROVIČ, Gorazd: *Ko še nismo bili Slovenci in Slovenke: Novoveške etnične identitete pred slovensko narodno zavestjo*. Ljubljana: Društvo Slovenska matica, 2008.

MAKAROVIČ, Gorazd in Bojana Rogelj Škafar: *Poslikane panjske končnice*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2000.

MAKAROVIČ, Marija: *Slovenska ljudska noša*. Ljubljana: Založba centralnega zavoda za napredek gospodinjstva s sodelovanjem Slovenskega etnografskega muzeja, 1971.

MAKAROVIČ, Marija: *Slovenska kmečka noša od konca 19. stoletja do danes*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 1974.

MAKAROVIČ, Marija: *Oblačilna kultura slovenskega kmečkega prebivalstva na Tolminskem*. Tolmin: Občina Tolmin, 1999.

MAKAROVIČ, Marija: *Oblačilna kultura kmečkega prebivalstva v Zgornji Vipavski dolini in na Gori*. Ajdovščina: Zavod za kulturo izobraževanje in šport, 2000.

PAKIŽ, Alenka: *»Ribničani smo se lpu nosil!«: Oblačenje v Ribniški dolini od konca 19. stoletja do druge svetovne vojne*. Ljubljana, Ribnica: Javni sklad Republike Slovenije za kulturne dejavnosti, Občina Ribnica, 2009.

PRIMOŽIČ, Tadeja in Janja Žagar: Nogavice. V: Angelos Baš (ur.), *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004, 365–266.

SIČ, Albert: »V Gorenjsko oziram se skalnato stran: Triglava blešče se vrhovi«. V: Karol Mohorčič (ur.), *Gorenjska: Letoviška, industrijska, trgovska, obrtna*. Novo mesto: Progres, 1931, 39–43.

Slovenec 1884 št. 234, 1884 št. 73, 1889 št. 21, 1889 št. 246, 1890 št. 173.

Slovenski glasnik 1866 št. 10.

Slovenski narod 1871 št. 26, 1872 št. 123, 1872 št. 34, 1873 št. 15, 1874 št. 212, 1875 št. 278, 1876 št. 20, 1884 št. 51, 1891 št. 126, 1896 št. 56.

Soča 1889 št. 42, 1898 št. 88.

STOPAR, Ivan: *Kranjske noše: Goldensteinove upodobitve*. Ljubljana: Arterika, 1993.

Učiteljski tovariš 1888 št. 5.

Zora 1874 št. 15.

ŽAGAR, Janja: Obujke. V: Angelos Baš (ur.), *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004a, 378.

ŽAGAR, Janja: Ovojke. V: Angelos Baš (ur.), *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004b, 399.

Železnik, Marija (ur.): *Poslikane tarče: Razstava v Mestni galeriji*. Ljubljana: Mestni muzej Ljubljana, 1980.

A Historical Overview of the Wearing of Men's Underpants (Part Two)

While it is virtually impossible to make a distinction between men's underpants and pants worn as an upper garment throughout the Middle Ages upper-class males living in the territory of present-day Slovenia in the 17th century were already familiar with underpants and used them as an article of clothing worn underneath regular pants. While they had been presumably already included in the uniforms of the army and the police forces decades earlier farmers, artisans, and workers, first those of the younger generation, started to wear them in the second half of the 19th century. Contrary to the higher classes it was not until almost a century later that the underpants became widely worn by the entire male population.

The increasing use of underpants in rural parts of Slovenia in the second part of the 19th century went hand in hand with the growing popularity of the Central European clothing fashion and the long pants for men; somewhat later it was also influenced by military costuming. According to sources, however, even in the period between the First and the Second World Wars some farmers did not wear underpants, which indicates that it had taken almost a century until the garment finally gained wide acceptance.

The integration of men's underpants in affiliated costuming of the male population of Slovenia, and particularly of Gorenjsko, had been largely influenced by the middle-class milieu in which, contrary to the rural parts of Slovenia, underpants were already widely worn and regarded as an ordinary article of men's clothing. Furthermore, in the period in which affiliated costuming was swiftly developing even farmers were already quite familiar with underpants.

In the 20th century, when the undergarment already became a common and essential article of men's clothes, affiliated costuming was developing even more intensely than before. Indeed, underpants were so commonplace that it was difficult to imagine that prior to the mid-19th century farmers generally did not wear them. An uncritical review of a number of fine arts sources from the 18th and the beginning of the 19th centuries seemingly confirms the premise that the underpants were already worn by the rural population of that period. Yet it has to be stressed that although frequently reproduced and copied already in the past centuries, these images do not clearly indicate exactly what article of clothing had been depicted in the area around or just below the knee. Those who tried to recreate these images from the past on the basis of such, and other, sources, enhanced by their own notions and perceptions, generally (and mistakenly) perceived it as the underpants. As a result, they incorporated it in their own interpretation of the clothing culture even though their concept was largely unsuitable and highly questionable.

IZKLJUČENI IZ IZKLJUČENOSTI

Frilens umetniki (kulturniki) kot modni kraj za cesarjeva nova oblačila

Fragment 2¹

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izvleček: Avtorica prikaže strategije in habituirane načine, zaradi katerih se na podlagi časovno-prostorskih in/ali delovno-bivanjskih ureditev na različnih ravneh vzpostavlja izključenost frilens umetnikov (kulturnikov) iz ustaljenih družbenih smernic. Obenem besedilo odstre, kako se na podlagi spremljevalnih ideologij in frilenserske totalne posameznosti njihovo stanje vzdržuje in pogloblja. Frilens umetniki se slednjič v svoji navzven neopazni izključenosti in revščini izkažejo celo za izključene iz izključenih.

Ključne besede: frilenserji, umetnost, delavstvo, čas, individualnost

Abstract: The author speaks about various strategies and habituated ways that exclude freelance artists, whose work organization, housing conditions, and management of space and time widely differ from the prevailing directives within the broader society, from others. At the same time she also shows how freelancers' total individuality and accompanying ideologies help to preserve and strengthen this condition. In their – outwardly invisible – exclusion and poverty, freelance artists ultimately appear to be excluded even from the excluded ones.

Key words: freelancers, art, workpeople, time, individuality

Uvod

»Začelo se bo,« pripomni moja sogovornica ob pogledu na reportažo o ponovnih delavskih uporih v Franciji leta 2010. Drži. A začelo se je že dolgo tega. Zgodnja revolucionarna delavska gibanja, ki so se v našo sodobnost valila vse od 19. stoletja (glej npr. Horvat 2009), nemara ostajajo v zavesti bolj redkih. Toda še živ spomin na protikapitalistične proteste iz šestdesetih² pa tja do začetka devetdesetih let 20. stoletja, ki so družbeno-gospodarsko kritiko dopolnili s kulturno kritiko ter obenem vzpostavili vez med delavskimi stavkami in študentsko silo (glej Žižek 2008), iz ozadja še kako hrani aktualna dogajanja in tendence, ki smo jim priča v zadnjih nekaj letih. Žal pa ne nujno tudi učinkovito. Kot močna referenčna točka ta spomin krčevito vznika bodisi v diskusijah, kritičnih držah in stališčih ali pa v političnih potezah tiste generacije, ki danes z ene ali pa druge strani ponovo prisotvuje protestnim akcijam, meneč, da so to sami »že nekoč dali skozi«. S tem pa se že tako razpršeno in/ali manj odločno delovanje mlajših generacij še dodatno krha. Na zunaj je današnje stanje res podobno prejšnjemu. A nekaj je močno drugače in ta drugače inherentno spodnaša sleherni moč in učinek (sicer spet vse pogostejših) protestov – saj ti več ne presenetijo in s(m)o nanje že imuni. Ti poskusi tako tudi ostajajo na ravni posameznih, nepovezanih akcij, in če že ne zato, ker je to usklajeno z našim habituiranim individualizmom ter nekonsistentnostjo sodobnega načina življenja, pa vsaj zato, ker prav zgodovinska sled omogoča, da se jih vselej zlahka predvidi, prehitijo in strateško razseje po ločenih poljih in trenutkih.

Krizni »tsunami« – kot odziv na radikalna »tektonska« trčenja znotraj globalnega sistema – tako pravzaprav po Evropi poplavlja še precej zadržano. Čim so težko izborjene pravice do

osemurnega delavnika, prostih koncev tedna, rednega plačila, izenačenja ženske in moške plače, svobode govora itd. pristale v Deklaraciji o človekovih pravicah (1948), Evropski sindikalni listini (glej Horvat 2009) ter se – kot slepo verjetje – prijele v splošni koncept *demokracije*, se v njihov realni obstoj več ne dvomi.³ Vse, kar počnemo, tako izhaja iz našega tihega verjetja, da to pač *že je*. In ko smo razočarani, smo pravzaprav lahko razočarani le nad lastno zaspalostjo, na podlagi katere se nam je začelo zdeti, da so (bili) s temi utvarami »poštenje, ... resnica ... in demokratični standardi« (Žabot 2012) menda samoumevno že vzpostavljeni/zagotovljeni in se jih zdaj torej le grdo *krši*.

Vsekakor se zdi, da se je lažje boriti za nekaj, česar še ni bilo, kot pa za tisto, kar smo menda že dosegli, a ne deluje. V poskusu, da najprej zaobjamem splošno sliko, lahko torej rečem, da je kljub verjetju v skupne vrednote in standarde, stanje naše trenutne sodobnosti v praksi prej stanje razkola. Že samo na podlagi raznolike odnosnosti do človekovih pravic lahko na primer razbiramo, kako se delavci in intelektualci zopet lomijo nazaj vsak k sebi. Izkoriščanemu nizkokvalificiranemu delavcu, ki o človekovih pravicah ne teoretizira, preostaja zgolj stari dobri »kmečki upor«. Medtem ko se tako del prebivalstva ošibljeno in brez podpornega programa vse pogostejše spet podaja v srdite stavke, tisti, ki naj bi priskrbeli program, sebe skoraj ne prepoznamo več za delavca (nam gre še predobro). Pa tudi med sabo nismo enotni in to nas »nese v našem nastopu«. Mečemo si pesek v oči z neoliberalnimi floskulami o *dialogu*, tako da vsake toliko kak posameznik (ali posamezna skupina) napiše javno pismo ali sproži peticijo, upajoč, da se bo sofisticiran način koga dotaknil.⁴

3 Človekove pravice tu izpostavljam le kot primer, ki dodatno odstira razkorak med golim verjetjem v koncept ter prakticirano realnostjo, ne pa toliko z vidika dodobra predihanih postkolonialističnih študij, ki jih kritizirajo kot *pro forma* izključevanja (glej npr. Chomsky in Foucault 2006; Agamben 2000 itd.).

4 Kako hitro nas preslepi pojav golih konceptov, pa čeprav v realni praksi

1 Prvi, komplementarni del tega članka je objavljen v reviji *Ars&Humanitas* VI(1), 2012.

2 Predvsem pa leta 1968.

* Radharani Pernarčič, dipl. etnol. in kult. antropol., dipl. koreografinja in plesalka, asistentka raziskovalka na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 1000 Ljubljana, Zavetiška 5, E-naslov: radharani.pernarctic@ff.uni-lj.si

A vse to izvira iz tega, da se je nekdanji kolektivni študentski duh medtem izpel; del takratne uporniške generacije intelektualcev, ki so se naveličali »dolgi las« ter svoje potomce še toliko bolj vzgojili v zgledne in »pridne« (v-prid) državljane, so namreč sčasoma zapopadle ideje, da sta »udarno« doseganje svojih pravic ter izražanje nestrinjanja s prevladujočo politiko preprosto *pasé*. In čeprav se obenem med njimi najde tudi vse več takih, ki se nostalgijo ozirajo nazaj k uporniškim akcijam svoje mladosti ter zdajšnjim mladim očitajo apatičnost in manjko vizije, slednji tega ne povezujejo s svojim »vzgojnim« vplivom nanje. Po drugi strani se je nato še velik del te generacije intelektualcev razsejal po raznih državnih, nevladnih ali zasebnih delovnih organizacijah, znotraj katerih lahko zdaj boja bolj »civilizirano« pristopajo k družbenim anomalijam – v resnici pa tako delujejo znotraj natančno tistih struktur, proti katerim so se nekoč borili. Slednji so zato najbolj nevarni. V sebi namreč združujejo zavedanje tako o ključnosti povezanega delovanja, ki ga zdaj taktično preprečujejo, kot o moči nove ideologije dialoga, ki jo retorično spretno mečejo kot simbolne drobtinice med potencialne mlade upornike ter tako mimo praktičnega izpolnjevanja dogovorov zlahka nahranijo tisto »prazno mesto, ki si prizadeva doseči pozitivno identiteto« in »kjer bi subjekt rad bil viden« (Salecl 2010: 26, 27).

Danes smo tako v situaciji, v kateri se je razpasel legalizem kot vrednota, medtem ko prakticirana vsakdanost ne prinaša drugega kot razkrojeno partikularnost, ki ne nudi skoraj nobenega pregleda nad to novo obliko (še vseeno) skupne družbene realnosti. Glavni namen pričujočega članka je zato na podlagi sicer specifične skupine (tj. frilens kulturnikov) prikazati predvsem tiste ključne principe (bodisi v obliki habituiranih družbenih vzorcev bodisi zavestnih političnih strategij), ki to preglednost onemogočajo ter s tem globoko krhajo možnost, da aktualna prizadevanja dosežejo kak resen učinek. Pa ne le zato, da bi jih zgolj kritično analizirali, temveč da jih ozavestimo in presežemo. Žal je del te težnje že spodletel, saj je prvotno besedilo, ki bi nudilo celovito kontekstualizacijo, podleгло natančno tej isti fragmentaciji, katere moč tu izpostavljam kot glavno nevarnost. *Beseda je pač meso postala* in tako lahko bralce zgolj napotim do branja oddvojenega »Fragmenta 1« – zdaj objavljenega v drugi reviji (glej Pernarčič 2012) – ki je podlaga pričujočega besedila in edino lahko nudi povezano razumevanje obravnavanega problema ter vpogled v mojo raziskovalno metodologijo (etnografijo) in izbiro terminologije.

Posameznost totalnosti

Naj vsaj na kratko povzamem tu izvzeti kontekst. Pojav frilenserja kot »institucije totalnega posameznika« je vidnejša posledica razmaha liberalnega kapitalizma, individualizacije in fragmentacije življenja ter s tveganjem prežetega človekovega vsakdana (glej Beck 2001). S svojo izrazito partikularnostjo frilenserstvo tako postane dober primer zameglitve dejanskih življenskih razmer delujočih posameznikov, katerih razkrhana prakticirana

hkratnost nudi le malo oprijemljivih možnosti, da bi se lahko kdaj zares povezali v skupnost ali sindikat in se enotno zavzeli za svoje pravice. Širše prepoznavanje njihovega položaja obenem spodnašata tako vseprisotna tendenca po vmeščanju človeka v homogene kategorije (npr. revež, brezposelni) kot njihova lastna intelektualna drža, ki jim namesto »negativnega pritoževanja« narekuje »vnaprejšen konstruktiven premislek« o usmerjanju svojega življenja. Umetniki⁵ tako pogosto podlegajo prikritim oblikam revščine in/ali socialne izključenosti, ki pa jih za to niti (še) ne pripoznamo. Čeprav frilensanje v resnici vselej zaobsega celoten življenjski *Gestalt*, se na formalni ravni t. i. *samozaposlovanje* še vedno obravnava zgolj kot specifično obliko zaposlitve. Slednje prerašča v politično in ekonomsko *strategijo* diktiranja družbenih smernic, ki pa se obenem kleše še z globoko habituiranimi družbenimi praksami, kar frilens umetnike drži v šahu.

Kombinacija produkcijskih pogojev, umetniškemu ustvarjanju implicitne potrebe po fleksibilni organizaciji ter izrazita identifikacija z lastnim delom tako v celoti tvorijo dobro lepilo za razbohotenje neoliberalističnih mahinacij. Ker se projektno (prekerno) delo širi na vse strani, lahko nemara vse več ljudi razume tudi problem sovpadajoče strnitve delovnih mest (funkcij) v eno osebo. Večini teh »multipraktikov« ostaja v rokah le začasnost, saj velikega odstotka svojega dejanskega dela sploh ne more niti prikazati kot zaračunljivega, pri čemer pa še končni produkt le redko doseže svojo pravo ceno. In če sem v »Fragmentu 1« več pozornosti posvetila habituiranim predstavam o plačilu, ki dodatno botrujejo temu stanju, naj tu nadaljujem še s preostalo paleto dejavnikov.

V zadnjih desetih letih so se namreč ustvarjalci v nekaterih disciplinah začeli vse bolj organizirano ukvarjati tudi s postavkami in z varnostnimi ventili. »Javna agencija za knjigo (JAK) je naredila red vsaj do te mere, da je postavila najnižjo plačilno mejo,⁶ 270 evrov na avtorsko polo, ki obvezno velja za vse subvencionirane prevode« (Lesničar-Pučko 2010: 16).⁷ Tako združenja frilenserju nudijo vsaj osnovno oporo v smislu orientacije. »Ta vzorčna pogodba je bila narejena zato, da bi prevajalce opozorili, na kaj morajo biti ob podpisu pozorni, mislim pa, da bi bilo osnovne pogoje treba nujno uzakoniti« (Lesničar-Pučko 2010: 16). A iz prakse vemo, da bi se tudi taki poskusi po tihem zlitem pravilu vselej »sfiziili«, saj niti zakon ne more predvideti vseh možnih načinov in ravni, skozi katere prihaja tako do spontanih težav kot zavestnih mahinacij. Slednje namreč še zdaleč ni poskrto zgolj v neposredno ceno dela, temveč tudi v vsebino, čas, referenčnost, avtorstvo itd., nastale situacije pa so v resnici vselej odvisne od države posameznih akterjev v eni ali drugi vlogi. Če se enkrat zgo- di, da so knjige polne napak, ker založbe nimajo več lektorjev in

5 Izraz *umetnik* tu uporabljam za *frilens-umetnika*. Večini umetnikov namreč drugega kot *frilensanje* sploh ne preostane, saj delovne organizacije, v katerih bi ti lahko našli redno zaposlitev kot ustvarjalci, skoraj ne obstajajo.

6 Predlogi o pripravi informativnega cenika del so se pojavili tudi v Društvu za sodobni ples Slovenije (2011), pri čemer je veliko pomislov letelo na dejstvo, da lahko slednji ne(nizko)financirane projekte celo onemogoči ali pa je slednjič nekoristen.

7 V projektne razpisu 2010 pa zasledimo, da na »področjih likovne in intermedijske umetnosti Ministrstvo kot upravičene stroške [...] priznava [...] najnižje bruto obsege avtorskih honorarjev [...] 300 € za osebno razstavo iz tekoče produkcije, najmanj 1.100 € za pregledno razstavo in najmanj 2.100 € za retrospektivno razstavo ...« (Širca 2009d: 2).

skoraj ne obstajajo, kaj šele, da bi pomenili karkoli *zavezujočega*, lahko razberemo iz mnogih posvetov samozaposlenih v kulturi. Na enem takih (Sestanek Koordinacije ... 2012), kjer se je razpravljalo o odstopu strokovnih komisij, katerih mnenja in opozarjanja vlada že dolgo ignorira, je tako npr. Anela Bešo prisotne pozvala, naj kljub popolni neodzivnosti in samovoljnosti vlade vztrajajo na dialogu – saj naj bi ta dandanes postal že norma.

uredniki ne opravljajo več svojega dela (Lesničar-Pučko 2010: 16), se drugič zgodi, da založba brez vednosti in avtorizacije avtorja (prevajalca) vnese nesprejemljive popravke in knjigo tiho potisne v tisk. V primeru avtorjeve pravočasne pritožbe pa izdajo raje zavrne in pripravi novo, čeprav okrnjeno verzijo z nekom, ki je pripravljen znižati kvaliteto dela (ali je na to nepozoren). Tu neposredna cena ne igra vloge, saj jo zanjo odigra izničenje vsakršne opaznosti v javnem prostoru, da je bilo neko avtorsko delo sploh narejeno. Manipulacije se obenem pogosto odvijajo skozi poljubno raztezanje časa plačila, ki je sicer v sami vsoti lahko povsem korektno, a posameznik s tem izgublja svojo likvidnost, nemalokrat pa tudi samo plačilo.

Tri mesce sem ga [financerja] klicala in je bla vsakič kao neka frka. Pol se mi pa naenkrat sploh ni več oglašal.⁸

Dva moja prijatelja skupaj vodita biro in mata take dobro stoječe financerje, na koncu jima pa isto noben ne plača.

Pogosto do vprašanja cene dela in izplačila niti ne pride, saj na podlagi totalne birokratizacije življenja poteka visoka predselekcija, ki se v takih primerih ne tiče ne kvalitete produkta ne dobre zasnove.

Ful je enih stvari skup za spraviti, nikol ti ne rata pred rokom [za oddajo]. In pol sva šla 8. zvečer iz Krškega v Ljubljano, da bi ujela uno pošto, ki je do polnoči odprta, stala tam v vrsti ... ampak ne – projekt zavrnjen, ker je na etiketi pač pisalo 9. 12. ob 0:00.

Izidi razpisov in roki za oddajo so ena glavnih strukturnih točk v organizaciji in »usodi« frilenserskega dela, okoli katerih se vrtila velika mera napora. Financerji pri tem niso usklajeni niti sami s sabo, kaj šele, da bi smotrna koordinacija potekala tudi med njimi. Če pogledamo samo letne razpise Mestne občine Ljubljana (MOL) in (sedaj že pokojnega) Ministrstva za kulturo (MK RS), na katere se v Sloveniji obrača večina umetnikov, vidimo, da njihovi istovrstni razpisi izhajajo vsako leto ob drugem terminu, pri čemer pa se zgodi tudi, da objavijo nov letni razpis v času, ko prijavitelji ravno še oddajajo zaključno dokumentacijo za lanski razpis.⁹

Takšne situacije so največkrat enosmerne. Roki plačil ali odgovorov na pritožbe vselej postulirajo veliko mero osebne tolerančnosti in samoodgovornosti čakajoče stranke.¹⁰ Nasprotno pa roki

za oddaje temeljijo na striktnih in zavezujočih birokratskih pravilih, katerih človeška prilagodljivost izvajanja je menda povsem neodvisna od osebne presoje »anonimnih«¹¹ posameznikov, ki stojijo za tem.¹² Podobnim situacijam so prav gotovo priča tudi redno zaposleni v drugih disciplinah, a največja razlika s frilenserji se nahaja prav v njihovi posameznosti. Čeprav smo do sedaj že ugotovili, da so frilenserji institucija (tisti z uradnim statusom samozaposlenega pa so kot taki tudi formalno priznani), pa žal tega še zdaleč ne prepoznavamo tudi širše v javno-družbeni sferi. »Neznosna lahkost« slalomskega manevriranja med raznorodnimi opravili in ravnmi družbenega življenja se zato frilenserjem ne pozna zgolj v velikem primanjkljaju časa za njihovo primarno delo, ampak se potencira tudi zaradi dejstva, da v sebi neločljivo združujejo javno (poslovno) in privatno (zasebno) sfero.

Slednjemu najprej botruje inherentna nujnost povezanosti ustvarjalcev na osebni ravni, brez česar bi bil ustvarjalni proces »prazen«. Obenem frilenserji največkrat svoje delo iščejo preko osebne socialne mreže. Poslovni partnerji so hkrati tudi njihovi znanci, prijatelji, ali pa to vsaj postanejo. Skupaj z dejstvom, da svoje posle sklepajo v poljubnih prostorih (domovih, barih, parkih itd.), ki že sami po sebi ne dajejo jasne slike o vrsti vzpostavljenega razmerja, se tisti nujno potreben »preklop« oz. jasno berljiva razlika med poslovnim in zasebnim zlije v eno. To pa frilenserjem, še posebej v primeru nesoglasij, povzroča težave v prepoznavanju in izbiri, na kateri ravni voditi ali ohranjati (opustiti) medsebojna razmerja.

Pa kaj zdej bluzi. Mislim, če je pa on tko strašno profesionaln, kaj je pa pol zanj delal pr teb doma ob treh ponoč, k smo se menil za projekt? Nej pol pride ob uradnih urah. Pa še une cmoke, k nam jih je skuhal tvoj tip, mu zaračunaj.

Ne, pa ne zdej zarad tega, ker sva se midve razšle, mislt, da ene ne morš povabit na branje.

Ker frilenserji ne delujejo pod skupnim okriljem in vsebinsko-poslovnim ciljem neke delovne organizacije, v kateri bi v daljšem časovnem obdobju lažje našli motivacijo za ohranjanje delovnega razmerja tudi kadar se z nekim sodelavcem osebno ne bi razumeli, se v predispozicijsko šibkih ali pozneje konfliktnih situacijah pogosto hkrati izključijo (izvzamejo) tako iz osebnega kot poslovnega razmerja. Še zlasti v slovenskem prostoru, kjer človek hitro zaokroži nazaj do istih točk socialne mreže,¹³ tako obstaja velika nevarnost, da bo s tem vodenjem frilenser na dolgi rok pristnost osebne ravni podvrget poslovnim (ali obratno). Težavnost take zasebno-poslovne »enosti« pa ima širše razse-

tako zaradi celotne nejasne situacije od prošnje za status slednjič odstopila. V roku dveh tednov sem nato hkrati prejela sklep o upoštevanju moje prošnje po odstopu od statusa (Širca 2009c) ter sklep o zavrnitvi plačanih prispevkov – na podlagi mojega odstopa od statusa (Širca 2009b)!

11 V smislu, da v Instituciji zaposleni posamezniki odgovornosti ne nosijo v celoti in s svojim osebnim podpisom, temveč se poskrijejo za ime celotne Institucije, meneč, da ima vsak zase le omejene funkcije in menda »zgolj izvaja svoje delo« – po nareku.

12 Birokratski legalizem afirmira odsotnost osebne presoje tudi pri drugih oblikah selekcije. Tako brez vsakih opozoril o napaki zlahka upraviči npr. izločanje prijaviteljev za subvencije knjig, ker ti prijav niso oddali v ločenih kuvertah.

13 Med nekaterimi ustvarjalci se je na podlagi takega stanja za Slovenijo prijel kar izraz »Susak«.

8 Tu in drugod, kjer ni posebej označeno: citati informatorjev.

9 Kombinacija datumov objave razpisov (navadno do konca pomladi), odgovorov na prijave (od dveh do treh mesecev po objavi razpisa) ter izteka proračunskega leta za porabo dodeljenih sredstev v praksi pušča na voljo le nekaj mesecev v letu, ko so umetniška dela lahko izvedena. To okni manevrski prostor za ustvarjanje, obenem pa se tudi javne izvedbe del pogosto prekrivajo in druga drugi jemljejo že tako maloštevilno publiko.

10 Na podlagi lastnega primera in podobnih primerov sogovornikov pri zaprosanju za status samozaposlenega v kulturi lahko ponudim zgovorno ilustracijo takih mehanizmov. Po tistem, ko smo hkrati poslali prošnjo za status in prošnjo za plačane prispevke, nam je tedanje MK RS najprej poslalo negativen odgovor zgolj za prispevke, obenem pa nobene informacije o dodelitvi statusa, ki je prvi pogoj. Dodelili so nam 15-dnevni rok za pritožbo in dopolnitev prijave (Fortuna 2009). Odgovora na svoje pritožbe sprva sploh nismo prejeli. Nekateri so se lotili »žolčnih telefonad« in so zadevo mukoma uredili. Ker sama tega nisem storila, sem po dobrih štirih mesecih dobila dopis, da mi dodeljujejo status, z navodili, naj javim, kdaj si bom začela plačevati prispevke (Fortuna 2009b). Z dodeljenim rokom za odgovor sem imela premalo časa, da bi se dokopala do njihovega še vedno neprispelega odgovora na mojo pritožbo in sem

žnosti kot zgolj v razmerjih med njimi. Večkrat so tako samozaposleni v kulturi že opozarjali na spornost javne dostopnosti do njihovih osebnih podatkov, ker se ti pač v ničemer ne razlikujejo od njihovih poslovnih. Tudi njihova pravica do ločevanja delovnega in zasebnega časa lahko hitro postane »meglica«, ki bega celo nepoznane stranke. »Jaz sem pogruntal, da jim nikol ne smeš dat cifre od mobilca, ker te bojo pol klical tud sred noči.« V teh okvirih se za najbolj problematičnega izkaže boj za poslovne pravice oz. usklajevanje (reševanje) poslovnih težav z drugimi institucijami, saj so *frilenserska* poslovna pogajanja največkrat zvedena na raven brezpredmetnega »blebete«. Tu je ponovno na delu habituirana predstava, ki najprej preprečuje, da bi posameznika sploh prepoznali za institucijo, nato pa ga v razmerju z Institucijo postavlja še v popolnoma podrejen položaj. Dostop do svoje poslovne avtoritete je tako frilenserju že v osnovi otežkočen.¹⁴ Na podlagi tega pa postane jasno, zakaj niti uzakonjanje nikdar dodobra ne uredi razmer. V težnji po osvežitvi tega problema bi sedaj že samo iz svoje osebne korespondence lahko izluščila nekaj zgovornih založnikovih citatov, ki bi bolje odstrli, kako akterji pod okriljem Institucij celo frilenserjeve poskuse, da se oprejo na kodekse, mnenja stanovskih društev in pravne podlage, izničijo na raven nekakšne osebne agresije, nepremišljenih in zaletavih groženj ter blodnega mnenja, da organizacije obstajajo zgolj zato, da posamezniku delajo krivice. A tega brez specifičnega privoljenja določenih korespondentov niti v tovrstnem kontekstu ne morem narediti, kajti zdi se, da zakon o varstvu osebnih podatkov¹⁵ poslovnega akterja štiti predvsem pred odgovornostjo za lastne besede. To pa je zgolj eden izmed načinov, kako je zakonsko vselej dejansko bolj zaščitena Institucija kot institucija, saj oškodovanemu posamezniku v praksi ne preostane nič drugega, kot da tiho pogoltno in zamolči vsakršno zlorabo. Problem zopet ni neposreden, pa tudi ne razviden iz že izvedenih sodnih postopkov. »Vsaj na našem sodišču je sodba večkrat izrečena v prid posameznika, ker vejo, kako jih firme dostikrat okrog prinašajo. Je pa res, da čisto vsi pridejo z odvetnikom.«

Čeprav je samozaposlenim na voljo brezplačno pravno svetovanje¹⁶ (glej Priročnik), posameznik v nasprotju z delovnimi organizacijami (podjetji) kljub temu nima svoje lastne pravne službe, ki bi se kontinuirano in usmerjeno posvečala zbiranju dokumen-

tacije in vodenju postopkov za izključno njegov posel (ali pa njegovo poslovno delovanje že vnaprej usmerjala tako, da »ti kasneje nihče nič ne more«). Če vemo, da se sodni procesi lahko zavlečejo od več mesecev do nekaj let (in kako mukotrpnost ob enem lahko), je to za frilenserja v vsakem pogledu že propadel posel. V njegovi totalni posameznosti je tudi pravna pomoč zanj bolj samo *načelna* možnost, saj se ji bo v praksi navadno raje odrekel, kot pa v tem času izgubil še kup novih poslov (in živcev). Na podlagi tega se slednjič zgodi zanimiva družbena »perversija«, ko se umetnik še najbolje zaščiti in integrira tako, da postane čim širše poznan avtor oz. *javna osebnost*. »Ona me je hotla kr tko mal na hitr odpravit, kr zgleda ni vedla, kolk mam jaz tega pisanja že za sabo.«

Tako pa pridemo do natančno tistega momenta, ki uspešno »naolji« enega ključnih mehanizmov samoohranjanja kapitalističnega sistema: t. i. »zgodbe o uspehu«. Ker se v javnosti izlušči zgolj slika tistih nekaj najuspešnejših posameznikov (ter njihovih najrazvidnejših dosežkov), se v kombinaciji s spremljajočo retoriko slednjič ustvari trden vtis, da je uspeh vsem tudi dostopen. S tem pa: »le naprej, dokler je še vetra kej« ...

Izliv delte

Problematičnost totalne posameznosti se koncentrira na različnih ravneh, še najbolj akutno pa se pravzaprav udejanja skozi časovne sheme. Slednje se najprej odraža v pomoči stanovskih društev. Čeprav se frilenserji največkrat obrnejo nanje, se tudi ta zaradi nesočasnosti njihovih posameznih poslovnih težav odzivajo z zamikom, saj navadno dalj časa akumulirajo informacije, na podlagi katerih lahko razberejo vzorce istovrstnih problemov in jih pozneje kvečjemu prelijejo v kodekse ali pa se šele takrat, ko je »preveč pač preveč«, povezano oglasijo v javnosti. S tem nudijo vsaj splošen okvir pomoči, a ne tudi trdne roke v sleherni situaciji, čeprav bi bilo to za frilenserje ključno.

Ker s *frilenserskim* načinom dela razpade predvsem *hkratnost*¹⁷ delovanja, ki drugim delavcem omogoča prepoznavanje njihovih skupnih razmer, predstavo o kolektivu in medsebojno povezanost, se obenem v celoti razkroji tudi možnost njihovega (sindikalnega) povezovanja.¹⁸ Tako tudi stavke, ki so sicer za delavce v drugih disciplinah in organizacijah skrajn način boja za njihove pravice, tu spodletijo že v sami osnovi. Najprej zato, ker (a) se že frilenserji med seboj ne bi mogli zediniti glede pravega momenta zanjo: tisti, ki so namreč pravkar prišli do svoje težko izborjene »dobrebine«, te zagotovo ne bi zlahka izpustili iz rok, še posebej, če obenem izgleda, kot da nekdo drug v tistem trenutku tvega (izgublja) manj.¹⁹ Skupaj z vsesplošnim omalovaževanjem

17 Pomen *hkratnosti* izvajanja praks pokaže že Anderson v smislu možnosti predstavne povezanosti v zamišljeno skupnost (narod) in nastanka narodne zavesti (2007: 17–57).

18 Ta problem npr. dobro ponazori dogajanje oktobra 2009, ko so se ustvarjalci skupaj z Asociacijo pripravljali k organiziranemu, kolektivnemu bojkotu razpisa tedanjega MK RS na podlagi prekratkega roka za oddajo programski prijav ter ignoriranja njihovih večkratnih opozoril, a se je na koncu zavod Bunker kljub temu odločil oddati svojo prijavo, češ da je to njihov edini finančni vir ([Kriz] Bojkot 2009).

19 Povezan in skupen nastop za svoje delavske pravice frilenserjem obenem preprečuje tudi vedenje, da bi se tudi v enkratni skupinski organizaciji javno izpostavili kot posamezniki in bi jih tudi »kazeno« naslednjič doletela kot posameznike.

14 Začne se že samo pri imenu. *Frilenser* (razen v redkih primerih s. p.-ja) v javno-poslovni sferi vselej uporablja svoje lastno ime. Npr. Radharani Pernarčič – oseba se v ničemer ne razlikuje od Radharani Pernarčič – *frilens-institucija*. Na tak način frilenser niti v morebitnih košljivih situacijah ne more delovati kot anonimni posameznik, skrit za imenom delovne organizacije. Ob enem pa tudi ne more uporabljati akumuliranega simbolnega kapitala (glej Bourdieu 1998: 35–63), ki legitimira avtoriteto Institucije in svojim zaposlenim nudi večji dostop in učinkovitost, ki ju slednji v raznih dopisih, vabilih itd. vzpostavijo že zgolj s preprostim podpisom Radharani Pernarčič – Eika, FF UL.

15 Gre za zakon, na podlagi katerega navedeni ali navedeni avtor, ki se v citatu prepozna, proti navajalcu lahko sproži tožbo kršitve varstva osebnih podatkov (Zakon o varstvu ... 2007).

16 Brezplačno svetovanje je namenjeno Artservisovim uporabnikom za vprašanja izključno s področja kulturniških dejavnosti. Pravno svetovanje s področja avtorskega prava svojim članom zagotavlja tudi DSP. Za brezplačno pravno pomoč, ki zagotavlja uresničevanje pravice do sodnega varstva, pa lahko posameznik zaprosi na pristojnem okrožnem sodišču (glej Državni ... 2009).

umetnosti kot poklica ter (že tako slabega) prepoznavanja njene ekonomske vrednosti, ki se kaže na podlagi šele sekundarnih učinkov, pa slednjič tudi zato, ker (b) bi kulturniki (z vsemi ljubiteljskimi akterji vred) morali stavkati nepretrgoma vsaj kakih dvajset let, da bi se družba vsaj malo zazrla v nastalo škodo.

Težavnost *frilenserskega* razkroja družbeno ustaljenih časovno-prostorskih komponent pa se še zdaleč ne zajeda zgolj v njihovo delo, ampak se »razliva« na vse druge ravni življenja. Tudi če izvezamo že tako pereč vsesplošni diktat, da naj bi umetnik prirejal svoje delo javnemu okusu in tržišču, s čimer pač »mora ustreči določenim potrošnikovim predstavam o tem, kaj je ali naj bi bila umetnost« (Groys 2002: 89), je pri tem treba upoštevati še specifično majhnost slovenskega tržišča. Za nameček pa v tem prostoru postuliramo še dodatno rigidno kulturno »etiko«, na podlagi katere si – v nasprotju s *frilenserji* npr. v ZDA (Lenox 2010) – naši umetniki skoraj ne morejo zamisliti, da bi isti produkt ponudili različnim naročnikom in nato čakali boljšo ponudbo.²⁰ V gonji za novim poslom, ki se zgolj na enem mestu ne pojavlja dovolj redno, se tako slovenski *frilenserji* še zlasti pogosto selijo po svetu (glej npr. Es 2010), kar jim med drugim otežuje (onemogoča), da bi normalno uporabljali zdravstveni sistem,²¹ predvsem pa, da bi si ustvarili stalno bivališče in dom. »Jaz sem zdaj kar opustil svojo sobo, ker sem itak skoz ›on the road‹... pol pa za tiste par dni pač mal ›couch surfam‹.«²²

Ker so ustvarjalci zaradi projektov iz države (mesta) pogosto odsotni tudi po nekaj mesecev, nemalokrat izražajo potrebo po tem, da bi si bolj kot stalno bivališče ustvarili t. i. »bazo«. A ne le, da je v Sloveniji na voljo res neznatno število stalnih bivalnih studijev za domače ustvarjalce, popolnoma nedosegljiv se zdi že sam koncept »baze« ter temu primerne višine najemnin. Tako ustvarjalci pogosto plačujejo najemnino na dveh koncih hkrati, saj človek preprosto ne more vsake pol leta (med svojo odsotnostjo) iz(pre)seliti vsega svojega imetja. Obenem pa širše nepoznavanje dejstva, da *frilenserji* delajo doma, nemalokrat tudi ponoči,²³ te prisili, da najemajo stanovanja, ki zgolj zaradi delovnega kabineta padejo v kategorijo dodatnega stanovanjskega luksuza, ne pa (v tem primeru) nujnega delovno-bivalnega pogoja.²⁴

Tovrstno stanje se nato zaseje tudi v intimna razmerja, katerih trajnost je tako občutno zrahljana. V kombinaciji s svojimi preživetvenimi razmerami ta nekonsistentnost povzroči, da si izredno težko ustvarijo tudi družino. Delno zato, ker ne morejo nuditi zadostne stabilnosti, delno, ker si ne morejo urediti niti ustreznih stanovanjskih razmer.

Meni z otrokom še znese, ker mam srečo, da sem v bistvu že kar stalna sodelovka enega zavoda in dobivam redne mesečne honorarje. Poznam pa recimo dva, ki sta oba *frilenserja* in onadva sta dolgo še upala, če bi se kaj uredilo – nazadnje sta pa zdej ostala brez otrok.

Če so *frilenserji* še tako »svobodnjaki« v iskanju in organiziranju svojega dela, pa to nikakor niso, ko trčijo ob družbene tirnice. Čeprav banke v zadnjih letih pri podeljevanju stanovanjskih kreditov obravnavajo stranke na podlagi njihovega individualnega primera ter pri tem preverjajo polletne ali letne bilance – s čimer se razkoraki v rednosti plačila zgladijo vsaj pri odobritvi – pa to še vedno ne velja v primeru rednega mesečnega plačevanja obrokov. Če vemo, da *frilenserji* tudi, ko delo imajo, ostajajo negotovi glede roka izplačila, je kreditna zavezanost zanje vse preveliko tveganje. »Na naši banki kreditiramo tudi nekaj samozaposlenih: arhitektov, pa gledališčnikov... saj, kateri bi pa še recimo bili?«

Tisti, ki kreditne zavezanosti ne zmorejo, se ji pač ognejo. Vendar pa se nihče od njih ne more ogniti ustaljenim rednim mesečnim ciklom plačevanja vseh preostalih položnic za osnovne stroške življenja, kot so elektrika, najemnine, naročnine itd.

Iz vsega tega je slednjič lepo razvidno, da je *frilenserstvo* pravzaprav znosno le v primerih, ko (kjer) zaradi širšega družbenega pripoznavanja discipline *frilenser* še lahko najde konstantne ponudbe dela ali vsaj dalj časa trajajoče projekte. Ker pa obenem tudi v vseh drugih disciplinah društva, krogi, revije, produkcijske hiše itd. »na površje« prej spravijo »svoje« avtorje, kot pa tiste, ki se pridružujejo zgolj z enkratnim sodelovanjem, se v praksi slednjič izkaže, da vse skupaj rine nazaj v »klasično cehovsko kulturo«. ²⁵ S tem pa celotno *frilenserstvo* kot pojav zdrсне v paradoks s samim sabo.

Če postaja jasno, da so navsezadnje še najbolj uspešni tisti *frilenserji*, ki se združujejo pod enotnim okriljem formacij, se spremenijo v »pohištvo« in si tako zagotavljajo redno delo, se lahko upravičeno vprašamo, ali je totalno *frilenserstvo* sploh mogoče. Je sodobna družba temu res dorasla? Ali pa nemara slednje niti ni njen namen in je tak način dela vendarle zgolj dobra metoda, kako do potankosti zamegliti povezavo med izkoriščevalcem in izkoriščancem?

je na Zaloški cesti. Čeprav so taki prostori zanje komaj uporabni, bi bila njihova zavrnitev prav gotovo dobra podlaga, da jim naslednjič pač ne dajo ničesar.

K združevanjem v društva *frilenserje* delno prisilijo razpisni pogoji, v veliki meri pa tudi dejstvo, da sredstva od financirjev dobijo šele po realizaciji projektov. Ker kot posamezniki nimajo na razpolago dovolj obratovalnega kapitala pa tudi ne ločenih bančnih računov, so od društev precej odvisni. Ker pa prav znotraj cehov in krogov *frilenserje* vleče nazaj v strankarsko-opozicijsko mentaliteto, pogosto celo inherentno lastnost svoje prakse obsodijo za navaden oportunitizem, zaradi česar slednjič ni več mogoča niti zares svobodna organizacija dela, pa tudi ne občutek, da pravzaprav vsi stremijo k isti stvari.

20 Ne le, da npr. pesnik ne bi mogel iste pesmi objaviti v raznih literarnih revijah, dogaja se tudi, da revija zavrne objavo pesmi (ali honorar), ker bo ta itak objavljena v knjigi, pri čemer pa naj bi se tudi male avtorske pravice nanašale zgolj na objavo v knjigi (Retelj 2010), kot da druga prisotnost nekega avtorskega dela v javnem prostoru ne prispeva h kulturni ponudbi.

21 *Frilenserski* »nomadizem« ustvari situacijo, ko je osebni zdravnik le še formalnost, saj so tam, kjer se v nekem trenutku nahajajo, kljub vsemu obravnavani kot »zunanji pacienti«, ki jih sprejmejo zgolj, če je njihov primer urgenten, njihova izbira o kvaliteti zdravljenja pa je s tem podvržena tako naključju kot nepoznavanju zdravnikov v tujih ustanovah.

22 *Couch surfing* je projekt, ustanovljen leta 2003 z namenom zgraditi socialno mrežo ponudnikov in iskalcev nekajdnevni prenočišč pri nekom doma (Wikipedia 2010; Couch Surfing 2010).

23 Zgodilo se je že tudi, da plesalka ni mogla uveljaviti poškodbe pri delu, saj se je na vajah poškodovala ob devetih zvečer, kar po standardih pade zunaj postavke delovnega časa.

24 Podobno nerazumevanje se širi tudi kot taktika v uradnem dodeljevanju delovnih prostorov. Pred kratkim je tako MOL likovnim umetnikom namenila razstavne prostore v klasičnih socialističnih pisarnah v zgradbi nekdanje Občine Šiška (glej Kulturna ... 2011), tedanje MK RS pa je v okviru pobud za ustanovitev Centra sodobnih plesnih umetnosti namesto studiev sodobnim plesalcem namenilo pisarne v zgradbi nekdanje polici-

Sklep

Naj se navežem na uvod – če sem tam skušala zaobjeti splošno sliko družbenega stanja, bi sedaj želela izpostaviti nekaj pomenljivih, a prikritih detajlov, ki prežemajo njen notranji mehanizem. Pokukajmo zato za ilustracijo v samo dva drobna primera, ki odstirata, kako se je *prisotnost* sistemskega nasilja zgolj poskrila v neopazno *odsotnost* življenjskih možnosti. 20. člen nesrečnih človekovih pravic npr. izjavlja, da se nikogar »... ne sme prisiliti k članstvu v katerokoli društvo« (Splošna ... 1948: 4). Pri frilenserjih pa vidimo, da so se na podlagi *odsotnosti* drugih možnosti vendarle primorani združevati v društva in formacije, čeprav jih k temu nihče eksplicitno ne sili. Če komu ne paše, lahko gre – odmislimo pa, da nima kam iti. Podobno se orientira tudi javni družbeni diskurz, ki družbeno sočutje in »usmiljenje« gradi zgolj na vidni *prisotnosti* zlorab. »Možak po imenu Samir²⁶ mi je pokazal sliko sina, ki ga je dobil decembra. ... »I čime sad ja da to djete hranim?!« ...« (Aleksič 2010: 31). Takih razmer tu nikakor(!) ne omalovažujem, opozarjam le, da se obenem mnoge zlorabe dogajajo na način, ki ljudem nevidno preprečuje delovanje že v sami osnovi. Visoko izobraženi posamezniki, ki so jih oblikovale intelektualne vrednote preudarjanja življenja, tako recimo otrok »raje« sploh nimajo. Da so se *sami* tako *odločili*, je pri tem pogosto le iluzoren vtis, ki temelji na pomanjkanju kontekstualizacije, problema pa se s tem ne da več niti zgrabiti. Povezava med nasiljem in stanjem tu ni neposredna, obenem pa je poskrita v ideologijo, da se posamezniki izključujejo sami. Na podlagi take »samoumevnosti« pa slednji za povrh niti takrat, ko je to res, ne vzpostavljajo več nikakršne samorefleksije. Kritično »oddaljeni pogled« akademskega sveta se medtem ukvarja s preusmerjanjem svojih teoretiziranj od »končnih stanj« k procesom in aktivnim vlogam proizvajalcev (Muršič 2006: 51), v svojem zagonu pa hitro spregleda, koliko sledi pustijo agensi v svetu bodisi s spontano odsotnostjo aktivnega delovanja ali pa z namensko odsotnostjo, tj. s taktičnim ignoriranjem. 'Moč delovanja' (*agency*) je tako nemara skrita prav v njeni prisotni/delujoči odsotnosti.

Nove oblike marginalizacij, zlorab in revščine se vse bolj izmikajo spoznanju, saj slednjih že dolgo ne gre več iskati zgolj v tistem, kar nekomu *je* bilo storjeno, ampak tudi v tistem, kar *je* *ne* bilo. Sodobna družba s svojo demokracijo in kapitalizmom na čelu je namreč spontane oblike pasivne agresivnosti prepuščanja odgovornosti drugim, tihega ignoriranja vseh dogovorov itd. prelevila v politično strategijo.

Že prve mesece leta 2012 so zaznamovale politične spremembe, s katerimi kot domine padajo kulturne agencije, skladi, avtorske pravice ter pod pretvezo finančnega rebalansa prinašajo drastične in samodržne posege v kulturni proračun. Med ustvarjalci vre, apeli se množijo, a »bojne fronte« zaenkrat ostajajo razsejane ter v naivnem duhu dialoga. Kljub pobudam nam povezan nastop otežuje prakticirana fragmentiranost. Mnogi se zatikajo v stare osebno-poslovne konflikte, namesto da bi se osredotočili na skupni cilj. Sicer hitra komunikacija preko elektronskih medijev obenem odtuja od fizičnega povezovanja. Strah pred izgubo je bil vselej močan zaviralec upora, a tokrat se je zažrl v občutek, da posameznik izgublja sam. Treba ga bo prerasti in

se obenem naučiti govoriti jezik »gospodarjev«: oni se našega ne bodo. Nemara bi morali uporabiti natančno njihovo taktiko ignoriranja slehernega dogovora, dokler ne bomo v konsenzu, da ne velja več nič: noben zakon, nobena uredba, pravilo, niti prometni znak.

Viri in literatura

- AGAMBEN, Giorgio: *Means without End: Notes on Politics* (Theory Out of Bounds; 20). Minneapolis in London: University of Minnesota Press, 2000.
- ALEKSIČ, Jure: Naj jedo potico! *Mladina*, 12. marec 2010: 29–31.
- ANDERSON, Benedict: *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2007.
- BAUMAN, Zygmund: *Tekoča moderna*. Ljubljana: Collegium graphicum, 2002.
- BECK, Ulrich: *Družba tveganja: Na poti v neko drugo moderno*. Ljubljana: Krtina, 2001.
- BOURDIEU, Pierre: *Practical Reason*. Stanford, California: Stanford University Press, 1998.
- BOURDIEU, Pierre: *Praktični čut I*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2002.
- CHOMSKY, Noam in Michel Foucault: *The Chomsky-Foucault Debate: On Human Nature*. New York: The New Press, 2006.
- ES, Ajda: *Transnacionalni plesalci in utelešeni gib* (neobjavljeno magistrsko delo). Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2009.
- FORTUNA, Irenca Špelca (svetovalka II MK RS): *Obvestilo – pridobitev pravice do plačila prispevkov ...* [Dopis avtorici]. Ljubljana, 6. 7. 2009.
- FORTUNA, Irenca Špelca, 2009b: *Obvestilo o izvedenem ...* [Dopis avtorici]. Ljubljana, 2. 12. 2009.
- GELL, Alfred: *Antropologija časa*. Ljubljana: Koda, 2001.
- GROYS, Boris: *Teorije sodobne umetnosti*. Ljubljana: Študentska založba, 2002.
- HORVAT, Marjan: Boj za delavske pravice: Od ludistov in čartistov do sindikatov. *Mladina*, 23. april. 2009: 38–39; http://www.mladina.si/te-dnik/200916/boj_za_delavske_pravice, 18. 4. 2010.
- KARDUM, Simon, 2008. Potrebujemo kulturniško zbornico, vredno svojega imena. *Delo*, 14. oktober 2008: 17.
- KOLENC, Bara, predsednica DSPS. *Odporno pismo proti ukinitvi javnega zavoda CSPU* [korespondenca preko e-maila]. Društvo za sodobni ples Slovenije, marec 2012.
- KOVAČIČ, Bojana (ur.): *Predpisi s področja kulture*. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije, 2003.
- KOVAČIČ, Bojana (ur.): *Predpisi o kulturi*. Ljubljana: Uradni list republike Slovenije, 2008.
- KOVAČIČ, Vanja: Subvencija za samozaposlitev, 23. 4. 2009; <http://mladi-podjetnik.si/podjetniski-koticek/pridobivanje-sredstev/subvencija-za-samozaposlitev-case-study>, 16. 10. 2009.
- LENOX, Kelly [osebna korespondenca preko e-maila], avgust 2010.
- LESAGE, D.: Portret umetnika kot delavca. *Maska* 20(5/6), 2005: 91–92.
- LESNIČAR-PUČKO, Tanja: Dva evra in pol za prevedeno stran. [Intervju z dr. Matejem Hriberškom.] *Dnevnik*, 3. april, 2010: 16.
- MARX, Karl in Friedrich Engels: Prispevek h kritiki politične ekonomije. V: Boris Žihel (ur.), *Izbrana dela, zvezek IV, 3. izd.* Ljubljana: Cankarjeva založba, 1979, 11–99.
- MATOZ, Zdenko: Samozaposleni v kulturi: Za enakopraven dialog. [Intervju z Denisom Miklavčičem.] *Delo*, 27. september 2008: 17.
- MATOZ, Zdenko, 2008b: Denis Miklavčič o blišču in bedi kulturnikov: Samozaposleni v kulturi niso delavci? [Intervju z Denisom Miklavčičem.] *Delo*, 14. oktober 2008: 17.
- MURŠIČ, Rajko: Nova paradigma antropologije prostora: Prostorjenje in človeška tvornost. *Glasnik SED* 46(3,4), 2006: 48–54.

26 Izjava nizkokvalificiranega delavca, ki ga je spomladi 2010 opeharilo gradbeno podjetje Prenova.

MURŠIČ, Rajko: Vse, kar je čvrstega, bo izpuhtelo v zrak ... V: Karl Marx in Friedrich Engels, *Komunistični manifest*. Ljubljana: Založba Sanje, 2009.

PARKER, C. Simon, 2004: *The economics of self-employment and entrepreneurship*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

PERNARČIČ, Radharani: *A si ti tud' tuki noter padu?* (neobjavljena seminarska naloga). Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2004.

PERNARČIČ, Radharani: Zločin in kazni XXX. *Glasnik SED* 50(1,2), 2010: 19–28.

PERNARČIČ, Radharani: Terenski zapiski, 2003–2012.

PERNARČIČ, Radharani: Izključeni iz izključenosti: Frilens umetniki (kulturniki) kot modni kroj za cesarjeva nova oblačila (Fragment 1). *Ars&Humanitas* VI(1), 2012.

POGAČNIK, Barbara: *Pozor nevarnost: Novela ZASP* [korespondenca preko e-maila].

Člani Društva slovenskih pisateljev in drugi prejemniki z elektronske dopisne liste, februar 2012.

POGAČNIK, Barbara. *Javno pismo glede ukinitve JAK* [korespondenca preko e-maila].

Člani Društva slovenskih pisateljev in drugi prejemniki z elektronske dopisne liste, marec 2012.

PUNGERČAR, Marija Mojca (ur.): O Artservisu; <http://www.artservis.org/oartservis.asp>, 12. 11. 2009.

RADOJEVIČ, Lidija: Zvodništvo kapitala in aporije kulturne produkcije. *Borec* 639–643, 2007: 233–245.

RENER, Tanja: Globalizacija, individualizacija in socialna izključenost mladih. *IB Revija* 41(2), 2007: 40–49.

RETELJ, Nataša (ZAMP): Prijava avtorskega dela [korespondenca preko e-maila], 17. 2. 2011.

SALECL, Renata: *Disciplina kot pogoj svobode*. Ljubljana: Krtina, 2010.

ŠIRCA, Majda: *Javni razpis za izbor kulturnih projektov ... v letu 2009...* 9. 1. 2009; http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/Razpisi/sofinanciranje/2008/Besedilo_razpisa_JPR11-UM-2009.pdf, 10. 1. 2009.

ŠIRCA, Majda, 2009b. *Sklep (6161-98/2009/5)* [Dopis avtorici]. Ljubljana, 21. 12. 2009.

ŠIRCA, Majda, 2009c. *Sklep (6160-246/2009/6)* [Dopis avtorici]. Ljubljana, 21. 12. 2009.

ŠIRCA, Majda, 2009d. *Javni razpis za izbor kulturnih projektov ... v letu 2010...* 11. 12. 2009; http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/Razpisi/sofinanciranje/2009/JPR-UM-2010/Besedilo_razpisa_JPR-UM-2010.pdf, 15. 2. 2010.

ZALOŽNIK, Jasmina: Preživeti v kulturi. *Borec* 639–643, 2007: 246–262.

ŽIŽEK, Slavoj: Leta 1968 so po ulicah hodile strukture – se bo to še kdaj zgodilo?: 40 let po študentskem in delavskem upor. *Dnevnik.si*, 3. 5. 2008; <http://www.dnevnik.si/objektiv/316683>, 18. 4. 2010.

ŽABOT, Vlado: *Pismo slovenskim kulturnikom* [korespondenca preko e-maila]. Društvo slovenskih pisateljev in Asociacija, marec 2012.

WILLIAMS, Raymond: *Navadna kultura (Izbrani spisi)*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 1997.

COUCH surfing; <http://www.couchsurfing.org/>, 20. 4. 2010.

EVROPSKA konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin. 4. 11. 1950; <http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/200393FD-EAD3-434F-BD46-41BE147A18E9/0/SlovenianSlov%C3%A8ne.pdf>, 10. 3. 2010.

DENARNA socialna pomoč; http://www.mddsz.gov.si/si/delovna_podrocja/sociala/denarna_socialna_pomoc/, 19. 4. 2010.

[INTERNA_KRIZ] [korespondenca preko e-maila]. Asociacija in člani interne delovne skupine, februar, marec 2012.

JAVNI razpis za izbor kulturnih projektov, ki jih bo v letu 2010 sofinancirala Mestna občina Ljubljana, 16. 10. 2009; <http://www.ljubljana.si/si/mol/mestna-uprava/oddelki/kultura/razpisi/20258/detail.html>, 20. 10. 2009.

KODEKS prevajalske etike. 24. 2. 2005; <http://www.dzps.si/slo/kodeks.asp>, 3. 2. 2009.

[KRIZ] BOJKOT [korespondenca preko e-maila], Asociacija in prejemniki »kriza liste«, oktober 2009.

KULTURNA četrt Šiška. 16. 12. 2011; <http://www.ljubljana.si/si/mol/novice/75284/detail.html>, 7. 1. 2012.

SLOŠNA deklaracija o človekovih pravicah. 10. 12. 1948;

http://www.eipass.si/mojepravice/ze_poznas/Splosna%20deklaracija%20človekovih%20pravic.pdf, 10. 3. 2010.

ZAKON o socialnem varstvu (uradno prečiščeno besedilo) (ZSV-UPB2), Ur. l. RS, št. 3/2007 z dne 12. 1. 2007; <http://www.uradni-list.si/1/content?id=77822>, 19. 4. 2010.

ZAKON o uresničevanju javnega interesa na področju kulture (uradno prečiščeno besedilo) (ZUJIK-UPB1), Ur. l. RS, št. 77/2007 z dne 27. 8. 2007; <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200777&stevilka=4066>, 14. 11. 2009.

ZAKON o varstvu osebnih podatkov (uradno prečiščeno besedilo) (ZVOP-1-UPB1), Ur. l. RS, št. 94/2007 z dne 16. 10. 2007; <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200794&stevilka=4690>, 5. 5. 2010.

WIKIPEDIA: Couch Surfing; http://en.wikipedia.org/wiki/Couch_surfing, 20. 4. 2010.

DRŽAVNI portal Republike Slovenije: *Kako zaprosim za brezplačno pravno pomoč*, 13. 2. 2009; <http://e-uprava.gov.si/e-uprava/dogodki/Prebivalci.euprava?zdid=810&sid=438>, 15. 5. 2010.

ODPRTA zbornica za vizualno umetnost: Forum za samoorganizacijo posameznikov in skupin na področju sodobne umetnosti; <http://www.ljudmila.org/odprtazbornica/>, 16. 10. 2009.

PRIROČNIK. Nasveti in navodila za razna opravila iz sveta umetnosti. Brezplačno pravno svetovanje za Artservisove uporabnike; <http://www.artservis.org/prirocnik/bpp.htm>, 7. 4. 2010.

Javni dogodki

Institucionalizacija sodobnega plesa [posvet]. Društvo za sodobni ples Slovenije (DSPS) in Mreža sodobnega plesa (organizator), 25. februar 2011. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo.

Posvet svobodnjakov in samozaposlenih na področju kulture. Suki (organizator). 25. september 2008. Ljubljana: Klub Gromka, Metelkova mesto.

Samoorganiziranje umetnikov za izboljšanje njihovega položaja [okrogla miza.] Artservis (organizator), 9. oktober 2009, 11.00. Ljubljana: Center urbane kulture Kino Šiška.

Financiranje v kulturi [posvet], SCCA/SERVIS (organizator). 13. april 2010. Ljubljana: Mestni muzej.

Sestanek Koordinacije društev samozaposlenih v kulturi. Projektna skupina za samozaposlene na MIZKŠ (organizator), 3. oktober 2012. Ljubljana: Galerija Dessa.

Redna zborovanja in posveti v okviru Društva za sodobni ples Slovenije (DSPS). 2011–, Sedež DSPS, Ljubljana: Tobačna 2.

Excluded from the Exclusion

Freelance Artists: A New Design for the Emperor's New Clothes (Fragment 2)

While the media is daily filled with the critique of the increasing poverty of workers freelancers are rarely included in these discussions. When streets fill with protesting workers, freelancers dedicatedly work on their projects – and what is more, they seek finances that would allow them to do so. Although this article focuses mainly on freelance artists it also sheds some light upon the conditions of freelancers in other disciplines, in the hope of providing an insight into the possible future of many young people who are increasingly obliged to deal with short-term projects and precarious work. Due to the intrinsic characteristic of art and the inherently flexible organization of freelancing, freelance artists prove to be ‘total individuals’, which is a unique form of institution. However, they are far from being widely acknowledged as such. Their work and living conditions are often taken for granted and hidden within different culturally habitual ideas about art, budgets, etc. Although freelancing is becoming more and more widespread and encouraged it has not yet been recognized as equal to the prevailing economic, time, housing, and law structures that have been formed within, and in accordance with, the more “traditional” organization of work and life. As an additional problem, there is little distinction between freelancers’ private and professional lives, which also diminishes their professional authority. Due to their numerous and diverse particularities and a lack of synchronicity, it is very difficult for them to form an effective collective body and stand up for their rights. A combination of capitalistic ideologies, habituated social ideas, and their own artistic eagerness produces invisible, and thus unacknowledged, forms of poverty and social fragility. These also create an increasing distance from public recognition and conceptualization.

K NOVEJŠI ZGODOVINI METODOLOGIJE ETNOLOŠKE MUZEOLOGIJE

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izvleček: Metodološki razmislek o etnološki muzeologiji avtor usmerja v zgodovino muzeologije kot tudi v temeljne pojme in definicije muzeologije, etnologije in etnološke muzeologije. Osrednji del članka je namenjen konstituiranju t. i. specialne muzeologije – etnološke muzeologije. Med temeljnimi etnološko muzeološkimi funkcijami avtor izpostavi razvojno funkcijo, kar je invencija v mednarodnih muzeoloških sistemih ter hkrati nova metodološka platforma za varovanje, raziskovanje, komuniciranje in trajnostni razvoj tako snovne kot nesnovne dediščine.

Ključne besede: muzeologija, etnologija, etnološka muzeologija, dediščina, trajnostni razvoj

Abstract: Starting with an examination of the history of museology as well as basic terms and definitions of museology, ethnology, and ethnological museology, the article focuses on the establishment of the so-called special branch of museology, namely ethnomuseology. One of the basic ethnomuseological functions is its developmental function, which is an invention in international museological systems and at the same time a new methodological platform for the safeguarding, study, communication, and sustainable development of both tangible and intangible heritage.

Key Words: museology, ethnology, ethnomuseology, heritage, sustainable development

Uvod

Metodološki razmislek o etnološki muzeologiji nas vodi tako v zgodovino muzeologije kot k temeljnim pojmom in definicijam muzeologije, etnologije in etnološke muzeologije. Sprva so pojem muzeologija enačili s pojmom muzeografija, ker se je ukvarjala z opisovanjem zbiranja in rokovanja s predmeti v zbirkah in kabinetih redkosti.¹ Takšno razumevanje muzeologije pa je žal še danes prisotno pri številnih muzealcih, tako v Sloveniji kot tujini. Danes s pojmom muzeografija, prvi ga je že leta 1727 uporabil Caspar F. Neickelius,² označujemo predvsem praktično ali aplikativno raven muzeologije. Leta 1883 jo je J. G. Th. Von Graesse označil že kot strokovno znanost, ki raziskuje področje muzeja, medtem ko se temeljne discipline ukvarjajo s fenomenom zbiranja (Maroević 1993: 53).

Razumevanje muzeologije se je spreminjalo v štirih zgodovinskih obdobjih (Mensch 1992: 6–7): 1) – obdobje začetkov muzeološke misli (do 19. stoletja), 2) – proznanstveno obdobje (19. stoletje–1934), 3) – empirično-deskriptivno obdobje (1934–1976), 4) – teoretsko-sintetično obdobje (od 1976 do danes).³ Tovrstne študije so predmet raziskovanja historične muzeologije, ki se ne ukvarja z raziskovanjem zgodovinskih mejnikov v muzeologiji, ampak predvsem s spreminjanjem in z razvojem muzeoloških konceptov skozi zgodovino. Raziskave o zgodovini zbirk, muzejev in muzeologije sodijo na področje zgodovine muzeologije, znotraj katere bi izpostavil le nekaj mejnikov, ki so pomembno zaznamovali tako razvoj muzeološke misli kot posledično razvoj muzejev pri nas in v svetu.

Pomembnejši mednarodni mejniki:

- Leta 1882 je bila na École de Louvre v Parizu ustanovljena najstarejša visoka šola za muzeologijo (Mensch 1992: 89), ki deluje še danes.
- Leta 1896 je pionir etnološke muzeologije na Slovenskem, prof. dr. Matija Murko, objavil članek Narodopisna razstava češkoslovska v Pragi leta 1895 (Murko 1986), ki je pomemben prispevek v zgodovini evropske muzejske kritike.⁴
- Konec 19. in v začetku 20. stoletja so začeli izhajati prvi muzeološki časopisi v Nemčiji (1878 – *Zeitschrift für allgemeine Museologie und verwandte Wissenschaften*), v Angliji (1901 – *The Museum Journal*) in v Ameriki (1924 *Museum News*) (Maroević 1993: 53).
- Leta 1934 je bilo zaradi dogajanja na konferenci v Madridu za razvoj muzeološke misli prelomno leto, ker se je uveljavil nov koncept muzeja kot sredstva za prenos sporočil iz preteklosti v sedanost in prihodnost. Muzej je postal osrednji interes muzeologije, v muzejskem delu pa so se oblikovali novi načini zbiranja, hranjenja ter obdelave muzejskih predmetov kot temeljnih enot muzejskega dela.
- Leta 1946 je bila ustanovljena Mednarodna zveza muzejev (ICOM – International Council of Museums).
- Med prelomnicami, ki so najbolj vplivale na razmah in razvoj muzeološke misli, teorije in prakse, je leta 1976 ustanovljeni Mednarodni komite za muzeologijo (International Committee for Museology)⁵ pri ICOM-u. Od nekdanjih 13 članov je komite danes eden najštevilčnejših in najbolj dejavnih, predvsem pa eden tistih, ki narekuje razvoj sodobne muzeologije na vseh celinah. Komite izdaja *ICOFOM Study Series*, v katerem objavlja razprave z letnih mednarodnih konferenc (pred tem sta izhajali dve drugi publikaciji: *Museological News* in *Museological Working Papers – MuWoP*).

1 Več o tem v: Maroević (1993a: 16, 50).

2 Neickelius je uporabil izraz muzeografija pri poimenovanju knjige *Museographie oder Anleitung zum rechten Begriff und nützlicher Anlegung der Museorum oder Raritätenkammern* (Muzeografija ali nasvet za pravilno pojmovanje in koristno razlaganje muzeja in kabinetnih raritet), izdane v Leipzigu leta 1727 (Mensch 1992: 258). Avtor v knjigi razlaga smisel zbiranja in hranjenja predmetov, ki jih razvršča na naravne (naruralije) in umetniške (artefakte) (Maroević 1993a: 51).

3 Več o posameznih obdobjih muzeologije v: Maroević (1993a: 50–69).

4 Več o dr. Matiji Murku kot muzeologu in muzejskem kritiku v: Gačnik (1995).

5 Več o vplivu ICOFOM-a na razvoj muzeologije v: Mensch (1992: 19–38).

* Doc. dr. Aleš Gačnik, doktor etnoloških znanosti in soc. kult., predstojnik Katedre za kulturni turizem in kulturno dediščino, Fakulteta za turistične študije – Turistica, Univerza na Primorskem. 6320 Portorož, Obala 11a, E-naslov: ales.gacnik@turistica.si

- Leta 1984 je Britansko muzejsko društvo v redakciji J. M. A. Thompsona izdalo *Manual of Curatorship* (Priročnik za kustose), nepogrešljivo knjigo za številne, tudi slovenske muzealce.
- Leta 1986 je v Budimpešti izšel *Dictionarium Museologicum* (Muzeološki slovar) z gesli iz muzealstva in muzeologije v dvajsetih jezikih.
- Leta 1989 je izšla knjiga kanadskega muzeologa, etnologa in arhitekta dr. Cyrila Simarda z naslovom *Economuséologie* (Ekonomuzeologija), ki v muzeologijo in muzejstvo vpeljuje novo metodologijo in filozofijo, nov koncept (eko)muzejev, ki se lahko sami financirajo. Tak koncept, zlasti manjših tematskih muzejev, povezanih z rokodelstvom, s tradicionalno tehnologijo ipd. bi kazalo razvijati tudi v slovenskem muzejskem prostoru, saj vzpostavljajo strateško partnerstvo med komuniciranjem kulturne dediščine in turizmom.
- Leta 1989 so pod pokroviteljstvom Unesca in v sodelovanju z Masarykovo univerzo na Mednarodni poletni šoli muzeologije (International Summer School of Museology – ISSOM) v Brnu na Češkem razpisali podiplomski študij muzeologije, ki je močno vplival tudi na razvoj muzeološke misli in prakse na Slovenskem. Slovenski muzejski bum v devetdesetih letih prejšnjega stoletja je v največji meri povezan z vpeljevanjem dragocenega muzeološkega znanja v slovensko muzejsko prakso.
- Pomembnejši nacionalni mejniki:
- Leta 1950⁶ je začel profesor Franjo Baš⁷ predavati Muzeologijo in varstvo spomenikov za umetnostne zgodovinarje na Filozofski fakulteti v Ljubljani, v učnem načrtu etnologije pa je bil prvič predmet⁸ Etnološka muzeologija in zaščita.

- Študijsko leto 1967/68: Etnološko muzeologijo je študentom etnologije na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani predaval tudi prof. dr. Vilko Novak.
- V Seznamu predavanj Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani so bila v študijskem letu 1991/92 načrtovana predavanja iz Etnološke muzeologije pri prof. dr. Janezu Bogataju, prav tako pa je bil razpisan podiplomski študij na smeri Muzeologija in konservatorstvo.⁹
- 2000: v študijskem programu Etnologija in kulturna antropologija za študijsko leto 2000/01 (Študijski program 2000) je bil izdelan do takrat najpopolnejši predmetnik¹⁰ Etnološke muzeologije kot specializirane discipline etnološke vede, s katerim je etnologija posredovala rezultate svojih raziskav v muzejih in muzeoloških prizadevanj.
- V zadnjem desetletju si muzeologija utira pot na skoraj vse slovenske univerze in nekatere visoke šole.

Muzejski predmet – prainteresno področje muzeologije

Različna razumevanja muzeologije se v prvi vrsti kažejo v odnosu do predmeta,¹¹ ki ga lahko definiramo kot najmanjši element materialne kulture s spoznavno in prepoznavno funkcijo v samem sebi. Ker si muzeologija prizadeva za varovanje in uporabo izbranega dela našega materialnega okolja, je strukturalna meto-

tudi predaval (prav tam: 30). V predmetniku za umetnostne zgodovinarje je zapisano, da naj bi bile tri ure tedensko namenjene predavanjem iz Muzeologije in varstva spomenikov, da pa bodo predavatelja javili pozneje (prav tam: 48). Iz navedenega lahko sklepamo, da je to leto začel predavati prof. Franjo Baš, a le za umetnostne zgodovinarje, ne pa tudi za etnologue.

- 9 V okviru predmetnika ni specializiranega predmeta iz (etnološke) muzeologije (dr. Slavko Kremenšek predava Izbrana poglavja iz sodobne etnološke metodologije, dr. Janez Bogataj predava Izbrana poglavja iz sodobne etnološke metodike, dr. Angelos Baš predava Etnologijo Slovencev in dr. Zmago Šmitek predava Težnje v sodobni evropski etnologiji). Predavanja so namenjena predvsem poglobitvi metodološke orientacije in prikaza metodike in tehnik dela, specifičnih za muzeološko in konservatorsko prakso (Seznam predavanj 1991: 69).
- 10 Vsebinska predmeta: zgodovina muzejev in muzejstva, zgodovina etnoloških prizadevanj v okviru muzeologije, razvoj pojma etnološka muzeologija, pregled najpomembnejših etnoloških muzejskih zbirk in etnoloških muzejev. Muzej kot institucija (muzej in okolje, management in varnost v muzeju) ter posebnosti etnoloških muzejev. Muzejska zbirka – etnološka zbirka (etnološki muzejski predmet, vodenje etnološke zbirke, skrb za zbirko, preventivna konservacija, restavriranje). Muzejska etnološka interpretacija in komunikacija (predmet, zbirka in razstava kot medij interpretacije in komunikacije), projektna priprava razstav, muzejsko pedagoško delo, evalvacija razstave in muzeja. Oblike in načini etnologovega dela v muzeju, etnološko muzejsko trženje, stiki z javnostmi in druge sodobne oblike dela, profesionalizem in muzejski delavci, etika muzejskega dela, muzejska zakonodaja v svetu in v Sloveniji (prav tam: 28). Navedena vsebina predmeta Etnološka muzeologija postaja vse bolj primerljiva s predmetniki v drugih evropskih univerzitetnih središčih, kjer se zavedajo pomena organiziranega systemskega razvoja poučevanja specializiranih muzeologij in njihovega prispevka k razvoju matičnih znanstvenih disciplin.
- 11 Nekateri, zlasti francoski muzeologi, kot npr. Mathilde Bellilaigue, odpirajo muzeološka vprašanja o avri muzejskih predmetov, s čimer se odpira »spolzko« polje razvoja muzeologije v smeri ezoterike. Takšna razmišljanja se pojavljajo zlasti v odnosu do vrhunskih likovnih umetnin, ne pa tudi do nagačenih živali v prirodoslovnih muzejih, ki lahko pripeljejo takšne teoretične poskuse do absurda.

6 Za podatek o začetku predavanj iz muzeologije se zahvaljujem prof. dr. Angelosu Bašu. Dr. Sergej Vrišer, dolgoletni profesor muzeologije na Filozofski fakulteti v Ljubljani, navaja kot začetek predavanj iz muzeologije leto 1970. Do podatka sem prišel v diskusijskem prispevku dr. Sergeja Vrišerja na posvetovanju etnologov in zgodovinarjev v Mariboru leta 1984 (Bogataj idr. 1986: 262). Podatek ni točen, saj se muzeologija na različnih oddelkih Filozofske fakultete predava že od leta 1950. Iz Seznamov predavanj Univerze v Ljubljani je razvidno, da je začel dr. Sergej Vrišer, izredni profesor v pokoju, predavati muzeologijo in konservatorstvo v študijskem letu 1971/72, najverjetneje pa že leto prej, torej leta 1970, kar ni razvidno iz Seznama predavanj v študijskem letu 1970/71 (»predavatelj bo javljen kasneje«), ampak iz Vrišerjevega diskusijskega prispevka na posvetovanju v Mariboru kot tudi iz naziva predmeta v študijskem letu 1970/71.

7 Profesor Franjo Baš (1899–1967), honorarni strokovni sodelavec Univerze v Ljubljani, naj bi od novembra 1950 do bolezní v letu 1963 predaval muzeologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani (*Enciklopedija Slovenije* 1987: 204; Teplý 1969: 111). Pravzaprav naj bi predaval Muzeologijo in varstvo spomenikov po tri, zadnje leto pa po dve uri tedensko. Bil je prvi predavatelj te stroke na Univerzi v Ljubljani (Glazer 1970: 28). V Seznamih predavanj na Univerzi v Ljubljani je prof. Franjo Baš naveden kot predavatelj Muzeologije in spomeniškega varstva oz. varstva spomenikov za študente umetnostne zgodovine, in sicer med študijskima letoma 1951/52 in 1964/65. Kot predavatelj za etnologue je naveden le v Seznamih predavanj v študijskih letih 1962/63 in 1963/64.

8 V Seznamu predavanj za študijsko leto 1950/51, zimski semester, je v učni načrt študija etnologije uvrščen predmet Etnološka muzeologija in zaščita, ki bi se naj predaval v VII. in VIII. semestru po tri ure tedensko (Seznam predavanj 1950: 38). V nadaljevanju nas preseneti podatek, da niti med predavatelji na etnologiji in niti v posebnem seznamu honorarnih predavateljev fakultete ni naveden nihče, ki bi ta predmet v resnici

da za informacijsko vrednost predmetov temeljni kamen muzeološke metodologije (Mensch 1992: 109).

Predmet dediščine je realni predmet, ki s svojim materialom in z obliko dokumentira realnost, v kateri je nastal, v kateri je živel in s katero je vstopil v sedanjost. Predmeti dediščine imajo bogate sloje pomenov, s katerimi prenašajo sporočila preteklosti v sedanjost in jih hranijo za prihodnost (Maroevič 1993: 120).

Muzejski so torej tisti predmeti, ki so jih ločili od njihovega prvotnega okolja in prenesli v novo muzejsko stvarnost z namenom, da bi dokumentirali tisto stvarnost, iz katere so bili izločeni. Muzejski predmet ni predmet v muzeju kar tako. Je izbran, klasificiran, konserviran in dokumentiran predmet, ki kot tak postane raziskovalni vir ali eksponat na razstavi (Mensch 1995: 12).¹²

Odnos do (muzejskih) predmetov ilustrira njihovo dvojno muzeološko naravo, ki hkrati presega interesno področje raziskovanja temeljnih znanstvenih disciplin. V sodobni muzeološki teoriji je treba upoštevati večplastnost uporabe predmeta v muzejskem kontekstu, in to z dvojnimi prijemom: predmet kot vir in predmet kot medij (prav tam: 15). Večina muzeologov poskuša definirati predvsem muzejski predmet, kar ilustrira tradicionalno vpetost muzeologije v sfero muzealstva. Muzejski predmet popolnoma zaznamuje njihovo disciplinarno prisvajanje opredmetenega sveta. V njem svet predmetov izgublja številne pomene že s tem, ko si jih raziskovalci in muzealci različnih znanstvenih disciplin začno prisvajati kot etnološke, arheološke, umetnostne, zgodovinske idr. Če si jih prisvajajo z namenom sistematizacije znanstvenoraziskovalnega dela, je to razumljivo, popolnoma drugače pa je, ko te iste predmete predstavljajo (razstavljajo) kot etnološke, zgodovinske itn. Na tej točki ustvarjajo in reproducirajo stereotype o samih sebi, namesto da bi jih razblinili. Celovitejši odnos v razumevanju muzejskih predmetov vzpostavlja muzeologija kot povezovalna znanstvena disciplina v muzejih s tem, ko jih označuje za neomejen vir informacij.¹³

Razlike med muzeologijo in temeljnimi znanstvenimi disciplinami lahko ponazorimo s svetom predmetov kot najbolj legitimnim predstavnikom preteklosti (Horvat 1989: 42). Za temeljne znanstvene discipline je predmet relevanten zlasti kot dokument, kot nosilec informacij in znanstveni vir, manj pa kot medij za prenos informacij in znanja. Temeljne znanstvene discipline se v raziskovalnem delu na poseben način zanimajo za muzejske predmete. Označujemo ga kot znanstveni interes. Z raziskovanjem predmetov pridemo do nekaterih novih znanstvenih spoznanj, pri čemer so ti predmeti njihov dokaz (Maroevič 1993: 37).

V zgodovini muzealstva je prihajalo do mitologizacije muzejskih predmetov, do glorifikacije nekaterih in poniževanja drugih muzealiziranih pričevanj o zgodovini človeštva. Takšen odnos do artefaktov in naturalij v muzejih je zaviral razvoj muzeja kot institucije ter omejeval povednost in moč medija z imenom (muzejska) razstava. Zato nas ne presenečajo težnje, da se sodobni muzeji in muzeologija ukvarjajo s procesi demitologizacije in defetišizacije muzejskih predmetov, kar lahko označimo za počasen proces in ne za revolucijo v stilu: vsak predmet ima pravičo postati muzejski predmet (Šola 1985: 356).

Peter van Mensch povedno govori o predmetu, ki se v »svojem življenju« spreminja. Količina informacij se zato povečuje, čeprav večkrat prihaja tudi do njihove erozije. Rezultat akumulacije informacij na vseh ravneh je dejanska identiteta, se pravi predmet, kot ga vidimo danes. Toda življenjska zgodba predmeta se začne že prej, z njegovo idejo (Mensch 1995: 16), kar na drugi strani potrjuje težnje v sodobni muzeologiji in muzealstvu, da se muzeji predmetov umikajo muzejem idej, saj muzeji niso le varuhi materialnih pričevanj človeštva, temveč predvsem sodobni informacijski centri z lastno in s prepoznavno identiteto. Številni žal premalo izkoriščeni!

Vsak predmet ima svojo življenjsko zgodbo in zgodbo o tistih, ki so ga naredili, uporabljali in z njimi živeli.¹⁴ Te zgodbe so z gledišča etnološke muzeologije pripovedi o interaktivnih razmerjih med predmeti in ljudmi. Ker se etnološka muzeologija ne zamejuje z muzejsko realnostjo, potemtakem njena metodologija ni usmerjena le k predmetom v muzejih, t. i. muzejskim predmetom oz. muzealijam, temveč k dokumentiranju, raziskovanju, varovanju in predstavljanju sveta predmetov v vsej celovitosti. Tako tistih, ki pričajo o ruralni ali urbani kulturi, o preteklosti ali sedanjosti, o bogatih ali revnih, o obrednih ali posvetnih priložnostih, ki so umetniško dovršeni ali kičasti, kot onih, ki ilustrirajo sodobni način življenja oz. označujejo potrošniško družbo.¹⁵ Predmeti predstavljajo ljudi, razmerja med njimi, preteklost in sedanjost. So medij za komuniciranje nesnovne dediščine.

V etnološki muzeologiji ima muzejski predmet dvojno funkcijo:

1. je etnološki vir in nosilec etnoloških informacij, ki pričajo o načinu življenja ljudi in njihovem odnosu do predmetov, naravne in kulturne ter nesnovne dediščine,
2. je medij za prenos etnoloških informacij, vednosti in znanja. Predmet muzeologije pa nista le materialna kultura in svet predmetov in njihovih mnogoterih pomenov, temveč tudi nesnovna dediščina oz. kultura, ki je nemara prav za etnološko muzeologijo pomembnejša kot za večino drugih specializiranih muzeologij! Tudi za občo muzeologijo samo. Prav t. i. etnološki muzeji so bili glavni generatorji sprememb v muzealstvu, saj so se nenehno ukvarjali z vprašanjem, kako razstavljati način življenja oz. socialno in duhovno kulturo oz. nesnovne tradicije na etnoloških muzejskih razstavah. Tudi zato ima prispevek etnologije, etnoloških muzejev in etnološke muzeologije k varovanju nesnovne dediščine človeštva velik, a še ne evalviran pomen. Unescova Konvencija o varovanju nesnovne kulturne dediščine (Unesco 2003)¹⁶ tako odpira pot novim konceptom muzejev¹⁷ kot tudi premisleku o metodoloških mejah muzeologije in še zlasti etnološke muzeologije.

14 Vsak človek ima svojo vero, talent, motive in tudi osebno zgodovino, ki se izraža v njegovi materialni kulturi (Horvat 1989: 33).

15 Muzeološke raziskave predmetov in potrošniških družbah postajajo popularne študije zlasti angleških muzeologov.

16 Sprejeta je bila na 32. konferenci Unesca v Parizu, 17. oktobra 2003, vendar je začela veljati šele leta 2006. Slovenija je sprejela Zakon o Konvenciji 27. decembra 2007, uradno pa je deponirala listino o ratifikaciji 18. septembra 2008. Konvencija vsebuje naslednja področja: ustna izročila in izraze, vključno z jezikom kot nosilcem nesnovne kulturne dediščine; uprizoritvene umetnosti; družbene prakse, rituale in praznovanja; znanje in prakse o naravi in svetu; tradicionalne obrtne veščine.

17 Več o etnološki dediščini v muzejih 21. st. v: Hudaes (2005: 215–230).

12 Podobno oznako muzejskega predmeta zasledimo pri Zbyneku Z. Stranskem (1970b: 53, 54), Ivu Maroeviću (1993: 120) in drugih.

13 Več o (muzejskem) predmetu kot nosilcu informacij v: Stransky (1970a, 1970b); Šola (1985: 217); Mensch (1992: 109–155); Maroevič (1993: 120–159).

Muzeološko izrazoslovje

Med najpogostejše uporabljenimi izrazi, ki prav tako sooblikujejo definicijo muzeologije, moramo omeniti naslednje, saj prav z njimi oblikujemo komunikacijsko polje znanosti in hkrati ilustriramo (ne)razvitost znanstvene discipline same:

- Muzealija (muzejski predmet): Prvi so poskušali muzejski predmet leta 1955 definirati v Sovjetski Rusiji. V to obdobje segajo tudi definicije Schreinerja in Stranskyega. Izraz muzealija je leta 1969 prvi uporabil Zbynek Z. Stransky, ki je poudaril, da predmet in muzejski predmet ontološko sovpadata, vendar sta si s semantičnega vidika različna. Izraz je prešel kmalu v široko rabo (Mensch 1995: 12).
- Muzeološki predmet: Peter van Mensch poudarja, da bi morali v muzeologijo vpeljati tudi pojem muzeološki predmet, ki ga lahko definiramo kot kateri koli element, ki pripada kraljestvu naravne in materialne kulture in ga imamo za vrednega ohranitve, bodisi *in situ* bodisi *ex situ* bodisi z dokumentacijo (Mensch 1992: 111–113; 1995: 13). Preseneča me, da je prišlo do potrebe po vpeljavi tega termina relativno pozno, saj se je muzeologija že pred desetletji odrekla konceptu muzejske ustanove kot glavnemu (in edinemu) predmetu muzeologije. Sodobna muzeologija ni ujeta v muzejski, temveč v muzealiziran prostor celovite (naravne in kulturne) dediščine. Izraza (etnološko)muzeološki predmet še ni v širši rabi, čeprav bi ga lahko uporabljali tudi v etnološki muzeologiji.
- Muzeolog: Z izrazom označujemo profesionalce s področja muzeologije in ne muzealce kot delavce v muzejih.¹⁸
- Muzealnost, muzealizacija: Izraz muzealizacija se izpeljuje iz izraza muzealnost, muzealija, ta pa iz izraza muzej. Zato predvidevamo, da se muzealnost afirmira v muzejski realnosti. Njen nosilec je muzejski predmet z materialom in obliko kot nosilcema muzealnosti. Določen je s prostorom, časom in z družbo (Maroevič 1993: 96–97). V številnih strokovnih člankih in v pogovornem jeziku med muzealci se pogosto uporablja izraz muzealizacija. Toda ta raba ni povezana z razumevanjem muzejskega predmeta kot nosilca informacij in znanja v muzejih, temveč z metaforičnim označevanjem starejših pojavov s področja kulturne dediščine (folklorne, etnografske, pustne ipd. prireditve). Muzealizirana realnost je pravzaprav muzejska realnost, in ne tista zunaj njega. Kljub temu da so nekateri muzeologi, zlasti Tomislav Šola (1992) in Peter van Mensch (1992, 1995), opozarjali na razširitev pojma muzealnosti na celotno dediščino, pa sočasno niso razmišljali o vpeljavi ustrežnejšega termina (kot npr. muzeologizacija).
- Muzeologizacija: muzeologizirana realnost je hkrati muzejska in zunajmuzejska realnost. Je tista, ki jo van Mensch določa s pojmom muzeološki predmet, ki je kateri koli z muzeološko metodo izbrani predmet (naravne in kulturne) dediščine (Mensch 1995: 13). Pojem muzeologizacija izhaja iz pojma muzeologija in ne muzealstvo, in ga lahko uporabljamo tudi v kontekstu nesnovne dediščine.

- Heritologija: Tomislav Šola je leta 1982 v muzeološko metodologijo in terminologijo vpeljal izraz heritologija, ki bi jo lahko prevedli kot znanost o dediščini oz. kot znanost o nasledstvu (Šola 1985: 361). Izraz je sprva doživel veliko kritik (Maroevič 1993: 61; Mensch 1992: 47–48), kljub vsemu pa postaja v tem desetletju vse pogostejši v muzeološki teoriji in terminologiji. Po mojem prepričanju bo imel vse več zagovornikov, saj nakazuje razširjeno razumevanje koncepta muzeologije, ki ni muzejskocentrično, temveč usmerjeno v celovitost dediščine.
- Mnemozofija: Tomislav Šola, inovator na področju muzejske in muzeološke terminologije ter sodobne filozofije muzealstva, je leta 1989 oblikoval izraz mnemozofija, s katerim označuje splošno teorijo dediščine; vanjo vpeljuje do sedaj nove kategorije, kot npr. spomin in modrost (Šola 1997: 228–243).

Naj se zdijo definicije muzeologije in terminologija še tako daleč od njene vsakdanje uporabnosti, pa so kljub vsemu namenjene razmahu muzeologije, muzejskih poklicev in razvoju vseh tistih institucij, ki se ukvarjajo z raziskovanjem, varovanjem in s predstavljanjem dediščine, zlasti v muzejih. Uporabna metodologija je zato prva stvar, kot meni van Mensch, s katero lahko teorija muzeologije pripomore k današnjemu delovanju muzejev. Muzeološka metodologija bi nas morala usposobiti opisovati in razumevati muzeološke pojave, prav tako pa bi morala biti podlaga za združevanje različnih posebnosti znotraj stroke, tako na področju metodologije konzervacije kot metodologije oblikovanja razstav (Mensch 1995: 7). Njena kompleksnost v teoretični in praktični funkciji je povezana s trajnostnim upravljanjem in gospodarjenjem s kulturno in z naravno dediščino.

Čeprav je sodobna muzeologija predvsem celostna teorija o (naravni in kulturni) dediščini, njenem raziskovanju, varovanju in predstavljanju, ostaja muzej še nadalje torišče muzeološkega zanimanja, muzejski predmet pa njen najmanjši izpovedni del. Če muzeologijo lociramo znotraj muzeja kot institucije, potem ji lahko pripišemo, da je po eni strani znanstvena podlaga za muzejske poklice (Mensch 1989: 85–95), po drugi pa tista integralna znanstvena disciplina v muzejih, ki nam omogoča, da predmete (dediščino) preučujemo tudi s takšnih vidikov, ki ponavadi ne sodijo v interesno raziskovalno polje temeljnih znanstvenih disciplin.

Definicije muzeologije

Z vidika metodologije muzeologije se različni muzeološki koncepti in različne metodološke usmeritve kažejo v različnih definicijah muzeologije, ki so hkrati svojevrstna in jedrnatna zgodovina razvoja evropske muzeološke misli. Peter van Mensch jih prepoznava v okviru petih različnih razumevanj (Mensch 1992: 39–52):

- muzeologija kot študij vsebin in organiziranosti muzejev (muzejskocentrična metoda, ki opredeljuje muzeologijo kot znanost o muzejih) (Jahn 1978; Schreiner 1978);
- muzeologija kot študij implementacije in integracije številnih temeljnih aktivnosti v navezavi na zaščito in uporabo kulturne in naravne dediščine (muzeologija kot znanstvena disciplina, ki preučuje zakonitosti obstoja in razvoja muzejev) (Razgon 1977);
- muzeologija kot študij muzejskih predmetov (ta metoda je močno povezana z zgodovino muzealstva in muzejev);
- muzeologija kot študij muzealnosti (Z. Z. Stransky je že leta

¹⁸ Pri poimenovanju muzejskih poklicev in profesionalcev naletimo na velik terminološki kaos, saj v nekaterih jezikovnih okoljih označujejo z izrazom muzeologija ne le znanstveno disciplino, temveč tudi stroko (muzealstvo) kot tako. Več o tem v: Mensch (1992: 83–92).

1965 predstavil koncept muzealnosti v luči izjemnosti predmeta kot dokumenta; njegova razmišljanja prepoznavamo tudi v delih Iva Maroevića);

- muzeologija kot študij specifičnih razmerij med človeštvom in realnostjo (Z. Z. Stransky).

K navedenim dodajam še tri sodobne definicije muzeologije:

- Muzeologija je znanost, ki se ukvarja z raziskovanjem selekcije, vzdrževanja in javne dostopnosti do materialnih pričevanj kulture in narave, ki se hranijo v inštitucijah (v glavnem v muzejih) z namenom raziskovanja, vzgoje in rekreacije (Mensch 1989: 85).
- Muzeologija je del informacijskih znanosti, ki se ukvarjajo s preučevanjem identifikacije, zaščite in komuniciranja muzealnosti materialnih pričevanj kulture in narave (v prvi vrsti muzealij) z namenom zaščite ljudske dediščine in interpretacije ter prenosa njenih sporočil kot tudi oblik organiziranega in institucionalnega ljudskega delovanja (predvsem muzejev) za doseganje navedenih ciljev (Maroević 1993: 92).
- Muzeologija je celostna teorija in metodološka platforma za varovanje, raziskovanje in komuniciranje dediščine ter njene vključevanja v sonaravni in trajnostni razvoj (definicija A. G.). Na tej metodološki podlagi postaja muzeologija v svojem bistvu heritologija, kar bi bilo z vidika etimologije ustrežnejše, z vidika zgodovinskega razvoja metodologije muzeologije pa le njena kakovostna razvojna nadgradnja.

Definicija etnološke muzeologije

Etnološka muzeologija ni znanost o etnoloških muzejskih predmetih, zbirkah in muzejih, ampak o razmerjih med ljudmi in predmeti ter njihovih odnosih do dediščine, njenega varovanja, raziskovanja, komuniciranja in razvoja.¹⁹ Tako koncipirana vključuje kot svoje interesno področje tako snovno kot nesnovno dediščino in kulturo, kar jo dela edinstveno v primerjavi z drugimi muzeologijami, saj vzpostavlja trajnostna in razvojna razmerja med človekom ter njegovim okoljem. Kot takšna je bila definirana štiri leta pred sprejemom Unescove Konvencije o varovanju nesnovne dediščine (2003), kar govori o takratni tudi današnji aktualnosti metodoloških postulatov in usmeritev etnološke muzeologije. Predmet etnološke muzeologije je povezan s preučevanjem opredmetenja našega življenja, socializacijo predmetov oz. preučevanjem razmerij med predmeti in ljudmi. Tem poimenovanjem so blizu misli antropologa (in muzeologa) Arjuna Appaduraia, ki razpravlja o »socialnem življenju predmetov« (Appadurai 1986), in muzeologa Igorja Kopytoff, ki govori o »kulturni biografiji predmetov« (Kopytoff 1986). Zgovoren je podatek, da ob številnih muzeoloških in muzealskih terminih v velikem *Muzeološkem slovarju* (*Dictionarium museologicum* 1986) izraza etnološka muzeologija ne zasledimo.²⁰ Sicer pa naloga sodobne etnološke muzeologije ni le skrb za varovanje in razstavljanje muzealij, temveč tudi skrb za zaščito tradicionalnih znanj in modrosti ter njihovo vključevanje v različne oblike družbenega razvoja. Kot takšna lahko etnološka muzeologija ponuja primerno metodološko platformo za sistematično

in trajnostno varovanje različnih tipov nesnovne dediščine. Prehodu od temeljnega do aplikativnega raziskovanja mora slediti prehod od aplikacij k sistemskemu načrtovanju in vodenju razvoja, temelječega na bogastvu tradicij kot alternativah za način življenja v prihodnosti, kar kaže na razširjeno razumevanje vloge in pomena dediščine v sodobnem življenju kot tudi na neosredotočenosti etnološke muzeologije na muzejski predmet, muzejsko zbirko ali muzej.

Prehod od varovanja k trajnostnemu razvoju na področju etnološke muzeologije in dediščin je novost, ki jo moramo nadgraditi v povsem konkretnih spremembah metodologije, vsakodnevne etnološke muzeološke prakse, upravljanja z dediščinskimi institucijami itn.

Etnološka muzeologija, določena v sistemu, strukturi in metodologiji, je soodvisna od smeri razvoja obče etnologije in obče muzeologije ter stopnje njune povezanosti. V primerjavi z etnološkim muzealstvom, zagledanim v zgodovino, je etnološka muzeologija zazrta tudi v sedanjost in prihodnost – dediščin in kultur. Velika odlika in strateška razvojna usmeritev etnološke muzeologije je, kot že rečeno, glede na vse dosedanje svetovne muzeologije v tem, da nakazuje razširjeno razumevanje koncepta muzeologije in prehod od tradicionalne muzeološke usmerjenosti v materialno kulturo k usmeritvi v socialno in duhovno kulturo. Če je muzealija srž tradicionalnega muzealstva in muzeologije, oblikujejo vsebino etnološke muzeologije ne le predmeti, temveč tudi ljudje, šege in navade, prostor in čas.²¹ Naloge etnološke muzeologije niso usmerjene le v zaščito materialnih pričevanj zlasti premične dediščine,²² temveč tudi v zaščito ljudi, znanj, (tradicionalnega) časa in prostora, povezanega z biologijo šeg in navad. Poenostavljeno rečeno, v varovanje in trajnostni razvoj nesnovne dediščine,²³ ki odpira veliko programsko polje na področju strateškega povezovanja kulturne dediščine in turizma.²⁴

Etnologija v sistemu in strukturi muzeologije

Pot k etnološki muzeologiji nas vodi skozi različna razumevanja sistemov in struktur sodobne muzeologije. Različni avtorji jih razvijajo v različnih smereh, med katerimi lahko kot skupne elemente navedem naslednje: zgodovina muzeologije, obča muzeologija oz. teoretska muzeologija ter aplikativna muzeologija oz. muzeografija. Bolj razširjen in uporabljen sistem muzeologije je izoblikoval eden vodilnih muzeoloških teoretikov v obdobju med letoma 1960 in 1990, dr. Zbynek Z. Stransky z Masarykove

21 Metodologija je bila uspešno preizkušena na celostnem raziskovanju dediščine kurenta in njenih metamorfoz, modifikacijah in inovacijah, med drugim pa tudi skozi navedene kategorije, ki kažejo na nenehno spreminjanje tradicij in njihovo vsakokratno prilagajanje aktualnemu času (Gačnik 2000).

22 Nepremična dediščina v operativnem pogledu še nadalje ostaja v domeni spomeniškega varstva, čeprav sodobna muzeologija lahko posega tudi na področje teorije spomeniškega varstva, zlasti na naslednjih področjih: metodologije in metodike dela, ravni evidentiranja, dokumentiranja, deloma raziskovanja in predstavljanja.

23 Da je pomen nesnovne dediščine v muzejih strateška usmeritev muzejev po svetu, je nakazala Generalna konferenca ICOM leta 2004 s temo *Museums and Intangible Heritage*. Leta 2007 pa je začela izhajati tudi znanstvena in strokovna revija *The International Journal of Intangible Heritage*, posvečena popularizaciji in raziskovanju vseh področij nesnovne dediščine.

24 Več v: Timothy (2011).

19 Prvič je definicija objavljena v: Gačnik (2000: 34).

20 Navedeni so le izrazi etnograf, etnografija, etnografski muzej, etnografski park, etnografsko delo na terenu, etnolog, etnologija in etnološki muzej (*Dictionarium museologicum* 1986: 691).

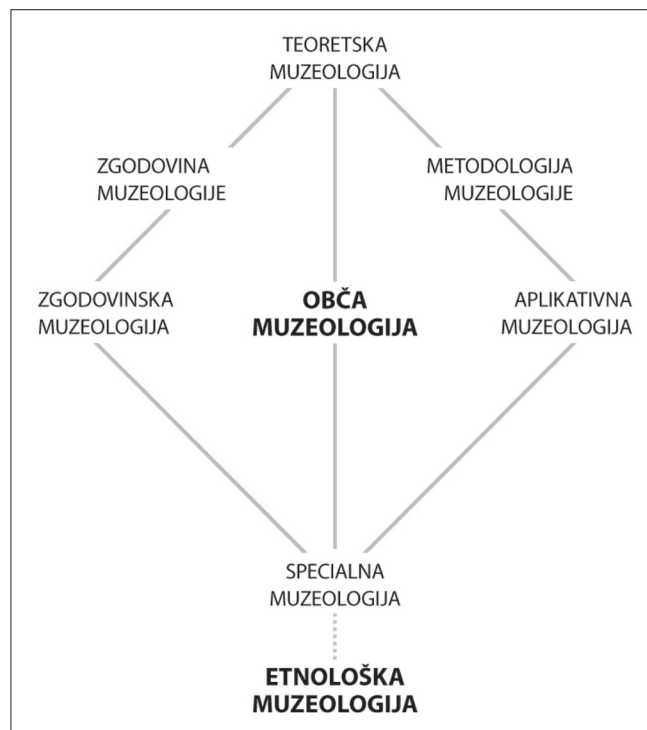
univerze v Brnu na Češkem. Model, ki je hkrati teoretska in sistemska podlaga za študij muzeologije na priznani univerzi, je sestavljen iz petih sklopov, med katerimi se vsak deli na podsklope (Stransky 1995: 9):

- metamuzeologija je usmerjena v utemeljevanje muzeologije kot znanstvene discipline v sistemu znanosti in znanja;
- historična muzeologija preučuje zgodovino muzeoloških konceptov;
- socialna muzeologija je usmerjena v preučevanje socialne vloge muzejev (tako bi se izrazil nestor sodobne evropske muzeologije, Kenneth Hudson);
- teoretska muzeologija razvija metodološke in sistemske podlage za delovanje muzeologije kot temeljne znanstvene discipline na treh ravneh. Razvija:
 - teorijo selekcije,
 - teorijo tezavracije,
 - teorijo prezentacije;
- muzeografija (aplikativna muzeologija) je usmerjena na naslednja področja:
 - muzejski management,
 - muzejski marketing,
 - muzejsko arhitekturo,
 - muzejsko konzervacijo,
 - muzejsko informatiko,
 - muzejsko oblikovanje,
 - muzejske stike z javnostjo (PR),
 - muzejsko promocijo.

V manj razvitih muzeoloških sistemih označujejo etnološko muzeologijo kot del obče muzeologije. Tako je npr. v skriptih z naslovom *Etnološka muzeologija*, ki je pred desetletjem in več krožila med študenti Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani, zapisano, da je etnološka muzeologija del obče muzeologije, t. j. znanosti o muzejih nasploh, t. j. o vrstah in tipih muzejev, o njihovih ciljih, ureditvi in smereh dela (*Etnološka muzeologija*: 1). Že močno zastarela definicija muzeologije, najverjetneje hrvaškega porekla z začetka sedemdesetih let, ni uporabna za sodobno razumevanje etnološke muzeologije in njenih nalog. Odstira nam nekritično »prevajanje« takratne splošne muzeologije za potrebe etnologije. Kot taka ostaja zanimiva predvsem za študij zgodovine etnološke muzeologije in etnološkega muzealstva.

V uveljavljenih in razvitih sistemih muzeologije lahko umestimo področje etnološke muzeologije v specialno muzeologijo oz. med »druge muzeologije«, podobno kot se dogaja npr. pri kritični muzeologiji, eksperimentalni muzeologiji, primerjalni muzeologiji, novi muzeologiji, ekomuzeologiji ipd. Peter van Mensch prepoznava težnjo k delitvi specialne muzeologije na serijo različnih muzeologij, kot npr. etnografsko muzeologijo, zgodovinsko muzeologijo, umetnostno muzeologijo, literarno muzeologijo, zoomuzeologijo, antropomuzeologijo in etnomuzeologijo (Mensch 1992: 64–65, 277–281).

Etnološka muzeologija v dosedanjih razvitih sistemih in strukturah muzeologije ni imela ustreznega mesta.²⁵ Deloma je to razumljivo, saj so vodilni evropski muzeologi kot tudi sam sistem

Slika 1: Polje etnološke muzeologije v razširjenih razvitih sistemih muzeologije: dopolnjeni model.

Vir: Mensch 1992: 66, 260

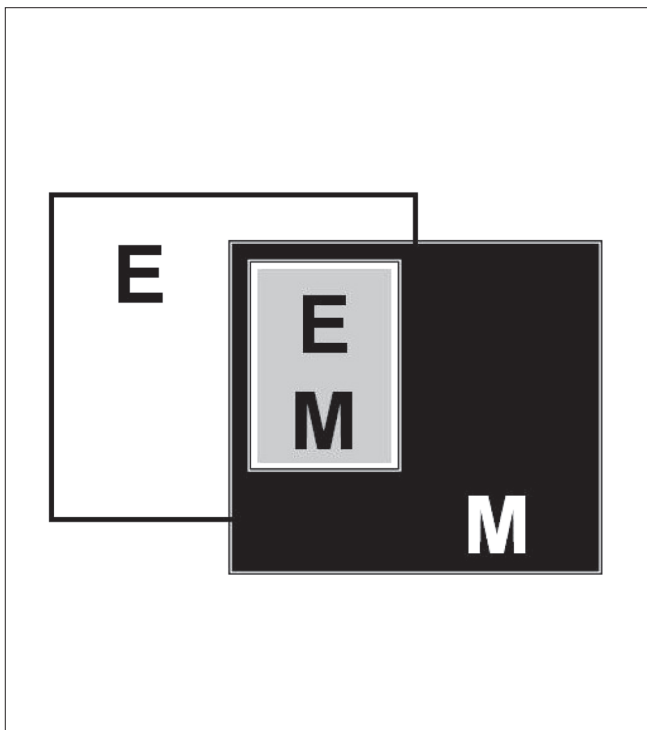
študija muzeologije usmerjeni v oblikovanje celostnih univerzalnih metodologij, uporabnih za teoretično in praktično delo, zlasti v najrazličnejših muzejih in muzejem podobnih institucijah. Kljub njihovim najrazličnejšim klasifikacijam in tipom bi jih »drobnjakarstvo« v smeri izdelave specialnih muzeologij vodilo proč od oblikovanja temeljnih principov muzeološkega dela, kar bi se kazalo v muzejski praksi v še večjem kaosu in nepoenotenih standardih in razumevanjih dokumentiranja, varovanja, raziskovanja in predstavljanja dediščine. Muzeologija je skupna podlaga vsem razvijajočim se specialnim muzeologijam, kot so temeljne zakonitosti marketinga v pretežni meri skupne vsem znanstvenim disciplinam, institucijam, gospodarskim in negospodarskim sistemom, ki se z njimi ukvarjajo²⁶ (Slika 1).

Muzeološki pogled na etnološko muzeologijo je treba razpreti tudi z druge perspektive, z gledišča etnologije. Ta je v glavnem osredinjen na t. i. muzejsko etnologijo (Brumen 1987: 1),²⁷ na stanje etnologije in ne etnološke muzeologije v muzejih. Temeljni problem, ki izvira iz tega, je, da etnologi v muzejih razmišljajo predvsem kot etnologi in manj kot etnologi muzealci, kar kaže na nepoznavanje teženj v sodobni muzeologiji in njihovih aplikacij v vsakdanjo muzejsko prakso. Ne le za etnologijo, temveč za številne druge temeljne znanstvene discipline v muzejih velja, da slabo poznajo naravo medija – muzeja ali galerije in še zlasti

26 Podobne analogije bi lahko našli tudi v medicini, oglaševanju, računalništvu idr.

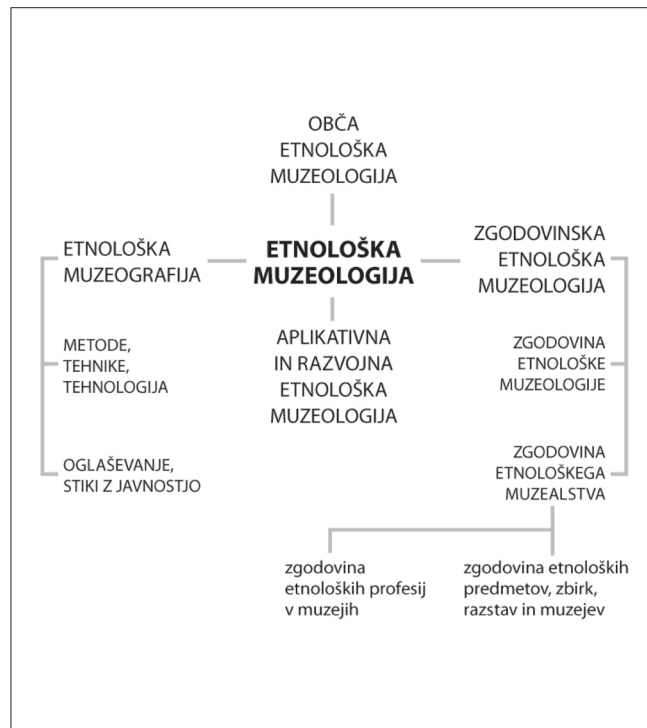
27 V nalogi poda dober pregled razvoja etnološke muzejske misli na Slovenskem v obdobjih med 1945–1960, 1960–1980, 1980–1987 (Brumen 1987: 4–32).

25 Stransky nasprotuje nastajanju etnologije ali zgodovine za muzejske potrebe, ali drugi skrajnosti – etnološki ali zgodovinski muzeologiji (Stransky 1970b: 43). Podobno je razmišljal dr. Sergej Vrišer na posvetovanju etnologov in zgodovinarjev v Mariboru (Bogataj idr. 1986: 263).

Slika 2: Polje etnološke muzeologije (E – etnologija, M – muzeologija, EM – etnološka muzeologija).

Avtor: Aleš Gačnik

Slika 3: Sistem in struktura etnološke muzeologije na področju dokumentiranja, raziskovanja, varovanja, komuniciranja, aplikativnosti in razvoja dediščine (naravne in kulturne).

Avtor: Aleš Gačnik

muzejske razstave. Presenetljivo je, da je v stroki malo etnoloških raziskav muzejskih poklicev, fenomena muzealstva in muzejev, njihove socialne vloge v različnih zgodovinskih obdobjih in okoljih. Zanimivo stičišče med etnološko in muzeološko metodiko je lahko povezano z raziskovanjem muzejskih obiskovalcev, njihovega odnosa do muzejskih zbirk, muzejskega osebja, muzejev samih ipd.

Etnologi prepoznajo veliko praznino v etnološki muzeologiji (Čeplak 1986: 239)²⁸ ter nekakšno etnološko krizo v muzejih, o kateri se je začelo govoriti že dobri dve desetletji pred razglašeno globalno recesijo, ki je vplivala tudi na razvoj muzejev. Izkoristiti bi jo morali za temeljno samoizpraševanje o pomenu in poslanstvu lastnega dela ter o tem, ali muzeji še sodijo med najpomembnejše institucije sodobnega sveta.²⁹ Predrecesijska kriza po njihovem mnenju ni izhajala iz krize stroke, etnologije, temveč iz samih muzejev (Brumen 1987: 2); povzročila je ni etnologija s svojimi teoretskimi premiki, temveč je to napaka etnologov muzealcev, ki jih postavitev tematike sodobnega načina življenja niti ne zanima. Navedeno kritiko lahko označimo za etnološko kritiko in pogled na delo etnologov v muzejih, in ne za muzeološko. Navedene ugotovitve v prvi vrsti ilustrirajo

pomanjkanje ne etnološkega, temveč muzeološkega razmišljanja in znanja kustosov. Ti se prav zato pogosto znajdejo v zadregah, ki so na področju etnologije v muzejih večje od zadreg drugih znanstvenih disciplin. Šola ugotavlja, da kriza muzejev ni kriza institucij, temveč kriza motivov in metodologije (Šola 1992: 115–122), s čimer se strinjam tudi sam.

Pri iskanju in odkrivanju vzrokov za takšno krizo se kaže kot sokrivka tudi etnologija, ki razmerjem z muzeologijo ne posveča ustrezne raziskovalne pozornosti. Krize etnologije v muzejih ne bomo odpravili vse dotlej, dokler bomo v muzejih razmišljali le na etnološki, ne pa tudi na muzeološki način. Za nedodelano metodološko podlago etnološke muzeologije ni *a priori* kriva metodologija muzeologije, ampak tudi etnologija. Večja kot bo stopnja muzeološke vednosti med etnologi, tem večja bo med njimi potreba po oblikovanju specialne etnološke muzeologije; ne le kot stičišča, ampak zlasti kot preseka med dvema znanstvenima disciplinama. Polje etnološke muzeologije predstavlja interesni presek etnologije in muzeologije (Slika 2).

Sistem in struktura etnološke muzeologije

Na brezmejnem polju celovite in nedeljive (naravne in kulturne) dediščine je etnološka muzeologija usmerjena v dokumentiranje, raziskovanje, varovanje, komuniciranje in razvoj tistih pojavov, ki jih tudi v etnologiji prepoznamo kot etnološko povedne. Razvoj etnološke muzeologije je treba načrtovati znotraj štirih področij (struktur), ki določajo sistem:

- Obča etnološka muzeologija: v nekaterih muzeoloških sistemih bi jo prepoznali kot teoretsko ali metodološko muzeologijo; v povezovanju obče etnologije in obče muzeologije

²⁸ Čeplak v svojem kratkem, a med slovenskimi etnologi in muzealci zelo odmevnem referatu, opozori na pomanjkanje muzeoloških znanj med kustosi etnologij. Rešitev vidi v izdelavi argumentiranih načel etnološke muzeologije ter v organizaciji posebnega posvetovanja o vprašanih etnološke muzeologije, do katerega, žal, še ni prišlo (Čeplak 1986: 239–241).

²⁹ Vprašanja o »opravičljivosti« obstoja muzejev si zastavljajo mnogi avtorji (Hudales 2005: 216).

skrbi za nenehno revitalizacijo metodologije etnološke muzeologije.

- Zgodovinska etnološka muzeologija: v grobem jo lahko delimo na dve področji:
 - zgodovino etnološke muzeologije: dodeljena ji je skrb za nenehno dokumentiranje in raziskovanje lastne zgodovine ter zgodovine metodoloških konceptov,
 - zgodovino etnološkega muzealstva: pokriva področji:
 - zgodovino etnoloških poklicev v muzejih,
 - zgodovino etnoloških predmetov, zbirk, razstav in muzejev.
- Aplikativna in razvojna muzeologija: povezovanje teorije in prakse, preteklosti, sedanjosti in prihodnosti se kaže v njuni aplikativni in razvojni naravnosti, v povezovanju tradicionalnih znanj s sodobnimi tehnologijami in sodobnim načinom življenja.
- Etnološka muzeografija: v nekaterih muzeoloških sistemih bi jo poimenovali aplikativna muzeologija; pomenska drugačnost se v našem primeru kaže v tem, da v sistemu etnološke muzeologije povezujemo aplikativnost z razvojem in ne vsakdanjim praktičnim delom, ki razločuje teoretsko misel od obrtniške rutine; etnološka muzeografija se nenehno spreminja
 - v metodah, tehnikah in tehnologijah na področju dokumentiranja, zbiranja, raziskovanja, varovanja, komuniciranja (razstavljanja, predstavljanja) in razvoja,
 - v oglaševanju, stikih z javnostjo (PR).
 - Sistem etnološke muzeologije označujem za odprt, dinamičen in interaktiven (med posameznimi strukturami sistema), podvržen nenehnim sistemskim invencijam in inovacijam (Slika 3).

Štiri temeljne funkcije etnološke muzeologije (EM):

- Raziskovanje (etnološka in muzeološka funkcija): EM kot presek med etnologijo in muzeologijo predvideva preučevanje kulturnih pojavov tako na ravni temeljne znanstvene discipline (etnologije) kot tudi muzeologije; narava dela je usmerjena v izdelavo celostnih sintez, analiz in interpretacij.
- Varovanje (muzeološka funkcija EM): področje evidentiranja, dokumentiranja, konserviranja, restavriranja in kopiranja.
- Komuniciranje (etnološka in muzeološka funkcija EM): v nekaterih muzeoloških sistemih se uporablja izraz razstavljanje; ker predmet EM niso le muzeji, temveč celovitost dediščine, je izraz preozek, saj k funkciji komuniciranja prištevam zbirke in muzeje, AV-medije, tiskane medije, prireditve, neformalne oblike izobraževanja.
- Razvoj (etnološkomuzeološka funkcija EM): inovativnost metode v sistemu EM se kaže v njegovi aktivni, aplikativni, strateško razvojni usmeritvi z izpostavljenim trajnostnega principa.

Razvojna funkcija etnološke muzeologije

Razvojni funkciji etnološke muzeologije še ni bilo odmerjeno ustrezno mesto v nobenem dosedanjem muzeološkem sistemu. V čem je torej bistvena razlika v odnosu do razvoja z vidika etnološke muzeologije in etnologije? V sistemu in strukturi etnološke muzeologije, kjer načrtujemo vizijo in strategijo trajnostnega razvoja na podlagi dediščin in kultur, naravnih in človeških potencialov, v etnologiji pa tudi znotraj sodobnih pojavov na ravni vsakdanjosti, očiščenih vsake zgodovinskosti.

Temeljna vprašanja, ki določajo etnološko-muzeološki odnos do trajnostnega razvoja, so:

- Kako lahko vključujemo raznovrstne tradicije v različne oblike trajnostnega razvoja zlasti na lokalni in regionalni ravni?
- Kako lahko povezujemo tradicionalna znanja s sodobnimi tehnologijami?
- Kako lahko povezujemo zakonitosti v zgodovini načina življenja posameznih socialnih in starostnih struktur ljudi s »sodobnim« načinom življenja?
- Kakšni sta vloga in pomen lokalnih kultur v času globalizacije?
- Ali alternative za družbo prihodnosti tičijo v tradicijah?
- Ali je dediščina za razvoj strateška razvojna usmeritev etnološke muzeologije?

Sklep

Paradigma prihodnosti etnološke muzeologije je paradigma trajnostnega razvoja!

Viri in literatura

APPADURAI, Arjun: Introduction: Commodities and the politics of value. V: Arjun Appadurai, *The social life of things: Commodities in cultural perspective*. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 1986, 3–63.

BRUMEN, Borut: *Razvoj etnološkega muzealstva na Slovenskem: Zgodovina in možnosti razvoja etnološkega oddelka Pokrajinskega muzeja v Murski Soboti* (diplomska naloga). Ljubljana: PZE za etnologijo, Filozofska fakulteta Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, 1987.

UNESCO: *Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage*, 2003.

BOGATAJ, Janez idr. (ur.): *Razmerja med etnologijo in zgodovino: Gradivo s posvetovanja v Mariboru, november 1984* (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva; 14; Knjižnica Kronike, časopisa za slovensko krajevno zgodovino; 6). Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, 1986, 262.

ČEPLAK, Ralf: Smo kustosi etnologi le še »za v muzej«? V: Janez Bogataj idr. (ur.), *Razmerja med etnologijo in zgodovino: Gradivo s posvetovanja v Mariboru, november 1984*. (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva 14; Knjižnica Kronike, časopisa za slovensko krajevno zgodovino; 6). Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1986, 239–241.

Dictionarium Museologicum. Budimpešta: Icom, Unesco 1986.

Enciklopedija Slovenije: A–Ca, 1. zv. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987.

Etnološka muzeologija. Ljubljana: Knjižnica OEIKA, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, sig. 4786, s. a.

GAČNIK, Aleš: Matija Murko – muzejski kritik in muzeolog: Med narodopisno razstavo Čehoslovansko in Pragi leta 1895 in »spominom« nanjo leta 1995. V: Rajko Muršič in Mojca Ramšak (ur.), *Razvoj slovenske etnologije od Šireklja in Murka do sodobnih etnoloških prizadevanj: Zbornik prispevkov s kongresa*, Ljubljana, Cankarjev dom, 24.–27. oktober 1995 (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva; 23). Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1995, 67–75, 296–297.

GAČNIK, Aleš: *Človek z masko kot predmet etnološke muzeologije* (doktorska disertacija). Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2000.

GLAZER, Janko: *Franjo Baš: Očrt življenja in nekaj spominov*. S. I: s. n., 1970 (Ponatisi in posebni odtisi / Janko Glazer 6; ČZN XL/5): 5–35.

HORVAT, Jasna: *Muzejska predstavitev zgodovine* (magistrska naloga). Ljubljana: Oddelek za umetnostno zgodovino, Filozofska fakulteta Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, 1989.

HUDALES, Jože: Etnološka dediščina v muzejih 21. stoletja. V: Jože Hudales in Nataša Visočnik (ur.), *Dediščina v rokah stroke* (Zbirka Županičeva knjižnica; 14). Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo,

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2005, 215–230.

International Journal of Intangible Heritage 6/2011.

JAHN, Ilse: Die Museologie als Lehr – und Forschungsdisziplin it spezieller Berücksichtigung ihrer Funktion in naturhistorischen Museen: Geschichte, gegenwertiger Stand und theoretische Grundlagen. *Neue Museumkunde* 22(3), 1979: 152–169 (236–249); 23(1), 1980: 41–50; 23(2), 1980: 76–84; 23(4): 270–279.

KOPYTOFF, Igor: The cultural biography of things: Commoditization as process. V: Arjun Appadurai: *The social life of things: Commodities in cultural perspective*. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 1986, 64–91.

MAROEVIĆ, Ivo: *Uvod u muzeologiju*. Zagreb: Zavod za informacijske studije, 1993.

MENSCH, van Peter: K metodologiji muzeologije. V: Borut Rovšnik (ur.), *Muzeorum: Zbornik muzeoloških predavanj* (1993/94). Ljubljana: Zveza muzejev Slovenije, 1995.

MENSCH, van Peter: Museology as a scientific basis for the museum profession. V: Peter van Mensch (ur.), *Professionalising the Muses: The museum profession in motion*. Amsterdam: AHA Books, 1989, 85–95.

MENSCH, van Peter: Towards a methodology of museology. Zagreb: Filozofska fakulteta Univerze v Zagrebu, 1992.

MURKO, Matija: *Narodopisna razstava češkoslovska v Pragi I. 1895*. S. l.: s. n., 1896 (pos. odtis iz Letopisa S. M.), 75–137.

RAZGON, Awraan M.: Zum Prinzip der Parteilichkeit in der Museumarbeit. *Neue Museumkunde* 20(4), 1977: 244–251.

SCHREINER, Klaus: Die museale Dokumentation der Wohnweise im Agrarhistorischen Museum Alt Schwerin: Erläutert am Beispiel eines Neubauerngehöftes. *Neue Museumkunde* 21(3), 1978: 167–171.

SEZNAM predavanj za zimski semester 1950–51. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 1950.

SEZNAM predavanj za študijsko leto 1991–92. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 1991.

SIMARD, Cyril: *Economuséologie: Comment, rentabiliser, une entreprise culturelle*. Québec: Centre Educatif et culturel, 1989.

STRANSKY, Zbynek Z.: *Temelji opće muzeologije* (Muzeologija; 8). Zagreb: Muzejski dokumentacijski center, 1970, 40–73.

STRANSKY, Zbynek Z.: Introduction to the Study of the Theory of Presentation: International Summer School of museology (course C). Brno: Univerza Jana Evangelista Purkyně, 1995.

ŠOLA, Tomislav: *Prema totalnom muzeju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, 1985.

ŠOLA, Tomislav: Museum professionals: The endangered species. V: Patrick J. Boylan, *Museums 2000: Politics, people, professionals and profit*. London: Museum Association, 101–113.

ŠOLA, Tomislav: *Essays on museums and their theory: Towards a cybernetic museum*. Helsinki: Suomen museoliitto – The Finnish Museums Association, 1997.

ŠTUDIJSKI program Etnologija in kulturna antropologija: študijsko leto 2000/01. Ljubljana: OEKA, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2000.

TEPLÝ, Bogo: *Franjo Baš: muzealec*. S. l.: s. n., 1969 (Ponatisi in posebni odtisi / Bogo Teplý 3; *ČZN* XL/5), 108–112.

TIMOTHY, Dallen J.: *Cultural Heritage and Tourism: An Introduction*. Bristol, Buffalo, Toronto: Channel view publications, 2011.

A Contribution to the Recent History of the Methodology of Ethnological Museology

The article highlights important international milestones that have marked the development of museology and of museums, both in Slovenia and abroad. It spans the period from the establishment in 1882 of the oldest institution of higher education for museology, the École du Louvre in Paris, to the innovative concept of ecomuseology by Cyril Simard and to the development of new programs at the Department of Ethnology and Cultural Anthropology at the Faculty of Arts in Ljubljana in 2000. Since there have been no significant methodological developments in the methodology of ethnological museology in the last decade, as has recently happened in museological theory as well as museum practice, particularly in the 1990s, the last decade has not been included in this analysis. However, this clearly does not negate the need for continuous methodological self-examination in museology and for a (re) definition of museum visions.

The paper then explores different concepts of understanding the museum object as the primary interest of museology. Since museum objects have been mythologized throughout history it stresses the need to demythologize and defetishize them. It also emphasizes the importance of ethnological museums and ethnological museology in the safeguarding of the intangible heritage of humanity (UNESCO). It defines the basic museological terminology and emphasizes the need to use the terms museological object and museologization.

When discussing the most important definitions of museology, the author has also added his own definition. He defines museology as a comprehensive theory and methodological platform for the protection, study, and communication of heritage, and its integration into sustainable development. He then offers a definition of ethnological museology. Rather than the science about ethnological museum objects, collections, and museums, it is a discipline that explores the relationship between people and objects and their attitude to heritage, its safeguarding, study, communication, and development. The importance of this definition is in the new strategic direction of ethnological museology, which suggests the need for a broader understanding of the concept of museology and a shift from the traditional museological orientation with emphasis on material culture to the one that emphasizes social and spiritual dimensions of culture. Intangible heritage will thus become a fundamental, and just as important, field of research of ethnological museology.

The central part of this paper focuses on the establishment of the so-called special museology, namely ethnomuseology. In addition to discussing its definition, the author elaborates upon the system and structure of ethnomuseology and defines the field of ethnomuseology as an improvement upon and expansion of previous international museological systems. In addition to the three fundamental museological functions (the safeguarding, the study, and the communication), the author highlights a novel function, namely the developmental function, which is an invention in international museological systems. The paradigm of the future of ethnomuseology is the paradigm of sustainable development – based on the heritage and culture as well as on natural and human potential.

»JEČE NARODOV« ALI TOLERANTNE POLITIČNE ENTITETE

Zakaj misliti imperij drugače

Pregledni znanstveni članek | 1.02

Izvleček: Kolonialni imperiji so v znanstvenem diskurzu često predstavljeni kot antipod nacionalnih držav, neredko demonizirani kot »ječe narodov«. Nov metodološki pristop v proučevanju teh multietničnih in multikulturnih političnih entitet – v antropologiji in zgodovinarstvu se je pojavil sočasno z razpadom zadnjega večnacionalnega imperija, Sovjetske zveze, si prizadeva pokazati, da so bili imperiji precej bolj kompleksni in hkrati ranljivi, kot jim dandanes priznavajo mnogi. Medsebojno so tekmovali, a obenem sodelovali in si izposajali tako tehnike, tehnologije kot ideologije. Študije imperijev kritično obravnavajo uveljavljeno reprezentacijo odnosov med kolonizatorjem in koloniziranim v postkolonialnih študijah ter poudarjajo časovno in krajevno raznolikost ter fluidnost v pojmovanju omenjenih kategorij.

Ključne besede: imperij, nacionalna država, študije imperijev, dihotomija (imperialnih) agend, kolonizirani

Abstract: In scientific discourse, colonial empires are frequently presented as the antipode of the nation-state and sometimes even labeled "prisons of nations." In anthropology and historiography, a new methodological approach to the study of these multiethnic and multicultural political entities appeared simultaneously with the collapse of the last multinational empire, the Soviet Union. This approach aims to demonstrate that empires were far more complex and vulnerable than many would presently concede. Although competing with each other, empires also cooperated and borrowed techniques, technology, and ideology. Imperial studies critically address established representations of the relationship between the colonizer and the colonized in postcolonial studies and emphasize spatial and time diversity and the fluidity of the concept of aforementioned categories.

Key Words: empire, nation-state, imperial studies, dichotomy of (imperial) agendas, the colonized

»Ce qui est bon pour les français est bon pour tout le monde.« (Napoleon)

»Zmeraj znova moram ponoviti: Morda sploh ni bolj cesarju zvestega ljudstva od našega na jugu, vendar zvestoba cesarju ni v prid. Na majhnem stebru na koncu vasi sicer stoji sveti zmagaj, in tam, kar pomnimo, piha sveto sapo čaščenja natanko v smeri proti Peking – toda sam Peking je ljudem v vasi veliko bolj tuj kot onstransko življenje.« (Franz Kafka: Ob gradnji kitajskega zidu)

Britanski zgodovinar William G. Beasley je nekoč zapisal, da si je človek bodisi samostojno bodisi v skupini vedno prizadeval nadvladati drugim (1987: 12–13). Za Saida (1994: 10) je vse v človekovi zgodovini zakoreninjeno v zemlji, zato so si ljudje vedno želeli imeti več ozemlja. Posledica težnje po »tuji grudi« je bil nastanek imperijev, politične ureditve, ki je že vse od antike ena od oblik združevanja ljudi (Pagden 2003: 132). Potemtakem niti ni presenetljivo, da obilica avtorjev poudarja pomen imperijev, ki so jih ti imeli v skoraj vsej človeški zgodovini (Howe 2002: 1; Colás 2008: 3–4; Burbank in Cooper 2010: 1), saj je imperij že vse od antike ena od oblik združevanja ljudi (Pagden 2003: 132). Odločilno so spremenili podobo sveta, a so še vedno predstavljeni precej enoznačno. V nadaljevanju si bom prizadeval orisati, da je slednje zgolj posledica površnega poznavanja zgodovine imperijev in ideološki konstrukt nacional(istič)nih zgodovin(arjev).

V znanstveni literaturi, zlasti tisti o nacionalizmu, so načela imperija in nacionalne države običajno predstavljena kot izrazito antitetična (Kumar 2010: 121). Nacionalna država predstavlja ideale svobode, demokracije, samoodločanja, medtem ko je imperij pojmovan kot simbol zatiranja, zavojevanja in ekspanzionizma (glej Dialla 2006: 94). Slednji je še vedno pogosto prika-

zan kot oblika političnega zatiranja, ko določena skupina ljudi drugim zanika predvsem pravico do samoodločbe (Pagden 2003: xxi).¹ Nacional(istič)ni zgodovinarji jih pogosto prikazujejo kot »ječe narodov«, saj da imperiji že po svoji naravi ne morejo biti »humani, liberalni ali tolerantni« (Parsons 2010: 4).² V javnem diskurzu nekdanjih kolonij pa so imperialne dediščine večinoma grešni kozel za vse recentne družbene tegobe, čeprav »kolonizem nikjer ni prevladal nad praznim, neomadeževanim prostorom, zato mu tudi ne moremo pripisati odgovornosti za vse, kar se dogaja v »postkolonialnih družbah« (Loomba 2009: 23).³ Nasprotno ameriški zgodovinar Ronald Grigor Suny (1998: 12) opozarja, da imperiji niso nujno zatirali nacionalizmov, ampak so precej pogostejše zagotavljali pogoje in bodrili nastanek novih narodov. Tako je na primer habsburški imperij upošteval in spodbujal raznolike etnične, jezikovne in kulturne identitete; v

1 »Imperiji so odnosi politične kontrole, s katero si določene politične skupnosti podredijo efektivno suverenost drugih političnih skupnosti,« trdi denimo Doyle (1986: 19).

2 Predstavljati plemena, kraljestva, mestne države, federacije in konfederacije, nacionalne države kot »naravne« enote politične afinitete je zgodovinski realnosti neadekvatno (glej Burbank in Cooper 2010: 11).

3 Tako me je med mojo študijsko izmenjavo v Makedoniji (med februarjem in avgustom 2009) tamkajšnji prijatelj prepričeval, da je za slab gospodarski položaj države, poleg albanske manjšine seveda, kriva »petstoletna turška nadvlada«. Celo pasivnost moških pri gospodinskih opravilih naj bi izvirala iz tega – čeprav država že sto let ni več del osmanskega imperija. Takšni »mentalni odtisi« (beri »balkanska mentaliteta«) naj bi dediče omenjenega imperija ovirali »v njihovih prizadevanjih po evropeizaciji« (Baskar 2010: 215, glej tudi 2003: 2). Cooper pričujoči način pojasnjevanja imperialnih dediščin poimenuje *leapfrogging legacies*, ko trdimo, da »je nekaj v času A povzročilo nekaj v času C, ne da bi upoštevali vmesni čas B« (2005: 17).

* Klemen Senica, univ. dipl. japon. in sociolog kulture, doktorski kandidat na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 3310 Žalec, Gotovlje 189c, E-naslov: klemen.senica@gmail.com

jezikovno najbolj pisanih delih imperija so dijake v gimnazijah poučevali tudi pet, celo šest jezikov hkrati (Baskar 2007: 51).⁴ A ni zgolj poučevanje v vernakularnih jezikih pripomoglo h konstrukciji nacionalne identitete koloniziranih ljudstev. Vidno vlogo je imela hkratna izgradnja prometne infrastrukture. Po uporabi v kolonialni Indiji (1857–59) so britanski upravniki začeli graditi železniško omrežje in tako pomembno prispevali k razvoju ideje o enotni Indiji (Cooper in Burbank 2010: 310).

Kritiki imperijev pogosto pozabljajo, da imata nacionalna država in imperij več skupnih točk, kot se običajno domneva (Kumar 2010: 120). Imperijem vehementno pripisujejo inherentno neenakopravno notranjo porazdelitev politične, ekonomske, vojaške moči, vendar Cooper (2005: 27) opozarja, da so te neenakomerno porazdeljene v vseh oblikah političnih enot, tako imperijih kot nacionalnih državah. Neegalitarnosti niso obstajale zgolj med metropolo in njenimi kolonijami, ampak so se v različnih oblikah ohranile še po osamosvojitvi slednjih in med nacionalnimi državami persistirajo tudi v 21. stoletju (Burbank in Cooper 2010: 458).⁵ Nekateri postkolonialni kritiki izvore neenakosti iščejo v obdobju kolonializma (Loomba 2009: 136), kar deloma odraža Wallersteinova (2006: 41) razvrstitev perifernih in polperifernih držav. Kljub temu bi bilo pretirano za vse tegobe nekdanjih kolonij obtožiti propadle kolonialne imperije.⁶ Cooper (2005: 230) nasprotno poudarja pomen samega procesa dekolonizacije, ne samo imperialnih dediščin, pri oblikovanju modelov postkolonialne politike.⁷ Pritrjuje mu Ania Loomba (2009: 17–18), ki sodi:

/.../ da so protikolonialna gibanja zelo redko predstavljala interese vseh državljanov neke kolonije. Po osamosvojitvi postanejo te razlike očitne. /.../ Nova, neodvisna država omogoča, da se sadovi osvoboditve porazdeljujejo selektivno in neenakomerno. Razgaljenje kolonialnega ustroja oblasti še ne pomeni nujno izboljšanja položaja žensk, delavskega razreda ali kmetov v nekdanjih koloniziranih državah. »Kolonializem« torej ni zgolj nekaj, kar naj bi prihajalo samo od zunaj, torej nekaj, kar temelji na tajnem dogovoru z notranjimi elitami, temveč je fenomen, ki ga je mogoče reproducirati tudi znotraj same države.

Začetki odklonilnega odnosa do večnacionalne države v Evropi segajo v obdobje romantike, ko so takšne države začeli prikazovati kot coklo napredka, civilizacije in svobode (Gerasimov idr. 2005: 41).⁸ Tudi za nemškega filozofa Johanna Gottfrieda Herdera (1744–1803), mnogi ga štejejo za očeta nemškega nacionalizma, čeprav za Pagdena (2003: 131) nekoliko neupravičeno, sta bila koncepta 'naroda' (*Volk*) in imperija nezdružljiva.⁹ Nove

politične ideje v 18. stoletju, menita Burbank in Cooper (2010: 219), so »omogočile zamišljanje neimperija: en narod, ki vlada na enem ozemlju«. A ne samo, da so se imperiji izkazali za bolj trdožive od pričakovanj in intencij novodobnih nacional(istič) nih elit,¹⁰ njihova moč se je v 19. stoletju še okrepila (Pagden 2003: 132). Posledično smo bili priča zatonu osrednjih evropskih kolonialnih imperijev, britanskega in francoskega, šele kakšnih sto let pozneje. Kljub temu da sta pristala na smetišču svetovne zgodovine, se je koncept imperija ohranil v modernem političnem diskurzu »kot »drugi« sodobne politike, mednarodne ureditve in napredka« (Gerasimov idr. 2005: 42).¹¹ Označiti državo kot imperij je postalo politično nekorektno, ali kot sodi Lieven (2003: 413): »Dandanes je državi v ljudno reči imperij samo, ko je varno mrtva in je ni več mogoče obuditi.« Imperij ni etiketa za totalitarno, nesvobodno, inklinirano k ireverzibilni eliminaciji samo v političnih diskurzih, ampak se ga kot belcebuba še vedno reprezentira v sodobni popularni kulturi – filmih, računalniških igrah ali znanstvenofantastičnih romanih oziroma stripih – kjer je enačenje imperija in zla precej rezistentno (Howe 2002: 10).¹² Kljub temu so bili imperiji precej bolj kompleksne politične entitete, kot jih želijo oziroma zmorej prikazati mnogi humanisti, družboslovci, politiki ali umetniki.¹³

Konceptualni prelom v proučevanju imperijev v antropologiji in zgodovinarstvu sovpadajo z razpadom zadnjega večnacionalnega imperija v Evropi, to je Sovjetske zveze (Gerasimov idr. 2005: 48).¹⁴ Sočasni razpad Jugoslavije je spodbudil povečano zanimanje sociologov, zgodovinarjev in politologov za imperije (Baskar 2003: 1), čeprav sta bili za Colása (2008: 159) šele ameriški invaziji na Afganistan in Irak po 11. septembru 2001 vzrok za oživitve priljubljenosti termina imperij v *mainstream* razpravah. Pomembno vlogo za drugačno pojmovanje imperijev v antropo-

»romantična« filozofija uzurpirala v francoski revoluciji konstruiran koncept »nacije«, saj da je Grande Nation označeval obliko »sožitja individuov, ki sestavljajo večino prebivalstva sveta, univerzalni tretji stan, v okrilju zakonov, ki so si jih naložili sami, da bi bilo sožitje mogoče. Nikakršne zveze nima z »narojenimi« Francozi, ampak s tedaj v Evropi omniprezentno absolutistično konstitucijo države, ki so jo republikanci dojemali kot režim sužnosti.«

10 Gellner (1997: 97–98) poda prepričljivo razlago intelektualne vneme za konstruiranje lastnih narodov v parabolah, ki skoraj zagotovo predstavlja »črno-zolto« monarhijo: »Posledična situacija nemudoma in v veliki meri koristi prej omenjenim buditeljem in lahko navsezadnje prinese določeno korist tudi drugim predstavnikom iste kulture, čeprav je težko reči, ali bi jim asimilacija v kulturo prvotnih nosilcev oblasti kaj poslabšala položaj.«

11 »/.../ kolonialni imperij je izginil, a je pustil svoj neizbrisni pečat na svet« (Gerasimov idr. 2005: 43). Podoben zapis je mogoče najti tudi pri Cooperju (2005: 34).

12 K naštetemu bi lahko pri nas dodali še slovenske časnikarje *à la* Boštjan Videmšek (2011), ki imperialnim elitam ne priznava zmožnosti umevanja zgodovinskih dogodkov, ko zapiše: »A imperialni voditelji imajo kar nekaj skupnih slabih lastnosti [...] za zgodovinske lekcije jim je, denimo, kaj malo mar.«

13 Precej poenostavljeno razlago odnosov med kolonijami in imperijem zasledimo tudi pri Immanuelu Wallersteinu (2006: 76–77).

14 Za Lievena (2003: 413) je bila Sovjetska zveza imperij, ker je »temeljila na avtoritarnih, nedemokratskih načelih in je zatirala ter izkoriščala svoje državljane, Neruse in Ruse«. Ob tem je zanimivo, da je v sovjetski politični retoriki antiimperializem, utemeljil ga je Vladimir Iljič Lenin (1870–1924), ohranil pomembno vlogo vse do njenega razpada (Suny 1998: 53).

4 Enakopravnost vseh prebivalcev Cislajtanije je omogočila nova ustava, sprejeta leta 1867 (Lieven 2003: 184).

5 V antropologiji so nekoč obstajale teorije o »prvobitnih« družbah, kjer so vsi njeni člani enaki. Realnost je drugačna in na svetu ni niti ene družbe, »v kateri bi vsi odrasli imeli čisto enak vpliv na vsako odločitev, enake pravice in dolžnosti« (Eriksen 2009: 152).

6 Niti industrijske družbe same ne omogočajo takšne družbene mobilnosti, kot se običajno domneva (Gellner 1997: 67).

7 Kritikam umanjka tudi uvid, da koncept imperija ni statičen, ampak je lahko samo faza v razvoju neke države. Cooper (2005: 195) kot primer navaja Združene države Amerike.

8 Kumar (2010: 122) začetke umešča že v obdobje razsvetljenstva.

9 Za Tajo Kramberger in Draga Rotarja (2010: 30–31) je nemška

logiji imata Frederick Cooper in Ann Stoler, ki sta v uvodniku zbornika *Tensions of Empire* (1997) med prvimi opozorila na potrebo po spremembi analitičnega pristopa pri njihovem preučevanju.¹⁵ Ugotavljata, da je bila Evropa v 19. in 20. stoletju »ustvarjena na podlagi svojih imperialnih projektov, kolikor so se kolonialna srečanja oblikovala v konfliktih znotraj same Evrope« (1997: 1). Imperiji namreč niso bili monolitne politične enote, saj so bili v kolonialnih metropolah prisotni »konkurenčni načrti za izrabo moči, konkurenčne strategije ohranjanja nadzora in dvomi o legitimnosti podviga« (Cooper in Stoler 1997: 6). Imperialni voditelji so bili zato prisiljeni najti »tretjo pot« med nasprotujočimi si načrti in željami ter »kruto« realnostjo. Ameriški zgodovinar Burgwyn (2009: 59) zapiše, da je v tej maniri deloval tudi Benito Mussolini (1883–1945), ki je namesto z omejevanjem na »zavezo kateri koli doktrini ali predlogu« raje »sproti improviziral, razsojal in odločal«.¹⁶

Ob tem so bile tenzije prisotne tudi v kolonijah med različnimi skupinami kolonizatorjev – misijonarji, lastniki plantaž, uradniki, vojaki, pravniki, trgovci, industrialci itn. Tako so nekateri želeli, da bi bili kolonizirani Azijci oziroma Afričani najprej dobri kristjani, drugi so jih dojemali kot krepke poljedelce ali marljive delavce, zveste vojake (Burbank in Cooper 2010: 289). Polno nesoglasij in posebej težavno je bilo razmerje med večino misijonarjev in številnimi pripadniki drugih skupin kolonizatorjev, saj so prvi zavračali in obsojali ekscesna ravnanja slednjih (Pagden 2003: 65). Prav tako so se nesoglasja pojavljala glede načrtov gospodarskega razvoja v kolonijah. Če so ruski kolonialni uradniki v sibirskem Amurju v želji po hitrejšem ekonomskem razvoju imperialne periferije spodbujali prihod japonskih ribičev, so domači ribiči zagovarjali protekcionistično politiko (Kaminaga 2007: 266). Nadalje so bile tenzije prisotne med kolonialno metropolo in njej pripadajočimi kolonijami. Kolonialisti so namreč sčasoma razvili drugačne perspektive in prioritete kot imperialne elite v kolonialni metropoli, opozarja Lieven (2003: 113). Spori zaradi vprašanja zemljiške posesti, priseljevanja v kolonijo, davkov in odnosa do staroselcev so bili najakutnejši. Življenje v drugačnem okolju je običajno radikaliziralo poglede priseljencev, ki so se bali za izgubo svojih s statusom zavojevalcev pridobljenih in z ničemer drugim opravičljivih privilegijev. Howe (2002: 75) navaja, da so bili predstavniki belske manjšine v Afriki praviloma bolj goreči privrženci na konstruiranih »rasnih« razlikah etablirane diskriminacije kot njihove politične elite doma v Evropi.¹⁷ Če torej povzamem, diskrepance so obstajale

na več ravneh, in sicer znotraj kolonialne metropole, v koloniji – oziroma kolonijah, saj jih je imel vsak imperij običajno več – in v odnosu med njima.

Omenjeno heterogenost imperialnih agend in strategij pogosto prezrejo epigoni doyenov postkolonialnih študij, saj se »osredotočajo zgolj na kulturne prakse, s pomočjo katerih se je imperij kot oblika moči realiziral, medtem ko prezrejo problematiko odnosov med strukturami, kot so narodi, države in kolektivne identitete« (Gerasimov idr. 2005: 43). Obenem postkolonialne študije koncept imperija vse prevečkrat povezujejo z evropskimi kolonialnimi imperiji, čeprav poznamo tako evropske imperije, ki so želeli vladati drugim Evropejcem, na primer Hitlerjev ali Mussolinijev imperij, kot neevropske imperije v predkolumbovski Ameriki (npr. Inki, Azteki itn.) ali azijske imperije (primerjaj Howe 2002: 16). Kakorkoli, imperialne ekspanzije so bile večinoma oportunistične, improvizirane, pogosto odgovor na krizo doma (Howe 2002: 123), uspešne le zaradi evropske tehnološke in vojaške premoči in dejstva, da so Evropejci pri kolonizaciji Amerik in Azije uspešno izkoriščali notranje družbene napetosti v bodočih kolonijah.¹⁸ Nič drugače niso potekali osvajalski pohodi fašistične Italije v Evropi. Mussolini ni s pribočniki izdelal nobenih jasnih smernic, kako bo po ekspanziji potekalo upravljanje kolonij na Balkanu in je imel »v rokah le grobo izdelane načrte in nobene prave zamisli, kako uresničiti italijanski *spazio vitale*« (Burgwyn (2009: 319). Kljub temu niso bili italijanski imperialisti 20. stoletja v primerjavi s svojimi sodobniki nobena izjema. Prav tako japonski imperij ni imel nobenih veličastnih osvajalnih načrtov (Beasleyja 1987: 256). Zato je splošno veljavna Kaminagova (2007: 272) ugotovitev, da je upravljanje (ruskih) kolonij vedno temeljilo na sistemu *trial and error*. Gellner bi se verjetno strinjal z navedenimi trditvami, saj omenja, da je mogoče trditev o »nehotenem« nastanku britanskega imperija delno posplošiti na vse imperije (1997: 42). Kljub temu slednje ne velja za japonskega, ki je bil skrbno načrtovan, a njegovo vodenje še zdaleč ni bilo »enotirno«.

Z nenehnim perpetuiranjem binarne dihotomije med kolonizatorjem in koloniziranim, kjer je slednji vedno žrtev prvega, postkolonialne študije pravzaprav kolonizirane degradirajo na raven objektov, reflektiranih dejanj nezmožnih agensov in tako homogenizirajo, esencializirajo, tipizirajo itn.¹⁹

18 Krištof Kolumb (cca. 1451–1506) se ni odpravil na svojo pot na kitajski cesarski dvor z namenom ustvariti »zahodnjaški imperializem«, ampak najti alternativno pot za trgovanje z njim, sodita Burbankova in Cooper (2010: 149). Nehote je odkril »novo celino«, a šele poznejše odkritje azteškega in inkovskega imperija – z njunim bogastvom vred – je spodbudilo evropsko zanimanje za Amerike. Sam Kolumb je vse do svoje smrti trdil, da je pristal na najbolj vzhodnem robu Azije (Pagden 2003: 52).

19 Ičo Vidmar (2009: 87) v spremni besedi Césairejeve *Razprave o kolonializmu* zapiše naslednje: »Preseljene Karibčane je bilo treba nekako homogenizirati, da so lahko zadostili ekonomskim zahtevam, ki so jim bile vsiljene. Obenem so bili individualizirani, saj so jih oropali za vse podpirne institucije iz njihove preteklosti.« Čez nekaj strani nato popolnoma nevede, in sicer ob analizi pojma *maron* (pobegli suženj), zanika vsemogočnost imperijev in aludira na dejstvo – a ga žal ne razčleni – da so bili tudi sužnji agensi svojih dejanj, seveda znotraj tedanjih družbenih struktur: »Redni pobegi so bili posamični ali skupinski. Ustvarjanje maronskih družb je bil pogost in pomemben pojav, ki spodbija trditve o moralni in intelektualni manjvrednosti črnih in indijanskih sužnjev. Uspešne maronske družbe so si prizadevale ustvariti nove in svobodnejše skupnosti zunaj suženjske »plantakracije«; občasno so s plantažniki sklepale

15 Avtorja ob tem iskreno priznata, da je na njuno misel odločilno vplival Georges Balandier s člankom *The Colonial Situation* (1951). Balandier je trdil, da je treba »kolonialno situacijo razumeti samo po sebi kot kulturno in politično tvorbo točno določenega trenutka in da so bili kolonizatorji del te zgodbe« (Cooper in Stoler 1997: 15).

16 Identično misel razvije Schulze (2003: 302): »Torej je šlo v vojnah fašistične Italije proti Etiopiji, pri njeni udeležbi v španski državljanski vojni in v drugi svetovni vojni na strani Nemčije za precej klasično kolonialno politiko, za politiko vplivanja in širjenja v slogu predvojne časa, katere cilji niso bili nikdar jasno določeni, pač pa so bili odvisni od vsakokratne politične in vojaške konstelacije, vsekakor pa opremljeni z bombastičnimi razlagami in utemeljitvami, s katerimi se je Mussolini poskušal uveljaviti kot neposredni naslednik rimskih cesarjev.«

17 Beasley (1987: 52) navaja obraten primer, in sicer kritiko japonske imperialne politike v Koreji izpod peresa Inoueja Kaoruja (1836–1915) med njegovim službovanjem v koloniji.

Še bolj eksplisitna je v svoji kritiki Ania Loomba (2009: 21):

./.../ vrsta postkolonialnih razprav poudarja koncepte, h kakršnim sodijo »hibridnost«, fragmentarnost in raznolikost, hkrati pa rutinsko govorijo o »postkolonialnih razmerah«, »postkolonialnih subjektih« ali o »postkolonialnih ženskah«. Takšni termini so v najboljšem primeru zgolj koristne okrajšave, kajti sami po sebi ne onemogočajo nikakršnega razlikovanja med različnimi vrstami kolonialnih situacij, delavskih razredov, spolov, lokacij, ras, kast ali ideologij, v katerih so se znašli ljudje, katerih življenja so bila prestrukturirana zaradi kolonialne nadvlade.

Pri tem gre za tako imenovani metrocentričen pogled na imperije, ko njihovi preučevalci »vidijo izvore imperijev v imperializmu – sili, ki se širi iz metropole kot radijski valovi iz oddajnika« (Doyle 1986: 22–24). Poenostavljene reprezentacije odnosov med kolonizatorji in koloniziranimi pozabljajo, da je kolonizacija »pomenila proces, ki je v različnih delih sveta potekal različno, in vendar je ta proces v zgodovini človeštva izvirno prebivalstvo in nove prišleke povsod zapletel v izjemno kompleksno in travmatično razmerje« (Loomba 2009: 7). Said (1994: 242) opozarja na odločilne vplive neevropskih kultur na metropole, ki so bili še posebej izraziti v prvih letih 20. stoletja. Brez njih bi bila umetniška dela Pabla Picassa (1881–1973) ali Igorja Stravinskega (1882–1971) zagotovo drugačna. Colás (2008: 2) v duhu slavljenja imperijev zapiše: »Imperialne strukture in procesi so spodbudili pomemben napredek v naravoslovni in humanistični znanosti, obogatili jezike, kuhinjo in umetniške oblike ter z mešanjem kultur in tradicij ustvarili nove, dinamične družbe.« Ob proučevanju ekspanzije evropskih imperijev ne smemo prezreti dejstva, da so staroselci v Amerikah že pred prihodom evropskih kolonialistov delili izkušnje z življenjem v imperijih in imeli razvejane družbene interakcije (Burbank in Cooper 2010: 151). Prikazovanju »tradicionalnih ljudstev« kot nemočnih žrtev procesa modernizacije se upira tudi Eriksen, za katerega je takšno pojmovanje kolonializma dejansko podcenjevanje intelektualnih kapacitet koloniziranih (2009: 295). Said v svoji *Culture and Imperialism* (1994: xx) zapiše:

./.../ prezreti ali drugače dvomiti v prekrivajoče se izkušnje Zahodnjakov in Orientalcev, soodvisnost kulturnih področij, v katerih sta kolonizator in kolonizirani sobivala in se bojevala drug z drugim s projekcijami kot tudi s konkurenčnimi geografijami, naracijami in zgodovinami, pomeni prezreti tisto, kar je o svetu v preteklem stoletju pomembno.

V nadaljevanju prizna, da kolonizirana ljudstva niso brezbrizno sprejela tuje nadvlade (Said 1994: 66). Colás (2008: 88) kritiko še stopnjuje in rezonira, da »tudi vsi kolonialisti niso bili slepi sledilci ukazov iz metropol«. Identično misel razvije Baskar (2010: 215), in sicer da so pokolonialni študiji:

v osnovi še zmeraj ujeti v »herderjevsko« nedialektično

tihe dogovore« (Vidmar 2009: 91, op. 24). Že Halbwachs (2001: 163) sklepa: »Sužnji so bili kljub temu ljudje, ki so lahko v nasprotju s stvarmi prizadeli pravice gospodarjev, pa čeprav zgolj tako, da so neupravičeno zahtevali svobodo ali pa zbežali ali naredili samomor.« Kot ugotavlja Pagden (2003: 108), je v vseh družbah, kjer so poznali suženjstvo, obstajala bojazen pred spolnim občevarjem med sužnjem ali sužnjo z lastnikom oziroma lastnico.

antinomijo imperija in naroda ter so dokaj revni z idejami, ko gre za obravnavo kontinentalnih in kontigvitetnih (to-rej ne čezmorskih kolonialnih) imperijev, kakršni so bili tudi habsburški, osmanski, ruski ... imperij.²⁰

Študije imperijev so prispevale k spoznanju, da kolonizirani niso bili le žrtev različnih imperialnih politik, ampak »so našli načine, da so se osvobodili, spodkopali ali uničili imperialni nadzor« oziroma so si »prizadevali ustvariti svoje lastne imperije ali prevzeti mesto svojih imperialnih vladarjev« (Burbank in Cooper 2010: 2; glej tudi Colás 2008: 121), kar se je manifestiralo z mameluško uzurpacijo oblasti v Egiptu in Siriji leta 1250.²¹ Kot dokaz zgornje trditve japonski zgodovinar Kimitaka Matsuzato navaja, da so neruski in nepravoslavni prebivalci ruskega imperija izkoriščali imperialne institucije za promocijo lastnih identitet in interesov (2007: 10).²² Imperialni voditelji so morali v procesu osmišljanja svojega obstoja prepričati zavojevana ljudstva v smiselno bivanje znotraj imperijev, drugače so bili hitro obsojeni na propad (Pagden 2003: 26). Cooper (2005: 17) takole definira relacije med kolonizatorji in koloniziranimi:

Kot katerakoli moč je bila tudi kolonialna predmet boja in obenem odvisna od materialnih, družbenih in kulturnih resursov vpletenih. Kolonizator in kolonizirani nista nesprenmljiva konstrukta, zato je bilo treba takšni kategoriji poustvariti na podlagi določenega delovanja.²³

Identiteti kolonizator in kolonizirani nista bili konstantni, ampak arbitrarno fluidni. Ania Loomba opozarja na potrebo po celoviti analizi konstruiranja razlik med kolonizatorji in koloniziranimi, ki mora vključiti reakcije slednjih (2009: 117):

Zato »konstruiranja« v tem kontekstu ne gre razumeti kot proces, ki bi popolnoma izključil reakcije ljudi, za katerih reprezentacijo je šlo. To seveda ne pomeni, da so bile populacije, ki so jih kolonialni diskurzi stereotipizirali, same odgovorne za izkrivljanje podob, temveč samo, da so izkrivljene reprezentacije med drugim temeljile tudi na določenih konkretnih značilnostih, ki so jih kolonizatorji opazili.

20 Pomenljivo je, da pokolonialne študije ostro kritizirajo domnevne strupeni francoskega imperija v Severni Afriki, a pravzaprav prezrejo muslimane v Centralni Aziji, kolonizirane v času carske Rusije in v Sovjetski zvezi podvržene prisilni modernizaciji (glej Cooper 2005: 23).

21 Niti prvi grški vstajniki proti osmanski nadvladi, upor so zanetili na ozemlju današnje Romunije, prvotno niso zahtevali lastne nacionalne države, ampak so želeli s prevratom spreobrniti razmerje sil v imperiju in ponovno vzpostaviti bizantinsko vladavino (Gellner 1997: 106).

22 Podobno so staroselci na Filipinih in v Afriki znanja, ki so jim jih posredovali misijonarji, uporabljali arbitrarno (Cooper in Stoler 1997: 7).

23 Omenjenega dejstva se zavedajo tudi pokolonialni kritiki na Slovenskem: »Pri tem pa ni napak opozoriti na nevarnost nekritične reprodukcije postvarelih kategorij kolonizator/koloniziranec, kakor se izvorno kažejo v teorijah Franza Fanona, Alberta Memmija in Jeana-Paula Sarrtra« (Jeffs 2007: 476, glej tudi 498). Kljub temu simplistične, pravzaprav manihejske dihotomije nekritično perpetuirajo, ko avtor namesto razlik znotraj skupine kolonizatorjev izpostavi naslednje: »Poleg tega lahko pretirano poudarjanje povnanjenih in enostavno binarno zasnovanih odnosov kot kolonizator/kolonizirani ali metropola/periferija ogrozi naše dojetje notranjih različnosti in protislovij« v posameznih družbah ter raznovrstnih oblik »notranjega kolonializma«, razmer, ko si domače elite pripovedno, politično in ekonomsko podrejajo različne manjšine.«

Kot dokazuje Ann Stoler (1995: 140), so obstajale razlike tudi znotraj kategorije evropskih kolonizatorjev, ko so bili nekateri bolj »pravi« Evropejci kot drugi. Kolonizatorji in kolonizatorke so namreč pripadali različnim poklicnim skupinam in družbenim slojem, delile so jih (kulturne) razlike, zato so si v kolonijah prizadevali uresničiti svoje parcialne interese (Cooper in Stoler 1997: 24). Zmotno je mnenje, da so vladajoči in vladani živeli vsaksebi. V začetnem stadiju priseljevanja kolonialistov v Amerikah so bile poroke med revnimi evropskimi priseljenci in sužnjami oziroma Indijankami pogoste (Burbank in Cooper 2010: 255) in družbeno še sprejemljive, španska krona in Cerkev sta jih celo spodbujali (Colás 2008: 127). Španski prišleki na ameriških celinah ali njihovi portugalski sodobniki v Indiji so prevzeli precej navad staroselskega prebivalstva (Loomba 2009: 117). Vsakodnevna družbena interakcija med kolonizatorji in lokalnim prebivalstvom se je pritiskom uradnih politik navkljub v kolonijah ohranjala vse do njihovega razpada. Mia Fuller (2007: 58) tako meni, da so Italijani v svojih afriških kolonijah »kazali precejšnjo brezbriznost do razlik«, zato so pogosto živeli drug ob drugem v istih četrtih, kar je med ideologi fašizma v kolonialni metropoli povzročalo gnev in ogorčenje.

Popreproščeno je prepričanje, da so bili kritiki imperialnih politik samo staroselci v kolonijah, torej kolonizirani, oziroma tisti, ki niso ustrezali konceptu kolonizatorja. Nasprotno, evropske imperialne politike so gradili tudi intelektualci v metropolah (Howe 2002: 87–88).²⁴ Med prvimi se je nehumanemu ravnanju s staroselci v Amerikah zoperstavil Bartolomé de Las Casas (okoli 1474–1566), čigar kritična misel se je napajala pri dominikancu Antoniu de Montesinosu (?–1545) (Pagden 2003: 65–66; Colás 2008: 124–125). Vendar nas sodobno glorificiranje njegovih pogledov ne sme zavesti, saj Las Casas ni nikoli podvomil v upravičenost zavojevanja »nevernih« (beri nekatoliških) staroselcev (Pagden 2003: 71–72).²⁵ Kljub temu je v razpravi *Svobodno morje* (2011: 20–21) nizozemskega pravnika Huga Grotiusa (1583–1645) naslednji odlomek besedila Tomaža Akvinskega (1225–1274):

Ja vojno ni nobenega pravičnega razloga, kajti Jezus Kristus, kralj kraljev, ki mu je bila dana vsa oblast v nebesih in na zemlji, ni poslal oboroženih vojakov, da bi osvojili svet, ampak svete učence, »kot ovce med volkove«. /.../ Zato bi bili zavrženi grešniki, če bi poskusili širiti vero Jezusa Kristusa na tak način. Niti ne bi bili njihovi zakoniti vladarji, ampak nasprotno, zagrešili bi velike rope in bili prisiljeni zaseženo vrniti kot nepravilni osvajalci in napa-dalci. Poslati jim je treba pridigarje, dobre ljudi, da bi jih s svojim učenjem in zgledom spreobrnili Bogu; ne pa ljudi, ki jih bodo zatirali, ropali, podjarmili in poskušali spreo-

brniti ter »iz njih narediti še večje otroke pekla, kakor so sami«, po zgledu farizejev.

Čeprav so si imperialni voditelji nedvomno želeli drugače, so zavojevanja potekala počasi. Slabe prometne povezave so močno ovirale že komunikacijo znotraj samih kolonialnih metropol, kaj šele stike s kolonijami.²⁶ Kljub oteženemu in dolgotrajnemu prenašanju novic in ukazov vedoželjnost koloniziranih za družbeno dogajanje v Evropi ni bila zanemarljiva. Da njihovi odzivi na spremembe na »stari celine« niso bili popolnoma pasivni, dokazuje revolucija na današnjem Haitiju (1791–1803), ki je bila po mnenju Burbankove in Cooperja (2010: 227) sicer sprva gibanje za svobodo znotraj francoskega imperija in ne za neodvisnost, kar ovrže Saidovo (1994: 197) tezo o uporuh koloniziranih.²⁷ Vstaja proti neenakostim v imperiju je nato odmevala na evropski celine in je pomenila poseben impetus razpravam v Parizu, verjetno tudi širše (glej Cooper in Stoler 1997: 32), o državljan-skih pravicah koloniziranih (Cooper 2005: 169–170). Že pred tem je britanski filozof Edmund Burke (1729–1797) Britansko vzhodnoindijsko družbo obtožil, da eksploatira lokalno prebivalstvo v Aziji. Svojo kritiko je utemeljil na premisi, da imperij »predstavlja moralno okolje, v katerem so vladarji lahko pokli-cani na zagovor« (Burbank in Cooper 2010: 243). Burke je bil skupaj z Adamom Smithom (okoli 1720–1790) eden od nasprotnikov britanske vojne z njenimi trinajstimi kolonijami v Severni Ameriki, saj je bil zanju spopad že od samega začetka obsojen na neuspeh (Pagden 2003: 91).²⁸ Za Burbankovo in Cooperja (2010: 244) so takšna nasprotovanja britanskim imperialnim politikam dokaz, da je bilo dogajanje v oddaljenih kolonijah pomembno za prebivalce metropol, čeprav so s tamkajšnjimi staroselci delili le redke kulturne afinitete. Nekatere od teh razprav so potem odmevale tudi v kolonijah, številne ne (Cooper in Stoler 1997: 12). Intelektualci v Parizu, Londonu, Madridu in drugih imperialnih centrih pa se niso menili za dogajanje v »oddaljenih svetovih« zaradi svoje benevolentnosti, ampak so se bali, da bo despotizem v kolonijah prejkoslej poteptal libertarne vrednote doma (Pagden 2003: 97–98).²⁹ Omenjenemu navkljub se je gibanje za odpravo suženjstva začelo na Britanskem otočju, in sicer med protestan-ti srednjega razreda. Šele pozneje se je ideja prenesla v ZDA,

26 Tako so poštne kočije okoli leta 1780 v Franciji uspele prevoziti pičlih 50 km dnevno, hitra pošta pa približno 90 (Schulze 2003: 150).

27 Enak primer je bila vstaja proti osmanski nadoblasti leta 1903 v Makedoniji, ki si je *hic et nunc* prizadevala za večjo avtonomijo znotraj imperija, a jo bukefalični politični in znanstveni diskurzi v današnji Republiki Makedoniji glorificirajo kot »boj za samostojno republiko« (glej Maxwell 2007: 137).

28 V skladu s takratnim *Zeitgeistom* je bila na enakopravnosti temelječa družba nenaravna in je zato ni mogoče udejanjiti, zapišeta Taja Kramberger in Drago Rotar (2010: 24). Vendar za avtorja to ne pomeni, da je bil Burke »sovražen do ljudi nizkega rodu, ki jih država ne sme zatirati, je pa po njegovem država zatirana, kadar jim je dovoljeno, da ji bodisi kolektivno bodisi individualno vladajo« (2010: 25).

29 Niso samo mislec v v kolonialnih metropolah zanimalo dogajanje v kolonijah: »Trditve o tem, da so v Afriko in Azijo prinesli izboljšave in napredek, so tako doma kot v tujini naletele na kritike: zakaj kolonialni imperiji niso vlagali več truda v izpolnitev svoje naloge in zakaj se je nadaljevalo prilaščanje zemlje, prisilno delo in obsežna uporaba nasilja?« (Burbank in Cooper 2010: 20). Ostre obsodbe nehumane italijanske imperialne politike v Libiji je bilo mogoče zaslediti celo v sarajevskem dnevniku *Jugoslovanski list* (glej Del Boca 2007: 138, op. 31).

24 Koncept metropole oziroma »metropolitanskega naroda« razumem kot Lieven (2003: xv), ki ga definira kot tiste »/.../ države, ki jih združuje ne samo kulturna in etnična solidarnost, ampak tudi pojmovanje državljanstva in državljan-ske egalitarnosti«. Motyl (1997: 20) namesto iz-raza metropola uporablja izraz jedro, definirano kot »večdimenzionalen niz teritorialno koncentriranih in medsebojno okrepljenih organizacij, ki uveljavljajo zelo centralizirano oblast v državi«.

25 Z Las Casasom je polemiziral njegov dominikanski sobrat Vinko Palentin (1508–po 1573), po rodu s Korčule, ki je ameriške staroselce opisal takole: »Indijanci /.../ pijanci, zmikavti in izdajalci«, podvrženi »sodomiji«, ki jih lahko poboljšajo le »primerne kazni in uporaba sile« (po Goldstein 2008: 95).

zapiše Cooper (2005: 199), kjer so jo za svojo sprejeli nekdanji sužnji, med njimi Olaudah Equiano (okoli 1745–1797).³⁰ Ania Loomba (2009: 96–97) dodaja: »Zahodni koncepti razsvetljenstva, demokracije in bratstva so torej povzročili, da so začeli Indijci in Afričani enakopravnost zahtevati tudi zase!«

Recentno prikazovanje koloniziranih »drugih« – kot nemočnih žrtev imperializma torej – je pravzaprav dejanje *post festum*, saj so se za njihove pravice borili številni eruditi, med njimi že omenjeni Grotius.³¹ Slednji je tako Vzhodnoindijce označil za inteligentne in preudarne v razmišljanju in praksah (2011: 15). Navedenemu navkljub Said (1994: 10) meni, da je bilo eksplisitnega odpora proti nastanku in pozneje ohranjanju imperijev v kolonialnih metropolah za vzorec.³² Identično kritiko izpostavi Parsons (2010: 363), in sicer da se javnost v kolonialnih metropolah ni preveč menila za dogajanje v kolonijah. Z omenjenima mislecema se sicer ne strinjam, a je hkrati treba biti previden pri pretiranem poudarjanju pozitivnega vpliva intelektualnih razprav v imperijih na življenje koloniziranih. Hkrati ne smemo prezreti dejstva, da omenjeni disparti niso *a priori* pripomogli k večji enakopravnosti koloniziranih, saj so občasno še bolj radikalizirali poglede nekaterih privrženecv diskriminatornega tretiranja staroselcev (Cooper 2005: 172–173).

Značilnosti imperijev

Pred orisom glavnih značilnosti imperijev moram najprej definirati sam pojem imperij. Etimološko izhaja iz latinske besede *imperium*, ki jo Verbinčev *Slovar tujk* (1979: 286) definira kot 'ukaz, povelje; vrhovno oblast ali poveljstvo' oziroma 'državo, cesarstvo'. Ker je že sam termin *imperium* večpomenski, niti ni posebej presenetljivo, da ne obstaja enotna definicija koncepta imperij. Burbank in Cooper imperij definirata kot veliko politično enoto, ekspanzionistično ali s spominom na ekspanzijo, ki ohranja distinkcijo in hierarhijo svojega prebivalstva (2010: 8). Angleški zgodovinar Stephen Howe imperij razume kot »obširno, sestavljeno, multietnično ali večnacionalno politično enoto, običajno nastalo z zavojevanjem, razdeljeno na dominantno središče in podrejene, občasno precej oddaljene periferije« (2002: 30). O imperiju lahko govorimo, tako Colás (2008: 6), ko relativno majhna politična skupnost »zavaja druge ljudi in obmo-

čja, se pogosto naseli med njimi in jih vedno s pomočjo prisilnih, pravnih, kulturnih in ekonomskih mehanizmov absorbira v večjo družbenoekonomsko in politično entiteto – imperij«. Za Cooperja (2005: 27) je imperij »politična entiteta, ki je obširna, ekspanzionistična (oziroma s spomini na ekspanzionistično preteklost) in ki poustvarja diferenciacijo in neenakost med ljudmi, ki jih vključuje«. Lievenova (2003: xiv) definicija imperija je naslednja:

./.../ imperij je, na prvem mestu, zelo velika sila, ki je pustila svoj pečat na mednarodnih odnosih v svoji epohi. ./.../ država, ki vlada obsežnim ozemljem in številnim ljudem, ker sta upravljanje s prostorom in multietničnost med največjimi stalnimi dilemami imperija. ./.../ imperij že po definiciji ni demokratičen, z drugimi besedami, ni oblika vladavine, ki vlada z nedvoumno odobritvijo svojih ljudi.

Kot je razvidno zgoraj, je enotna teorija o imperijih nemogoča (Gerasimov idr. 2005: 52). Njihova konvergentnost je eksplisitna, vendar je bila realizacija imperialnih politik vedno specifična. Colás (2008: 3) ob tem opozarja, da je »predstava o imperiju pomešana z vsemi vrstami nasprotujočih si političnih sentimentov in družbenih procesov«.

Nekatere značilnosti imperijev so razvidne že iz zgornje definicije, vendar jih bom skupaj z drugimi podrobneje razdelal v nadaljevanju. Glavna strategija imperialnih elit je bila kulturno, religiozno in v politični ureditvi heterogenim ljudstvom vladati različno, vendar nikoli enako ali enakovredno drugim komponentam svoje politične enote (Burbank in Cooper 2010: 441–442). Imperialni vladarji so namenoma vzdrževali mnogotere diverzitete ljudstev, vključenih vanjo, saj so jim razlike med kolonialno metropolo in periferijami rabile za ideološko podstat vladanja nad koloniziranimi (Suny 1998: 5).³³ Posledično so bili imperiji vedno etnično, nacionalno, kulturno in religiozno heterogeni, čeprav se je stopnja tolerantnosti imperialnih elit do različnosti koloniziranih razlikovala. Tako so bili na primer mongolski, ruski ali osmanski imperiji imanentno strpnjši do drugačne veroizpovedi koloniziranih kot španski (Burbank in Cooper 2010: 109, 119) ali japonski.³⁴ Praviloma so se imperiji samooklicali za zaščitnike pripadnikov določene veroizpovedi, a so ščitili tudi druga, običajno dominantnemu benigna verska prepričanja. V obdobju srditih bojev z osmanskim imperijem je bil habsburški prisiljen gojiti toleranten odnos do protestantov, da bi si tako pridobil njihovo podporo, saj so bile osmanske elite do protestantske vere precej blagohotne, čeprav je bila osrednja religija imperija seveda islam (Miller 2006: 27).

Kolonialni imperiji so dopuščali ne samo religiozno, ampak tudi administrativno svobodo, vendar nekateri takšni trditvi oporekajo (glej Parsons 2010: 357). Suny (1998: 22) navaja primer ruskega imperija, ki je ob uspešni inkorporaciji novih ozemelj lokalnim elitam dopustil določeno stopnjo administrativne, zakonodajne avtonomije, čeprav so bile te »mejne krajine« vedno

30 Prevečkrat spregledano dejstvo, ki sicer ne zmanjšuje grozot evropske trgovine z afriškimi sužnji – ta se je sicer začela že 8. avgusta 1444, ko je prva ladja v portugalsko pristanišče Lagos pripeljala 235 staroselcev z območja današnjega Senegala (Pagden 2003: 102) – je pet milijonov dodatnih prisilnih delavcev v Hitlerjevem imperiju konec leta 1944, prepeljanih v Nemčijo v zgolj tridesetih mesecih (Mazower 2008: 299).

31 Kritike načinov vladanja in ravnanja s koloniziranimi še zdaleč niso bile omejene samo na intelektualne kroge. Nacistični odnos do slovanskega prebivalstva v tretjem rajhu je problematiziral sam Otto Ohlendorf (1907–1951), ki je bil hkrati odgovoren za smrt več deset tisoč Judov (Mazower 2008: 254). Njihovi internaciji, a le tisti nemških Judov, so nasprotovali številni Nemci, med njimi sam nacistični komisar za Belorusijo Wilhelm Kube (1887–1943), saj so jih dojemali kot drugačne od vzhodnoevropskih (Mazower 2008: 372). Žal so vsi apeli in opozorila o brezumnem ravnanju pri Hitlerju naleteli na gluha ušesa.

32 Avtor obsoja takšne in podobne kritike imperialnih politik; zanj niso bile nikoli pristne, saj da so bile pogosto namenjene le tekmečem imperijem, v katerih so živeli razumniki, pač ne. Nadalje opozarja, da niti razsvetljenci, Voltaire (1694–1778) ali Jean-Jaques Rousseau (1712–1778) na primer, niso nikoli podvomili v superiornost Evrope oziroma bele rase (Said 1994: 207, 241).

33 Nasprotno Lieven (2003: 27) trdi, da so si nekateri imperiji prizadevali asimilirati zavojevana ljudstva, vsaj njihove elite.

34 Intelektualne in politične elite carske Rusije so poleg Rusov pravoslavne veroizpovedi sestavljali katoliški Poljaki, protestantski baltski Nemci in muslimanski Tatari (Dialla 2005: 95). Verjetno je treba v tem kalejdoskopu poiskati razloge imperialne strpnosti do kultur in veroizpovedi kolonialnih subjektov.

podrejene imperialnemu centru.³⁵ Ruske imperialne elite niso nikoli posvečale pretirane pozornosti integraciji lokalnega prebivalstva v Srednji Aziji, Sibiriji ali Zakavkazju v svoj imperij, ampak so se zadovoljile zgolj s kooptiranjem elit (Suny 1998: 27). Prepričljivo pojasnilo tega fenomena podata Burbank in Cooper (2010: 12):

Cilj številnih imperijev je bila lojalnost, ne enakost; priznavanje razlik – posebej lokalnih vodij, ki so lahko nadzirali »svoje« ljudi – je lahko prispevalo k ohranjanju reda, pobiranju davkov ali tributov in vojaškemu rekrutiranju. Imperiji so lahko imeli koristi od večšin in povezav, ki so se razvile v različnih skupnostih. Različnost je bila lahko dejstvo in priložnost, ne obsesija.

Zato uspešni imperiji niso generirali niti konsistentne lojalnosti niti konsistentnega uporništva, ampak »kontingenčno akomodacijo« (Burbank in Cooper 2010: 14). Imperialne elite so nameoma ohranjale kulturno heterogenost, posebej med vladajočimi in vladanimi (Kumar 2010: 121), vse dokler so bile prepričane, da drugačna prepričanja in verovanja koloniziranih ne ogrožajo njihovih interesov (Pagden 2003: xxiii), ki so bili za Parsonsa (2010: 14) vedno le ekonomski. Hierarhični strukturi navkljub »drugost« koloniziranih ni bila inherentna ali stabilna, razlike so morale biti definirane in ohranjene (Cooper in Stoler 1997: 7), kar Aimé Césaire (2009: 18) v svoji kritiki kolonializma popolnoma zanemari in tako kolonizatorja opiše kot dehumaniziranega piona in koloniziranega kot produkcijsko sredstvo.

Kljub temu imperialne politike niso bile odvisne samo od želja elit v metropolah in prijateljskih ali sovražnih imperijih. Za Michaela Manna (2005: 22–28) moč države izhaja iz štirih virov, in sicer ideološkega, ekonomskega, vojaškega in političnega. Lieven k temu doda še geografske in demografske dejavnike, ki po njegovem mnenju vplivajo na nastanek, razvoj in razpad imperijev.³⁶ Pri tem navaja primer osmanskega imperija, ki zaradi deficita turškega prebivalstva ni nikoli uspel konsolidirati svoje moči na Balkanu (2003: 415–416).³⁷ Kontigvitetni imperiji so teže definirali jasne meje med metropolo in njenimi kolonijami, zato je bila v primeru ruskega imperija pravzaprav zabrisana (Lieven 2003: 123). Omenjeno dejstvo je v ruskem, a tudi osmanskem, habsburškem in sovjetskem imperiju pripeljalo do pravega »etničnega mozaika« (Barkey 1997: 102–103). Pomorski imperiji so lažje ohranjali množico razlik med kolonialno metropolo in kolonijami, če v njih le niso prevladovali priseljenci iz teh kolonij (glej Lieven 2003: 123). Kot sem omenil že zgoraj, je slaba razvitost prometnih povezav ovirala komunikacijo med

vladarjem in upravami provinc že v sami Evropi, zato je bilo prenašanje odlokov in ukazov dolgotrajno, njihovo izpolnjevanje pa vse do 19. stoletja izrazilo nedosledno (Schulze 2003: 44). Šele množična uporaba parnika, razmišlja Schulze (2003: 151), je omogočila razmah migracij, ki so radikalno spremenile percepcijo sveta.³⁸

Ker so imperiji oblikovali različne tipe kolonij (npr. trgovske enklave, plantažne predele, naselbine itn.), trdi Cooper (2005: 166), so se soočali z različnimi problemi upravljanja, obrambe in ekspanzije. Iz tega izhaja tudi različnost imperialnih agend in strategij. Kljub temu imperiji niso vladali vsem koloniziranim v določeni koloniji enako, ampak so različne verske, etnične idr. skupine obravnavali popolnoma arbitrarno, celo oportunistično. Prav slednje italijanski zgodovinar Del Boca očita Mussolinijevim kolonialnim uradnikom in vojakom, ki naj bi »vedno sistematično izkoriščali etnična in verska sovraštva podjarmljenih ljudstev« (2007: 151). Imperialne elite so praviloma v isti koloniji nagrajevale določene kategorije ljudi, da bi tako povečali nadzor nad tistimi, ki naj bi bolj ogrožali imperialne institucije (Burbank in Cooper 2010: 305).³⁹ Omenjena lastnost že nakazuje na naslednjo, ki je za Cooperja (2005: 239) tista, ki je bila skupna vsem imperijem, in sicer limitiranost. Imperiji niso imeli dovolj človeških resursov, da bi lahko v celoti nadzirali svoje kolonije, čemur pritruje Howerjev (2002: 66) zapis o lamentaciji francoskih kolonialnih uradnikov v Zahodni Afriki, kako dejansko kontrolirajo samo ceste, a še te le, dokler po njih korakajo njihovi vojaki. S podobnimi problemi so se soočali italijanski uradniki in vojaki v Sloveniji, Dalmaciji in Bosni, saj so uspeli nadzorovati zgolj urbana območja, težje dostopnega podeželja in goratih predelov okupiranih pokrajin se je »tujčeva peta« dotaknila le bežno (glej Burgwyn 2009: 91, 100).⁴⁰ Potemtakem številni koloniziranci širom sveta sploh niso imeli neposrednega stika z imperialnimi agenti iz metropole, razmišlja Ania Loomba (2009: 75, 118), in dodaja: »Zato milijoni Indijcev v vsem svojem življenju niso videli niti enega samega Britanca, čeprav so

38 Višek so ekonomske migracije (»s trebuhom za kruhom«) dosegle v stoletju po letu 1815 (Cooper 2005: 95). Po odkritju Amerik je do leta 1820 število v selitev prisiljenih (beri zaslužjenih) Afričanov kar od pet- do šestkrat preseglo število Evropejcev, ki so odpluli na drugo stran Atlantika (Pagden 2003: 104). Revolucija v transportu je v 19. stoletju prav tako pripomogla k pojavu množičnega turizma (glej Baskar 2008: 26). Omenjenemu navkljub Pagden (2003: 58) prelomnico v migracijah datira v zgodnji novi vek: »Migracije, ki so pred pojavom čezoceanskih ladij potekale pretežno po kopnem in so bile počasne in nepovratne, so postale hitre in potencialno povratne.«

39 Velja tudi obratno, saj so nekatere manjšine iskale zaščito imperija pred dominantno skupino (Lieven 2003: 373). Tako so na primer staroselci na Tajvanu na japonsko kolonizacijo gledali kot na alternativo diskriminaciji, ki so je bili deležni s strani Kitajcev, živčih na omenjenem otoku (Kleeman 2003: 28).

40 Mia Fuller (2007: 42) zatrjuje, da so bili italijanski vojaški in civilni uradniki precej slabo pripravljeni na upravljanje s kolonijami. Pestilo jih je pomanjkljivo znanje lokalnih jezikov, nezadostno vedenje o staroselskih religijah, etnijah; pogosto niso pravzaprav nič vedeli o geografskih značilnostih območij, kamor so jih napotili, a so se v neznano mnogokrat odpravljali celo brez zemljevidov. Poveljnik enot za izkrcanje na Massawo – eritrejsko pristanišče na obalah Rdečega morja – polkovnik Tancredi Saletta (1840–1909), je priznal, da vse do izkrcanja ni videl zemljevida mesta (Del Boca 2007: 57).

35 Motyl (1997: 27) zagovarja radikalnejšo tezo, in sicer da so si imperiji z asimilacijo, s preseljevanjem in z genocidom prizadevali izbrisati razliko med metropolo in periferijami. Kulturne razlike med vladarji in vladanimi so nacionalistične ideologije pozneje izkoriščale za dokazovanje njihove domnevne nelegitimnosti. »Če voditelji politične enote pripadajo drugemu narodu kot večina vladanih, je to za nacionaliste izrazilo nevzdržno kršenje političnih norm,« sodi Gellner (1997: 1).

36 Doyle sile in institucije, ki so poganjale in oblikovale imperializem, deli na ekonomske, vojaške, politične, družbene in kulturne (1986: 19).

37 Demografski dejavniki so pomembno vplivali na imperialne strategije vseh kolonialnih imperijev. Zmanjšana nataliteta v osemdesetih letih 19. stoletja je francoske uradnike prisilila k iskanju rešitev, kako bi več posameznikom omogočili pridobiti francosko državljanstvo in hkrati ohranili »francoskost« svoje države (glej Stoler 1995: 131).

bila njihova življenja del britanskega imperija.«⁴¹ Zaradi deficita kolonialnih »pustolovščin« željnega prebivalstva so bili imperiji odvisni od pomoči lokalnih prebivalcev že v najzgodnejši fazi osvajanja »novih« teritorijev, ki so jih prišli lahko obvladali samo s pomočjo lokalnih znanj in tehnologij (Loomba 2009: 73). Tudi po zavzetju »nikogaršnje zemlje« so bile imperialne elite pri upravljanju svojih kolonij odvisne od mediatorjev, misijonarjev, kolonialistov, lokalnih elit in preostalih posrednikov, ki so se pogosto povezovali mimo vednosti imperialnega središča (Cooper 2005: 200–201). Za Sunyja so bili primeri takšnih stikov redki (1998: 5), medtem ko Burbankova in Cooper (2010: 76) dopuščata možnost neposrednega ekonomskega sodelovanja med ljudstvi na robovih imperijev.⁴² Zavoljo zahtev različnih skupin kolonizatorjev in pritiskov koloniziranih so se bili imperiji pogosto prisiljeni prilagoditi in spremeniti načine upravljanja kolonij (glej Colás 2008: 34). Uspešna realizacija imperialnih agend, nastalih v kolonialnih metropolah, je bila odvisna od pisane množice faktorjev in ne samo od volje, samozavesti in arogance, kot napak sodi Said (1994: 11).

Nepopoln nadzor nad kolonijami in njihovimi prebivalci je bil le eden od vzrokov ranljivosti imperijev. Imperiji so bili hendikepirani tudi v odnosu do rivalskih imperijev, saj so se njihovi cilji pogosto prekrivali (Burbank in Cooper 2010: 3). Povrhu so jih omejevali celo zavezniki, ker so bili odnosi moči med njimi praviloma neenakovredni, kar na primeru fašističnega in nacističnega imperija nazorno prikaže Burgwyn – nemške čete so tako zasedle pristanišče Ploče na italijanski strani demarkacijske črte, da bi spodbudile izvoz boksita v Nemčijo (2009: 49, 178). Zatorej nekateri avtorji trdijo, da so bili »odnosi med imperiji /.../ ključni za njihove politike in možnosti njihovih subjektov« (Burbank in Cooper 2010: 14).⁴³ Imperialne strategije so se usklajevale tako znotraj imperijev kot med samimi imperiji (Beasley 1987: 70). Imperiji namreč niso bili izolirane entitete (Miller 2006: 25), njihove medsebojne interakcije so hkrati prispevale k tekmovalnosti, imitacijam, inovacijam in vojni ter miru (Burbank in Cooper 2010: 14). Čeprav so med seboj tekmovali, so tudi sodelovali,

trgovali in si izmenjavali dobrine, ideje in ljudi (Colás 2008: 5). Žal se dandanes vse prepogosto pozablja, da znotraj imperijev in med njimi niso potovali in se preseljevali zgolj kolonizatorji, ampak tudi koloniziranci; »ti so potovali ne samo kot sužnji, temveč tudi kot mezdni delavci, domači služabniki, potniki in trgovci« (Loomba 2009: 10). Intenzivni stiki so posledično zahtevali gradnjo ustrezne prometne infrastrukture. Baskar (2008: 26) navaja, da se je slovenski pesnik Anton Aškerc (1856–1912) na pot v Istanbul leta 1893 odpravil z vlakom, ko je železna cesta slednjega povezovala z Dunajem šele borih pet let. Prometno povezovanje je bilo torej pomembno celo v obdobju, ko se je že pojavil problem »bolnika ob Bosporju«. Vzroke moramo iskati v tem, da so se imperialne elite pogosto vmešavale v domicilne politike rivalskih imperijev, da bi s povzročenjem tenzij znotraj njih slabile njihovo politično, vojaško ali ekonomsko moč v mednarodni skupnosti (glej Burbank in Cooper 2010: 449). Said (1994: 199) navaja negodovanja lorda Cromerja (1841–1917) o francoskem vtikanju v britanske kolonije. Ob tem so že etablirani imperiji zatirali možnost nastanka konkurenčnih imperijev v neposredni sosesčini, zato so novi imperiji pogosto vzniknili ali na robovih njihovega dometa – španski, britanski, osmanski ali ruski, tudi japonski – ali so medimperialni konflikti omogočili pojav novih političnih entitet (Burbank in Cooper 2010: 92).⁴⁴

Meje imperijev so bile bolj porozne, kot se je domnevalo v kolonialnih metropolah, a omenjeno dejstvo ni vedno razvidno iz uradnih dokumentov, ustvarjenih v njihovih birokratskih krogih (von Hagen 2004: 447). V svojem bistvu so bili imperiji namreč kontradiktorni, saj so si prizadevali določiti jasne meje med »znotraj« in »zunaj«, med »civiliziranimi« in »barbari«, vendar so hkrati poudarjali svojo brezmejnost (Colás 2008: 19).⁴⁵ Pri tem ne smemo spregledati, da tudi omenjeni kategoriji nista bili konsistentni, ampak so ljudje z delovanjem znotraj ideoloških in političnih struktur imperija ideologijam imperialne inkluzivnosti in diferenciacije kljubovali, zapiše Cooper (2005: 24). Ob tem poudarja, da so želeli nekateri ustvariti politični prostor popolnoma zunaj imperija in tako spodkopati omenjene ideologije. Kolonizirani so bili namreč kot vsi ljudje agensi svojih dejanj, ki »lahko gledajo na svoj status z distance; do neke mere se lahko odločajo, na kakšne načine ga bodo izražali, da bodo svojim soakterjem dali vedeti, kdo da so« (Eriksen 2009: 68). Ali z besedami Alejandra Colása (2008: 121): »Kot na drugih področjih imperialne izkušnje so bili kolonialni subjekti redko pasivne žrtve imperija, temveč prej dejavni – čeprav strukturno podrejeni – soudeleženci v imperialni civilizaciji.« Nadalje je treba spomniti na Grotiusovo razmišljanje (2011: 13), ko razpravlja o Javi, Cejlonu in Moluškem otočju:

Ti otoki, o katerih govorimo, imajo in so vedno imeli svoje kralje, vlado, zakone in pravne sisteme. Tamkajšnji prebivalci Portugalcem dovoljujejo trgovanje z njimi in enak privilegij priznavajo drugim narodom. Torej, ker Portu-

41 Pagden navaja, da je bila Indija, oziroma Azija v celoti, v imaginariju evropskih kolonizatorjev praviloma dojeta kot prostor prehoda, ne naseljene (2003: 94). Z vidika koloniziranih je bil oddaljen in zato »neviden« vladar verjetno bolj zaželen kot nekdo, ki jih je lahko neposredno nadziral (Pagden 2003: xxiii).

42 Odločilno vlogo za uspešnost evropskih teritorialnih ekspanzij so imeli domači posredniki, čeprav številne analize Cortesovih in Pizarrovih zavojevanj v Južni Ameriki spregledajo pomembno vlogo staroselcev – koloniziranih, ki so prezirali in zavračali azteški oziroma inkovski imperij – pri njunem uničenju omenjenih imperijev (Howe 2002: 41; Burbank in Cooper 2010: 163). Podobno velja za evropsko trgovino z afriškimi sužnji, ki je najbolj koristila evropskim in severnoameriškim ekonomskim elitam, a parazitirala na podpori lokalnih afriških poglavarjev, posrednikov in lovcev na sužnje (Colás 2008: 88), česar Jeffs (2007: 462) ne omenja. Parsons (2010: 13) sodi, da so uspešni zavojevalci izkoriščali parohializem v domorodnih družbah. Kakorkoli, najnovejša dognanja potrjujejo, da družbe širom Afrike, Azije ali Amerik pred prihodom Evropejcev še zdaleč niso bile »vedno demokratične«, kot zatrjuje Césaire (2009: 19).

43 Propada evropskih imperijev niso povzročile napetosti v metropolah med proletariatom in buržoazijo ali trenja v kolonijah, ampak spopadi med imperiji (Burbank in Cooper 2010: 328–329). Lievenova (2003: 328) razlaga dezintegracije kolonialnih imperijev je kompleksnejša, saj da obstajajo tako notranji kot zunanji dejavniki njihovega razpada.

44 Identično so prav napetosti med vzhodnim in zahodnim delom »stare celine« po krmski vojni (1854–1856) v medprostoru med sovražnimi imperiji omogočile nastanek nove države v Evropi, to je Nemčije (Schulz 2003: 213).

45 Imperialne elite so si pogosto domišljale, da vladajo ali si prizadevale zavladati celotnemu *orbis terrarum*. Za Kumarja so bile imperialne ideologije inherentno univerzalistične, ne partikularistične (2010: 122, 131).

galci plačujejo davke in pridobijo dovoljenje tamkajšnjih vladarjev za trgovanje, dokazujejo, da tja ne prihajajo kot vladarji, ampak kot tujci. Pravzaprav prebivajo tam na podlagi privolitve.

Številni avtorji (npr. Howe 2002: 16; Burbank in Cooper 2010: 2) imperijem pripisujejo – nerezonirano – (zlo)rabo sile pri njihovem uveljavljanju in ohranjanju, vendar Pagden trditvi oporeka. Zanj so kolonizirani ostali del imperija le, dokler je večina med njimi imela od tega nekakšno korist (2003: 157). Imperialne elite so lahko kooptirale različne sile v imperialni sistem le, dokler je bil center percipiran kot nujen za uresničevanje interesov ljudi na periferiji oziroma dokler so imeli imperialni voditelji moč, da so kolonizirane prisilili v plačevanje davkov in dobrin (Cooper in Burbank 2010: 41). Omenjenemu na primeru odnosa med podonavsko monarhijo in Slovenci pritrjuje Grdina (1996: 53): »Čeprav so bile ekstatične besede o njej vsaj sprva mišljene iskreno, je nerazumevanje odločujočih faktorjev države za bistvene slovenske potrebe privedlo do preloma med prestolom in njegovimi podaniki.« Seveda niso vsa ljudstva nasprotovala vključitvi v imperije, številna so voljno postala kolonialni subjekt in sprejela imperialno kulturo, saj jim je transformacija razširila horizont možnosti in prinesla mnogotere koristi.⁴⁶ Še več, mnogi koloniziranci so se identificirali z imperijem, ki so mu pripadali. Prebivalci južne Somalije so tako v obdobju upora dervišeov odločno branili italijanski imperij (glej Del Boca 2007: 114). Ne gre spregledati niti dejstva, da je bilo kar pet milijonov britanskih vojakov oziroma polovica vseh, borečih se v drugi svetovni vojni, iz britanskih kolonij in dominionov (Burbank in Cooper 2010: 407). Občutek skupne grožnje, ki prihaja od zunaj, je v mnogih primerih pripomogel h konsolidaciji imperijev, trdi Lieven (2003: 34). Za avtorja je bilo fizično nasilje v kolonijah »imperialni odgovor na to, kar so dojemali kot anarhistični potencial primitivne družbe« (2003: 107). Često ni bilo izraz moči in mogočnosti imperijev, ampak prej njihove šibkosti, ranljivosti (Cooper 2005: 157), kar je že v času njihovega razpadanja konstatiral Césaire (2009: 24).⁴⁷ Pri tem je imela ekscesivna uporaba vojaške sile nad koloniziranimi pogosto nasproten učinek od pričakovanega. Ko je želel Rodolfo Graziani (1882–1955), italijanski kolonialni upravnik v Etiopiji, maščevati poskus atentata nase – v nekaj dneh je bilo v Adis Abebi masakriranih na tisoče Etiopijcev (Fuller 2007: 34) – je nasilje italijanskih vojakov lokalno prebivalstvo pognalo v roke upornikov (Del Boca 2007: 166).⁴⁸ Izkušnje vladanja v Afriki italijanski uradniki niso znali ali hoteli prenesti na Balkanski polotok. Pirzio Biroli (1877–1962) je zato jadikoval, da je bil teror njegovih čet kot povračilo za upor Črnogorcev brezplodno dejanje (Burgwyn 2009: 103).

Kolonialni uradniki so pri zatiranju stavk ali uporov v kolonijah nedvomno uporabljali več sile, kot jo je bilo mogoče v kolonialnih metropolah, zapiše Lieven (2003: 107). Še dolgo po spoznanju, da je njihovo početje v nasprotju z modernimi načini vladanja (Cooper 2005: 185), so se trmasto »posluževali vrste spodbud in kazni, ki so bile precej daleč od konvencionalnih mednarodnih odnosov« (Doyle 1986: 45). V 19. stoletju so se namreč v Veliki Britaniji, Franciji in Belgiji zgodile demokratične spremembe, ki so v kolonialnih metropolah omogočale neke vrste liberalizem in demokracijo, vendar so načini vladanja v kolonijah ostali nespremenjeni (Suny 1998: 10).⁴⁹ Koncept »civilizacije« je bil namreč zastavljen tako ambivalentno, da je imperialnim elitam omogočal »dvojni standard« (Mazower 2008: 586). Razen tega so odločitve o upravljanju kolonij pogosto samoiniciativno sprejemali vojaški ali civilni upravitelji proč od kolonialnih metropol, ki so jih pozneje samo potrjevale in le poredko posegale vanje (glej Burgwyn 2009: 150), bodisi zaradi nemoči bodisi želje po tem, da si ne umažejo rok s krvjo. Prav način uporabe sile oziroma grožnje z njo po mnenju Colása (2008: 8–9) imperij loči od preostalih političnih entitet.⁵⁰ Vendar imperialna praksa prekomerne uporabe nasilja ni *a priori* preprečila uporniških protidejanj koloniziranih in vsak imperij je imel svoje uporniške province, ki so se običajno zoperstavljale poostrenemu nadzoru metropole ter povečani ekonomski eksploataciji (Lieven 2003: 174). V množici bitk proti ekspanzionizmu evropskih kolonialnih imperijev za Del Boca (2007: 69) še posebej izstopa tista etiopskih sil pod vodstvom Menelika II. (1844–1913) proti italijanskemu imperiju, ki je bil zaradi poraza pri Adui (1896) deležen posmeha preostalih evropskih imperijev, saj da je morala neka sodobna evropska vojska prvič priznati premoč afriški.⁵¹ Navedeni in podobni primeri upora koloniziranih pritrjujejo Cooperjevi (2005: 51) trditvi o nesposobnosti imperijev, da bi učinkovito integrirali svoje raznolike dele. A upori staroselcev sploh niso bili novodoben pojav. Ob analizi evropskih osvajanj se pogosto pozablja, da so bili »prvi« evropski avanturisti in pomorščaki ob spopadu s prebivalci današnjega Senegala poraženi (Pagden 2003: 50–51).⁵² Kljub navedenemu Ania Loomba (2009: 38) konstatira, da so »celo najbolj represivni kolonialni sistemi vključevali tudi nekaj obojestranskega popuščanja«.

Ena od glavnih značilnosti evropskih imperijev, tako vsaj trdijo njihovi kritiki, naj bi bila ekonomska eksploatacija kolonij (Colás 2008: 71). Mednje lahko uvrstimo Saida (1994: 59), ki domneva, da so kolonialni imperiji črpali svojo moč iz izkoriščanja kolonij.⁵³ Nasprotno je za Burbankovo in Cooperja »ne-

49 Naj zveni še tako apologetsko, vendar Mazower (2008: 97) zatrjuje, da je državno nasilje nemških in sovjetskih oblastnikov v razkosani Poljski presegalo stopnjo nasilja v drugih imperijih.

50 »Tiranija je bila – in je – mogoča v nacionalno homogenih državah kot tudi v imperijih« (Burbank in Cooper 2010: 11).

51 Kljub temu da je poraz italijanskih čet povzročil hude izgube na strani zavojevalcev, Italijanov in askarov, saj je življenje izgubilo med 4.000 in 7.000 vojakov (Fuller 2007: 29), avtorjev navedek ni točen. Niso bili Italijani, ampak Angleži tisti, ki so prvi utrpeli poraz v boju z afriško vojsko, in sicer leta 1879 v Zulucji.

52 Prvi pišem v navednicah zato, ker seveda to niso bili prvi, ki so se odpravili na pot. Le nazaj so se očitno vrnili in lahko poročali o svoji neuspeli misiji.

53 Vladajoča klika v Sovjetski zvezi je zaradi pomanjkanja sredstev lahko »ohranjala imperij [le] tako, da je manipulirala z obstoječimi etničnimi

46 Nekatera so v tuji imperialni nadvladi iskala zaščito pred dominantno skupino (Lieven 2003: 373). Tako so na primer staroselci na Tajvanu na japonsko kolonizacijo gledali kot na alternativo diskriminaciji, ki so je bili deležni s strani Kitajcev, živečih na omenjenem otoku (Kleeman 2003: 28). Kljub temu nekateri avtorji še vedno vztrajno zavračajo dokaz za takšne argumente (Parsons 2010: 8).

47 Britansko bombardiranje iraških kmetov v dvajsetih letih 20. stoletja je bilo pokazatelj prav slednjega (glej Burbank in Cooper 2010: 392).

48 Neprepričljivo se zdi Libermanovo mnenje o večji verjetnosti za kolaboracijo z imperijem, kadar se zdijo možnosti za uspešen upor skoraj neznatne (1996: 23). Primer Slovenije med zadnjo svetovno morijo je poveden.

enakomerna moč oblasti po svetu jasno pričala o neenakomernem učinku kapitalizma» (2010: 450). Nazoren primer je bila Anatolija, osrednja pokrajina osmanskega imperija, ki je bila v nasprotju s provincami na Balkanu med njegovimi najrevnejšimi predeli (Howe 2002: 76–77). Kot na primeru italijanskih kolonij v Jugoslaviji dokazuje Burgwyn (2009: 172), so profitabilno ekonomsko izkoriščanje kolonij največkrat onemogočale razmere v njih, in sicer pomanjkljiva prometna infrastruktura, zastarele proizvodne tehnologije in neusposobljena ter »neposlušna« delovna sila. Domačinski ekonomski odnosi v Afriki, Amerikah in Aziji so se po prihodu evropskih imperialnih velesil nedvomno spremenili, vendar bi bilo pretirano trditi, da so zunanji posegi obstoječa ekonomska razmerja vedno popolnoma uničili. Vpeljava novega gospodarskega sistema ne uniči nujno starega, trdi Eriksen (2009: 226). Nasprotno, predvsem v Aziji je prihod Evropejcev stoletja dolgo blagodejno vplival na domačo ekonomijo (glej Howe 2002: 80; Burbank in Cooper 2010: 18).⁵⁴ Kljub temu Liberman (1996: 4) opozarja, da tuja dominacija ne zavira *per se* ekonomske prosperitete določenega območja ali države, čeprav po njegovem mnenju profitabilnost ni nikoli tako visoka kot v nacionalnih državah. Evropski kolonizatorji namreč niso mogli po mili volji izkoriščati koloniziranih, saj so bili slednji sposobni ukaniti in izpodbijati načela in prakse, na katerih sta temeljila izkoriščanje in kapitalistični napredek (Cooper in Stoler 1997: 5). Za uresničitev cilja, ki je bil *modus vivendi* med kolonialno metropolo in imperialnimi subjekti, so morale imperialne elite slednjim nekaj tudi ponuditi, omogočiti. Prihodki imperijev in stroški, povezani z njihovim upravljanjem, so bili namreč močno odvisni od praks koloniziranih – njihove rezistence oziroma kolaboracije, trdi Liberman (1996: 18–19). Avtor meni, da v obdobjih miru imperialne elite namenoma niso na vso moč eksploatirale lokalnih ekonomij, ampak so raje krepile domače (Liberman 1996: 15). Obenem so tisti, ki so želeli služiti z uvozom iz kolonij v kolonialno metropolo, pogosto naleteli na nasprotovanje domačih kapitalistov ali veleposestnikov, ki jim je konkurenca odžirala dobiček (glej Burgwyn 2009: 172).⁵⁵ Imperialiste je pri njihovem osvajanju *terra nullius* pogosto preveval občutek, da ima njihov imperij posebno vlogo ali namen v svetu, zato Kumar (2010: 124, 130) razvije koncept »imperialnega« oziroma »misijonskega« nacionalizma. Mogoče je, da se začne določena skupina ljudi identificirati z imperijem, ki ga je ustvarila. Povedano drugače, kot nacionalisti radi glorificirajo lasten narod, tako imperialisti svoj imperij dojemajo kot nekaj posebnega oziroma unikatnega, a hkrati prezirajo nacionalizem (Kumar 2010: 130), ker je bil destruktivno naravnan do njihovega imperija. Britanski imperialisti so v začetku 20. stoletja eksistenco svoje politične formacije še vedno upravičevali z do-

brobitjo, ki naj bi jo imperij prinesel koloniziranim, trdi Pagden (2003: 151–152). Za avtorja je bilo v tej ideji implicirano, da bodo zavojevali lahko nekoč v daljni prihodnosti spet samostojno vladali – a šele, ko postanejo dovolj »civilizirani«. Večina evropskih intelektualcev v viktorskem obdobju je bila prepričana, da mora biti svoboda (beri neodvisnost) kolonij zaslužena (glej Mazower 2008: 586).

Pri proučevanju imperijev ni odveč imeti v mislih Lievenovega (2003: xiv) opozorila, da imperiji za večino imperialnih subjektov niso bili nelegitimni in nepriljubljeni,⁵⁶ kar Doylova (1986: 42) analiza ignorira, Parsonsova (2010: 4) celo popolnoma nasprotuje, in sicer v prepričanju, da so imperiji za imperialne subjekte vedno 'nevzdržni' (*intolerable*).⁵⁷ Pagdenovo (2003: 158) razmišljanje o uporabi koloniziranih je kompleksnejše: »Upor proti katerikoli oblasti zahteva organiziranost in pogum. V primeru upora proti kolonialni nadvladi pa je potrebna tudi neka vizija svetlejšje prihodnosti v postkolonialnem svetu.« Vzrokov za kolaps Sovjetske zveze tako ne moremo iskati v rebeljonu nad sovjetskimi imperijem razočaranih prebivalcev njegovih republik, kot to počne Simoniti (2011: xiii),⁵⁸ ampak v deliberativni odločitvi sovjetskih političnih elit, ki v njegovi ohranitvi niso videli več smisla (Lieven 2003: 379). Spremeniti se mora dojemanje imperija v metropoli, da se lahko kolonije transformirajo v nacionalne države, ugotavlja Said (1994: 200) – zgolj *levée en masse* koloniziranih ni bil nikoli dovolj. Bolj kot ekscesivno uporabo sile lahko imperijem očitamo konstruiranje namišljenih ljudstev v Afriki, ko so kolonialni upravitelji samovoljno združevali navidez sorodne, a vendarle raznolike jezikovne skupine, da bi jim lažje vladali (Pagden 2003: 160–161). Vendar so tudi pri tej kategorizaciji pomembno vlogo odigrali lokalni posredniki, išoč korist zase (Cooper in Stoler 1997: 11). Ania Loomba (2009: 104) tako na primeru Indije opiše primer krepitve stereotipov iz predkolonialnega obdobja, zato je kasta brahmanov ohranila pozitivno (samo)podobo, že prej zatirani pripadniki različnih plemen pa so tudi v britanskih reprezentacijah ohranili izrazito negativne attribute. Za Burbankovo in Cooperja (2010: 307) je kasni sistem produkt brahmansko-britanskega dialoga brez predhodne zgodovinske realnosti.

Čeprav se je mogoče strinjati z mislijo Williama G. Beasleyja (1987: 258), da je »imperializem kot slon pod rokami slepcov: njegova narava je odvisna od dela, ki ga proučujemo«, bi metodološki preboj v raziskovanju kolonialnih imperijev na Slovenskem manj škodil kot koristil. Vse prerado se pozablja, da narod ni več en, ampak »zgodovinski pojav; sčasoma se je razvijal in spreminjal in bo nekoč prešel ali vsaj izgubil svoj politični in kulturni pomen ter naredil prostor kakšni drugi obliki človeške skupnosti« (Schulze 2003: 105).

odnosi v provincah« (Matsuzato 2007: 7).

54 Celo tako demonski imperij, kot je bil tretji rajh, je postavil infrastrukturne temelje za razmah povojne poljske kemične industrije v Šleziji in z modernizacijo proizvodnje ter dotokom kapitala v Francijo omogočil uspešno povojno proizvodnjo umetnega tekstila. Že v času okupacije med letoma 1940 in 1945 je z nakupi pridelkov omogočil, da se je dansko kmetijstvo ponovno postavilo na noge po recesiji v tridesetih letih 20. stoletja (glej Mazower 2008: 270, 277).

55 V času finančne krize v tridesetih letih 20. stoletja je močno padla cena riža na Japonskem, in njegovi pridelovalci so se morali soočiti tudi s konkurenco znotraj imperija, z uvozom iz Koreje in s Tajvana (Reischauer in Jansen 2005: 96).

56 Kot rezonira Mann, »je težko najti oblast, ki je bodisi pretežno legitimna bodisi pretežno nelegitimna, saj je njeno izvrševanje običajno zelo dvo-
režno« (2005: 7).

57 Dejansko so kolonizirani često cenili evropsko znanje in tehnologije, čeprav so nekateri hkrati izrazito nasprotovali tuji prevladi (glej Loomba 2009: 28, 92). Odzivi koloniziranih na imperije so bili različni, krajevno in časovno pogojeni, zato jih ni primerno »tiščati v isti koš« (glej Howe 2002: 99).

58 V referendumih marca 1991, izvedli so jih v devetih od petnajstih sovjetskih republik, je 76,4 odstotka volivcev glasovalo za ohranitev Sovjetske zveze – volilna udeležba je bila 80-odstotna (Lieven 2003: 379–380).

Viri in literatura

- BARKEY, Karen: Thinking About Consequences of Empire. V: Karen Barkey in Mark von Hagen (ur.), *After Empire: Multiethnic Societies and Nation-Building: The Soviet Union and the Russian, Ottoman, and Habsburg Empires*. Boulder: Westview Press, 1997, 99–114.
- BASKAR, Bojan: Ambivalent Dealings with an Imperial Past: The Habsburg Legacy and New Nationhood in ex-Yugoslavia, 2003; <http://www.theslovenian.com/articles/baskar.pdf>, 27. 5. 2011.
- BASKAR, Bojan: Austronostalgia and Yugonostalgia in the Western Balkans. V: Božidar Jezernik, Rajko Muršič in Alenka Bartulović (ur.), *Europe and its Other: Notes on the Balkans*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2007, 45–62.
- BASKAR, Bojan: Načini potovanja in orientalistično potopisje v avstro-ogrske provinci: Primer Antona Aškerc. *Glasnik SED* 48(3/4), 2008: 24–35.
- BASKAR, Bojan: Babuškini orientalizmi od blizu: Analitični koncept ali komet z zahoda. V: Ksenija Vidmar Horvat in Avgust Lešnik (ur.), *Včeraj in danes: Jubilejni zbornik socioloških razprav ob 50-letnici Oddelka za sociologijo, 1960–2010*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2010, 209–229.
- BEASLEY, William G: *Japanese Imperialism 1894–1945*. Oxford in New York: Clarendon Press in Oxford University Press, 1987.
- BROWN, Keith: *The Past in Question: Modern Macedonia and the Uncertainties of Nation*. Princeton: Princeton University Press, 2003.
- BURBANK, Jane in Frederick Cooper: *Empires in World History: Power and the Politics of Difference*. Princeton: Princeton University Press, 2010.
- BURGWY, James H.: *Imperij na Jadranu: Mussolinijevo osvajanje Jugoslavije 1941–1943*. Mengeš: Ciceron, 2009.
- CÉSAIRE, Aimé: *Razprava o kolonializmu*. Ljubljana: Založba/*cf., 2009.
- COLÁS, Alejandro: *Empire*. Cambridge, Malden: Polity Press, 2008.
- COOPER, Frederick: *Colonialism in Question: Theory, Knowledge, History*. Berkeley: University of California Press, 2005.
- COOPER, Frederick in Ann Laura Stoler: Between Metropole and Colony: Rethinking a Research Agenda. V: Frederick Cooper in Ann Laura Stoler (ur.), *Tensions of Empire: Colonial Cultures in a Bourgeois World*. Berkeley, Los Angeles in London: University of California Press, 1997, 1–56.
- DEL BOCA, Angelo: *Italijani, dobri ljudje?* Ljubljana: Mladinska knjiga, 2007.
- DIALLA, Ada: Empire and Nation: Tensions and Convergences in Russia, 1861–1905, 2006; <http://www.nnet.gr/historein/historeinfiles/histvolumes/hist05/historein5-dialla.pdf>, 10. 2. 2010.
- DOYLE, Michael W.: *Empires*. Ithaca in London: Cornell University Press, 1986.
- ERIKSEN, Thomas Hylland: *Majhni kraji, velike teme*. Maribor: Aristej, 2009.
- FULLER, Mia: *Moderns Abroad: Architecture, Cities and Italian Imperialism*. London in New York: Routledge, 2007.
- GELLNER, Ernest: *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell Publishers, 1997.
- GERASIMOV, Ilya, Serguei Glebov, Alexander Kaplunovski, Marina Mogilner in Alexander Semyonov: In search of a new imperial history, 2006; http://www.zeitgeschicht-online.de/zol/portals/_zf/documents/pdf/abimperio.pdf, 14. 9. 2010.
- GOLDSTEIN, Ivo: *Hrvatska zgodovina*. Ljubljana: Slovenska matica, 2008.
- GRDINA, Igor: Hrast se omaje in hrib, zvestoba Slovincu ne gane. *Zgodovina za vse* 3(1), 1996: 46–56.
- GROTIUS, Hugo: *Svobodno morje*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede in Ministrstvo za zunanje zadeve, 2011.
- HALBWACHS, Maurice: *Kolektivni spomin*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2001.
- HOWE, Stephen: *Empire: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press, 2002.
- JEFFS, Nikolai: Kdaj, kje, zakaj postkolonialne študije. V: Nikolai Jeffs (ur.), *Zbornik postkolonialnih študij*. Ljubljana: Krtina, 2007, 461–503.
- KAMINAGA, Eisuke: Maritime History and Imperiology: Japan's »Northern Fisheries« and the Priamur Governor-Generalship. V: Kimitaka Matsuzato (ur.), *Imperiology: From Empirical Knowledge to Discussing the Russian Empire Societies*. Sapporo: Slavic Research Center Hokkaido University, 2007, 259–273.
- KLEEMAN, Faye Yuan: *Under an Imperial Sun: Japanese Colonial Literature of Taiwan and the South*. Hawai'i: University of Hawai'i Press, 2003.
- KRAMBERGER, Taja in Drago Braco Rotar: *Misliti družbo, ki (se) sama ne misli*. Ljubljana: Sophia, 2010.
- KUMAR, Krishan: Nation-States as Empires, Empires as Nation-States: Two Principles, One Practice? *Theory and Society* 39(2), 2010: 119–143.
- LIBERMAN, Peter: *Does Conquest Pay? The Exploitation of Occupied Industrial Societies*. Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1996.
- LIEVEN, Dominic: *The Russian Empire and Its Rivals*. London: Pimlico, 2003.
- LOOMBA, Ania: *Kolonializem in neokolonializem*. Ljubljana: Orbis, 2009.
- MANN, Michael: *The Sources of Social Power (Volume 1): A history of power from the beginning to A.D. 1760*. Cambridge idr.: Cambridge University Press, 2005.
- MATSUZATO, Kimitaka. Introduction. V: Kimitaka Matsuzato (ur.), *Imperiology: From Empirical Knowledge to Discussing the Russian Empire Societies*. Sapporo: Slavic Research Center, Hokkaido University, 2007, 5–16.
- MAXWELL, Alexandar: Slavic Macedonian Nationalism: From »Regional« to »Ethnic«. *Ethnologia Balkanica* 11, 2007: 127–154.
- MAZOWER, Mark: *Hitler's Empire: How the Nazis Ruled Europe*. New York: Penguin Press, 2008.
- MOTYL, Alexander J.: Thinking About Empires. V: Karen Barkey in Mark von Hagen (ur.), *After Empire: Multiethnic Societies and Nation-Building: The Soviet Union and the Russian, Ottoman, and Habsburg Empires*. Boulder: Westview Press, 1997, 19–29.
- PAGDEN, Anthony: *Peoples and Empires: A Short History of European Migration, Exploration, and Conquest, from Greece to the Present*. New York in Toronto: Modern Library, 2003.
- PARSONS, Timothy H.: *The Rule of Empires: Those Who Built Them, Those Who Endured Them, and Why They Always Fall*. New York: Oxford University Press, 2010.
- REISCHAUER, Edwin O. in Marius B. Jansen: *The Japanese Today: Change and Continuity*. Clarendon: Tuttle Publishing, 2005.
- SAID, Edward W.: *Culture and Imperialism*. New York: Vintage Books, 1994.
- SCHULZE, Hagen: *Država in nacija v evropski zgodovini*. Ljubljana: Založba/*cf., 2003.
- SIMONITI, Iztok: Uvodna razprava: Hugo Grotius in naravno pravo. V: Hugo Grotius, *Svobodno morje*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede in Ministrstvo za zunanje zadeve, 2011, v–xv.
- STOLER, Ann: Mixed-bloods' and the Cultural Politics of European Identity in Colonial Southeast Asia. V: Jan Nederveen Pieterse in Bhikhu Parekh (ur.), *The Decolonization of Imagination: Culture, Knowledge and Power*. London in New Jersey: Zed Books, 1995, 128–148.
- SUNY, Ronald Grigor: The Empire Strikes Out: Imperial Russia, 'National' Identity, and Theories of Empire, 1998; http://www.dartmouth.edu/~crn/crn_papers/Suny4.pdf, 25. 5. 2011.
- VIDMAR, Ičo: Črni Orfej iz stare karibske kolonije. V: Aimé Césaire, *Razprava o kolonializmu*. Ljubljana: Založba/*cf., 2009, 73–97.
- VIDEMŠEK, Boštjan: Vojna proti civilizaciji. Delo, 10. september 2011.
- VON HAGEN, Mark: Empires, Borderlands, and Diasporas: Euroasia as Anti-Paradigm for the Post-Soviet Era. *The American Historical Review* 109(2), 2004: 445–468.
- WALLERSTEIN, Immanuel: *Uvod v analizo svetovnih-sistemov*. Ljubljana: Založba/*cf., 2006.

A "Prison of Nations" Or a Tolerant Political Entity: A Different Conceptualization of the Empire

It may be said that human history is actually the history of empires. However, the label empire is now perceived as an insult since the term contains a pronounced negative connotation both in political and in popular discourses. Nevertheless, recent imperial studies (the so-called imperiology) indicate that equating the empire with Beelzebub is in marked contrast with historical reality. Colonial empires were rather complex political entities. Due to their sheer size and religious and ethnic diversity, they were rarely completely under the control of the elites in colonial metropolises. The lack of both human and material resources forced imperial leaders to govern through intermediaries, which the latter frequently abused in order to enhance their own power and prestige. Even after the introduction of modern means of transportation and of telecommunication systems, communication between power centers and their colonies was rather difficult as commands and directives from the power centers reached the colonies with delay. As a consequence, governors could rule arbitrarily and were frequently more radical toward the colonized than the elite in power centers. Different groups of colonizers pursued in colonies their own particular interests, which led to disputes in the ways of government. Missionaries often complained about the inhumane treatment of indigenous peoples, and indeed of all those who did not fall in the group of colonizers. Nevertheless, studies of empires show that the relations between the colonizers and the colonized were rather ambiguous. Contrary to the belief prevailing in postcolonial studies, the colonized peoples were indeed agents of their actions, naturally within the prevalent social structures of that time.

TIROLSKA ARHITEKTURNA DEDIŠČINA V VASEH ZGORNJE SELŠKE DOLINE¹

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izveček: V prispevku avtor izhaja iz domneve, da so zaradi sorodnih zgodovinskih in naravnogeografskih danosti nekateri objekti v Zgornji Selški dolini podobni objektom iz Zgornje Pustarške doline (nem. *Hochpustertal*) (ital. *Alta Pusteria*) na Južnem Tirolskem (*Südtirol*). Za potrditev hipoteze o podobnosti objektov avtor na podlagi petih vidikov formalne zasnove med seboj primerja posamezne arhitekturne strukture z obeh območij. Izbrane objekte Zgornje Selške doline prav tako primerja z lokalno in s širšo regionalno gradnjo. Izkaže se, da imajo objekti v zgornjem delu Selške doline veliko skupnih elementov s strukturami iz zgornjega dela Pustarške doline in Baške grape, medtem ko je število skupnih elementov z lokalnim škofjeloškim hišnim tipom in regionalnim gorenjskim hišnim tipom zanemarljivo.

Ključne besede: tirolska arhitektura in urbanistična dediščina, Zgornja Selška dolina, Pustarška dolina (nem. *Hochpustertal*) (ital. *Alta Pusteria*), tirolska gradnja, arhitekturna tipologija

Uvod

Pod strmimi vrhovi Ratitovca so na terasastih pobočjih raztresene vasi: Zgornja ter Spodnja Sorica, Ravne, Torka, Zabrd, Zgornje ter Spodnje Danje in Prtovč. Zaradi zgodovinskih ter naravnogeografskih danosti so bile vasi po Strategiji prostorskega razvoja Slovenije iz leta 2004 »uvrščene med območja, ki veljajo kot prepoznavna območja Slovenije z vidika kulturnega in simbolnega pomena pokrajine« (Kopač 2004: 55–56). Vendar pa je na to območje treba gledati v širšem kontekstu, saj tukajšnja arhitekturna dediščina kaže pomembne vplive freisinške kolonizacije izpred več kot 800 let.

Tipološka klasifikacija arhitekture oziroma nepremične kulturne dediščine na nekem območju je težko določljiva, saj je arhitektura živ organizem in se na dolgi rok nenehno spreminja. S pravilno zastavljeno metodologijo pa je v danem prostoru posamezne dominantne objekte, ki so v današnjem času že povečini zaščiteni in se na dolgi rok niso bistveno spreminjali, mogoče primerjati med seboj ter s pomočjo izsledkov določiti njihovo tipologijo. Na podlagi kritičnega vrednotenja zgodovinskih virov in tipološke analize objektov raziskava dokazuje obstoj tirolske arhitekturne dediščine v Zgornji Selški dolini.

Dokazovanje obstoja tirolske arhitekturne dediščine je strukturirano tako, da raziskava najprej analizira arhitekturne razvojne faze v Zgornji Selški dolini in Pustarški dolini, na podlagi katerih so prikazani skupni elementi ter tipološke podobnosti v gradnji. Na podlagi izbranih vidikov formalne zasnove (število nadstropij, postavitve vhodov, notranje stopnišče), gospodarske dejavnosti lastnika in funkcije objekta so analizirane strukture

Abstract: The paper suggests that, due to their similar historical and geographical features, there are some similarities between certain buildings in Zgornja Selška Dolina, Slovenia and those in the valley of Alta Pusteria (Hochpustertal in German) in South Tyrol. To confirm this hypothesis, the author selected five aspects of the formal design for comparison of architectural features in both areas. The selected objects in Zgornja Selška Dolina were also compared with the local as well as more distant regional architectural features. According to these comparisons, the objects in Zgornja Selška Dolina have many common elements with the structures of the upper part of Alta Pusteria as well as with the ones in Baška Grapa, Slovenia; on the other hand, the number of shared elements with the local Škofja Loka house type as well as with the regional house type of Gorenjsko is quite negligible.

Key Words: Tyrolean architecture and urban planning heritage, Zgornja Selška Dolina, Alta Pusteria (Hochpustertal in German), Tyrolean construction, architectural typology

iz Zgornje Selške doline ter izvedena primerjava z lokalno in regionalno arhitekturo. S tem se ovrže tipološka podobnost med tirolsko arhitekturo domačije Gajgar v Zgornjih Danjah, Štihlno-vo hišo v Zgornji Besnici, ki predstavlja škofjeloški tip gradnje, in Pocarjevo domačijo v Zgornji Radovni, ki predstavlja gorenjski tip gradnje.

Ključni dokaz, na podlagi katerega lahko potrdimo obstoj tirolske arhitekturne dediščine v zgornjem delu Selške doline, pa je poleg primerjave arhitektur iz Pustarške doline tudi tipološka primerjava z objekti v Baški grapi, saj na podlagi podatkov o srednjeveški kolonizaciji vemo, da so se prebivalci iz Pustarške doline naselili tudi na to območje.

Stanje raziskav

Raziskovalci ljudske kulture v preteklih stoletjih območju zgornjega dela Selške doline niso namenili posebne pozornosti. Tendence v raziskovanju se je spremenila v začetku petdesetih let 20. stoletja.

Prvi, ki se je sistematično lotil raziskovanja zgodovine zgornjega dela Selške doline, je bil Pavle Blaznik. V svoji disertaciji se je podrobneje ukvarjal s problematiko kolonizacije Selške doline, ki jo je pozneje razširil tudi na celotni teritorij nekdanjega škofjeloškega gospostva. Dognanja in opažanja s terena je povzel in nadgradil s podatki, ki jih je našel v urbarjih iz Škofje Loke, Freisinga in Münchna, vse znanje pa je združil v monografskem delu *Škofja Loka in Loško gospostvo* (1973). Naslednji raziskovalci, ki so se podrobneje ukvarjali z ozemljem zgornjega dela Selške doline, so bili pretežno etnologi. Najobsežnejši opus med vsemi lahko pripišemo Francetu Planini, katerega najodmevnejše delo je nedvomno monografska publikacija *Škofja Loka s Poljansko in Selško dolino*. Planina je bil več let tudi urednik strokovnega zbornika *Loški razgledi*, v katerem je objavil zajeto število člankov o območju preučevanja (1967, 1971). Med

¹ Članek je nadgradnja diplomske naloge (Markelj 2009). Za pomoč ter sodelovanje pri raziskavah, nastajanju članka in pisanju diplomske naloge se najlepše zahvaljujem mentorici doc. dr. Heleni Seražin, prof. dr. Vitu Hazlerju in Juretu Rejcu, kustosu v Muzeju Železniki.

pomembnejše raziskovalce kulturne dediščine ter navad lahko umestimo tudi Ivana Kejžarja, ki je v svojem delu *Grohar in soriška dediščina* (2008) zbral in opisal pomembnejše objekte kulturne dediščine v Sorici in okolici ter na podlagi pričevanj domačinov opisal nekatere že pozabljene obrti.

Pomoč pri iskanju ter klasifikaciji podatkov ponuja tudi franciscejski kataster za Kranjsko (L 341, k. o. Sorica, L 27, k. o. Danje ter L 237, k. o. Zali Log) in jožefinska vojaška karta (zemljevidi št. 156, 155 in 157). Na slovenskem ozemlju se je z raziskovanjem alpske stavbne tipologije v prejšnjem stoletju ukvarjalo veliko raziskovalcev. Med prvimi, ki je tipološko opredelil hiše na Gorenjskem, je bil Aleksej Nikolajevič Haruzin (1903). Leta 1930 je študijo o alpski hiši na Slovenskem napisal Stanko Vurnik, bil pa je tudi prvi, ki je sistematično tipiziral hišne tipe na Slovenskem. Tipizacijo v svojih publikacijah povzemajo: Anton Melik, ki je leta 1954 napisal knjigo *Slovenski alpski svet*, Rajko Ložar v svojem delu *Narodopisje Slovencev* iz leta 1944 in Vilko Novak, ki je leta 1952 v *Slovenskem etnografu* objavil članek o ljudskem stavbarstvu v slovenski etnologiji ter v *Loških razgledih* članek o ljudski kulturi v Selški dolini (1957). Preučevanje stavbne tipologije pa se tu ni ustavilo, saj so jo dopolnili še Ivan Sedej z disertacijo *Kmečko stavbarstvo na slovenskem alpskem ozemlju od začetka 16. stoletja do konca 19. stoletja* (1966), Peter Fister, ki je izdal *Glosar arhitekturne tipologije* (1993) in Vito Hazler z delom *Podpreti ali obnoviti* (1999).

Ker med najbolj citirane avtorje o stavbni tipologiji sodita Anton Melik in Vilko Novak, ki sta skladno z geografsko razčlenitvijo Slovenije tudi tipološko klasificirala arhitekturo severozahodnega dela dežele na alpski oziroma gorenjski tip ter na škofjeloški tip gradnje, se tudi pričujoči članek podrobneje osredotoča na njuno klasifikacijo.

Geografski in zgodovinski opis območja

Razgibanost pokrajine pod Ratitovcem je v stoletjih srednjeveške kolonizacije – in še danes – pomembno vplivala na življenje vaških prebivalcev. Zgornji del Selške doline je po Meliku (1954) zaradi svojih naravnogeografskih dejavnikov, podnebja in lege uvrščen v alpski prostor. »Južno ob Jelovici leži Selška dolina, ki pripada sicer v vsem obsegu že predelu predalpskega škofjeloškega hribovja, a je v svojem zgornjem delu zarezana neposredno v Julijske Alpe« (Melik 1954: 49).

Zaradi geografske lege in strmih bregov je bil zgornji del doline vse do 13. stoletja neposeljen. To potrjujejo tako listine ob ustanovitvi loške fevdalne posesti znotraj freisinškega ozemlja kot tudi leta 1291 propadle hube na Škofinah (škofovska posest). Zaradi neugodne lege za poselitev so freisinški škofi v 13. stoletju s svojih matičnih posestev na Tirolskem na območje zgornjega dela Selške doline naselili ljudi iz okolice Innichna. Gorske vasice so tako začele nastajati že konec 13. stoletja, ko so freisinški škofi v te kraje naselili nemške prebivalce iz Zgornje Pustarške doline na Južnem Tirolskem. Hkrati so Tirolce iz Pustarške doline naselili tudi na strma pobočja Baške grape, le da so jih tja naselili oglejski patriarhi.

Leta 1291, najverjetneje pa tudi že prej, saj je bil leta 1286 v Sorici urejen poseben 'urad za spremljanje kolonizacije' (*Officium Zeurits*), naj bi zaradi sorodnih življenjskih razmer in tehnik obdelovanja tal na strmih pobočjih na ozemlje pod Ratitovcem prišli moški prebivalci iz nekaterih gorskih predelov Innichna. Med domačini se je o naselitvi v vasi pod Ratitovcem ohranilo tudi

pričevanje. »Spomin na prvotno domovino nemških priseljenčev je bil med prebivalstvom živ dolga stoletja. Saj je odhajalo do polpretekle dobe na vsaka tri leta odposlanstvo iz Sorice v Innichen, na božjo pot, kjer so v tamkajšnji stolni cerkvi izročali darila, ki naj bi jih zaščitila pred neprijetnostmi in mrčesom. To darilo so imenovali Käfergeld« (Blaznik 1973: 39). Do današnjih dni so se iz časa srednjeveške kolonizacije ohranili tudi delno poslovenjeni priimki, ki jih je mogoče najti v vaseh pod Ratitovcem in okolici, kamor so se prenesli s porokami. Med omenjenimi priimki so najpogostejše različice Freljih (nem. *Fröhlich*), Gajger (*Geiger*), Gaser (nem. *Gasser*), Gortner (nem. *Gertner*), Kofler (nem. *Kofler*), Markelj (nem. *Märthl*), Taler (nem. *Thaler*). Gorske vasice na strmih pobočjih so se le malo spreminjale, saj so zaradi slabih prometnih povezav in težke dostopnosti ostale izolirane. Prebivalci so razvili tudi posebno govorico, ki pa se je po pričevanju Jureta Rejca (2010) ohranila vse do leta 1950.² Gospodarska dejavnost je temeljila predvsem na samooskrbnem kmetijstvu, gozdarstvu v domačem gozdu – *kösti* in planšarstvu nad vasmí.³ Iz loških urbarjev je razvidno, da je število vaških prebivalcev le počasi raslo, število hub pa se v tem delu doline v stoletjih ni bistveno povečevalo.

Ljudje v vaseh Zgornje Selške doline so dolgo ohranjali šege in navade svojih tirolskih prednikov, s čimer so se še dodatno razlikovali od širše okolice. Tudi arhitektura je bila drugačna, saj v celotnih Julijskih Alpah, z izjemo Baške grape, ni podobnih struktur. Enake geografske razmere, podnebje in kultura so narokovali, da so prebivalci pod Ratitovcem v začetnem obdobju po naselitvi gradili podobno kot njihovi rojaki na Tirolskem. Prve gradnje so tako začele nastajati najpozneje okrog leta 1280. V prvi razvojni arhitekturni fazi so si bili objekti med Selško in Pustarško dolino močno podobni, saj so prebivalci obeh dolin uporabljali podobne materiale in tehnike gradnje, kar lahko s pomočjo arhitekturne analize objektov zasledujemo še vse do reform Marije Terezije in Jožefa II. (2 faza). V začetku 19. stoletja je v arhitekturi tako Pustarške kot Selške doline prišlo do sprememb. Opazen je razkorak v uporabi novejših materialov in tehnik gradnje (3. in 4. faza). Tudi danes se arhitektura med dolinama razlikuje, saj nanjo vplivajo različni vidiki, od zakonodajnih in upravnih do sprememb namembnosti objektov, ki tudi v gorskih vaseh vedno bolj postajajo le bivališča oziroma objekti, namenjeni turistični dejavnosti.

Razvoj tirolskega tipa hiše v Selški dolini

1. faza: od okoli leta 1200 do okoli leta 1450

V najzgodnejši fazi, iz katere je ohranjenih le malo virov,⁴ je bila hiša preprosta, večcelična zgradba, postavljena na strmo pobočje ali pa na umetno oziroma naravno ustvarjeno teraso na pobočju.

2 Jure Rejc, kustos v Muzeju Železniki, je preučeval posebnost nemškega dialekta v vaseh pod Ratitovcem.

3 Planšarije na območju zgornjega dela Selške doline so poimenovane po vasi Sorica – Soriška planina, po nemški besedi 'tvoje' (nem. *daine*) oziroma delno poslovenjeni verziji Dinarska planina in po nemški besedi 'vaše' (nem. *iren*) oziroma delno poslovenjeni verziji *im*.

4 Ohranjeni so le statistični podatki iz loškega urbarja iz leta 1291, ki nam pomagajo določiti natančno število hub na ozemlju Zgornje Selške doline. Prav tako je ohranjena tudi letnica zidave hiše na Thurschentalerjevi domačiji v Pustarški dolini (1448). Na podlagi omenjene letnice je klasificirano tudi obdobje, in sicer med 1. in 2. razvojno fazo.

Slika 1: Lesena struktura v Zgornjem delu Pustarške doline.
Foto: Miha Markelj, Sexten/Sesto, Südtirol/Alto Adige, julij 2009

Slika 3: Tschurtschenthalerjeva domačija.
Foto: Miha Markelj, Sexten/Sesto, Südtirol/Alto Adige, januar 2009

Slika 2: Domačija Gajger.
Foto: Miha Markelj, Zgornje Danje, julij 2009

Slika 4: Domačija z lesenim mostom za dostop v podstrešne prostore.
Foto: Miha Markelj, Sexten/Sesto, Südtirol/Alto Adige, julij 2009

Hišo, v celoti zgrajeno iz lesa, so vedno postavili na prisojno stran hriba, s čelno stranjo obrnjeno proti dnu doline. V tej fazi kamnitih temeljev najverjetneje še ni bilo. Okna na hiši so bila majhna, kar je bilo pomembno za akumuliranje toplote v prostoru. Hiša je imela s skodlami krito ozko in strmo ostrešje, da bi velike količine snega čim hitreje zdrsele s strehe. V najzgodnejši fazi je bil prostor za živino v isti stavbi, vendar v prostoru, ločenem od bivališča ljudi, v podstrešnih prostorih – *dahu* pa so shranjevali seno. Sorodne strukture prvotnih hiš je danes mogoče prepoznati v najstarejših senikih, ki so bili grajeni na podoben način kot najzgodnejša bivališča (Slika 1).

2. faza: od okoli leta 1450 do okrog leta 1800

Lep primer gradnje objektov do leta 1800 je domačija Gajger v vasi Zgornje Danje nad Selško dolino. V primerjavi s Tschurtschenthalerjevo domačijo nad vasjo Sexten (ital. *Sesto*) v Pustarški dolini lahko vidimo, da sta pri obeh usklajena čas nastanka ter lokacija postavitve (Slik 2 in 3). V tej razvojni fazi se je tirolski tip hiše zvišal in razširil v dolžino in širino. Širina hiše je bila odvisna od naklona pobočja; večji je bil naklon, ožja je bila struktura. Tako so bile tiste hiše, ki so stale visoko na pobočju, praviloma ožje od tistih, ki so stale bližje dolinskemu dnu, saj je imela struktura v dnu doline več prostora za gradnjo ter bolj

stabilno podlago kot tista, grajena na pobočju. Vzorčni primeri domačij, grajenih na pobočju, so v vasi Zgornje Danje. Na širino hiše je vplivalo tudi umetno nasutje ali umetna gradnja terase na pobočju, *hebel*,⁵ ki je statično omogočil gradnjo širše hiše. V tem času je bila hiša že delno zidana, s kamnitimi temelji in z večjim številom notranjih prostorov. Še vedno pa je ostajal v prednjem, čelnem delu hiše, ki je gledal proti dolini, bivalni prostor za ljudi, v zadnjem delu hiše pa prostor za živino (v večini primerov gre le za en prostor). V podstrešnih prostorih so shranjevali seno. Prav tako so pri taki hiši vidni različni vhodi vanjo, saj notranjih stopnic v tem času ni bilo. Najnižji vhod je na prednji čelni strani, ki gleda proti dnu doline in vodi v klet – *keler* ali v poznejših obdobjih v domačo delavnico. Drugi vhod je bil s strani in je vodil v bivalni del hiše, tretji vhod, ki je vodil v zgornji del hiše, pa je lahko prav tako s strani ali pa v zadnjem delu hiše s pobočja. Njegova postavitev je bila odvisna od naklona pobočja in od velikosti hiše. Zadnji, četrti vhod na senik – *dah* je bil vedno v zadnjem delu hiše, vstop vanj pa je bil mogoč neposredno s

5 Narečno besedo *hebel* domačini še v današnjem času uporabljajo za pomenovanje določenega pobočja ali hribovitega sveta. Zelo pogosto se v tem kontekstu uporablja tudi besedna zveza *unter hebel*, s katerim so poimenovali 'pobočje pod hribom'.

Slika 5: Domačija Zgornjega Trojarja.
Foto: Miha Markelj, Zgornje Danje (zaselek Trojar), oktober 2008

Slika 6: Domačija Zgornjega Trojarja.
Foto: Miha Markelj, Zgornje Danje (zaselek Trojar), oktober 2008

pobočja ali pa čez leseni most (Slika 4.) V Zalem Logu, kjer pobočje ni bilo tako strmo, so ljudje seno v prostor pod streho nakladali s vilami, neposrednega dostopa do senika pa ni bilo. Domačija Gajger je imela glavni vhod s strani tako kot domačija Tschurschentaler. Strehe so bile še vedno pokrite s škodlami, vendar so jih v Selški dolini v začetku 18. stoletja začele zamenjevati škrilaste kritine.⁶ Tudi zato je Gajgerjeva hiša v Zgornjih Danjah še danes pokrita s škriplom. Za hiše, kot sta Gajgerjeva in Tschurschentalerjeva, je bil značilen tudi velik zatrep, redkokateri hiša pa je v tem času imela neposredno pod zatrepom tudi zunanji balkon. Ta se je začel v večji meri pojavljati v poznejših obdobjih.

3. faza: čas izvajanja zemljiških reform Marije Terezije in Jožefa II.⁷ (1717–1790)

V tretji in četrti fazi sta se na preučevanem ozemlju pojavila dva tipa domačij (Slika 12). Delitev je bila odvisna od premoženjskega stanja lastnikov: tisti bogatejši, ki so lahko zemljiške reforme Marije Terezije in Jožefa II. spoštovali,⁸ so si poleg bivanjskega zgradili še gospodarsko poslopje. Revnejši prebivalci, ki te reforme niso bili sposobni izvesti, pa so imeli še naprej gospodarske in bivanjske prostore pod isto streho.

Med bogatejša domovanja iz tistega časa v zgornjem delu Selške doline lahko umestimo domačijo Zgornjega Trojarja (Sliki 5 in 6), v Pustarški dolini pa Geigarjevo domačijo (Slika 7). V tej fazi se torej pojavita dva tipa funkcijsko ločene arhitekture. Videz bivanjskega objekta se v tem kratkem obdobju ni bistveno spremenil, tako po formi kot po funkciji je objekt ostal enak. V

nekaterih primerih so na Tirolskem in v Zgornji Selški dolini dodajali le odprtine v zatrepu, prav tako pa so začeli nastajati prvi balkonski nastavki. Gospodarska poslopja, ki so se pojavila v tem času, pa so se med obema deželama po obliki zelo razlikovala; v zgornjem delu Selške doline so tako kot stanovanjska poslopja naslonjena ob pobočje in imajo tri različne vhode, ker so po večini še brez notranjega stopnišča; na vhode pa sta prav tako kot pri stanovanjski hiši vplivala višina gospodarskega objekta in naklonski kot pobočja. Prvi vhod je s strani, skozenj se je dostopalo do hleva. Drugi vhod je bil lahko prav tako s strani, vendar nadstropje višje kot prvi. V drugem nadstropju so hranili orodje, prav tako pa sta bili tam lahko tudi drvarnica ali shramba – *speisen*. Vhod je bil lahko tudi zadaj, s pobočja. Zadnji, tretji vhod, skozi katerega se je s pobočja vstopalo na senik, je bil vedno z zadnje strani. Na Tirolskem je bilo gospodarsko poslopje večinoma leseno z majhnimi okenskimi odprtinami in enako razporeditvijo vhodov v poslopje kot v Selški dolini. Funkcija obeh poslopij je bila še vedno ista, vendar pa je bila oblika že povsem drugačna. Tipičen primer take gradnje je gospodarski objekt domačije Geigar, ki se loči po tem, da ima večje število okenskih odprtin, podaljšan strešni zatrep, ki omogoča gradnjo balkona, na katerem se je sušilo seno pred spravilom na senik. Na podlagi različne gradnje objektov lahko sklepamo, da so stiki prebivalcev iz zgornjega dela Selške doline s prvotno domovino izrazito upadli, gravitacijsko območje pa se je vedno bolj nagibalo proti Škofji Loki in ne več proti Innichnu.⁹ Razlike v obliki gospodarskih objektov je mogoče interpretirati tudi na podlagi kontinuitete gradnje, ki se je ohranjala stoletja. Prebivalci zgornjega dela Selške doline so si hišo s skupnim gospodarskim objektom že znali sezidati na podlagi izročila svojih prednikov, vendar pa od njih niso pridobili znanja za gradnjo samostojnega

6 V času pokrivanja streh s škriplom se je med domačini ustvarilo poimenovanje, da gredo *škrl pokrivi* (Markelj 2004).

7 Marija Terezija je vladala med letoma 1717 in 1780, Jožef II. pa med letoma 1780 in 1790.

8 Zemljiške reforme so zidavo pomožnih gospodarskih objektov utemeljevale z izboljšanjem higiene in s tem z izboljšanjem zdravstvenega stanja prebivalstva.

9 Stiki s prvotno domovino so od začetka naselitve do 19. stoletja postajali manj pogosti, saj je takrat prišlo do sekularizacije ozemlja freisinških škofov, s tem pa tudi do novih upravnih reform, ki so tudi ljudi s podratovskih vasi vedno bolj povezovali z upravnim središčem Škofjo Loko.

Slika 7: Geigerieva domačija.

Foto: Angelika Burgmann, Innichen/San Candido, Südtirol/Alto Adige, februar 2008

Slika 9: Štihlova hiša.

Foto: skiciral Miha Markelj, po predlogi (Fister, 1993: 24), Zgornja Besnica, junij 2009

Slika 8: Domačija Habjan.

Foto: Helena Seražin, Zali Log, avgust 2009

Slika 10: Pocarjeva domačija.

Foto: Miha Markelj, Zgornja Radovna, avgust 2008

gospodarskega posloplja, zato so načrte in ideje za njegovo gradnjo črpali iz bližnje okolice. Veliko razliko je mogoče opaziti tudi v pomožnih gospodarskih objektih – kozolcih, saj imajo ti v Zgornji Selški dolini zidane nosilne stebre, v Zgornji Pustarški dolini pa je celoten objekt lesen.

4. faza: druga polovica 19. stoletja

V drugi polovici 19. stoletja je na Tirolskem vidna kontinuiteta gradnje enakih stanovanjskih struktur kot stoletje pred tem. Dozidavali so le balkone, ki pa funkcionalno niso imeli pomembnejše vloge. Vzorčni primer sta domačiji Raut in Egarthof v vasi Sexten. Na arhitekturo zgornjega dela Selške doline pa so v tem času močno vplivala bližnja mesta in trgi (Železniki, Škofja Loka), saj so se na fasadah bogatejših hiš pojavljali tipični meščanski ornamenti: polkrožno zaključeni portali iz zelenega tufa, železne rešetke – *gautre* na okenskih odprtinah ter zidana notranja stopnišča. Takrat se je na tem območju razmahnilo tudi škrlarstvo, ki je škodlaste strehe nadomestilo s kamnitimi. Omenjena obrt se je najbolj razširila v Zalem Logu, zaradi blagostanja, ki ga je prinesla, pa je tu največje število hiš z meščanskimi elementi. Tipičen objekt takega načina gradnje je domačija Habjan na Zalem Logu številka 12 (Slika 8). V tej fazi se je po-

dobnost med objekti Zgornje Selške doline in Pustarške doline zelo zbrisala, število skupnih elementov pa se je zmanjšalo. Pomembna sprememba pri novogradnjah v tem času, ki dokazuje arhitekturno neskladje med objekti, je tudi drugačna orientacija objekta glede na pobočje – *hebel*; pred tem je bil na pobočje postavljen z ožjo stranico, po novem pa so ob pobočje postavljeni z daljšo stranico.

5. faza: od začetka 20. stoletja do danes

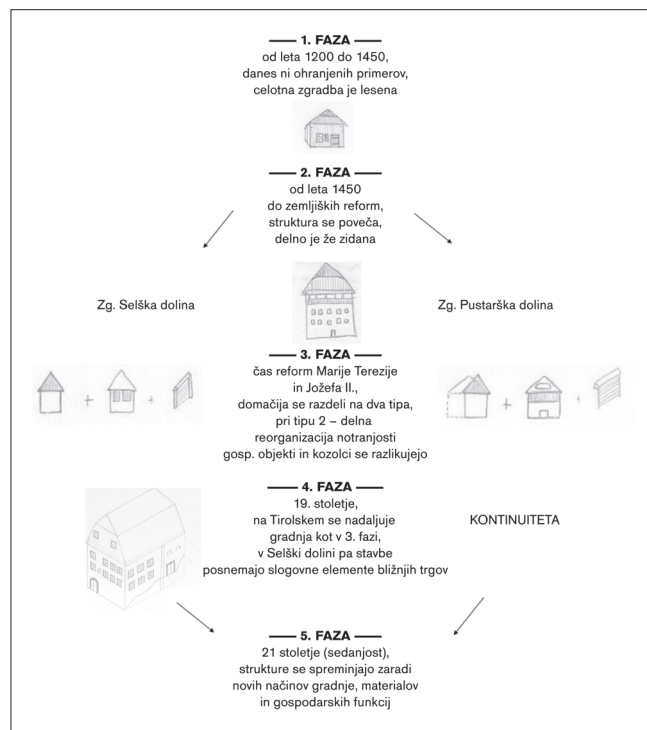
Podobnost med hišami na Tirolskem in v Zgornji Selški dolini je v peti razvojni fazi ob podrobnejši primerjavi opazna le še pri peščici hiš, saj se jih zaradi novih materialov, različne zakonodaje v obeh državah in različne funkcionalnosti objektov ne da več primerjati. Skupnih je ostalo bore malo elementov, spremenila pa se je tudi namembnost. Kmetije v Pustarški dolini so se preoblikovale v smeri turističnega razvoja, v Zgornji Selški dolini pa v počitniške hiše (Slika 12).

Kljub novim materialom in tehnikam gradnje so se nekatere kmetije ohranile vse do današnjih dni.¹⁰ Lep primer je domačija

¹⁰ Seznam objektov tirolske arhitekturne dediščine na območju zgornjega dela Selške doline je na koncu članka.

Slika 11: Domačija nad Baško grapo.
Foto: Miha Markelj, Stržišče, junij 2009

Slika 12: Shematski prikaz razvoja tirolskega tipa hiše v Selški dolini
Avtor: Miha Markelj

Gajger v Zgornjih Danjah (Slika 2). Če jo primerjamo s Štihlovo hišo v Zgornji Besnici (škofjeloški tip) (Slika 9) in Pocarjevo domačijo v Zgornji Radovni (gorenjski tip) (Slika 10), lahko med njimi opazimo tipološke razlike.

Hiše gorenjskega tipa so po večini zgrajene iz lesa, vendar se je do danes ohranilo le še malo takih hiš. Tipična značilnost vseh hiš na Gorenjskem so majhna okna z železnimi mrežami – *gautrami* in s polkrožnim vhodnim portalom. Zunanje stene so velikokrat poslikane z nabožnimi podobami in s cvetličnimi motivi, strehe pa so strme dvokapnice na čop, pokrite s slamo ali škodlami (Novak 1952). Medtem ko je značilnost gorenjskega tipa hiše pritličnost, je hiša škofjeloškega tipa zidana nadstropna stavba z visokim strešnim zatrepom. Dvokapna streha je krita s skrilom ali korci in tako kot gorenjska hiša postavljena v dolino na ravno ploskev.

Iz loškega urbanarja je razvidno, da so bile na mestu današnje vasi Zgornje Danje leta 1501 vrisane štiri hube, to so štiri velika stanovanjska poslopja z enim samim objektom (Blaznik 1973: 426). Omenjeno stanje je ostalo nespremenjeno vse do leta 1763, saj so na jožefinski vojaški karti na tem območju vrisana le štiri zidana stanovanjska poslopja, med njimi Gaigarjeva hiša. Datacija Pocarjeve domačije je lažja, saj so v hiši našli dokument iz leta 1609, ki govori o prepisu lastništva omenjene hiše.¹¹ Nastanek Štihehnove hiše je umeščen v drugo polovico 18. stoletja (Potokar 2002).

Domačija Gaiger stoji v vasi Zgornje Danje na strmem pobočju na nadmorski višini 1.245 m. Štihehnova hiša v Zgornji Besnici je

nekoliko oddaljena od vaškega središča, saj stoji ob glavni cesti, ki pelje proti Zgornji Besnici. Postavljena je na ravninskem delu, tako kot Pocarjeva domačija v zgornjem delu doline Radovne. Gajgerjeva hiša ima zaradi postavitve na pobočje nivojske vhode v hišo in je brez notranjega stopnišča, kar je na splošno značilno za hiše na Tirolskem, medtem ko imata Pocarjeva in Štihehnova domačija le vhode v pritličje in na notranje stopnišče. Tudi število nadstropij je največje pri domačiji Gaiger. Hiša je dvonadstropna s podstrešjem, Štihehnova domačija ima eno nadstropje, Pocarjeva domačija pa je pritlična. Vsi trije objekti so rabili bivanju družine, le pri domačiji Gaiger je bila bivanjska funkcija združena z gospodarsko (Tabela 1).

Pod vrhovi Črne prsti je na nadmorski višini 745 m vas Stržišče nad Baško Grapo. Stavbe in lega vasi spominjajo na Zgornje Danje, Zabrdno ali Ravne, saj so objekti umeščeni na naravnih ledeniških terasah nad dnem doline. Med maloštevilnimi hišami, ki so ohranile podobo izpred 19. stoletja, je domačija številka 18 (Slika 11), ki jo po primerjavi lahko postavimo ob bok domačiji Zgornji Trojar v Selški dolini, obe pa sta podobni hiši Tschurschentaler v Pustarški dolini.

Objekti so v vseh treh primerih orientirani glede na strmo pobočje nad dolino, zato imajo tudi nivojske vhode v objekt in veliko število nadstropij, nobena od hiš pa nima notranjega stopnišča. Funkcija objekta in gospodarska dejavnost sta v vseh primerih enaki. Po tipološki strukturi lahko za vse tri objekte trdimo, da so nastali v drugi razvojni fazi tirolskega tipa hiše. Za domačijo Zgornjega Trojarja in Tschurschentalerjevo domačijo lahko to dokažemo tudi na podlagi letnic nastanka, medtem ko je prvo omembo hiše v Stržišču na tem območju mogoče zaslediti šele na jožefinski vojaški karti (18. stoletje). Verjetno je hiša na tem mestu obstajala že pred to letnico, vendar drugih zanesljivih po-

11 »Pocarjeva domačija danes velja za eno najstarejših hiš na zgornje-savskem območju Triglavskega narodnega parka« (Bizjak 1999: 8).

	Domačija Gajgar (tirolski tip)	Štiheleova hiša (škofjeloški tip)	Pocarjeva domačija (gorenjski tip)
Časovni nastanek objekta	1501 – 1763	2. polovica 18. stol.	pred letom 1609
Postavitev objekta v prostoru	1.245 metrov visoko na pobočju nad dolino	na dnu doline na ravnini	na dnu doline na ravnini
Št. nadstropij v objektu	dvonadstropna stavba	enonadstropna stavba	pritlična stavba
Vhodi v objekt	nivojski vhodi v objekt	en glavni vhod v pritličju	en glavni vhod v pritličju
Notranje stopnišče	ne vsebuje	vsebuje	vsebuje
Gospodarska dejavnost lastnika objekta	poljedelstvo in živinoreja	poljedelstvo in živinoreja	poljedelstvo in živinoreja
Funkcija objekta	stanovanjska in gospodarska	stanovanjska	stanovanjska

Tabela 1: Primerjava Gajgarjeve domačije, Štiheleove hiše in Pocarjeve domačije na podlagi izbranih arhitekturnih elementov.

Vir: Lastni prikaz

	Domačija Zgornji Trojar	Stržišče, hiša št. 18.	Tschurschentalerjeva domačija
Časovni nastanek objekta	1501	18. stoletje	1448
Postavitev objekta v prostoru	1.235 m visoko na pobočju nad dolino	745 m visoko na pobočju nad dolino	1.515 m visoko na pobočju nad dolino
Št. nadstropij v objektu	dvonadstropna stavba	dvonadstropna stavba	tronadstropna stavba
Vhodi v objekt	nivojski vhodi v objekt	nivojski vhodi v objekt	nivojski vhodi v objekt
Notranje stopnišče	ne vsebuje	ne vsebuje	ne vsebuje
Gospodarska dejavnost lastnika objekta	poljedelstvo in živinoreja	poljedelstvo in živinoreja	poljedelstvo in živinoreja
Funkcija objekta	stanovanjska in gospodarska	stanovanjska in gospodarska	stanovanjska in gospodarska

Tabela 2: Primerjava Domačije Zgornji Trojar, hiše iz Stržišča številka 18 in Tschurschentalerjeve domačije na podlagi izbranih arhitekturnih elementov.

Vir: Lastni prikaz

	Zgornji del Selške doline		Škofjeloško hribovje		Zgornjesavska dolina	
1200–1450	tirolski arh. tip		gorenjski tip		gorenjski tip	
1450–1800	tirolski arh. tip		gorenjski tip		gorenjski tip	
Čas zemljiških reform	revni prebivalci tirolski arh. tip	bogati prebivalci tirolski arh. tip + škofje. tip	revni prebivalci tirolski arh. tip	bogati prebivalci tirolski arh. tip + meščanski elementi	škofjeloški tip	gorenjski tip
Druga polovica 19. stol.	Revni prebivalci tirolski arh. tip	bogati prebivalci škofje. tip	revni prebivalci tirolski arh. tip	bogati prebivalci idrijsko-cerkelj. tip	škofjeloški tip	gorenjski tip

Tabela 3: Tipološki razvoj arhitekture na območjih raziskave od leta 1200 do danes.

Tirolska arh. – tirolska arhitektura, škofje. tip – škofjeloški arhitekturni tip, idrijsko-cerkelj. tip – idrijsko-cerkljanski arhitekturni tip.

Vir: Lastni prikaz

datkov razen vojaške karte ni, ker se urbarji s tega območja niso ohranili (Tabela 2).

Na podlagi primerjalne analize lahko ugotovimo, da so objekti tipološko usklajeni z vsemi točkami raziskave, kot potrjuje hipoteza o istem izvoru arhitekturne dediščine v Selški dolini in v Baški grapi ter utemeljuje obstoj tirolske arhitekturne dediščine ne le v zgornjem delu Selške doline, temveč tudi v širšem prostoru pod vrhovi južnih bohinjskih gora na Tolminskem.

Sklep

Analiza visokogorskih kmetij in njihovih elementov v zgornjem delu Selške doline je pokazala na obstoj tirolske arhitekturne dediščine. Dosedanje raziskave so materialno kulturo zgornjega dela Selške doline klasificirale kot škofjeloški tip gradnje, vendar zgodovinska komponenta in podrobna analiza posameznih tipov alpske arhitekture tej klasifikaciji nasprotujeta.

Stavbe z območja Škofje Loke in širše gorenjske regije so po-

stavljene v doline, zato nimajo nivojskih vhodov v objekt, prav tako so objekti pritlični oziroma enonadstropni z notranjim stopniščem. Tudi namembnost objektov se razlikuje od tiste, ki jo imajo objekti v zgornjem delu Selške doline, ki se tipološko naslanjajo na tirolsko arhitekturo Zgornje Pustarške doline, ki so jo v vasi pod Ratitovcem že v 13. stoletju zanesli kolonizatorji iz Tirolske in se je v posameznih primerih ohranila vse do danes (Tabela 3).

Raziskava v stanovanjsko stavbno tipologijo alpske arhitekture uvaja nov arhitekturni tip, kar bi bila lahko pobuda za zaščito tirolske arhitekturne dediščine, preden bodo iz okolja izginili še tisti redki primerki, ki pričajo o izrednem kulturnem pomenu pokrajine pod Ratitovcem ter o materialni pestrosti in nekdanjem načinu življenja v teh krajih.

Seznam objektov tirolske arhitekturne dediščine na območju zgornjega dela Selške doline:

- Zgornja Sorica: hiša št. 38, hiša št. 41, hiša št. 33 s pomembnim objektom;
- Zgornje Danje: hiša št. 5 in hiša št. 7;
- Zabrdno: hiša št. 3, hiša št. 6 in hiša št. 7;
- Ravne: hiša št. 9;
- Zali Log: hiša št. 19, hiša št. 27, hiša št. 29 in hiša št. 16.

Viri in literatura

- BAŠ, Franjo: *Stavbe in gospodarstvo na slovenskem podežlju*. Ljubljana: Slovenska matica Ljubljana, 1984.
- BIZJAK, Janez: *Pocarjeva Domačija*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo, Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino, 1999.
- BLAZNIK, Pavle: *Škofja Loka in Loško gospostvo*. Škofja Loka: Muzejsko društvo Škofja Loka, 1973.
- DEU, Živa: *Stavbarstvo slovenskega podežlja*. Ljubljana: ČZD Kmečki glas, 2001.
- DEU, Živa: *Podeželske hiše na Slovenskem*. Ljubljana: Kmečki glas, 2006.
- FISTER, Peter: *Glosar arhitekturne tipologije*. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor RS in Urad RS za prostorsko planiranje, 1993.
- FLOIGER, Mihael: *Spuren der Vergangenheit – Bausteine der Zukunft*. Dunaj: Österreichischer Bundesverlag, 1990.
- Franciscejski kataster za Kranjsko*: L 341, k. o. Sorica; L 27, k. o. Danje; L 237, k. o. Zali Log.
- HAWLINA, Peter: *Kranjska in zamorec s krono – Primerjalna razstava krajev, ki so nekoč tvorili Freisingo posest*. Škofja Loka: Slovensko rodoslovno društvo, 1999.
- HAZLER, Vito: *Podreti ali obnoviti*. Ljubljana: Založba Rokus, 1999.
- HARUZIN, Aleksej N.: *Bivališče Slovenca na Gorenjskem*. Sankt Peterburg: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1903.
- Jožefinska vojaška karta*: zemljevidi št. 156, št. 155 in št. 157.
- KEJŽAR, Ivan: Soriška ledinska imena. *Loški razgledi* 49, 2002: 143–183.
- KEJŽAR, Ivan: Sorica, njene vode in življenje ob njih. *Loški razgledi* 51, 2004: 155–207.
- KEJŽAR, Ivan: *Grohar in soriška dediščina*. Škofja Loka: Samozaložba Ivan Kejžar, 2008.
- KOFOL, Karla: *Izginjajoča stavbna dediščina*. Tolmin: Tolminski muzej, 2008.
- KOPAČ, Janez: *Strategija prostorskega razvoja Slovenije*. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor in energijo, 2004.
- LOŽAR, Rajko: *Narodopisje Slovencev I, II*. Ljubljana: Klas, 1944–1952.
- MARKELJ, Miha: »Škrl pokrivat« (raziskovalna naloga). Kranj: Ekonomska šola Kranj, 2004.

MARKELJ, Miha: *Tirolska arhitekturna in urbanistična dediščina v vaseh Zgornje Selške doline: Razvoj arhitekture pod Ratitovcem ter tipološka umešitev objektov v slovenski prostor* (diplomsko delo). Koper: Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem, 2009.

MARUŠIČ, Janez: *Krajinska tipologija – Značilni krajinski vzorci Slovenije*. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor in Urad RS za prostorsko planiranje, 1995.

MELIK, Anton: *Slovenski alpski svet*. Ljubljana: Slovenska matica, 1954.

MEZE, Drago: *Hribovske kmetije v Selški dolini*. *Loški razgledi* 33, 1986: 125–152.

NOVAK, Vilko: Ljudsko stavbarstvo v naši etnografiji. *Slovenski etnograf* 5, 1952: 14–17.

NOVAK, Vilko: O ljudski kulturi v Selški dolini. *Loški razgledi* 4, 1957: 41–46.

PLANINA, France: *Škofja Loka s Poljansko in Selško dolino*. Škofja Loka: Odbor za proslavo tisočletnice Loke, 1972.

PLANINA, France: *Zapisi o Sorici*. *Loški razgledi* 14, 1967: 207–208.

PLANINA, France: Kako je Sorica dobila elektriko. *Loški razgledi* 18, 1971: 233–236.

POTOKAR, Robert: *Gorenjska: Arhitekturni vodnik*. Ljubljana: Saving d. o. o., 2002.

REJC, Jure: Kustos v muzeju Železniki, 18. maj 2010.

Register nepremične kulturne dediščine, <http://rkd.situla.org/>, 16. 5. 2010.

SEDEJ, Ivan: *Kmečko stavbarstvo na slovenskem alpskem ozemlju od začetka XVI. do konca XVIII. stoletja* (inavgurarna disertacija). Ljubljana: I. Sedej, 1966.

SEDEJ, Ivan: Socialna in likovna struktura tipov kmečkega stavbarstva na loškem ozemlju v luči opredeljevanja stavb. *Loški razgledi* 22, 1975: 73–82.

SEDEJ, Ivan: Kmečka arhitektura na loškem ozemlju pred koncem 15. stoletja. *Loški razgledi* 20, 1973: 112–124.

SEDEJ, Ivan: *Ljudska umetnost na Slovenskem*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1985.

SEDEJ, Ivan: *Kmečka hiša na Slovenskem*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1976: 1–6.

SOTRIFFER, Kristian: *Alte Buformen in den Alpen*. Dunaj: Edition Tusch – Buch und kunstverlag Ges.m.b.H., 1983.

VIČIČ, Bojan: *Strokovne zasnove s področja varstva kulturne dediščine za občino Železniki*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine, OE Ljubljana, 2008.

VURNIK, Stanko: Kmečka hiša Slovencev na južnovzhodnem pobočju Alp: Donos k studijam o slovenski ljudski arhitekturi. *Etnolog* 4(1), 1930: 30–85.

Tyrolean Architectural Heritage in the Villages of Zgornja Selška Dolina

On the basis of qualitative methods in social science research; comparison of architectural structures; critical evaluation of sources; five aspects of formal design (number of floors, entrance location, inner staircase); the owner's economic pursuits; and the object's function, the author importantly contributes to some of the previous classifications and typologies of vernacular architecture in Slovenia. He proves the existence of the Tyrolean house type in the upper part of Selška Dolina, which is the result of mountain colonization in the 13th and the 14th century when the Freising bishops populated this area with Tyroleans from mountain regions of Innichen (San Candido in Italian). Based on a detailed research of the historical development of the Tyrolean house type and through comparisons of traditional buildings from the upper parts of Selška Dolina and Hochpustertal/Alta Pusteria, Radovna Valley, Baška Grapa, and the area of Zgornja Besnica, it has been ascertained that the buildings in the upper part of Selška Dolina deviate from the traditional house type of Gorenjsko and of Škofja Loka, with which they have few common elements. In contrast, they have a lot in common with buildings in the upper part of Alta Pusteria (Hochpustertal) and in Baška Grapa. Based on these findings, the study has established the existence of the Tyrolean architectural heritage in the upper part of Selška Dolina. It also presents a current list of vernacular architecture in this area.

RAZMERJE MED ARHITEKTURO IN KULTURO VINA¹

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izveček: Avtorji v članku poudarjajo, da sta arhitektura in kultura vina dve na prvi pogled nepovezani področji. Razmerju med njima oziroma sistemu njunih povezav z vidika (znanstvenega) raziskovanja ni bilo posvečene pozornosti, kot bi si ju to razmerje glede na večplastnost in tisočletno zgodovino zaslužilo. Posamezne (znanstvene) raziskave so se ga dotaknile zgolj v tistem delu, ki povezuje arhitekturo in vinarstvo. V članku avtorji opredelijo in uokvirijo sistem povezav med področjema, kar omogoča in nakazuje smer nadaljnjih raziskav. Članek opredeli tudi termin vinska arhitektura, ki ga, v nasprotju z nekaterimi tujimi jeziki, slovenski jezik ne pozna.

Ključne besede: arhitektura, kultura vina, vinska arhitektura, vinogradništvo, vinarstvo, potrošnja, urbanizem, oblikovanje

Uvod

Znanstvene raziskave se najpogosteje ukvarjajo z razmerjem med arhitekturo in tistim delom kulture vina, ki je povezana s pridelavo oziroma proizvodnjo vina – z vinarstvom.² Arhitektura in kultura vina pa sta še vedno dve na prvi pogled nepovezani področji. To potrjuje tudi dejstvo, da razmerju oziroma sistemu povezav med njima z vidika (znanstvenega) raziskovanja ni bilo posvečene tiste pozornosti, kot bi si ju glede na večplastnost in tisočletno zgodovino zaslužil. Posamezne (znanstvene) raziskave so se ga zgolj dotaknile. Slednje omenja tudi Hazler, ki piše, da so bile vinske kleti bolj poredko predmet znanstvenih raziskav (2009: 8). Povezava med področjema se po Kuljaju (2003: 15) odraža v tistih prostorih – vinskih kletih, ki odločilno vplivajo na kakovost pridelka oziroma proizvoda in so grajeni tako, da so večinoma prostorninsko usklajeni s količino pridelka v lastnem vinogradu, z razpoložljivim vinskim posodjem in s programskimi cilji vinogradnika in vinarja. Rezultati omenjenih raziskav so objavljeni v posameznih (strokovnih) publikacijah in monografijah, ki v glavnem uporabljajo opisno metodo, s katero podajajo posnetke obstoječega stanja. S tem predstavljajo rezultat razmerja enega dela sistema – razmerja med arhitekturo in vinarstvom. Kot rezultat analize dosedanjih raziskovanj razmerja med arhitekturo in kulturo vina naj izpostavimo:

- tri arhitekturne razstave: Chateau Bordeaux (1988, Pompidou Centre, Pariz, Francija),³ WeinArchitektur. Vom Keller zum Kult (2005, Architektur Zentrum, Dunaj, Avstrija), The

Abstract: Architecture and wine culture are two seemingly unrelated areas. Although their relationship has multiple layers and has existed for a millennium, it has not yet been adequately investigated. Previous studies focused merely on the segment that connects architecture and viniculture. The text identifies and examines the system of shared elements between the two fields, thus suggesting the direction of further research. It also defines the term wine architecture that, in contrast to some other languages, is not known in the Slovene language.

Key Words: architecture, wine culture, wine architecture, viticulture, viniculture, consumption, city planning, design

Austrian Winery boom (2007, Austrian Cultural Forum, New York, ZDA);⁴

- tuje publikacije: *Architettura e vino. Nuove cantine e il culto del vino* (Chiorino 2007),⁵ *Wine & Design* (Datz in Kullmann 2007),⁶ *Wineries with style* (Richards 2004),⁷ *Erlebnis. Wein-ut* (Putz 2009),⁸ *WeinArchitektur* (Kuzmany 2008);⁹

- 4 Na razstavi je Architektur Zentrum z Dunaja predstavil izsledke opazovanj razvoja arhitekture na območju njihovih, avstrijskih vinorodnih dežel. Arhitekturna razstava z naslovom The Austrian Winery boom, ki je za Austrian Cultural Forum iz New Yorka prirejena razstava WeinArchitektur – Vom Keller zum Kult, je predstavila novo in v mednarodnem merilu unikatno simbiozo med sodobno arhitekturo in vinarstvom v vzhodni in jugovzhodni Avstriji.

- 5 Pristop, ki so ga v knjigi uporabili za podrobno predstavitev enaindvajsetih sodobnih vinskih klet (med njimi je tudi slovenska klet Brič arhitekta Borisa Podrecca), se spogleduje s pojmom raziskovanja – vsaka vinska klet je, tako kot njen avtor, kratko predstavljena, dodani so ključni tehnični podatki, skice, načrti, fotografije ipd.

- 6 Knjiga v osmih poglavjih (piti vino; gojiti vino; pridelovati vino; okušati vino; promovirati vino; predstavljati vino; skladiščiti vino; uživati vino) s fotografijami in podnapisi z vidika oblikovanja ilustrira pot vina oziroma del nje; ob tem pa ne poudarja nobene razlage o izhodiščih in morebitnih povezavah med vinom in oblikovanjem.

- 7 Knjiga v šestih poglavjih (mogočna in legendarna posestva; podzemni svet vinskih labirintov; osupljivo novo življenje tradicionalnih vinorodnih okolišev; preteklost, preoblikovana v sedanost; razkrite vinske kleti; moderna prihodnost vina) predstavi osemdeset vinskih klet – od legendarnih francoski châteaux pa vse do najsodobnejših klet novega vinskega sveta – vendar dlje od omenjene predstavitve in podajanja osebnega mnenja avtor ne gre.

- 8 Avtorica izhaja iz ugotovitve, da modernemu človeku ni več pomembno občutiti oziroma neobčutiti željo po nečem, ampak so mu vedno bolj pomembni dražljaji. Tako vinsko arhitekturo opredeli kot doživljajsko arhitekturo, za katero so značilni: dražljaji, spektakel, doživetja, zabava in užitek. S tega vidika v treh poglavjih (Nove kleti; Kleti, povezane z zemljo in Monumentalne kleti) predstavi izbrane sodobne vinske kleti v Avstriji.

- 9 Knjiga *Wein Architektur* govori o pragmatičnih začetkih razvoja sodob-

1 Članek je nadgradnja doktorske naloge, ki nastaja pod mentorstvom doc. dr. Tomaža Novljana in somentorstvom izr. prof. dr. Lucije Ažman Momirski.

2 O pridelavi (vina) govorimo v primeru manjših, najpogosteje družinskih vodenih vinogradništev in vinarstev, o proizvodnji pa v primeru velikih vinskih klet.

3 Arhitekturna razstava z naslovom Château Bordeaux je poskušala definirati estetsko, komercialno in zgodovinsko vlogo châteaux v francoski pokrajini Bordo in podati smernice za njihov prihodnji razvoj.

* Nina Levičnik, u. d. i. a., doktorska študentka na Fakulteti za arhitekturo Univerze v Ljubljani. 4000 Kranj, Cesta na Rupco 17, E-naslov: nina.levicnik@siol.net; doc. dr. Tomaž Novljan, u. d. i. a., Fakulteta za arhitekturo Univerze v Ljubljani. 1000 Ljubljana, Zoisova 12, E-naslov: tomasz.novljan@fa.uni-lj.si; izr. prof. dr. Lucija Ažman Momirski, u. d. i. a., Fakulteta za arhitekturo Univerze v Ljubljani. 1000 Ljubljana, Zoisova 12, E-naslov: lucija.azman@fa.uni-lj.si

- revijo *A+U* (prav tam: 457) s tremi eseji o razmerju med arhitekturo in kulturo vina: *Designing the contemporary winery* (prev.: Oblikovanje sodobne vinske kleti), *Wine and its path to Architecture* (prev.: Vino in njegova pot k arhitekturi) in *Building a better winery* (prev.: Zgraditi boljšo vinsko klet).

Pri slovenskem doprinosu k raziskovanju razmerja med arhitekturo in kulturo vina je treba v ospredje postaviti naslednje publikacije, ki vsaka s svojega stališča prezentirajo rezultat dela omenjenega razmerja:

- Hazlerjevo monografijo *Vinske kleti na Slovenskem*, katere namen je evidentirati in predstaviti različne tipe vinskih kleti vseh treh slovenskih vinorodnih dežel¹⁰ z zornega kota stavb in prostorov (2009: 8);
- Kuljajevo *Zidanice* (2003), kjer je z vidika arhitekture pomemben drugi del, v katerem avtor predstavi stavbno dediščino oziroma ljudsko arhitekturo v naših vinorodnih deželah;
- Terčeljevo *Kultura vina na Slovenskem* (2007), ki v prvi vrsti opredeli kulturo pitja vina, v drugi pa se posveti vsem s kulturo pitja vina povezanim področjem in območjem (z arhitekturnega vidika gre tu za vinske kleti naših vinorodnih dežel);
- Bogatajev esej z naslovom »Še bog bi dobre volje bil, če bi vino pil!« v predgovoru knjige *Najlepše trte na Slovenskem* (1995). Z vidika sodobne vinske arhitekture na naših tleh je treba poudariti misel o (ne)zavedanju bogastva vinogradniške, vinarske in vinske raznoličnosti, iz katere je zrasla tudi sodobna podoba vinogradniške, vinarske in vinske Slovenije (prav tam: 10);
- Moškonov esej z naslovom *Arhitektura naših vinorodnih krajev včeraj in danes* v knjigi Antona Skaze *Ljubiteljsko kletarstvo* (1983). Esaj govori o spontani ljudski arhitekturi in identiteti ter njihovih nekdajšnjih in današnjih vplivih na kulturno krajino.¹¹ Avtor poda tudi nekaj mogočih arhitekturnih rešitev za obnovo in prenovu tipičnih slovenskih vinskih kleti;
- Hazlerjev članek o Kulturi vinskih kleti na Slovenskem (2009: 5–13), kjer posebej izpostavi širino in medpodročnost kulturnega pojava ter problem skope oziroma obrobne obravnave omenjenega pojava.

Pomanjkanje (tudi kritične) znanstvene presoje in obravnave celotnega sistema povezav med področjema je teže razumljivo. Številni viri pričajo o tem, da se povezujeta že vse od začetka vinogradništva in vinarstva; na naših tleh to pomeni vse od časa Rimljanov.¹² Če dodamo še dejstvo, da so kleti pomembno sre-

dišče gospodarskega in družabnega življenja in je zato njihova obravnava z arhitekturnega, s časovnega, socialnega, z gradbenorazvojnega in tudi s funkcionalnega zornega kota nujna in pomembna (prav tam), smo pri glavnem namenu članka, to je, opredeliti in uokviriti sistem povezav med področjema, kar bo omogočilo in nakazalo smer nadaljnjih raziskav. Namen članka je tudi opredeliti termin vinska arhitektura, ki ga, v nasprotju z nekaterimi tujimi jeziki,¹³ slovenski jezik ne pozna.

Okvir razmerja

Pri nadaljevanju razmišljanja o razmerju med arhitekturo in kulturo vina je treba sistem povezav postaviti v širši kontekst in ob tem upoštevati,

- da je arhitektura (Leach 1997), gledano z njenega vidika, v zadnjih letih doživela nekakšno metamorfozo in
- da vino postaja vse bolj pijača sodobnega načina življenja. Zato imata po mnenju enologa Iztoka Klenarja (2007: 174) vinogradništvo in vinarstvo (ter kultura pitja vina),¹⁴ ne glede na svetovno gospodarsko recesijo, pozitivno prihodnost. Posledično se tudi vinogradniki in vinarji zavedajo, da bodo za doseg svojih ciljev in izpolnjevanje ključnih elementov poslovanja morali vložiti veliko energije in volje. Tu Klenar kot enega ključnih elementov poudarja investicije v vinograde in pridelavo oziroma proizvodnjo. Čeprav navedeni dejstvi posežeta vsaka na svoje področje, se obe dotakneta kulturne situacije moderne dobe in sodobnega razumevanja pojma kultura, ki je ključni element opredelitve okvira sistema povezav.

Knjiga *Culture in everyday life* (Inglis 2005) kulturo definira kot celoten način življenja (določene) skupine ljudi. Ta vidik je danes, ko je moderna doba prav toliko stvar gibanja, sprememb in nesigurnosti kot tudi racionalizacije, klasifikacije in regulacije, še kako pomemben, saj se usmerja na kulturne tokove vsakodnevnega življenja. V primeru kulture vina na tri (pod)skupine:

- *Skupino vinogradnikov*: v največji meri jo zaznamuje *terroir*,¹⁵ pri katerem je, z vidika arhitekture (oziroma urba-

vinogradništva in vinarstva velja 3. stoletje pr. n. št., ko je rimski cesar Probus dal zasaditi prve trte ob Dolenji Savi in Dravi (Bračič 1976). Na zahodnem in jugozahodnem delu današnje države pa je, kot piše Darovec (1996: 75), razširitev vinogradništva in vinarstva v Istro povezana s procesom romanizacije Istre po njeni vključitvi v rimsko državo. Ta je imela na kmetijskih območjih (Medved 2001: 20) razvit tip hiše s tremi glavnimi deli: bivalni del s kuhinjo in prostori za bivanje, proizvodni del s prostori in z napravami za predelavo kmetijskih pridelkov in skladiščni del.

- 13 S terminom 'vinska arhitektura' (nem. *Wein Architektur*) je Architektur Zentrum z Dunaja leta 2005 naslovlil razstavo s podnaslovom *Od kleti do kulta* (nem. *Von Keller zum Kult*) na temo razvoja arhitekture v njihovih vinorodnih deželah v zadnjih dvajsetih letih. V reviji *A+U* pa se v članku avtoric Kuzmany in Gust (2008: 52) termin 'vinska arhitektura' (angl. *Wine Architecture*) pojavi v povezavi s kalifornijsko vinsko kletjo Dominus arhitektov Herzog de Meuron.

- 14 O kulturi pitja vina je v knjigi *Kultura vina na Slovenskem* naslednja opredelitev: »Če kulturo predstavljajo običaji, navade, način življenja, vpliva na to tudi okolje, v katerem človek živi. Zato je kultura pitja vina drugačna pri Slovencih na Primorskem kot v alpskih, nevinorodnih krajih, ... (Terčelj 2008: 52).

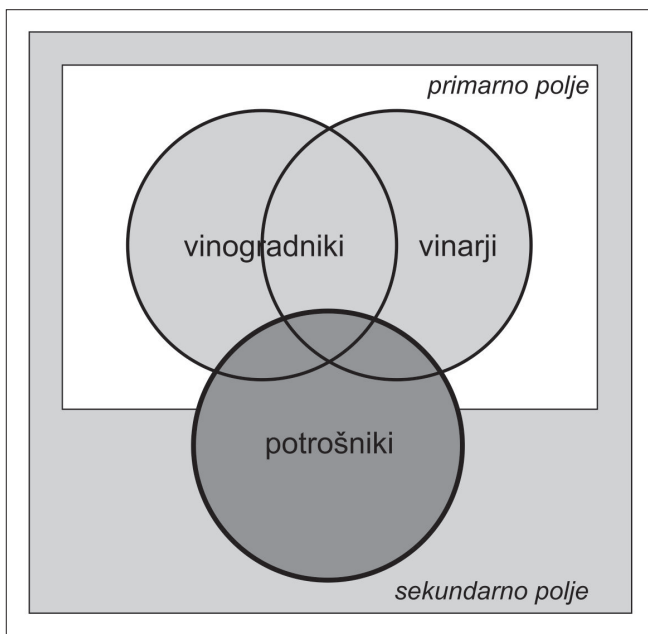
- 15 Strokovni izraz za rastišče trte, ki zajema tla, podnebje, okolje, krajino, tradicijo, znanje, organiziranost panoge, stopnjo kulturnega, ekonomskega in socialnega razvoja, neponovljivost izvirnika ...

ne avstrijske vinske arhitekture, povezavi med vinom in arhitekturo ter uspešnem in mednarodno poznanem ter priznanem rezultatu omenjene povezave. To je o novem arhitekturnem tipu, ki ga avtorici predstavlja s pomočjo sodobnih vinskih kleti avstrijskih vinorodnih dežel.

10 Vinorodne dežele Slovenije: Podravje, Posavje in Primorska.

11 Harmonična dopolnitev videza neke krajine je bila v minulih obdobjih v spontani ljudski arhitekturi. Bila je rezultat napredne ustvarjalnosti kmečkega človeka, ki je v danih zemljepisnih, podnebnih in družbenih razmerah gradil svoja bivališča smotno, logično in urbano, po meri in z velikim poslušom za bližnje in širše okolje. Lokalno gradivo, ki ga je uporabljal – glina, opeka, kamen, les ali slama – mu je narekovalo konstrukcijo in z njo tudi obliko, kar se je po svoje odražalo v različnih naravnih pogojih slovenskega ozemlja. Tako vidimo, da ustvarijo pravo vrednost kulturne krajine šele identiteta, istovetnost med človekom in njegovim grajenim in naravnim okoljem (Skaza 1982: 119).

12 Na območju današnjih vinorodnih dežel Podravja in Posavja za začetek

Polje arhitekturnega delovanja
 Avtorica: Nina Levičnik, avgust 2011

nizma, kot bomo videli v nadaljevanju), pomemben dejavnik vinogradniška krajina. Vinogradniki so namreč s svojim delovanjem in načinom rabe tal odločilno vplivali na podobo (vinogradniške) krajine;

- *Skupino vinarjev*: tako kot za skupino vinogradnikov je tudi za skupino vinarjev najpomembnejši *terroir*. Pri tem so, z vidika arhitekture, pomembni predvsem: tradicija (vrednote, navade in prepričanja, ki se prenašajo iz generacije na generacijo), znanje in trendi ter v zadnjem času tudi neponovljivost izvirnika;
- *Skupino potrošnikov*: v nasprotju s prvima dvema skupinama, ki sta prostorsko opredeljeni in zato obstajata izključno na vinorodnih območjih, obstaja kultura skupine potrošnikov povsod tam, kjer je vino sestavni del (splošne) kulture (naroda). Kultura potrošnikov je danes v veliki meri odvisna od samega potrošnika, ki niha s kulturo družbe. Z vidika arhitekture (oziroma oblikovanja, kot bomo videli v nadaljevanju) je najpomembnejši dejavnik v tej skupini potrošnik. Ozavešeni kulturni pivec ne le prepozna in razločuje različna vina ter jih primerno povezuje z jedmi in dogodki, ampak predvsem zaznava, razumeva in občuti vino. In to vino v kontekstu njegovih mnogoterih kulturnih in gospodarskih povezav v zgodovini in sedanjosti različnih civilizacij (Terčelj 2007: 16).

Če povzamemo Inglisovo trditev, da je kultura celoten način življenja, in Bogataja, ki govori o vinogradniškem, vinarskem in vinskem (1995), lahko zaključimo, da kulture posameznih (pod)skupin predstavljajo celoten način življenja skupine, katere življenje je povezano s pojmom vino. V tem kontekstu način življenja te skupine lahko razumemo kot kulturo vina. Kultura vina je tako tista, ki arhitekturi določa polje njenega delovanja in jo opredeljuje.

Glede na opredelitev Quatremera de Quincyja je arhitektura umetnost gradnje, ki sledi razmerjem in pravilom skladno z zakoni narave in okusa (Vodopivec 1987: 9). Vodopivec pa poja-

snjuje, da gre pri arhitekturi za okus, ali širše, za kulturo neke socialne sredine. V tem primeru za kulturo skupine, katere življenje povezuje s pojmom vino, oziroma za arhitekturo, ki sledi kulturi in okusu te skupine – za vinsko arhitekturo. Če k temu dodamo še pojmovanje arhitekture slovenske arhitekturne šole, ki to pojmuje kot umetnost planiranja, gradnje in oblikovanja, lahko zaključimo, da je vinska arhitektura sestavljena iz treh (pod)področij: *urbanizma*, ki se nanaša na vinogradniško krajino, *arhitekture*, katere vpliv je najizrazitejši na področju grajenih struktur, in *oblikovanja*, ki je predvsem orodje komunikacije s potrošnikom.

Polje delovanja vinske arhitekture določata dve (primarno in sekundarno) polji, ki ju določajo kulture treh skupin: vinogradnikov, vinarjev (prostorsko omejeni na območja vinorodnih dežel) in potrošnikov (povsod tam, kjer je vino sestavni del (splošne) kulture (nekega naroda)), ki skupaj ustvarjajo kulturo vina.

Opredelitev vinske arhitekture

Kljub temu da razmerje med arhitekturo in kulturo korenini v antiki, bi vse do 19. stoletja težko govorili o njunem zavestnem povezovanju. Mejnik so dvorci iz francoske pokrajine Bordo (Château Margaux, Château Grand-Puy Ducasse, Château Haut-Brion, Château Mouton-Rotschild in drugi), ki so jih v drugi polovici 19. stoletja postavili lastniki vinogradniško-vinarskih posestev predvsem za pridelavo in hrambo svojih vin. Lastniki dvorcev so uspeli povezati potrebo po primernih prostorih za pridelavo in hrambo vina z željo po arhitekturnih rešitvah, ki bi združevale sodobne arhitekturne smernice, kakovost okolja in estetik posega. O tem, da gre za izjemno pomemben mejnik v zgodovini odnosov med arhitekturo in vinarstvom, govori že omenjena arhitekturna razstava z naslovom Château Bordeaux. Z njo so poskušali opredeliti estetsko, komercialno in zgodovinsko vlogo Châteauev v Bordouju ter podati smernice za njihov prihodnji razvoj. Vloga bordojskih dvorcev je dejansko še pomembnejša kot tista, ki jo je poskušala opredeliti razstava. Bordojske dvorce namreč lahko opredelimo kot prvo tipološko opredelitev na področju vinske arhitekture. Tipologija omogoča raziskovanje različnih povezav med elementi in razvrščanje arhitekturnih organizmov po skupnih oziroma sorodnih značilnostih v razpoznavne tipe (Koželj 1987). Stavbni tip dvorcev je tu pretvornik kulture skupine vinogradnikov in vinarjev v ustrezno uporabno in razpoznavno prostorsko obliko. Dvorci ne predstavljajo zgolj razpoznavne arhitekturne tipologije, ampak omogočajo tudi raziskovanje, odkrivanje in pojasnjevanje zgradbe odnosov med področjema in v razmerju do celote. Bordojski dvorci (ob začetku 20. stoletja so se jim pridružile še razkošne vile in podeželski dvorci v italijanski Toskani (Datz in Kullmann 2007)) so do sedemdesetih let 20. stoletja ostali prva tipološka opredelitev na področju vinske arhitekture. V začetku sedemdesetih let prejšnjega stoletja sta Robert Mondavi kot vinogradnik in vinar ter baron Philippe de Rothschild (solastnik bordojskih dvorcev: Château Mouton-Rotschild in Château Rothschild) kot investitor zasnovala nov koncept vinske kleti. Poimenovala sta ga *show case* (prev. 'vzorčni, razstavni projekt/objekt'), njegova glavna ideja je bila vino približati potrošniku s pomočjo arhitekture. Tako je leta 1979 v Kaliforniji, v Napa Valleyju, svoja vrata odprla vinska klet Opus One arhitektov Johnson Fain & Partners. Opus One velja za prvi primer sodobne vinske arhitekture in za začetek (nove) opredelitve termina vinska arhitektura.

Tega dokončno (na novo) opredeli zadnje desetletje 20. in prvo desetletje 21. stoletja.¹⁶

Začetek 21. stoletja je v ospredje postavil ekonomsko in družbeno tolmačenje arhitekture.¹⁷ Ta arhitekturo opredeli kot avtobiografijo ekonomskega sestava in družbenih institucij, saj je v današnjih časih v prvem planu tekma za trg in tržne deleže, ki je ostra kot še nikoli (Zevi 2000: 103). Tega se posebno dobro zavedajo v deželah t. i. novega vinskega sveta, kamor sodijo vse tiste dežele, ki si svoje prepoznavnosti in tržnega deleža niso zagotovile v zgodovini in z njo (kot so si jo na primer Francija, Portugalska in Nemčija). To velja za večino vinogradniških dežel z južne zemeljske poloble – JAR, Avstralijo, Novo Zelandijo, Argentino, Čile ... Prav tekma za trg in tržne deleže danes kliče po arhitekturi nadgradnji, na katero odločilno vplivajo še naslednja dejstva:

- vinogradniško-vinarski proces v vsej svoji zgodovini ni doživel ključnih sprememb;
- posamezni lobiji želijo vinogradniško-vinarski proces popolnoma avtomatizirati in industrializirati;
- sodobni človek je vedno bolj pozoren na okolje in njegovo izkoriščanje za bogatitev (bivalne) kulture, zato se je njegova odvisnost spremenila in dopolnila v sobivanje.

Sodobne vinske kleti združujejo: (a) unikatnost, ki je v večini primerov rezultat osebnih idej vinarja, (b) aktualne arhitekturne in tehnološke smernice, ki so rezultat razumevanja vinske kulture, (c) individualne interpretacije arhitekta (in tehnologa) in (d) lokalno tipologijo ter tako izražajo odnos med vinarjem in vinom. Novodobne vinske kleti naj bi tako na eni strani odgovarjale sodobnim vinogradniško-vinarskim trendom, na drugi pa krajini in lokalni arhitekturi. Gledano v celoti pa njihov ključni moment (p)ostaja komunikacija s potrošnikom (Webb 2008). Ta še danes (tako kot že v vsej svoji zgodovini) poteka v istem jeziku, ki ga po Vodopivcu (1987) sestavljajo:

- *Arhitekturna tipologija*: tip je povezan tudi z uporabnostjo zgradbe, torej z namenom, zaradi katerega je bil objekt postavljen (z namenom pridelave oziroma proizvodnje ter hranjenja vina), in pomeni izvirnost v arhitekturi. V jeziku arhitekture dobi ob rojstvu novega arhitekturnega tipa izvirnost vlogo temeljnega dogovora in je podlaga za nadaljnje sporazumevanje (prav tam). Pri vinski arhitekturi sta na ravni sodobne arhitekture pomembna dva tipološka pristopa, ki sta kljub diametralno nasprotnima pristopoma prišla do podobnih rezultatov in stopnje (mednarodne) prepoznavnosti: (a) španski in (b) avstrijski.

(a) Španski pristop se je konec preteklega stoletja začel v tradicionalni španski vinogradniški pokrajini Rioja kot odgovor na tekmo za trg. Velike (tradicionalne) vinske kleti so začele s pomočjo arhitekture graditi svojo (medijsko) prepoznavnost in učinkovitost produkta oziroma blagovne znamke. Tako imamo danes v Rioji (pa tudi v drugih, manj znanih vinogradniških po-

krajinah) kar lepo število vinskih kleti, ki so jih zasnovali priznani arhitekti z vsega sveta. Kleti so zasnovali v želji, da bi ti novi objekti v prvi vrsti impresionirali in si zagotavljali pozornost, v drugi pa povezali tradicijo z inovativnostjo, agrikulturo s tehnologijo in proizvodnjo z gostoljubnostjo.¹⁸ (b) Na razvoj avstrijskega pristopa so vplivali: afera z glikolom iz leta 1985, ki je uničila njihovo vinsko industrijo, generacijski premik pri vinogradnikih in vinarjih ter subvencije Evropske unije. Slednje so botrovale štipendijam študentom graške in dunajske arhitekturne šole, da so se po diplomi vrnili na podeželje. Rezultat prepleta omenjenih dejavnikov je nova (samosvoja) arhitekturna tipologija, katere korpus se danes bliža številki sto sodobnih vinskih kleti.¹⁹ To Avstrijo glede na število sodobnih vinskih arhitektur uvršča na sam svetovni vrh in s tem tudi na vinski zemljevid sveta. Nova tipologija je sestavni del celostnega pristopa h korporativnemu oblikovanju blagovne znamke in hkrati k večji mednarodni prepoznavnosti ter prodaji, kar je končni cilj vsakega vinarja oziroma vinske kleti (Putz 2009).

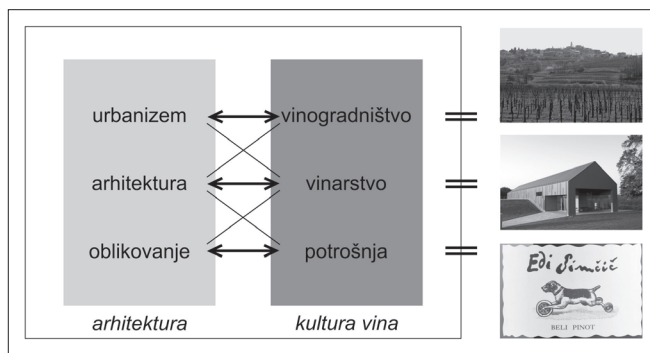
- *Vprašanje izvirnosti*: arhitekturni tip odpira tudi vprašanje izvirnosti. Kot piše Vodopivec (1987), mora arhitekt zato v prvi fazi najti miselni koncept, na podlagi katerega lahko razvije principe oblikovnega reda. Red ne sme biti izoliran ali rezultat spontanega navdiha arhitekta, ampak mora imeti svoj zgodovinski razvoj v okviru posameznega arhitekturnega tipa. Na vprašanje izvirnosti odgovarjata Frank O. Gehryjeva t. i. vinska katedrala, imenovana Le Clos de Jordanne v kanadskem Ontariu, in degustacijski paviljon Tondonia Zahe Hadid vinogradniško-vinarskega kompleksa Lopez de Heredia v Rioji.
- *Monumentalnost arhitekture*: monumentalnost skuša prostor oblikovati kot pripoved in ga opredeliti kot spomin. Arhitektura se tako pojavlja kot monumentalni prostor, ki spominja in opominja (prav tam). Že omenjena vinska klet Ysios je zaradi monolitne silhuite, ki ponazarja pobočja doline Alaves in nezamenljivega podpisa avtorja, arhitekta Santiaga Calatrave, vzorčni primer monumentalnosti neke zgradbe. Dodamo ji lahko še dve: vinsko klet Petra arhitekta Maria Botte, katere umestitev v prostor (italijanske pokrajine Toskane) ustvarja nov prostor in stalno impresijo obenem, in vinski center Loisium arhitekta Stevena Holla, ki skupaj s kilometrom podzemnih kleti in hotelom na novo oblikuje prostor in oživlja avstrijsko vas Langenlois.
- *Arhitekturna funkcija*: pri arhitekturni funkciji moramo razločevati med: praktično funkcijo, vezano predvsem na uporabnost in arhitekturno funkcijo, pri kateri gre bolj za funkcijo kot vlogo arhitekturnega elementa v arhitekturnem tipu (prav tam). Pri vinskem centru Loisium lahko govorimo tudi o arhitekturni funkciji, saj je centru dodeljena ključna vloga pri oblikovanju novega, posebnega prostora. Kadar govorimo o funkciji, povezani z uporabnostjo, pa njen ilustrativni primer najdemo na slovenskih tleh: vinska klet Marof (ar-

16 Odločilno vlogo pri dokončni (novi) opredelitvi vinske arhitekture so odigrale naslednje španske vinske kleti: klet Ysios arhitekta Santiaga Calatrave, klet Faustino arhitekta Normana Fosterja, Irius, Antion in Darien arhitekta Jesusa Marie Pascuala, kalifornijska klet Dominus Winery arhitekturnega biroja Herzog de Meuron v Kaliforniji in avstrijsko vinsko središče Loisium arhitekta Stevena Holla.

17 Druga tolmačenja: politično, filozofsko-religiozno, materialno, tehnično, fizično-psihološko, formalistično in prostorsko tolmačenje (Zevi 2000).

18 Kot rezultat sodobnega španskega pristopa oziroma arhitekturne tipologije je treba izpostaviti naslednje vinske kleti: Ysios Santiaga Calatrave, Marques de Riscal Franka O. Gehryja, Irius, Antion in Darien Jesus Marie Pascuala, Faustino Normana Fosterja, Tondonia Zahe Hadid, ...

19 Kot rezultat sodobnega avstrijskega pristopa oziroma arhitekturne tipologije je treba izpostaviti naslednje vinske kleti: Weingut Lackner-Tinnacher, Weingut Fred Loimer, Weingut Neumeister, Weingut Schützenhof.

Fotografije na shemi desno: vinogradniška krajina Goriških brd (Nina Levičnik, Medana, april 2009), vinska klet Marof (Nina Levičnik, Mačkovci, september 2010), vinsko oblikovanje (Nina Levičnik, etiketa za vina Edi Simčič, avgust 2011). Shema prikazuje sistem povezav med arhitekturo in vinsko kulturo, v katerem se povezave med (pod)področji delijo na primarno, sekundarno in terciarno raven.

Avtorji: Nina Levičnik, Tomaž Novljan, Lucija Ažman Momirski, avgust 2001

hitekta Andreja Kalamara) s svojo arhitekturo zagovarja maksimo, da oblika sledi funkciji, oziroma, če povzamem F. L. Wrighta: »Funkcija in oblika sta eno« (prav tam). Vinska klet Marof skupaj z vinskima kletema Brič (arhitekta Borisa Podrecca) in Zlati grič (arhitektov Andreja Kemra in Borisa Igorja Skulja) predstavlja jedro korpusa sodobne slovenske vinske arhitekture.

Stanje in razvoj vinske arhitekture na Slovenskem

Razkorak med dejstvom, da razmerje obstaja že vse od začetka vinogradništva in vinarstva, in nizko stopnjo znanstvenega raziskovanja celotnega sistema odnosov ter odsotnostjo kritične znanstvene presoje razmerja, je danes očiten bolj kot kdajkoli v preteklosti. V preteklosti je bila spontana ljudska arhitektura (kamor sodijo tudi različni tipi tradicionalnih vinskih kleti) harmonična dopolnitev videza neke krajine in rezultat napredne ustvarjalnosti kmečkega človeka, ki je v danih zemljepisnih, podnebnih in družbenih razmerah gradil svoja bivališča smotno, logično in urbano, po meri in z velikim posluhom za bližnje in širše okolje (Moškon 1982: 119). Danes pa naše vinske kleti, ki so nastale v zadnjih dvajsetih letih, v veliki večini dajejo vtis, da gre za sestavljanke, ki so jih znesli skupaj iz bližnjih in daljnih krajev vinogradniki in vinarji sami. Stanje sodobne slovenske vinske arhitekture je še toliko bolj presenetljivo, saj ima tovrstna arhitektura na naših tleh izjemno pozitivne predispozicije. Med ljudsko arhitekturo najdemo različne tipe hramov in zidanic, vile vinarje, ključaje (klečaje), vinske kleti, cimprače, repnice, borjače, ... Kot piše Bogataj (1995: 10), bi iz tega bogastva lahko črpali nove in sveže ideje, ki bi nam pomagale oblikovati našo specifičnost in istovetnost v družbi z drugimi razvitimi vinogradniškimi, vinarškimi in vinskimi deželami sveta.

Na stanje sodobne vinske arhitekture so vplivali tudi: izguba trga (razpad Jugoslavije) v začetku devetdesetih let preteklega stoletja, menjava generacij ter modernizacija pridelovalno-predelovalnih tehnologij (zaradi povečanja pridelave, sanitarnih in kvalitativnih standardov ter avtomatizacije vinogradniško-vinarških procesov. Modernizacija se kaže v prvi vrsti skozi tri elemente: (a) dnevno svetlobo, ki je vedno pogostejše prisotna v (podze-

mnih) vinskih kletih; (b) uporabo posod iz nerjavečega jekla; (c) pridelavo grozdja oziroma pridelavo vina s pomočjo gravitacije. Omenjeni momenti bi ob upoštevanju vseh prej omenjenih pozitivnih predispozicij in strokovnem ter premišljenem pristopu lahko dali pozitiven rezultat. A ga žal niso; razen v primeru redkih izjem, med katerimi so vse tiste, ki predstavljajo jedro sodobne vinske arhitekture. Danes je namreč edino merilo avtor posamezne arhitekture, kar nima prav nobene zveze ne z arhitekturo in ne s prostorom. To celo izraža odklonilen odnos do skupnega bivalnega okolja in s tem uveljavlja izključno lastnika ali graditelja, povsem pa zanika prostor (Fister 2009). Problem slovenske vinske arhitekture danes je tako rezultat (ne)sodelovanja in (ne)delovanja naročnika, vinogradnika in/ali vinarja²⁰ na eni ter projektanta, arhitekta na drugi strani. Zato tovrstna arhitektura vse prevečkrat daje vtis samograditeljstva, ki v večini primerov temelji na naročnikovem dojemljanju tradicije in interpretaciji lokalne tipologije ter projektantovem nepoznavanju materije (tehnologije pridelave in predelave grozdja ter pridelave oziroma proizvodnje vina). V nadaljevanju pa tudi v pomanjkljivem poznavanju (sve-tovnih) trendov in zahtev sodobne vinske arhitekture.

Na podlagi navedenih dejstev (raziskave se v večini primerov omejujejo na razmerje med arhitekturo in vinarstvom, na področju se dogajajo spremembe, tovrstna arhitektura ni omejena samo na notranji prostor) in spoznanj o obstoju razmerja med arhitekturo in kulturo vina, ki ga opredeljuje termin vinska arhitektura, naj v zaključku nakažemo še eno od mogočih smeri za nadaljne raziskave sistema povezav.

Ustrezna znanstvena presoja in obravnava razmerja med področjema – med arhitekturo ter kulturo vina – pripelje do umerjenega, uravnoteženega in dinamičnega sistema povezav, ki bi ga bilo mogoče aplicirati na polje arhitekturnega delovanja. Sistem bi (lahko) vodil do (novega) arhitekturnega tipa in nakazal smeri razvoja. Omogočil pa bi tudi, kot pravi Loos (Vodopivec 1987: 17), da bi arhitektura spregovorila in odgovorila na potrebe vinogradnika in vinarja, potrošnika, trendov, krajine, lokalne arhitekture, tradicije ... Delovanje sistema je razdeljeno na tri ravni, ki se med seboj povezujejo, prepletajo in dopolnjujejo:

- *Primarna raven:* med seboj povezuje (pod)skupine, ki opredeljujejo posamezno področje. Na primarni ravni imamo dvoje povezav: urbanizem – arhitektura – oblikovanje ter vinogradništvo – vinarstvo – oblikovanje;
- *Sekundarna raven:* med seboj povezuje (pod)skupine posameznega področja – z vidika arhitekture gre za merilo (urbanizem, arhitektura, oblikovanje), z vidika kulture vina pa za (tehnološko) fazo procesa (pridelava, predelava, potrošnja). Na sekundarni ravni imamo naslednje tri dvojice: urbanizem – vinogradništvo, arhitektura – vinarstvo ter oblikovanje – potrošnja;
- *Terciarna raven:* med seboj prepleta (pod)skupine posameznega področja, katerih povezave vplivajo šele pri celostnem pristopu oziroma uporabi in aplikaciji celotnega sistema povezav. Na terciarni ravni imamo tako naslednje štiri dvojice: urbanizem – vinarstvo, arhitektura – vinogradništvo, arhitektura – potrošnja, oblikovanje – vinarstvo.

20 Vinogradniki pridelujejo grozdje, vinarji pa vino; po navadi, ni pa to pravilo, obe funkciji opravlja ista oseba (družina).

Viri in literatura

- BAŠ, Franjo: *Stavbe in gospodarstvo na slovenskem podeželju*. Ljubljana: Slovenska matica Ljubljana, 1984.
- BOGATAJ, Janez: »Še bog bi dobre volje bil, če bi vino pil.« V: Drago Medved, *Najlepše trte na Slovenskem*. Maribor: Založba Obzorja Maribor, 1995, 10–20.
- BRAČIČ, Vladimir: *Gorice in vino*. Ptuj: Pokrajinski muzej Ptuj, 1976.
- CHIORINO, Francesca: *Architettura e vino: Nuove cantine e il culto del vino*. Milano: Mondori Electa, 2007.
- DAROVEC, Darko: *Dežela refoška*. Koper: Knjižnica Annales, 1996.
- DATZ, Christian in Christof Kullmann: *Wine & design*. Kempen: teNeues Verlag GmbH & Co. KG, 2007.
- FISTER, Peter: Identiteta kot vrednota arhitekturne dediščine. *Glasnik SED* 49, 2009: 60–70.
- HAZLER, Vito: O kulturi vinskih kleti na Slovenskem. *Glasnik SED* 49, 2009: 5–13.
- HAZLER, Vito: *Vinske kleti na Slovenskem*. Ljubljana: Kmečki glas, 2007.
- INGLIS, David: *The new sociology: Culture in everyday life*. Oxon: Routledge, 2005.
- KLENAR, Iztok: Poslovna zgodba vinske kleti = The business strategy of a wine cellar. V: Stane Vršič (ur.), *Zbornik referatov: 3. slovenski vinogradniško-vinarski kongres, Maribor, 15.–16. 11. 2007*. Maribor: Kmetijsko gozdarska zbornica Slovenije, Kmetijsko gozdarski zavod Maribor, 2007, 173–183.
- KOŽELJ, Janez: *Iz arhitekture: Tipologija mestne stanovanjske arhitekture in njena sovisnost z morfologijo mestnega prostora*. Ljubljana: Knjižna zbirka Krt 48, 1987.
- KREGAR, Rado: *Naš kmečki dom: II. del: Poslopja za živino in pridelke*. Ljubljana: Naš dom – gradbena strokovna založba v Ljubljani, 1946.

- KUČAN, Ana: *Krajina kot nacionalni simbol*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1998.
- KULJAJ, Ivo: *Zidanice: Vinske kleti in hrami na Slovenskem*. Ljubljana: Magnolija, 2003.
- KUZMANY, Marion: *WineArchitektur: Vom Keller zum Kult*. Wien: Architekturzentrum Wien, Ostfildern: Hantje Cantz Verlag, 2008.
- KUZMANY, Marion in Kerstin Gust: Wine and its path to Architecture. *A+U – Architecture and Urbanism* 457: 2008: 50–55.
- LEACH, Neil (ur.): *Rethinking architecture*. London in New York: Routledge, 1997.
- MEDVED, Drago: *Sto resnic o vinu*. Ljubljana: Mohorjeva založba, 2001.
- PUTZ, Christiana: *Erlebnis: Weingut: Die Inszenierung des österreichischen Weines mit den Mitteln der Architektur*. Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller, 2009.
- RICHARDS, Peter: *Wineries with style*. London: Octopus Publishing Group Ltd, 2004.
- SKAZA, Anton: *Ljubiteljsko kletarstvo*. Maribor: Založba Obzorja, 1983.
- TERČELJ, Dušan: *Kultura vina na Slovenskem*. Ljubljana: Tovarna tradicij, 2007.
- VODOPIVEC, Aleš: *Iz arhitekture: Vprašanja umetnosti gradnje*. Ljubljana: Knjižna zbirka Krt 48, 1987.
- WEBB, Michael: *Adventurous Wine Architecture*. Victoria: The Images Publishing Group, 2005.
- WEBB, Michael: Building a better winery. *A+U* 457(10), 2008: 12–16.
- ZEVI, Bruno: *Znati gledati arhitekturo: Oglad o interpretaciji prostora u arhitekturi*. Zagreb: Naklada Lukom, 2000.

The Relationship between Architecture and Wine Culture

In the past, spontaneous vernacular architecture harmoniously complemented the landscape and was the result of advanced creativity of the farmer. Contrary to this, modern wine architecture in Slovenia gives the impression that the sole criterion is the author of an architectural object, which has absolutely no connection with either architecture or with space. In addition to other factors, the reason lies also in the fact that although it has multiple layers and has existed for a millennium, the relationship between architecture and wine culture has not yet been adequately investigated. Previous studies focused merely on the segment that links architecture and viticulture. The text identifies and examines the system of shared elements between the two fields, thereby enabling and suggesting the direction of further research. It also defines the term wine architecture that, in contrast to some other languages, is unknown in the Slovene language.

The key element in defining the system of links between the two fields is the concept of wine culture. Wine culture defines architecture and dictates its field of operation. In the case of wine architecture it is therefore possible to speak of architecture that follows the culture and taste of three (sub) groups that make up the culture of wine: the viticulturist, the viniculturist, and the consumer. And just like the culture of wine, wine architecture consists of three (sub) fields: city planning, which is primarily associated with the viticultural landscape; architecture, whose influence is most pronounced in the area of built structures; and design, which is primarily a means of communication with the consumer.

The problem of contemporary wine architecture in Slovenia is the result of (non) cooperation and (in) action of the client, the grape grower and/or the viniculturist on one side and the architect on the other. In conclusion, the study suggests a possible direction for further research of this relationship - namely a tranquil, balanced, and dynamic system of connections between architecture and wine culture. It would be the result of an appropriate scientific assessment and of the study of the relationship between the two fields. Applied to the field of architectural implementation, it could possibly lead to the creation of a (new) type of architecture.

SLOVENSKE INSTANT ZVEZDE

Ustvarjanje in ohranjanje slave po svetovnem spletu

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izvleček: V članku so predstavljeni štirje slovenski zvezdniki, ki so nenadoma in nenadejano zasloveli: Fredi Miler, Artur Štern, Urška Hočevar Čepin in Damjan Murko. Avtor prispevka razloži, kako na vzikanje in utrjevanje njihovega zvezdniškega statusa vplivajo spletna družbena omrežja, na primer *Facebook* in *Twitter*, ter kakšno vlogo imajo pri tem spletne strani za objavljanje domačih videoposnetkov, denimo *YouTube*.

Ključne besede: instant zvezde, slava, spletna družbena omrežja, internet, *Facebook*, *YouTube*

Abstract: The article presents four Slovenian bubble celebrities who have suddenly and unexpectedly gained fame: Fredi Miler, Artur Štern, Urška Hočevar Čepin, and Damjan Murko. The author explains how their celebrity status is influenced by online social networks (e.g. *Facebook* and *Twitter*) and investigates the role of websites such as *YouTube*, for example, which enable the posting of homemade videos online.

Keywords: bubble celebrities, fame, online social networks, the Internet, *Facebook*, *YouTube*

Uvod

»Nocoj sem se v #Sloveniji imela čudovito, ko sem divjala na odru z mojima najljubšima DJ-jema @DJAfrojack & @David-Guetta,« je sredi decembra 2011 Paris Hilton zapisala na spletnem družbenem omrežju *Twitter*. Njeno objavo je lahko prebralo več kot šest milijonov njenih 'slednikov' (angl. *followers*), ki spremljajo, kaj se starleti, kot jo imenujejo mediji, dogaja v javnem in zasebnem življenju. Njen obisk Slovenije pa ni ostal ohranjen le v njenih lastnih zapisih na spletu. Novinarji so spremljali vsak njen gib in zapisali, da je bil njen nastop »vse prej kot promocijsko zaigran«, saj si je vzela čas in se zadrževala ob DJ Afrojacku ter »plesala, animirala občinstvo, se igrala s svojimi sončnimi očali in ob tem še našla čas, da si je popravila rdečilo« (Kopina 2011). Paris Hilton se je uvrstila tudi v pregled družabne kronike v letu 2011, kjer so v prispevku Črtomir Janša je zajokal, Paris Hilton pa zaplesala zapisali, da so bile sredi decembra »vse oči uprte v razvpito hotelsko dedinjo« (T. H. 2012) (Slika 1). Kdo pravzaprav je Paris Hilton, da prestreza poglede slovenske in mednarodne javnosti? Pravnukinja Conrada Hiltona, snovalca mednarodne hotelske verige, je svetovno slavo doživela leta 2003, ko je v javnost pricuril videoposnetek njenega spolnega odnosa s tedanjim partnerjem in se naglo razširil po internetu, pozneje pa izšel še na DVD-ju z dvoumnim naslovom *Noč v Parizu/Paris (One Night in Paris)*.¹ Znana je tudi po svojih občasnih

nastopih v filmih, za katere je prejela dve zlati malini, tj. parodični nagradi za najslabše filmske nastope. Poleg tega se je javnosti predstavila s svojimi pevskimi veščinami in izdala glasbeni album, se pojavljala v resničnostnih šovih in prevzela osrednjo vlogo v resničnostnem šovu *Preprosto življenje (The Simple Life)*.² Dejansko pa je Paris Hilton slavna predvsem zato, ker je slavna. Približno tako je status zvezd³ lucidno definirali ameriški zgodovinar Daniel J. Boorstin (1992: 57). Njegova razlaga je res tavitološka, a dejansko še najbolj natančna. Po njegovem smo vedno bolj podrejeni načelom iskanja in prepoznavanja nečesa v ničemer, naša dejanja pa so postala »odvečno ponavljanje istega z različnimi besedami in podobami«. Poudarja še, da smo se izmojstrili v pripisovanju pomena vsebinsko »praznim« osebam brez posebne presežne vrednosti in pavšalnim dogodkom, ki jih ti ljudje producirajo, da bi se obdržali na zvezdniškem nebu (Boorstin 1992: 60).

Boorstinove ugotovitve z začetka šestdesetih let minulega stoletja lahko brez težav preslikamo v sedanji čas in jih prestavimo v slovenski prostor. Tudi pri nas najdemo osebe, primerljive s

v delu *Pornografiranje Amerike (The Porning of America)* dodajata, da je spletni posnetek dejansko utrdil podobo porno zvezdnice, ki jo je Paris Hilton s svojim predstavljanjem v javnosti že prej vzpostavljala in se prikazovala kot površinska, samovšečna in materialistična oseba (Sarracino in Scott 2008: 110).

- 1 Svojo kariero je Paris Hilton podrobno popisala v samopromocijski (avto)biografiji z naslovom *Izpoved dedinje (Confession of an Heiress)*, ki je izšla leta 2004. Precej bolj poglobljen pregled njenega zasebnega življenja in javnega udejstvovanja je pripravila Sandra Gurvis (2011).
- 2 V prispevku uporabljam izraz 'zvezda' oziroma 'zvezdnik/zvezdnica', s čimer prevajam angleški izraz *celebrity*. Beseda sicer izhaja iz latinščine in pomeni v izvirmiku 'slavo' (*celebritas*) oziroma 'biti obljuden', 'priljubljen' (*celeber*), kar pomeni, da bi bil bolj ustrezen prevod 'slavna oseba', saj beseda 'zvezda' (angl. *star*) navadno opisuje posameznika, ki ima trdne temelje svoje prepoznavnosti (npr. izkazuje talent ali se kiti s posebnimi vrlinami in dosežki). Zato zvezdam dodajam še pridevnik »instant«, s čimer opišem njihovo sposobnost samopromocije, samokonstrukcije in simulacije talenta, vrlin in dosežkov oziroma samouprizarjanja zvezdniškega statusa (primerjaj Luthar 2003: 289).

1 Amaterski videoposnetek, ki je nastal že leta 2001, je v poglavju knjige *Pop pornografija (Pop-Porn)* obravnaval Thomas Fahy, in pojasnil, da je postal izjemno priljubljen zaradi svojevrstnega zadovoljstva, ki ga gledalci doživijo, ko se bogata dedinja pred njihovimi očmi razgali in je javno ponižana, saj se lahko vsak zazre v intimo njenega življenja. Dotlej slavna in nedostopna oseba postane krhka in ranljiva zaradi pogleda v globine zasebnosti, njen glamur pa se ob tem razblini (Fahy 2007). Paradoksalno pa je, da je prav zaradi ponižujočega posnetka Paris Hilton postala še bolj slavna in prepoznavna na globalni ravni, pridobljeni sloves pa je pozneje uspešno unovčila. Negativni socialni in kulturni kapital, ki ga je nenadejano nakopičila, je torej obrnila sebi v prid in ga transformirala tudi v ekonomski kapital (primerjaj Bourdieu 1986, kjer avtor predstavi različne oblike kapitala). Carmine Sarracino in Kevin M. Scott

* Dr. Dan Podjed, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., docent na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 1000 Ljubljana, Zavetiška 5; znanstveni sodelavec Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU. 1000 Ljubljana, Novi trg 2, E-naslov: dan.podjed@ff.uni-lj.si.

Slika 1: Paris Hilton po spletnem družbenem omrežju *Twitter* redno obvešča svoje slednike, kaj počne in kje se nahaja.

Vir: *Twitter*, 2012

Paris Hilton, ki na lokalni ravni slovijo predvsem zato, ker so slavne. V prispevku predstavljam štiri takšne posameznike, katerih kariero in ustvarjanje ter utrjevanje zvezdniskega statusa sem spremljal. Prvi instant zvezdnik, katerega zvezdnisko pot orišem, je Fredi Miler. Ta koroški glasbenik z značilnimi košatimi brki in zraščeni obrvmi je leta 2004 zaslovel z videospotom, ki se je naglo razširil po spletu, v katerem se je pojavil v nenavadni opravi – *lajbiču* fluorescentno rumene barve. Drugi zvezdnik, ki ga predstavim, je dr. Artur Štern, nekdanji predavatelj na ljubljanski Biotehniški fakulteti in soustanovitelj inštituta Bion, ki se je po znanstveni (in deloma umetniški) karieri posvetil medijskim nastopom ter ustvarjanju zvezdniskega »lika« na meji med pijancem in genijem. Tretja zvezdnica je Urška Hočevnar Čepin, ki je bolj kot po svoji glasbeni karieri prepoznavna po svoji pojavnosti, vlogah v resničnostnih šovih in aferah, povezanih z videoposnetki na spletu. Četrty primer instant zvezde, za katero ljudem mnogokrat ni jasno, kako se obdrži na medijskem nebu, je Damjan Murko, samooklicani »slovenski slavček«, ki že desetletje spretno oblikuje svojo javno podobo, in sicer s pomočjo spletnih objav, ki jih sam producira.

Temeljno opravilo vseh štirih instant zvezd je vzdrževanje in »napihovanje« lastne podobe. Zato se pojavljajo v televizijskih oddajah, se udeležujejo obskurnih prireditvev in objavljajo (avto) biografije, v katerih razgalijo intimne podrobnosti iz svojega življenja. V prispevku predstavim njihova tovrstna prizadevanja in pojasnim, kako na vznikanje in utrjevanje zvezdniskega statusa poleg njihovih dejavnosti v fizičnem prostoru in pojavljanja v »tradicionalnih« medijih (revije, časopisi, televizija itd.) vpliva njihovo udeleževanje na spletnih družbenih omrežjih (na primer na *Facebooku*) ter kakšno vlogo imajo pri tem spletne strani za objavlanje videoposnetkov, denimo *YouTube*. Menim namreč, da je svetovni splet učinkovita platforma za kreiranje in samopromocijo instant zvezd, ki lahko po novem na preprost način same (po)ustvarjajo (psevdo)dogodke, ti pa jih obdržijo na medijskem nebu in povečujejo njihovo priljubljenost. Pri tem sledim Schiklovi (2000) predpostavki o tesni povezavi med

zvezdništvom in komunikacijskimi tehnologijami. Pravi namreč, da so množični mediji v 20. stoletju dejansko ustvarili zvezde, sam pa opažam, da je svetovni splet njihovo kreiranje potenciral in omogočil nastajanje novih instant zvezd, ki »tradicionalnih« medijev ne potrebujejo več toliko kot v preteklosti, saj lahko v dobršni meri same poskrbijo za (samo)promocijo.⁴

Metodološke zagate pri opazovanju zvezd

Pomembno gradivo o slovenskih instant zvezdah, ki sem ga obdelal pred etnografsko raziskavo v fizičnem in virtualnem prostoru, so bile (avto)biografije, ki so jih izdali štirje omenjeni zvezdniki, in sicer kmalu po začetku svoje kariere. Fredi Miler je pot od fizičnega delavca do slavne in prepoznavne osebe opisal v knjigi *Fredi Miler – štorija*, ki jo je priredil in zapisal Iztok Vrhovec (2005). Artur Štern je akademsko, umetniško in zvezdnisko kariero ravno tako predstavil v knjižni obliki, a nekoliko bolj indirektno in prek fiktivnih likov, denimo v romanih *Skrb za gene* in *Šarlatanska vednost* (2001a) ter *Jebo z lipicanci* (2001b),⁵ pa tudi v zbirki kolumn *Ne predaleč od epicentra* (2008) ter v knjigi *Metabioigra* (1998). Tudi Urška Hočevnar Čepin je leta 2009 izdala (avto)biografijo, ki jo je zapisala in priredila Nana Nataša Zeneli. V njej je popisala svojo »senzacionalno zgodbo«, kot pojasnjuje podnaslov knjige, pri čemer se je osredotočila predvsem na propadli zakon s poslovnežem. Damjan Murko je intimne podrobnosti o svojem življenju predstavil v knjigi *Srečen, ker sem moški*, ki je izšla leta 2009, njegovo pripoved pa je zapisala Marjanca Scheicher.⁶

Podatke o slovenskih instant zvezdah sem zbiral tudi po spletu. Pregledal sem predstavitevne strani omenjenih zvezdnikov in sledil njihovim spletnim dnevnikom (*blogom*) ter spremljal njihove objave na omrežju *Facebook*.⁷ Analiziral sem njihove profile (kratke predstavitve, fotografije itd.) in skušal ugotoviti, kako se predstavijo na spletu ter kako tam prezentirajo oziroma uprizarjajo svoje vsakdanje življenje (primerjaj Goffman 1990).

4 V spremni besedi ponatisa Schiklove knjige iz leta 2000, ki je v izvirniku izšla leta 1985, torej pred nastankom svetovnega spleta, je avtor posodobil svoje izvirne ugotovitve in pojasnil, da je na prelomu v novo tisočletje prav internet postal osrednje gonilo za formiranje zvezd, saj daje sleherniku iluzijo, da lahko pomembno prispeva k (pre)oblikovanju družbenega sveta (Schickel 2000: 300). Na spletu je namreč vsak lahko zvezda – ali pa ima vsaj občutek, da je v središču družbenega omrežja, ki ga je stkal (glej Podjed 2010; primerjaj tudi Dalsgaard 2008, kjer piše o egocentrično zasnovanih spletnih omrežjih, ki nas samodejno postavijo v središče dogajanja).

5 Omenjeni teksti so izšli tudi v zbirki petih romanov s skupnim naslovom *Šepet razglašenih* (2007).

6 Marjanca Scheicher je tudi avtorica dveh deloma fiktivnih romanesknih pregledov slovenske estrade z naslovom *Kešpička* (Scheicher 2010, 2011a). V knjižni obliki je predstavila še biografijo »največje slovenske pornozvezde« La Toye (Scheicher 2011b). Te zvezdnice nisem uvrstil v pričujoči prispevek, saj ocenjujem, da ne ustreza povsem Boorstinovi tavitološki definiciji zvezd, ki so slavne, ker so slavne. La Toya je namreč zaslovela predvsem zaradi udeleževanja v pornografski industriji, zaradi česar ima njena prepoznavnost nekoliko bolj oprijemljive temelje. Drži pa, da se pojavlja v istih resničnostnih šovih kot drugi instant zvezdniki (npr. Kmetija slavnihi). Poleg tega je bila nekaj časa (neuradno) poročena z Arturjem Šternom, ki ga podrobneje predstavljam v prispevku.

7 Omrežja *Twitter*, ki je ponekod po svetu zelo priljubljeno, slovenski instant zvezdniki ne uporabljajo v tolikšni meri kot Paris Hilton in druge slavne osebe njenega kova.

Raziskavo sem sklenil s polstrukturiranimi intervjuji z zvezdniki. Fredija Milerja sem obiskal na njegovem domu v Mežici, z Arturjem Šternom sem se pogovarjal v lokalnem baru v Mirkavžu na Dravskem polju, z Damjanom Murkom sva se sestala v restavraciji mariborskega hotela, Urška Hočevar Čepin pa mi je na vprašanja odgovarjala po elektronski pošti. Vsak intervju je pomenil svojevrstno krajše opazovanje z udeležbo, šele ob srečanjih v živo pa se je razkrila kompleksna podoba ljudi, ki sem jih dotlej spoznaval iz knjig in medijev ter po spletu. Med srečanji sem pod »zvezdniškim prahom« skušal poiskati »resnične«, »prave« oziroma »nepotvorjene« osebe, kot se predstavljajo v zasebnem življenju. To ni bilo preprosto, saj si instant zvezdniki, kot bomo videli, ne morejo privoščiti oddiha in morajo svojo ustvarjeno identiteto (»masko«) potrjevati tudi med navidez sproščenimi pogovori.

Pri predstavitvi štirih zvezdnikov ne predstavim le njihovega »pogleda nase«, kot ga podajo v intervjujih, (avto)biografijah in na spletnih profilih, temveč deloma opišem še interakcijo s sodelavci in kontekst, v katerem so potekali pogovori. Tako nekoliko bolje spoznamo, kakšna je njihova javno-zasebna podoba, kako se vključujejo v lokalno okolje in kakšno je njihovo sebstvo kot preplet individualnega in družbenega jaza (Mead 1997).

Teorije zvezdniškega samouprizarjanja

Kot teoretsko izhodišče za analizo javne in zasebne podobe slovenskih zvezdnikov uporabljam Boorstinovo delo *Podoba: Vodnik po psevdo-dogodkih v Ameriki* (*The Image: A Guide to Pseudo-Events in America*), ki je prvič izšlo leta 1961, a še vedno ostaja povsem aktualno. V njem je avtor dve desetletji pred Baudrillardom (1999) pojasnil, kako pomembne so v sodobnem svetu fiktivne in napihnjene podobe ter kopije, ki jih cenimo bolj kot izvirnike. V tem delu se je natančneje posvetil psevdo-dogodkom, torej navideznim, umetno ustvarjenim dogodkom, ki so »po naravi bolj zanimivi in privlačni kot spontani dogodki« (Boorstin 1992: 37), ter definiral njihovih osem značilnosti. V primerjavi z neinsceniranimi dogodki so psevdo-dogodki: 1. bolj dramatični, 2. hitreje se razširijo in postanejo opazni, 3. lahko jih ponavljamo, 4. zahtevajo finančni vložek, 5. laže jih razumemo in se z njimi sprijaznimo, 6. so bolj družbeno sprejemljivi, 7. poznati jih moramo, če želimo ostati »obveščeni«, 8. eksponentno se množijo. Kot bomo videli, lahko te značilnosti zlahka prepoznamo – morda celo v bolj očitni obliki – pri analizi samopromocijskih videoposnetkov in fotografij, ki se razširijo (oz. jih razširijo) bodisi po spletnih družbenih omrežjih in portalih, kakršen je *YouTube*, bodisi po množičnih medijih.

Pomemben novejši prispevek k teorijam zvezdnitva in slave je prispeval Chris Rojek, ki je pojasnil, da so zvezde kulturni konstrukt, s katerim so sodobne družbe nadomestile izginjajočo avtoriteto kraljev in bogov (2001: 13). Podobno kot Weber (1968), ki je pisal o treh oblikah avtoritete (tradicionalna, racionalno-legalna, karizmatična), Rojek pojasnjuje, da obstajajo tri oblike zvezdniškega statusa: pripisan, pridobljen in prilaščen. Pripisan zvezdniški status je povezan z dedovanjem in pripada, recimo, potomcem plemiških družin. V drugo kategorijo sodijo osebe, ki zvezdniški status pridobijo s svojimi izjemnimi dosežki, na primer slavni filmski igralci, športniki in glasbeniki. Za to razpravo pa je najbolj zanimiva tretja kategorija zvezd, torej tisti, ki jim status pripisujemo – pa čeprav ne izkazujejo nobenih posebnih talentov ali veščin (Rojek 2001: 17–18). Takšnim osebam, ki jim

priznavamo zvezdniški status, čeprav ne ustvarijo ničesar oprijemljivega, temveč slavo vzpostavijo in vzdržujejo predvsem s psevdo-dogodki, pravi Rojek *celetoids*, kar nekateri prevajajo kot 'slavoidi' (Vovk 2011). Menim, da je tudi izraz 'instant zvezde' adekvaten prevod, saj opisuje posameznike, ki nimajo posebnih talentov in se ne morejo izkazovati z dosežki, a so kljub temu prisotni v medijih in prepoznavni v javnosti. Turner (2004: 22) pojasnjuje še, da takšne instant zvezde sicer »uživajo hiper-vizibilnost, a ima izjemno kratko in nepredvidljivo življenjsko dobo«, saj lahko zažarijo in ugasnejo v nekaj mesecih ali tednih.

Novi mediji kot sredstvo za samopromocijo

Poleg številnih drugih avtorjev, ki se poleg Boorstina, Rojeka in Turnerja posvečajo slavnim osebam oziroma instant zvezdam (npr. Dyer 2007; Jaffe 2005; Holmes and Redmond 2006), moramo pri analizi vzpostavljanja in ohranjanja njihove slave upoštevati še teorije o širjenju informacij po spletnih omrežjih, ki sem jih podrobneje predstavil v prispevku o posameznikih, ki so bolj ali manj po naključju zasloveli zaradi posnetkov, objavljenih na spletu (Podjed 2009). Pomembna razlika med osebam, ki so nenadejano zaslovele, in instant zvezdami, ki jih tokrat obravnavam, je predvsem v sposobnosti slednjih, da same uprizarjajo psevdo-dogodke, za kar pogosto uporabljajo spletne tehnologije. Na *Facebooku* si, recimo, nakopičijo ogromno t. i. prijateljev, ki jih nato zasipajo z novicami o sebi ter jim pošiljajo vnaprej pripravljene oziroma režirane posnetke. S položaja 'žarišč' (angl. *hubs*), tj. oseb, ki imajo v primerjavi z drugimi »vozli« v omrežju izjemno veliko povezav, lahko širok krog ljudi obveščajo o zasebnih in javnih dogodkih iz njihovega vsakdana ter o svojih občutkih, razmišljanjih in nadaljnjih podvigih. Skratka, topologija spletnih omrežij, v katerih si je peščica ljudi nakopičila izjemno veliko povezav (glej npr. Barabási 2003; Watts 2004), jim omogoča, da vzdržujejo svoj privilegiran in predvsem opazen položaj, in to ne le na spletu, temveč tudi v fizičnem prostoru, ter poleg tega nenehno širijo svoje vplivno območje.

Spletna omrežja, ki jih uporabljajo instant zvezde, so bistveno predrugačila način predstavljanja posameznikov v javnosti in jim ponudila priročno orodje za samopromocijo. Alice Marwick in danah boyd⁸ v prispevku o zvezdniških praksah na *Twitterju* omenjata, da so prav novonastala omrežja omogočila vznikanje »mikro-zvezd«, ki z udeležtvovanjem v fizičnem, predvsem pa v virtualnem prostoru poskrbijo za 'samooznamčevanje' (angl. *self-branding*) ter strateško samouprizarjanje. Mikro-zvezdnitvo po njunem temelji na spreminjanju prijateljev (*Facebook*) oziroma slednikov (*Twitter*) v bazo oboževalcev, pojmovanju lastne priljubljenosti kot temeljnega cilja spletnega udeležtvovanja, pridobivanju novih oboževalcev z različnimi pristopi ter konstrukciji takšne javne podobe, ki jo občinstvo zlahka konzumira (Marwick in boyd 2011: 141).

O spletnih omrežjih kot sredstvu za samopromocijo piše tudi P. David Marshall. Nenehna samo(re)produkcija je po njegovem temeljna dejavnost posameznikov, ki jim v prispevku pravim instant zvezde, saj je njihov »spletni jaz«, ki je v marsičem identičen »javnemu jazu« postal vsaj tako pomembna komponenta konstrukcije in uprizarjanja sebstva kot »individualni« oziroma »zasebni jaz« (Marshall 2010: 39). Marshall ob tem dodaja, da

8 Njeno ime in priimek se pišeta z malo začetnico (op. ur.).

posamezniki svoj »javni jaz«, ki ga predstavljajo po spletu in ki pomeni ključni sestavni del njihove identitete, nenehno popravljajo in dopolnjujejo (Marshall 2010: 42). Izdelava spletnega profila kot jedra virtualne identitete pomeni torej nikoli dokončno delo, v katero morajo slavni posamezniki vlagati veliko truda, da ohranjajo svojo slavo, sočasno pa morajo še komunicirati s svojim občinstvom, torej s prijatelji oziroma sledniki.

Priljubljena spletna omrežja so se v dobrem desetletju, odkar se množično uporabljajo,⁹ očitno prelevila v »človekov podaljšek«, kot je že pred desetletji pojasnjeval osrednji medijski teoretik Marshall McLuhan (1964), čigar razmišljanje o »mediju kot sporočilu« je postalo še bolj aktualno po razcvetu interneta – torej v t. i. mrežni družbi (Castells 2003). Breda Luthar povzema in analizira McLuhanovo razumevanje medijev, ki so po njegovem podaljški našega živčnega sistema v prostor, ter pojasnjuje, da lahko na tak način razumemo tudi »vseprisotne« nove elektronske medije, med katere umeščamo različne oblike internetne komunikacije – vključno seveda z novonastalimi spletnimi omrežji. Ti mediji, ki so omogočili izjemen družbeni in kulturni premik, namreč »podaljšujejo« utelešenega akterja kot nosilca delovanja in razširjajo njegovo identiteto (Luthar 2010). Z izrazom »podaljšana tvornost« tudi Allan Hanson opisuje neločljivo povezanost sodobnega človeka z informacijskimi in s komunikacijskimi tehnologijami ter pojasnjuje, da se z razvojem novih tehnologij vse bolj prepletata »človeški in umetni spomin, človeška in umetna inteligenca« (Hanson 2004: 471). Kot bomo videli v prispevku, vlagajo instant zvezdniki veliko časa in truda v nadgrajevanje in popravljanje svojih spletnih profilov. Po spletu pa se ne zgolj predstavljajo drugim uporabnikom omrežij, temveč skušajo nanje tudi vplivati in jim predstaviti psevdo-dogodke, ki jih ohranjajo vidne v javnosti.

Ko razmišljamo o spletnih omrežjih v povezavi z zvezdnštvom, je uporabna še metafora Gillesa Deleuza in Félixja Guattarija (1990, 2004) o *rizomu*. S tem izrazom opišeta omrežje, katerega struktura se nenehno razrašča in je zato ne moremo predstaviti s statičnim modelom. V takšno rizomatsko strukturo se povezujejo tudi slovenski instant zvezdniki, ki skušajo drug drugega sicer vedno prekositi in se izkazati kot boljše, drugačne, prave zvezde, dejansko pa se njihove vloge neločljivo prepletajo na identični ravni. Pojavljajo se namreč v istih televizijskih oddajah in resničnostnih šovih ter med sabo prijateljujejo tako po spletnih omrežjih kot tudi v fizičnem prostoru.

Poleg razumevanja spletnih omrežij je za analizo instant zvezdnikov pomembno še poznavanje pomena spletnih portalov za objavlanje videoposnetkov. Najbolj priljubljen med njimi je *YouTube*, ki je nastal leta 2005 in je zaradi vpliva na sodobno družbo in kulturne procese postal pomembna tema znanstvenih razprav (npr. Gane in Beer 2008; Burgess in Green 2009; Snickars in Vonderau 2009). Ta portal je postal izjemno priljubljen, saj omogoča slehernikom, da svetu pokažejo, kaj so zabeležili z domačo kamero, in si hkrati ogledujejo, kaj posnamejo drugi. Jean Burgess in Joshua Green pojasnjujeta, da je *YouTube* kompleksna platforma z dvojnimi delovanjem. Deluje namreč kot platforma »od zgoraj navzdol«, namenjena distribuciji popularne kulture, hkrati pa spodbuja sodelovanje »od spodaj navzgor«, saj je vir »ljudske

kreativnosti« (Burgess in Green 2009: 6) in izvir »participativne kulture«, pri kateri so uporabniki spletne strani aktivno (so)udeleženi pri ustvarjanju in posredovanju posnetkov in so tako sočasno porabniki in proizvajalci video vsebin (2009: 10–14).

Kombiniranje portalov za objavlanje videoposnetkov (npr. *YouTube*) in spletnih omrežij (npr. *Facebook*) vzpostavlja, kot bomo videli v nadaljevanju prispevka, izjemno učinkovito platformo za pridobivanje oboževalcev in ustvarjanje psevdo-dogodkov, predvsem pa je ta naveza odlično sredstvo za samouprizarjanje in samopromocijo, ki jo s pridom izrabljajo tudi slovenski instant zvezdniki.

Ugašanje zvezde Fredija Milerja

Korošec Fredi Miler je prvi slovenski instant zvezdnik, ki je zaslovel zaradi po spletu razširjenega posnetka. Do leta 2004 je bil predvsem fizični delavec, pel pa je tudi v ansamblu Koroški trio. V navezi z nekdanjim glasbenikom Marijanom Smodetom je posnel skladbo Vedno si sanjala njega, za katero je pripravil tudi videospot, ki so ga predvajali na komercialni televizijski postaji.¹⁰ Na posnetku vidimo Milerja, kako igra fliper v neki gostilni. Oblečen je v belo srajco, čezno pa ima odet telovnik zeleno-rumene barve s psihedeličnim črtastim vzorcem. Kombinacija besedila, v katerem v refrenu poje »vedno si sanjala njega« z značilnim ozkim e-jem v besedi »njega«, in pevčeve podobe je tako nenavadna, da sta »dva *heavymetalca*«, kot pojasnjuje Miler, posnetek objavila na spletu. »*Nekako se jima je zajebancija zdela, češ da sem imel ta lajbič pa bele štumfe pa copate pa srajco ven pa eno obrv*«, je samokritično razkril, zakaj je posnetek postal tako zanimiv, da si ga je v nekaj tednih po spletu ogledalo več deset tisoč ljudi. Sin ga je sicer opozoril na širjenje posnetka, a Milerju še vedno ni bilo jasno, kaj se dogaja – med drugim tudi zato, ker ni dobro poznal delovanja svetovnega spleta. Šele ko je časopis *Žurnal* objavil članek, da iščejo Fredija Milerja, se je zavedel nenadnega preobrata, po katerem je postal prepoznaven po vsej Sloveniji.

V prvih šestih mesecih po prelomnih dogodkih je Miler na povabilo različnih prirediteljev izvedel več kot šestdeset dobrodelnih koncertov, in sicer predvsem po diskotekah,¹¹ nastopil pa je tudi na velikem koncertu na ljubljanskem Gospodarskem razstavišču, ki so ga priredili pri *Žurnalu*. Odtlej se je nekaj let zapored pojavljal v različnih televizijskih oddajah, na naslovnica revij, v resničnostnih šovih itd.

Postopoma je njegova prepoznavnost zbledela, in sicer predvsem zato, ker je svoj zvezdniški status vzel preveč »zares« in ni sam poskrbel za nove psevdo-dogodke, ki bi bili dovolj nenavadni, da bi pritegnili pozornost javnosti. Tako zdaj ostaja prepoznaven, a zgolj od slave ne more živeti. Kot je pojasnil v pogovoru, se želi znebiti »navidezne« podobe iz videospota Vedno si sanjala njega, a mediji se vedno znova vračajo k tej temi, novinarji pa ga prosijo, naj si spet nadene *lajbič* in malo *zabrejka*.¹² Takšne ponudbe ponavadi zavrne in pojasni, da ima težave z zdravjem.

10 Ko je Fredi Miler postal slaven in prepoznaven, se je vnel spor med njim in Smodetom o avtorstvu skladbe Vedno si sanjala njega.

11 Miler se zdaj zaveda, da je ponavadi šlo zgolj za kvazi-dobrodelnost ter da so mnogi prireditelji izrabili njegovo lahkovernost.

12 Fredi Miler je bil v nekdanji Jugoslaviji med najbolj uspešnimi plesalci *electric boogieja*, tj. plesa, ki spominja na bolj znani *break dance*. Odtod tudi prošnja novinarjev, naj malo *zabrejka*, torej zapleše.

9 O razrasti spletnih omrežij v novem tisočletju glej boyd in Ellison (2008).

Slika 2: Fredi Miler je leta 2004 zaslovel z videospotom Vedno si sanjala njega, ki se je hitro razširil po spletu.

Foto: Dan Podjed, Mežica, 20. 12. 2012

Slika 3: Artur Štern se je izmojstril v uprizorjanju lika boemskega intelektualca, ki se prepleta z vaškim posebnežem.

Foto: Dan Podjed, Miklavž na Dravskem polju, 19. 12. 2012

Odkar je delal v rudniku, ima namreč težave z roko in težko drži celo mikrofon, še težje pa opravlja fizična dela. Na zavod za zaposlovanje se mu je, kot pojasnjuje, nerodno prijaviti, saj je »kao znana osebnost« in mu zato pravijo: »O, kaj pa ti tu? Pa ti ja špilaš pa zaslužiš ne vem, koliko!«

Fredi Miler je iz parodičnega in komičnega lika postal tragična osebnost. Slavo, ki jo je skoraj čez noč pridobil s spletnim posnetkom, so izrabili predvsem drugi ter jo transformirali v ekonomski kapital, njegov socialni in finančni položaj pa se v slabem desetletju instant zvezdnštva ni kaj dosti izboljšal, temveč prej poslabšal. Edini kapital, ki ga je tačas oplemenitil, so prijateljstva na Facebooku in drugih spletnih omrežjih, ki jih vsakodnevno uporablja ter pridobiva nove prijatelje, a tega kot nekdanja instant zvezda ne more zlahka unovčiti.

Za to razpravo je pomembno še, da je Milerjeva kariera skladna z vzponom spletnih omrežij, ki so se razcvetela ravno v času, ko je posnetek Vedno si sanjala njega postal viralna uspešnica.¹³ Spletna omrežja – in seveda ključni akterji v njih – ter portali za objavljane videoposnetkov so instant zvezdnika najprej ustvarili in nato tudi izčrpali. Boorstin pravi, da je »sila, ki ustvari neko slavno osebo, tudi tista, ki jo na dolgi rok neizbežno pogubi. Medijska pozornost ga bo uničila, saj ga je tudi ustvarila. Časopisi so ga nastavili na položaj in odstavili z njega – in to ne z umorom, temveč z zadušitvijo oziroma s stradanjem« (Boorstin 1992: 63). »Tradicionalne« medije lahko v Milerjevem primeru deloma nadomestimo oziroma nadgradimo z novimi mediji, denimo s spletnimi omrežji, a načelo »stradanja« je v obeh primerih podobno. Če ne ustvarjaš novih psevdo-dogodkov in v omrežju ne vzbujáš dovolj pozornosti, potem instant zvezdnštvo izpuhti, od nekdanje navidezne veličine pa ostane zgolj lupina slave (Slika 2).

Zlitje obrazov Arturja Šterna

Arturja Šterna je ob koncu devetdesetih let preteklega stoletja, ko je raziskoval in poučeval na fakulteti, vrtnec slave potegnil iz akademskega sveta. Začel je pisati kolumne za revije in se pojavljati na televizijskih kvizih ter v resničnostnih šovih. Leta 2007 in 2012 je celo zbiral podpise podpore, saj je nameraval kandidirati za predsednika Slovenije,¹⁴ predvsem pa se je pojavljal na različnih prireditvah ter poskrbel, da je ostal v središču pozornosti. Poleg tiskanih in elektronskih medijev je za samouprizarjanje uporabljal svetovni splet. Nekaj časa je redno posodabljal svojo spletno stran in pisal različne *bloge*, poleg tega pa se je na portalu YouTube znašlo več njegovih posnetkov, na katerih gol do pasu razkazuje amaterskim novinarjem svoje posestvo, pripoveduje o poroki s porno igralko La Toyo ali alkoholiziran prepeva pesem Mrtva reka, ki jo je nekoč izvajal Marijan Smode. Štern redno posodablja svoj profil na Facebooku, kjer se predstavi kot »precednik, pijanec, glumac, porno-jebač, metabiolog, polihistor, pisec (16 + 6 knjig), predavatelj, mojster borilnih veščin, Dr. Sc. Biol., M. Sc. Med., DVM, diplomant EPU ..., skratka – lenuh«. Po tem omrežju je intenzivno agitiral v času zbiranja podpisov podpore za predsedniško kandidato, na YouTubeu pa je tedaj objavljал videoposnetke s kratkimi nagovori potencialnih volivcev in volivk.

Januarja 2012 sem Šterna obiskal v Miklavžu na Dravskem polju. Pripeljal sem se pred hišo, kjer stanuje s svojo peto »ženo«,¹⁵ in vstopil v pritličje hiše, kjer si je uredil bivališče. Njegova zunanja podoba je bila precej klavrna, saj je imel na očesu veliko modrico, oblečen pa je bil v zakrpane hlače in zdelane škornje. Čez majico z znakom stripovskega junaka Zagorja si je nadel usnjeno jakno, nakar sva se odpravila v lokalni bar. Kako vitalnega pomena je zanj slava, pa čeprav navidezna, se je izkazalo, ko se je med potjo do lokala ustavil v občestni trafiki in preveril,

13 O t. i. viralnih videoposnetkih glej na primer Burgess (2008). O razvoju spletnih družabnih omrežij glej boyd in Ellison (2008). O razvoju portala YouTube in njegovih sociokulturnih posledicah glej Lovink in Niederer (2008), Burgess in Green (2009) ter Snickars in Vonderau (2009). Primerjaj tudi Podjed (2010), kjer piše več o pomenu Facebooka na lokalni in globalni ravni, ter Podjed (2011), kjer predstavim, kako amaterski videoposnetki, objavljeni na portalu YouTube, vplivajo na naš vsakdan.

14 O psevdo-dogodku, s katerim se je Štern leta 2007 skušal povzpeti na predsedniški položaj, je režiser Vojko Anzeljc posnel dokumentarni film z naslovom *Gola resnica*, ki so ga v kinematografih predvajali leta 2008.

15 Šternove dosedanje poroke, za katere ni povsem jasno, ali so bile resnične, so bile predvsem javnosti namenjeni psevdo-dogodki. Po medijski pozornosti je izstopala poroka s tretjo »ženo«, porno zvezdnico La Toyo.

če so v nekem tabloidu objavili novico o njem. Ker je niso, je besen in razočaran nemudoma poklical novinarko, s katero sta bila »*zmenjena za objavo*«. To Šternovo dejanje sicer priča, kako pomembni za slovenske instant zvezde so še vedno tudi »tradicionalni« mediji, in sicer predvsem za potrjevanje njihove obče prisotnosti. Ob tem se znova spomnimo Boorstinove (1992: 63) opazke o »stradanju«, ki ga povzročijo mediji, če instant zvezdam odrečejo pozornost.

Ob kavi *corretto*, v katero je zлил deciliter žganja, se je razvila debata, med katero je – čeprav je bil precej alkoholiziran – razsodno opisoval teme, ki so ga zanimala v akademskem udejstvovanju. Nekaj časa je govoril o altruizmu, ki je bil osrednje področje njegove doktorske disertacije, nakar se mu je tok misli pretrgal, na obrazu pa se mu je zarisala čudna grimasa in začel je na ves glas preklinjati. Namesto Arturja – intelektualca se je pred mano znašel Artur – vaški posebnež (Slika 3).

Šternova javna podoba, ki jo uprizarja v različnih medijih (tako »tradicionalnih« kot novih – denimo na *Facebooku*), se je, kot se je izkazalo med pogovorom, skoraj povsem zlila z njegovim zasebnim jazom. Kot kaže, je v želji po prepoznavnosti in slavi spoznal, da je njegova zasebna podoba najbolj privlačna za množice (primerjaj Turner 2004: 3) – bolj privlačna od njegovega znanstvenega in umetniškega udejstvovanja v preteklosti. Lik zapitega boema, ki ga je ustvaril, mora zato nenehno vzdrževati in potrjevati, če želi, da ga povabijo na nove oddaje, resničnostne šove in prireditve. Ločnica med »odrom« in »zakulisjem« (glej Goffman 1990) se je pri Šternu torej razblinila. Njegove identitete so se zleile v eno, ki jo »uporablja« tako za javno kot zasebno rabo, na skoraj identičen način (torej s podobnim besednjakom) pa komunicira tako po spletu kot med pogovorom »v živo«.

Napihovanje balona Urške Hočevnar Čepin

Urška Hočevnar Čepin se je javnosti detajlno razkrila leta 2009 v knjigi *Prekletstvo v zlati kletki*, v kateri je opisala vznik in razpad ljubezenske zveze s premožnim lastnikom avtomobilskega salona, ki ji je med drugim pomagal izpolniti dve veliki želji. Kot zaročno darilo je namreč prejela ključ »sanjskega avtomobila BMW M3 zlato rumene barve, usnjeni sedeži kivi barve športni kabrio« (Zeneli 2009: 32), poleg tega pa ji je partner financiral lepotno operacijo, s katero si je dala povečati prsi. V knjigi pojasni tudi, kako je njen mož »vedno sanjal o glamurju in imidžu zvezd«, zato jo je »gradil po svojih željah«, da bi se z njo lahko razkazoval v medijih (Zeneli 2009: 109). Takšna izjava precej dobro opiše površinskost instant zvezdnitva, ki je mnogokrat utemeljeno predvsem na zunanji podobi. »Živa podoba je zasenčila pusto resničnost«, pojasnjuje tudi Boorstin (1992: 13), takšne podobe pa so, kot pravi Baudrillard (1999), edina resničnost, ki obstaja. Namesto v realnosti živimo po njegovem v simulaciji, obkroženi pa smo s simulakri, ki ne referirajo več na dejanskost. Tudi podoba Urške Hočevnar Čepin je ustvarjena, navidezna, fiktivna, spremenljiva, nestalna. In prav »plastična«, »gnetljiva«, »prilagodljiva« pojavnost poudarja esenco njene biti (primerjaj Lord po Rogers 1999: 113). Mike Featherstone pravi, da v potrošniških kulturah ljudje dejansko nenehno (pre) oblikujemo svojo podobo po svojih ali tujih željah. »Takšno razumevanje izpostavlja vizualno in nas usmerja k svetu pogledov, ogledal in spektakla, pri čemer postane oko osrednje čutilo in telo osrednji fokus« (po Rogers 1999: 113). Pri Urški Hočevnar Čepin pomeni ustvarjanje zunanjega videza, ki nastaja bodisi s

kozmetičnimi popravki bodisi z načinom oblačenja in ličenja, svojevrsten psevdo-dogodek, ki odmeva v javnosti. Instant zvezdnica je torej postala dogodek sama po sebi, nekakšen »človeški psevdo-dogodek«, kot temu pravi Boorstin (1992). Sama sicer zagotavlja, da si slave in prepoznavnosti ne gradi na »*nekih kvazi aferah, lažnih zgodbicah, klovnovskih pozah*« ter dodaja, da ji medijev »*ni treba klicati ali jih celo podkupovati, kot dela nekrog medijskih ljudi*«. Verjetno to celo drži, saj je svojo prepoznavnost bolj kot na ustvarjanju dogodkov vzpostavila na svoji prepoznavni zunanosti, ki ji omogoča, da vodi prireditve in televizijske oddaje ter nastopa v resničnostnih šovih.

Leta 2010 je po naročilu Urada Republike Slovenije za informiranje (UKOM) posnela celo videospot za oglasno kampanjo v prid referendumu o pokojninski reformi ter v nizu parodičnih izjav predstavila svoj pogled na spremembe pokojninskega sistema, ki naj bi dal ljudem vtis, da so kvazi-strokovne izjave »neuke blondinke« zgrešene. Videospot je sprožil buren odziv v javnosti, zato so ga na UKOM umaknili, tedanja vlada se je distancirala od njega, ostal pa je dostopen na portalu *YouTube*, kjer je zabeležil več kot sto tisoč ogledov.

S podobno javno podobo se Urška Hočevnar Čepin promovira tudi v tujini. Srbski javnosti se je v šovu Palača (*Dvor*) predstavila v vlogi hiperseksualne, ognjevitve in ekshibicionistične samopromotorke, s čimer je utrdila stereotipe o Slovenkah med tamkajšnjim občinstvom ter hkrati po mnenju nekaterih poskrbela tudi za promocijo Slovenije (Volčič in Erjavec 2012).

Še bolj odmevna v domači in mednarodni je bila afera s t. i. masažnim salonom. Spletni tabloid je aprila 2012 namreč poročal o tem, da je v nekem ljubljanskem masažnem salonu Urška Hočevnar Čepin izvajala erotično masažo, hkrati pa je objavil še videoposnetke njenega početja, ki so se pozneje razširili na nekatere pornografske portale.¹⁶

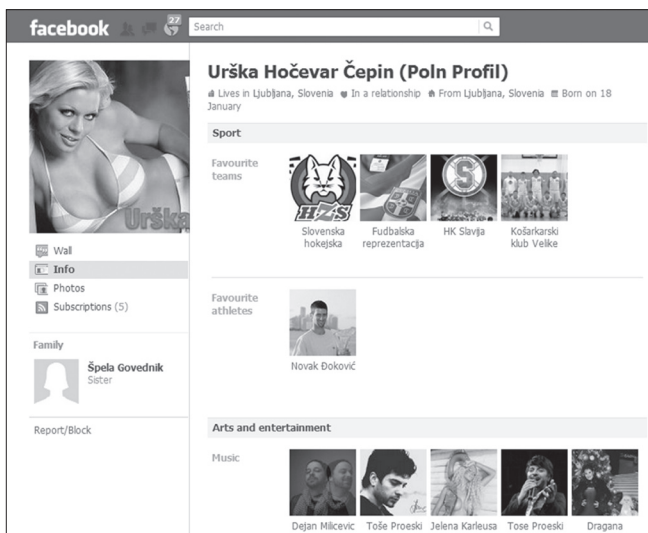
Prepoznavnost Urške Hočevnar Čepin pa ni povezana le z nastopi v resničnostnih šovih in erotičnimi posnetki, ki so se razširili po spletu, temveč tudi z omrežjem *Facebook*, kjer je na osrednjem profilu (ima jih namreč več – nekateri so očitno tudi lažni) pridobila pet tisoč prijateljev, s čimer je dosegla največje možno število, ki ga spletno omrežje dopušča. Na t. i. zidu, na katerem uporabniki *Facebooka* objavljajo sporočila, prijatelje redno obvešča o svojih nastopih, predstavlja pa tudi intimne podrobnosti iz zasebnega življenja. Za materinski dan, denimo, napiše sporočilo mami, objavi fotografijo sestre, pojasni, kako se počuti na obletnico ločitve, predvsem pa redno dodaja fotografije, na katerih je osrednja akterka, s čimer nenehno popravlja in nadgrajuje svojo javno podobo.¹⁷

Njene fotografije navadno izzovejo več deset komentarjev – tako pozitivnih kot negativnih – in evidentirajo več kot sto *lajkov*.¹⁸ Vsako njeno pojavljanje na spletu je tako manjši psevdo-dogodek, s katerim se Urška Hočevnar Čepin potrjuje in ohranja status

16 Po podatkih lastnika spletnega tabloida si je videoposnetek v nekaj urah ogledalo približno osem odstotkov vseh uporabnikov spleta v državi (Čakarić 2012).

17 Po *Facebooku* se je nemudoma odzvala tudi na afero z masažnim salonom ter zapisala, da bo »*slabo /.../ pustila za sabo, dobremu odprla vrata*« in da se bo borila »*proti zlim silam in zlobnim ljudem*«.

18 'Lajki' (angl. *likes*) so sistem označevanja, da je uporabniku *Facebooka* všeč nek zapis, fotografija ali videoposnetek. Označuje jih slička roke z navzgor izproženim palcem.

Slika 4: Urška Hočvar Čepin je za samopromocijo najprej poskrbela z (avto)biografijo, zatem pa z nenehnim pojavljanjem v medijih in udeleževanjem na spletnih družbenih omrežjih.

Vir: Facebook, 2012

instant zvezde. Čeprav zagotavlja, da je ne skrbi, da bi ne bila več slavna in prepoznavna, in o tem vnaprej ne razmišlja, saj se vse, česar se loteva, »dogaja sprotno, spontano«, lahko pri njenem udeleževanju na spletu in potrjevanju svoje podobe in statusa s strani spletnih »prijateljev« zaznamo načrtnost in sistematičnost ter skrb za njeno javno-zasebno podobo (Slika 4).

Mojster psevdo-dogodkov Damjan Murko

Z Damjanom Murkom sva se za intervju dogovarjala več mesecev. Da je mojster psevdo-dogodkov, ki so po Boorstinovi definiciji tudi dramatični, je dokazal že s pripravami na pogovor, ko je spočetka z mano komuniciral zgolj po osebni tajnici, ki je tudi njegova žena. Po elektronski pošti mi je pojasnila, da se Murku tema pogovora sicer zdi zanimiva, a ker ima v zadnjem času veliko dela s prirejanjem koncerta ob deseti obletnici delovanja, bo prišel na intervju, če ga bom primerno finančno motiviral. Po nadaljnjih telefonskih klicih in prošnjah je Murko le pristal na brezplačen pogovor. Že na začetku intervjuja je razkril, kakšna je njegova strategija pojavljanja v medijih in javnosti, zato se je pogovor usmeril predvsem na svojo večšino kreiranja psevdo-dogodkov, ki jih ustvarja s pomočjo spletnih omrežij in portalov za objavlanje videoposnetkov¹⁹ (Slika 5).

Eden takšnih posnetkov, ki je na portalu YouTube od leta 2007 zabeležil več kot 400 tisoč ogledov, ga prikazuje, kako s sončnimi očali na obrazu stoji sredi praznega Plečnikovega stadiona v Ljubljani ter poje slovensko himno. Njegovo petje je sicer precej nenatančno, a kljub temu daje vtis, da je izjemno zadovoljen s svojim nastopom – celo tako, da na koncu razširi roke in pozdravlja navidezno občinstvo. Kot je pojasnil, se je posebej potrudil, da je pesem odpel nekoliko narobe. Jasno mu je namreč bilo, da bo tako bolj sprovciral občinstvo, kot bi ga z dobro odpeto

Slika 5: Samooklicani »slovenski slavček« Damjan Murko je mojster samopromocije, ki mu že desetletje uspeva skrivati svojo zasebnost pred javnostjo.

Foto: Anja Armič, 2012

pesmijo. Z načrtno provokacijo v mislih je pevko Saško Lendero tudi prosil, naj zanj napiše pesem Srečen, ker sem mož, ki je postala, kot navaja v svoji biografiji z enakim naslovom, »vse-slovenska uspešnica« in njegov »zaščitni znak«. Kot je pojasnil v intervjuju, je v knjigi številne dogodke iz zasebnega življenja izkrivil in napihnil ter bralce pustil v dvomih, kaj je res in kaj ni. Podoben psevdo-dogodek, ki je bil leta 2009 objavljen na YouTube in je odmeval na spletnem omrežju Facebook, o njem pa so poročali na komercialnih televizijskih postajah in v drugih »tradicionalnih« medijih (predvsem revijah, v katerih objavljajo aktualne trače), je pretep med Damjanom Murkom in člani skupine Rogoški slavčki. Posnetek prikazuje člana skupine, ki Murka napade, njegove udarce pa prestrežejo osebni stražarji, ki so bili na prizorišču. Murko zatem stopi na stol in z vreščočim glasom vpje na snemalca: »Kaj je s tabo? Nehaj slikat! Ven, sem rekel!« Nato se obrne še na napadalca z besedami: »Pa kdo si ti? Ti si nula!« Gledalcu je sicer jasno, da je dogodek vnaprej pripravljen in režiran, a je kljub temu (ali pa ravno zato) zabeležil več deset tisoč ogledov in je več mesecev odmeval na spletnih omrežjih in v medijih.

Zanimivo je, da je Murko zavrnil sodelovanje v resničnostnih šovih, ki so jih predvajali na komercialni televiziji, in sicer po »uradnem« pojasnilu za medije zato, ker noče, da ga ljudje vidijo kot kmeta, popolnoma neurejenega in preznojenega, poleg tega pa se boji krav (Simšič in Scheicher 2009). Povabilo pa je dejansko zavrnil predvsem zato, ker bi moral biti nenehno »razgaljen« pred javnostjo. Tako bi moral vsaj deloma razkriti svoj individualni jaz, pri tem pa bi njegova »maska padla«.

V pogovoru je Murko dal jasno vedeti, da moramo vse, kar počne in objavlja na spletu in uprizarja v vsakdanjem življenju, upoštevati s pridržkom, saj je to, kar vidimo na posnetkih in o čemer beremo v revijah, predvsem maska in umetno ustvarjen lik, ki ga nenehno na novo definira. »Ko pridem domov in ko se zaprejo vrata mojega doma,« je pojasnil, »je tam spet drug Damjan Murko.« Povsem po goffmanovski je še razložil, da imenuje

¹⁹ Damjan Murko je na spletu objavil celo serijo nekajminutnih posnetkov, v katerih v imenu t. i. Akademije Murko pojasni, kako ustvarjati psevdo-dogodke in postati zvezda.

svoj zasebni svet »življenje za zaveso«, zunaj doma pa si vedno nadene masko ter igra vlogo, ki jo ustvarja že vsaj desetletje. Za to razpravo je ključna ugotovitev, da je Murko dejansko »režiser« in »glavni igralec« v psevdo-dogodkih, ki jih ustvarja, spletna omrežja in portali za objavljane posnetkov pa so platforma, po kateri inscenirane dogodke plasira v javnost. Sočasno je torej še »distributer«, poskrbi pa tudi za lastni »marketing«. Skratka, Murko je sočasno subjekt in objekt zvezdniskega udeleževanja, s samoreferiranjem oziroma samopotrjevanjem lastnega statusa pa se pri njem prepletata tvornost in trpnost. Če sledimo 'teoriji akterja in omrežja' (angl. *actor-network theory*), kot jo predstavljajo Bruno Latour (2005) in drugi avtorji (glej npr. Law in Hassard 2007), je Murko dejansko akter, ki nenehno spleta lastno omrežje, psevdo-dogodki, ki jih ustvarja, pa so »predivo«, iz katerega je njegovo omrežje stekano.

Sklep

Zgodbe štirih instant zvezdnikov, ki sem jih predstavil, se med sabo precej razlikujejo. Fredi Miler je s posnetkom, ki se je razširil po spletu, zaslovel bolj po naključju, s sprejemanjem lastne nenadejane slave in prepoznavnosti pa se nikoli ni povsem sprijaznil. Artur Štern je lik opitega boema razvijal več let, dokler se ni nazadnje izgubil v njem, njegova virtualna podoba s *Facebooka* in z *YouTubea* pa je postala skoraj identična samoprezentaciji v »fizičnem prostoru«. Prepoznavnost Urške Hočevar Čepin v dobršni meri temelji na njeni spektakularni zunanji podobi, ki ni statična, temveč se nenehno modificira. Čeprav je njena podoba ameboidna, pa vsaka nova »različica« potrdi, da lahko ustvarja psevdo-dogodke že s pojavnostjo in tako utrjuje svojo javno podobo, ki jo redno promovira po *Facebooku*. Pri Damjanu Murku je morda še najbolj očitno, kako lahko posameznik izrabi sodobna informacijska in komunikacijska sredstva za kreiranje zvezdnitva, ki niti ni zgolj navidezno, temveč samo vnaprej pripravljeno in režirano, skratka »instant«.

V »družbi spektakla« (Debord 1999) in svetu »simulakrov« (Baudrillard 1999) za doseganje zvezdniskega statusa očitno niso več pomembna ne herojska dejanja in ne poseben talent. Pogosto je dovolj, če zna oseba ustvarjati dogodke in jih v pravem trenutku plasirati v javnost.

Vsi štirje instant zvezdniki pa imajo tudi pomembno skupno lastnost: vsi so izrabili nove informacijske in komunikacijske tehnologije, da so napihili lastno podobo. V spletnih omrežjih so prevzeli celo dvojno vlogo. Po eni strani ustvarjajo psevdo-dogodke, po drugi pa jih posredujejo, da jih njihovi bolj pasivni sledniki oziroma prijatelji opazijo in tako potrjujejo njihovo družbeno vlogo. Ker so instant zvezdniki vzpostavili veliko povezav na spletnih omrežjih, so v njih prevzeli vlogo žarišč in posrednikov informacij do opazovalcev (Slika 6).

V nadaljnjih raziskavah obravnavane teme bo treba bolj natančno raziskati še, kako se instant zvezde povezujejo med sabo v rizomatsko strukturo (primerjaj Deleuze in Guattari 1990, 2004). Pojavljajo se namreč v istih revijah in resničnostnih šovih, se med sabo poročajo in ločujejo in si podtikajo trače, s čimer se dejansko vzajemno ohranjajo nad gladino povprečnosti. Pri vseh predstavljenih instant zvezdah pa opazimo še, da se samodefinirajo tudi tako, da vzpostavljajo razlike med sabo in preostalimi zvezdniki, s katerimi domnevno nimajo ničesar skupnega. Ker navadno nimajo dovolj trdnega in oprijemljivega sidrišča, ki bi jih določevalo, svojo identiteto vzpostavljajo z *razlokovanjem*,

USTVARJALCI POSREDNIKI OPAZOVALCI INSTANT ZVEZDE SPLETNO OMREŽJE

Slika 6: Prikaz dvojne vloge instant zvezd v spletnem omrežju.
Avtor: Dan Podjed

torej sočasnim razlikovanjem in prelaganjem pomenov, kot ga opisuje Derrida (1998), ki pojasnjuje, da označevalec nima svojega strogo določenega označenca, temveč ga določajo predvsem kontekstualne razlike v omrežju pomenov.

Prispevek lahko sklenemo z ugotovitvijo, da pomeni biti instant zvezda izstopati iz povprečja, hkrati pa ostati del omrežja, ki takšnega posameznika opredeljuje, podpira in hrani s pozornostjo ter ohranja njegov poseben status. Ravno zato so spletna omrežja nadvse pomembna za ustvarjanje in potrjevanje (navidezne) slave, saj nekaterim omogočajo, da učinkovito poskrbijo za samopromocijo, pa čeprav je to bolj ali manj vse, kar počno dan za dnem.²⁰ Boorstinova trditev, da so instant zvezde slavne zgolj zato, ker so slavne, torej ne drži povsem. Njihova slava je namreč utemeljena na spretnem izrabljanju spletnega socialnega kapitala in omrežij, ki smo jih vzpostavili z novimi tehnologijami. To pa je vendarle posebna vrlina ali celo talent.

Viri in literatura

BARABÁSI, Albert-László: *Linked: How Everything Is Connected to Everything Else and What It Means for Business, Science and Everyday Life*. New York: Plume, 2003 (2002).

BAUDRILLARD, Jean: *Simulaker in simulacija: Popoln zločin*. Ljubljana: ŠOU, Študentska založba, 1999 (1981).

BOORSTIN, Daniel J.: *The Image: A Guide to Pseudo-Events in America*. New York: Vintage Books, 1992 (1961).

BOURDIEU, Pierre: *The Forms of Capital*. V: John G. Richardson (ur.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood, 1986, 241–258.

BOYD, Danah M. in Nicolle B. Ellison: *Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship*. *Journal of Computer-Mediated Communication* 13(1), 2008: 210–230.

20 Pri tem ne smemo pozabiti, da imajo pri njihovi samopromociji »tradicionalni« mediji še vedno izjemno pomembno vlogo, glavni cilj njihovega pojavljanja po spletu pa je pogosto to, da bi se pojavili v kateri od revij ali da bi jih lahko videli po televiziji.

- BURGESS, Jean: All Your Chocolate Rain Are Belong to Us?: Viral Video, YouTube and the Dynamics of Participatory Culture. V: Geert Lovink in Sabine Niederer (ur.), *Vortex Reader: Response to YouTube*. Amsterdam: Institute of Network Cultures, 2008, 101–109.
- BURGESS, Jean in Joshua Green: *YouTube: Online Video and Participatory Culture*. Cambridge in Malden: Polity, 2009.
- CALVERT, Clay: *Voyeur Nation*. Boulder in Oxford: Westview Press, 2000.
- CASTELLS, Manuel: *The Rise of Network Society*. Oxford: Blackwell, 2003 (1996).
- ČAKARIĆ, Nina: Elitna prostitucija med politiki ni zanimiva le za tabloide, 2012; <http://www.delo.si/novice/slovenija/elitna-prostitucija-med-politiki-ni-zanimiva-le-za-tabloide.html>, 22. 11. 2012.
- DALSGAARD, Steffen: Facework on Facebook: The Presentation of Self in Virtual Life and Its Role in the US Elections. *Anthropology Today* 24(6), 2008: 8–12.
- DEBORD, Guy: *Družba spektakla*. Ljubljana: ŠOU, Študentska založba, 1999 (1967).
- DELEUZE, Gilles in Félix Guattari: Rizom. *Književna kritika* 21(1), 1990: 7–26.
- DELEUZE, Gilles in Félix Guattari: *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. London in New York: Continuum, 2004 (1980).
- DERRIDA, Jacques: *O gramatologiji*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo, 1998 (1967).
- DYER, Richard: *Stars*. London: British Film Institute, 2007 (1998).
- FAHY, Thomas: One Night in Paris (Hilton): Wealth, Celebrity, and the politics of Humiliation. V: Ann C. Hall in Mardia J. Bishop (ur.), *Pop-Porn: Pornography in American Culture*, 2007, 75–98.
- GANE, Nicholas in David Beer: *New Media: The Key Concepts*. Oxford in New York: Berg, 2008.
- GOFFMAN, Erving: *The Presentation of Self in Everyday Life*. London: Penguin, 1990 (1959).
- GURVIS, Sandra: *Paris Hilton: A Biography*. Santa Barbara: Greenwood, 2011.
- HANSON, F. Allan: The New Superorganic. *Current Anthropology* 45(4), 2004: 467–482.
- HOLMES, Su in Sean Redmond (ur.): *Framing Celebrity: New Directions in Celebrity Culture*. London in New York: Routledge, 2006.
- JAFFE, Aaron: *Modernism and the Culture of Celebrity*. Cambridge itd.: Cambridge University Press, 2005.
- KOPINA, Klavdija: Guetta le obstal sredi Stožic ob Afrojacku (in plešoči Paris Hilton), 2011; <http://www.rtvsl.si/zabava/glasba/foto-guetta-le-obstal-sredi-stozic-ob-afrojacku-in-plesoci-paris-hilton/272896>, 1. 3. 2012.
- LATOUR, Bruno: *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford in New York: Oxford University Press, 2005.
- LAW, John in John Hassard (ur.): *Actor Network Theory and After*. Oxford in Malden: Blackwell Publishing, 2007 (1999).
- LOVINK, Geert in Sabine Niederer (ur.): *Vortex Reader: Response to YouTube*. Amsterdam: Institute of Network Cultures, 2008.
- LUTHAR, Breda: Produkcija lokalne slave. *Teorija in praksa* 40(2), 2003: 287–312.
- LUTHAR, Breda: Nove kulturne tehnologije, komodifikacija kulture in študije občinstva. *Teorija in praksa* 47(1), 2010: 59–77.
- MARSHALL, P. David: The Promotion and Presentation of the Self: Celebrity as Marker of Presentational Media. *Celebrity Studies* 1(1): 35–48.
- MARWICK, Alice in danah boyd: To See and Be Seen: Celebrity Practice on Twitter. *Convergence: The International Journal of Research into New Media Technologies* 17(2): 139–158.
- McLUHAN, Marshall: *Understanding Media: The Extensions of Man*. London, New York in Toronto: McGraw-Hill, 1964.
- MEAD, George Herbert: *Um, sebstvo, družba*. Ljubljana: Krtina, 1997 (1934).
- MILER, Fredi in Iztok Vrhovec: *Fredi Miler – štorija*. Ljubljana: Ved, 2005.
- MURKO, Damjan in Marjanca Scheicher: *Srečen, ker sem moški*. Tržič: Učila International, 2009.
- PODJED, Dan: Po sledih požigalca: Antropološki pogled na spletna družbena omrežja. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 49(3–4), 2009: 38–46.
- PODJED, Dan: Omreženi prostori: Facebook kot znanilec vzpona omrežij in zatona prostorske paradigme. V: Mirjam Mencej in Dan Podjed (ur.), *Ustvarjanje prostorov*. Ljubljana, Praga, Bratislava in Krakov: Znanstvena založba Filozofske fakultete, Filozofická fakulta Univerzita Karlova, Filozofická fakulta Univerzita Komenského, Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2010, 133–161.
- PODJED, Dan: Google vas gleda: Način življenja in mišljenja v panoptični družbi. *Etnolog* 21, 2011: 17–34.
- ROJEK, Chris: *Celebrity*. London: Reaktion Books, 2001.
- ROGERS, Mary F.: *Barbie Culture*. London, Thousand Oaks in New Delhi: SAGE Publications, 1999.
- SARRACINO, Carmine in Kevin M. Scott: *The Porning of America: The Rise of Porn Culture, What It Means, and Where We Go from Here*. Boston: Beacon Press, 2008.
- SCHEICHER, Marjanca: *Kešpička: Roman o slovenski estradi*. Tržič: Učila International, 2010.
- SCHEICHER, Marjanca: *Kešpička: Nadaljevanje romana o slovenski estradi*. Tržič: Učila International, 2011a.
- SCHEICHER, Marjanca: *La Toya: Biografija največje slovenske pornozvezde*. Tržič: Učila International, 2011b.
- SCHICKEL, Richard: *Intimate Strangers: The Culture of Celebrity in America*. Chicago: Ivan R. Dee, 2000.
- SIMŠIČ, Nejc in Marjanca Scheicher: Urška Čepin in Damjan Murko: Ona bo kmetica, on se je »usral«, 2009; <http://govori.se/domaci-traci/ursa-cepin-in-damjan-murko-ona-bo-kmetica-on-se-je-usral/>, 12. 3. 2012.
- SNICKARS, Pelle in Patrick Vonderau (ur.): *The YouTube Reader*. Stockholm: National Library of Sweden, 2009.
- ŠTERN, Artur: *Metabioigra*. Ljubljana: DZS, 1998.
- ŠTERN, Artur: *Skrb za gene; Šarlatanska vednost*. Ljubljana: Prešernova družba, 2001a.
- ŠTERN, Artur: *Jeba z lipicanci*. Študentska založba Litera, 2001b.
- ŠTERN, Artur: *Šepet razglašenih: Pet romanov*. Sežana: KTD Vrabec, 2007.
- ŠTERN, Artur: *Ne predaleč od epicentra: Izbranih 125 kolumn (1999–2006)*. Sežana KTD Vrabec, 2008.
- T. H.: Črtomir Janša je zajokal, Paris Hilton pa zaplesala, 2012; <http://www.rtvsl.si/zabava/druzabna-kronika/crtomir-jansa-je-zajokal-paris-hilton-pa-zaplesala/273981>, 4. 2. 2012.
- TURNER, Graeme: *Understanding Celebrity*. London: Sage Publications, 2004.
- VOVK, Marjana: *Slavoidi v slovenskih tabloidnih revijah* (diplomsko delo). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2011.
- VOLČIČ, Zala in Karmen Erjavec: Commercial and Sexualized Nationalism on Serbian Reality TV. *International Journal of Cultural Studies*, 2012: 1–18.
- WATTS, Duncan J.: *Six Degrees: The Science of Connected Age*. London: Vintage Books, 2004 (2003).
- WEBER, Max: *The Theory of Social and Economic Organization*. New York in London: The Free Press in Collier-Macmillan Limited, 1968 (1915).
- ZENELI, Nana Nataša: *Prekletstvo v zlati kletki: Senzacionalna zgodba Urške Čepin*. Tržič: Učila, 2009.

Slovenian Bubble Celebrities: The Creation and Maintenance of Fame on the World Wide Web

Why is Paris Hilton famous? Because she is famous. While this statement is a tautology it is also the most common – and apparently true – explanation of her success. Her instant fame is in fact also closely connected to the rapid growth of the internet, which changed the social topology. The widespread use of online networks and video portals namely enabled some people to become celebrities virtually overnight despite their lack of recognizable talent. Interestingly, some of them manage to gradually inflate their “bubble of fame” even though they do not produce anything exceptional. Supported by a rhizomatic structure of thousands of internet users who yearn for news about celebrities, these people simply float above the level of the average citizen. The paper presents ethnographic research of four such “instant celebrities” from Slovenia. The first one is Fredi Miler, a mustached singer who became famous in 2004 with an awkward video in which he appeared in an 1980’s outfit. Although the video was initially broadcasted on television its success was actually made possible by online networks, which served as a platform for its spread. The second one is Artur Štern, a former academic with a PhD, who created for himself a permanent private-public role of an intellectual drunkard. The third example is Urška Hočevar Čepin, a female singer without recognizable music hits, who became famous for her promiscuous lifestyle and silicon implants. The fourth phenomenon is Damjan Murko, the self-proclaimed “Nightingale of Slovenia”. Although Murko is a singer who regularly appears on covers of popular magazines, most people do not know any of his songs. The main preoccupation of all four instant celebrities is to procure the means to remain famous. In order to secure this, they appear in reality shows, visit obscure public events, publish books about their life, and post their videos on *YouTube* and other similar portals.

Zaslužni profesor dr. Slavko Kremenšek.
Foto: Miha Novak, Ljubljana, 28. 2. 2011

Simpozij je potekal tudi v Socialnem centru Rog, prostoru upora.
Foto: Miha Novak, Ljubljana, 28. 2. 2011

OB PRELOMNICAH NOVI ALI NE-NOVI ZAČETKI

Urbana etnologija in antropologija na Slovenskem

Simpozij, Ljubljana, 27. in 28. oktober 2011

Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo je v letu 2010 praznoval 70-letnico. Od začetka preučevanja etnologije je bilo na Filozofski fakulteti kar nekaj prelomnic, med njimi tudi uveljavitev urbane etnologije oziroma antropologije. Simpozij Urbana etnologija in antropologija na Slovenskem, ki je potekal 27. in 28. oktobra 2011, je bil eden od širših sklopov praznovanja. Posvečen je bil zaslužnemu profesorju Slavku Kremenšku ob njegovi 80-letnici. Njegovo delo in raziskave so slovensko etnologijo in antropologijo postavili ob bok drugim strokam v evropskem in celo svetovnem prostoru.

Uvodni prispevki so bili posvečeni jubilanu in vlogi urbanih raziskav v slovenski etnologiji in kulturni antropologiji. O tem je spregovorila Ingrid Slavec-Gradišnik, o nastanku historične etnologije Jože Hudales, o družbenih temeljih etnološke misli in politike pa Božidar Jezernik, ki je poudaril prav vprašanja politike, razlik med starim in mladim, nadziranja preteklosti ter sedanjosti. Profesor Kremenšek je po prispevkih o njem in njegovem delu o Zeleni jami ter nekdanjem delovanju Oddelka dodal, da je bilo to izredno razgibano dogajanje, ki je bilo v kontekstu tedanjega, izrazito kolektivističnega načina življenja na Oddelku. Vsem navzočim je predlagal: »Ali ne bi bilo prav, da bi enkrat v naslednjem letu, recimo provokativno za dan mladosti, organizirali nekaj, kar bi na nek način spet spomnilo na obdobje sedemdesetih in osemdesetih let, ki so bila res čudovita in se jih bom spominjal do svoje smrti.« Kremenškova pobuda ni vzeta iz preteklosti, temveč je v duhu časa izraz želje po skupni ustvarjalni prihodnosti Oddelka.

Naslednji sklop so predstavili Miha Kozorog, ki je opozoril na status oznake »urbano« in izrazil dvom o smislu urbanosti ter njene rabe pri pojmi urbano-ruralno, ki so lahko hitro diskurz

izključevanja. Marija Klobčar je predstavila prispevek Od ljudskih kultur do meščanstva, od delavske kulture do urbanosti: Podobe bližin in razdalj. Maja Korun pa je na primeru novopodeželanov v regiji La Drome (južna Francija) predstavila vnašanje urbane kulture v ruralno okolje.

Naslednji sklop so predstavili Mateja Habinc, Nina Vodopivec in Sebastjan Weber. Mateja Habinc je svoj prispevek naslovila Kultiviranje in folkloriziranje tradicije – primer povojnih kurentovanj, Nina Vodopivec je v svojem prispevku Postsocialistične proletarke: Tovarniški režimi in delavske subjektivitete poudarila, da se med raziskovanjem postavljajo tudi vprašanja, povezana z določenimi političnimi temami, saj so v delavskih razmerjih prisotne diskriminacije, stigmatizacije in razredni razisem, Sebastjan Weber pa je predstavil praktične primere urbane etnologije in kulturne antropologije v Muzeju novejših zgodovine Celje.

Simpozij se je z namenom podpore Gibanju 150 in Mi smo 99 odstotkov naslednji dan preselil v zasedeni prostor Socialni center Rog, ki je eden od prostorov upora. Rajko Muršič je predstavil prostorske reprezentacije urbanosti v Kanazawi in Krakovu, soorganizator simpozija Jaka Repič pa je spregovoril o kulturnem centru Museo conventillo Marjan Grum v La Boci v Buenos Airesu in predstavil umetnost v slovenski diaspori. Leni Ozis je z geografskega vidika prikazala primer grafitov v Celju kot dejavnikov urbanega prostora.

Kako je lahko dobrodelni marketing izrabljen za promocijo škodljivih izdelkov, je spregovorila Mojca Ramšak ob primeru roza pentlje za preventivo raka na dojki, in poudarila potrebo po uporniških praksah ob globalnem kapitalističnem izkoriščanju. Ambrož Kvartič nas je razveselil z urbaniimi povedkami in poudaril pomembnost vloge folkloristike in znanosti pri konceptua-

* Miha Novak, dodiplomski študent na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 1000 Ljubljana, Zavetiška 5, E-naslov: nov.miha@gmail.com

lizaciji urbanih povedk in njihovem prehajanju iz znanstvenega v družbeno, in obratno. Sledilo je druženje pozno v noč s skupno večerjo in prijetnimi pogovori.

Naslednji dan je simpozij ponovno potekal na Oddelku, kjer je Marija Stanonik predstavila Memorat – produktiven žanr sodobne slovstvene folklorne. Damir Josipovič je razložil etnološko-geografska shajanja in razhajanja v definiranju urbanega prostora. Mirna Buič je predstavila preučevanje jezika na primeru Izole. Sledil je študentski prispevek Beje Protner o afriškem prostoru v Sloveniji. Nena Židov nas je popeljala v življenje na ulici, Jerneja Ferlež pa v urbano etnologijo Maribora. Maribor je na primeru angažirane raziskovalne prakse v projektu Urbane brazde in Evropske prestolnice kulture predstavil tudi Primož Časl. Peter Simonič je spregovoril o projektu Evropske prestolnice kulture na primeru nastajajočega leksikona o Mariboru. Na obalo nas je preselil Boštjan Korošec s primerom urbanizacije starega mestnega jedra Kopra in blišča modernizacije.

V druge kraje nas je popeljala Urša Valič s svojim prispevkom Čigavo je mesto? Psi in politika v Bukarešti, v Vukovar in uničevanje mesta pa skupni prispevek Klemna Senice in Jerce Vidmar.

Z nastajanjem turistične destinacije Koseze se je ukvarjal Blaž Bajič. Zgodovino in moč spomina prebivalcev Rožne doline (in tudi stavbe na Zavetiški 5) je predstavila Polona Sketelj.

Simpozij je potekal ob prelomnih družbenih dogajanjih, kot so ekonomska recesija, vpeljava novih ideologij v globalni družbeni prostor in prakse upora pri nas in drugod. Urbana antropologija in Oddelek imata pestro zgodovino in številne prelomnice, ki so tako ali drugače preoblikovale način življenja celotnega kolektiva. Preučevanje urbanosti je pomembno za razumevanje ne samo različnih etnografskih primerov, ampak tudi vloge Oddelka in etnologije ter kulturne antropologije v družbenem prostoru. Delovanje Oddelka je bilo ključno za celotni kolektiv, tako pedagoški, strokovni, znanstveni, raziskovalni kot študentski; v tem procesu se je oblikoval tako Oddelek sam, kot tudi veda in posamezniki. Zato je pomembna vsaka skupna prevetritev Oddelka, discipline in kolektiva. Predlog profesorja Slavka Kremenška je vreden, če ne udejanjenja, pa vsaj premisleka o kolektivu in duhu, vpetem v Oddelek, vedo in vsakega posameznika. Tako ali drugače. Vse drugo je prihodnost.

TRADICIJA IN KULTURNA DEDIŠČINA

Izzivi za ustvarjalnost in poustvarjalnost

V počastitev 60-letnice Inštituta za slovensko narodopisje je v prostorih Slovenske akademije znanosti in umetnosti novembra 2011 potekala konferenca, katere osrednji premislek je veljal tradiciji in kulturni dediščini, ključnima pojmom v etnologiji in folkloristiki. V prvem delu (8.–10. novembra) so udeleženci razpravljali o diskurzih o tradiciji in kulturni dediščini, sistemih obravnave žive kulturne dediščine in o sodobni recepciji kulturne dediščine; v drugem (11.–13. novembra), tj. že sedmi letni konferenci delovne skupine za ritualno leto pri Mednarodnem združenju za etnologijo in folkloristiko / Société Internationale d'Ethnologie et de Folklore (SIEF), pa o raziskovalcih, izvajalcih in poustvarjanju ter o sooblikovanju dediščine in poustvarjalnosti. Cilj organizatorjev je bil osvetliti sodobne raziskovalne dileme in vprašanja ter na novo premisliti disciplinarne smeri, poti in nove cilje.

Slavnostno odprtje konference so s pozdravnimi nagovori zaznamovali predsednik SAZU, akademik Jože Trontelj, predstojnica Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Ingrid Slavec-Gradišnik, in soorganizator konference skupine za ritualno leto pri SIEF, Jurij Fikfak. Ob tem so se za prispevek k uspešnemu delovanju inštituta zahvalili tudi upokojenim sodelavcem ISN, Milku Matičetovemu, Mojci Ravnik in Heleni Ložar-Podlogar. Obiskovalce so pozdravili tudi predstavniki sorodnih slovenskih in tujih institucij. Sledilo je predavanje Marije Stanonik, posvečeno prvemu predstojniku ISN SAZU in raziskovalcu slovstvene folklorne, Ivanu Grafenauerju (razprava o njem je objavljena v *Traditiones* 40(1), 2011).

Prvi del konference je bil razdeljen na tri programske sklope. V prvem, o diskurzih o tradiciji in kulturni dediščini, ki ga je vodila Ingrid Slavec-Gradišnik, je s plenarnim predavanjem Pravi Finci in umor škofa v 12. stoletju: Dediščina političnega mita nastopil Pertti Anttonen, preostali sodelujoči pa so razgnili svoje poglede na akademsko in javno razumevanje kulturne dediščine v današnjih družbah prehoda (Gabriela Kiliánová), »ukrajeno« tradicijo (Katja Hrobat Virloget), kip cesarice Livije iz templja v antični Naroni (Božidar Jezernik), mehanizme tradicije v sodobnih religioznih praksah (Gábor Barna), ljudsko tradicijo in ustvarjanje identitete pri etničnih manjšinah (Mladena Prelić), prakse naravne in kulturne dediščine v Triglavskem narodnem parku (Tatiana Bajuk Senčar) in vidike tradicije (Saša Poljak Istenič). Drugi programski sklop, ki je bil posvečen ustvarjanju kulturne dediščine in sistemom obravnave žive kulturne dediščine, je s plenarnim predavanjem o vplivu Unescove politike na nesnovno kulturno dediščino v Franciji najavil Laurent Sébastien Fournier. Udeleženci tega sklopa so razpravljali o ustvarjalcih, raziskovalcih in uporabnikih nesnovne dediščine (Naško Križnar, ki je bil tudi vodja programskega sklopa), avstrijskem seznamu nesnovne kulturne dediščine (Eva Stiermayr), novih možnostih varovanja nesnovne kulturne dediščine (Nuša Hauser), razmerju med nesnovno dediščino in muzejskimi zbirkami (Adela Pukl), slovenskih ledinskih in hišnih imenih na Koroškem v avstrijskem Unescovem seznamu nesnovne dediščine (Martina Piko-Rustia), vlogi etnologa v celostnem ohranjanju kulturne dediščine (Zvezdana Koželj) in spreminjanju pustne dediščine

* Dr. Saša Poljak Istenič, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., asistentka, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU. 1000 Ljubljana, Novi trg 2, E-naslov: sasa.poljak@zrc-sazu.si

Laurent Sébastien Fournier in moderator programskega sklopa, Naško Križnar.

Foto: Jurij Fikfak, Ljubljana, 9. 11. 2011

Udeleženci konference na »martinovi« ekskurziji pred Dolenjskim muzejem v Novem mestu.

Foto: Borut Križ, Novo mesto, 11. 11. 2011

(Andrej Brence). V popoldanskem delu so po štirje raziskovalci z Inštituta za etnologijo in folkloro z Etnografskim muzejem pri bolgarski Akademiji znanosti in z Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU predstavili svoje raziskave v okviru bilateralnega projekta Slovenija–Bolgarija. Tretji sklop o sodobni recepciji kulturne dediščine, ki ga je vodila Maja Godina Golija, pa je s plenarnim predavanjem *Dediščina – sodobne rabe kulture prek vsakdanjika?* Izzivi za etnografijo in kulturno analizo začel Bernard Tschofen. V nadaljevanju so se zvrstila predavanja o dediščini in kolektivni identiteti v diskurzih o Evropi (Máiréad Nic Craith), upravljanju z nesnovno kulturno dediščino (Miroslava Lukić-Krstanović), kulturni dediščini v sodobnem etnološkem muzeju (Bojana Rogelj Škafar), sodobnem dojemanju kulinarčne tradicije v Sloveniji (Maja Godina Golija), raziskavah prehrane v hrvaški etnologiji (Melanija Belaj), razsežnostih sodobnega ustnega izročila v Reziji (Roberto Dapit) in istrskem folklornem izročilu iz perspektive izginjajočih meja (Monika Kropelj). Prvi del konference je z večernim predavanjem *Delati evropsko etnologijo v času sprememb: Metamorfoza discipline* končal Reinhard Johler. Prispevki s konference bodo objavljeni v enem od letošnjih zvezkov *Traditiones*.

Drugi del konference, tj. sedmo letno konferenco delovne skupine za ritualno leto pri SIEF, je uvedel Jurij Fikfak s predavanjem o raziskovalnem trikotniku *izvajalec–poustvarjanje–raziskovalec*, v uvodnem delu pa sta nastopila še Laurent Sébastien Fournier, ki je predstavil praznične oživitve in igrive izvedbe kot oblike kulturne dediščine v Evropi, in Emily Lyle, ki je pred-

vala o sezonskih festivalih kot pripomočkih v imaginarnem ritualnem svetu. Konferenca se je nato nadaljevala v več sekcijah. Prva je bila posvečena trikotniku *izvajalec–poustvarjanje–raziskovalec*, druga sooblikovanju dediščine in poustvarjalnosti ter tretja drugim prispevkom o ritualnem življenju. Raziskovalci, zvrstilo se jih je še 25, so se osredotočali predvsem na stike med raziskovalci in poustvarjalci in njihove poglede na poustvarjanje; pogajalske strategije in prenos znanja med poustvarjalci in raziskovalci; refleksivnost in reaktivnost; poustvarjalce kot domače raziskovalce in kot člen med poustvarjanjem in raziskovalci; razmerje med trikotnikom *izvajalec–poustvarjanje–raziskovalec* in Unescovim razumevanjem kulturne dediščine; ter na kulturne institucije in izobraževanje folklornih poustvarjalcev.

Oba dela konference so združevali tudi dogodki, ki so na različne načine predstavljali Slovenijo in njeno dediščino. Udeleženci so na družabnem srečanju v atriju ZRC SAZU lahko poskusili tradicionalne slovenske jedi, ki jih je v sodelovanju z Janezom Bogatajem pripravila Hiša kulinarike Jezeršek. Za glasbeno spremljavo je poskrbela skupina Kontrabant. Na ekskurziji, ki je potekala prav na martinovo, pa so udeleženci po ogledu Dolenjskega muzeja in kartuzije Pleterje lahko uživali v jedeh, značilnih za ta praznik, ki so jih pripravili v zidnici Žolnir. Upati je, da bodo strokovni in družabni stiki, ki so se spletli na konferenci, pripomogli ne le k lažjemu in hitrejšemu razreševanju vprašanj, s katerimi se raziskovalci srečujejo pri svojem delu, pač pa tudi k boljšemu in tesnejšemu sodelovanju v morebitnih prihodnjih skupnih projektih.

Podlehniški koranti »zajci« okrog leta 1970.
Foto: Arhiv KPD Podlehnik

Podlehniški koranti dobrih 40 let pozneje.
Foto: Iztok Ilich, Podlehnik, 21. 2. 2012

Pogrebni sprevid na poti proti Zadružnemu domu.
Foto: Iztok Ilich, Podlehnik, 21. 2. 2012

Poslovilni nagovor pred užaloščenimi pogrebci.
Foto: Iztok Ilich, Podlehnik, 21. 2. 2012

Korantov zadnji poklon pokojnemu fašenku.
Foto: Iztok Ilich, Podlehnik, 21. 2. 2012

Sežig za vse krivega fašenka.
Foto: Iztok Ilich, Podlehnik, 21. 2. 2012

POKOP FAŠENKA V PODLEHNIKU

Tudi letošnji marsikje precej podaljšani pustni teden se je končal brez hujših pretresov. Morda je postregel s kakšnim novim rekordom – v veselje in ponos tistih, ki se za presežki ženejo in jih preštevajo – vendar so se tudi najmogočnejši rogovileži pred pepelnico sredo simbolno, marsikje pa tudi zares, spremenili v pepel.

Tak pogrebni ceremonial so pripravili tudi člani Kulturno folklornega društva Podlehnik. Pod taktirko Zlatka Gajška, nadvse prizadevnega predsednika društva, se je vse – od priprav na robu vasi prek sprevida po glavni cesti do zadružnega doma, poslovilnega nagovora in zažiga za vse krivega fašenka, do vesele pojedine v krajevni dvorani, ki jo je pripravil Aktiv kmečkih žena – izteklo, kakor se mora in je prav, da se življenje za leto dni spet vrne v svoje tečaje.

V »pogrebem govoru« je Zlatko Gajšek med drugim dejal:

Pust – fašenk, kot pravimo Podlehničani, je star stoletja, leta njegovega pričetka ne pozna nihče, vemo pa to, da smo v mladih letih, pred desetletji, fašenk še kako potrebovali, posebej otroci! Našemljeni v različne maske pa vse do oračev smo mladi in manj mladi od pustne nedelje do torka tekali od hiše do hiše, opravljali razne obrede in zganjali norčije, da smo si prislužili kakšen dinar. A časi se spreminjajo. In če smo pred desetletji pust potrebovali mi, danes za svoje preživetje fašenk potrebuje nas. Glede na to, da mladih ni mogoče privabiti v skupino oračev, nam kronično primanjkuje mladih fantov za vleko pluga

– konjičev. V skupini še vztrajamo starejši, ki pa zaradi let in slabega zdravja že težko uspešno opravljamo poslanstvo tako, kot pravi izročilo – poskočno, živahno in glasno. Zagotavljamo pa vam, da bomo poslanstvo fašenka pošteno in po svojih najboljših močeh opravljali, dokler bomo zmogli. Orači bomo prihajali na vaše domačije prav tako kot pred desetletji, le da bo korantov skok nižji, korak počasnejši, zven zvoncev tišji, glas globlji, ježevka pa ne več dvignjena tako visoko. A vendar, prišli bomo, z enakimi željami, opraviti svoje poslanstvo. No, pa da se ob nostalgiji na stare čase zares ne razjčemo, se z nasmehom in veselo poslovimo od našega dragega pusta, čeprav samo za eno leto. Ob fašenku, naslednje leto, ga znova obudimo, se ponovno od domačije do domačije zapodimo in vam vse lepo, dobro in zdravja zaželimo.

Prosim presvetlega gospoda pokopiča, da z največjim spoštovanjem in častjo opravi obred skupaj z vsemi prisotnimi. Orače, pokarje, korante, ruso, maškare in nemaškare pa prosim, da se poslovijo od našega fašenka.

Prispevek v nadaljevanju je Zlatko Gajšek napisal za *Štajerski tednik* (2012: 16). Tukaj ga ponatiskujemo kot osebno pričevanje, ki vsebuje mnogo zanimivih podatkov o kurentovanju v Haložah.

Kurentovanje – fašenk je zame svetinja, tako kot tudi za veliko drugih Haložanov in okoličanov, saj smo ga predvsem v revnejših področjih Halož, kjer so družine šteje

* Iztok Ilich, publicist, prevajalec in urednik. 1000 Ljubljana, Trebinjska 11, E-naslov: iztok.ilich@amis.net

od 7 do 14 otrok, še kako potrebovali za kakšen boljši dan preživetja. Da, res je, potrebovali smo pust. Kaj je dejansko privabljal ali odganjal, prinaša ali odnašal, sploh ni pomembno, vem pa, da so se ljudje ob enem veselili in bali. Tistih namreč, ki so fašenk predstavljali. Ne zamerite mi, omenjal bom orače, saj sem v to početje s svojim dedkom, očetom, brati in prijatelji sovaščani vpet že od leta 1960. V tistih letih je oračev po vasi kar mrgolelo. Veljale so oračeve zakonitosti, tako pri oblačenju kot pri obnašanju. Po petdesetih letih oračevega poslanstva se oziram nazaj in vidim, da nič več ni tako, kot je bilo. Haloški korant ni več korant oz. ga je sram biti takšnega, kot je bil ustvarjen. In kakšen je bil korant (tudi markovski, o ptujskem ne bom govoril, ker je zgodba zase)? Korant je bil na vasi v spremstvu oračev glava skupine. Opravljen je bil zelo skromno! Kožuh je bil narejen le iz toliko kož živali, kolikor jih je čez leto uspel pripraviti sam ali pa jih dobiti od sosedov in prijateljev, torej malo. Kožuh je bil kratek, nad kolenom, tudi ne v enem kosu sešit na kakšen star suknjič. Da, zelo kratek in velikokrat tudi brez kože na rokavih. Se kdo sprašuje zakaj? Predvsem zaradi lažjega gibanja, hoje in poskakovanja ter živahnosti, ki jo je korant orač potreboval za svoje poslanstvo, pa tudi za obračune med skupinami. Okrog pasu je imel zvonce, vseeno kakšne – prave, uvožene od ne vem kod, narejene iz raznih priročnih predmetov ali kar iz vojaških čutar ali tulcev topovskih granat – važno je bilo, da so bili čim glasnejši, ne čim lepši. Korant je bil obut v usnjene goveje boks škornje, kot smo jim rekli na vasi, nizke čevlje in gamaše ali pa pač preprosto, kar je imel. Kapa je poglavje zase. Bila je strašno grozljiva, čim bolj grozeča, v roki pa visoko dvignjena mogočna lesena gorjača, obložena z ježevo kožo.

Zakaj zvonci čim glasnejši, zakaj maska čim bolj grozeča in zakaj korant poskočno živahen? Ker naj bi vse to, skupaj s pokarjem, konjiči in sejavcem ter z glasnim vriskanjem in vpitjem pregnalo vse slabo, škodljivo in grdo od hiše, prineslo ali prispevalo pa k prihodu vsega dobrega. Z oranjem, ki so ga opravili s svojim obredom, pa naj bi odgnali zimo in priklicali pomlad, predvsem pa so na dvorišče vsaj za nekaj časa prinesli obilo smeha in dobre volje. Za svoje opravljeno delo so bili nagrajeni z denarjem, klobasami, jajci, pijačo in jedačo. In prav za to je šlo: plačan oz. nagrajen za svoje delo si bil le, če si ga dobro opravil. Nemalokrat smo morali obred na zahtevo gospodarja ponoviti, ker oračeva brazda pluga ni bila dobro vidna. Skupina je prehodila velike razdalje od Podlehnik, kjer so začeli, preko Strmca, Leskovca, Pobrežja, Turnišča, vse do Ptuja in nazaj. Prespali smo tam, kjer smo koga poznali, tudi po hlevih in kozolcih. Jedli smo to, kar smo dobili po domačijah čez dan. Pohod smo začeli v nedeljo, končali pa v torek po dvanajsti uri, ko smo si pravično razdelili darove obiskanih domačij.

In kaj me je pripravilo do tega, da napišem oz. obudim nekaj spominov na že davno pozabljeni pravi fašenk? Koranti v spremstvu oračev niso več koranti, ampak neke pojave, ki oponašajo mestnega kurenta, svojega poslanstva pa sploh ne poznajo, saj povečini sploh nikoli niso sodelo-

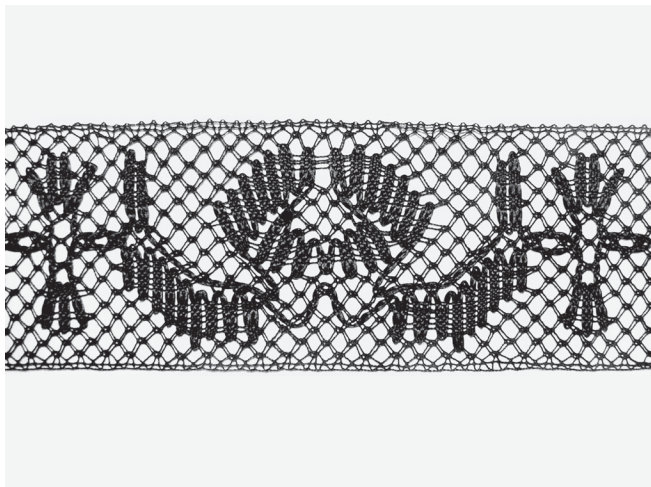
vali z orači kot konjiči, kjer se je vsak član skupine učil in kalil. Vsak, ki hoče biti korant, je pač korant, ker si lahko privoščijo opravo. In seveda – čim daljša, tem lepša, da se nogice ne bi videle! Poleg skupine oračev je tak korant videti kot duhovnik, hodi in obnaša pa se, kot bi ga gledali v počasnem posnetku oz. kot da bi mencial v lastnem blatu. Prav zaradi takšnega početja smo člani KFD Podlehnik že pred leti sklenili, da skupino oračev opremimo s štirimi opravami iz kož domačih živali s krajšimi kožuhi, kar jim omogoča tudi lažje gibanje in lepši korantov skok. Opremo smo izdelali po temeljitih študijah starih fotografij in spominov, strokovno pa jih sešil g. Marko Klinc, s katerim sva predelala ogromno gradiva in se skušala odločiti za najizvirnejšo opravo. Projekt smo uspešno zaključili s pomočjo občine Podlehnik in župana, g. Marka Maučiča. A glej ga vraga (čeprav ga v skupini oračev KFD Podlehnik sploh nimamo), se je že pojavil vseved, ki ne ve nič o fašenku, saj ni nikoli vleklor oračevega pluga, bil pokar ali sejavec v skupini. Z mogočno kurentovo (ne korantovo) opravo nam zdaj, ko smo skupino nekako spravili v prvotno, čeprav ne popolno stanje, očita, da je korant orač grd, ker se mu vidijo noge. To mi očita nekdo, ki sploh ne pozna zgodovine, pomena, opreme obnašanja in poslanstva oračev. Vesel sem, da je skupina na vasi s sedanjim videzom dobila laskave pohvale, in vem, da so sedaj tisti, ki več ne zbujajo zanimanja pri turistih in fotografih, zelo užaljeni. Resnica boli, zgodovino pa pišejo ljudje ..., a morajo jo tudi razumeti in poznati. Še vedno je bolje imeti kratek kožuh kot kratko pamet. Kratki kožuh lahko vidimo na vseh starih posnetkih, s kratko pametjo pa vse pozabljamo in delamo samo škodo in zdrahe. Pust pa vendarle ostaja, razlika je le v tem, da smo mi v naših mladih letih pust potrebovali, na žalost pa sedaj pust za svoje preživetje potrebuje nas. Mladih namreč ni, ali pa jih fašenk ne zanima v takšni obliki, potrebujejo pa ga tudi več ne, saj starši poskrbijo za vse. A zgodovina se ponavlja in težki časi prihajajo nazaj. Verjamem, da bo pust spet postal nuja, da bo odgnal hinavščino, zavist, prestiž in hudobijo, prinesel pa vsaj malo logike in pameti »najpametnejšim«.

Na koncu pa vesel fašenk, vesel bom vsake kritike, pozitivne ali negativne, tako s strani poznavalcev fašenka, kot s strani laikov. Fašenk meni in nam, članom KFD Podlehnik, in verjamem, da tudi večini Podlehničanom in drugim Haložanom, še vedno veliko pomeni, zato naj zaključim članek z našim rekom, ki sem ga že pred veliko leti sestavil iz besed dedka, očeta, strica ali čisto naključno sodelujočega v skupini podlehniških oračev ob obisku domačij:

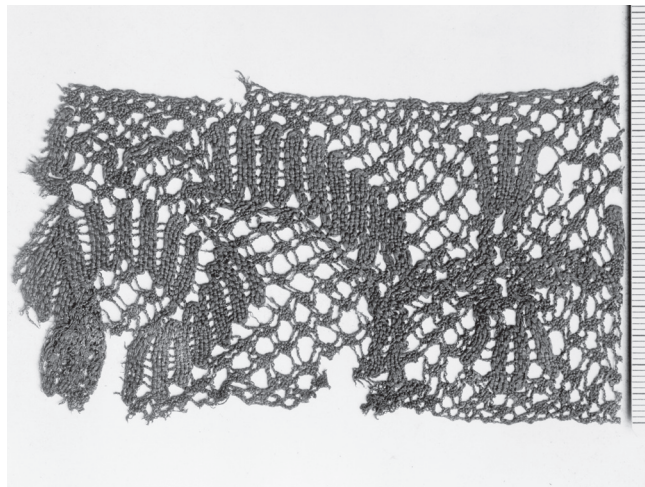
Bog vam daj sreče pr hiši, na dvoriši, v štali, na poli, pa v gorici, gospodarju pa gospodinjini in vsem pr hiši pa še sto let zdravja pa veselja, hup pr moj stokrat, to pač more biti!

Vir

GAJŠEK, Zlatko: Korant brez nog? *Štajerski tednik* 65(15), 21. februar 2012: 16.

Rekonstrukcija čipke iz grobnice družine Valvasor.
Foto: Arhiv Čipkarske šole Idrija, Idrija, 2010

Čipka iz grobnice družine Valvasor.
Foto: Tomaž Lauko, Ljubljana, 2000

ČIPKARSKA ŠOLA IDRIJA – OSREDNJA NOSILKA OHRANJANJA, PRENAŠANJA IN RAZVIJANJA ZNANJA KLEKLJANJA V SLOVENIJI

Prva čipkarska šola v Sloveniji je med letoma 1763 in 1768 delovala v Ljubljani. Čipkarska šola v Idriji je bila ustanovljena leta 1876 po dekretu tedanje cesarsko-kraljeve oblasti na Dunaju in od takrat neprekinjeno deluje. Leta 1976 je bila priključena Gimnaziji Jurija Vege Idrija in danes deluje kot njena notranja organizacijska enota. Tako kot v preteklosti tudi danes v Čipkarski šoli Idrija konstantno skrbimo za ohranjanje, prenos in razvijanje znanja klekljanja. Poleg čipkarske šole v Idriji v Sloveniji delujeta še dve manjši čipkarski šoli, in sicer v Železnikih in Žireh. Zadnjih nekaj let se v Čipkarski šoli Idrija letno izobražuje okoli 400 otrok in mladih ter preko 200 odraslih zainteresiranih posameznikov, na šolski razstavi klekljanih čipk pa beležimo tudi odmevno število domačih in tujih obiskovalcev.

Glavno področje delovanja Čipkarske šole Idrija je izvajanje izobraževanj s področja klekljanja. Najobsežnejši del v tem okviru je namenjen programu Čipkarske šole Idrija za otroke in mladino. V program je letno vključenih preko 400 otrok v starosti od 6 do 18 let. Izobraževanje poteka po učnem načrtu, ki ga sestavljajo trije predmeti: praktični pouk klekljanja, tehnike klekljanja in risanje vzorcev za klekljanje. Pri praktičnem pouku učenke in učenci klekljajo čipke po vzorcih iz šolske zbirke vzorcev ali pa tudi po svojih lastnih vzorcih, ki jih narišejo pri predmetu risanje vzorcev za klekljanje. Teoretični predmet tehnike klekljanja je namenjen seznanjanju z mednarodno barvno skalo, to je z mednarodno uveljavljenim načinom risanja načrtov za klekljanje. Predmetnik dopolnjujejo še različne priložnostne dodatne dejavnosti, največkrat promocijske narave, ob strokovnih dogodkih v okviru Festivala idrijske čipke ali ob drugih priložnostih.

Za odrasle izvajamo 30-urni tematski tečaji klekljanja, zelo priljubljene so tudi enodnevne delavnice klekljanja, npr. velikonočna, novoletna in delavnica v okviru Festivala idrijske čipke. Leta 2005 smo uvedli program čipkarske šole za odrasle.

V šoli skrbimo za dobro založeno knjižnico strokovne literature, ki jo glede na zmožnosti redno dopolnjujemo. Zaposleni strokovni delavci na šoli tudi sami izdajamo strokovno literaturo o klekljanju.

Za obstoj šole je poleg izobraževanja pomemben tudi tržno usmerjen program. Ta posega na področje trženja visoko kakovostnih klekljanih čipk in izdelkov s čipkami, trženja strokovne literature ter t. i. turističnega programa, s katerim dopolnjujemo turistično ponudbo v Idriji. Trženje čipk smatramo kot pomembno dejavnost za obstoj klekljarstva; dokler se bodo čipke prodajale, bomo potrebovali klekljarice. Čipke iz tržnega programa Čipkarske šole Idrija nosijo oznako »Rokodelstvo Art&Craft Slovenija« in ustrezajo kriterijem označbe geografskega porekla idrijska čipka.

Promocijo delovanja šole izvajamo na lokalnem območju z rednimi promocijskimi dejavnostmi v okviru dneva odprtih vrat ali v okviru Festivala idrijske čipke ter ob različnih priložnostih na prireditvah v Sloveniji.

V mednarodnem merilu sta promocija in hkrati tudi strokovno sodelovanje usmerjena na sodelovanje na različnih strokovnih dogodkih po evropskih klekljarskih centrih, sodelovanje v mednarodnih projektih, sofinanciranih od evropske skupnosti, ter udeležbo na svetovnih čipkarskih kongresih v organizaciji svetovne organizacije za šivano in klekljano čipko OIDFA (L'Organisation Internationale de la Dentelle au Fuseau et à l'Aiguille).

Zanimivo dejstvo je, da je devet zaposlenih v Čipkarski šoli Idrija ob svojem rednem delu med letoma 1999 in 2010 uspešno izvedlo še devet mednarodnih projektov, v katerih je šola sodelovala kot partnerka ali kot koordinatorka projekta. Zlasti odmeven je bil zadnji mednarodni projekt »Čipka, razkošje ali priložnost«, ki je leta 2011 prejel tudi nacionalno nagrado Jabolko

* Metka Fortuna, prof. razrednega pouka, vodja Čipkarske šole Idrija, Gimnazija Jurija Vege Idrija, Čipkarska šola Idrija. 5280 Idrija, Prelovčeva 2, E-naslov: metka@cipkarskasola.si

kakovosti. V projektu je sodelovalo šest evropskih klekljarskih centrov, poleg koordinatork, Čipkarske šole Idrija, ki je v projektu sodelovala s pridruženim partnerjem Modni studio Mojca Celin, še klekljarski centri iz Italije, Španije, Belgije, Nemčije in z Malte. Glavna projektna aktivnost je bila rekonstrukcija 18 primerov oblačil iz različnih časovnih obdobj pred prvo svetovno vojno, ki so jih krasile ročno klekljane ali šivane čipke. Za Čipkarsko šolo Idrija ima projekt še posebej veliko dodano vrednost, saj smo v okviru projektnih aktivnosti rekonstruirali najstarejšo ohranjeno ročno klekljano čipko v Sloveniji. To je svilena klekljana čipka, ki je nastala okoli leta 1693 in je bila najdena v grobnici družine Valvasor v Mediji.

Delovanje čipkarske šole v Idriji spada med aktivnosti, ki bodo omogočile, da Idrija postane eden od 13 regionalnih središč domače in umetnostne obrti (DUO). Treba pa je poudariti, da je delovanje šole vpeto med aktivnosti strategije razvoja občine Idrija, kjer ima čipka pomembno vlogo, potekajo pa ob podpori idrijskega občinskega vodstva in idrijskega gospodarstva ter združujejo štiri stebre idrijske čipke. To so Čipkarska šola Idrija, Mestni muzej Idrija, Društvo klekljaric idrijske čipke in Festival idrijske čipke.

Prav posebna priložnost za vse, ki se v Sloveniji na različne načine ukvarjamo s čipko, pa bo leta 2016, ko bo v Ljubljani svetovni čipkarski kongres mednarodne organizacije za šivano in klekljano čipko OIDFA.

Center DUO v Idriji še ni ustanovljen, je pa leta 2011 v okviru javnega zavoda Center za idrijsko dediščino začel delati Center idrijske čipke (CIČ). Njegovo temeljno poslanstvo je povezovanje stebrov idrijske čipke in promocija čipk tako na lokalni kot mednarodni ravni. Program dela CIČ je v postopku usklajevanja z vsemi stebri in Občino Idrija kot ustanoviteljem, vključuje pa tekoče delo na področju podeljevanja certifikatov za geografsko označbo porekla blaga idrijska čipka ter vpeljave nadzora nad podeljenimi certifikati, koordinacije sodelovanja med študentkami oblikovanja tekstilij in oblačil Naravoslovnotehniške fakultete Univerze v Ljubljani in Društvom klekljaric idrijske čipke ter koordinacije sodelovanja med stebri idrijske čipke in njihovim enotnim zastopanjem. Med prioritetskimi nalogami CIČ bodo tudi promocija čipk med mladimi ter širše promocijske aktivnosti za popularizacijo čipke in izdelkov (klasičnih in modernih) v lokalnem in mednarodnem prostoru.

PLETARSKA IN LONČARSKA ŠOLA V ROKODELSKEM CENTRU RIBNICA

O ustanovitvi Rokodelskega centra Ribnica, javnem zavodu za rokodelstvo, muzejsko in galerijsko dejavnost je v *Glasniku SED* pisala že direktorica, Polona Rigler Grm (2011: 83–84). Tokrat na kratko predstavljamo svoje poslanstvo, poudarjamo pa dve med temeljnimi andragoškimi aktivnostmi, pletarsko in lončarsko šolo.

Enota za rokodelstvo zbirko suhe robe in lončarstva razstavlja na stalni razstavi z naslovom V korak s časom. Predstavljeni izdelki so s pridobljeno geografsko označbo Ribniška suha roba dokumentirani in popisani ter so trenutno v postopku računalniške obdelave z informacijskim sistemom Galis za vodenje muzejske dokumentacije. Naj dodam, da razstava ni usklajena s sodobnimi strokovnimi usmeritvami in potrebuje dopolnitev.

Enota za rokodelstvo svoje pedagoške in andragoške programe (tehniške in projektne dneve, prikaze, tečaje) izvaja v za to primernih prostorih, po zastavljenem programu pa v opremljeni suhorobarski in lončarski delavnici prikazuje tudi suhorobarske, lončarske in tudi druge rokodelske dejavnosti, značilne za suhorobarsko območje v občinah Ribnica, Kočevje, Sodražica, Loški Potok, Bloke, Dobropolje in Velike Lašče. Poudarek vsega izvajanja je na prepletu tradicije in sodobnosti.

S pomočjo sredstev programa Leader in na podlagi potreb po ohranjanju in prenosu znanj smo zasnovali pletarsko in lončarsko šolo; tako se imenujeta, ker obe ponujata program kontinuiranega triletnega izobraževanja za odrasle; gre za večurno izobraževanje z vnaprej določenim urnikom, poteka pa pod okriljem mentorjev – mojstrov rokodelstva. Menimo, da bo ta način izobraževanja omogočil ohranitev rokodelstva, saj so predvsem

tiste suhorobarske panoge, ki temeljijo na ročnem izdelovanju, najbolj ogrožene. Če se je še v 20. stoletju znanje izdelovanja prenašalo iz roda v rod, se je to v 21. stoletju spremenilo, tako da Rokodelski center postaja nepogrešljiv del kakovostnega preživljanja časa, kjer se ob delu tkejo tudi dobri medsebojni odnosi in je prijetno združeno s koristnim. Omenjeni šoli sta dobra dopolnitev vsebin, ki jih je za regionalne rokodelske centre Slovenije zasnoval dr. Janez Bogataj.

V šolskem letu 2011/12 je svoja vrata odprl prvi letnik obeh šol, v letu 2012/13 pa tudi drugi, ki je nadgradnja prvega tako v urjenju postopkov obdelave gradiv, izdelovanja predmetov, uporabi novega gradiva – ličja kot izdelovanja zahtevnejših predmetov. Prvo leto je bilo v obeh šolah 35 slušateljev, v letošnjem letu pa jih je 65.

V pletarski šoli si udeleženci s pomočjo mentorjev pridobijo veščine in znanja za izdelovanje pletarskih predmetov (raziskanih in dokumentiranih načinov izdelovanja) in pridobivanje in obdelavo surovin (leske in vrbe); obema surovinama smo v drugem letniku dodali še koruzno ličje. Udeleženci se s teorijo seznanjajo na predavanjih in z ogledom dokumentarne oddaje o pletarstvu v Ribniški dolini. Nadaljujejo z nabiranjem primerljivih leskovih palic in z njihovo obdelavo v vitre, ki so polizdelki za različne pletarske izdelke, sita in rešeta ter spominke. Vsak si mora pripraviti in obdelati toliko viter, kolikor jih potrebuje za svoj izdelek. Ko si sami pripravijo tudi model, začnejo plesti košare. Drugi del pletarske šole se začne v delavnici pletarke Danice Benčina, kjer se udeleženci seznanijo s surovino, to je z vrbo in njeno obdelavo. Spoznajo tehniko izdelovanja vrbovih

* Tina Zajc, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., strokovna sodelavka, Rokodelski center Ribnica. 1310 Ribnica, Cesta na Ugar 6, E-naslov: info@rokodelskicenter-ribnica.si

Ročno oblikovanje gline v Lončarski šoli.
Foto: Tina Zajc, Ribnica, 16. 4. 2012 (arhiv RC Ribnica)

Nabiranje leskovih palic za izdelovanje viter.
Foto: Tina Zajc, Otavice, 6. 10. 2012 (arhiv RC Ribnica)

šib: cepljenje in »ublanje«. Ker se šola začne v zimskem času, se udeleženci z nabiranjem in beljenjem šibja srečajo v pomladnih dneh. Izdelki, ki jih spletejo iz vrbe, so: košarica, pehar, pladenj in cekar. Drugi letnik je nadgradnja prvega; udeleženci se urijo v tehniki izdelovanja in izdelajo koš iz leskovih viter po svoji izbiri, čajno iz leskovih viter, holandarico iz vrbovega šibja ter predpražnik iz ličja.

Praktično znanje so udeleženci nadgradili tudi z dvema predavanjema dr. Tadeje Primožič: s predavanjem Rokodelstvo v Sloveniji nekoč in danes ter o pomembnosti pridobivanja certifikatov OZS za rokodelske izdelke (Trženje dediščine) ter s predavanjem o postopkih izdelovanja, orodjih in gradivih. Predavanja bomo nadgradili tudi s temelji sodobnega oblikovanja.

Pletarska šola ni le pristočasna dejavnost, ki se po v naprej določenem urniku izvaja dve uri tedensko, saj se že nekaj udeležencev ukvarja s pletarstvom tudi doma, en udeleženec je za svoje izdelke pridobil tudi certifikat Rokodelstvo Art&Craft Slovenija, nekateri so lahko že demonstratorji obiskovalcem Rokodelskega centra Ribnica, svoje izdelke prodajajo doma ali v Muzejski trgovini Rokodelskega centra.

Lončarska šola izhaja iz nekdaj močne lončarske tradicije v Ribniški dolini. Danes v teh krajih delujejo še štiri lončarske družine ter ena keramičarka; vse smo pritegnili k sodelovanju. Izbrali smo metodo terenskega dela s konkretno udeležbo, saj so udeleženci obeh letnikov spremljali lončarja pri izkopu gline in si ogledali celoten proces, od predelave gline do nastanka izdelka. Prvi letnik je zasnovan na ročnem oblikovanju gline, od spoznavanja vrst glin do učenja različnih tehnik oblikovanja, udeleženci izdelajo posode želenih oblik in velikosti; nato sledijo tehnike okraševanja – poslikave, krašenje z izdelovanjem vzorcev s kisom, tehnika vrezovanje vzorca, različne tehnike okraševanja: s šampiljko, z brizganjem, z bakrovim oksidom. Izdelajo si tudi ploščice, ki jih poljubno poslikajo in nato samostojno vgradijo kot ploskev za mizo ali drugo površino.

V drugem letniku se udeleženci učijo uporabljati lončarsko vreteno. Prvo trimesečje poteka ob vajah za centriranje gline in

oblikovanje cilindra. Nato začnejo oblikovati tudi zahtevnejše oblike, od vaze in vrča do potičnice. Lončarsko šolo je lani obiskovalo devet, letos pa jo obiskuje 29 udeležencev.

Za promocijo zavoda, popularizacijo rokodelstva in oblikovanje identitete kraja enota za rokodelstvo pripravlja dve prireditvi letno: izbor Kraljice suhe robe ob vsakoletnem Ribniškem semnju suhe robe in lončarstva in decembrski semenj, ki kot edina prireditvev v kraju obiskovalcem in predvsem otrokom pričara božično-novoletno vzdušje. Svojo dejavnost predstavljamo na različnih prireditvah in sejmi (leta 2011 Velikolaška tržnica, Medeni dnevi v Kočevju, sejem Vesna pred SEM v Ljubljani, Sejem Turizem in prosti čas v Ljubljani, leta 2012 Sejem v nakupovalnem centru Supernova: Promocijski dnevi – odkrivamo Slovenijo, Praznik pomladi na Gradežu, rokodelski sejem v Fabrianu, Italija, Srečanje centrov DUO v Škofji Loki, Camping&karavaning na Gospodarskem razstavišču ter 2. Slovenski podeželski parlament v Zrečah), preko spletne strani in spletne trgovine, kjer prodajamo izdelke suhe robe in lončarstva, ter preko spletnih socialnih omrežij (*Facebook, You tube*).

Enota za rokodelstvo projektno zaposluje enega strokovnega sodelavca, poleg tega se kažejo potrebe po zaposlitvi zunanjih sodelavcev za organizacijo in izvajanje pedagoških programov in raziskovalne dejavnosti.

Zavedamo se, da je potrebnega še veliko dela, da bo poslanstvo rokodelstva izpolnjeno, in to predvsem načrtovanja, sodelovanja s stroko in z drugimi regionalnimi centri DUO, vendar menimo, da smo z našimi usmeritvami in izvedenimi aktivnostmi na dobri poti do sodobnega in strokovno usmerjenega rokodelskega centra.

Viri

RIGLER GRM, Polona: Javni zavod Rokodelski center Ribnica – Zavod za rokodelstvo, muzejsko in galerijsko dejavnost. *Glasnik SED* 51(1,2), 2011: 83–84.

Delavnica angažiranega dokumentarnega filma.
Foto: Miha Poredoš, Ljubljana, 11. 7. 2012

Organizacijska ekipa.
Foto: Miha Poredoš, Ljubljana, 13. 7. 2012

SREČANJE MLADIH ANTROPOLOGOV V LJUBLJANI

Poročilo s poletne šole Roaming Anthropology 6

Leta 2012 smo študenti Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani med 8. in 14. julijem organizirali šesto mednarodno poletno šolo Roaming Anthropology (RA). Roaming Anthropology se je začel s študentsko akademsko pobudo, da bi se po razpadu nekdanje SFRJ na tem območju ponovno povezali študenti etnologije in kulturne antropologije. Ena pomembnejših lastnosti RA je fleksibilnost – vsak dogodek organizira druga skupina študentov, ki ima pri izbiri lokacije, tematike in načina izvedbe proste roke. S to tradicijo v mislih smo nadaljevali tudi mi, hkrati pa smo želeli študentom ponuditi možnost izobraževanja zunaj fakultetnih zidov.

Prvi seminar RA je bil leta 2002 v Beogradu in je povezal študente iz Skopja, Beograda, Zagreba in Ljubljane. Še isto leto se je drugi seminar nadaljeval v Ohridu, tretji pa je potekal na Avali pri Beogradu. Četrty in za nekaj časa tudi zadnji je bil leta 2006 v Novi Gorici. Prve tri seminarje je organiziral Klub studenata etnologije i antropologije (KSEA) Filozofske fakultete v Beogradu z namenom, da se mladim omogoči lažji vstop v akademski svet. Tematika, ki so se ji posvečali, so bile subkulture. Četrty seminar, ki so ga organizirali slovenski študenti, pa je odprl novo tematsko in problemsko polje z analiziranjem osrednjega simbola SFRJ – Tita. Prispevki s seminarja so bili objavljeni v posebni številki revije *KULA*. Naslednji RA naj bi bil v Sarajevu, a do izvedbe tega dogodka ni prišlo. RA je tako zamrl, hkrati pa so se pojavile nove študentske iniciative, kot na primer MASN.

Roaming Anthropology sta po petih letih ponovno obudili Sarah Lunaček Brumen z Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo v Ljubljani in Marija Krstić z Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo v Beogradu. Peti RA je v obliki tridnevne delavnice vizualne antropologije, ki je bila kombinacija predava-

vanj in terenskega dela, potekal julija 2011 v prostorih Filozofske fakultete v Beogradu. Udeležilo se jih je šestnajst študentov iz Beograda, Zagreba in Ljubljane.

Letos smo poletno šolo izvedli v [A] Infoshopu, anarhističnem prostoru v AKC Metelkova mesto. Na to odločitev so vplivali različni dejavniki, v prvi vrsti pomanjkanje finančnih sredstev, hkrati pa nam je bila vseč ideja o premestitvi iz institucionalnega okolja v javni alternativni prostor. Ta izbira se je izkazala kot zelo dobra, saj je vzdušje na Metelkovi pripomoglo k bolj neformalnemu povezovanju med predavatelji, študenti in organizatorji. Finančna sredstva smo pridobili od Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo, Študentske organizacije Filozofske fakultete in Študentskega sveta Filozofske fakultete. Ta smo v veliki meri namenili nastanitvi in pogostitvi udeleženi. Pri organizaciji in izvedbi smo se držali načela »naredi si sam«. Za udobno bivanje (od nastavitve pa do priprave hrane) je tako poskrbela organizacijska ekipa, sestavljena iz osmih študentov: Blaža Bajiča, Maruše Ivančič, Janje Kovač, Anje Muhvič, Lucije Podbrežnik, Mihe Poredoša, Jerneja Rejca in Janje Štefanič. Poletne šole se je udeležilo dvaindvajset študentov in pet predavateljev iz Slovenije, Hrvaške, Srbije in Makedonije. Ohranili smo koncept šole vizualne antropologije, hkrati pa smo se odločili, da bistveno razširimo program. Poletno šolo smo tako zasnovali kot enotedensko študentsko srečanje s predavanji, terenskim delom in spremljevalnim programom.

Odprli smo jo s pozdravnim nagovorom dr. Mihe Kozoroga, ki je kot pobudnik in udeleženec prejšnjih edicij predstavil kratko zgodovino RA. Dogajanje smo pospremili s postavitvijo fotografske razstave *Everything goes*, za katero so svoje fotografije prispevali udeleženci. Vsak dan smo razdelili na tri segmente:

* Anja Muhvič, absolventka Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 1433 Radeče, Na dobrovo 11, E-naslov: anja.ipsilon@gmail.com; Jernej Rejc, absolvent Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 5281 Sp. Idrija, Meline 3, E-naslov: rejc.jernej@gmail.com; Janja Štefanič, absolventka Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 1231 Ljubljana-Črnuče, Podgorica 76, E-naslov: stefanicanja@gmail.com

dopoldneve smo namenili predavanjem, popoldne so udeleženci raziskovali na terenu, ob večerih smo predvajali filme. Izbiro tem smo prepustili predavateljem, vsi pa so se vsaj deloma navezovali na osrednjo temo, Soočanje izkušenj (post)tranzicije: Etnografske foto-zgodbe.

Kot prva predavateljica je nastopila Sarah Lunaček Brumen, ki je predstavila nekaj bistvenih konceptov vizualne antropologije in udeležencem postregla z nekaj nasveti za terensko raziskovanje. Sledili sta predavanji o materialni kulturi. Marija Krstić je spregovorila o vlogi materialne kulture v vsakdanjem življenju, Ljupčo Risteski pa je predstavil svoje raziskovanje materializacije socialnega spomina in politike identitet na primeru prenove Skopja. V zadnjem sklopu predavanj je Sandra Urem predstavila svojo analizo filmov Škole narodnog zdravlja, Miha Kozorog pa je predaval o preučevanju subkultur in življenja mladih.

Osnovni program smo popestrili še z večernim dogajanjem v obliki filmskih projekcij. Ogledali smo si etnografske in dokumentarne filme, ki so se dotikali zelo različnih tem, od ekologije do spominskih pričevanj o antifašističnem boju, svoje filme pa so predstavili tudi študenti. Z nami je sodeloval filmar Dimitar Anakiev, s katerim smo pripravili delavnico angažiranega dokumentarnega filma in si ogledali njegov film o problematiki izbisa z naslovom Slovenija, moja dežela. Vsaki projekciji je sledila diskusija. Del spremljevalnega programa smo namenili še obisku Muzeja sodobne umetnosti Metelkova in Slovenskega etnografskega muzeja.

Pridobljeno znanje so študenti uporabili pri svojem terenskem raziskovanju. Razdelili so se v šest skupin, od katerih je vsaka opravila krajše etnografsko delo na poljubno izbrano temo. Ene so zanimale najbolj obiskane turistične točke. Drugi so raziskovali simbole Evropske unije, ki jih je mogoče videti po mestu, in jih soočili z ostanki dediščine nekdanje Jugoslavije. Tretje so

zanimali mestna tržnica in odnosi med branjevkami. Mnogi so raziskovali življenje na ulici. Izpostavili so problematiko preživljanja z delom na ulici, nekateri pa so se osredotočili na ulične glasbenike. Zadnja skupina si je za svoj objekt preučevanja izbrala kar svoje študentske kolege. Ob zaključku poletne šole je vsaka skupina predstavila svojo raziskavo v obliki foto-eseja oziroma kratkega filma.

Da bi dobili kar najbolj izčrpne povratne informacije in se dogovorili o prihodnosti RA, smo zadnji dan organizirali evalvacijski sestanek. Vsi sodelujoči so izpostavili izbiro prostora na AKC Metelkova mesto kot dobro platformo za izvedbo poletne šole. S tem smo namreč izstopili iz togih okvirov, ki nam jih narekujejo izobraževalne institucije, in vzpostavili začasno, a avtonomno polje delovanja, kar je imelo vrsto pozitivnih učinkov. Tradicionalno hierarhično razdelitev vlog, ki je utemeljena na dihotomiji med profesorji in študenti, smo na račun bolj sproščeni in enakovrednih odnosov med vsemi sodelujočimi postavili ob stran. Skušali smo spodbuditi dinamično medigro najrazličnejših mnenj, aspektov, pristopov, refleksij znotraj produkcije antropološkega znanja. Hkrati s podiranjem epistemoloških prepek so se razblinile tudi jezikovne bariere. V Infoshopu so tako ves teden odmevale pestre debate v vseh že obstoječih in sproti ustvarjenih bratskih jezikih. Prav zato smo se dogovorili, da tudi v prihodnje nadaljujemo tradicijo jezikovne pluralnosti. Čeprav bi radi videli, da se RA, tako kot podobne študentske iniciative, širi prek svojih meja, pa je prevladala težnja, da ostane šola, ki povezuje študente držav nekdanje SFRJ. Sodelujoči še naprej ostajamo v stiku in nudimo pomoč prihodnjim organizacijskim ekipam. Naše druženje se je končalo z odločitvijo, da se štafeta preda študentom Filozofske fakultete v Zagrebu. Roaming Anthropology ... se nadaljuje.

TO POT MALO DRUGAČE

Poročilo o delovanju študentske skupine ASS

V Sloveniji deluje relativno veliko število etnoloških in/ali kulturnoantropoloških društev, (pol)profesionalnih in amaterskih folklornih društev (slednjih pravzaprav kar mrgoli), ki bolj ali manj uspešno izpolnjujejo svoje naloge, se približujejo zadanim ciljem in z novačenjem novih rekrutov skrbijo za svojo reprodukcijo. Ob njihovih razhajanjih in zbliževanjih bi nemara lahko trdili, da med njimi obstaja določeno rivalstvo, določena konkurenca. Če je verjeti v zadnjem času vse preveč razširjeni floskuli, da konkurenca zagotavlja višanje kakovosti, sili tekmece v širjenje svoje ponudbe ter s tem odločilno prispeva k inovativnosti in raznovrstnosti, bi morala biti etnološko-antropološka scena pri nas nekoliko bolj pisana, kot je bila v preteklih letih. Ali med društvi, ki se tako ali drugače ukvarjajo s preučevanjem davnih in sodobnih ljudi ter njihovih načinov življenja, če se izrazimo z besedami Marvina Harris, vlada živahno sodelovanje ali na-

gajanje, miren soobstoj ali ignoranca, je seveda stvar debate, a dejstvo, da obstaja več med seboj različnih društev, ostaja. Menimo, da je slovenska etnološko-antropološka scena v zadnjem letu postala bolj radoživa, da kaže več strasti in da je postala bolj odprta, a da kljub temu nekatere težave ostajajo.

Tudi najmlajše in verjetno najbolj odprto etnološko in antropološko društvo pri nas kljub vloženemu trudu za svobodnejši način delovanja pestijo nekatere težave, ki po našem mnenju izvirajo iz same oblike organiziranja njegovega notranjega in zunanjega delovanja.

Navkljub vsem hvalevrednim dosedanjim dosežkom, aktualnim in prihodnjim možnostim poglobljanja praktičnega, raziskovalnega, empiričnega in teoretskega znanja, ki jih zagotavljajo vsa glavna društva pri nas, smo se nekateri počutili utesnjene v društvenih strukturah, kjer vladajo uveljavljeni in izkušen(ej)si,

* Blaž Bajič, absolvent Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 1000 Ljubljana, Ulica bratov Učakar 34, E-naslov: blazno@gmail.com

večinoma starejši kolegi in kolegice. Občutek nemoči in brezglasnosti pa nas ni odvrnil od (poskusa) aktivnega soustvarjanja pokrajine naših ved. Nasprotno, spodbudil nas je, da smo začeli iskati svojo pot, na kateri nam ni treba paziti, kaj počnejo drugi in kako. Spodbudil nas je k oblikovanju študentske skupine, neodvisne od vseh institucij, osamosvojene spon, ki jih samoniklo prinaša ustaljen študijski proces. Spodbudil nas je, da se povežemo kot kolektiv in oblikujemo Anthropology Students' Sessions (ASS). Na poti, ki to (še) ni, ki je vselej tik pred tem, da nastane, poti, ki je v nenehnem nastajanju iz tavanja po neraziskani pokrajini, združene posameznice in posamezniki v enakovrednem in enakopravnem sodelovanju s konsenzualno sprejetimi odločitvami širimo svoja obzorja, delimo poglede in aktiv(istič)no sodelujemo z marginaliziranimi in diskriminiranimi družbenimi skupinami. V dolgotrajnem ali občasnem sodelovanju študentk in študentov z vseh stopenj študija, študentk in študentov iz tujine, tvorimo kolikor je le mogoče inkluzivno skupino brez formalnih funkcij, brez vodstva, brez članstev in brez članarine, ki bazira na samoiniciativnem delovanju in medsebojni podpori.

Vsako tavanje se začne s prvim korakom – ali še pred njim. Po kratkih urah neskončnih debat ob kavi ali pivu v barih na Zaveški ulici in njeni bližnji okolici smo vedno znova ugotavljali, da bi bilo vredno in koristno v pogovore vključiti čim širši krog ljudi, zainteresiranih za etnologijo in antropologijo, pa tudi družboslovje in humanistiko na sploh. Kljub ponesrečenemu prvega koordinacijskemu sestanku smo prvo srečanje izpeljali 26. oktobra 2010. Takrat je kolega predstavil zahodno ezoterično tradicijo kot potencialno področje antropološkega raziskovanja. V tistem obdobju so srečanja ASS potekala v prostorih Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo, ki nas je širokogrudno gostil vse do začetka leta 2012, ko smo iz želje po večji avtonomiji in javni dostopnosti srečanja začeli prirejati v Infoshopu, ki deluje znotraj AKC Metelkova. Za nesebično infrastrukturno in konceptualno podporo pri delovanju ASS-a smo ekipi Infoshopa izjemno hvaležni. Tam sodelujemo tudi v drugih projektih¹ ter tako poskušamo alternativnim socialnim prostorom in kulturnim praksam dodati še eno, etnološko oz. antropološko dimenzijo. Ker se je v preteklih dveh letih zvrstilo prek 40 srečanj v obliki predavanj, potopisov, bralnih krožkov, filmskih večerov, različnih delavnic in okroglih miz, ne moremo vseh opisati tako, kot bi si zaslužila. Izpostavljamo le pet najbolj odmevnih, najbolj produktivnih in nemara tudi najbolj obiskanih.

Eno najbolj razburljivih srečanj je bilo že kmalu po začetku naših tedenskih sestajanj. 16. novembra 2010 smo pripravili projekcijo filma o nogometnih navijačih, kolegica pa je predstavila izsledke svoje raziskave, ki jo je izvedla med pripadniki navijaške skupine Viole iz Maribora. Tisti večer nam je ostal v spominu zaradi gostov, ki jih nismo pričakovali in ki se navadno ne udeležujejo tovrstnih dogodkov. Med predvajanjem filma je v predavalnico vstopilo več pripadnikov skupine Green Dragons. Po začetnem presenečenju, pomešanem z nelagodjem, končani projekciji filma in kolegičini predstavitvi se je razvila živahna

debata, v kateri smo skupaj z navijači razmišljali o navadah in razmerjih, ki vladajo v posameznih navijaških skupinah ter med njimi. V tistem trenutku smo spontano presegli delitev raziskovalec – raziskovani in poskušali tako oblikovati nove misli, nove načine razmišljanja.

Novembra 2011 smo trije »assovci« ob manjši pomoči Študentske organizacije Univerze v Ljubljani pripravili cikel predavanj o antropologiji. Na prvem od treh javnih predavanj, ki jim je vsakič sledila tudi daljša diskusija, smo povzeli zgodovinski razvoj naše vede od njenih začetkov pa vse do njenih sodobnih trendov. Na drugem smo se osredotočili na sorodstvene sisteme, saj so bili ti dolgo eno najpomembnejših raziskovalnih področij (če že ne prav najpomembnejši), o katerem imamo etnologi/antropologi in etnologinje/antropologinje tudi danes marsikaj povedati. Na zadnjem predavanju pa smo se osredotočili na tisti nevarni in trdovratni simbolno-kulturni konstrukt, ki se zaradi svoje navezave na fenotipske značilnosti ljudi marsikomu kaže kot naravna danost. Osredotočili smo se na idejo rase, njenega spremljevalca – rasizem – in izključevalne prakse, ki iščejo svojo utemeljitev v drugih dejavnikih. Največ pozornosti smo namenili ekstremnemu primeru izključevanja v Sloveniji, izbrisu 25.671 ljudi iz registra stalnih prebivalcev RS, ki je kruto zaznamoval njihova življenja in življenja njihovih najbližjih na vseh ravneh zasebnega in družbenega življenja.

Prvo srečanje v našem novem domovanju, 23. februarja 2012, smo namenili obravnavi subkultur, še posebej določene subkulture. Obe predstavitvi sta se nanašali na t. i. čefurje. Avtorja prve sta poskušala prikazati emsko perspektivo. Na podlagi etnografske raziskave sta poskušala pokazati, kako sebe in svoj način oblačenja koncipirajo čefurji. Avtorja druge predstavitve pa sta se osredotočila na zrcalno perspektivo. V svoji etnografski raziskavi sta se ukvarjala z diskurzom o zunanji podobi čefurjev in pomenih, ki jih obravnavani diskurz ustvarja za študente in študentke, ki se ne identificirajo kot čefurji. Kritično pa sta izpostavila tudi izključevalne prakse, ki se kot posledice diskriminacije na ravni diskurza odražajo tudi v družbenem življenju ljudi, ki so označeni kot čefurji. Ti dve predstavitvi sta plod raziskovalnih nalog, ki sta nastali med študijem in ki bi sicer – tako kot na žalost večina nalog – obležali na dnu predala. Nedvomno je k preoblikovanju ene od teh nalog v objavljeno besedilo prispevala tudi podpora, ki sta je bila avtorja deležna na takratnem ASS-u. Na srečanju ASS, ki smo ga organizirali 8. marca 2012, da bi kritično pretresli vsebino družinskega zakonika in v javno debato prispevali svoja mnenja, smo se odločili za aktivno sodelovanje v predreferendumskega dogajanja. Posneli smo film *Misliti družine*,² ki si ga je do dne, ko pišemo ta prispevek, ogledalo skoraj pet tisoč gledalcev in gledalk. V njem smo se skušali izogniti enoznačnemu pogledu na problematiko družinskega zakonika. Skozi mnenja kulturnih antropologov smo poskusili osvetliti tako prednosti kot pomanjkljivosti na pomladanskem referendumu zavrženega zakonika. V ospredje pa smo poskusili potisniti tudi širše družbeno ozadje problematike, ki prepogosto ostaja spregledano.

Na enem zadnjih »assovanj« pred pisanjem pričujočega besedila, 17. oktobra 2012, smo – kot že nekajkrat poprej – zavili v

¹ Sodelovali smo denimo pri organizaciji enajste izvedbe Antifa Festa, ki je bil 26. 4. 2012 v Infoshopu in klubu Gromka na Metelkovi (glej: <http://program-infoshop.blogspot.com/2012/04/program-260412.html>) in antropološke poletne šole Roaming Anthropology 6, ki je bila med 8. in 14. 7. 2012 v prostorih Infoshopa (glej predhodno poročilo v pričujoči publikaciji).

² Film *Misliti družine* si je mogoče ogledati na http://www.youtube.com/watch?v=rqHRmw_5fxA

Poznovečerna diskusija v prostorih Oddelka EIKA.
Foto: Maruša Golob, Ljubljana, 23. 11. 2010

Kolegica predstavlja svoje polletno bivanje v Braziliji.
Foto: Blaž Bajič, Ljubljana, 7. 11. 2012

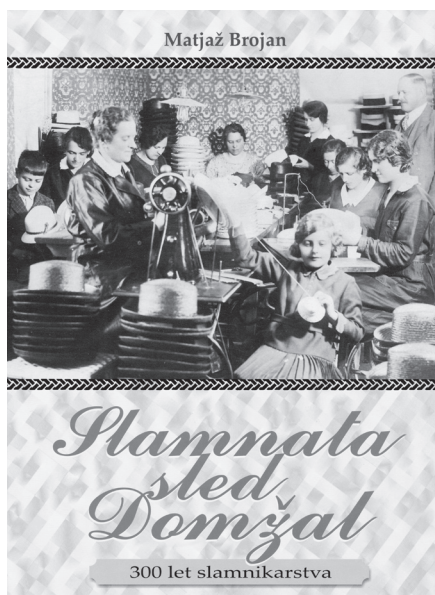
nekoliko bolj eksplicitno anarhistične vode. Razpravljali smo o pomenih nekaterih konceptov, ki lahko spadajo (ali pa tudi ne) na anarhistični rajon. Debatno je zaznamovala predstavitev nekaterih usmeritev znotraj anarhizma. Za tiste bolj pravoverne etnologe/-inje in antropologe/-inje je bil gotovo najbolj zanimiv del diskusije opis poskusa etnografske raziskave mednarodnega anarhističnega srečanja v Saint Imierju v Švici, ki bi se zaradi izjemne kompleksnosti izkazal za velik zalogaj tudi za izkušenejše terenske raziskovalce in raziskovalke – tudi ob pomoči kakšnega serendipitija ali treh.

V letih dosedanjega delovanja smo posameznice in posamezniki, ki smo vsak na svoj način prispevali k vsebini naših srečanj in njihovi izvedbi, prihajali in odhajali, se pridružili zgolj za kratek čas, za daljše obdobje ali v njem sodelujemo od samega začetka, izoblikovali fluidno in odprto, a stabilno skupino. Oblikovali smo skupino, ki ne počiva na dosedanjem delu, ampak skupino, ki ves čas išče nove možnosti, nove načine sodelovanja navznoter in navzven, skupino, ki vedno in povsod išče nove poti. Od klasičnih predavanj in diskusij se gibljemo h gibalnim delavnicam in družabnim večerom. Nedavno smo oblikovali cikel filmskih večerov, na katerih ne gledamo etnografskih filmov, kot bi

bilo morda pričakovati, ampak izbrane filme popularne, predvsem znanstvenofantastične produkcije, ki se ob hermenevitični interpretaciji hitro pokažejo kot zanimiva začetna točka za razumevanje sodobnega sveta. Ob rednih tedenskih srečanjih bomo v prihajajočih mesecih pripravili dva celodnevna dogodka, nekakšna miniatura simpozija – z mednarodno udeležbo, izbranimi aktualnima temama, a za akademsko sceno nestandardnim *do it yourself* načinom organizacije in izvedbe.

Zavedamo se, da naše delovanje ne prispeva veliko k najnovejšim etnološkim in antropološkim dognanjem, a njegov prispevek se skriva nekje drugje. Moč našega delovanja, ki izvira iz samega načina delovanja, je skrita v občutku egalitarnosti posameznic in posameznikov, ki dogodke samo obiskujejo kot poslušalci in opazovalci ali pa jih aktivno soustvarjajo. Načeli egalitarnosti in konsenzualnosti, ki nikakor nista samoumevni in katerih izvajanje v praksi zahteva precej dela, po naše pomembno prispevata k svobodnejšemu delovanju, odkritejšemu in lažjemu izražanju mnenj in predlogov. Našteto pa je prav gotovo temelj, ki omogoča potencial za oblikovanje kakovostnih izdelkov, svežih zamisli in miselnih prebojev. Ti so pa tisti, ki vse nas preganjajo in poganjajo.

MATJAŽ BROJAN: Slamnata sled Domžal: 300 let slamnikarstva; Kulturni dom Franca Bernika, Domžale 2012, 285 str.

Evropska unija in organizacija Unesco namenjata veliko pozornosti in sredstev dokumentiranju, tudi ohranjanju in razvijanju najrazličnejših tradicionalnih veščin in znanj, ki jih v Sloveniji imenujemo rokodelske dejavnosti ali rokodelstva. Unesco je leta 2003 sprejel Konvencijo o varstvu nesnovne kulturne dediščine (*Intangible Cultural Heritage*), kar je sicer slovenska kulturna birokracija nestrokovno prevedla v »živo« dediščino in bo treba ta termin čim prej ustrezno popraviti. V okviru te zvrsti kulturne dediščine je sodilo tudi slamnikarstvo, tj. izdelovanje klobukov, čepic, cekarjev, copat in drugih predmetov iz slamnatih kit (pregrinjala, peharji za kruh, sejavnice). Središče dejavnosti je bilo od druge polovice 18. stoletja v Ihanu, od tod pa se je v 19. stoletju zelo hitro širilo v naselja na območju Domžal, tudi Mengša in Kamnika, vse do bližnjih vasi v Zasavju. V Domžalah in Mengšu se je razvila slamnikarska industrija, na kar so vplivali še zlasti stiki s Tirolsko in s posamezniki, ki so proizvodnjo slamnatih pokrival privedli do vrhunskih, kakovostnih in modnih izdelkov. Poleg industrijske proizvodnje je delovalo tudi več manjših delavnic na kmetijah, ki so v začetnem obdobju tudi šivale slamnike, postopoma pa so se usmerjale le na pletenje slamnatih kit. Slamnikarstvo je po drugi svetovni vojni postopoma začelo

usihati, čeprav so se začetki tega procesa začeli že po prvi vojni. Popolni zaton pa pomeni prenehanje izdelovanja slamnikov v tovarni Univerzale v Domžalah po 70. letih 20. stoletja.

O več kot 200-letni zgodovini slamnikarstva v Domžalah in širši okolici je izšla knjiga novinarja, pisca in zbiralca Matjaža Brojana. V njej je zbral tako rekoč vsa pisna, ustna in tudi slikovna pričevanja o dejavnosti, za katero so menili, da sta »pšenična kita in slamnik izoblikovala podobo Domžal«. Torej podobo, iz katere so se razvile današnje sodobne Domžale, občina z razvito obrtniško in drugimi proizvodnjami, ki pa morajo prav v slamnikarstvu videti in razumeti dejanske temelje sodobnega gospodarskega, družbenega in duhovnega razvoja. Slamnikarska dejavnost je danes le še zgodovinski spomin, ohranjen med drugim v Slamnikarskem muzeju Domžale, nekaterih strokovnih in ljubiteljskih objavah ter predvsem v Brojanovi monografiji. Pripoved o izdelovanju domžalskih slamnikov je tudi pripoved o mednarodno razpoznavni blagovni oz. tržni znamki, ki smo jo v naš kulturni prostor najprej uvedli, jo razvili in pozneje tudi zapravili! Glede uporabe gradiva, tj. slame, bi jo danes lahko imenovali tudi trajnostna in sonaravna. Toda kaj pomaga vse to, ko pa nismo znali slediti modnim tokovom in je bila agresivnost azijskih izdelkov prevelika.

Razvoj slamnikarskega rokodelstva je povezan z razvojem mode, saj nošenje slamnatih klobukov zasledimo že od srede 18. stoletja. Pri prodaji ihanskih slamnikov zunaj ožjega kulturnega okolja so imeli pomembno vlogo trgovci oz. krošnjarji s Tirolskega. Slamnikarska dejavnost je v prvi razvojni fazi pokrivala predvsem domače potrebe, pozneje se je močno razširila in zaposlovala večje število ljudi. Na prehodu iz 19. v 20. stoletje naj bi jih bilo okoli 12.000. Ob koncu 19. stoletja naj bi izdelali okoli milijon slamnikov letno. Kljub temu so bili izdelki razmeroma slabše kakovosti, kar je veljalo tudi za slamnate kite. Šele slamnikarske tovarne v Domžalah in Mengšu so postopoma odpravljale te pomanjkljivosti. Pletarji in pletarke slamnatih kit so že leta 1908 ustanovili zadrugo »Kirtarsko društvo v Domžalah«, a je bila s 667

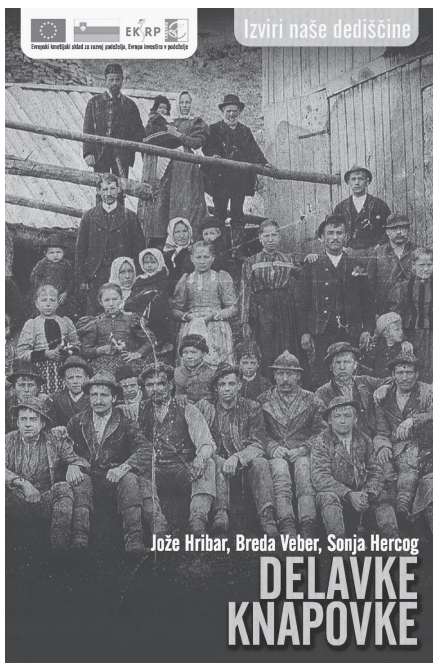
člani po prvi svetovni vojni ukinjena.

Brojanova knjiga ima zanimivo zasnovo. Najprej nam avtor predstavi slamo v ljudskem izročilu, kakor piše v naslovu prvega poglavja, kar pa je predvsem podrobno nizevanje pojavnosti slame v gmotnem, družbenem in duhovnem življenju, nekako do obdobja druge svetovne vojne. Sledi izrazito tehnološko poglavje, torej vsebine, ki bi jih lahko imenovali dokumentacija načinov dela, tj. pletenja. V njem avtor podrobno navaja različne vire, od zapisanih spominov do intervjujev, ki jih je kot novinar opravil s sogovorniki. Poglavje konča z opisi pletenja različnih vrst kit in s fotografijami, ki so lahko vizualni »priročnik« oz. pletarski učbenik. Seveda ima to poglavje v okviru celotne knjige svojo funkcijo. S podrobno predstavitev tehnologije pletenja slamnatih kit omogoča bralcu boljše razumevanje snovi, ki sledi. Morda bi bilo treba vrstni red naslednjih poglavij (npr. Oprema, stroji in priprave v slamnikarski proizvodnji ...) nekoliko spremeniti, vendar to bistva in pomena te odlične knjige ne zmanjšuje. Po uvodni tehnološki predstavitvi sledi nizevanje zgodovinskega razvoja, od prvih začetkov in pričevanj o njem, kar je ohranjeno v spominih na prve slamnikarske družine, prihod Tirolcev in tirolskih tovarnarjev, tudi sudetskih Nemcev, ki so razvijali slamnikarsko proizvodnjo, nadalje slovenskih tovarnarjev, vse do tistih domžalskih slamnikarjev, ki so dejavnost razvijali v svetu in do domžalske tovarne Univerzale ter propada slamnikarske industrijske proizvodnje po drugi vojni. Posebno poglavje je avtor namenil predstavitvi pletenja t. i. kranjskih cekarjev, ki jim še danes nekateri pravijo domžalski, gorenjski, slovenski, tudi mengeški, in so pogosta sestavina pripadnostnega kostumiranja v okvirih narodnih kostumov in narodnozabavne glasbe. Ti cekarji so in bi lahko še vedno bili ena od pomembnih slovenskih posebnosti, ki bi se morala skladno s sodobnimi modnimi smernicami razvijati v različne sodobne interpretacije.

Knjiga je torej pripoved o slamnikarstvu in hkrati podrobno niza vire o tej rokodelski dejavnosti. Bralcu pripoveduje tudi o tem, kje je Slovenija »nekoč« že bila in kje je verjetno nikoli več ne bo!

* Prof. dr. Janez Bogataj, dr. etnologije in prof. zgodovine umetnosti. 1000 Ljubljana, Kosovelova 15, E-naslov: janez.bogataj@telemach.net

JOŽE HRIBAR (UR.), BREDA VEBER IN SONJA HERCOG: *Delavke Knapovke*; Etnološko društvo Srečno (Izviri naše dediščine, 4. zvezek), Griže 2011, 128 str.

Etnološko društvo Srečno v Grižah, ki od leta 2004 neguje izročilo 200-letnega rudarjenja v Zabukovici in Libojah, izdaja knjižno zbirko *Izviri naše dediščine*. Prvi zvezek z naslovom *Rudarska dediščina Zabukovica-Liboje* avtorjev Jožeta Hribarja in Brede Veber je izšel leta 2007, leta 2011 sta izšla 2. in 3. zvezek: knjižico *Rudarstvo in skok čez kožo* je napisal Anže Hribar, knjižico *Godba Zabukovica* pa sta napisala Jože Hribar in Janja Ramšak. Za 4. zvezek so Jože Hribar, Breda Veber in Sonja Hercog raziskali življenje knapovk. Iz zgodovine vemo, da manjša fizična moč žensk v preteklosti nikoli ni bila ovira, da poleg tako imenovanih »ženskih del«, ki vključujejo predvsem skrb za druge družinske člane, ženske ne bi opravljale tudi najtežjih del v industriji in kmečkem gospodarstvu. Raziskovalci, ki jih je zanimala spolna delitev dela – če omenim samo Margaret Mead, Michaela Mitterauerja, Reinharda Siederja in Martine Segalen – poudarjajo, da so bila dela, spolno obeležena kot moška, vedno povezana s častjo, z dobičkom, nadzorom in upravljanjem, ne pa s fizično močjo. Ko je enkrat delo, označeno kot žensko, začelo prinašati dobiček, so ga kmalu prevzeli moški. Tudi iz pričujoče knjige je razvidno, da del v rudniku

in za rudnik niso opravljali samo moški, temveč tudi večje število žensk.

Rudarski muzej Zabukovica-Liboje pri Etnološkem društvu Srečno hrani podatke o ženskah, rojenih v prvi polovici 20. stoletja, ki so delale v rudniku, predvsem pa na zunanjih rudniških obratih: na separaciji premoga, dovozu rovnega premoga vanjo in odvozu čistega premoga. Ker se večina knjig izpred prve svetovne vojne ni ohranila, so avtorji podatke o ženskah, ki so bile zaposlene v rudniku do njenega zaprtja, poiskali v matičnih knjigah in sestavili seznam 385 žensk. Še leta 1949 je bilo v rudniku zaposlenih okoli 170 v glavnem zelo mladih delavk. Njihovo dela najbolje ilustrira izjava nekdanje knapovke: »Tako kot doma so tudi v službi pospravljale za moškimi. Moški so kopali premog, ženske so ga vozile, ga očistile in uredile za prodajo.«

Od rudniškega jaška so ženske rovni premog ročno z jamskim vozičkom čez transportni most vozile do separacije, kjer so ga razvrščale po debelini, prale in ga po velikosti razvrščale v bunkerje, od koder je šel v prodajo. Delo je bilo težko in zlasti pozimi nevarno. Poleg tega so skrbele tudi za t. i. lampenkamro, prostor s svetilkami za rudarje, v ambulanti so delale kot perice in likarice, na t. i. ekonomiji – travnikih, sadnem vrtu in njivah – pa so opravljale različna kmečka dela. Nekaj žensk je delalo v administraciji, kadrovske službi, kot kurirke, telefonistke in čistilke. Razmerje pri plači je bilo 1 : 6 in ni bilo velikih odstopanj med plačo zaposlenih in plačo direktorja. Ena od delavk je na začetku zaslužila 3.200 dinarjev, njen mož kot sekretar med 4.200 in 4.500 dinarji, direktor pa je takrat zaslužil okrog 5.000 tolarjev.

Avtorica Sonja Hercog je leta 2008 obiskala 15 žensk, takrat starih med 64 in 87 let, ki so še kot mlada dekleta odšla delat v rudnik. Delale so na separaciji, v t. i. rudniški ekonomiji, samskem domu, pisarnah, nekatere celo v jamah. Kljub težkim delovnim razmeram, majhnemu plačilu in nikakršni zaščiti niti med nosečnostjo, bi se vse, predvsem zaradi medsebojnega druženja, kulturnega udejstvovanja in solidarnosti, še enkrat odločile za delo v rudniku. Treba pa se je zavedati, da so to bile

ženske iz najrevnejših družin, ki so bile že kot majhne deklice vajene trdo delati in poprijeti za vsako delo; v svojem okolju pač niso imele nobene druge izbire. Marsikateri je, da bi zraven še kaj zaslužila, delala tudi med dopustom ali pa je takrat obirala hmelj. Na koncu knjige so avtorji objavili abecedni seznam žensk, s katerimi so se pogovarjali.

Čeprav so za nas najzanimivejši etnografski in sociološki poudarki knjige, pa v njej objavljena govorjena besedila hkrati povečujejo fond jezika rudarjev. Ker je rudarska tehnologija z izrazi vred prišla z nemškega govornega območja, so to predvsem neknjižni germanizmi za poimenovanje predmetov in rudniških opravil, ki izginjajo skupaj s proizvodnimi dejavnostmi.

Svojo etnološko-muzejsko zbirko je Etnološko društvo Srečno obogatilo še s stalno razstavo z naslovom *Delavke knapovke*, postavljeno s pomočjo fotografij, na katerih so tudi v rudniku zaposlene ženske. Najstarejša fotografija na razstavi je iz leta 1898.

Knjiga in vodnik po stalni razstavi z istim naslovom, ki je izšel leta 2012, sta nastala v okviru projekta LAS SSD »Delavke knapovke«, ki ga je sofinancirala Evropska unija iz Evropskega kmetijskega sklada za razvoj podeželja.

* Irena Destovnik, univ. dipl. etnol. in sociol. kulture, samostojna ustvarjalka na področju kulture. 1000 Ljubljana, Primorska 8, E-naslov: irena.destovnik@siol.net

PETER SIMONIČ (UR.): *Leksikon mariborske družbe in kulture po letu 1945*; Obzorja, Maribor 2012, 265 str.

Uredniku Petru Simoniču je uspel velik podvig – v razmeroma kratkem času, ki mu je bil na voljo, je uredil in za izid pripravil *Leksikon mariborske družbe in kulture*, pri tem pa v skupnem projektu združil velik del mariborskih intelektualcev in drugih, ki preprosto o čem vedo dovolj, da so lahko prispevali svoj delež. Oboje še zdaleč ni enostavno.

Leksikon Mariborske družbe in kulture je izšel pri založbi Obzorja s podporo in spodbudo Evropske prestolnice kulture, tako rekoč na pobudo njenega programskega vodje Mitje Čandra, ki je vedel za ne prav star, a zanemarljiv in neuresničen namen urednika, da pripravi in izda tovrstno publikacijo. Tako sta se sešli dve ideji – Simoničev namen izdati leksikon sodobnega mariborskega dogajanja in želja kulturne prestolnice, da dobi publikacijo s tako vsebino.

Leksikon mariborske družbe in kulture obsega 265 strani relativno malega formata, 25 tematskih sklopov in prilogo ter okrog 500 leksemov dveh dolžin – krajših in daljših.

Zanimiv, predvsem pa za predstavitev vsebine najbolj nazoren je uvodni pregled tematskih sklopov: Bivanje, Fotografija in film, Glasba in ples, Gospodarstvo, Infrastruktura in promet, Kmetijstvo in prehrana, Knjižničarstvo, Krajina, Kulturne ustanove, Leposlovje, Likovna umetnost,

Manjšine, Množični mediji, Politika in uprava, Prazniki in prireditve, Religija, Sociala, Šolstvo, Šport, Urbanizem in arhitektura, Varnost, Založništvo, Zdravje ter Znanost. V prilogi je še Kronika dogodkov in pojavov.

Ena od tehničnih odlik leksikona je po moji oceni njegova izjemna preglednost. Ker je kot leksikon urejen po abecedi gesel, je seveda pregleden že sam po sebi. Še bolj preglednega pa ga naredijo dodatna orodja – tematsko kazalo po sklopih urejenih gesel na začetku, omenjena kronologija dogodkov in pojavov, ki predstavlja nek časovni kontekst v geslih poglobljeno opisanega, seznam avtorjev (160!) in seznam literature.

Druga »tehnična« odlika publikacije je nedvomno njegova elegantna oblikovanost. Gotovo bi bila še prepričljivejša, če bi bil besedilom dodan slikovni material, a ob poznavanju konteksta nastajanja leksikona je jasno, da je bilo za njegovo pripravo na žalost premalo časa.

Treba je omeniti še en tehnični element ob nastajanju leksikona. V pobudo so bili vpleteni številni avtorji, urednik je tako rekoč deloval sam, čas je bil izjemno kratek – izredno pomembno za operativnost in enotnost zbirajočega se gradiva je bilo, da je vnos gesel potekal v pregledno računalniško aplikacijo s preprostim in z učinkovitim, pa še preglednim protokolom, ki je avtorju in uredniku omogočal transparenten vpogled v fazo obdelave posamičnega gesla, vnos besedil, popravkov, komentarjev ...

A bistvena je vsekakor vsebina! Najprej je tu zanimiv časovni razpon, ki ga leksikon pokriva – od leta 1945 naprej. To je obdobje, ki se ga tovrstni in drugačni pogledi v preteklost mesta za zdaj le redko dotikajo, kaj šele, da bi se omejili prav nanj. Simonič pa je z odločitvijo za drugo polovico 20. stoletja dosegel več reči, zlasti zanimiv pogled na Maribor, osredotočen na čas, ki ni bil doslej nikoli podan s tako različnih zornih kotov. Čeprav gre za leksikon, ki v ospredje načeloma postavlja informativnost, ne vrednotenje nekega fenomena ali obdobja, so bili Simoničev izbor tem in avtorjevi ter uredniški posegi tisti, ki so kljub obliki publikacije dosegli, da je leksikon

tudi kritičen, celo vrednoten pogled na nek čas. Ob branju je mogoče zaznati pozitiven pogled na povojni Maribor. Simonič šestdesetletno obdobje, ki ga leksikon zajema, v uvodu deli na

čas treh generacij: povojne (1945–1965), ki ji pravim udarniška, industrijska, komunistična; druge generacije, ki je cvetela v letih 1965–1985 in je bila emancipacijska, samoupravna in bolj liberalna; in tretje, tranzicijske generacije (1985–2005), ki je doživela in vodila osamosvojitve in zaplula na odprto morje. Nove generacije mesto presojajo od znotraj in večinoma z univerzitetno izobrazbo, drugače kot njihovi starši – večinoma podeželski ekonomski migranti. Oblikovanje mariborskega (malo) meščanstva in prebujanje civilne družbe sta od osemdesetih let 20. stoletja potekala sočasno z upadanjem števila prebivalcev v mestu in širjenjem predmestij, s propadom klasične industrije, splošnim drobljenjem družbe in privzemanjem informacijskega kapitalizma. Nove generacije vidijo v kulturi kapital, ne le simbole tradicije in pripadnosti (str. 6).

A poglobljena dosežek in presežek *Leksikona mariborske družbe in kulture* sta po moji oceni – širina in oblikovanost tematskega izbora zajetih vsebin. V tem Simoničev leksikon daleč presega pogum podobnih mariborskih publikacij in splošnih pogledov. Ni ujet v ozko dojemanje kulture in družbe, kar je za Maribor na neki način tako značilno. Zdi se, da ni ujet niti v antropološke vsebinske okvire, ampak da je segel še širše. S tem dosega celo humorne odtenke, tu in tam pa pri lokalnem bralcu sproži kanček nostalgije. Vsekakor sproži tudi refleksijo. S časovnim in z vsebinskim okvirom ga nekako naveže na zdaj živeče Mariborčane, kar bralcu vzbuja občutek vpletenosti. Kot leksikon prinaša dragocene podatke, poglede, dejstva, a to je tako in tako njegovo bistvo.

Širina tematskega nabora je po eni strani najbrž povezana z urednikovo etnološko-antropološko provenienco, deloma pa gotovo z njegovo osebno angažiranostjo in

* Dr. Jerneja Ferlež, univ. dipl. etnolog. in bibliot., samostojna svetovalka – bibliotekarka, Univerzitetna knjižnica Maribor. 2000 Maribor, Gospejva ulica 10, E-naslov: jerneja.ferlez@um.si

vpletenostjo v mnoge od opisovanih fenomenov bližnje mariborske preteklosti. V uvodu pravi, da se je pri izboru vsebin opiral na *Slovenski etnološki leksikon* (ur. Angelos Baš in sod. 2004), na *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology* (ur. Alan Barnard in Jonathan Spencer 2003), deloma pa tudi na etnološke vprašalnice in Göthovo topografijo Štajerske.

Leksikon je, kar se pokritosti tem tiče, tu in tam nekoliko neuravnotežen. Zdaj zelo globoko poseže v neke teme, zdaj je površen. Včasih opisuje drobec, drugič izpusti celo kako pomembno personalijo ... Tu se pokaže davek kontekstu nastanka. Ko se

mudi, je kljub dobremu namenu zelo težko doseči uravnoteženost. Preprosto ni časa za čakanje na manjkajoča gesla, za iskanje in nagovarjanje dodatnih avtorjev, za spravljanje besedil na skupni imenovalce, tako nujen za klasičen leksikografski pregled. Urednik se je tega očitno zavedal in v uvodu zapisal tudi tole:

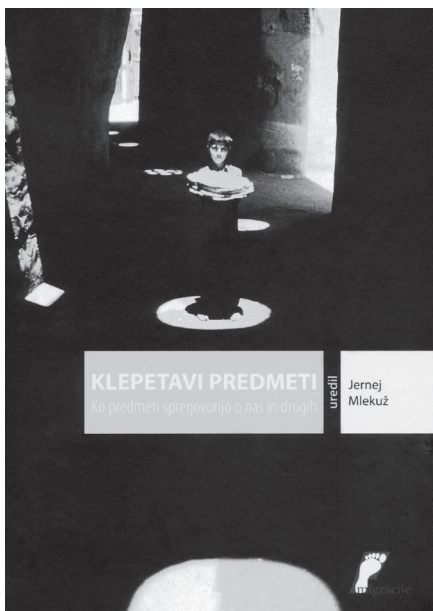
Priznam, nekatere vsebine v geslih so zdaj v obrisih, ker še sploh niso bile natančneje raziskane, druge manjkajo, tretjih je preveč, četrte so morebiti celo napačne, o petih se ni spodobilo pisati in tako dalje ...

O zadnjem pravzaprav dvomim, saj so v leksikonu gesla, za katera bi mnogi rekli, da vanj ne sodijo. Pa v tem so, so odlični izbor in kot rečeno – prispevajo k identifikaciji bralca z Leksikonom in k humornosti, ki jo bo najbrž dojel tudi Nemariborčan.

Za občutek – nekaj tovrstnih »presežnih« gesel: Hvala bogu, da je konec vikenda, Reporter Milan, Waldorfska pedagogika, Pekrski dogodki, Duševno zdravje, Hrup.

In še to – predpredzadnje geslo leksikona so Ženske, kar mi je sprožilo avtomatsko listanje nazaj na M. Moških ni, vsaj ne v izpostavljenem geslu.

JERNEJ MLEKUŽ (ur.): *Klepetavi predmeti: Ko predmeti spregovorijo o nas in drugih*; Založba ZRC, ZRC SAZU (Migracije; 21), Ljubljana 2011, 165 str.

Kot v uvodu piše njen urednik Jernej Mlekuž, knjige ne držijo skupaj trdna teoretska izhodišča, ampak predvsem pristop, tj. vprašanje, kaj predmeti govorijo, »o čem začnejo klepetati,« ko so postavljeni v nov oz. spremenjen kontekst. Avtorice petih (poleg uvodnega in urednikovega) prispevkov so se odzvale Mlekuževemu vabilu in vsaka s svojih strokovnih izhodišč (antropologije, sociologije, zgodovine) in raziskovalnega področja spisale besedila, ki

se z listanjem knjižnih strani pomikajo od slovenskega prostora k »svetu« oz. Afriki in Daljnemu vzhodu, pa tudi k »potovanju v času«, tj. k razpravljanju o v času spremenjenih rabah posameznih predmetov (oz. prostora). K novim oz. spremenjenim kontekstom predmetov, obravnavanih v knjigi, prispevajo njihova potovanja oziroma potovanja ljudi v prostoru, pa tudi »potovanja« raziskovalnega pogleda na spremembe pomenov in rabe posameznih predmetov v času. Migracije (št. 21) torej. Kot rekontekstualizirano rabo v »novem« okolju sodobne slovenske družbe slika Špela Kalčič pokrivanje Bošnjakinj, prisotno predvsem od druge polovice 90. let 20. st., oriše pa tudi vlogo pokrivanja v okviru Osmanskega imperija, nekdanje Jugoslavije in sodobne Bosne in Hercegovine. Ko si podobno vprašanje o tem, kaj je mišljeno z rekontekstualizirano rabo, zastavimo ob naslednjem prispevku Jerneja Mlekuža, ki se ukvarja z burekom kot darilom oziroma znakom gostoljubnosti med različnimi etničnimi skupinami v sodobni slovenski družbi, se vsaj avtorici te recenzije ob odgovoru (rabe bureka zunaj »primarne« etnične skupine) porodijo še podvprašanja (ki pa bi si jih lahko zastavila tudi razmišljajoč o denimo tuareškem zagrinjalu in kitajski posodi, »klepetavih predmetih« iz nadaljevanja knjige). Mlekuž ugotavlja, da

tako menjava bureka kot darila ali kot tržnega blaga reproducirata etnične odnose v družbi, le da ti reprodukciji potekata na različne načine. Pri tem po mojem mnenju kljub navajanju primerov in usmerjanju na njegova druga, s tem povezana dela, trditev/ugotovitev zapiše, a je ne razvije. Poudarja denimo, da ima za akterje menjave darila oziroma blaga predmet menjave drugačen pomen, a s to drugačnostjo svojo trditev tudi konča. In s tem odpre prosto pot naslednjim premišljanjem: vzporedno obdarovanju z burekom lahko vidimo obdarovanje z (doma izdelano) prekmursko gibanico, belokranjsko pogačo ali pa s cvičkom, pri čemer gre lahko da – primerljivo izražanju etnične pripadnosti – za primere lokalizmov in/ali regionalizmov. Skupni imenovalce tovrstnega recimo izkazovanja gostoljubnosti pa je kulturno prisvajanje in fiksiranje, »zamrzovanje«. Pri tem so predmeti predvsem posredniki, mediji vzpostavljanja, vzdrževanja, reproduciranja ali spreminjanja družbenih odnosov ter posameznikove identitete, vezane na etnično skupino, prostor ali veroizpoved.

Podobno kot iz prvih dveh v recenzirani monografiji objavljenih člankov je tako tudi iz drugih štirih, objavljenih v sklopih Nadaljujmo v svetu in Izgubimo se v času, videti, da sta rekontekstualizacija predmetov in njihov posledični klepet vedno

* Doc. dr. Mateja Habinc, doktorica etnologije, docentka na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 1000 Ljubljana, Zavetiška 5, E-naslov: mateja.habinc@ff.uni-lj.si

bolj ali manj povezana z vprašanji identificiranja. Na to v svojem članku opozarja tudi Sarah Lunaček, ki piše o tuareškem zagrinjalu taglmustu v različnih družbenih kontekstih in pri tem podobno kot prej Kalčičeva obravnava obleko kot komunikacijsko sredstvo. Posveča se rabi taglmusta v okviru t. i. tradicionalne tuareške kulture, blagu, tehnikam izdelave in vzrokom zakrivanja, ki jih spremlja tudi upoštevanje sodobne politične spremembe, ekonomske preživitvene strategije, urbanizacijo in migracijo. Zaradi vsega naštetega se je raba taglmusta ne le kot simbola tuareškosti namreč spremenila, s taglmustom pa se po Lunačkovi telo preobleče v drugo (»pravo«, »izvorno«) identiteto in se skladno z njo tudi vede. O spremenjenih rabah ne posameznih kosov oblačil, ampak posameznih prehranskih sestavin pa piše tudi Liza Debevec, ki se na primeru poročnih slavi posveča predvsem udomačevanju »tujih« sestavin oziroma »belske«, »zahodnjaške« hrane (npr. makaronov in solate) v sodobni Burkini Faso. Opaža razliko med civilnim poročnim banketom, ki s hrano ne nasiti, a naj bi z ekskluzivnostjo in visoko ceno sestavin naredil vtis, ter med tradicionalnim poročnim obedom, na katerem pa se gostje zlahka preobjedo. Članka Sarah Lunaček in Lize Debevec, ki iz Slovenije v drugem sklopu knjige prestopata v Afriko, sta bila, tako kot Mlekužev prispevek o darovanjih bureka, objavljena 31. številki revije *Dve domovini*, kar opozori urednik že v uvodu. »Nova« je debela polovica knjige, med drugim prispevka v zadnjem sklopu In se izgubimo v času. Nataša Vampelj Suhadolnik tu piše o obredni bronasti posodi ding, ki je ob vstopu v glavni del marsikaterega sodobnega templja na Kitajskem napolnjena s pepelom, vanj pa so zapičena najrazličnejša kadila. Avtorica sledi spremenjenim rabam omenjene posode skozi čas, saj se je ta iz sprva obredne (žrtvene) posode spremenila v reprezentativni predmet, s prihodom budistične miselnosti na Kitajsko pa se je iz vodilnega državnega simbola prelevila v kadilnico kot posrednika novih religioznih in umetniških idej. Avtorica – med drugim zgodovinarica – se v manjši meri posveti tudi vlogi in pomenu posode ding v sodobni kitajski družbi, a ob njenem besedilu, ki se pretežno osredotoča na preteklost in je zato še najbolj kulturnozgodovinsko in se nekoliko bolj kot na odnos ljudi do predmetov osredotoča na predmet sam, je ponovno vzkliko podvprašanje – kje so tu spremembe? Ne

(jasno in nazorno časovno predstavljene) spremembe v rabi posode ding, ampak v raziskovalnem pristopu, o katerem piše urednik. O rekontekstualizirani rabi posode skozi čas bi še pred desetletji lahko v okviru etnologije na Slovenskem rekli, da nas strukturalno-genetsko, kot je takrat kot temeljni način etnološkega raziskovanja zastavil prof. Kremenšek, zanimajo spremembe funkcionalnosti posode, do katerih je prišlo tudi zaradi t. i. družbenih struktur. Urednik *Klepetavih predmetov* pa je uvodoma resda jasno zapisal, da posameznih člankov ne držijo skupaj trdna teoretska izhodišča, ampak da jim je skupno predvsem vprašanje, o čem predmeti govorijo, ko so postavljeni v spremenjen prostorski, družbeni ali časovni kontekst. In vsaj po do zdaj omenjenih člankih je videti, da takšni predmeti govorijo predvsem o identiteti oziroma njenih rabah, prehajanjih in preklapljanjih. Podobno je s prispevkom Vampelj Suhadolnikove, ki priča predvsem o spremenljivi identiteti predmeta, pa tudi skupnosti, ki izbrani predmet uporablja. In identiteto, kot potrjuje tudi raznolika paleta v recenziranem delu objavljenih besedil, je (še vedno) mogoče raziskovati na več načinov. Lahko tudi skozi predmete, kot to počne recenzirana monografija, pri čemer pa je tudi skupni pristop v posameznih korakih in poteh lahko precej raznolik: lahko se osredotoča na zgodovinsko in z družbenimi dejavniki pogojeno spremenljivost zunanjega videza in funkcij nekega predmeta, lahko pa se posveča predvsem sedanjosti in izpostavlja razmerja moči ter vsakokratno političnost ter osebno in skupinsko strateškost rabe posameznih predmetov oz. prostorov. Če sodim celoto knjige, je teh premišljanj največ, k njim pa sodi tudi članek Tinke Delakorde o spremenjeni vlogi budističnega templja Kōganji v Tokiu in njegovi nakupovalni okolici, na prodajno vsebino katere od 70. let 20. st. vpliva prav tempelj. Avtorica se ukvarja s povezanostjo religije in potrošništva ter podobno kot predhodni članek analizira spreminjanje pomena in rabe izbranega prostora v sicer krajšem časovnem obdobju, predvsem po drugi svetovni vojni. Laže torej upošteva tudi osebne odločitve predvsem starejših, ki obiskujejo tempelj in/ali nakupovalno ulico ob prazničnih dneh ali vsakdanjkih. Vsi objavljeni članki, kot to v teoretskem uvodu omenja Mlekuž, pripovedujejo o rabi in pomenu predmetov oz. prepletu, soodvisnosti med obema, pri čemer nekateri bolj izpostavljajo materialno kulturo kot

medij za družbene odnose in vzpostavljajo različnih identitet, medtem ko drugi, sploh Mlekužev ali zadnji omenjeni, bolj izpostavljajo materialno kulturo, npr. burek in budistični tempelj, kot sestavni del družbenih odnosov, ki lahko prispeva k tvorjenju skupnosti (sostanovalecev ali starostnikov). Uvodoma predstavljene smeri o tem, kaj, kdaj, komu predmeti oz. materialna kultura lahko pripovedujejo, vsebina knjige ilustrira s primeri, pri čemer jo urednik ogradi od različnih presežnikov in umesti ob bok predhodnikom, denimo muzealcem, ki se z rekontekstualiziranimi rabami že dlje ukvarjajo. Če Mlekuž pri tem vztraja pri rabi »rekontekstualizirane« in ne »spremenjene« rabe, je tudi videti, da to ni zaradi ljubše mu rabe tujk, ampak, ker tako označuje tisti »specifični pristop« oz. rdečo nit, ki sledeč biografijam posameznih skupin predmetov v povezavi z njihovimi uporabniki spremenjenih rab ne vrednoti z vidika objektivne (Bendix) ali hladne (Selywn) avtentičnosti, ne govori o folklorizirani ali dekontekstualiziranosti, ampak ga zanima, zakaj do sprememb v rabah sploh prihaja in zakaj so za ljudi legitimne. Spodbudno za slovenski knjižni trg (znanstvenih monografij) tako je, da smo s *Klepetavimi predmeti* dobili (še) eno redkih del, ki s »specifičnim pristopom«, izhajajoč iz vsakdanjih, na videz nepomembnih in banalnih predmetov, kaže na družbeno širša in vsaj za preučevane skupnosti in posameznike ne nepomembna, ampak temeljna eksistencialna vprašanja (torej si knjiga le zasluži vsaj mali presežnik.). In navsezadnje: (sploh) v okvirih znanstvenega publiciranja je dobrodošlo, da knjiga bralca skuša pritegniti tudi s pripovedjo in ne le z vsebino, znanstveno relevantnostjo in tehnično izpiljenostjo t. i. znanstvenega aparata (pa tudi dostopnimi podatki o avtorjih in ilustrativnem gradivu – a le urednik bo verjetno vedel, zakaj ni vsaj krajših povzetkov v tujem jeziku, s katerimi bi ne le na slovenski prostor vezane raziskave slovenskih avtorjev postale dostopnejše tudi morebitni neslovensko govoreči zainteresirani javnosti). Sledeč specifičnemu pristopu *Klepetavih predmetov* bi bilo (v prihodnje?) namreč zanimivo prebirati tudi dela o rekontekstualiziranih dejanjih, npr. ritualih, prireditvah in jezikovnih rabah, urednikovem (samo)preimenovanju v dr. burek (»sumljivega slovesa«), povezanih s sodobnim vrednotenjem družbenega pomena (in rabe) humanistike in družboslovja na Slovenskem.

ANDREJ PANČUR: Judovska skupnost v Sloveniji na predvečer holokavstva; Zgodovinsko društvo Celje; Zgodovini.ce 11, Celje 2011, 160 str.

Postopoma se le zapolnjuje vrzel v raziskovanju teme, ki je bila do zadnjih dveh desetletij skoraj popolnoma prezrta – to so raziskovanja in predstavitve judovskih priselitev in bivanje Judov na slovenskem ozemlju (pred tem obdobjem so izhajali članki, ki so judovskim posameznikom in skupnostim namenili nekaj strokovnih in znanstvenih obravnav). Temeljnih monografskih publikacij, ki bi bolj celovito predstavili prisotnost Judov in bi strokovno z različnih zornih kotov obravnavali prebivalce judovskega porekla na slovenskem ozemlju, tako v preteklosti kot sedanjem času, ni prav veliko. Poleg ljubljanskim Judom posvečene monografije Vlada Valenčiča (1992), zgodovinsko-etnološkega pregleda judovske populacije v Lendavi (1997) Mirjane Gašpar in Beate Lazar ter monografije Klemena Jelinčiča Boete o prisotnosti Judov na Slovenskem (2009) in knjige *Judje na Slovenskem v srednjem veku* (2009) je pred nami še knjiga zgodovinarja Andreja Pančurja o judovski skupnosti v Sloveniji na predvečer holokavstva.

Knjiga je izredno pomemben kamenček v mozaiku celovitejšega prikaza Judov na sedanjem slovenskem ozemlju in prispeva k boljšemu razumevanju in poznavanju položaja priseljenih tujcev, ki so se po narodni

pripadnosti ali veroizpovedi opredelili za Jude. Vsekakor pa je Andrej Pančur s poimenskimi seznammi vseh Judov, skupaj s podatki o rojstvu – datumi, kraji, državami, vsemi družinskimi člani, poklici, veroizpovedmi, trenutnimi naslovi na slovenskem območju v svoji monografiji prvi predstavil demografski in poimenski seznam pripadnikov judovske etnične skupnosti na ozemlju sedanje Republike Slovenije in pri tem upošteval zgodovinske spremembe državnih meja.

Vsebina monografije je razdeljena na sedem poglavij in sklep ter obsežen seznam literature. Nujno se mi zdi poudariti številne priloge na dobrih 50 straneh: priloga s poimenskimi seznamom članov judovskih verskih občin iz Slovenije brez Prekmurja s konca dvajsetih let 20. stoletja, priloga s poimenskimi seznamom Judov po materinem jeziku v Dravski banovini – po okrajih in avtonomnih mestih iz leta 1931 ter seznam Judov v drugih delih Jugoslavije, ki so se opredelili za slovenski materni jezik, priloga s poklici Judov v Jugoslaviji iz leta 1938, priloga s popisom tujih državljanov v Dravski banovini s konca leta 1936 po okrajih in upravah policije in priloga s popisi Judov v Dravski banovini po okrajih in avtonomnih mestih iz leta 1937.

Avtor se zaveda, da so različni državni, policijski popisi in popisi judovskih verskih občin v določeni meri nepopolni, saj opozori, da bi bilo treba upoštevati še vse tiste Jude, ki niso bili člani judovskih verskih občin (predvsem zaradi plačila obveznih dajatev/prispevkov judovski verski občini), pa tudi tiste Jude, ki so izstopili iz judovske veroizpovedi, bodisi konvertirali v drugo veroizpoved ali pa so ostali brez konfesije. Med arhivskimi viri pa pogrešam navedbo gradiva iz Mestnega arhiva Ljubljana. Ali je avtor pregledal popisne liste ali zglaševalne pole prebivalstva? Pa Mednarodni inštitut za raziskave holokavsta Yad Vashem – ali je bila preverjena njihova baza podatkov o žrtvah holokavsta?

Kljub temu da je avtor vsebino obravnavane teme razdelil na sedem poglavij, je iz monografije mogoče razbrati tri sklope, ki jih avtor medsebojno povezuje s primerjavo statističnih podatkov in z metodo kvan-

titativne analize: jedro so demografska, gospodarska in socialna struktura judovske skupnosti na predvečer holokavsta po posameznih geografskih območjih, razvoj judovskega prebivalstva samo v Prekmurju ali samo v Sloveniji brez Prekmurja, čemur sledi prikaz judovske skupnosti po pokrajinah znotraj slovenskih meja in tudi primerjalno s številčnim stanjem drugod v Evropi ali v Kraljevini Jugoslaviji.

V uvodnem delu se seznanimo z valmi naselitev; z omembo najzgodnejših virov z ohranjenimi arheološkimi sledovi (Škocjan pri Kopru in Jurklošter), ki pričajo o prisotnosti judovskih priseljencev na slovenskih tleh že v času rimskega cesarstva; s poznejšimi valmi priseljevanj v 11. stoletju, kjer gre za naselitve na širšem območju, najprej od sedanjega dela avstrijske Štajerske in Koroške v notranjost slovenskega dela do Kranjske in v slovenski Istri. Predstavljene so gospodarske dejavnosti in gospodarski pomen Judov v okolju naselitve. Kadar pa so Judje s svojo običajno denarno ali trgovsko dejavnostjo postali preveč konkurenčni domačemu prebivalstvu, bili izpostavljeni pritiskom deželnih stanov ter ob tem izgubljali še podporo vladarja, so tako v posameznih evropskih deželah kot tudi na Slovenskem doživljali izgone z naselitvenih območij. Izgona iz štajerskih dežel leta 1496, iz Kranjske pa nekoliko pozneje, leta 1515, sta naselitev judovske skupnosti na slovenskem ozemlju prekinila za več stoletij, vse do ustanovitve Ilirskih provinc.

Judje so se na slovensko ozemlje ponovno naseljevali šele od konca 18. stoletja. V Prekmurje so se naseljevali že v času, ko so jim prepovedovali naseljevanje v notranjost takratnega slovenskega ozemlja. Zato so se najprej naseljevali na obrobjih (današnje Prekmurje, kamor so prihajali iz avstrijskih in nemških dežel pa tudi iz zahodnega dela Ogrske, pozneje pa še iz Češke) in to tako v večjih krajih kot po okoliških vaseh. Avtor je s tabelo in z grafom ponazoril naraščanje judovskega prebivalstva v desetih časovnih intervalih med letoma 1778 in 1910 – v tem obdobju pa številčno stanje v posameznih osmih letih. Tako vidimo, da je npr. v Lendavi od leta 1778 (14

* Mihaela Hudelja, univ. dipl. etnol. in prof. sociol., bibliotekarka – dokumentalistka, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 1000 Ljubljana, Zavetiška 5, E-naslov: Mihaela.Hudelja@ff.uni-lj.si

Judov) pa vse do leta 1910 število judovskih prebivalcev naraščalo (382 Judov), v Murski Soboti pa so Judje (14 Judov) prvič omenjeni šele leta 1793, njihovo število pa je naraščalo vse do leta 1880, ko jih je bilo 311, potem pa število vidno upada, na 234 leta 1910. V tem delu avtor podrobneje obdela in razloži demografsko strukturo mest in nekaterih manjših krajev in jih primerja s podatki celotnega števila prebivalcev in deleža judovskih prebivalcev. Na številčno stanje so vplivali tudi politični dogodki – prva svetovna vojna, razpad avstro-ogrske monarhije, nemiri na Madžarskem in priključitev prekmurskega ozemlja Jugoslaviji leta 1920, pa tudi slabe gospodarske razmere, kar je pospešilo izseljevanje Judov v druge kraje in tudi preko državnih meja. Na Kranjskem in Štajerskem so se Judje ponovno naseljevali šele v času ustanovitve Ilirskih provinc. Tudi to naseljevanje je bilo ponovno ustavljeno za dobrih 50 let. Šele po letu 1867, ko so v avstro-ogrski monarhiji Judje dobili državljsanske pravice, je sledil val novih naselitev, vendar pa je bilo njihovo število v primerjavi s Prekmurjem precej nizko. Na spodnjem Štajerskem je bilo leta 1880 zabeleženih 144 Judov, leta 1910 je to število naraslo

na 187, na Kranjskem jih je bilo leta 1880 evidentiranih 96, od tega 76 v Ljubljani, leta 1910 pa je bilo evidentiranih 146 prebivalcev judovske pripadnosti.

V nadaljevanju sledi prikaz stanja in organiziranosti socialnega življenja, po katerem so se Judje najbolj razlikovali od domačega prebivalstva, to je religije, jezika in poklicne strukture. V vsakem kraju s stalno naseljenim večjim številom Judov je za njihovo versko, vzgojno-izobraževalno in kulturno dejavnost skrbela judovska verska občina. V Prekmurju sta do druge svetovne vojne obstajali judovski verski občini s sinagogama v Lendavi in Murski Soboti, v Beltincih je verska občina s sinagogo delovala do leta 1890, nato pa je njeno delovanje prenehalo zaradi upadanja števila (izseljevanja) Judov. Do prve svetovne vojne so Judje iz Štajerske in Kranjske spadali pod judovsko versko občino v Gradcu, v novonastali Jugoslaviji pa so bili štajerski Judje priključeni judovski verski občini v Murski Soboti. V času med obema vojnoma pa kljub večletnim poskusom in pregovarjanjem z državno oblastjo niso uspeli organizirati delovanja verske občine v Mariboru, ampak so bili tamkajšnji Judje vključeni v

judovsko versko občino v Murski Soboti. Prilaganje razvoju in napredku gospodarskega in družbenega življenja se je pri Judih pokazalo v pojavi asimilacije in tudi akulturacije. Pojavljati so se začele nove poklicne skupine, mešani zakoni, izstopi iz judovske veroizpovedi pa tudi spremembe v občevalnem jeziku.

V zadnjih poglavjih je avtor predstavil razmere na slovenskem ozemlju med italijansko in nemško okupacijo in posledice za judovsko etnično skupnost na slovenskih tleh; skoraj vse so odpeljali v koncentracijska taborišča. Zbrani podatki kažejo, da je holokavst uničil dobrih 86 odstotkov Judov v Sloveniji. V sklepnem poglavju je avtor posebej poudaril opravljeno kvantitativno analizo žrtev holokavsta, kjer je za primerjavo upošteval še vse preostale žrtve druge svetovne vojne v Sloveniji. Šele skupaj s tem podatkom dobijo izdelane analize svoj pomen in so prikaz integralne zgodovine holokavsta v Sloveniji.

Avtorjeva odlična raziskava in pričujoča študija bosta obvezna literatura za vsakega nadaljnjega raziskovalca, ki se bo na kakršenkoli način ukvarjal z raziskovanjem judovske tematike na Slovenskem.

JANEZ BOGATAJ: Slovenija praznuje: Sodobne šege in navade na Slovenskem; Mladinska knjiga, Ljubljana 2011, 384 str.

V več pogledih je (bil) izid knjige Janeza Bogataja *Slovenija praznuje* poseben dogodek. Z obsežno medijsko promocijo je prišla med bralce na lansko martinovo, v času jesenske žetve in na začetku zimskega časa, ko je, tako se je vsaj včasih zdelo, časa več tudi za opravila, kakršno je branje, in časa, ko se proti koncu leta v koledarju začenejajo zgoščati praznični dnevi, ko sledi mesec, ki velja za najbolj prazničnega v letu.

Ob jesenski žetvi se nam vsili asociacija na delovno, v tem primeru strokovno žetev Janeza Bogataja, zagotovo – naj kolegice in kolegi oprostijo – skupaj z Marijo Makarovičev »najbolj terenskega« etnologa med tukajšnjimi etnologinjami in etnologi: »najbolj« v smislu pestrosti oz. številnih

tem, snovi, s katerimi se ukvarja že peto desetletje in jim kontinuirano sledi v vseh slovenskih pokrajinah in med različnimi družbenimi skupinami. In o vseh piše knjige, namenjene strokovnemu in širšemu občinstvu, premišlja o njih, jih komentira in popularizira v desetinah in stotinah drugih prispevkov in medijskih nastopov. Popolno nasprotje dolgoletnemu raziskovanju kake izbrane problematike v enem ali tudi več krajih. Pa vendar, ne da bi razvrščali odlike in/ali hibe, oba legitimna raziskovalna modela žanjeta vsak svoje specifične, a dragocene rezultate. Prvi takšne, kakršne prinaša ta knjiga.

Velikost, debelina, bogata ilustrativna oprema odmerjajo in oblikujejo prostor spoznanjem, ki ubesedujejo *sodobne* šege

* Dr. Ingrid Slavec Gradišnik, znanstvena svetnica, predstojnica Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU. 1000 Ljubljana, Novi trg 2, E-naslov: ingrid.slavec-gradisnik@zrc-sazu.si

in navade na Slovenskem. Knjiga naslavlja *Slovenijo* in ne *Slovencev*, kakor je bilo to v doslejšnjih, čeprav le za silo primerljivih delih; tako avtor sam že uvodoma razmeji svoje delo od obsežnejših sintez, starih več desetletij. Zadnjo Bogatajevo knjigo je pravzaprav mogoče primerjati le s tistimi njegovimi prejšnjimi, ki tematizirajo kulturno dediščino v sodobnosti oz. rabe kulturne dediščine za sodobno življenje.

Kazalo bralca – ne glede na številne mogoče razvrstitve šeg, navad in praznikov – popelje v snov kronološko, navsezadnje tako, kakor ljudje linearno skozi koledarsko leto in ciklično iz leta v leto potujemo skozi čas, ne glede na to, da ga doživljamo še na mnogotere druge načine. Deloma te druge plasti časovnosti nakazujejo nekateri avtorjevi nad- ali podnaslovi 53 poglavij, kolikor je tednov, kar kaže na to, da se v povprečju v vsakem tednu leta v Sloveniji najde razlog za praznovanje in navsezadnje na neizmerno človekovo potrebo po praznikih, ki ustvarjajo reze v vsakdanje življenjske poteke. Navdihujejo se v tradiciji (pričakovanje in priprava na božič, trije dobri možje, tretji božič, krače sv. Antona, konec božične dobe, delavski praznik, procesije, kresovi, spomini na prednike), izražajo jedro transformacije praznikov in posredno tudi družbeno kritiko (novoletni maček, Valentin – praznik trgovin, več piva ko cvetja, več buč ko glav), so vezani na delo (kovanje umetnosti, semanji dnevi, trgatve, praznik vojske, koline) in posamične družbene skupine (umrle med vojno, športnike in medijske osebnosti, lokalne posebneže, ženske in moške, delavce, novomašnike, izseljence, islamske vernike, folklorne skupine, mladino, pokojnike, vojake). Med državne in cerkvene praznike, ki so v koledarjih označeni kot dela prazni dnevi, se vpletajo posebni dogodki, ki niso prazniki *sensu strictu*, tj. niso dela prosti dnevi, a opozarjajo na pomembne sodobne in tradicijske prakse (spomin na pomembne dogodke med drugo svetovno vojno in na žrtve povojnih pobojev, medijske in športne prireditve, praznovanja ob sklepu srednje šole, krajevna in regionalna praznovanja, izseljenska srečanja, poletne prireditve, jesenski sejmi in vaški prazniki, kulinarične prireditve, krompirjeve počitnice, koline), ki imajo praznični značaj in so zaradi tega lokus novih šeg in navad.

Janez Bogataj je v Uvodu zelo določno označil namen svojega dela: na eni strani tako, da se je razmejil od svojih predhodnikov, ki so pripravili obsežne pregledne šeg

in navad na Slovenskem, drugič pa z opredelitvijo snovi knjige.

Kuretovo *Praznično leto Slovencev* (1965–1970, 4 zvezki) je, kakor praviloma tudi v drugih sodobnih obravnavah šeg in navad oz. prazničnega življenja, osrednje referenčno delo, ki ga ne more spregledati nihče, ki se sklicuje in/ali popularizira tradicijo praznovanj. Pomembno je zlasti Bogatajevo opozorilo na recepcijo Kuretove sinteze, tako med strokovnjaki, širšo javnostjo in novinarji: poleg tega, da ji je priznan skorajda kultni status »kar najbolj popoln pregled dediščine šeg in navad v slovenskem kulturnem prostoru«, str. 11), jo pogosto spremlja očitek, da ni upošteval sodobnih kulturnih oblik. Kakor da bi bralci (hote) prezrli njen podnaslov »Starosvetne šege in navade«, s katero je Kuret pojasnil, da gre za obravnavo »kmečkega prazničnega leta« kot v preteklosti prevladujoče oblike ljudske omike na Slovenskem. Pred Kuretom sta vsak po svoje sistematično pregledala to snov Boris Orel (*Narodopisje Slovencev I. in II.*, 1944, 1952) in s poudarkom na cerkvenem letu Metod Turnšek (*Pod vernim krovom*, 1943–1946, 4 zvezki).

Bogatajevo delo pa: »Prinaša pregled sodobnih šeg in navad na Slovenskem, skupaj z genezo posameznih pojavnih oblik, od katerih segajo nekatere daleč nazaj v dediščino, druge pa imajo kratko življenjsko obdobje in jih je zanimivo opazovati kot pojave, ki se šele razvijajo. Skupno vsem je dejstvo, da se je vedno vse spreminjalo in se še vedno spreminja, vendar v različnih obdobjih zgodovinskega razvoja različno hitro« (str. 11). Tako v tem delu ni prostora za izključevanje prazničnih fenomenov in praks na podlagi meril, ki so bila pogosta v preteklosti: domnevna starost, kontinuiteta, mitološke podlage, sveto/posvetno, podeželsko, kmečko, etnično izvorno (tako so omenjeni prazniki priseljencev, npr. pravoslavna božič in novo leto, premakljiva ramazanski bajram in kurbam bajram – pri tem nekoliko motita datuma za leto 2011, čeprav je v besedilu to pojasnjeno) ipd. Avtorjevo izhodišče je upoštevanje pojavnih oblik, »tako v vaseh kot v mestih in trgih, ... v različnih družbenih, kulturnih in geografskih okoljih«. Povsod namreč nastajajo »novi pojavi, nove šege in navade, praznovanja«, tudi takšni, za katere »se zdi, da včasih »klasična« terminologija več ne ustreza za njihovo označevanje«. Gre torej za različne načine, kako se tradicija preoblikuje skozi spomin (spomin hkrati

ustvarja novo in je pokopališče preteklega), s prilagajanjem novim življenjskim okoliščinam in medkulturnim stikom in vezem. Prav zaradi tega tudi ni samo povsem »naša«, slovenska, kakor niso takšne tudi »sodobne prireditve, dogajanja, srečanja, skratka vse zvrsti in oblike, v katere so z zakonitostmi in s strukturo sodobnih ritualov vpeti posamezniki, družine, skupine, prebivalci naselij, pokrajini, držav« (str. 12). Še toliko bolj, ker so za večino med njimi značilni elementi, ki človeka vsaj za čas praznovanja izmaknejo dnevnim rutinam in obveznostim: to so zabava, možnost druženja, obilno založene mize (te v knjigi ponazarjajo recepti prazničnih jedi). Hkrati so to značilnosti, ki vse bolj prežemajo vse praznike, tudi takšne, katerih izvirna sporočila so včasih prav nasprotna (npr. adventni čas). Ne gre pa spregledati, da praznične dogodke vsaj v zadnjih letih vse pogostejše spremljajo karitativne dejavnosti, kar je fenomen, ki bi ga lahko uvrstili v mednarodno slovnico prazničnega tako v preteklosti kakor danes.

Avtor posredno poudarja spoznanji, ki sta se v slovenski etnologiji utrjevali v zadnjem stoletju: da je podoba šeg in navad pomembno poznati in jim nameniti »ustrezno družbeno skrb in podporo v kulturnih, turističnih, promocijskih in še kakšnih okvirih«, kakor je v navadi v številnih državah po svetu. V tej politiki tradicije pa avtor zavrača in kritizira površinsko »papagajsko prevzemanje tujih modelov in pojmovanj« in podpira negovano sožitje »različnosti, lokalnih, regionalnih narodnih posebnosti, drugačnosti« (str. 12).

Bogataj je v praksah »življenja tradicije« kritičen tudi do »umetnih adaptacij, rekonstrukcij in režiranih nastopov«, ki reproducirajo t. i. populistični romantizem, a hkrati poudarja, da je za raziskovalca poleg nastanka šege in navade pomembno, da »poznamo tudi »izumiteljev«, analiziramo motive za sodelovanje, odkrivamo politične razsežnosti idr.« To so vprašanja, ki jih Bogatajevi predhodniki niso tematizirali, saj preprosto niso bila v njihovem raziskovalnem obzorju. Knjiga je v tem smislu pričevanje ne le o spreminjanju same tematike, družbenih in zgodovinskih okoliščin, temveč tudi raziskovalnih vprašanj in disciplinarnega habitusa tukajšnje etnologije. V tem delu so spretno povezana nekatera klasična etnološka spoznanja (izviri in kulturna zgodovina posamičnih sestavin, njihovi ikonografski vidiki itn.) in sodobna vprašanja.

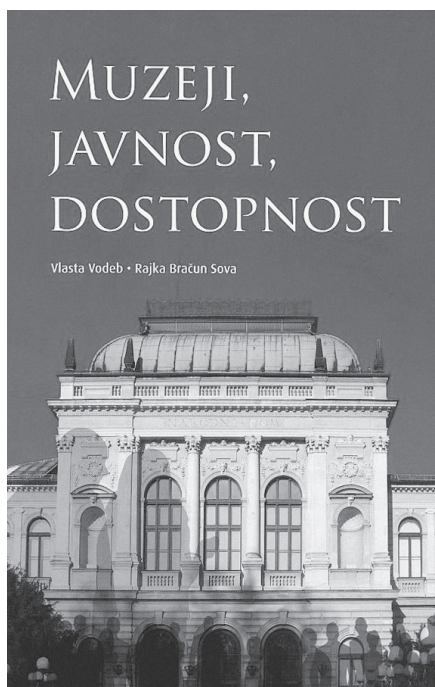
V uvodu je ob številnih mogočih klasifikacijah tradicijskih prazničnih in praznovalskih praks pojasnjena razvrstitev, ki izvira iz Bogatajevega dolgoletnega opazovanja in raziskav in je že bila predstavljena v avtorjevih prejšnjih knjigah. Na prvem mestu so šege in navade z značilno zgodovinsko kontinuiteto, skozi katero se je do danes njihova fenomenologija korenito spremenila (npr. praznovanje božiča). V drugi skupini so tiste, ki se nam kažejo kot interpretacija dediščine; to pogosto spremlja modelirano prirojanje podob preteklosti, razpoznavno v kiču in/ali folklorizmu. Interpretirana je dediščina tudi v primeru uprizoritev zapisane zgodovine, kar Bogataj označuje kot »gledališče zgodovine« ali »živi muzej«. Tudi ta skupina ima malo skupnega s tem, na kar se sklicuje, je torej eden od načinov, »kako prikazovati šege in navade, ki pa niso več funkcionalno, ... globlje vzročno povezane s sodobnim življenjem« (str. 13). Najdlje od dediščine so »nove, sodobne šege in navade«, vendar v njih poznavalci skupnostnega življenja lah-

ko odkrijejo splošnejše vzorce, ki govorijo o potrebi po skupnosti, uveljavljanju posameznika, skupine ali kraja v primerjavi z drugimi. Marsikatero od teh je mogoče uvrstiti v kategorijo »izumljenih tradicij«, kakor jih je leta 1983 v uvodu istoimenskega zbornika definirjal Eric Hobsbawm: gre za prakse, podvržene eksplicitno ali implicitno sprejetim pravilom, in rituale, ki s ponavljanjem utrjujejo določene vrednote in avtomatično implicirajo kontinuiteto s preteklostjo. Da je ta kontinuiteta oz. referenca na preteklost večinoma fikijska, je bistveno za te prakse. Odziv novih okoliščin so sklici na preteklost; obvezujoča vez med njimi je ritualno ponavljanje. V tem pogledu skoraj ni dobe ali kraja brez izumljenih tradicij, vendar je proces »izumljanja« navadno vezan na čas hitrih sprememb, ko stare tradicije izginjajo. Največ jih je zato v zadnjih dveh stoletjih. V širšem pomenu se v to kategorijo tradicije uvrščajo tudi nove rabe preteklih ritualnih praks, pa tudi ponovne rabe v novih kontekstih: tako tudi oživljene »zginule« tradicije postane-

jo »znova-izumljene« tradicije. Njihova funkcija je v ustvarjanju, utrjevanju ali simboliziranju družbene povezanosti in kolektivnih identitet, legitimiziranju ustanov in družbenih hierarhij in socializiranju ljudi v posebnih družbenih kontekstih. Posebna pozornost gre zato političnim rabam (v najširšem pomenu) in političnim interesom (v ožjem smislu), ki so tako soudeleženi v družbeni produkciji spomina, tj. soustvarjajo in poustvarjajo kolektivni spomin, ki je pomemben gradnik v osmišljanju preteklosti, sedanjosti in prihodnosti.

V tem obzorju je v Bogatajevi knjigi ob nizu refleksivnih nastavkov, ki jih ponuja predstavljena snov – upodobljena praznična pokrajina sodobne Slovenije. Je dokument začetka 21. stoletja, navdihujoče branje za raznovrstno občinstvo, predvsem pa velik izziv za raziskovalce prazničnih praks, vsakdanjosti in nevsakdanjosti ter moči in povednosti, ki jih imajo ritualni in habitualni dogodki kot totalni družbeni in kulturni fenomeni.

VLASTA VODEB IN RAJKA BRAČUN SOVA: Muzeji, javnost, dostopnost; Urbanistični inštitut Republike Slovenije, Ljubljana 2011, 62 str.

Muzeji so javne ustanove, ki morajo biti dostopne vsakomur. Slovenski muzealci smo etično in zakonsko zavezani k zagotavljanju dostopnosti kulture in njene dediščine. Če kulturna politika poudarja potrebo po dostopnosti, se pričakuje, da se bo muzejsko znanje vključilo v družbo znanja in večjo prepoznavnost slovenske kulture in kulturne dediščine doma, v Evropi in svetu. To se kaže v muzejih in njihovi naravnosti, da upoštevajo usmeritve širšega družbenega prostora. Pri odprtosti in dostopnosti gre za najsplošnejšo demokratizacijo pojma, komu muzeji pripadajo. Vsebinsko se to navezuje na vse večjo potrebo po dejavnem prispevku muzejev k fenomenu »učee se družbe«. To nalaga tistim, ki hranimo kulturno dediščino, moralno odgovornost in vedno nove, ne lahke naloge. Predvsem pa ta proces zahteva čas, vztrajnost in vključevanje celotne institucije. Zahteva skrbno načrtovanje s kar največjo mero strokovnosti in izvirnosti.

V zadnjih letih je v Sloveniji izšlo kar nekaj »praktičnih« knjig in priročnikov o muzejih, namenjenih zaposlenim v muzejih in galerijah ter ustanovam z značilnostmi muzeja, skrbnikom zasebnih zbirk, samozaposlenim v kulturi, študentom ipd. Rajka Bračun Sova in Vlasta Vodeb sta kot soavtorici z Mojco Lipeč Stopar sodelovali pri pripravi priročnika *Dostopen muzej: Smernice za dobro prakso*, ki ga je leta 2009 izdala Skupnost muzejev Slovenije. Ta se je dotikal problematike, ki ji v Sloveniji nismo posvečali dovolj pozornosti, in ji še vedno ne, to je dostopnosti kulturne dediščine in muzejev različnim skupinam uporabnikov s posebnimi potrebami. Dostopnost je bila predstavljena kot koncept, ki zahteva celovit pristop, od prepoznavanja potreb uporabnikov do iskanja rešitev. Avtorici ne izhajata iz vrst institucionalnih muzealcev, Rajka Bračun Sova je samostojna pedagoginja in kustosinja. S problematiko dostopnosti kulture se je

* Sonja Kogej Rus, univ. dipl. etnol. in zgod., muzejska svetovalka, Slovenski etnografski muzej. 1000 Ljubljana, Metelkova 2, E-naslov: sonja.kogej-rus@etno-muzej.si

prvič srečala med študijem muzejskega in galerijskega menedžmenta v Londonu, sedaj pa se ukvarja z dostopnostjo muzejev v Sloveniji. Vlasta Vodeb je raziskovalka na Urbanističnem inštitutu RS in se že več kot 20 let v raziskavah, evalvacijah in študijah ukvarja z dostopom do grajenega okolja in virtualnim dostopom. Njuno praktično naravnano delo se ukvarja z vprašanji, kako omogočiti javen in dostopen muzej v najširšem pomenu. Muzejski strokovnjaki, ki zbiramo, spoznavamo gradivo in interpretaciramo podatke, se ne le srečujemo, ampak celo poudarjamo kvalitativen in kvantitativen premik k večji dostopnosti muzejskih zbirk, kar različno rešujemo.

Knjigo sestavlja več tematskih sklopov. Dve poglavji sta namenjeni interpretaciji muzejskih zbirk in sodelovanju muzeja z okoljem. Sledijo poglavja o dostopnosti muzeja na ravni informacij ter fizične in spletne dostopnosti, dostopnih tehnologijah ter pomenu kavarne in trgovine. Odločilen pomen ima tudi muzejsko osebje, zato sta dve poglavji namenjeni usposabljanju in izobraževanju muzejskih delavcev in njihovi pripravi akcijskega načrta urejanja dostopnosti muzeja. Vsako poglavje razloži in ilustrira s primeri, ki pa so prevečkrat, kljub primerom dobre prakse doma, iz evropske muzejske prakse, ter sklepni razmišljanji in predlogi za izboljšanje. Dodan je tudi seznam pomožne literature. Muzeji običajno razvijamo svoje koncepte interpretiranja in razstavljanja. Odvisni so od muzejskih zbirk, človeških virov, prostorov, finančnih sredstev in povezanosti z okoljem in obiskovalci. V izbranih poglavjih knjige lahko muzealci preverjamo svoje delo, kje smo in kam gremo.

Avtorici sta kot eno ključnih orodij dostopnosti izpostavili interpretacijo muzejskih zbirk kot obliko komunikacije med muzejem, muzejskimi zbirkami in posameznikom, skupinami, skupnostmi. Z njo prenašamo in posredujemo razumevanje, smisel, vrednote, koncepte in odnose. Načini in sredstva interpretacije so se v času spreminjali, razlikujejo pa se tudi danes. Vrtimo se okoli vprašanja, kakšna naj bo interpretacija. Še vedno so aktualna temeljna načela kakovostne interpretacije, ki jih je leta 1957 utemeljil Tilden, avtorici pa sta jih povezali tudi z novjšimi spoznanji. Sodobni muzej se mora zavedati nalog in odgovornosti, ki omogočajo večjo dostopnost. Ob tem je pomembno sodelovanje med kustosom, pedagogom, obiskovalcem, konservatorjem in še kom pri pripravi vse-

bine razstave, izboru predmetov, prostorskem konceptu, oblikovanju, besedilih, nebesedilnih oblikah, upoštevati pa je treba tudi dejavno vlogo muzejskih obiskovalcev, ki muzejske zbirke dojemajo skladno z izkušnjami in osebnostmi. Muzej pri tem lahko uporablja različne interpretacijske tehnike. Po Ambrosu in Painu (2006) so lahko statične in dinamične. Ker se med seboj tudi prepletajo, je treba izbrati tiste, ki so primerne in uporabne za posamezne muzejske zbirke. Iz izkušenj v SEM lahko povzamem, da mora biti kakovostna interpretacija skrbno načrtovana. Le če so teme in cilji jasno določeni, če si odgovorimo na vprašanja, kaj, komu, zakaj in kako interpretiramo, potem bo uspešna in učinkovita, oz. jo lahko še izboljšamo. Vsak muzej je nekaj posebnega, zato ni mogoče izdelati modelov interpretacije, ki bi bili enako primerni za vse. Poiskati je treba oblike in načine, s katerimi se bodo dosegali dobri rezultati skladno s poslanstvom institucije. Pogosto izvirni načini pripomorejo k identiteti muzeja in razlikovanju od drugih.

V poglavju Muzej in okolje avtorici izhajata iz dejstva, da muzeji niso in ne morejo biti izolirani od okolja, v katerem delujejo. Pomen in naravo sodelovanja muzejev z različnimi skupinami muzejskih obiskovalcev podpreta s primeri projektov iz prakse: Fame! v londonski Narodni galeriji portretov, Kulturni mediatorji – starejši prostovoljci v slovenskih muzejih Univerze za tretje življenjsko obdobje in muzejev in Z igro v kiparski svet Dragice Čadež Umetnostne galerije Maribor in Vrta Jadvice Golež. Dragocena so njuna sklepna razmišljanja, da s sodelovanjem, z dialogom in s konstruktivnim odnosom muzeji spoznavamo različne skupine obiskovalcev, njihove značilnosti, potrebe in želje. Za uspešno sodelovanje je potrebna dobra organiziranost, zaposleni se morajo dodatno izobraževati in usposablјati.

Dandanes se »klasičen muzej« spreminja v medij, ki delovanje žarči v okolje. Še tako dobrih razstav in spremljajočih dogodkov ni brez informacij, na podlagi katerih se bo obiskovalec lahko odločil za obisk muzeja. Pomen imajo tako osnovne informacije o muzeju, delovnem času, lokaciji, kontaktih, dogodkih, dodatni ponudbi, vstopnini, ipd. kot tudi prisotnost v medijih. Mediji obveščanja so številni (osebno obveščanje, vabila, plakati, lokalna glasila, ipd., informacije v ustrezni obliki pa morajo biti ponujene tudi v muzeju samem. Če hočemo dostojno opravljati javno službo, je v dana-

šnjem času prvi in najbližji ključ nujna prisotnost muzeja in muzejskih zbirk na svetovnem spletu. Zaradi funkcionalnosti mu avtorici namenjata samostojno poglavje, predvsem zato, da bi preverjali dostopnost in uporabnost svojih spletnih strani s priporočili o uporabi standardov in smernic.

Pri muzejski stavbi opozarjata na fizično dostopnost, kot so splošna dostopnost in parkirišča, vhod, informacijski pult, stopnice in ograje, dvigala, orientacija, osvetlitev, sanitarni prostori ipd. Obiskovalci se bodo dobro počutili le v stavbi brez ovir. Nujen korak za izboljšanje fizične dostopnosti je pregled stavbe z vidika gibalne, senzorne, duševne in intelektualne oviranosti. Predlogi za izboljšanje so lahko precej enostavni, kadar pregled ustreznosti opravijo zaposleni v sodelovanju z obiskovalci. Že nekaj časa so pomemben del muzejskih razstav različne tehnologije. Izbiro in njihovo uporabnost je treba pretehtati glede na ciljne skupine, ceno, trajnost rabe, kompatibilnost z drugimi orodji ipd.

Muzeji se v sodobnem času soočajo s stalnimi spremembami, ena med njimi je, da postajajo prostor dialoga, da se učijo od obiskovalcev in znajo prisluhniti potencialnim obiskovalcem. Avtorici opozarjata na potrebo sistematičnega posvetovanja z obiskovalci, ki lahko neposredno vplivajo na politiko in storitve muzeja. Glede na cilj, kaj želimo preučiti, načrtujemo in izberemo raziskovalno metodo posvetovanja. Predlagata, naj konzultacije s potencialnimi obiskovalci postanejo del načrtovanja vseh storitev muzeja, navajata pa tudi prednosti in slabosti nekaterih metod.

Knjigo sklene razmišljanje o pomenu usposabljanja in izobraževanja muzejskih delavcev. Le usposobljeno osebje se zna ustrezno odzvati na potrebe in zahteve obiskovalcev in ti se bodo le tako počutili dobrodošle. Vsak muzej se mora spopasti s konceptom večje dostopnosti in se mu prilagoditi. Z akcijskim načrtom urejanja dostopnosti analiziramo in razčlenimo ponudbo muzeja, identificiramo ovire in pomanjkljivosti ter določimo prioritete konkretnim aktivnostim za odpravo ovir in obogatitev programov. Upoštevanje usmeritev širšega družbenega prostora in dejavnega prispevka k fenomenu učeče se družbe bo muzeje naredilo za prostore, kjer dostopnost in odprtost ne bosta več vprašanje, kjer bodo obiskovalci imeli enake možnosti, kjer se bosta izražali kulturna raznolikost in družbena sprejetost.

HAZLER, Vito (ur.): Nekoč grajski, danes Kroflnov mlin: Študija obnove kulturnega spomenika; Znanstvena založba Filozofske fakultete (Zbirka kulturna dediščina; zv. 5), Ljubljana 2011, 34 str.

Ne vem, kdo vse in v kakšni meri je javnosti doslej predstavil proces obnove določenega kulturnega spomenika od priprav za obnovo do njegove nadaljnje usode. Vsekakor pa je delo *Nekoč grajski, danes Kroflnov mlin*, ki ga je uredil in v največji meri tudi napisal Vito Hazler, odličen primer tovrstnega početja. Je stvarna in nadrobno izrisana podoba prizadevanja in angažmaja konservatorja in vseh drugih, ki so tako ali drugače, iz teh ali drugih razlogov, z večjo ali manjšo zavzetostjo vpleteni v ta proces.

Posebno vrednost dajejo knjigi dokumenti – pisma, dopisi, zapisniki, odločbe, tudi besedila razvedrilnega značaja – v svoji faksimilirani obliki objavljeni med besedilom. Domiselna in povedna sestavina knjige so tudi številne fotografije.

Kot pove že naslov knjige, je Kroflnov mlin kulturni spomenik, ki je po svojem nastanku povezan s fevdalno dobo. Pod hribom z gradom, opuščenim v 17. stoletju, in na obrobju trga Kozje sta stala mlin in žaga, ki sta preživela grajsko življenje: žaga v posesti najbogatejšega tržana, mlin pa v rokah kmeta – tlačana in pozneje obrtnikov različnih strok. V socialističnem obdobju se je ustavil tudi mlin, ne da bi poleg imena in zgradbe pustil za seboj kakšno večjo sled.

Ime Kroflnov mlin nas je ob popolni odsotnosti kakršnihkoli mlinskih mehanizmov spravljal v zadrego. Stalno razstavljena kleparska delavnica v sosednjem gospodarskem poslopju, ki je bila skupaj z imenom Pri Špenglerju v določenem obdobju prav tako značilna za domačijo, naj bi postopoma prekrila pomanjkljivo mlinarsko dediščino. Odločilno je bilo leto 1996, ko je umrla zadnja stalna stanovalka domačije. Oprema veže s črno kuhinjo, sobe in kuhinje, značilnega doma družine obrtnika – delavca na robu trškega naselja se po tem ni več spreminjala.

Odločitev lastnika Kroflove domačije, da svojo posest za daljše obdobje odda v zakup Občini Kozje, pripravljenost Občinskega sveta občine Kozje, da razglasi domačijo za kulturni spomenik in pri obnovi prevzame določen delež finančnih obveznosti, pripravljenost Ministrstva za kulturo RS, da obnovo gmotno podpre, in človek, ki je bil pripravljen namesto lastnika finančno sodelovati pri obnovi, so bili podlaga, na kateri je Zavod za kulturno dediščino predlagal začetek obnove. Kroflove domačija se je obnavljala med letoma 1998 in 2001.

V Kozjem skrbi s cilji obnove oz. z načrtovanjem dogajanja v obnovljenem objektu niso imeli. Že nekaj let se nas je v njem tu in tam zbralo nekaj prijateljev in znancev iz Kozjega in zunaj kraja živčih Kozjanov. Skoraj ob vsakem srečanju smo se pogovarjali tudi o muzejski zbirki, povezani z zgodovino domačega kraja. Leto dni po obnovi Kroflovine se je omenjena skupina tudi formalno združila v Muzejsko društvo Kozje. Ustanovnega sestanka se je udeležilo okoli dvajset ljudi, prvotno število članov pa se je z leti kar potrojilo. Tudi sicer je društvo bilo in je še med najbolj delavnimi v Kozjem. Vsako leto smo pripravili vsaj dve strokovni predavanji o domačem kraju, v nekdanjem Kroflnovem mlinu postavili nekaj razstav, pripravili nekaj ekskurzij, okroglih miz in delovnih srečanj ter ob 200-letnici šole v Kozjem izdali obširen zbornik, pripravili pa smo tudi nekaj predlogov za ureditev in izboljšavo nekaterih spomeniško zanimivejših objektov. Čeprav se vse naštetu ni dogajalo zgolj na obnovljeni Kroflovini, pa je ta bila, še

zlasti ob razstavah, neizogibna podlaga dejavnosti Muzejskega društva Kozje.

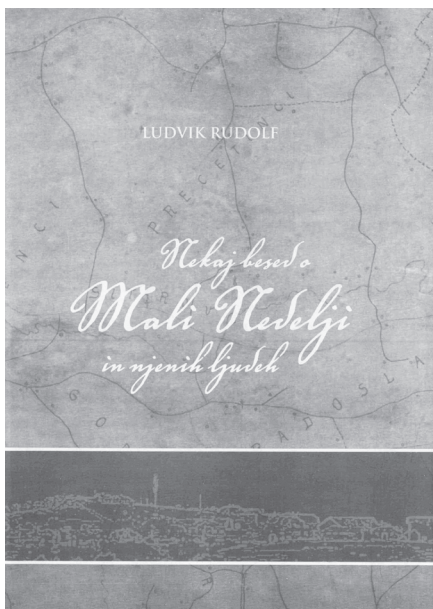
Obnova Kroflovine je delo ene, malce širše pojmovane generacije, h kateri spada tudi pooblaščen konservator. Prav zato ga je kot pisca in urednika pričujoče publikacije obnova kulturnega spomenika Kroflnov mlin v njeni celovitosti zanimala tudi po obnovi in ob uveljavljanju namenskosti spomenika; je vodja Programskega odbora za Muzejsko zbirko Pri Špenglerju – kulturni spomenik Kroflnov mlin. Po njegovem mnenju sta vzdrževanje in raba kulturnega spomenika »moralna in kulturna obveza vseh tistih, ki smo doslej aktivno sodelovali pri njegovi obnovi in vstopanju spomenika v sodobno življenje«. Zato naj bi omenjeni odbor v sodelovanju z Občino Kozje in Muzejskim društvom »bistveno prispeval k ohranitvi našega kulturnega spomenika« (str. 86–87).

Če sta v pričujočem primeru skrb za obnovljeni spomenik in njegova namembnost trenutno zagotovljeni, se zdi njun prenos na naslednje generacije težavnejša naloga. Tovrstni poskus se je pri Muzejskem društvu Kozje pred časom žalostno izjalovil; upajmo da naključno.

* Dr. Slavko Kremenšek, univ. dipl. zgod. in etnolog. 1000 Ljubljana, Trubarjeva 61.

LUDVIK RUDOLF: Nekaj besed o Mali Nedelji in njenih ljudeh; TD Mala Nedelja-Radoslavci, Mala Nedelja 2012, 648 str.

Knjigo je napisal ljubiteljski zgodovinar in najboljši poznavalec domačega kraja, Ludvik Rudolf, in v njej v več poglavjih in podpoglavjih predstavil lokalno zgodovino Male Nedelje.

Kolikor je to potrebno zaradi širšega zgodovinskega razvoja, v zgodovini Male Nedelje avtor prikaže njen razvoj od prve naselitve do 20. st., s poudarkom na lokalnih župnijskih virih. Cerkev sv. Trojice obdela natančno, še več, v knjigi omenja vsakega domačina, ki je kakorkoli pomagal pri njeni obnovi v osemdesetih letih 20. stoletja (tudi družine, ki so darovale prehrano in pijačo med obnovitvenimi deli). Med posamezniki so poleg zgodovinskih osebnosti popisane žrtve prve in druge svetovne vojne, primorski begunci iz prve svetovne vojne in ljudje, ki so zaradi svojega humanega odnosa ostali v spominu ljudi. Natančno avtorjevo poznavanje preteklosti družin in njihovega domačega/hišnega imena se kaže v poglavju o prebivalstvu, v katerem uporabi župnijski Zapisnik duš posameznih vasi, hkrati pa s prepoznavanjem posameznih hišnih številk dopolni že zapisan seznam z manjkajočimi informacijami.

Enakovredno so predstavljena politično različno usmerjena društva iz 20. stoletja, tudi tista, ki delujejo še v 21. stoletju in po avtorjevem mnenju prispevajo k razvoju

krajevne skupnosti. Predstavljene so vse institucije, stroke, objekti in stroji, ki so kakorkoli vplivali na družbeni, gospodarski in kmetijski razvoj Male Nedelje. Prav tako natančno so popisane tudi domače dejavnosti in rokodelske obrti, ki so bile v preteklosti (in so še danes) prisotne v kraju. Pomemben zgodovinski dogodek s širšim slovenskim pomenom je zagotovo beseda, ki je, posvečena Antonu Kremplu, potekala pri Mali Nedelji leta 1867; o njej podrobno piše na dveh straneh. Med javnimi stavbami najdemo popise in opise mlinov, kapel, križev, znamenj in spominskih plošč z območja Male Nedelje. Tu je treba omeniti, da so v knjigi navedeni vsi lastniki hiš (prejšnji in zdajšnji), predvsem pa njihova domača hišna imena, po katerih jih vaščani še danes najbolj poznajo. Poglavje o šegah je, glede na druga poglavja, kratko in skromno. Pri ljudskem zdravilstvu so zanimivi izvorni recepti, ki jih avtor hrani v družinski zupščini.

Pri avtorju gre za izrazito lokalno opredelitev in poznavanje okolja ter dogodkov, ki so vplivali na zgodovino domačega kraja. Avtor se je med dolgoletnim zbiranjem materiala in pisanjem zavedal, da vse tisto, kar je zapisano, ostane, tisto, kar ni zapisano, pa izgine.

V knjigi se enakovredno prepletajo zgodovinske in etnološke teme s poudarkom na zgodovini, ki je niso pisali »veliki«, temveč predvsem »mali« ljudje, ki so v kraju živeli in delovali. V njej so zapisani dogodki, pomembni tako za posameznika kot skupnost. Avtor je želel prikazati, da preteklost ustvarjajo »mali« ljudje, katerih dejanj ne smemo pozabiti. Knjiga je drugačna od številnih krajevnih monografij; pisal jo je domač človek, v njej pa prihajajo v ospredje avtorjev jezik, razmišljanje in spoštljiv odnos do preteklosti. Drugačnost se kaže v preprostem in iskrenem pisanju; posebnost pa so vložene pesmi – nekatere napisane tudi v malonedeljskem govoru oziroma narečju – ki jih avtor sam zapiše in tudi uglasbi. H knjigi je priložena tudi zgoščenka, na kateri je posneto ptičje petje, primerljivo človeški govorici, in malonedeljski govor s posameznimi izrazi, ki počasi izginjajo iz pogovornega jezika.

Ker avtor hrani obširen družinski arhiv s številnimi fotografijami in dokumenti, je veliko podatkov novih, tudi redkih oziroma povezanih z družino Brumen, iz katere avtor posredno izhaja. Veliko informacij je avtor črpal iz domačega župnijskega arhiva. Neprecenljive vrednosti sta prepis in objava rokopisa oklicev Antona Krempla (narodni buditelj, cerkveni pisec in zgodovinar) iz leta 1839/40, torej iz časa, ko je tam deloval kot župnik. Knjiga je bogata s slikovnim in z ilustrativnim ter arhivskim gradivom, ki so ga prispevali domačini. Namen načrtovanega podrobnega imenskega kazala je bil, da bi se posameznik – domačin hitro znašel med obširno vsebino. Postavitev imenskega kazala se je ponesrečila, tako da se vsak lahko poišče po imenu in ne priimku.

Besedilo v knjigi ohranja dopustne domače oblike sklanjatve krajev (npr. iz Precetinec, ne iz Precetincev, kot to poznata knjižni jezik in osrednjeslovenski prostor) iz preprostega razloga; to je bila avtorjeva želja, saj je delo posvetil domačinom, hkrati pa je takšna besedna zveza prleškimi (in premurskimi) bralcem bližja in bolj domača. Ker so domača hišna imena še vedno uporabljajo v pogovornem jeziku, so v knjigi zapisana poševno.

Knjigo je izdalo TD Mala Nedelja-Radoslavci brez kakršnekoli finančne podpore. Zadnja leta pisanja in zaključevanja knjige (avtor je material zbiral okrog 30 let) so vaščani knjigo nestrpnost pričakovali.

Vsebina knjige je zagotovo domoljubna – v pozitivnem pomenu besede, saj spoštljivo in z veliko ljubeznijo govori o preteklosti svojega kraja, njena ljudskost pa se kaže tudi v tem, da je napisana za domačine in posvečena tistim »malim« ljudem, ki so za kulturni in družbeni razvoj majhnega kraja najpomembnejši.

* Jelka Pšajd, univ. dipl. soc. kult. in etnol. in kult. antrop., višja kustodinja, Pomurski muzej Murska Sobota. 9000 Murska Sobota, Trubarjev drevored 4, E-naslov: jelka.psajd@guest.arnes.si

FERDO JELENC IN NARTE VELIKONJA: Serviranje; Banovinska zaloga šolskih knjig in učil, Ljubljana 1932, 264 str., 78 strani prilog: ilustr.

Vednost o hrani, kuhinji in kuhanju se v današnjem informacijsko omreženem svetu neprenehoma bogati, širi in dopolnjuje. Tako rekoč vse se (lahko) udomači povsod, kot da vmes ne bi bilo poldnevnikov, vzporodnikov in v tisočletjih nastalih kulturnih razlik. Je pa po drugi strani čedalje ožje in plitvejšo poznavanje pravil za (po)strežbo pripravljenih jedi, ki so jim v nekdanih »pravilih« aristokratskih in meščanskih krogih pripisovali velik pomen. To posebno znanje je v našem času pravzaprav bolj ko ne omejeno na najelitnejše hotele in restavracije za goste z najglobljimi žepi, medtem ko je drugod vedno bolj neobvezno in nepomembno, kot navlaka iz nekih drugih časov. Zato je vsaj zanimivo, če ne tudi koristno vedeti, kaj so nekoč poučevali na gostinskih šolah, kaj so morali vedeti in upoštevati ne le hotelirji na najvišji ravni, temveč tudi gostilničarji in natakarji v restavracijah in gostilnah, ki so nekaj dale na svoj ugled.

O skrbi za ugodje naše prave in jare gospode v imenitnejših lokalih je nadvse zgovorna pred osemdesetimi leti izdana knjiga *Serviranje*. Poznavalec gostinske stroke Ferdo Jelenc in pisatelj Narte Velikonja, ki sta jo spisala, sta pozornost namenila postrežbi v »restavrantu«, oddelku hotela ali

samostojnem obratu, »katerega naloga je preskrbeti goste z jedmi in drugimi okrepčili«. Zanimale so ju torej priprave na serviranje, serviranje samo, pospravljanje in zapisovanje oziroma obratovalno knjigovodstvo, opremljenost in urejenost prostorov, kjer se servira, pa tudi organizacija in hierarhija strežnega osebja. Tako je vodja celotnega »restavrantu« – v ožjem pomenu besede »onega dela jedilnega obrata, kjer se je po karti« – prvi glavni natakar. Vodstvo pododdelkov »restavrantu« se nato »deli med druge višje natakarje, ki se tudi imenujejo glavni natakarji, in sicer drugi, tretji itd., po potrebi in važnosti. /.../ Jedilnico vodi tretji glavni natakar, vodja banketne dvorane se pri nas imenuje ravnatelj banketov itn.«

Še bolj natančna razdelitev dela in dolžnosti mora, kot priporočata Jelenc in Velikonja, veljati v (hotelski) kuhinji. Njen vodja je načelnik kuhinje, delo pa je nadalje razdeljeno na mesta, ki vsako »izgotavlja določeno vrsto jedi in ima svojega načelnika mesta. Ti so omakar, shrambar, sočivjar, pečenkar, ocvirač, slaščičar ... in napovedovalec, tisti, ki sprejema naročila od natakarjev ter jih sporoča šefom prizadetih mest, pri čemer mora s svojim glasom premagati ves trušč in vso prostranost kuhinje.«

Več razdelkov je posvečenih priboru – od postavitve do vzdrževanja – posodi, zlasti tisti za strežbo, ter prtom in prtikom, skodelicam in kozarcem za različne priložnosti. (Danes bi le še redki vedeli, za kaj se je kaj uporabljalo in kako se je imenovalo.) Razlage sproti spremljajo številne ilustracije ter zapisi pogostih izrazov v francščini, nemščini, ponekod tudi v angleščini. Poudarjeni so tudi napotki za spoštljivo ravnanje osebja z gosti. Na primer: »Prıklon naj bo tako globok, kakor bi si hotel natakar ogledati konici svojih čevljev, če hočeš n pr. gostu pritrditi ali mu pokazati, da si ga razumel, rabiš le pol tako globok priklon«. In še: »Tisti, ki hoče pravilno streči ali servirati, mora popolnoma poznati nezapisane zakone lepega vedenja ter se ravnati po njih.« Lepo vedenje pa je »ono, ki ga predpisuje pamet in je odkritosrčno.« Pomembni so tudi natakarjeva drža in gibi, ki so lepi, »ako so naravni in razodevajo,

da ima ude in telo vedno v oblasti. Pravilna drža je skoro ista kot pri vojaki: prsa izbočena, pleča vzravnana. Kadar so roke proste, vise ob telesu, da je palec ob hlačnem šivu. Svoje telo, roke, noge in zobe, in vse, kar ima na sebi mora imeti natakar čisto že zaradi zdravja in iz ozira do gostov ...« Zanimiva je definicija, po kateri je položaj »dovršenega natakarja v bistvu isti kakor položaj trgovskega pomočnika, saj mora prodajati jedi in pijačo prav tako, kakor prodaja trgovski pomočnik blago svoje stroke«. Poleg tega »si mora biti natakar v svesti, da zavise od njegove službe še drugi, višji interesi, predvsem tujski promet. Da bo mogel vršiti svojo službo v prid sebi, podjetju in narodu, je natakarju potreba znati in vedeti poleg serviranja še mnogo drugega, najprej čim večja splošna izobrazba ...«

Ob vsej zahtevnosti, strogosti in natančnosti so bili nekateri pogledi obeh avtorjev v obdobju med svetovnima vojnama tudi bolj napredni, če ne že liberalni. Tako na primer pri sicer pomembnem pozdravljanju ne priporočata ponižnosti: nagovora »klanjam se« ali »priporočam se« za natakarja nista primerna, menita, uporablja pa jih lahko gospodar sam. »Sluga sem« [...] »naj se vobče opusti, pozdravijo pa gosta vsi natakarji, katerih postojankam se ta bliža, četudi je očitno, da bo šel samo mimo.«

Jedilnik na svatovski pojedini v mariborskem hotelu Orel 13. maja 1931:

Menu

Kolački iz maslenega testa na sicilski način

Skodelica čiste juhe z okusom od gomoljik

Rečna postrv modrikasto kuhana

Penasta omaka

Nov krompir

Hrbet od charolais-škega vola na Helderjev način

Izbrani koščki perutnine z mrzlo omako na pariški način

Ovčarska solata

Belušji celi

Ananasi v kopreni na orijentalški način

Svatovski kolač

Sadje v košaricah

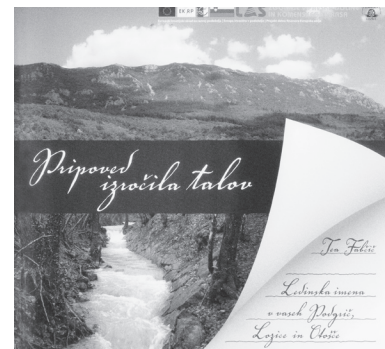
Sladkarije

Kava

* Iztok Ilich, publicist, prevajalec in urednik. 1000 Ljubljana, Trebinjska 11, E-naslov: iztok.ilich@amis.net

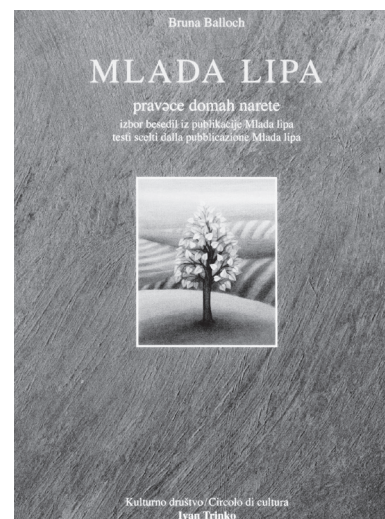
TEA FABČIČ: Pripoved izročila talov – Ledinska imena v vaseh Podgrič, Lozice in Otošče; Kulturno-turistično-športno društvo Zdravljica, Lozice 2010, 136 str.

Tal je na Vipavskem razširjen izraz za parcelo, torej večji ali manjši kos zemlje, ki, kot staro ledinsko ime, pogosto pove marsikaj o njegovi legi in namembnosti ter morda tudi o lastniku. Tea Fabčič je še kot študentka etnologije sklenila zbrati in preučiti – v starejših katastrih in drugih arhivskih virih ter nato še na terenu – vse dostopne podatke o parcelah, ki so pripadale ali še pripadajo prebivalcem njenega širšega domačega okolja, v vaseh Podgrič, Lozice in Otošče v jugovzhodnem kotu Zgornje Vipavske doline. Iz pisnih virov in spomina je izluščila kar 333 enot ter jih topografsko in tipološko razvrstila pa tudi, kjer in kolikor je bilo mogoče, pojasnila njihov izvor in pomen. Vsi tali s svojimi imeni so predstavljeni tudi na priloženi karti z letalskega posnetka obravnavanih vasi. Uvodno besedo v slikovno bogato, domiselno oblikovano publikacijo je prispeval dr. Vito Hazler, predstojnik Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, kjer je avtorica diplomirala z raziskavo naslovne teme.

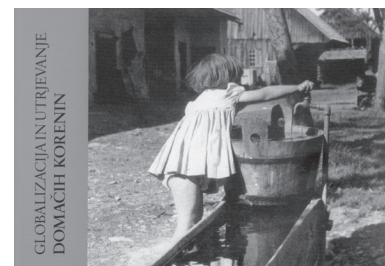
BRUNA BALLOCH: Mlada lipa; Kulturno društvo Ivan Trinko, Čedad 2010, 234 str.

Knjiga prinaša izbor pripovedi, v letih 1997–2008 objavljenih v prilogi *Trinkovega koledarja*, ki ga že 53 let izdaja po tem vsestranskem ustvarjalcu in narodnem delavcu imenovano slovensko kulturno društvo v Čedadu. Uredili so ga Roberto Dapit, Lucia Trusgnach in dialektologinja Danila Zuljan Kumar, natis pa je podprla tudi Gorska skupnost Tara, Nadiže in Brd. Besedila v obliki pravljic, ki odražajo univerzalnost tovrstnega izročila tudi v subiškem govoru, ter pripovedk in legend govorijo o tamkajšnjih ljudeh, njihovih šegah in verovanjih. Mnoge imajo kot prvi zapisi iz lokalnega izročila veliko etnografsko vrednost, nekatere med njimi so objavljene tudi v italijanski različici. Dolga leta jih je zbiral in zapisovala Bruna Balloch iz Subida v Terski dolini, prepričana, da lahko s njimi najbolj neposredno predstavi del bogate kulturne in jezikovne dediščine domače terske vasi. Likovna spremljava ilustracij Luise Tomasetig dodaja mozaični besedni podobi, strnjeni v petindevetdesetih kratkih zgodbah iz življenja maloštevilne skupnosti v vasi Subid, še več občutene barvitosti.

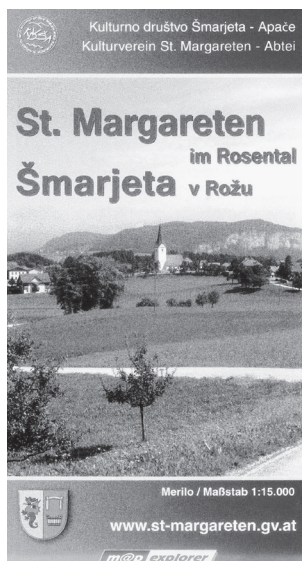

ANKA NOVAK IDR.: Globalizacija in utrjevanje domačih korenin: Zbornik; Občina Videm Dobropolje 2010, 70 str.

V zborniku so objavljene razprave in razmišljanja številnih najvidnejših slovenskih umetnostnih zgodovinarjev, etnologov, arhitektov in drugih strokovnjakov, udeležencev simpozija o pomembnosti odkrivanja in ohranjanja naravne in kulturne dediščine, ki ga je spomladi 2009 organizirala občina Videm Dobropolje. O dobrih pa tudi slabih zgledih ravnanja s stavbno in z drugo dediščino na tem območju so poleg pobudnice in soorganizatorke srečanja, domačinke Anke Novak, spregovorili Silvester Gabršček, mag. Vesna Kolar Planinšič, Petra Jernejec Babič in Alenka Železnik, Janez Gačnik, dr. Peter Fister, dr. Živa Deu, dr. Vito Hazler in dr. Janez Bogataj. Niso se prepustili jadikovanju in moraliziranju, temveč so svojim ugotovitvam o stanju dodali tudi konkretne napotke in nasvete za smiselno ohranjanje lokalne identitete. Iz večine prispevkov tako ne veje le strokovna (za)vest, temveč tudi človeška zavzetost in ponekod še čustvena navezanost na spokojno somernost minulih časov, kakršni so danes videti skozi prizmo izgubljanja boja z vse plasti življenja prežemajočo planetarno globalizacijo.

* Iztok Ilich, publicist, prevajalec in urednik. 1000 Ljubljana, Trebinjska 11, E-naslov: iztok.ilich@amis.net

ST. MARGARETEN IM ROSENTAL – ŠMARJETA V ROŽU:

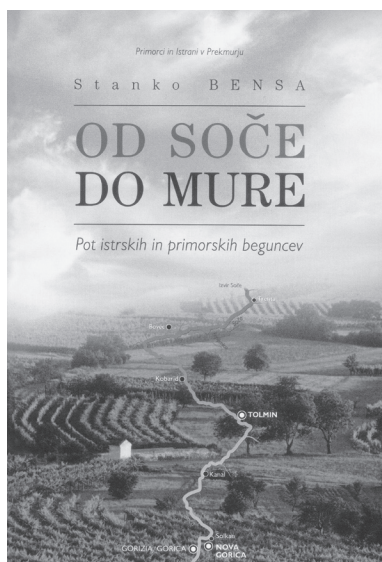
Dvojezični zemljevid ledinskih imen; Slovensko kulturno društvo Šmarjeta-Apače in Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, Celovec 2012

Zemljevid nekoč po sodarstvu poznane Šmarjete v Rožu/St. Margareten im Rosental na avstrijskem Koroškem prinaša poleg nemških domača ledinska in hišna imena tega območja. Osnova zanj so bili karta narečnih imen Jozija Paka, arhivski zapisi Josipa Šašla in objavljena dela Antona Feiniga, Bertranda Kotnika in Pavla Zdovca. Terensko gradivo so prispevali domačini, strokovno pa so podatke obdelali na Slovenskem narodopisnem inštitutu Urban Jarnik v Celovcu. Na zemljevidu je prvič zapisana vrsta le v pogovornem izročilu ohranjenih slovenskih ledinskih, krajinskih in hišnih imen, ki so ljudem svoj čas pomagala pri orientaciji v domačem okolju. Kjer je bil izvor imena jasen, so ga sestavljavci poknjžili etimološko, kjer se je poknjžena oblika že oddaljila od knjižne, pa so izhajali iz narečne oblike. Na pobudo Martine Piko-Rustia in Milke Olip s SNI Urban Jarnik so bila ta imena kot del krajevne in narodne kulturne dediščine Slovencev na Koroškem in vir za raziskovanje njihovega gospodarskega in družbenega razvoja leta 2010 uvrščena na Unescov seznam nesovne kulturne dediščine v Avstriji.

STANISLAV RENČELJ: Od Turjaka do Kolpe: Tradicionalni proizvodi in jedi območja; Občina Kočevje, Kočevje 2011, 244 str.

To je že tretja monografsko zasnovana knjiga, s katero dr. Stanislav Renčelj z vidika kulturne in gospodarske zgodovine ter šeg, kulinarike in drugih posebnosti predstavlja posamezna, z vrsto skupnih značilnosti povezana območja v državi. Po prikazih Notranjske in Brkinov je svoj zemljevid razširil še na ozemlje med Turjakom in Kolpo, torej na velik del Dolenjske z Belo krajino, ki jim je dodal zapuščino Kočevjarjev. Ob orisu zgodovinskega razvoja in naravnih danosti je poudaril za etnologijo zanimive prvine: tradicionalno pridelavo in pripravo hrane v povezavi z orodji, napravami in načini shranjevanja živil pa tudi s prazniki in šegami, ki deloma ohranjajo nekdanjo obliko in podobo, deloma pa se prilagajajo novim časom. Avtor predstavi sadjarstvo in predelavo sadja, od sušenja do žganjekuhe, še zlasti kostelsko rakijo. Nato piše o živinoreji in mlečnih izdelkih, zlasti o sirarstvu, o značilnih domačih trajnih mesnih izdelkih, perutnini in ribah, lovu, ribolovu, darovih gozda, čebelarstvu in različnih poljščinah. Opisi tradicionalnih virov hrane so prepleteni z recepti za pripravo sezonskih, krajevno tipičnih jedi in na koncu povzeti še v angleščini.

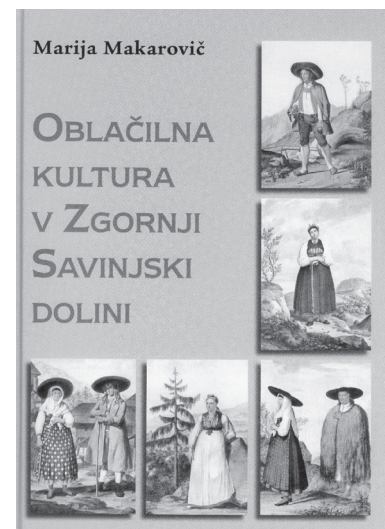
STANKO BENSA: Od Soče do Mure: Pot istrskih in primorskih beguncev; Krajevna skupnost Pince Marof - Benica in Društvo Primorcev in Istranov v Prekmurju, Lendava 2011, 176 str.

Epopėja beguncev in izgnancev, ki so jih vihra prve vojne in njene posledice odtrgale od domov na ozemlju, ki si ga je prilastila Italija, je vse premalo znano poglavje v novejši slovenski zgodovini. V osrednji Sloveniji se ta spomin ne zdi posebno pomemben, toliko bolj zvesto pa ga ohranjajo otroci in vnuki Primorcev, ki so jih politične igre pregnale z enega na drugi rob slovenske dežele. Delo Stanka Bense, potomca izseljencev iz Goriških brd, je doslej najbolj izčrpen prikaz težke poti in posameznih postaj na njej, ki so Slovence iz Goriške in Trsta ter z njimi tudi mnoge Istrane pripeljale z zahoda na skrajni severovzhod države in jih tam, znova po volji politike, spremenila v koloniste poplavnih ravnin ob Muri. Avtor opisuje to trnovo pot ter ohranjanje in hkrati prilagajanje domačega izročila navadam in šegam novega okolja. Akademik Jože Pirjevec je besedilo, obogateno z dokumentarnim fotografskim gradivom, v uvodni besedi označil za »zloženko historiografskih opisov in osebnih spominov, kar mu daje posebno dinamiko in ga močno oplemeniti, saj ga dvigne skoraj na raven literarne pripovedi«.

MARIJA MAKAROVIČ: Oblačilna kultura v Zgornji Savinjski dolini;

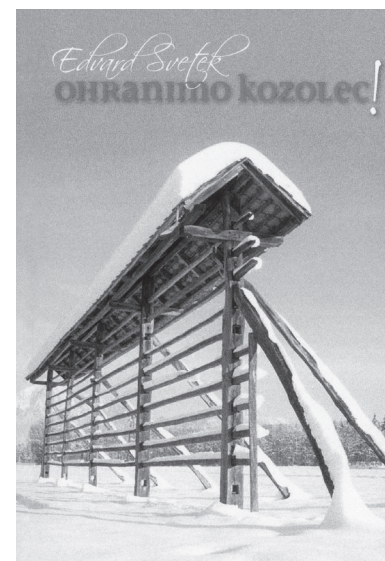
Javni sklad Republike Slovenije za kulturne dejavnosti, Ljubljana 2011, 222 str.

Avtorica, ki ima za seboj že več kot dvajset publikacij o oblačilni kulturi v posameznih pokrajinah slovenskega etničnega prostora, se je zbiranja gradiva, objavljenega v pričujoči knjigi, lotila že pred četrto stoletje, ga po terenskih in arhivskih raziskavah končala leta 1996 ter ga v zadnjih dveh letih na pobudo dr. Bojana Knifica – pisca uvodne besede – in s sodelovanjem Jane Dolenc, avtorice rekonstrukcijskih slik oblačil, pripravila za natis. Monografija prinaša bogato ilustriran pregled oblačilne kulture v zahodnem delu Štajerske, kjer je, kot ugotavlja Makarovičeva, vsaj od konca 17. in do začetka druge četrtine 18. stoletja izpričana ena od različic oblačenja moških in žensk širšega alpskega oblačilnega območja; v ospredju je oblačilna kultura v kmečkem in kmečko-delavskem okolju, trško, tudi obrtniško okolje pa je bolj ko ne le za primerjavo. Avtorica najprej spregovori o oblačilnem blagu in z oblačenjem povezanih dejavnostih ter posebej o sestavinah oblačenja moških in žensk, v nadaljevanju pa tudi o pričeskah in nakitu ter oblačenju otrok in ob posebnih priložnostih, kot so cerkveni in drugi prazniki, pa tudi o obleki in perilu v bali in oblačilnem verovanju.

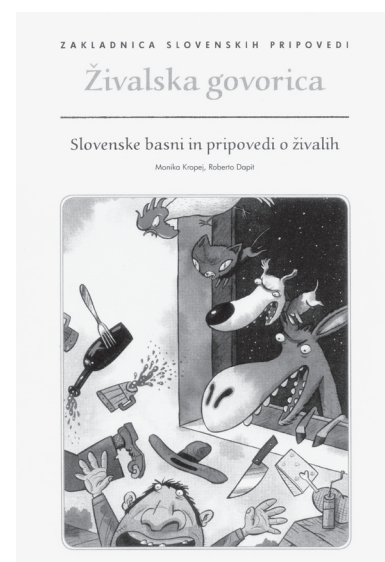
EDVARD SVETEK: Ohranimo Kozolec!; Celjska Mohorjeva družba, Ljubljana, Celje 2011, 88 str.

Kozolec, gospodarsko poslopje za sušenje in shranjevanje nekaterih poljskih pridelkov je v vseh svojih različicah ena značilnih posebnosti slovenskega etničnega prostora. Čeprav njegov izvor še ni popolnoma raziskan, zaradi manjše uporabe na račun siliranja in baliranja na mnogih območjih že izginja ali dobiva drugačno namembnost. Stroka se zavzema za zaščito in ohranjanje kozolca kot spomenika nekdanjega kmečkega gospodarjenja in v mnogih primerih občudovanja vrednega obrtniškega izdelka z zanimivimi likovnimi elementi, njihovi uporabniki pa teh vrednosti večinoma ne vidijo in ne cenijo. Ker glas etnologov in arhitektov do njih praviloma ne seže, bodo morda prej slišali klic v naslovu te v visoki nakladi izdane informativno bogate knjižice zavzetega zbiralca in raziskovalca kulturne dediščine, fotografa in filmarja Edvarda Svetka. Njegovi posnetki, ki jih je strnil v obsežno fotografsko razstavo, s katero je obiskal številne kraje, ohranjajo spomin na vrsto kozolcev, ki jih ni več, zagotovo pa so katerega tudi rešili pred enako usodo.

MONIKA KROPEJ IN ROBERTO DAPIT: Živalska govorica: Slovenske basni in pripovedi o živalih; Didakta, Radovljica 2011, 64 str.

Knjižna zbirka Zakladnica slovenskih pripovedi, ki je z barvnimi ilustracijami – tokrat so delo Adriana Janežiča – mikavna tudi za mlajše bralce, je postala bogatejša za nov, že 11. zvezek. Urednika sta vanj vključila 41 besedil, ki so bila večinoma že natisnjena v različnih časnikih, od *Ilirskega lista*, *Novic* in *Slovenskega glasnika* v 19. stoletju prek zbirk, ki so jih sestavili Anton Kos, Matija Valjavec, France Kotnik, Milko Matičetov, Marija Stanonik in drugi, do v novejših časih nastalih klasičnih in digitalnih zvočnih zapisov. Od slednjih jih veliko prihaja iz pokrajin s (tudi) slovenskim prebivalstvom zunaj matične države, po zaslugi Roberta Dapita največ iz Režije, preostala pa predvsem iz arhiva Inštituta za slovensko narodopisje, in so tokrat v strokovno utemeljenem kontekstu in knjižni obliki večidel prvič objavljena. Slovenske basni in pripovedi o živalih so v tem izboru dobile drugačno »težo«: za vsako je naveden njen vir oziroma pripovedovalec ali zapisovalec, o njihovem izvoru, razvoju in značilnostih pa izčrpno govori uvodna študija Monike Kroprej.

Otroka.

Foto: Franc Cerar, Sadinja vas v Beli krajini, 1944

Deček Bine pri počitku.

Foto: Nace Bizilj, kraj neznan, 1984

LUČKE PRIHODNOSTI: OTROCI NA FOTOGRAFIJAH 20. STOLETJA

Ljubljanski grad, 21. september 2012–6. januar 2013

Fotografsko razstavo Lučke prihodnosti: Otroci na fotografijah 20. stoletja je pripravila avtorica Katarina Jurjavčič, kustosinja Oddelka za dokumentarno fotografijo Muzeja novejšje zgodovine Slovenije. Avtorica je oktobra 2012 z istoimenskim prispevkom sodelovala tudi na 36. zborovanju zgodovinarjev na temo Zgodovina otroštva. Kot pravi sama, prav od tod tudi ideja za razstavo. Razstavo spremlja tudi blog,¹ ki nas seznaja z ozadjem njenega nastajanja in kjer se za pokušino sprehodimo po virtualni razstavi. Ob razstavi je izšel tudi katalog z vsemi fotografijami. Razstava Lučke prihodnosti postreže z nekaj krasnimi portreti otrok, ki jih je posnela kopica znanih pa tudi manj znanih fotografov in novinarjev (med drugimi Božidar Jakac, Nace Bizilj, Marjan Ciglič, Edi Šelhaus in Tone Stojko), kot tudi z nekaterimi nekoliko bolj dokumentarnimi utrinki iz otroškega vsakdana, ki so jih zabeležili anonimni avtorji. Fotografije nas popeljejo od obdobja med obema vojnama do devetdesetih let prejšnjega stoletja, dinamičnost pa razstavi dodajo še televizijski odlomki iz omenjenega časa, ki pričajo o spreminjajočem se odnosu do otrok in otroštva po drugi svetovni vojni, ko so otroci postajali vedno bolj cenjeni, družbena odgovornost za njihovo vzgojo pa se je povečevala. Avtorica je, kot je dejala sama, v bogatem arhivu Muzeja novejšje zgodovine Slovenije poiskala podobe, na katerih so osrednje figure predšolski otroci. Čeprav je namen razstave predstaviti zgodovino otroštva predšolskih otrok na Slovenskem, pa se zdi, da je njen koncept bolj kot na preizpraševanju družbenega, zgodovinskega in ekonomskega konteksta otroštva zastavljen na sami fotografiji. Avtorica se je pri izboru namreč osredotočala na dokumentarno sporočilnost fotografij kot zgodovinskega vira ter s tem na spreminjajoče se fotografske

tehnike in prakse. Slednje je razvidno tudi iz uvodnega besedila spremljajočega kataloga, saj naj bi razstava skozi perspektivo fotografij otrok prinašala oris in opis fotografov ter njihovega ustvarjanja skozi čas.

Kot meni Banks (2001: 11), je kontekst fotografije (družbeni kontekst, znotraj katerega je bila neka podoba zabeležena, ter družbeni odnosi, v katere je fotografija vpeta) prav tako pomemben kot njena vsebina – zgodba, ki jo fotografija pripoveduje.

Z upoštevanjem družbenih, zgodovinskih in ekonomskih okoliščin je avtorica pozornost sicer namenjala različnim razpoloženjem, ki se kažejo na obrazih otrok, videzu njihovih oblek, igrač in podobah okolja, kjer so živeli na iz fotografij razviden način. Pa vendar se zdi, da prikazani spreminjajoči se načini življenja otrok skozi čas niso izkoristili potenciala, ki ga imajo fotografije za analiziranje konteksta, v katerem so nastale. Z družbenokritičnim poudarkom na vprašanjih, kot so na primer: iz kakšnih družin so prihajali otroci, kateri starši so si lahko privoščili fotografiranje v ateljejih, kako se je otroštvo otrok (ter s tem tudi fotografiranje) razlikovalo glede na družbenoekonomski sloj družin, kako je bilo otroštvo otrok s podeželja vpeto v delovne procese odraslih, ob kakšnih priložnostih so nastajale fotografije?, bi bile vzporednice in razlike med preteklim in današnjim življenjem otrok mnogo kompleksnejše, jasnejša pa bi bila tudi podoba različnih načinov življenja, ki so ga v preteklosti živeli otroci na Slovenskem.

Preteklost, na katero se navezuje razstava, zajema skoraj stoletno obdobje. Časovni razpon je postavljen dokaj široko, s tem pa so povezana tudi raznolika obdobja, v katerih so se družbene okoliščine, hkrati pa tudi slika otroštva, močno spreminjali, vendar tega izbor večinoma portretnih fotografij skoraj ne da slutiti. Morda tudi zato, ker so vse fotografije črno-bele, čeprav so v devetdesetih letih prejšnjega stoletja že prevladovala barvne.

¹ <http://luckeprihodnosti.wordpress.com>

* Teja Močnik, dipl. etnol. in kult. antropol. 4000 Kranj, Hrastje 82, E-naslov: teja.mocnik@gmail.com; Barbara Turk Niskač, dipl. etnol. in kult. antropol., asistentka, mlada raziskovalka na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 1000 Ljubljana, Zavetiška 5, E-naslov: barbara.turkniskac@ff.uni-lj.si

Obiskovalec in obiskovalka sta tako pri razmisleku o razstavi razpeta med ponujeni možnosti, ki ju na eni strani omogoča vidik fotografije (manj fotografiranja), na drugi pa otroštvo, ujetost v specifične družbeno-kulturne okoliščine. Gotovo nam večje zadoščenje ponuja prvi vidik, pri katerem so v ospredju otroški portreti, manj pa nas razstava poteši v kontekstualnem pogledu, ki ga tudi besedilo ob slikah večinoma ne dopolnjuje, saj razen letnic, ponekod še avtorjev in krajev, pri večini ni drugih dokumentarnih podatkov, ki bi nam pomagali oblikovati nekoliko bolj poglobljeno vedenje. Prav to pa je tista pomembna razlika, ki sicer definira različne podobe otroštva na Slovenskem in razkriva njegovo precej kompleksno sliko. Ta se kaže v dihotomiji med višjimi in nižjimi družbenimi sloji, med urbanim in ruralnim, med priložnostmi, ob katerih so otroke fotografirali, pomembno vlogo pa igra tudi sam razvoj fotografije in fotografske dejavnosti. Medtem ko je imel med vojnami le redko kdo svoj fotoaparatus, je bilo fotografiranje ritualno in omejeno na profesionalno rabo, je bil v devetdesetih letih ta že skoraj v vsaki družini.

Kljub vsemu pa je razstava za obiskovalce Ljubljanskega gradu vsekakor prijetna popestritev, kar so med obiskom avtorice teh vrstic potrdili tudi številni zadovoljni in navdušeni gledalci in gledalke. Tako izbor teme kot fotografije otrok so ljudem všeč. Prav zaradi njenega širokega časovnega razpona se lahko z razstavo identificirajo zelo različne generacije, pri katerih fotografije vzbujajo tudi misli na lastno otroštvo.

Kot piše avtorica razstave, so interpretacije fotografije vedno odvisne od gledalca samega, prav tako pa tudi ocena celotne razstave. Gledalci in gledalke pa so zelo različni. Nekateri jo vidijo s strokovne plati, spet drugih se razstava dotakne na zelo osebni način. Zato ob koncu bralce vabiva, da si jo sami ogledajo in po svoje interpretirajo. Interpretacij pa je, tako kot zgodb o otroštvu, nedvomno veliko.

Literatura:

BANKS, Marcus: *Visual methods in social research*. London: Sage, 2001, 11.

DEDIŠČINA VEZENIN PREKMURSKIH MADŽAROV

Galerija-Muzej Lendava, 2.–31. marec 2012

Lendavska regija ima izjemno bogato, zelo posebno in prepoznavno kulturno dediščino. Ni torej naključje, da se je potreba po muzeju v Lendavi pojavila že leta prej, preden so ga zavedni Lendavčani pred točno 40 leti, oziroma leta 1972, tudi uradno ustanovili. Na podlagi odločitve sveta Galerije-Muzeja Lendava in pred nedavnim upokojenega direktorja Franca Geriča je lendavski muzej od leta 2005 skoraj vsako leto predal občinstvu novo stalno muzejsko zbirko. Leta 2006 etnološko razstavo z naslovom Kultura hetiškega ljudskega tekstila, leta 2007 muzejsko depandanso v mestnem jedru z naslovom Meščanstvo, tiskarstvo in dežnikarstvo Lendave, leta 2008 na lendavskem gradu spominsko sobo Györgya Zale ter spominsko sobo Štefana Galiča, leta 2009 umetnostnozgodovinsko zbirko kipov iz brona in uredeitev grajske podstrešne galerije ter leta 2011 stalno postavitev na hodniku lendavskega gradu z naslovom Sakralna dediščina Lendave in okolice. V tem obdobju je javni zavod objavil tudi tri številke muzejske periodike (*Lyndvamuseum*) ter dve knjigi Györgya Kultsárja iz 16. stoletja v reprintu.

Leta 2011 si je zbirke in razstave lendavskega muzeja na površini blizu 1.100 m² ter zanimive občasne razstave ogledalo nekaj več kot 12 tisoč obiskovalcev. Še dolgo bi lahko naštevati, kaj vse je maloštevilna ekipa ustanove postorila na muzejskem področju, a naj končamo z ugotovitvijo, da je poleg termalne vode najpomembnejši turistični kapital Lendave kulturna dediščina. Prav zaradi tega ljubitelji lendavske kulture ne razumejo degradacije muzejske stroke in diskriminacije muzeologa s strani ustanoviteljev. Gre za zlonamernost, nestrpnost do madžarske oziroma slovenske kulturne dediščine ali preprosto za zavist? Oba kustos Galerije-Muzeja Lendava, skupaj s sodelavci zavoda, izjemno

kakovostno strokovno delujeta, kar dokazujejo strokovna priznanja v Sloveniji in na Madžarskem, mnenja in zapisi v knjigi gostov, številke in bilance poslovanja, zanimanje novinarjev ter ne nazadnje zaupanje in spodbuda domačega občinstva.

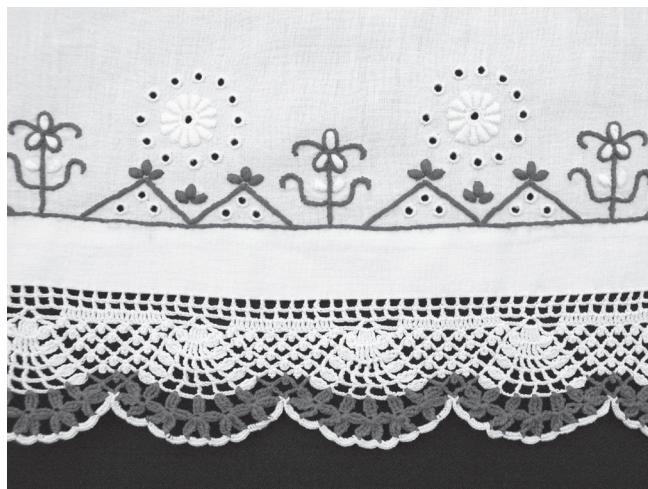
Dediščino v širšem pomenu besede lahko pojmujeemo kot vrednoto, za katero v skupnosti menijo, da je primerna za ohranitev in posredovanje naslednjim generacijam. Dediščina se torej pojavlja na številnih področjih življenja in se izraža na različne načine. Govorimo lahko o dediščini posamezne družine, zgodovinski tradiciji določene skupnosti ali naroda, svojo dediščino pa imajo tudi različni družbeni sloji. Tako so jo, na primer, imeli in jo še imajo obrtniki, vojska, meščanstvo ali kmečko prebivalstvo. Vendar pa je dediščina lahko še tako dragocena, a če je ne negujemo in ne prenašamo na naslednje rodove, bo izgubila svoje bistvo oziroma svojo najpomembnejšo značilnost ter prenehala obstajati.

Med različnimi oblikami ljudske kulture je prav ljudska umetnost tista, ki je venomer v središču zanimanja javnosti. V zgodovini je klasična umetnost oziroma tako imenovana visoka umetnost v ljudski umetnosti pogosto našla »čisti izvir«, iz katere je lahko zajemala, se napajala in prenavljala. Etnološko bogastvo so raziskovali in reševali tudi pesniki, pisatelji, likovni umetniki ter znanstveniki, da bi se iz njega učili injemali navdih. Le pomislimo na obdobje romantike! Zunanje zanimanje je posamezne običaje in elemente kulture zelo pogosto obvarovalo pred izumrtjem in pozabo. Na žalost pa so Evropejci v 20. stoletju zajeten del svoje ljudske dediščine imeli za nekaj zastarelega, kar je izgubilo svojo funkcijo. V njej so, v primerjavi z »modernim časom«, videli izraz zaostalosti in revščine.

* Dr. Mária Kepéné Bihar, univ. dipl. zgod. in etnol., novinarka, RTV Slovenija Studio madžarskih programov. 9220 Lendava, Kranjčeva 10, E-naslov: ria.bihaly@gmail.com; dr. Zoltán Lendvai Kepe, univ. dipl. etnol., višji kustos, Galerija-Muzej Lendava. 9220 Lendava, Banffyjev trg 1, E-naslov: lyndvamuseum@yahoo.com.

Odprtje razstave hetiških vezenin na lendavskem gradu.
Foto: Dubravko Baumgartner, Lendava, 2. 3. 2012

Dvobarvna, belo-rdeča hetiška luknjičasta vezenina s čipkami.
Foto: Zoltán Lendvai Kepe, Lendava, 26. 3. 2012

V Sloveniji živeči Madžari so etnološko povezani z dediščino zgodovinsko-etnoloških območij Lendave, pokrajine Hetiš (Hétés) in Stražne Krajine (Őrség). Med svojimi dragulji ljudske kulture so verjetno najbolj ponosni na hetiško ljudsko nošo in vezenine. Morda se danes sliši kot pretiravanje, pa vendar je le malo manjkalo, da se to bogastvo ni izgubilo za vedno. Dr. Edit Kerecsényi, upokojena direktorica Muzeja Thúry György v Nagykanizsi, je že desetletja raziskovala ljudsko nošo in bele vezenine na ozemlju županije Zala, ko je leta 1986 dobila dovoljenje in priložnost »prestopiti mejo« in svoje raziskave razširiti tudi na Prekmurje. Kultura ljudskega tekstila je bila vedno ena od njenih najljubših tem, zato se je z velikim navdušenjem zakopala v odkrivanje te tematike tudi med prekmurškimi Madžari. Potem ko je preučila gradivo, povezano z omenjenim prostorom, v zbirkah Etnološkega muzeja v Budimpešti, Muzeja Göcseji v Zalaegerszegu in Muzeja Thúry György v Nagykanizsi, je pričela raziskovati tudi na terenu ter v zbirkah Pokrajinskega muzeja v Murski Soboti in v Galeriji-Muzeju Lendava. Na podlagi njenih raziskav smo dobili obrise bogate dediščine ljudskega tekstila in noše, ki jo javnost in stroka imenujeta hetiška, čeprav je ta dediščina povezana s celotnim območjem Lendave z madžarskim prebivalstvom in okolico Lentija na Madžarskem. V času raziskav dr. Edit Kerecsényi hetiška ljudska tekstilna kultura ni bila več živa dediščina. Ljudje noš niso nosili in tudi vezenin niso več izdelovali, saj ju je v tridesetih letih 20. stoletja skoraj popolnoma izrinila meščanska kultura. Ta zaklad ljudske umetnosti Hetiša je bilo mogoče rekonstruirati le s pomočjo starih kosov oblačil in po spominu starejših žensk. S ponovnim odkritjem tega dragulja madžarske ljudske tekstilne kulture si je dr. Edit Kerecsényi v letih 1980 in 1990 priborila priznanje celotne madžarske etnološke stroke.

Najlepši primerki ljudske tekstilne kulture Hetiša so ročno tkana platna in bogato vezena narodna noša. Vsem, ki se ukvarjajo z ročnim delom, je med hetiškimi vezeninami najbolj znano belo vezenje na platno, pa tudi količinsko je to največja skupina. Večji del omenjenih belih vezenin je izdelan kot prostoročne risbe cvetličnih motivov, od sedemdesetih let 19. stoletja pa so pogosto bolj preproste ali pa imajo bogato okrašene in lepo izvezenne robове. Posebna značilnost hetiškega vezenja je luknjičasto

vezenje, zanimivo pa je, da so poleg okroglih luknjic vezli tudi kvadrataste. Z vezeninami na platno so okraševali naramne rute, peče, spodnja krila, žepne in zaročne robce, hlače, bele platnene predpasnike, ročaje ter naramne trakove bisag. Tudi v Hetišu so bile priljubljene moške in ženske srajce, ki so bile bogato izvezene s tehniko tako imenovanega skritega vboda. Kasneje je belo nit pri ženski noši dopolnila rdeča, nato še modra, moške srajce pa so bile vedno snežno bele. Vezenje platna najprej z belo, nato pa z rdečo nitjo so v 20. stoletju dopolnile tudi druge barve. Pisano vezenje je bilo v Hetišu običajno predvsem za svatbene brisače in starejše ročno tkane prte. Poleg vezenin na platno pa ne smemo pozabiti pisanih vezenin na predpasnikih iz črnega klota in satena, ki so bili spodaj in na robovih izvezeni z nitjo različnih barv in debelin. Najbolj priljubljeni motivi so bili tako imenovani lojtrni, čipkasti, zvezdasti in cvetlični motivi. Sredino predpasnika pa so po višini izvezli s tako imenovanim vzorcem bučnega semena.

Madžarska skupnost v Sloveniji se je začela politično in kulturno organizirati v osemdesetih letih 20. stoletja, čeprav prva prizadevanja segajo že v leto 1970. Ustanavljala so se kulturna društva, obujati so se začeli stari kmečki običaji. Po ustanovitvi zborov ljudskih pevcev in folklornih skupin se je pokazala potreba tudi po obuditvi snovne ljudske umetnosti. Na pobudo Magde Bažika je bil v okviru kulturnega društva Čentiba (Csente) leta 1988 ustanovljen prvi krožek vezenja med prekmurški Madžari, temu pa je še istega leta sledila ustanovitev sekcije v Pincah (Pince), januarja leta 1989 pa tudi v Trimlinih (Hármasmalom). V preteklih 25 letih so se zapovrstjo ustanovljale nove in nove sekcije za vezenje. Strokovno vodenje krožkov so prevzeli posamezniki iz Zalske in Železne županije, ki so si pridobili naziv ljudskega umetnega obrtnika. Njihovo delovanje med Madžari v Sloveniji sta tako gmotno kakor moralno, poleg Zavoda za kulturo madžarske narodnosti iz Lendave, ki je bil ustanovljen leta 1994, podpirali tudi skupščini omenjenih županij. Zanimanje za vezenje se je po srečnem naključju srečalo z raziskavami že omenjene dr. Edit Kerecsényi in s pomembnimi aktivnostmi ljudskih obrtnikov iz Madžarske, ki so pomagali pri reševanju dragocene dediščine. V krožkih vezenja so bile v začetku najbolj priljubljene priložnostne božične in velikonočne vezenine, vezenine za

okraševanje stanovanja in meščanska ročna dela. Zahvaljujoč etnološkim raziskavam in angažiranosti ljudskih umetnih obrtnikov, ki so vodili krožke, je dobilo ljudsko vezenje vedno večjo veljavo, še zlasti lastna dediščina oziroma oživitvev in ohranjanje hetiškega vezenja. Tudi strokovnjaki, ki so vodili krožke, so zbirali etnološko gradivo in opozarjali člane na pomembnost ohranitve starih hetiških ročnih del. Trenutno delujejo krožki vezenja pod vodstvom Ete Török v Čentibi (Csente), Pincáh (Pince) in Genterovcih (Göntérháza). V Petišovcih (Petesháza) in Dolgi vasi (Hosszúfalu) ohranjajo dediščino vezenja pod vodstvom Ilone Pulainé Cserti. S pomočjo Anikó Kocsisné Koszorús so ročna dela vzljubila dekleta in žene v Dobroniku (Dobronak) in Radmožancih (Radamos). Lajosné Orbán poučuje skrivnosti vezenja na Hodošu (Hodos) in v Domanjševcih (Domonkosfa). Margit Horvát pomaga Eti Török pri vodenju krožka v Genterovcih (Göntérháza), hkrati pa je tudi mentor sekcij za vezenje pri Društvu lendavskih upokojencev oziroma sekcij v Murski Soboti, Prosenjakovcih (Pártosfalva) in Gaberju (Gyertyános), Olga Jandl pa posreduje svoje znanje ljubiteljicam vezenja na Kapci (Kapca). Ne smemo pa pozabiti niti strokovnjakinj, kot sta Józsefné Beszprémy in dr. Károlyné Baracska, ki sta prav tako veliko pripomogli h kakovostnemu delovanju tukajšnjih krožkov. Józsefné Beszprémy je sodelovala pri začetnih korakih dobrovniškega (Dobronak) krožka vezenja, dr. Károlyné Baracska pa je sekcijo v Trimlinih (Hármasmalom) uspešno vodila skoraj deset let. Trenutno med madžarskim prebivalstvom v Sloveniji deluje 14 krožkov vezenja. Zahvaljujoč kakovostnemu delu se lahko pohvalijo tudi s posamezniki iz svojih vrst, ki so si na Madžarskem pridobili naziv ljudskega umetnega obrtnika. Margit Horvát si je ta laskavi naslov pridobila leta 2003, Olga Jandl leta 2007 in Darinka Antolašić leta 2010. Naše ljudske obrtnice aktivno sodelujejo pri poučevanju vezenja in prenašanju te pomembne dediščine na mlajše rodove.

Za ohranitev hetiške noše in bogate vezeninske dediščine je vloga sekcij vezenja med madžarskim prebivalstvom v Sloveniji neprecenljiva. Članice sekcij pa ne ohranjajo le dediščine tukajšnjih Madžarov, temveč ob različnih letnih časih oživljajo tudi druge ljudske spretnosti. Naše vezilje in ljudske obrtnice pa dragocenega koščka hetiške kulture ne ohranjajo le doma, temveč naš sloves prenašajo tudi v svet. Na razstavah, ki jih organizira Zavod za kulturo madžarske narodnosti, s svojimi ročnimi deli zastopajo kulturo Madžarov v Sloveniji v različnih regijah Karpatskega bazena. Veliko pomembnih gostov, ki so nas obiskali, smo obdarovali z lepimi rokodelskimi izdelki. Ne smemo pa pozabiti na družbeno vlogo krožkov, saj so pomembni forumi

skupnosti in vaškega kulturnega življenja ter varujejo svoje člane pred osamljenostjo in depresijo. V krožkih se namreč ne ukvarjajo zgolj s poučevanjem vezenja, ampak se tudi pogovarjajo in družijo, kar neguje dušo. V sekciji so vsi dobrodošli, tam vsi postanejo pomembni. Posamezne razstave vezenin na vasi združijo staro in mlado. Pri obisku krožkov nam postane jasno, da dobiva dejavnost vedno pomembnejšo vlogo tudi v medkulturnem dialogu, saj članice niso le Madžarke iz Slovenije, temveč tudi mnoge druge, ne glede na narodnost in prebivališče.

Strokovnjaki so ob raziskovanju dediščine ugotovili, da se tradicija ne prenaša samo z očeta na sina in z matere na hčerko, temveč je pri ohranjanju ljudskega izročila nadvse pomembna tudi vez med starimi starši in vnuki. V današnjem svetu, ko imajo starši, ki preživljajo družino, čedalje manj časa za otroke, je postala vloga starih staršev nepogrešljiva. Babice in bodoče stare matere, ki delujejo v sekcijah za vezenje, bodo imele v prihodnje pomembno vlogo pri ohranjanju madžarskega jezika, identitete in hetiške ljudske tekstilne kulture na narodnostno mešanem območju.

Pregledna razstava sekcij za vezenje iz naselij z madžarskim prebivalstvom na narodnostno mešanem območju v Sloveniji v veliki razstavni dvorani na lendavskem gradu je največje priznanje, ki ga je javni zavod Galerija-Muzej Lendava lahko podaril našim materam in babicam. Svoja dela je oddalo 113 vezilj iz 14 sekcij. Zbrali so okoli 600 vezenin, izmed katerih sta avtorja razstave, etnologinja in zgodovinarica, dr. Mária Kepéné Bihar, ter etnolog in višji kustos lendavskega muzeja, dr. Zoltán Lendvai Kepe, izbrala 264. Organizatorji razstave so sledili načelu, da vsaka od vezilj razstavlja vsaj eno delo. V veliki razstavni dvorani in na hodniku lendavskega gradu so bile na ogled hetiške, v srednji in stolpni dvorani pa vezenine iz različnih krajev Karpatskega bazena. V sklopu prireditve je bila občinstvu predstavljena tudi druga številka domoznanske periodike *Hogy ne menjén feledésbe* (Da bi ne šlo v pozabo) Zavoda za kulturo madžarske narodnosti z naslovom *Hagyományörzö himző szakkörök a Muravidéken* (Dediščina vezenin ročnodelskih krožkov prekmurskih Madžarov), katerega avtorja sta omenjena etnologa. Knjigo, ki je izšla na 84 straneh in le v madžarskem jeziku, je grafično oblikoval László Meszelics, objavo pa je omogočila fundacija Bethlen Gábor Alap iz Madžarske. Vse to in še kaj so obiskovalcem lendavskega muzeja in ljubiteljem kulture poskusili predati organizatorji med 2. in 31. marcem leta 2012. Bolj primerne prireditve za začetek tradicionalne prireditve z naslovom Mesec madžarske kulture v Sloveniji si ne bi mogli zaželeli nihče.

Izrez na povečani fotografiji iz leta 1913 odpira pogled na današnji most.

Foto: Matjaž Wenzel, Maribor, junij 2012

NEMCI V MARIBORU: STOLETJE PREOBRATOV 1846–1946

Maribor, Velika kavarna, 15. marec–15. junij 2012

Med 15. marcem in 15. junijem 2012 je bila v Veliki kavarni na Glavnem trgu v Mariboru na ogled trojezična (slovensko/nemška/angleška) razstava Nemci in Maribor: Stoletje preobratov 1846–1946. Razstavo o bolj ali manj zavestno spregledanem delu mariborske zgodovine, ki je nastala v sodelovanju Zavoda Evropske prestolnice kulture Maribor 2012 in Pokrajinskega arhiva Maribor, si je ogledalo skoraj 15.000 domačih in tujih obiskovalcev.

Programska skupina EPK Maribor 2012 se je v programskem sklopu z naslovom Ključi mesta odločala za teme o identiteti Maribora in Mariborčanov, zlasti dela Maribora znotraj nekdanjega mestnega obzidja. Med prvimi se je porodila prav ideja o postavitvi razstave o Nemcih, temi, s katero se mesto do sedaj predvsem zaradi nacionalnih trenj in dogodkov med drugo svetovno vojno ni želelo pretirano ukvarjati ali pa jo je obravnavalo s svojega zornega kota. Predlagatelji so s pojmom Nemci želeli zaobjeti slojno razmeroma raznoliko skupnost prebivalcev Maribora, ki jih je povezovalo le bivanje v istem mestu in so sami sebe imeli za Nemce ali so jih kot take razumeli drugi, mednje pa sodijo tudi poznejši državljani Avstrije.

Ko je prva skupina avtorjev (avtor zamisli Boris Cizej, prvotna vodja skupine dr. Mateja Ratej, dr. Janez Cvirn, dr. Maja Godina Golija, dr. Christian Promitzer, dr. Jerneja Ferlež in dr. Vlasta Stavbar) pripravila osnutek koncepta razstave, je vodenje projekta prevzela etnologinja dr. Jerneja Ferlež in v sodelovanju z dr. Matejo Ratej, dr. Janezom Cvirnom, dr. Majo Godina Golija in mag. Juretom Mačkom ter v razgovoru z Dragom Jančarjem zastavila dokončni koncept razstave, predvsem pa njen scenarij. K sodelovanju je privabila še druge strokovnjake, dr. Filipa Čučka, Jerneja Kosija, dr. Žarka Lazareviča, mag. Jureta Mačka, mag. Boštjana Zajška, Nino Lončar, dr. Gregorja Jenuša, Dejana Kaca, dr. Manico Špendal, mag. Francija Pivca, Andrejo Borin, dr. Aljo Lipavic Oštir, Primoža Premzla, Marjana Pungartnika,

Sabino Hajnrih, Barbaro Bedenik in oblikovalca Matjaž Wenzla in Boruta Wenzla.

Ustvarjalci programa EPK, ki so želeli preseči ustaljene pristope k ustvarjalnosti, umetnosti in kulturi, so v temi videli pravo priložnost, da se tega dela mariborske zgodovine lotijo čim bolj objektivno in brez vnaprejšnjih predsodkov in stereotipov. Kot je večkrat poudarila Jerneja Ferlež, naj razstava ne bi presojala, ampak le čim manj selektivno in čim bolj podrobno prikazovala dejstva, z eno samo izjemo: nacionalizme naj bi obsojala, njihove posledice pa obžalovala.

Razstava je bila za Mariborčane pomembna tudi zato, ker so jo kot prvo v načrtovani trilogiji¹ postavili v prenovljeni nekdanji Veliki kavarni – ob odprtju leta 1913 je bil to Theresienhof – na elitni mestni lokaciji z močnim simbolnim nabojem, saj so se v času, ko je bila v njej kavarna, tam zbirali zlasti Nemci. Avtorji so razstavo časovno uokvirili med leti 1846, ko je v mesto prvič pripeljal vlak, in 1946, ko so iz mesta izgnali Nemce.

Ob vstopu v stavbo nekdanje Grand Café je obiskovalca v predprostoru pričakala ogromna fotografija gradnje novega mostu iz leta 1913, na treh stebrih ob vhodu v razstavni prostor pa tri temeljna sporočila razstave: da je mariborska preteklost neločljivo povezana z Nemci, da so v obravnavanem obdobju življenje v mestu oblikovali tako Slovenci kot Nemci in da je bilo 20. stoletje stoletje katastrof. V pritličju se je v delu razstave, poimenovanem Izhodišča, obiskovalec poučil o nacionalni identiteti in sim-

1 Prva iz serije treh razstav je bila razstava Nemci in Maribor, sledila ji je razstava »Gledat, kaj delajo – Schauen, was sie machen«, ki jo je pripravilo Društvo člen 7 iz Potrne/Laafeld na avstrijskem Štajerskem, 27. oktobra 2012 pa so odprli razstavo Srce in možgani naše kulture: Meščanstvo na slovenskem Štajerskem med vojnami, ki sta jo pripravila Muzej narodne osvoboditve Maribor in Muzej novejšje zgodovine Celje. Razstava temelji na nasprotju med zasebnim in javnim ter na fotoalbumih in predmetih posameznih meščanov.

boliki ter se na povečani fotografiji današnjega Trga revolucije iz obdobja med obema svetovnima vojnama seznanil z njegovimi številnimi kronološko označenimi preimenovanji, odvisnimi od ideologije vsakokratne oblasti.

V prvem nadstropju se je obiskovalec s pomočjo besedil in fotografij ter dokumentov seznanil z zgodovinskimi podatki, da so namreč do šestdesetih let 19. stoletja Nemci v mestu ne samo prevladovali, temveč so brez večjih težav sobivali s Slovenci. Po uvedbi dualizma leta 1867 in francosko-pruski vojni v letih 1870/71 pa je prihajalo do vedno večjih razkolov. Ti so svoj vrh in preobrat dosegli leta 1918, ko je general Maister razpustil nemški mestni svet. Med obema vojnama so bili Nemci, čeprav že manjšina, gospodarsko še vedno zelo močni, zaradi prevelikih pričakovanj od nacistične Nemčije in njihovega delovanja med vojno pa jih je nova politična oblast po letu 1945 razlástila in iz Maribora so tako rekoč izginili.

Kronološki zgodovinski pregled razvoja zunanjih dogodkov je hkrati kontekst, v katerega je etnologinja Jerneja Ferlež umestila Poglobljeni pogled, del razstave z življenjskimi zgodbami nekatereh bolj ali manj znanih mariborskih posameznikov in družin ter z nekaj ohranjenimi predmeti, ki so ilustrirali dejanski utrip

tistega časa. Med njimi so se znašle življenjske zgodbe industrialcev, podjetnikov, županov, arhitektov, vojakov, slikarjev, filozofov, glasbenikov, zgodovinarjev, umetnikov, trgovcev ... pa zgodbe o društvnem, družabnem in vsakdanjem življenju, razvoju jezika, vere in šolstva.

Avtorji in oblikovalci razstave so pripoved o Nemcih, ki je bila bolj kot v zavesti Mariborčanov prisotna v njihovem nezavednem, namenoma prikazali v zatemnjenem prostoru brez dnevne svetlobe, odkrito ali bolj latentno prisotnost konfliktov med dvema narodnostnima skupnostma pa so v poglavju Zgodovinski lok nakazali s številnimi jelenjimi rogovi.

Edino okno na razstavi je skozi izrez na fotografiji slovesnosti leta 1913 odprtega državnega mostu gledalo na vrvež današnjega mostu čez Dravo. Najbrž so s to rešitvijo želeli poudariti, da se dogodki vrstijo, ljudje rojevajo in umirajo, stavbe in mostovi pa ostajajo.

Do konca leta 2012 bo Umetniški kabinet Primož Premzl v sodelovanju z Zavodom EPK 2012 in s Pokrajinskim arhivom Maribor izdal dva razstavna kataloga, slovenskega in nemškega, vsakega na okoli 240 straneh. V katalogih, ki ju ureja Jerneja Ferlež, bodo objavljeni fotografije in besedila z razstave.

UMETNOST IZ TOVARNE – KERAMIKA DEKOR

Narodni muzej Slovenije – Metelkova, 17. maj–30. september 2012

Razstava z zgornjim naslovom je bila kot ena od spremljevalnih prireditev ob drugem mednarodnem trienalu keramike UNICUM 2012 na ogled v stavbi Narodnega muzeja Slovenije na Metelkovi. Odločitev, da letošnjo spremljevalno prireditev posvetimo keramiki Dekor, ni bila težka. V kontekstu raziskovanja slovenske keramike je namreč tovarna fine keramike Dekor ostala bela lisa. Nanjo je na primer v zadnjem času v kontekstu raziskovanja Klemenčičeve tovarne keramike v Novem mestu opozorila Ivica Križ iz Dolenjskega muzeja. Narodni muzej Slovenije je ob različnih priložnostih pridobil izdelke keramike Dekor. V zadnjem času smo jih nekaj pridobili z donacijama sabljača Rudolfa Cvetka in telovadke Helene Zoe Vazzaz. Tudi to kaže na priljubljenost izdelkov v času od tridesetih do šestdesetih let 20. stoletja, saj sta jih oba uporabljala kot okras v svojih stanovanjih.

Naslov razstave je bilo precej težko izbrati. Želeli smo se izognili suhoparnim sintagmam, ki bi že vnaprej poudarile samo material in kraj. Že ta del razstave, s katerim se obiskovalci srečajo najprej, bi moral biti dovolj privlačen, da bi jih pritegnil, po drugi strani pa dovolj iskren, da o vsebini razstave ne bi vzbujal napačnih iluzij. Razstavljena namreč ni navadna uporabna keramika, torej tista, s katero se srečujemo v vsakdanjem življenju, ampak izdelki po modelih slovenskih predvojnih umetnikov in serijski izdelki, prav tako narejeni po takšnih modelih. Kompromis, da gre za neko vrsto umetnosti in da so bili artefakti vendarle izdelani v tovarni, se je s svojim sporočilom lepo vklopil tudi v temo letošnjega trienala, ki je bila raziskovanje in eksperimentiranje

s keramiko. Tudi keramika Dekor je namreč svojevrsten eksperiment, saj so v tem obratu uporabljali žgano glino in ne beloprstene keramike, ki je sicer značilna za vse preostale tovarne keramike na Slovenskem.

Tovarna je imela še eno tehnološko posebnost. Izdelke so namreč poslikavali z barvnimi glazurami in ne s keramičnimi barvami, kot je sicer v navadi. Poslikavo z barvnimi glazurami je pri nas uvedla keramična tovarna bratov Schütz v Libojah (nekdanja Keramična industrija Liboje). Oba obrata sta bila med seboj povezana, saj je v Dekorju nekaj časa delal tehnolog Karel Wutholen, ki je prišel iz Liboj (in se pozneje tja tudi vrnil).

Proizvodni program tovarne Dekor ima posebno mesto v zgodovini slovenske keramike. Temeljlil je na umetniških malih serijah in na serijski proizvodnji okrasnih predmetov za dom. Predvojni izdelki sodijo v okvir sloga *art deco*, ki je v Evropi kulminiral na svetovni razstavi leta 1925 v Parizu, ime pa je dobil šele precej pozneje. V času, ko je v oblikovanju in arhitekturi prevladoval modernizem, torej slog Bauhausa, so bili živobarvni okrasni predmeti malce konservativna protiutež tedanjemu konceptu stanovanjskih interjerjev.

Tovarno Dekor je leta 1931 ustanovil gradbenik Jože Karlovšek, ki pa je bolj kot po svojem poklicu znan kot vnet zbiralec narodopisnega, predvsem folklornega blaga, predvsem ljudskih ornamentov. Zanimanje za keramiko je bilo v drugi polovici dvajsetih let in v tridesetih letih prejšnjega stoletja precejšnje, predvsem zaradi ustanovitve keramičnega oddelka pri Državni

* Doc. dr. Mateja Kos, dr. umetnostnozgodovinskih znanosti, muzejska svetnica, Narodni muzej Slovenije. 1000 Ljubljana, Prešernova 20, E-naslov: mateja.kos@nms.si

Martin Krpan.

Foto: Tomaž Lauko (arhiv NMS, N 10225 004)

Svečnik.

Foto: Tomaž Lauko (arhiv NMS, N 11092 003)

umetnoobratni šoli v Ljubljani. Ta šola je bila edina umetniška šola v Sloveniji, izobraževala je tako kiparje kot keramike. S prihodom profesorja Františka Berana je bila pomembno zastopana tudi tehnologija izdelave keramike. Tovarno so zgradili po Karlovškovih načrtih, stala pa je v Zgornji Šiški, na ulici Pod hribom. Podrli so jo v devetdesetih letih 20. stoletja.

Že od vsega začetka je imela pomembno vlogo v slovenski keramični produkciji, saj so z osnutki, načrti, modeli in izdelki z njo sodelovali pomembni slovenski umetniki in umetnice, tako kiparji kot slikarji, med njimi Tine Kos, France Gorše, Tone Kralj, Zdenko Kalin, Karl Putrih in Hinko Smrekar. V njen program so bili vpeti tudi dijaki keramičnega oddelka, med njimi zelo nadarjeni dijakinja Mara Kralj in Dana Pajnič.

Najuspešnejše obdobje Dekorjeve keramike je bilo od ustanovitve do začetka druge svetovne vojne. To dokazujejo številni članki v sočasnem časopisju, ki so opozarjali na kvaliteto izdelkov in jih primerjali z uvoženimi. Že nekaj let pred drugo vojno se je Jože Karlovšek umaknil kot lastnik in kot direktor, tovarno pa so prevzeli drugi lastniki. Po vojni so Dekorjevci iskali svoje mesto v ponudbi okrasnih izdelkov za dom. Iskanje je bilo v različnih obdobjih različno uspešno. Takoj po drugi svetovni vojni je bilo malo manj uspešno, v petdesetih in šestdesetih letih pa je tovarna doživela svoj drugi razcvet in ponovni vzpon. Takrat so uporabili iste kalupe, s katerimi so želi uspehe pred vojno, le da izdelki niso bili več živih barv, ampak so jih glazirali s temno, skoraj črno glazuro, tako da so dajali vtis kovinskih odlitkov. Uspešnica je bila še vedno figurina Martin Krpan, za katero je model že pred vojno pripravil kipar Tine Kos. Pozneje je Dekor postal del podjetja Mercator in se preselil na Zbilje, kjer so v svojem poslopu imeli tudi trgovino. Kdaj natančno so prenehali delati, ni znano. Danes je poslopje povsem prezidano.

Intimnim stanovanjskim prostorom se je želela približati tudi postavitev razstave. Oblikovalca, absolventka arhitekture Mojca Gabrič in študent Fakultete za arhitekturo Vid Zabel, sta z leseno konstrukcijo in belim platnom različne gradacije postavila zaporedje manjših prostorov, ki so obiskovalca popeljali v

labirint, po drugi strani pa so s svojimi dimenzijami ponazarjali življenjsko okolje Dekorjevih okrasnih predmetov. Labirint je rabil tudi kot nadgradnja predstavitve gradiva. Obiskovalci so se lahko po njem sprehajali po različnih poteh, gradivo je bilo namreč grupirano glede na funkcijo, ne kronološko, tako da ni predpisoval nobene prave poti. Obenem je vzpostavljala element presenečenja, podaljševal čas ogleda in onemogočal, da bi obiskovalec s pogledom zajel vse vitrine naenkrat. Takšna postavitev je gotovo dodala vrednost razstave, kjer je vse gradivo na ogled v 22 vitrinah.

Od zaprtja tovarne je minilo slabih dvajset let, vendar se zdi, kot da sploh ne bi obstajala, če njeni izdelki ne bi postali priljubljeni predmeti zbiralcev. Kljub široko zastavljeni akciji nagovarjanja obiskovalcev, nismo pridobili nobenih dokumentov, niti arhivskih virov niti katalogov izdelkov. Naše vedenje o Dekorju v glavnem temelji na izdelkih in nepopolni fotokopiji kataloga izdelkov, ki ga je Narodnemu muzeju Slovenije pred leti izročila ena od strank. Tovarniškega arhiva nismo uspeli izslediti, smo pa pridobili vrsto ustnih informacij o organizaciji dela, zaposlenih, proizvodnem programu in viziji podjetja.

S prvo razstavo Dekorjeve keramike v Narodnem muzeju Slovenije smo želeli opozoriti na tovarno in njeno pomembno vlogo v razvoju slovenske keramike, na njen vpliv na sočasno stanovanjsko kulturo, še posebej pa na njeno povezavo z likovno umetnostjo, predvsem s kiparstvom. Posamezna poglavja so v katalogu, ki je izšel ob razstavi, napisali Breda Ilich Klančnik, Nadja Zgonik in Bogo Zupančič.

Razstavljene predmete so poleg muzeja prispevali tudi zasebni zbiralci. Z njihovo pomočjo smo lahko pokazali, kako pester je bil proizvodni program.

Narodni muzej Slovenije še vedno vabi vse, ki imajo kakršne koli podatke o tovarni, njene kataloge, dokumente ali ohranjene predmete, naj nam to sporočijo. Radi bi namreč izpopolnili naše vedenje o tovarni, njenih zaposlenih, umetniških sopotnikih in še posebej o izdelkih. Skupaj bomo tovarno Dekor ohranili v spominu, saj je tega brez dvoma vredna.

Pogled na razstavo Sodobno finsko steklo.
Foto: Martin Kruh, Ljubljana, marec 2012 (z dovoljenjem avtorja)

Alma Jantunen, Bonsai (2008).
Foto: Arhiv Finskega muzeja stekla

SODOBNO FINSKO STEKLO

Razstava Finskega muzeja stekla iz Riihimäkija in Narodnega muzeja Slovenije
Narodni muzej Slovenije, 19. januar – 1. april 2012

Izvirni naslov razstave (*Finnish Glass Art 2005–2010*) je bil nekoliko drugačen od njegove slovenske različice. Ima namreč določene konotacije, ki jih je težko prevesti v slovenščino. Gre za umetniško steklo, za umetnost oblikovanja stekla, za steklarstvo kot del kiparstva, torej likovne umetnosti. Besedna zveza *glass art* je v angleščini jasna in razumljiva vsakomur. Ne označuje vsakdanjega uporabnega stekla, ampak neke vrste presežek. Isti termin označuje kiparstvo v steklu in zlasti dovršene izdelke industrijskega oblikovanja.

V slovenščini steklarstva ne moremo tako enoznačno in lapidarno povezati z umetnostjo. Še zlasti manjka izraz, ki bi označil umetnika, ki dela s steklom, nekaj, kar bi bilo ustrezno angleškemu *glass artist*. Ob pomanjkanju ustreznih izrazov lahko razmišljamo tudi o odnosu do določene snovi ali dejavnosti.

Izraz 'finsko umetniško steklo' deluje prisiljeno in obiskovalcem ne pojasnjuje, za kaj pravzaprav gre. Naslov 'Sodobno finsko steklo' je torej nekakšen surogat, ki smo ga izbrali v pomanjkanju ustreznega slovenskega izraza.

V Finskem muzeju stekla že nekaj desetletij pripravljajo potujoče razstave izdelkov svojih oblikovalcev. Odločili so se, da svoje dosežke svetovnemu občinstvu predstavijo po petletnih obdobjih. Shema razstav je vedno enaka in poteka tako, da najprej pripravijo razstavo v lastnem muzeju in jo pokažejo svojemu občinstvu, nato pa odpotuje na gostovanje. Razstave spremljata razstavna oprema in katalog, tako da jo ustanova gostiteljica v svojih prostorih samo postavi.

V Narodnem muzeju Slovenije smo se tokrat odločili, da poskušamo razstavo umestiti v sceno, ki bi z majhnimi sredstvi dodala

že tako zanimivim in privlačnim eksponatom še dodatno dimenzijo. Tako smo angažirali absolventko Mojco Gabrič in študenta Vida Zabela z Ljubljanske fakultete za arhitekturo. S tem smo pridobili kuliso, ki že na prvi pogled poveže razstavljeno gradivo z deželo izvora, namreč s Finsko.

Finsko steklo opazovalci iz drugih delov Evrope (in sveta) dojemamo kot del skandinavskega oblikovanja, čeprav je ta pojem umeten in združuje nekaj, kar po svojem bistvu ni enotno ali celo enoznačno, a ima vendarle skupne poteze. To so na primer očitna vpetost v tradicijo evropskega modernizma, kot ga je afirmiral Bauhaus, preprostost in čistost oblik, skromna barvna lestvica in podobno.

Zato nas preseneča, ko na razstavi opazujemo barvite artefakte, izdelane v zelo različnih, tudi tradicionalnih, celo beneških tehnikah, kako eksperimentirajo s prosojnostjo, z barvo, s teksturo, površino in sožitjem z drugimi materiali. Skandinavsko steklo tako močno povezujemo z dosežki izpred druge svetovne vojne, na primer Alvarja Aalta, da nas takšna pestrost oblik, barv in tehnik kar malo preseneti. Prva ikona finskega oblikovanja stekla in ena od pomembnih ikon oblikovanja nasploh je prav Aaltova vaza Savoy iz leta 1936, ki je na svetovni razstavi leta 1937 vzbudila veliko zanimanje.

K razvoju oblikovanja stekla na Finskem je veliko prispeval značilen, drugačen način dela z oblikovalci. Natečaji za pripravo kolekcij stekla in posameznih izdelkov, tudi maloserijskih, so značilnost skandinavskih steklarn. Te so raje kot da bi najemale oblikovalce ali jih celo zaposlovale, ideje pridobivale na tak način. Izbor idejnih rešitev je bil tako veliko širši, kupci pa so prav

* Doc. dr. Mateja Kos, dr. umetnostnozgodovinskih znanosti, muzejska svetnica, Narodni muzej Slovenije. 1000 Ljubljana, Prešernova 20, E-naslov: mateja.kos@nms.si

zaradi konkurence pri natečajih oblikovalce veliko bolj cenili. Kolekcije so bile tako še bolj očitno avtorska dela in tega so se zavedali tudi kupci.

Danes deli finsko steklarstvo podobno usodo kot drugod po svetu. Tovarne propadajo, obrati se združujejo. Nekatere med njimi, tudi najbolj poznana Iitala, najemajo oblikovalce od drugod, le redko domače. Zato ni naključje, da oblikovalci sodelujejo s tujimi steklarnami, med njimi tudi trije najpomembnejši sodobni oblikovalci, namreč Anu Penttinen, Mikko Laakkonen in Markku Salo, ki sodelujejo z eno največjih steklarn na svetu, s turško steklaro Paşabahçe.

Ob zmanjševanju števila tovarn in ob vedno manjši proizvodnji pa je nastal svojevrsten paradoks. Kar je izginjalo v serijski proizvodnji, je cvetelo v unikatnem oblikovanju. Vedno več oblikovalcev stekla se je ukvarjalo in se še ukvarja s kiparstvom v steklu in z ustvarjanjem unikatnih izdelkov.

Propadanje steklarstva so na Finskem poskušali zajezičiti na različne načine. Tako so z ustanavljanjem novih visokih šol, prenovi študijskih programov in celo z uvedbo doktorskega študija oblikovanja stekla poskušali stimulirati domačo industrijo. Drugi način je bil promocija domačega oblikovanja stekla. Tu je imel in ima še vedno zelo pomembno vlogo Finski muzej stekla.

Za razstavo – njena prva postaja je bil Narodni muzej Slovenije – so v muzeju od prvotnih 120 oblikovalcev izbrali 63 najpomembnejših. Iz običajnega razstavnega izbora, kot ga lahko srečamo na marsikateri razstavi oblikovanja, je izstopal predvsem velik delež mladih oblikovalcev, tudi tistih, rojenih po letu 1985, ki svojo oblikovalsko pot pravzaprav šele začenejo. Zanje je predstavitev v tujini zlata vredna priložnost, še zlasti, če upoštevamo, da so bili izbrani po istih kriterijih kot njihovi starejši kolegi.

Na razstavi so bile zastopane različne usmeritve v finskem umetniškem oblikovanju stekla in industrijskem oblikovanju. Za *hommage* klasičnemu obdobju finskega stekla so bili v dveh vitrinah razstavljeni predmeti, izdelani v tradiciji funkcionalizma. Med njimi so prevladovali tako imenovano reciklirano steklo, ki tu nastopa v drugem pomenu, kot ga poznamo v vsakdanjem življenju, kjer ta izraz označuje steklo z veliko vsebnostjo steklenih črepij, ki so sicer vedno del steklene mase, a v manjšem razmerju. Reciklirano steklo je bilo na razstavi mišljeno tako, da oblikovalec iz že izdelanega predmeta, na primer steklenice, s tehniko pred lučjo oblikuje nov izdelek, na primer vazo, kozarec, svečnik.

Preostalo gradivo je bilo glede na naše izkušnje s skandinavskim oblikovanjem nenavadno, celo presenetljivo. Preproste oblike in zamolklo barvno lestvico je tudi na Finskem zamenjala množica nenavadnih oblik, barv in struktur. V finskem steklarstvu sta barvitost in slikovitost prevladali, ko so nekatere steklarne povabile k sodelovanju italijanske, predvsem muranske mojstre. Ti so na Finskem uvedli stare beneške tehnike oblikovanja stekla.

Poleg uporabnega stekla je bilo na razstavi precej tako imenovane študijskega stekla – to so artefakti, ki nastajajo v ateljejih in ne v velikih tovarnah, in umetniškega oblikovanja stekla oziroma kiparstva v steklu. Med komercialnimi izdelki so nemara najbolj znani ptiči Oive Toikka. Znana je anekdota, da jih umetnik izdeluje le zato, ker dajejo kruh steklarjem, saj so zbirateljski kosi in se zato zelo dobro prodajajo.

Sodobno finsko steklo zadnjih petih let je bila nedvomno razstava, ki nas je presenetila z nenavadnimi oblikami, barvami in tehnikami. Prav zato si jo je vredno zapomniti. Morda bomo z vedenjem, ki nam ga je posredovala, bolj cenili tudi sodobno slovensko oblikovanje stekla, ki ni na nič nižji ravni.

VRABČEK FIRBČEK ODKRIVA STARE POKLICE

Interaktivna potujoča razstava

Interaktivna razstava ilustracij Irene Gubanc Vrabček Firbček odkriva stare poklice, ki je gostovala na različnih lokacijah v Sloveniji (v Galeriji Loterije Slovenije, Galeriji Meduza v Kopru, Knjižnici Otona Župančiča v Ljubljani, Mestnem muzeju Idrija, ...), je odličen primer sobivanja, prepletanja in nadgrajevanja ilustracije kot izraznega načina z našo dediščino.

Ilustracije na razstavi oživijo s pripovedovanjem zgodb ljudi, ki so se ukvarjali z različnimi, danes manj znanimi poklici, kot so klekljarica, lecionarica, furman, lončar, rezbar, drvar, pisar, suhorobar, brusar in ribič. Večina med njimi je danes dobila nove izraze in pomene. Avtorica izvirno uporablja različne izrazne tehnike, kot so dinamične ilustracije v stilu »možička kopitljačka«, ki ob potegu za vrstico stegnejo roke in noge in tako pokažejo, kaj delajo, s čim se ukvarjajo oziroma kakšen je njihov poklic.

Avtorica je ilustracije starih poklicev zelo izvirno preslikala na uporabne predmete iz blaga, kot so penasti igralni kvadri, s kate-

rimi otroci lahko rokujejo, jih preizkusijo, se nanje usedejo in se pri tem učijo. Ilustrirani kvadri, ki pripovedujejo zgodbe starih poklicev, so lahko tudi igrače, ki jih otroci poljubno sestavljajo, razstavljajo, podirajo, kotalijo in z njimi eksperimentirajo. To je tudi prvi korak k aktivnemu učenju.

Tako vzpostavljeno učno okolje otrokom vseh starosti in družinam ter vsem drugim obiskovalcem omogoča interakcijo med obiskovalci in razstavo. Okolje za aktivno učenje otrokom ponuja možnosti izbire in odločitve. V takem okolju otroci razpolagajo in rokujejo z materiali, izbirajo, načrtujejo in se odločajo, govorijo in razmišljajo o tem, kar delajo, ter, kadar jo potrebujejo, sprejemajo pomoč odraslih in vrstnikov. Otroci, ki se aktivno učijo, razvijajo sposobnosti razmišljanja in sklepanja, pa tudi sposobnosti razumevanja samih sebe in povezovanja z drugimi. V takem okolju obiskovalec ni pasiven, ampak aktiven. Pomemben element interaktivnega okolja za otroke je

* Doc. dr. Lea Kužnik, univ. dipl. etnol. in kult. antropol. in prof. soc., predavateljica, Fakulteta za turizem Brežice. 8250 Brežice, Cesta prvih borcev 36, E-naslov: lea.kuznik@gmail.com

Kaj pravi vrabček Firbček o poklicu pisarke?

Foto: Marko Škerlavaj, Ljubljana, 2. 9. 2010

Ko ilustracije postanejo igrače

Foto: Marko Škerlavaj, Ljubljana, 2. 9. 2010

otroška igra, dejavnost, ki spremeni odnos do realnosti, je notranje motivirana, svobodna in otroku prijetna. Je najpomembnejši način otrokovega učenja ter temelj razvoja mišljenja. Za otrokov razvoj je nujno potrebna aktivnost. Otroci se z igranjem učijo, lažje razumejo, povežejo in osmislijo vse tisto, kar so se naučili preko svojih idej, občutkov in odnosov. Z igro otrok pridobiva čutne vtise – ko tipa, opazuje, posluša, voja, se aktivno ukvarja z različnimi gradivi, sestavlja, pretaka, reže, gnete, v igri vlog med vrstniki pa pridobiva socialne izkušnje (Marjanovič Umek in Zupančič 2001: 45). Igrača je lahko vsak predmet, ki ga otrok med igro spremeni v igračo. Otrok med igranjem z igračami spozna svoje telo, svoje zmožnosti in okolje. Na razstavi Vrabček Firbček odkriva stare poklice so ilustracije postale del opreme prostora oziroma otroške igrače.

Vrste igrač in igralne navade so odvisne od časa, kulturnega okolja in družbenoekonomskih razmer, igrače pa so zrcalo časa, kraja in družbenih razmer. Igrače in igre so se v zgodovini spreminjale predvsem v materialih in izdelavi. Prve igrače so bile iz naravnih materialov: lesa, gline, kamna, kosti. Avtorica je skladno s sodobnostjo ilustracije obdelala z računalniško tehnologijo ter jih dala v uporabo otrokom; postale so otroške igrače.

Na Slovenskem poznamo celo paletu igrač iz različnih materialov, ki jih lahko obravnavamo po naslednji tipologiji: didaktične, konstrukcijske, funkcijske, domišljajske, zvočne, ustvarjalne igrače in namizne družabne igre. Različni tipi igrač se med seboj prepletajo. Igralne kvadre, na katere so preslikane izvirne ilustracije starih poklicev, obogatene s kratkim opisom poklica, po tej tipologiji uvrščamo med didaktične in konstrukcijske igrače.

Didaktične igrače so učenju namenjene igrače. Nekoč so bile to predvsem lesene domače živali, sestavljanke (»ščurkov skedenj«, »tidltačka«) in kocke z motivi. Didaktične igrače so si otroci v kmečkem okolju izdelali sami. Med pašo so si krajšali čas z izdelavo različnih igrač iz lubja in lesa. Mednje spada sestavljanika »ščurkov skedenj«, izdelana iz šestih različno izrezljanih deščic, sestavljenih v obliki paličaste rože. Razstavljeno igračo težko ponovno sestavimo. Najbolj priljubljene konstrukcijske igrače so bile škatle z lesenimi gradilnimi kockami, ki so se v mestih pojavile v drugi polovici 19. st. V večji leseni škatli so bile spravljene lesene kocke različnih velikosti, s katerimi so otroci zidali hiše, gradove, stopnice ipd. (Šantel 1966: 15).

Sestavljanje kakršnihkoli kock vse do srede 19. stoletja ni bilo preveč cenjeno, šele s Fröblovimi vzgojno-izobraževalnimi teorijami so se lesene kocke za zidavo ali Anker gradilne kocke (imenovane po tovarni Anker) uvrstile med najpomembnejše igrače. Konec 19. st. so lesene gradilne kocke iz Nemčije začele svoj pohod po svetu. Po nekaj letih so prišle tudi k nam. Posebnost kock je bila v njihovem smiselnem dopolnjevanju in nadgrajevanju z drugimi kompleti (podobno kot današnje Lego kocke). V začetku 20. st. so bile kocke tako popularne, da so jih začeli ponarejati oz. izdelovati tudi drugi proizvajalci. Tovarna Anker je kocke nehala delati šele leta 1963 (Tomažič 1999: 34). Tudi obrtniki, mizarji, kolarji in sodarji so občasno izdelali kakšno igračo ali pohištveni kos posebej za otroke, potujoči krošnjariji pa so lesene igrače prodajali na sejnih. Torej so nekateri stari poklici, ki jih obiskovalci vseh starosti spoznavajo na interaktivni razstavi ilustracij Vrabček Firbček odkriva stare poklice, povezani tudi z igračami in opremo za otroke.

V zgodovini so nekatere igrače vplivale na otrokov razvoj. Z igro z igračami so otroci že v preteklosti pridobivali socialne izkušnje ter podlago za višje oblike učenja in razvoj mišljenja.

Otroci pridobivajo znanja o fizičnem in socialnem svetu, v katerem živijo, v interakciji s predmeti in z ljudmi. Raznolike možnosti spoznavanja in raziskovanja lastne kulturne dediščine otrokom omogoča tudi interaktivna razstava izvirnih ilustracij Vrabček Firbček odkriva stare poklice avtorice Irene Gubanc. Pri tem avtorica poudarja posamezne elemente naše kulturne dediščine ter jih zelo uspešno in inovativno izpopolni za sodobni čas. Razstava je namenjena vsem in vsakomur, otrokom vseh starosti, ter vsem odraslim, ki še niso pozabili, da so bili tudi sami nekoč otroci.

Viri in literatura

MARJANOVIČ UMEK, Ljubica in Maja Zupančič: *Psihologija otroške igre od rojstva do vstopa v šolo*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2001, 45.

ŠANTEL, Avgusta: Spomini na otroštvo. *Tedenska tribuna* 14(7), 21. februar 1966: 15.

TOMAŽIČ, Tanja: *Igrače: Zbirka Slovenskega etnografskega muzeja* (Katalog). Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 1999, 34.

Ob ogledovanju razstavljenega gradiva.

Foto: Goran Rovani, Kostanjevica na Krki, 20. 7. 2012

Izbor arhitekturnih detajlov.

Foto: Goran Rovani, Kostanjevica na Krki, 20. 7. 2012

KOSTANJEVICA NA KRKI – OBRAZI ARHITEKTURNE DEDIŠČINE

Lamutov likovni salon, 20. julij–23. september 2012

Kostanjevica na Krki je eno najstarejših slovenskih mest in najstarejše mesto sredi dolenske pokrajine. Sredi 12. stoletja je prišel ta prostor v posest koroške knežje rodbine Spanheimov. Na pomembnem prometnem, trgovskem in strateškem stičišču ob prehodu čez reko Krko, prav na otoku, ki ga oblikujeta obe strugi reke, so Spanheimi v naravno zaščitenem prostoru utrjevali svojo posest. Kraj je leta 1249 dobil trške, že leta 1252 pa mestne pravice. Po svojem izvoru romanska cerkev sv. Jakoba v severnem delu otoka, samostanska cerkev, zasnova starega mestnega jedra na otoku so dediščina iz cvetočega obdobja tega srednjeveškega mesta. Njegov pomen je izpodrinilo mlajše Novo mesto.

Raziskovalci različnih strok so prispevali svoj delež pri raziskovanju tega vsestransko zanimivega in privlačnega mesteca, ki tako svojsko zaznamuje kulturno krajino ob robu Krškega polja. Letos je svoje študije in nova spoznanja pri osvetlitvi Kostanjevice na Krki predstavila javnosti Helena Rožman, zgodovinarica in etnologinja, kustosinja v Galeriji Božidarja Jakca v Kostanjevici na Krki. Najprej jih je predstavila v svojem inavguralnem delu: Razvojno varstvo stavbne dediščine na primeru Kostanjevice na Krki, ki ga je opravila pod mentorskim vodstvom prof. dr. Žive Deu na Fakulteti za arhitekturo Univerze v Ljubljani. Sredi poletja pa je – v prizadevanjih, da bi svoja spoznanja posredovala čim širšemu krogu domačinov – v Kostanjevici na Krki v domači razstavnici hiši, v Lamutovem likovnem salonu, pripravila razstavo: Kostanjevica na Krki: Obrazi arhitekturne dediščine. Prenesti svoja spoznanja o vrednotah, prostorskih in stavbnih identitetah kraja v zavest domačinov, da bi se z večjim razumevanjem vključevali v spomeniškovarstvena prizadevanja in revitalizacijo kraja, je bilo pomembno gibal pri snovanju razstave.

Razstava je urejena v zaokroženih vsebinskih sklopih. V uvodnem delu sta poleg najstarejše upodobitve Kostanjevice na Krki iz Valvasorjeve *Topografije Kranjske* iz let 1678/79 predstavlje-

na Pieronijev načrt kostanjeviške trdnjave iz leta 1639 in karta franciscanskega katastra iz leta 1824, ki sporoča, da so tedaj v Kostanjevici na Krki močno prevladovala lesene zgradbe. Lesene so bile vse gospodarske zgradbe in nad 75 odstotkov stanovanjskega dela zgradb. Zanimiva je serija upodobitev mesta na starih fotografijah iz zbirke Galerije Božidarja Jakca in Knjižnice Mirana Jarca v Novem mestu. V vsej izjemnosti svoje vraščeno- sti v prostor na otoku Krke je najnovejša barvna podoba mesta s pogledom s ptičje perspektive. Je nekak uvod v predstavitev posameznih segmentov današnje notranje podobe mesta, ulic, ki jih oblikujejo enonadstropne hiše, ki dajejo kraju mestni značaj, največ jih je na Kambičevem trgu in Ljubljanski ulici, prevladujejo pa pritlične hiše, ki v njih oblikujejo posamezne mestne ulice. Na razstavi so izpostavljene izbrane hiše svojiskih, značilnih likovnih kvalitet. V 19. stoletju so uničevali mesto številni požari, največji je bil leta 1867. »Domnevamo lahko, da so kostanjeviške stavbe ravno po tem katastrofičnem dogodku začele dobivati podobo, ki jo skušamo danes varovati,« je zapisala avtorica v spremni publikaciji k razstavi. Tam je zapisano tudi, da so današnje stavbe – razen izjem – povečini iz druge polovice 19. stoletja. V ta čas in prva desetletja 20. stoletja spadajo arhitekturni stavbni členi historičnih stilov s prvini baroka in klasicizma ter mlajše secesije; »celotni starejši stavbni fond zagotavlja naselju identiteto«.

Kljub posegom, ki knijo identiteto mesta, na razstavi so bili primerno izpostavljeni, je Kostanjevica na Krki ne le v svoji prostorski enkratnosti vse do danes v dobri meri ohranila dovolj dragocenega značilnega stavbnega gradiva. Mesto je bilo leta 1997 razglašeno za kulturni in zgodovinski spomenik: »Kostanjevica na Krki sicer ni dobila statusa urbanističnega spomenika zaradi visoke gostote posamičnih spomenikov ali spomeniških ambientov, temveč zato, ker njena celotna naselbinska zasnova

* Anka Novak, univ. dipl. etnol. in slovenistka, kustosinja etnologinja v Gorenjskem muzeju v Kranju med letoma 1959 in 1992. 1000 Ljubljana, Zaloška 10, E-naslov: anka.novak@gmail.com

pomeni vrednoto posebne vrste« (Rožman 2012: 11), beremo v spremni publikaciji.

Prav zato je vabilo mesto k umetniškim upodobitvam. Lamut, Didek, Kobe, zlasti pa japonski kipar Koishiro Shirota, udeleženec kostanjeviške Forme vive, so imena, ki jih na tej razstavi beremo pod upodobitvami mesta in mestnih ambientov. Tu je zbrano vse, kar je bilo doslej storjeno za zgodovinsko, umetnostnozgodovinsko, urbanistično in arhitekturno osvetlitev

tega srednjeveškega mesteca na otoku reke Krke, mesteca, ki ga nekateri imenujejo kar slovenske Benetke.

Vir

ROŽMAN, Helena: *Kostanjevica na Krki: Obrazi arhitekturne dediščine: Galerija Božidar Jakac – Lamutov likovni salon, Kostanjevica na Krki, 20. 07.–23. 09. 2012* (katalog razstave). Kostanjevica na Krki: Galerija Božidar Jakac, 2012.

»CIGLARSTVO« NA MELINCIH

Projekt Ekomuzej Mura poteka na čezmejnem območju in vključuje svet ob reki Muri, in sicer v Sloveniji občine Beltinci, Lendava, Razkrižje, na Hrvaškem pa občine Sveti Martin na Muri, Mursko Središče in Podturen. Ekomuzej Mura ponuja biotsko, krajinsko in kulturno raznolikost rokodelskih znanj ter etnološko obarvanih prireditev. Vodilni partner projekta OP IPA Slovenija–Hrvaška 2007vfgfbcccccccc–2013 je Zavod za turizem in kulturo (ZTK) Beltinci (Horvat 2012: 1). V sklopu projekta je Pomurski muzej Murska Sobota sodeloval kot zunanji izvajalec oziroma strokovni sodelavec in je poskrbel za ohranitev in predstavitev *ciglarške* domače dejavnosti, po katerem so Melinci še danes znani.

Za izvajanje projekta smo ob prostoru, kjer vsako leto člani TD Brod Melinci (leto 2012 je 20. jubilejno leto) prikazujejo ročno izdelavo opeke, postavili *ciglarški zid*, na katerem si lahko naključni obiskovalec vse leto prebere nekaj o *ciglarški* dejavnosti na Melincih. V zid je zgrajena tudi vitrina, v kateri so nekatera orodja za izdelavo domače opeke. Zid je v svoji primarni funkciji nosilec za panoje in razstavne predmete. Ker pa se nahajamo v vasi, kjer je bilo *ciglarstvo* pomembna domača dejavnost, smo želeli poustvariti prav takšen občutek in smo namesto lesenih nosilcev sezidali zid iz domače, ročno narejene opeke. Vanj smo aplicirali tudi prezračevalne line s starih vaških gospodarskih objektov in okrasni venec iz opeke, ki na nekaterih stanovanjskih hišah zaključuje strešno kritino. V zid smo vgradili *železno* opeko, to je preveč žgano opeko za gradnjo vodnjakov. Zid stoji ob prostoru, na katerem v poletnih mesecih prikazujejo izdelovanje in žganje opeke, v zimskih, jesenskih in spomladanskih mesecih pa je prostor prazen. Tudi zato je na zidu situacijska slika, ki prikazuje prostor z orodji za ročno izdelavo opeke in si dejavnost lahko obiskovalec vizualno predstavlja tudi zunaj sezone *in situ*. V vasi smo popisali tudi vse iz domače opeke grajene hiše in objekte.

V okviru projekta je izšla tudi publikacija *Ciglarstvo na Melincih. Pa smo delali opeko!*, ki na kratko predstavi polindustrijsko izdelovanje opeke v Pomurju, glavni poudarek pa je na domačem izdelovanju opeke – *ciglarstvu* na Melincih. *Ciglarstvo* opisuje: priuči te znanja za izdelovanje opeke; pripravo terena; izdelovanje opeke; zlaganje in sušenje surove opeke; zlaganje v peč in žganje; zlaganje žgane opeke; izdelovanje opeke za la-

stne potrebe in prodajo; mojstre; *ciglarstvo* izrazoslovje; duhovno kulturo *ciglarjev*; vrsto opeke in način gradnje ter iz domače opeke grajene hiše.

V Prekmurju so se zaradi bogatih surovin razvile industrijske opekarne. Vzroka za njihovo majhno številčnost sta bila majhna gradbena dejavnost in dejstvo, da je kmečko prebivalstvo samo izdelovalo opeko. V Prlekiji je konec 19. stoletja začelo nastajati opekarstvo, ki je oskrbovalo kmečke in trške domove. Deloma je bila industrijska, deloma hišna, tj. domača dejavnost (za lastno rabo). Med obema vojnoma je opekarstvo prešlo v polindustrijske in industrijske obrate. Opekarne so do petdesetih let 20. stoletja delale sezonsko (pozimi glinokop, poleti žganje opeke) in so poleti zaposlovale še ženske. V Pomurju je hkrati delovalo 12 opekarn, ki so svoje izdelke prodajale tudi v domačem prostoru. Neindustrijsko izdelovanje opeke za lastne potrebe – *ciglarstvo* – je potekalo blizu objektov, ki so jih gradili. V Pomurju so doma izdelovali opeko tudi v času, ko so že delovale bližnje domače industrijske opekarne, saj sta bila nakup in prevoz tako izdelane opeke za večino prebivalstva na podeželju predraga. Tako je imela skoraj vsaka vas na desnem in levem bregu pomurskega prostora (domače) mojstre in delavce ter je za izdelovanje opeke uporabljala domača nahajališča gline. Prleke so izdelovanja opeke za lastne potrebe učili Italijani ali Prekmurci, ki so se tega prav tako naučili od Italijanov. Prve resnejše podatke o izdelovanju domače opeke za Pomurje zasledimo že ob koncu 19. stoletja, pred prvo svetovno vojno in med obema vojnoma, dejavnost pa je bila močno razširjena po drugi svetovni vojni vse do šestdesetih let 20. stoletja. Pozneje je dejavnost začela upadati; glavni vzroki za to so bili boljša ekonomska moč posameznikov, gospodarski razvoj in večja dostopnost industrijsko izdelane opeke. Melinci so danes sinonim za *ciglarstvo*, in to tudi zaradi TD Brod, ki od leta 1992 skrbi za predstavljanje izdelovanja in žganja domače opeke. Za zdaj nimamo dovolj podatkov, da bi vedeli, kdaj se je ta dejavnost v vasi pojavila. Če sklepamo na podlagi zabeleženih hiš in gospodarskih poslopij, je najstarejša ohranjena hiša, zgrajena iz doma izdelane opeke, iz leta 1850. Za ohranitev *ciglarstva* je bilo na Melincih do sedemdesetih let 20. stoletja pomembnih več dejavnikov: v kraju so bili nahajališča primerne gline za opeko; potrebna delovna sila za medsebojno pomoč; domači mojstri, ki so opeko znali kvalitetno izdelati (v

* Jelka Pšajd, univ. dipl. soc. kult. in etnol. in kult. antropol., višja kustodinja, Pomurski muzej Murska Sobota. 9000 Murska Sobota, Trubarjev trg 4. E-naslov: jelka.psjajd@guest.arnes.si

Rekonstrukcija izdelave opeke na *ciglarskem* stolu (Ciglarski dnevi).
Foto: Arhiv ZTK Beltinci, Melinci, 21. 6. 2007

Ciglarski zid na Melincih.
Foto: Jelka Pšajd, Melinci, 11. 5. 2012

20. stoletju okrog 26 mojstrov); ne nazadnje je bila industrijska opeka predraga. Zadnja hiša, zidana iz domače žgane opeke, je iz leta 1973 (Pšajd 2012a: 21–46).

Večja nahajališča ilovice za izdelovanje opeke na Melincih so bila Gornje njive, Jačke, Škaličeve njive in Gospocko; manjša nahajališča so bila tudi na zasebnih posestvih. Družina, ki je naslednje leto izdelovala opeko, si je že jeseni pripravila drva za žganje opeke. Na njivi oziroma prostoru z ilovico so določili prostor za kopanje. Skopali so zemljo in jo premešali, da je čez zimo premrznila. Spomladi so na njivi blizu nakopane ilovice skopali studenec, ker so pri mešanju potrebovali veliko vode. *Plac* je bila njiva oziroma prostor za izdelovanje opeke, dolga tudi 30–40 m; zravnali so jo z branami in obdelali z motikami. Ko je bilo že tako toplo, da se je opeka na soncu sušila, so začeli delati. Delo se je začelo okrog treh zjutraj, trajalo je zvečer do teme. Na dan so štirje v *partiji* izdelali od 3.500 do 4.000 kosov. *Ciglar* je pri mizi *delal* opeko, *foringaš* pa je vozil ilovico v samokolnici. Pri kupu zemlje je bil *blatar*, ki je pripravljajl zemljo. *Odnasarca* je nosila opeko in jo zlagala po tleh. Najprej se je surova opeka sušila na *placu* na soncu. Čez dva dni so jo obrnili na *kant* (navzgor); posušila se je v treh urah. Posušeno opeko so zlagali v *oslico* na *oslišče*, tako da se ni prevrnila. Sušila se je najmanj en mesec. *Óslico* so pokrili z rženimi snopi. Ob ugodnem vremenu je lahko en *ciglar* žgal tudi dvakrat. Najprej so preračunali v dolžino in širino, kako postaviti *oslico* – peč. Pri zlaganju vanjo je sodelovalo dvajset delavcev: eni so zlagali, drugi podajali, najspretnjeji je zlagal *jestije* (prostor pred kuriščem), drugi so prinašali opeko. Delavci so začeli delati okrog treh zjutraj in so delali do desetih, ker je bilo pozneje prevroče. Takrat so moški končali z zlaganjem in so zakurili peč. Za žganje so uporabljali mešana drva. Pri žganju je bilo treba zadelati vse odprtine: zgoraj na *oslici* in ob strani; ko so ognjeni jeziki prišli na vrhu ven, so zasipali z zemljo, da je peč zadrževala vročino in se je opeka prej zažgala. *Ciglar* je bil pri peči ves čas. Napravil si je *hütico* (manjšo uto), pokrito s slamo, in v njej spal; navadno

mu je pomagal še kak moški. Peč oziroma zažgana opeka se je ohlajala od štirinajst dni do enega meseca, nato so peč podrl in zažgano opeko zložila v *štose* (kupe). Za kupce so jo zlagali v *štose* po 200 kosov, tako da so jih lahko prešteli. Pri zlaganju so drug drugemu pomagali.

Pri žganju je nastajalo več vrst opeke. Na Melincih so bile hiše grajene iz različnega materiala. Hiše, zidane iz *blata* (ilovice), so bile *blatne iže*. Največ je bilo hiš, grajenih iz domače opeke. Hiša iz *surovega cigla* je bila cenejša; za nežgano opeko niso potrebovali drv za žganje, saj je bila opeka posušena samo na soncu. Med zidanimi hišami jih je bilo največ iz žgane opeke; malo so zmešali iz peska, pogašenega apna in vode. Od 244 domačij oziroma gospodinjstev je 111 grajenih iz domače opeke ali domače gline (Pšajd 2012a: 21–46).

Razstavo so pripravili Pomurski muzej Murska Sobota, TD Brod Melinci in Zavod za turizem in kulturo Beltinci. Pri nastajanju so sodelovali tudi upokojeni *ciglarji*, Sandi Červek in Laura Kanyo kot oblikovalca publikacije in panojev ter Aleš Pšajd kot risar načina zlaganja opeke v peč oziroma *óslico*.

Ciglar Ignac Dugar je rekel: »Blatne iže niso bile zelo visoke, bile so pa najbolj tople. Tisti zidovi so se delali, ko so Slovenci prihajali v zgodovino. Sedaj so pa moderni časi, Slovenci pa odhajajo iz zgodovine – vedno manj nas je. Zidovi so moderni, tehnika vlada.«

Končujem s parafrazo: Melinci odhajajo iz zgodovine, ker je tam vedno manj zidov iz domače opeke, *ciglarji* in spomini pa umirajo. Projekt je nastal tudi zaradi tega.

Viri:

HORVAT, Elica: Ekomuzej Mura. V: *Ekomuzej Mura*. Beltinci: Občina Beltinci, 2012, 1.

PŠAJD, Jelka: *Opekarstvo in ciglarstvo: Izdelovanje opeke na Melincih*. Murska Sobota: Pomurski muzej Murska Sobota, 2012 (razstavnii panoji).

PŠAJD, Jelka: *Ciglarstvo na Melincih: Pa smo delali opeko!* Beltinci: Občina Beltinci, 2012a, 46.

Kositrne figure iz podjetja Ernst Heinrichsen, Nürnberg, v izvirni embalaži, okoli leta 1880 (hrani Pokrajinski muzej Maribor).
Foto: Boris Farič, Maribor, 2011

Procesija v starem Egiptu. Figure iz podjetja Ernst Heinrichsen, Nürnberg, okoli leta 1910 (hrani Pokrajinski muzej Maribor).
Foto: Boris Farič, Maribor, 2011

SVET NA DLANI

Razstava kositrnih in svinčenih figur v Pokrajinskem muzeju Maribor

V predverju nekdanjega Kina Partizan, ki je pred nedavnim postal nov razstavni prostor Pokrajinskega muzeja Maribor, je od 14. marca 2012 na ogled občasna razstava kositrnih in svinčenih figur. Razstava je nastala v okviru projekta Evropa v muzeju – muzej v Evropi, s katerim se Pokrajinski muzej Maribor vključuje v program Evropske prestolnice kulture 2012. Projekt temelji na štirih samostojnih med seboj povezanih in vsebinsko dopolnjujočih programskih sklopih. Eden izmed omenjenih sklopov javnosti prvič celostno predstavlja zbirko kositrnih in svinčenih figur.

Zbirka, ki obsega več kot 40.000 figuric, ima značilno zbirateljsko predzgodovino. Bila je zasebna last mariborskega oficirja Otta pl. Gariboldija (1880–1965). Kdaj natančno je zbirka začela nastajati, ni znano. Sodeč po zbirateljevih zapiskih, je figure začel zbirati že v zgodnjem otroštvu.

Kositrne in svinčene miniature so v muzej prišle po drugi svetovni vojni, v času, ko je bil v mariborskem gradu eden izmed zbirnih centrov Komisije za upravljanje narodne imovine. Na podlagi arhivskih virov in glede na sestavo zbirke smo ugotovili, da Gariboldijeva zbirka ni v celoti ohranjena. Te ugotovitve potrjuje predvsem dejstvo, da pri določenih temah, ki jih ilustrirajo posamezne skupine, manjkajo nekatere značilne figure. Poleg tega smo v arhivskih virih odkrili zbirateljevo osebno zabeležko iz leta 1926, v kateri navaja, da njegova zbirka šteje 172.000 figur. Del zbirke je pridobil od poklicnega kolega, dragonskega stotnika Rocholla.

Ni znano, ali je Gariboldi del zbirke prodal oziroma odpeljal v Gradec, kamor se je pozneje odselil, ali pa se je morda izgubila v viharjih dneve druge svetovne vojne, še preden je prišla v muzej. V depozitu shranjene figure so nato še dolgo čakale na strokovno obdelavo in prvo razstavo. Prvi se jim je posvetil dr. Sergej

Vrišer, ki je Gariboldijevo zbirko poznal že iz otroštva, saj je po naključju živel v isti hiši kot zbiratelj. Vrišer je v enem svojih prispevkov zapisal, da se mu je v spomin najbolj vtisnila velika diorama, ki je predstavljala bitko pri Sedan.

Dr. Vrišerju žal nikoli ni uspelo obdelati celotne zbirke. Manjšo skupino kositrnih vojakov je predstavil na stalni razstavi, ki je bila za javnost odprta do leta 2004. Ti vojaki so bili razstavljeni v istem prostoru kot uniforme. Tako sta obe skupini predmetov skupaj odsevali barvitost in eleganco nekdanjih vojska Avstrije in Prusije.

Leta 1990 je bila v muzeju odprta občasna razstava Vojaki v svetu otroških igrarč, katere avtor je bil prav tako dr. Sergej Vrišer. Na tej razstavi so bili kositrni vojaki prvič predstavljeni nekoliko obsežneje. Širši slovenski javnosti je bil predstavljen kulturno-zgodovinski fenomen kositrnih igrarč.

Leta 2011 smo v Pokrajinskem muzeju Maribor v sodelovanju s kolegi iz muzeja Svet kositrnih figur Katzelsdorf pri Dunajskem Novem mestu (Zinnfigurenwelt Katzelsdorf) obdelali celotno zbirko kositrnih in svinčenih figur. Figure je bilo treba najprej razvrstiti po tematiki in glede na teritorialno pripadnost, temu pa je sledilo še podrobno razvrščanje glede na obdobja in zgodovinske dogodke. Najzahtevnejši opravili sta bili razvrščanje in pravilno umeščanje v različne vojaške formacije (polke, bataljone ...).

Pri razvrščanju se je razkrilo, da so v zbirki poleg vojakov tudi zanimive civilne figure. Tako so poleg rimskih vojščakov, vitezov in vojakov iz obdobja Marije Terezije in Napoleona v zbirki tudi prizori iz življenja v starem Egiptu, v eskimski vasi in na divjem zahodu. Slikoviti so tudi prizori iz obdobja bidermajerja, ki predstavljajo trgovanje na tržnici, družbo v gostilni in procesijo ob prazniku svetega rešnjega telesa. Na podlagi te raznolikosti

* Tadej Pungartnik, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., kustos, Pokrajinski muzej Maribor. 2000 Maribor, Grajska ulica 2, E-naslov: tadej.pungartnik@pmuzej-mb.si

si je avtorska skupina postavila cilj, da na razstavi pokaže raznovrstnost kositrnih figur, ki v nasprotju s splošno uveljavljenim prepričanjem nimajo le vojaškega značaja.

Ker so bile kositrne figurice najprej priljubljena igrača meščanskih in plemiških otrok, pozneje pa so postale zbirateljski predmet, razstava Svet na dlani obiskovalce popelje tako v svet otroških igrač kakor tudi v svet zbirateljstva. Figurice v funkciji igrač omogočajo oblikovanje kmetije, cirkusa, gledališke predstave ali hišnega oltarčka. Z njimi lahko igramo šah ter druge družabne igre. V 18. in 19. stoletju so bile fantom zanimive predvsem figure vojakov, na začetku 20. stoletja pa so te pritegnile pozornost odraslih zbirateljev, med katerimi so mnogi opravljali vojaško službo. Delavnice, kjer so zbiratelji naročali figurice, so se zelo prilagajale njihovim željam in okusu. Tako figurice na razstavi ponazarjajo različne zgodovinske dogodke in osebnosti. Njihova sporočilna vrednost je zelo velika, saj natančno dokumentirajo tudi oblačilni videz različnih družbenih slojev v preteklih obdobjih.

Na razstavi so predstavljena podjetja, ki so figure izdelala, prodajni katalogi, embalaža in osnovni pripomočki za izdelavo in poslikavo figur. Razstava je namenjena otrokom, družinam, ljubiteljem igrač, zbiralcem in vsem, ki jih zanima vojaška zgodovina. Čeprav je razstava oblikovno prilagojena otrokom, je kljub temu zanimiva za odrasle obiskovalce. Ker je poudarek na vizualnem doživetju, so besedila zgoščena in kratka.

S pisanostjo in z raznolikostjo prikazov razstava spodbuja domišljjski svet. Predvsem pa je neke vrste svet v malem, saj se lahko s malo domišljije s pomočjo kositrnih figur sprehodimo po različnih kontinentih. Središče tega domišljjskega sveta je

v tem letu Maribor, evropska prestolnica kulture. Na razstavi ga ponazarjajo štiri velike makete, ki s pomočjo figuric rekonstruirajo štiri različna zgodovinska obdobja s širšega območja mesta ob Dravi.

Za najmlajše obiskovalce je na razstavi urejen poseben pedagoški kotiček, kjer se lahko aktivno vključijo in igrajo s posebej pripravljenimi nekoliko večjimi lesenimi figurami. Prisluhnejo lahko zgodbi o pogumnem čevljarčku in jo s figurami tudi praktično prikažejo.

Ob posebnih terminih si bo mogoče ogledati tudi postopek ulivanja kositrnih figur. Za vse vedoželjne, ki si želijo poglobiti znanje o kositrnih in svinčenih figurah, je muzej izdal publikacijo z istoimenskim naslovom *Svet na dlani* s strokovnimi prispevki avtorjev razstave.

Z razstavo, ki bo na ogled vse do marca 2013, želimo opozoriti na drobno kulturno dediščino z veliko sporočilno vrednostjo. Zbirka Pokrajinskega muzeja Maribor po obsegu in raznolikosti gradiva ni edinstvena le v slovenskem prostoru, pripada ji tudi pomembno mesto med tovrstnimi evropskimi zbirkami. Njena celostna obdelava in predstavitev na občasni razstavi sta zagotovo prispevali k njeni še večji prepoznavnosti.

Literatura

BEVC-VARL, Valentina: Zbirke kositrnih figur v evropskih muzejih. V: *Svet na dlani* (Muzejski listi; 38). Maribor: Pokrajinski muzej Maribor, 2011, 15–18.

PUNGARTNIK, Tadej in Franz Rieder: Zbirka kositrnih in svinčenih figur Pokrajinskega muzeja Maribor. V: *Svet na dlani* (Muzejski listi; 38). Maribor: Pokrajinski muzej Maribor, 2011, 11–14.

SLAMNIKARSKI MUZEJ DOMŽALE

Domžale so zrasle na slamnikih. To dejstvo je še danes vidno v prostoru, saj so bile v začetku 20. stoletja v ožjem mestnem središču poleg manjših domačih tovarn in delavnic, ki so se po zunanem videzu lahko skrile med kmečke objekte, štiri velike tovarne slamnikov. Dva od večjih objektov še danes stojita (poslopja tovarne Univerzale in občinska stavba), na mestu ene od tovarn je veliko parkirišče, na mestu druge pa stanovanjsko-poslovni objekti. Velik dimnik sredi parkirišča daje slutiti, da pred gradnjo površina ni bila nepozidana. Vidno je v imenu kraja, ki je v sebi združilo štiri nekdanje vasi (Spodnje in Zgornje Domžale, Študo ter Stob), ter v spominu ljudi, ki so kot otroci še živeli slamnikarsko ero ali so o njej le poslušali. Da bi bilo treba zgodovino slamnikarstva – pletenja kit iz pšenične slame in šivanja slamnatih pokrival, ki na domžalskem korenini od začetka 18. stoletja, opredmetiti z razstavo, so strokovnjaki, ki so se s tem območjem ukvarjali, poudarjali že od petdesetih let 20. stoletja, ko je slamnikarstvo dobilo mesto na razstavah domače obrti na Gorenjskem. Leta 1973 je prva stalna razstava nastala v okviru Muzeja Kamnik. Najprej je domovala v Gradu Krumperk, nato pa po spletu okoliščin v Jamarskem domu na Gorjuši.

Izkazalo se je, da je treba razstavo posodobiti in pripeljati v mesto, kjer bo dostopna širšemu krogu obiskovalcev. Nalogo je prevzel Kulturni dom Franca Bernika Domžale, ki se je povezal z Gorenjskim muzejem. Ta ima dolgoletno prakso s študijskimi krožki – od leta 1994 so jih izvedli 23. Kustosinji Tatjana Dolžan Eržen in Helena Rant sta predlagali ustanovitev študijskega krožka s ciljem priprave stalne slamnikarske muzejske zbirke.

Študijski krožek je oblika učenja v skupini odraslih s ciljem narediti nekaj za skupnost in zase. Ali drugače: je oblika vzajemnega iskanja, izpopolnjevanja in izmenjave znanj, veščin in vrednot. Odlikujejo ga dostopnost, pestrost, svoboda učenja, ustvarjalnost, medsebojno povezovanje na različnih ravneh, skupinske oblike izobraževanja in zadovoljstvo prostovoljnega dela. Člani krožka skupaj z mentorjem prevzemajo odgovornost za rezultate svojega učenja in dela. Študijski krožki potekajo po vsej Sloveniji pod okriljem Andragoškega centra Slovenije, na leto jih je aktivnih okoli 200, mnogi med njimi imajo etnološke vsebine. Študijski krožek slamnikarstva je bil ustanovljen pozimi 2011 in je združeval pisano skupino ljudi, ki so s slamnikarstvom poklicno, ljubiteljsko, institucionalno, družinsko ali kakorkoli drugače

* Saša Roškar, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., konservatorica, ZVKDS, OE Kranj, 4000 Kranj, Tomšičeva 7, E-naslov: sasa.roskar@zvkd.si

Študijski krožek slamnikarstva – šivanje inventarnih števil na slamnike.
Foto: Helena Rant, Domžale, 14. 3. 2012

Jožica Košak šiva slamnike na muzejski poletni noči.
Foto: Helena Rant, Domžale, 16. 6. 2012

povezani. Najprej so se člani študijskega krožka intenzivno učili tako o slamnikarski zgodovini, o možnostih, ki jih takšno učenje prinaša, kot tudi spoznavali rezultate dela študijskih krožkov drugje po Sloveniji. Nato je sledila faza intenzivnega in zelo poglobljenega dela. Krožek se je razdelil na skupine, odgovorne za posamezne dele razstave (npr. popis predmetov, oblikovanje zasnove razstave, besedil in slikovnega gradiva, andragoški in pedagoški program, promocijo dela in dosežkov ...).

Vmesni rezultat je bila razstava Slamnikarstvo – naš dolg do prihodnosti, 250 let slamnikarstva na Domžalskem, ki jo je študijski krožek kot promocijo svojega dela in predpripravo na stalno razstavo pripravil v okviru Dnevov evropske kulturne dediščine 2011 v Knjižnici Domžale.

Ogrodje stalne razstave so predmeti Muzeja Kamnik, ki so bili del že omenjene stalne razstave na Krumperku. Dobršen del nove zbirke sestavljajo predmeti iz zbirke zasebnega zbiralca Matjaža Brojana, ki jih je odkupila Občina Domžale, k celovitosti predstavitve pa so pomembno prispevali tudi podarjeni in sposojeni predmeti zasebnikov, ki so se odzvali vabilom k sodelovanju.

Med pripravo stalne razstave so bili popisani vsi predmeti in vzpostavljen evidenčni sistem pridobljenih predmetov, zbrani so bili viri in časopisno gradivo, organizirana je bila delavnica spoznavanja slamnikov, na katero so bile povabljene slamnikarske šivalke, komercialistka, potomke slamnikarjev in klobučar, ki še danes izdeluje tudi slamnike. Opravljeni so bili pogovori s pričevalci, intervjuji so bili avdio in video dokumentirani.

Slamnikarski muzej nosi provokativno ime – kot muzej namreč ni vpisan v razvid muzejev, ker v tem trenutku za to ne izpolnjuje zakonsko predpisanih pogojev. Ime nakazuje izraženo potrebo po »pravem« muzeju, in predpostavlja, da v bližnji prihodnosti zbirka to tudi postane. Prostor je dobil v Godbenem domu, kjer je bila prej knjižarna z razstavnim prostorom. V nadstropju stoji stalna razstava, v pritličju pa je prostor za občasne razstave, depo in muzejsko trgovino, ki je v fazi priprave, ter za občasna predavanja in druženja. V pritličju stojita tudi dve veliki železni stiskalnici, ki zaradi svoje teže ne moreta stati v nadstropju.

Stalna razstava je zasnovana kronološko, a s pojasnilom, da se v slamnikarstvu določene faze – npr. odbiranje žitnih klasov, sušenje, beljenje in razvrščanje ter pozneje pletenje kit – od za-

četkov slamnikarstva do njegovega zatona skoraj niso spreminjale. Izluščenih je deset vsebinskih sklopov, ki jim je mogoče krožno slediti, na obeh dvignjenih delih razstave pa sta postavljena poudarka – na eni strani rekonstrukcija domače slamnikarske delavnice, pred njo pa zbirka kit ter na drugi strani zbirka slamnikov. Besedilo razstave teče na dveh vsebinskih ravneh. Tem se pridružujejo še ilustrirani, otrokom namenjeni poudarki, ki zaokrožajo in povzemajo posamezni vsebinski sklop. K sodobnim tehnologijam usmerjenim obiskovalcem so namenjeni trije vsebinsko ločeni ekrani – eden je namenjen predstavitvi do sedaj posnetega avdiovizualnega gradiva – v prihodnje pa bodo na njem prikazovali tehnologijo izdelave slamnika, na drugem je register delavnic in tovarn, na tretjem pa slamnikarske življenjske zgodbe.

Zgodba o slamnikih torej teče od ustnih virov, ki pripovedujejo, da je znanje o pletenju slamnikov v Ihan prinesel vojak, ki je služil v okolici Firenc. Sled je verjetno točna, saj je območje okoli Firenc zibelka evropskega slamnikarstva. V 18. stoletju sta bila pletenje kit iz pšenične slame in ročno šivanje slamnikov hišna obrt, ki je prerasla domače potrebe. Izdelke so prodajali po sejnih, odkupovali pa so jih blejski, koroški in pozneje tudi tirolski krošnjari. Predvsem slednji so zaslužni, da so sredi 19. stoletja, zaradi spleta ekonomskih in političnih okoliščin, tirolske družine v Domžalah začele ustanavljati svoje tovarne in podružnice podjetij, ki so jih že prej ustanovile v Benečiji in Avstriji.

Na razstavi je opisano izdelovanje slamnikov od priprave žita do pletenja slamnatih kit in ročnega šivanja slamnikov, kar dopolnjujejo tudi razstavljeni predmeti, potrebni za opisana opravila. Nato sledi sklop, ki predstavlja prihod in razvoj industrije, življenje s tovarno in zlato dobo slamnikarske industrije, ki je trajala nekje do prve svetovne vojne. Domžalska slamnikarska zgodovina se pravzaprav bere podobno, kot zgodovina vseh slamnikarskih centrov v Evropi. Bila je sočasna, tako po tehnologiji kot po modi in prinesenih družbenih spremembah. Med njimi smo spremembe v prostoru že omenili, pomembna pa je tudi vključitev predvsem kmečkega proletariata ter tudi kmečkih deklet v industrijsko proizvodnjo. Slednje je bilo, kljub pregovorno slabemu plačilu, dobrodošlo, in je pomenilo osebni dvig na družbeni lestvici ter dobro popotnico v življenje.

Po prvi svetovni vojni so velike tovarne najprej životarile, nato pa druga za drugo propadle. Pomemben sklop je namenjen sezonskemu delu v tujini in izseljevanju, saj se je glede na zbrane podatke petina prebivalstva Domžal v začetku 20. stoletja izselila v Ameriko, največ kot slamnkarji in slamnkarice v New York in Čikago. Opisani so tudi propad industrije ter vzpon in zaprtje zadnje tovarne slamnkov – Univerzale Domžale, ki je proizvodnjo zaprla leta 2003. Zadnji sklop je namenjen spominu in sledem, ki so danes berljivi v prostoru, simbolih mesta in nesnovni dediščini slamnkarstva.

Za člane slamnkarškega krožka je bilo sodelovanje v skupini zanimiva pozitivna izkušnja, vsak je k skupnemu cilju pripomogel po najboljših močeh. Rezultat sodelovanja med institucijami, ljubitelji, slamnkarji in njihovimi potomci je na ogled od 20. 4. 2012. Življenje muzeja je sedaj v rokah lokalne skupnosti, ki mora poiskati možnosti za njegovo upravljanje na način, da bo zbirka blizu domačinom in da bo pritegnila tudi širšo publiko.

RAZSTAVA OBLAČILNA PODOBA KAMNIČANOV V LETIH OD 1878 DO 1938

Galerija Miha Maleš, Kamnik, 6.–30. september 2012

Avtorica razstave Alenka Pakiž v sodelovanju z možem Filipom že vrsto let ljubiteljsko raziskuje oblačilno kulturo. Rezultat njenega dela so razstave, publikacije in svetovanja folklornim skupinam. Z njunim sistematičnim delom na terenu, zbiranjem fotografskega in drugega gradiva, beleženjem ustnih pričevanj in predvsem s poznavanjem oblačilne dediščine je njuno delo neprecenljivo pri ohranjanju in popularizaciji oblačilne dediščine na Slovenskem.

Razstava Oblačilna podoba Kamničanov v letih od 1878 do 1938 s pomočjo fotografij, izsekov iz modnih časopisov in krojnih pol s konca 19. stoletja, predvsem pa z ohranjenimi oblačili in oblačilnimi dodatki, spregovori o oblačilni dediščini mesta Kamnik in njegove okolice. Razstava, čeprav je bila odprta v času 42. dnevov narodnih noš in oblačilne dediščine v Kamniku, ne govori zgolj o »narodni noši«, temveč ob tem poskuša prikazati oblačila in oblačilne dodatke, ki so jih Kamničani in okoličani nosili kot boljše praznično obleko. Najstarejši oblačilni kosi segajo v 18. stoletje – razstavljen je sklepanec z letnico 1721 – pretežni del pa v 19. stoletje. Ob natančnem ogledu razstavnih eksponatov pa se tako strokovnjak ali le ljubitelj ne moreta navediti natančni ročni izdelavi naborkov, ozkim gubicam, ročno oblikovanim in šivanim okrasnim trakovom, izbranim barvam, drobnim v žamet vtkanim vzorcem, svili in volni, natančno izdelanim čipkam. Vse opozarja na izbrano preprostost, ustvarjalnost in odnos do oblačil (Pakiž 2012).

Posebna vrednost razstave je, da je avtorici uspelo zbrati tako občutljivo gradivo pri starih meščanskih kamniških družinah, kot so lectarska družina Steletovih, družina zbiralca in prvega muzealca v Kamniku Josipa N. Sadnikarja in družina Puceljvih ter pri Podleskovih, Jerebovih, pri Bojanu Knificu kot tudi iz etnološke zbirke Medobčinskega muzeja Kamnik. Na začetku razstave so predstavljeni modni listi in kroji s konca 19. stoletja, ki so vsakakor vsaj med bogatejšimi meščani pomenili vir idej in navdiha za izdelavo in nakup oblačil. Sledi prikaz praznjega oblačenja meščanov, moškega kot tudi ženskega, pri čemer izredno izstopa redko ohranjena črna svilena obleka s konca 19. stoletja z dvojnim vrhnjim oblačilom, od katerih je gornji izredno bogato

pošit na prsnem delu (hrani družina Stele). Prav tako so Steletovi posodili druga moška in ženska oblačila in druge dodatke ter perilo. Iz Sadnikarjeve zbirke, ki je v lasti Nika in Marka Sadnikarja, je izjemno pomembna zbirka pasov in sklepancev, ki segajo v obdobje srede 18. stoletja in po njem. Družina Pucelj zelo dobro hrani dediščino svoje mame, Marije Pucelj, ki je bila dobra poznavalka in lastnica številnih peč ter drugih oblačil. Medobčinski muzej Kamnik se predstavlja s tremi oblekami, kratkim suknjičem – špenzerjem, z obuvali, rutami, avbami in s sliko Antona Koželja, ki je leta 1920 naslikal kamniško družino v »narodni noši«.

Predvsem pa razstava pripelje do spoznanja, da med Kamničani in okoličani še živi spoštljiv odnos do oblačilne dediščine, saj so prikazani lepo ohranjeni izjemni kosi prazničnih oblačil s konca 19. stoletja, ki so se v družinah ohranjali več generacij. Sicer pa takemu skrbnemu odnosu Kamničanov do obleke, perila in tako imenovanega »šmuka« ali nakita lahko sledimo še v konec 19. in začetek 20. stoletja. V ohranjenih oporokah nemalokrat oporočiteljica namenja že nošeno boljše obleko in perilo svojim hčeram in sestrām, slabšo pa hišnim poslom. Prav tako pa tudi na licitacijah in prisilnih dražbah naletimo na prodajo povsem intimnih stvari, kot so perilo, nočne srajce in jakne, nočne čepice, kakor seveda tudi moška, ženska in otroška oblačila in obutev: od klobukov, plaščev, jaken, kril, hlač do nogavic in ponošenih polškorenjcev. Verjetno sta takemu odnosu botrovali visoka cena in seveda tudi boljša kakovost izdelkov (Torkar 1996: 14–153). Obleka je bila v preteklosti prvi zunanji znak, ki je kazal na premoženjsko stanje lastnika. Kot se spominja Josip Suchy, so bili v tistih časih,

ko so bili ljudje deljeni v kaste, v modi brade, dolge, častitljive a la Maksimiljan Mehiški. Kamniške dame in damice so se ponašale z dolgimi lasmi ter jih spletale v dve debeli kiti, ki sta se na pol pota navzdol spet lepo zavili do izhodišča. Saj ste katerikrat videli sliko rajne cesarice Elizabete. Takrat je bila še krinolina v modi in tisti vrhu pompadourske frizure čepeči koketni slamiček, ki so ga pozneje zamenjali široki florentinci s pentljami in trakovi.

* Mag. Zora Torkar, univ. dipl. zgodovinarica, muzejska svetovalka, Medobčinski muzej Kamnik. 1241 Kamnik, Muzejska pot 3, E-naslov: zora.torkar@guest.arnes.si

Avtorica razstave Alenka Pakiž z možem Filipom pred oblačili iz zbirke Medobčinskega muzeja Kamnik.

Foto: Zora Torkar, Kamnik, 6. 9. 2012

Vse boljše dame so nosile židane obleke in tudi one postarišne kamniške mamice, ki so nastopale v avbah in pečah, so nosile svilena, široko nabrana krila na obroče. Žene z manjšo postavo so v krinolini nalikovale balončkom (Suchy 1928: 94–95).

Meščanke so nosile v prvi polovici 19. stoletja povečini platneno perilo, obleke pa izdelane iz platna, svile ali volne. Klobuki so bili iz svile ali slamnati. Nogavice so bile suknene, manj iz svile. Dodatki, kot so bile rute in pentlje, so bili pogosto iz svile ali muslina. Navedeno blago so prodajali trgovci in kramarji, lahko pa domnevamo, da so premožnejše Kamničanke dobile bogatejšo ponudbo blaga in dodatkov v Ljubljani. Za drugo polovico 19. stoletja je bila predvsem značilna raznovrstnejša in bogatejša ponudba materialov in že prvih industrijskih izdelkov (Baš 1987: 150–152).

Oblačilna moda, ki se je uveljavljala po slovenskih manjših in večjih mestih in trgih, je prihajala predvsem z Dunaja, premožnejše meščanke pa so jo sprejemale in oblikovale svojemu stanu in okolju primerno. V mnogih pogledih so se uveljavljale tudi številne novosti, kot na primer nove oblike ženskih klobučkov, frizure, določeni kroji oblek, v mnogočem pa so starejše meščanke ohranjale oblačila iz kmečkega okolja, na primer peče in avbe, ki so jih nosile ob posebnih priložnostih, nekatere tudi za vsak dan.

Stara mati je bila silo okrogla krčmarica, vedno s pečo na glavi – menda je še spala v njej – in če je stopila v zgornje mesto (op. a.: iz predmestja Šutna v Mesto), kar se je redko zgodilo, je nosila s seboj tisto torbico, ki je imela na sprednji strani lepo izvezen okrasek, kakor so ga takrat navadno nosile modre žene (Suchy 1928: 22).

Pražnja obleka kamniške meščanke iz družine Steletovih s spodnjim perilom in z dodatki.

Foto: Zora Torkar, Kamnik, 6. 9. 2012

Ta splošna pravila oblačenja so bolj ali manj veljala tudi za premožnejše meščane manjših mest, kot je bil Kamnik. Meščani (obrtniki, trgovci) so se seznanjali z modnimi novostmi na potovanjih ali v stikih s priseljenimi visokimi uradniki, zdravniki, odvetniki, ki so se po službeni dolžnosti selili iz kraja v kraj in prinašali številne novosti iz večjih mest. Podobno vlogo so imele tudi družine višjega vojaškega kadra, ki je služboval v c. kr. smodnišnici v Kamniku. Verjetno pa so vplivali po osemdesetih letih 19. stoletja na oblačilno modo, zlasti Kamničank, številni gostje in turisti v t. i. Pražnikarjevem zdravilišču in kopališču, ki so prihajali v Kamnik iz drugih delov avstrijske monarhije. Po letu 1891 pa je k pretoku modnih idej pripomogla tudi hitrejša in enostavnejša železniška povezava Kamnika z Ljubljano, kjer je bila ponudba blaga in konfekcijskih izdelkov mnogo bogatejša (Torkar 1996: 148–153).

Nekaj vpogledov v oblačilno kulturo nam vsekakor omogoča tudi razstava Oblačilna podoba Kamničanov v letih od 1878 do 1938 avtorice Alenka Pakiž.

Viri in literatura

BAŠ, Angelos: *Oblačilna kultura na Slovenskem v Prešernovem času: 1. polovica 19. stoletja*. Ljubljana: DZS, 1987.

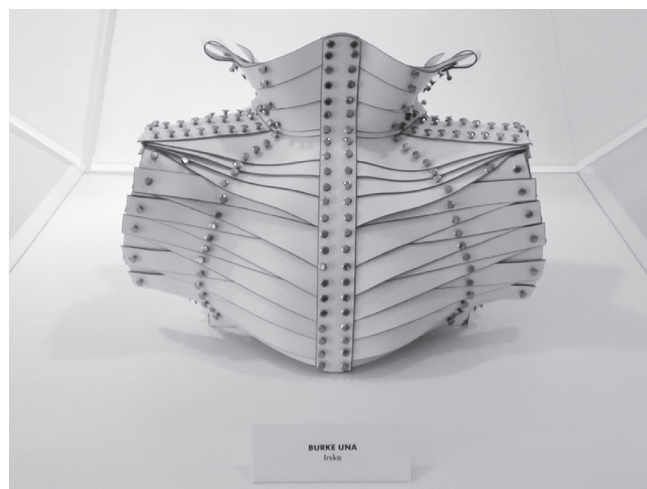
PAKIŽ, Alenka: *Oblačilna dediščina Kamnika in okolice: Govorica oblek in oblačenje razkriva preteklost in bogati našo sedanost* (zloženska). Kamnik: Zavod za šport in turizem občine Kamnik, 2012.

SUCHY, Josip: *Spomini Krištofovega Pepčka*. Ljubljana: J. Suchy, 1928.

TORKAR, Zora: *Beži Ljubljana, Gradec se skrivaj, Dunaj tud'Kamniku gliha nič ni: Najpremožnejši meščani Kamnika v drugi polovici 19. stoletja*. Kamnik: Kulturni center Kamnik, 1996.

Razstavo si je v obeh mestih ogledalo 10.500 obiskovalcev.
Foto: Matej Podvrtnik, Slovenj Gradec, 16. 5. 2012

Una Burke, Irska: Futuristična usnjena jakna.
Foto: Katarina Žagar, Celovec, 15. 8. 2012

PRVA EVROPSKA ROKODELSKA RAZSTAVA ART@CRAFT EUROPE 2012 Slovenj Gradec in Celovec, 18. april–15. september 2012

Aprila in maja 2012 je bila v Koroški galeriji likovnih umetnosti v Slovenj Gradcu na ogled že devetnajsta bienalna rokodelska razstava. Na letošnji rokodelski razstavi so bili izdelki iz bogate slovenske rokodelske zakladnice soočeni z izdelki rokodelcev iz Avstrije, Belgije, s Cipra, iz Madžarske, Estonije, Irske, Italije, Litve, Latvije, Slovaške, Portugalske, Španije; držav Evropske unije, ki so se odzvale na vabilo k sodelovanju. Organizatorji razstave, Mestna občina Slovenj Gradec, Podjetniški center Slovenj Gradec ter Obrtno-podjetniška zbornica Slovenije so namreč v okviru programa Maribor 2012 Evropska prestolnica kulture partnersko mesto Slovenj Gradec ter čezmejnega projekta DUO Kunsthandwerk pripravili prvo evropsko rokodelsko razstavo.

Kurator razstave in strokovni vodja dr. Janez Bogataj jo je zasnoval kot »prikaz ustvarjalnih dosežkov, ki so nadaljevanje zgodovinskega spomina, sestavine nesnovne kulturne dediščine in tudi najbolj sodobna iskanja v različnih izraznih načinih in smereh« (internetni vir). Na razstavi so se predstavili vrhunski rokodelci iz Slovenije in tujine, ki svoje mojstrovine ustvarjajo iz lesa, kamna, gline, šibja, slame (tudi ličja in trav), stekla, železa, papirja, naravnih tkanin, volne, usnja in voska ter vezejo in klekljajo. »Omenjena naravna gradiva sooblikujejo sodobna prizadevanja za trajnostni in sonaravni razvoj ter s paleto žlahtnih dodanih vrednosti bogatijo kakovost človekovega bivanja« (prav tam). Na razstavi, ki je bila avgusta in septembra 2012 na ogled tudi v Mestni hiši v Celovcu, je s svojimi izdelki sodelovalo 89 rokodelcev, od tega 55 iz tujine.

V spremnem katalogu k razstavi je dr. Janez Bogataj med drugim poudaril pomembnost rokodelske nesnovne dediščine:

V posameznih rokodelskih panogah in tehnoloških postopkih so uskladiščena številna znanja, večina in spretnosti, ki jim s Konvencijo o varstvu nesnovne kulturne dediščine iz leta 2003 veliko pozornost namenja tudi

Unesco. Prav ta konvencija poudarja pomen rokodelske dediščine in sodobnih rokodelskih znanj na lokalnih in državnih ravneh, kar je priložnost za spoznavanje lokalnih in regionalnih kulturnih identitet v mednarodnem okolju. Ne gre le za ohranjanje kulturnega bogastva in identitet, ki so zaradi razraščene globalizma močno ogroženi, ampak tudi za iskanja novih ustvarjalnih poti in načinov, vendar temelječih na različnih dediščinskih izkušnjah. Razstava je torej primer mednarodne komunikacije z dejavnostmi in bogatimi znanji, ki v prihodnje lahko pomembno sooblikujejo možnosti za nova delovna mesta, zaposlovanje razvojno oviranih in invalidnih oseb, ustvarjajo žlahtne vsebine turistične ponudbe in utrjujejo istovetnost evropskih regionalnih kultur. Prav slednje je eno temeljnih sporočil razstave, ki omogoča »berljivost« lokalnih in regionalnih rokodelskih stvaritev, izdelanih v naravnih gradivih, torej gradivih lokalnih okolij, v katerih imajo tudi svojo »logiko« in poslanstvo. Z njihovim odkrivanjem in spoznavanjem nam ni omogočen le vpogled v delovanje in ustvarjalnost konkretnega rokodelca, ampak tudi v družbo, ki ji pripada, v oblike in vsebine njenega gospodarskega prizadevanja, družbenih odnosov in duhovne ustvarjalnosti. Z razstavo želimo opozoriti na različne ravni družbenega položaja rokodelcev v Evropi. To pomeni, na možne načine njihove povezanosti in organiziranja, na stimulacije in druge oblike družbene skrbi, ki jih posamezna evropska okolja namenjajo ali ne namenjajo rokodelcem oz. posameznim dejavnostim. V splošni krizi izobraževalnega sistema se postavlja vprašanje prisotnosti rokodelskih znanj na ustreznih izobraževalnih stopnjah. Za vse te je seveda temeljnega pomena uskladiščenje obstoječih znanj in njihovo sistematično prenašanje na prihodnje mlade generacije (Bogataj 2012: 10–12).

* Katarina Žagar, univ. dipl. ekonomistka, direktorica, Podjetniški center Slovenj Gradec. 2380 Slovenj Gradec, Ronkova ulica 4, E-naslov: katarina@podjetniskicenter-sg.si

Častni pokrovitelj razstave, predsednik države, dr. Danilo Türk, in kurator razstave, dr. Janez Bogataj.

Foto: Arhiv Podjetniškega centra Slovenj Gradec, Slovenj Gradec, 18. 5. 2012

V Slovenj Gradcu smo v času razstave Art@Craft Europe 2012 izvedli številne spremljevalne prireditve, kot so rokodelska srečanja z mojstri mentorji (s prenosom rokodelskih veščin, znanj in spretnosti na vse zainteresirane udeležence), prikazi delovnih postopkov, srečanja s koroškimi rokodelskimi ustvarjalci ob dnevnih odprtih vrat rokodelskih delavnic, pohod Po poti domačih obrti, posebno pozornost pa sta vzbudili razstava Koroška rokodelska ustvarjalnost v izložbah lokalov v mestnem jedru ter mednarodna razstava ročnih in umetniških del članov Zveze delovnih invalidov Slovenije in članov invalidskih društev iz Avstrije, Hrvaške in Madžarske. Častni pokrovitelj razstav Art@Craft Europe 2012 ter ročnih in umetniških del članov Zveze delovnih invalidov Slovenije in članov invalidskih društev iz Avstrije, Hrvaške in Madžarske je bil predsednik države, dr. Danilo Türk, ki je obe tudi slavnostno odprl. Tako razstavljavci kot številni obiskovalci razstav in spremljevalnih prireditev, tudi iz tujine, so bili nad predstavitvijo bogastva rokodelske ustvarjalnosti navdušeni.

Ob mednarodni rokodelski konferenci, ki je pod naslovom Izzivi rokodelskih ustvarjalnosti v Evropi v organizaciji Mestne občine Slovenj Gradec potekala 19. aprila 2012, so si strokovnjaki iz šestih držav izmenjali izkušnje o institucionalni podpori pri razvoju rokodelstva, izobraževanju in prenosu znanj na mlajše generacije, skrbi za kvaliteto rokodelskih izdelkov ter trženju in promociji. S prispevki so sodelovali: Martina Piko-Rustia, Slovenski narodopisni inštitut »Urban Jarnik«, Celovec, Avstrija;

Rokodelka Renata Piko (levo) s Prevalj plete košaro iz viter.

Foto: Arhiv Podjetniškega centra Slovenj Gradec, Slovenj Gradec, junij 2012

Roma Surviliene, Public Institution Artists Association Gallery, Vilnius, Litva; Gita Priberga, Society Latvian Folk Art Union, Jurmala, Latvija; dr. Jasna Gaburová, Centre for Folk Art Production, Bratislava, Slovaška; Maria Ferenz, Hungarian Heritage House, Budimpešta, Madžarska, dr. Janez Bogataj in Goran Lesničar Pučko, sekretar Sekcije za domačo in umetnostno obrt pri Obrtni zbornici Slovenije.

Razstava Art@Craft Europe 2012 je skupaj s spremljevalnimi aktivnostmi potekala tudi v okviru čezmejnega projekta DUO Kunsthandwerk (OP SI-AT 2007–2013): Rokodelska kulturna dediščina v čezmejnem prostoru včeraj, danes in jutri. Pri projektu sodelujejo: Podjetniški center Slovenj Gradec, Razvojna agencija Sora, Mestna občina Slovenj Gradec, Javni zavod za kulturo, turizem in razvoj Rogatec, iz Celovca pa Narodopisni inštitut »Urban Jarnik«, Slovenska prosvetna zveza in Krščanska kulturna zveza.

Vir

BOGATAJ, Janez: *Kulturna dediščina znanj in veščin ter sodobni evropski ustvarjalni izzivi = The cultural heritage of knowledge & skills and contemporary European creative challenges* (razstavni katalog). Slovenj Gradec: Mestna občina Slovenj Gradec, 2012.

Internetni vir

Art&Craft Europe 2012, <http://www.artcraft2012.eu>, 30. 10. 2012.

Liivo Niglas, letošnji gost DEF.
Foto: Naško Križnar, Ljubljana, 12. 3. 2012

Dr. Herta Maurer-Lausegger prejema plaketo Nika Kureta.
Foto: Igor Lapajne, Ljubljana, 15. 3. 2012

DNEVI ETNOGRAFSKEGA FILMA 2012

Mednarodni festival

Letos smo praznovali peto obletnico Dnevo etnografskega filma. To ni veliko, je pa nekaj, česar ne smemo spregledati.

Kakor je že v navadi, je DEF tudi letos začela sekcija vizualnih gradiv in nadaljevala sekcija študentskih filmov, ki so bili letos še zlasti številni. Izmed 90 prijavljenih filmov je izbirna komisija v festivalski program uvrstila 17 študentskih filmov, 19 filmov pa v redni program. V sekciji Vizualna etnografija je bilo prikazanih osem enot. V rednem programu je prevladovala tematika manjšin – etničnih, verskih, spolnih – kar kaže na značilno angažiranost etnografskega filma. Vsako leto bolj opazna težava je dolžina filmov. Večina presega 40 minut, kar je v pravih skoraj vseh festivalov etnografskega filma zaželena dolžina. Ker se danes povprečno trajanje etnografskih filmov zvišuje na 50 do 70 minut, je vedno težje ustvariti dinamične programske sklope.

Letošnji gost festivala je bil estonski antropolog in filmar Liivo Niglas. Na odprtju festivala smo videli njegov film *Itelmenske zgodbe o eni najmanjših manjšin na svetu – Itelmenih na Kamčatki*.

Na DEF 2012 sta bila ob rednem filmskem programu še dva zanimiva dogodka. V sredo, 14. marca, je bila v posebnem programu, ki je bil hkrati redni etnološki večer SED, predstavljena fotografija Stojana Kerblerja v etnološkem kontekstu, v četrtek, 15. marca, pa je Slovensko etnološko društvo podelilo Plaketo Nika Kureta za prispevek k razvoju slovenskega etnografskega filma in vizualne antropologije. Prejela jo je dr. Herta Maurer-Lausegger za svoje prizadevanje na področju znanstvenega filma na celovški univerzi in med slovensko manjšino. Podelitev je popestrilo petje pevske skupine iz Hertinega rojstnega Slovenjega Plajberka.

V petih letih se je DEF-ova ekipa povečala. Vsem in vsakemu posebej se moramo zahvaliti, da festival poteka, kot je treba. Tu

so Miha Peče, ki je uredil katalog, Nadja Valentinčič Furlan, ki je nadzorovala organizacijo, Ana Beno je v pisarni društva skrbela za administracijo, Sašo Kuharič je prejete filme kopiral in opremil z ovitki ter pomagal pri festivalski projekciji. Naj ob njih omenim še Zoro Slivnik, Boštjana Abrama, Teo Škrinjar, Valentino Cvjetković in ne nazadnje Sandro Jazbec, ki je pripravila posebni program.

Glavna ugotovitev po koncu festivala je, da društvo samo, ob dokaj skromnem financiranju s strani ministrstva, festivala ne bi zmoglo. Tudi letos smo imeli k sreči veliko oporo v ZRC SAZU, še posebej v Inštitutu za slovensko narodopisje, in v Slovenskem etnografskem muzeju, ki sta po lanskem podpisu listine o nameri tudi uradna partnerja festivala. Letos se moramo spet zahvaliti za pomoč tudi SAZU.

DEF je (še vedno) član CAFFE, Koordinacije evropskih festivalov antropološkega filma. To nam daje upanje, da smo na pravi poti. Treba je samo vztrajati in kljubovati, pa bodo tudi našemu festivalu zasijali boljši časi. Mislim, da si ekipa, ki se zbira okoli zamisli festivala, to zasluži.

Festival je bil deležen velikega medijskega odmeva, k čemur je prispevala tudi odločitev o zgodnejšem terminu. O festivalu je poročal radio v oddaji *Gremo v kino* (SLO1, 10. 3. 2012), televizija pa v *Dnevniku* (TVS1, 12. 3. 2012) in v oddaji *Osmi dan* (TVS1, 22. 3. 2012). *Delo* je poročalo o festivalu 14. 3. 2012. V petih dneh festivala smo našli 577 obiskovalcev. Program in katalog sta na ogled na strani DEF: <http://www.def.si> ali neposredno na: http://www.def.si/vsebinska/DEF_katalog_2012_web.pdf.

* Izr. prof. dr. Naško Križnar, univ. dipl. etnol. in arheol., višji znanstveni svetnik na Inštitutu za slovensko narodopisje pri ZRC SAZU. 1000 Ljubljana, Novi trg 2, E-naslov: nasko@zrc-sazu.si

POROČILO O POLETNI ŠOLI VIZUALNE ETNOGRAFIJE

Ljubljana, 14.–22. julij 2012

Govoriti o vizualni etnografiji pomeni govoriti o vizualni produkciji v humanistiki in družboslovju, npr. v etnologiji, antropologiji in sociologiji, kjer raziskovalci z vizualno tehnologijo beležijo kulturo vsakdanjega življenja in njenih protagonistov (Križnar 2009: 131). Letošnja Poletna šola vizualne etnografije je pod mentorstvom dr. Naška Križnarja in Mihe Pečeta med 14. in 22. julijem 2012 potekala v prostorih ZRC SAZU v Ljubljani ter na ljubljanskih ulicah, udeležilo se je deset udeležencev (osem domačih in dva tuja), gostila je italijanskega predavatelja Paola Parmeggiani in ustvarila pet etnografskih filmov: *Ljubljanski kavalir* (avtorja: Janez Polajnar in Petra Matijević), *tipoRensesansa* (avtorici: Ivana Neceva in Valentina Cvjetković), *Če kolo želiš, Bicike(lj) dobiš* (avtorici: Marina Kryshaleva in Mira Petek), *Matjaž s tržnice* (avtorji: Nuša Hauser, Barbara Sosič in Natalija Šepul) in *Ljubljana na razglednicah* (avtor: Borut Sluga).

Metoda snemanja v etnografskem filmanju¹ je pretežno observacijska, način vizualne naracije pa teži k realističnemu učinku. Zato rezultate te kombinacije imenujemo »observacijski realizem«. Njegove značilnosti so dolgi opazovalni kadri, večinoma posneti z roke, počasna montaža, in kot je priporočal Heider (1976), »whole bodies and whole action« (cela telesa, celo dogajanje) (Križnar 2009: 132). Te zakonitosti so skušali upoštevati tudi zgoraj naštetih nadobudni udeleženci, ki so se v dinamičnem procesu dela soočali z razumevanjem kamere, s kadriranjem, principi etnografskega filmanja, z montažo in ne nazadnje s sodelovanjem z informatorji. Ne pozabimo, da je prav

človek osrednja tema vizualne etnografije. Če sistematiziramo njegove položaje v etnografskem filmu, lahko ugotovimo, da kamera vidi človeka predvsem kot: 1. osebo, ki govori, 2. osebo, ki nekaj dela (rituali, tehnologija, telesna govorica), 3. človekovo naravno in kulturno okolje. To so trije žanri manifestativne ravni realnosti, ki so vidne in vedno prisotne sestavine etnografskih pa tudi dokumentarnih filmov (Križnar 2009: 135).

Pri snemanju etnografskega filma je za začetnika pravzaprav ključna izbira primernega motiva, zato je izjemnega pomena, da si avtor izbere temo, ki jo je sposoben obvladovati. Upoštevajoč dejstvo, da kar dva etnografska filma zajemata prometno obarvano tematiko, smemo sklepati, da je ta v urbanem prostoru aktualna. Prvi etnografski film, *Ljubljanski kavalir*, predstavi posebej predelano vozilo za golf, ki je s pomočjo električne energije v centru Ljubljane že četrto leto na uslugo pešcem, turistom in starejšim osebam. Medtem pa se drugi – *Če kolo želiš, Bicike(lj) dobiš* – osredotoča na samopostrežni sistem izposoje koles Bicikelj, ki spodbuja raznovrstno uporabo prevoznih sredstev in okolju prijazne rešitve, ne glede na to, ali izposojevalec začenja

potovanje, ga končuje ali pa le želi premostiti razdaljo med dvema načinoma prevoza. Naslednja etnografska filma nam omogočata vpogled v življenje posameznika; *Matjaž s tržnice* razkriva vsakdanjik prodajalca na trgu, medtem ko nam na sprehodu skozi *tipoRensesansa* Marko Drpič iz istoimenskega tiskarskega studia približuje čare kaligrafije. V studiu sicer ohranjajo stare tiskarske tehnike, izvajajo tiskarske in kaligrafske delavnice za otroke, mladino in odrasle ter organizirajo festival črk.

Peta manifestacija vizualne produkcije – *Ljubljana na razglednicah* – vnaša na polje vizualne etnografije v okviru poletne šole nov element; gre za t. i. *time-lapse* (tehnika fotografiranja, pri kateri fotografije nastajajo v mnogo počasnejšem intervalu, kot so prikazane v končnem rezultatu, tj. gibljivih fotografijah, ki pridobijo efekt »pospeševanja časa« in se v danem primeru osredotočijo na reprezentativne predele prestolnice, sicer predstavljene na razglednicah). To je hkrati nekakšen kompromis oz. most med filmom in fotografijo, saj obravnavani objekt (subjekt) prikaže z gibljivimi fotografijami v obliki videa. Ta izdelek se je zdel zanimiv Mestnemu muzeju Ljubljana, ki ga je v enem med svojimi projekti tudi uporabil.

Če upoštevamo razmeroma kratek čas trajanja (osem dni) in dejstvo, da so se nekateri udeleženci Poletne šole vizualne etnografije prvič srečali s kamero, je razmerje med pričakovanji in končnimi izdelki prineslo kvalitetne rezultate (internetni vir), nabrušena ustvarjalna sila pa pomnožila osebne talente posameznikov. Za sinergijo sta izvrstno poskrbela oba »blagohotna« mentorja.

Viri

Internetni vir : Poletna šola vizualne etnografije, Ljubljana 14.–22. julij 2012; http://www.youtube.com/watch?v=buxOi05V4RY&feature=bf_prev&list=PL38B5C35A9A98BF01, 15. 10. 2012.

KRIŽNAR, Naško: Podobe kulture v vizualni etnografiji. *Glasnik Etnografskega instituta SANU – Bulletin of the Ethnographic institute SANU* 57/2, 2009: 131–140.

MacDOUGALL, David: *The Corporeal Image: Film, Ethnography, and the Senses*. Princeton: Princeton University Press, 2006.

¹ O njej je udeležencem spregovoril tudi gostujoči predavatelj Paolo Parmeggiani (op. a.).

* Sandra Jazbec, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., doktorska študentka na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 1000 Ljubljana, Celovška 181, E-naslov: sandrantropologinja@gmail.com

OKROGLA MIZA »VIZUALNE RAZISKAVE PUSTOVANJ«

V Slovenskem etnografskem muzeju smo v petek, 23. marca 2012, dan po odprtju mednarodne razstave *Pust, kralj Evrope II* in slovenske *Pustna dediščina Slovenije*, pripravili okroglo mizo o vizualnih raziskavah pustovanj, zvečer pa še ogled devetih filmov iz projekta *Pust, kralj Evrope*. Želeli smo primerjati in izmenjati dobre prakse pri vizualnem raziskovanju pustovanj in strukturiranju etnografskih filmov in kratkih predstavitev filmov dveh mednarodnih raziskovalnih projektov in nacionalnega Registra žive kulturne dediščine.

Mednarodni evropski raziskovalni projekt *Pust, kralj Evrope*¹ temelji na terenskih raziskavah pustovanj, ki so v veliki meri tudi vizualne. Dr. Giovanni Kezich, direktor Museo degli Usi e Costumi della Gente Trentina iz San Michele all'Adige, je poročal, da so rezultati projekta dostopni v obliki filmov, razstave in kataloga, zbornika strokovnih posvetov in spletne strani. Glavni avtor filmov Michele Trentini svoje filme o pustovanjih označuje z izrazom dokumentarni filmi, etnologi pa opazimo, da jih snema in strukturira sorodno etnografskim filmom. Dolgi so od sedem do dvaintrideset minut, prikazujejo jih na javnih predstavitev, konferencah in festivalih, medtem ko so na spletnem portalu dostopni kratki napovedniki. Etnolog in vizualni raziskovalec Vladimir Bocev iz Etnografskega muzeja v Skopju je izpostavil vprašanje razumevanja lokalnega jezika pri snemanju pustovanj,² etnologinja mag. Zvezdana Antoš iz Etnografskega muzeja v Zagrebu pa je obravnavala vizualne predstavitve pustovanj na razstavah.

Inštitut za slovensko narodopisje Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti (v nadaljevanju Inštitut) od leta 2011 sodeluje v mednarodnem raziskovalnem projektu *Etnofolk*³ s ciljem ohranjanja in pospeševanja etnološke kulturne dediščine v Srednji Evropi. Slovenski partnerji raziskujejo bajeslovne like, pripovedništvo v Posočju, pustovanja, prehrano, visokogorske planine, kamnito Istro in zbirko Karla Štreklja z več metodami. Dr. Naško Križnar in Miha Peče pustovanja in nekatere druge vsebine raziskujeta tudi z vizualno metodo. Glede predstavljanja rezultatov nadaljujeta s prakso, ki jo je Inštitut uvedel kot prvi koordinator Registra žive kulturne dediščine,⁴ da posneto gradivo zmontirata v več zaključenih

krajših enot, ki so dostopne na spletnem portalu ob besedilih, fotografijah in zvočnih posnetkih.

Po nalogu Direktorata za kulturno dediščino pri Ministrstvu za izobraževanje, znanost, kulturo in šport je od leta 2011 Koordinator Registra žive kulturne dediščine Slovenski etnografski muzej. O Registru je poročala Adela Pukl, o vizualnih raziskavah in video prilogah pa Nadja Valentinčič Furlan, ki je tudi moderirala predstavitve in diskusijo. Kustodinja za etnografski film se ob terenskem snemanju in montaži kratkih vizualnih prikazov zanaša na spoznanja vizualne etnografije in izkušnje ob pripravi avdiovizualnih zapisov za muzejske razstave, upošteva pa tudi priporočilo Direktorata za kulturno dediščino, da je v Register sprejeta enota nesnovne kulturne dediščine lahko predstavljena z največ enim kratkim karakterističnim video prikazom.⁵ Izpostavila je pomen posnetkov, ki jih naredijo sami nosilci dediščine.⁶ Okrogla miza je pokazala, da raziskovalci pri vseh treh projektih izhajajo iz spoznanj vizualne etnografije. Pri montaži filmov se osredotočajo na javni del pustovanj, redkeje pokažejo tudi priprave na dogodek. Izdelke strukturirajo po kronologiji dogodka in tudi glede na glavni predvideni način objavljanja in dostopnosti: v prvem primeru kot zaključen film, v drugem kot več krajših zaključenih vizualnih enot (prvenstveno za objavo na spletnem portalu), v tretjem pa kot en kratek karakteristični prikaz (za objavo na spletni strani).

1 Nosilec projekta je Museo degli Usi e Costumi della Gente Trentina, v prvem projektu je sodelovalo pet muzejev iz petih držav, v nadaljevalnem pa osem: poleg italijanskega muzeja še po en slovenski, hrvaški, makedonski, bolgarski, romunski, poljski in baskovski (španski) muzej. Več na <http://www.carnivalkingofeurope.it/index.php>.

2 Italijanska ekipa raziskuje in snema po vseh članicah, pogosto ob prisotnosti domačih etnologov, pri montaži pa ti večinoma niso prisotni; posledično je v teh filmih razmeroma malo govornih vsebin.

3 Projekt Etnofolk združuje slovenske, češke, slovaške in madžarske etnološke inštitute in univerze, več na <http://isn3.zrc-sazu.si/etnofolk/> in <http://www.etnofolk.eu/>.

4 Drežniški pust je bil predstavljen z eno arhivsko in štirimi video prilogami iz leta 2010: Drežniški pust 1996, Izdelava pustne maske, Jutranji spreved, Obhodi, Dogajanje na trgu; <http://www.zkds.si/>.

5 Dostopni bodo na <http://www.nesnovnadediscina.si/seznam-vpisanih-enot-nesnovne-kulturne-dediscine>.

6 Ravnokar pripravlja prispevek Avdiovizualno dokumentiranje nesnovne kulturne dediščine in strukturiranje karakterističnih video prikazov za *Priročnik o nesnovni kulturni dediščini*.

* Nadja Valentinčič Furlan, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., anglistka, muzejska svetovalka, Kustodiat za etnografski film, Slovenski etnografski muzej, 1000 Ljubljana, Metelkova 2, E-naslov: nadja.valenticic@etno-muzej.si

Ministrica Ljudmila Novak, državni sekretar Matjaž Longar, direktor Muzeja Savaria Zoltán Nagy in vladni pooblaščenec v Železni županiji, Bertalan Harangozó, na odprtju razstave.

Foto: Marija Kozar-Mukič, Monošter, 2. 3. 2012

(Porabski) Slovenci na prvem ogledu prestavljene gornjeseniške dimnice v sombotelskem *skansnu*.

Foto: Marija Kozar-Mukič, Szombathely, 18. 8. 2002

NOVA RAZSTAVA IN STARA HIŠA PORABCEV

Muzeju Avgusta Pavla v Monoštru je bilo na evropskem razpisu Operativnega programa čezmejnega sodelovanja Slovenija–Madžarska 2007–2013 skupaj s slovenskimi partnerji – Pomurskim muzejem Murska Sobota in Galerijo-Muzejem Lendava – dodeljenih več kot 700 tisoč evrov za projekt Doživetje prostora: Otroci – nosilci medkulturnega dialoga (Sense of Place). Delež partnerja na Madžarskem je znašal 300 tisoč evrov. Projekt se je začel izvajati 1. avgusta 2009 in se končal 31. avgusta 2012. Muzej Avgusta Pavla je dobil prizidek (85 m²), ki omogoča neoviran dostop do prostorov za izvajanje muzejsko-pedagoškega programa. Z adaptacijo pritličja je nastal 95 m² velik prostor za delavnice in novo stalno razstavo Življenje Slovencev v Porabju.

Na razstavi so predstavljeni predmeti, povezani z učnimi pripomočki (delovni zvezki, igre spomin in interaktivne zgoščenke), ljudsko prehrano in stavbarstvom, ljudsko nošo, otroškimi igrami in ljudsko glasbo. Uvodoma si lahko ogledamo predmete, ki obujajo spomin na lov na brinjevke – kar je v tej pokrajini med drugimi raziskoval tudi Avgust Pavel, po katerem se muzej imenuje. Razstavljeni so tudi najzanimivejši predmeti iz zbirke ustanovitelja Karla Gašparja. Porabski Slovenci so morali zaradi mačehovskih okoliščin odhajati na sezonsko delo in po svetu. O tem simbolično govori vreča, v kateri so Slovenci pripeljali domov na sezonskem delu zasluženno pšenico. Na izseljevanje nas spominja tudi listek francoske parniške družbe, ki si ga je moral izseljenec pripeti na klobuk. Zaradi siromaštva in odsotnosti od doma porabski Slovenci niso imeli bogato okrašene ljudske noše: nošo iz belega platna je ob začetku 20. stoletja zamenjala meščanska noša. Vse to je na ogled v prvi dvorani. Tu so tudi žrmlje za phanje ajde. Ajda – žito siromašnih ljudi – je kot moka in kaša igrala pomembno vlogo v prehrani porabskih Slovencev. Delovna orodja, posode za shranjevanje, peko, kuho in prehranjevanje si lahko ogledamo v levih vitrinah osrednjega prostora,

in sicer kot vpogled v kuhinjo ali klet. Na drugi strani dvorane sta predstavljena ljudsko stavbarstvo in notranja oprema. V tretjem prostoru so ob nadaljnjih temah muzejsko-pedagoškega programa – ljudski glasbi in otroški igri – na ogled priprave za predelavo lanu in predmeti, povezani z ljudskimi šegami. Tu je tudi rekonstrukcija odprtega ognjišča, ki je nastala na podlagi študije Avgusta Pavla. V istem prostoru se nahaja učni pripomoček muzejsko-pedagoškega programa, tako imenovana »črna škatla«, ki so jo uporabniki poimenovali »otipalnik«. Tu sta tudi dva ekrana na dotik, ki ponujata nadaljnje informacije. Besedila in napisi so v madžarskem in slovenskem knjižnem jeziku, predmeti so poimenovani v domačem narečju.

V projekt je vključena tudi slovenska dimnica iz muzejske vasi Železne županije v Szombathelyu. Prvotna stavba, katere zadnja lastnica je bila Ilona Lazar Psihoda, je bila zgrajena na začetku 19. stoletja na Gornjem Seniku. Stene dimnice so iz lesenih brun, streha je krita s slamo, line pa se zapirajo z gibljivo desko. Notranjščina se deli na dimnico, vežo in klet. V dimnici je peč z odprtim ognjiščem, druge opreme ni. Pred hišo so sombotelski Slovenci posadili lipo. Slovenska hiša v *skansnu* je tudi hiša Slovencev na Madžarskem. V njej so v minulih desetih letih pripravili 50 programov. Slavnostno so jo odprli 18. avgusta 2002 ob Državnem srečanju porabskih Slovencev v Szombathelyu. Postavljena je bila s finančno podporo Urada za Slovence v zamejstvu in po svetu v Ljubljani ter Državne slovenske samouprave na Gornjem Seniku.

Slovenska hiša igra pomembno vlogo pri ohranjanju slovenske materinščine in krepitvi identitete Slovencev, ki živijo v Szombathelyu. Gostili so že pevske zборе, plesne skupine, kulturna društva, likovnike, literate iz Porabja in drugih krajev Madžarske, iz Slovenije, z avstrijskega Štajerskega, z Dunaja in iz Sobotice. Leta 2007 tudi člane Slovenskega etnološkega društva.

* Marija Kozar-Mukič, univ. dipl. etnol. in prof. slovenščine, višja kustodinja, Muzej Savaria. 9700 Szombathely, Kisfaludy S. u. 9., Madžarska, E-naslov: mukic@t-online.hu

Razstava je bila razdeljena na šest tematskih področij.

Foto: Matjaž Wenzel, Maribor, september 2012

»GLEDAT, KAJ DELAJO« – SLOVENCİ IN SLOVENKE NA ŠTAJERSKEM Razstava v sodelovanju z Evropsko prestolnico kulture Maribor 2012¹

V program Evropske prestolnice kulture Maribor 2012 je vključena tudi Pavlova hiša, ki se je med 20. julijem in 15. septembrom 2012 predstavila z veliko razstavo o slovenski zgodovini avstrijske Štajerske. Asociacije z znano slovensko ljudsko pesmijo Gremo na Štajersko so ob naslovu razstave »Gledat, kaj delajo« povsem upravičene. Ne nanašajo se ne na poreklo pesmi (je ljudska pesem z Gorenjskega) ne na njeno vsebino (fant hoče obiskati svoje tri ljubice). Kot naslov, primeren za razstavo, se je ponudil samo en verz pesmi, ki poziva: pogledjmo, kaj delajo. Celotna razstava je temeljila na ogledu, zaznavanju, preučevanju in je vabila obiskovalke in obiskovalce, da se podajo na vizualno potovanje. Skozi vseh šest tematskih področij jih je vodil daljnogled kot vodilni razstavni motiv.

Staro poslopje, velik izziv: »Velika kavarna« na Glavnem trgu

Kolikor je »Grand Café« na mariborskem Glavnem trgu elegantna kavarna, polna zgodovine, toliko je tudi izziv za vse, ki hočejo v njej pripraviti razstavo. Kratek izlet v njeno preteklost pove, da je bila »Hiša ob mostu« leta 1913 zgrajena kot Theresienhof, Terezijin dvorec, ki je pod svojo streho gostil takrat največjo in najlepšo kavarno v mestu. Ob ogledu starih razglednic si zlahka zamislimo, da bi stala v Pragi ali na Dunaju. Pozneje je imelo neko podjetje za igre na srečo v njej Casino, ki so ga radi obiskovali tudi gostje iz Avstrije. Po stečaju podjetja sta bila pritličje in prvo nadstropje dolga leta prazna in prav nič lepa na pogled. Zdaj so poslopje ponovno oživili. V programskem sklopu Ključni

mesta EPK Maribor 2012 so hoteli poslopju, ki je še vedno znano kot »Velika kavarna«, vdihniti novo življenje. Pionirji tega drznega početja so bili ljudje, ki so odprli prvo razstavo celoletne trilogije.²

O vsebini razstave

Cilj razstave je bil prikazati skupno zgodovino, ki povezuje Štajersko, ob tem pa posebno pozornost posvetiti tudi današnjim dogodkom. Razstavo, ki je želela biti znanstvena, je dopolnjevalo obširno slikovno gradivo, tonski dokumenti in filmi. Pozitivni vpisi v knjigo gostov dokazujejo uspešnost koncepta. Število obiskovalcev iz Slovenije je bilo približno enako številu obiskovalcev iz Avstrije.

Izhodišče mariborske razstave je bila stalna razstava v Pavlovi hiši, ki sta jo leta 1997 na panojih oblikovala dr. Christian Promitzer in mag. Christian Stenner in sta jo za to priložnost razširila in aktualizirala. Dr. Promitzer, zgodovinar na Univerzi Karla Franca v Gradcu, je za to priložnost predelal znanstveni del o slovenski zgodovini Štajerske s poudarkom na dvojezičnih območjih ob meji v smeri Lučan, Sobote in okoliških krajev ter ga pripravil za razstavo v Mariboru.

Obiskovalke in obiskovalci so bili spričo številnih štajerskih krajevnih, ledinskih in gorskih imen takoj na začetku soočeni s slovansko naselitvijo Štajerske. Nekatera imena se šele po dalj-

² Prva iz serije razstav je bila razstava Nemci in Maribor / Die Deutschen und Marburg, sledila ji je razstava »Gledat, kaj delajo – Schauen, was sie machen«, 27. oktobra 2012 pa so odprli razstavo Srce in možgani naše kulture: Meščanstvo na slovenskem Štajerskem med vojnami, ki sta jo pripravila Muzej narodne osvoboditve Maribor in Muzej novejšje zgodovine Celje. Razstava temelji na nasprotju med zasebnim in javnim ter na fotoalbumih in predmetih posameznih meščanov.

¹ Izvirnik članka je objavljen v *Koroškem koledarju* 2013, str. 153–155 (ur. Irena Destovnik, Celovec: Slovenska prosvetna zveza in Založba Drava). Prevod iz nemškega jezika: Peter Wieser (op. ur.).

* Mag. Elisabeth Arlt, umetnostna zgodovinarica in zgodovinarica. Kulturno društvo člen 7 za avstrijsko Štajersko – Pavlova hiša. Avstrija, 8490 Bad Radkersburg, Laafeld/Potrna 30, E-naslov: elisabeth@mur.at

šem premisleku izkažejo, da so slovenskega izvora, druga pa so bolj nedvoumna. Razstava je bila razdeljena na šest tematskih področij. V prvem so bili predstavljeni zgodovina in sedanost petih dvojezičnih vasi v okolici mesta Bad Radkersburg (ki je bil vedno enojezičen) ter slovanski Gradev, v katerem je bila v medvojnem času celo *windische Herrengasse* ('slovenska gosposka ulica'). Tako so pogovorno imenovali Moserhofgasse v graškem okraju St. Peter, kjer so prebivali skoraj samo slovenski rokodelci in »kjer skorajda nisi slišal nemške besede«, kot je v svojih spominih na otroštvo v knjigi *Der Mond im Apfelgarten* (Luna v sadovnjaku) zapisal graški pesnik slovenskega porekla, Alois Hergouth (1980). Naslednje teme so bile delovna migracija, biografije slavnih osebnosti, ki so na neki način povezani z (avstrijsko) Štajersko in Gradcem. Med njimi naj omenim samo znanega štajerskega kolesarskega pionirja Johanna Pucha, ki je bil kot Janez Puh rojen v Slovenskih goricah in je svoje slovensko poreklo vedno tajil. Zanimivo je, da imajo Pu(c)ha tako Avstrijci kot Slovenci za svojega rojaka.

Obhod razstave je sklenil veliki tematski krog z naslovom Dejavnosti danes. V njem smo prikazali raznolike dejavnosti, od slovenskega šolskega pouka in dvojezičnega zborovskega petja tja do številnih društev in slovenskih maš v graški cerkvi Marije

Pomočnice (Mariahilferkirche). Temo je zaokrožil film Davida Kranzelbinderja z intervjuji s Slovenci in Slovenkami, ki iz različnih razlogov živijo na (avstrijskem) Štajerskem.

Na razstavi sta bila natančno predstavljena tudi Pavlova hiša, dvojezični kulturni center v Potrni (Laafeldu) pri Bad Radkersburgu, in Kulturno društvo člen 7 za avstrijsko Štajersko, ki se zavzema za uresničitev pravic slovenske narodne skupnosti na Štajerskem, zagotovljenih v členu 7 avstrijske državne pogodbe. Pri raziskovanju in pridobivanju gradiva so nam pomagale številne javne ustanove v Gradcu, med njimi Inštitut za slavistiko in Inštitut za zgodovino na Univerzi Karla Franca, deželni arhiv, deželna knjižnica in škofijski arhiv. Tudi precejšnje število zasebnikov nam je posodilo svoje osebne predmete. Številne stike, vzpostavljene med raziskovanjem in poizvedovanjem, ohranjamo tudi po koncu razstave.

Zanimivi so bili odzivi slovenskih obiskovalcev razstave. Mnogi doslej sploh niso vedeli, da na Štajerskem živi slovensko govoreča manjšina, saj je večina poznala samo koroške Slovence.

Literatura

HERGOUTH, Alois: *Der Mond im Apfelgarten: Aus meinem Leben*. Gradec, Dunaj in Köln: Verlag Styria, 1980.

KULTURNO DRUŠTVO ČLEN VII ZA AVSTRIJSKO ŠTAJERSKO

Neutrudno posredovanje med manjšino in večino¹

Pravno priznanje štajerskih Slovencev za samostojni del etnične skupnosti, razširitev jezikovnega pouka ter kulturno, izobraževalno in raziskovalno delo so glavni cilji Kulturnega društva člen VII za avstrijsko Štajersko. Na vseh omenjenih področjih so bili od ustanovitve društva leta 1988 do danes doseženi znatni uspehi. Največji uspeh po dolgoletnih pravnih prizadevanjih je bilo prav gotovo priznanje štajerskih Slovencev za del etnične skupnosti. Decembra 2003 je Urad zveznega kanclerja na Dunaju štajerske Slovence prvič sprejel v Sosvet za slovensko narodno skupnost. Izvršni odbor za štiriletno mandatno obdobje šteje 16 članov in je sestavljen iz osmih predstavnikov političnih strank in Cerkve kot tudi osmih predstavnikov organizacij etničnih skupnosti. Te mandate sta si do sedaj delili ZSO – Zveza slovenskih organizacij in NSKS – Narodni svet koroških Slovencev. Sedaj sta se jim s po enim mandatom pridružila še SKS – Skupnost koroških Slovencev in Slovenk in Kulturno društvo člen VII za avstrijsko Štajersko. Prvi sprejem štajerskega predstavnika v sosvet je mogoče razumeti kot formalno priznanje slovenske manjšine na avstrijskem Štajerskem, in to tako na zvezni kot zlasti deželni ravni. Vse pravice, ki jih zagotavlja sedmi člen avstrijske držav-

ne pogodbe – namreč kot samostojne etnične skupnosti – pa s tem seveda še niso uresničene.

Ob zadnjem popisu prebivalstva, ki je še vključeval vprašanje o pogovornem jeziku, leta 2001, je 2.200 oseb kot pogovorni jezik navedlo slovenščino, leta 1991 je bilo takih oseb le 1.695. To pomeni, da se zavest in predstava o sebi kot pomembnem sestavnem delu multiple identitete v južnih in jugovzhodnih štajerskih obmejnih občinah ponovno povečuje, predvsem pa rezultat popisa prebivalstva zavrača glasove, ki so imeli slovensko identiteto Štajerske za nekaj, kar kmalu ne bo več dokazljivo.

Omenjeni razvoj potrjuje ta naraščajoči interes za pouk slovenščine, ki se ga – do sedaj z le redkimi izjemami – ponuja v šolah na obmejnem območju žal le kot izbirni predmet, pa tudi sklenitev številnih šolskih partnerstev vzdolž štajersko-slovenske meje. V šolskem letu 2009/10 je pouk slovenščine obiskovalo 350 šolar in šolarjev. Pionir med njimi z že dolgoletno tradicijo je osnovna šola v Arnfelsu/Arnežu s prizadevnim učiteljem Ernstom Körblerjem: ob učenju slovenščine s partnersko šolo iz slovenske občine Muta organizirajo skupne šolske predstave, gledališke in športne igre in ekskurzije. Na območju Radgone slovenščino na osnovnih šolah že nekaj let poučujeta Maria Hirz in Željka Papič; k pouku se vsako leto prijavi več učencev. V Pavlovi hiši organizirano kulturno in izobraževalno delo društva se nenehno

¹ Članek je nastal na podlagi dela besedila iz publikacije Pavelhaus = Pavlova hiša = Pavel House (Arlt in Weitlaner 2010).

* Mag. Elisabeth Arlt, umetnostna zgodovinarica in zgodovinarica, Kulturno društvo člen 7 za avstrijsko Štajersko – Pavlova hiša. A-8490 Bad Radkersburg, Laafeld/Potrna 30, E-naslov: elisabeth@mur.at; mag. Susanne Weitlaner, učiteljica slovenskega jezika. Kulturno društvo člen 7 za avstrijsko Štajersko – Pavlova hiša. A-8490 Bad Radkersburg, Laafeld/Potrna 30, E-naslov: pavel@mur.at

Seminar za učitelje slovenščine v Pavlovi hiši.
Foto: Arhiv Pavlove hiše, Potrna/Laafeld, 2012

Praznovanje 20-letnice partnerstva med šolami iz Šentilja in Arnfelda.
Foto: Arhiv Pavlove hiše, Šentilj, 2012

navezuje na mnogoplasten odnos med manjšinskimi sistemi oz. pozicijami in t. i. *mainstreamom* – v prostorskem kontekstu tako obmejne regije in njenega sosedstva kot tudi celotnega srednjega in jugovzhodnega evropskega območja. Društvo v Pavlovi hiši že deset let z zanimivimi temami širi prostorski krog delovanja Štajerske jeseni/Steirischer Herbst. Čezmejne in različnim generacijam so namenjene tudi druge prireditve: z regionalno zgodovino povezane razstave, predavanja, koncerti, otroško gledališče in oblikovanje regionalnih kooperacij s kulturnimi ustanovami iz Slovenije, Madžarske in Italije.

Primer uspešnega kulturnega dela je leta 2004 ustanovljeni mešani dvojezični zbor Pavlove hiše pod vodstvom mag. Bruna Petrischka, ki se s pevkami in pevci vseh starostnih skupin iz Avstrije in Slovenije z navdušenjem posveča petju pesmi v nemškem, slovenskem in drugih jezikih. Zbor nastopa doma in v tujini in je do sedaj izdal že tri zgoščenke.

Znanstveno delo, ki poteka preko graške društvene pisarne, sledi podobnim ciljem. Ob letnem društvenem zborniku *Signal* je leta 2003 zaživela tudi znanstvena zbirka Pavlove hiše, v kateri je sicer bistveni poudarek na manjšinah, hkrati pa prispevki daleč presegajo lokalna vprašanja. Do sedaj je v zbirki izšlo že 14 publikacij, v glavnem disertacij in znanstvenih raziskav. Ob znanstveni je nekoliko pozneje začela izhajati tudi literarna zbirka, katere prvi zvezek je bil posvečen pesniku, jezikoslovcu in etnologu dr. Avgustu Pavlu (1886–1946), v njem pa so predstavljene njegove pesmi v slovenskem, madžarskem in nemškem jeziku. V nadaljnjih, periodično izhajajočih zvezkih sta izhajali tako lirika kot tudi proza slovensko in nemško pisateljev. Ob občasnih razstavah, ki so na ogled v Pavlovi hiši, izhajajo umetniški katalogi z besedili k razstavi in bogatim slikovnim gradivom.

Vsako leto Pavlovo hišo obiščejo številne skupine iz Slovenije in Avstrije, ki želijo izvedeti več o zgodovini in sedanjem stanju na obmejnem območju ter o tukaj živčih ljudeh. Pavlova hiša je začetna informacijska točka tako za univerze in šole kot tudi različne ustanove za izobraževanje odraslih.

Pavlova hiša želi biti kot kulturni dom slovensko-štajerske manjšine posrednik med manjšino in večino, med različnimi jezikovnimi prostori in kulturami. K temu prispeva s sodobnimi družbenimi in umetnostnimi projekti, z razstavami, regionalno in

zgodovinsko povezanimi s štajersko-panonskim obmejnimi prostorom, s čezmejnimi kooperacijami ali z izobraževalnim in povezovalnim delom. Vztrajno delovanje prinaša sadove: leta 2008 so v navzočnosti lokalnih, nacionalnih in mednarodnih političnih in kulturnih predstavnikov praznovali 20-letnico delovanja Kulturnega društva člen VII za avstrijsko Štajersko in 10-letnico obstoja Pavlove hiše. Posebno po vstopu Slovenije v Evropsko unijo in s tem povezanimi gospodarskimi spremembami se v tej mnogoplastno medsebojno povezani regiji večplastna identiteta, nekoč razumljena kot nekaj pomanjkljivega, ponovno razume kot obogatitev prostora.

Leta 2009 je bilo po nenehnem posredovanju društva in ob podpori Avstrijskega manjšinskega centra / Österreichisches Volksgruppenzentrum mogoče vsaj delno uresničiti v 7. členu državne pogodbe zapisane pravice slovensko govorečega prebivalstva do radijskega in televizijskega programa v materinščini. Že obstoječo oddajo ORF-a »Dober dan Koroška« so razširili s prispevkom iz Štajerske, ki je sedaj na ogled vsako nedeljo pod naslovom »Dober dan Koroška, dober dan Štajerska«.

V drugem odstavku 7. člena avstrijske državne pogodbe zapisane pravice do pouka v slovenskem jeziku uradna politika v obmejnih krajih še do danes ni izpolnila.

Hiša, v kateri se srečujejo Steirer s Štajerci

Od leta 1997 lahko dialog med eno- in večjezičnimi prebivalci Radgonskega kota poteka tudi v Pavlovi hiši, in to med ljudmi iz Avstrije, Slovenije in sosednjega panonskega prostora. Leta 1837 zgrajeno kmetijo, ki je bila vaščanom/-kam znana pod imenom Grofhaus/Grofova hiša, je Kulturno društvo člen VII za avstrijsko Štajersko pridobilo leta 1995. V naslednjih dveh letih so propadajoče posestvo s finančno pomočjo Avstrije in Slovenije prenovili po konservatorskih zahtevah. Sodoben kulturni center, »hiša za vse« oziroma manjšinski kulturni center se ni mogel ogniti kritikam, o čemer priča tudi odklonilna drža takratnega občinskega sveta občine Radgona-okolica/Radkersburg-Umgebung. Ta se je takrat enoglasno izrekel proti podpori društvu, ki je za prenovu potrebovalo deželno subvencijo. Prva prireditev v prenovljeni hiši, 17. oktobra 1997, je bila varovana in je potekala v senci sovražnih groženj. Le nekaj dni pred tem

se je južnoštajerski izdelovalec pisemskih bomb, Franz Fuchs, na spektakularen način predal oblastem – ni se še vedelo, ali je Franz Fuchs dejansko edini storilec ... Uradno odprtje Pavlove hiše je bilo 16. maja 1998 ob navzočnosti nacionalnih političnih predstavnikov/-c, toda v glavnem brez predstavnikov občinske in regionalne politike. Časopisni komentarji so se čudili, da je v tem času še mogoča tovrstna ignoranca. Julija 1998 sta takratni predsednik avstrijskega državnega zbora, Heinz Fischer, in takratni predsednik slovenske države, Milan Kučan, obiskala Pavlovo hišo in spregovorila o nacionalnem interesu obeh držav za nov kraj srečevanja v južni in jugovzhodni štajerski obmejni regiji. S prvim obiskom takratne deželne glavarke Waltraud Klasnic maja 2001 je bilo mogoče v uradni štajerski deželni politiki zaslediti spremembo razpoloženja do društvenega delovanja. V naslednjih letih se je glavarka vselej trudila podpreti želje društva in njihovo udejanjanje.

Temu vzoru so sledili številni obiskovalci, tudi tisti, ki so bili ob odprtju hiše še kritični in jih je Pavlova hiša prepričala šele s svojim program in delovanjem. Do danes so sodelavci Pavlove hiše uspeli s številnimi prireditvami in živim povezovalnim delom v bilateralnem ter multilateralne kontekstu doseči, da jih je okolje, ki jih je sprva zavračalo, sprejelo. Za mnoge ljudi je Pavlova hiša postala kraj, kjer se je mogoče srečati s somišljeniki, negovati stara prijateljstva in sklepati nova. Pavlova hiša je s

svojim delovanjem sčasoma postala cenjena daleč preko regionalnih meja.

Razširjena stalna razstava o zgodovini štajerskih Slovencev in drugih manjšin v obmejni regiji Avstrija–Slovenija–Madžarska

Ob pristopu Slovenije k Evropski uniji 1. maja 2004 so v Pavlovi hiši odprli prenovljeno stalno razstavo o zgodovini štajerskih Slovencev in drugih manjšin v regiji Avstrija–Slovenija–Madžarska. Razstavni panoji prikazujejo zgodovino štajerskih Slovencev kot tudi Romov, Judov in nemško govorečih v Sloveniji. Ob razstavnih panojih si je mogoče na DVD-ju ogledati tudi intervjuje s pričami časa, čemur se v zadnjih letih pripisuje velik pomen. Ker so se tudi v Pavlovi hiši zavedali pomena zbiranja življenjskih zgodb, so nastali številni skrbno vodeni intervjuji z ljudmi različnega porekla, ki jih družijo izključenost, pregon in izkušnje življenja ob meji. Stalna razstava bo leta 2013 dopolnjena z razstavo »Gledat, kaj delajo« (glej članek Elisabeth Arlt na strani 135).

Vir

ARLT, Elisabeth in Susanne Weitlaner (ur.): *Pavelhaus = Pavlova hiša = Pavel House*. Potrna/Laafeld: Bundesministerium für Unterricht, Kunst und Kultur, 2010.

PRAVLJICE, PRIPOVEDKE IN BASNI V ZILJSKEM IN ROŽANSKEM NAREČJU

Zgoščenki za otroke (in odrasle)

V začetku decembra 2011 je izšla zgoščenska z naslovom Črnjova kapca s pravljicami in pripovedkami v ziljskem narečju. Po zgledu jezika avstrijskih Romov si Ziljani in Ziljanke ter slovenske kulturne ustanove na Koroškem skupaj z iniciativo Slovenščina v družini prizadevajo, da ohranijo danes že ogroženo slovensko ziljsko narečje v živi rabi in ga posredujejo mlajšim rodovom. Arhaično slovensko govorico v Ziljski dolini v vsakdanji rabi večinoma uporabljajo le še govorci, stari nad šestdeset let. Travmatični dogodki v dobi nacizma, kot so to bile deportacije slovenskih ziljskih družin, so privedli do tega, da se je večina prebivalstva, pogosto iz strahu pred preganjanjem in stigmatizacijo, odločila proti rabi svoje materinščine. Le še zelo zavedni koroški Slovenci, stari manj kot 60 let, se danes pogovarjajo v ziljskem narečju – *pa našan*. Vse bolj se govorci v Ziljski dolini tudi zavedajo, da bo njihova govorica morda kmalu utihnila. Tudi zato so se Ziljani in Ziljanke skupaj s kulturnimi ustanovami odločili za jasne in odločne korake za ohranitev in oživitve svojega narečja na skrajnem robu slovenskega ozemlja. V smislu Unescove Konvencije o ohranjanju nesnovne dediščine se nosilci tega dragocenega jezikovnega bisera trudijo, da bi jezik ohranili in ga na primeren način posredovali tudi najmlajši generaciji.

Prvi pomemben korak je naredilo o Slovensko prosvetno društvo Zila skupaj z iniciativo Slovenščina v družini, ki je izdalo

zgoščenko s pravljicami v ziljskem narečju. Na zgoščenci so domači kulturniki – jurist, profesor, zdravnik, (upokojeni) učitelji – prevzeli vloge Rdeče kapice in hudobnega volka in na ta način na novo (p)oživili staro slovensko ziljsko narečje. Tri pravljice, ena z Zilje (*Čarobni piskrč*) in dve iz zakladnice znanih pravljic (*Rdeča kapica*, *Princeska na zrnu graha*) so posnete kot radijske igre, ki jih dodatno bogatijo stare pesmi s novimi ritmi. Ob zgoščenci je izšla priloga z narečnimi besedili in s slovarčkom narečnih besed. Besedila so zapisana v poenostavljeni transkripciji, kar naj bi olajšalo dokumentacijo narečja in omogočilo identifikacijo domačinov z zapisom njihovega narečja. Ziljsko narečje s svojo glasovno pestrostjo je za zapisovanje poseben izziv, zato so tonski dokumenti tem bolj pomembni. Pri tem delu sodelujejo s Slovenskim narodopisnim inštitutom Urban Jarnik iz Celovca. Slovensko ziljsko narečje je vključeno tudi v bogate, do danes živo ohranjene ziljske šege in navade, če samo pomislimo na štehvanje in prvi rej, na ziljsko ohcet ali pa ziljske pesmi, zato je tem bolj pomembno, da to narečje ohranimo v svojem naravnem okolju.

Ob koncu septembra 2012 je bila v okviru vseavstrijske prireditve Dolga noč jezikov v Celovcu predstavljena nova zgoščenska narečnih pripovedi, tokrat v rožanskem narečju. Zgoščenko z naslovom To ja nāhčer kne vi – Basni in pesmi v rožanskem na-

* Mag. Martina Piko-Rustia, univ. dipl. etnol., vodja Slovenskega narodopisnega inštituta Urban Jarnik. A-9020 Celovec, 10. Oktoberstr. 25, E-naslov: piko@ethno.at

rečju, Miklova Zala za otroke je pripravilo Slovensko prosvetno društvo Rož z iniciativo Slovenščina v družini. Na zgoščenki domačini – od najstarejših do najmlajših – pripovedujejo »basni« (tako v Rožu imenujejo vse zvrsti pripovedi) in pojejo domače lokalne pesmi v narečju osrednjega rožanskega govora okoli Šentjakoba. Na zgoščenki so živalske pripovedke in šentjaponska klasična pripovedka o Miklovi Zali za otroke. Novo zgoščenko so širši javnosti predstavili v začetku oktobra 2012 tudi na prireditvi, ki je potekala prav na Miklovi domačiji v Svatnah. Tudi to zgoščenko bogatijo stare pesmi z novimi ritmi, prav tako so zgoščenki dodana narečna besedila pripovedi s slovarčkom narečnih besed, ki so bila pripravljena s pomočjo SNI Urban Jarnik. Čeprav je rožansko narečje manj ogroženo kot ziljsko, pa vendar manjkajoča zavest o pomembnosti ohranjanja domačega govora v družinah tudi že ustvarja nove bele lise na zemljevidu narečnih govorov na Koroškem. Na pomen rabe slovensščine v družini – prav posebej domačega narečnega govora – opozarja iniciativa Slovenščina v družini, ki je nastala na pobudo osrednje kulturne organizacije Krščanske kulturne zveze. Pobudo podpirajo koroške kulturne, izobraževalne in znanstvene ustanove ter mediji.

Inciativa je ob prireditvi Dolga noč jezikov predstavila tudi akcijo Družina je zibelka jezika – Govorim po domače, s katero v obliki plakatov in nalepk opozarja na pomembnost slovensščine in slovenskega narečja kot družinskega jezika.

Slovensščina je na Koroškem v javnosti slabo prisotna, slabi se tudi tam, kjer je bila nekoč najbolj močno zasidrana – v družinah. Ker danes nekdanji običajno pripovedovanje pravljic dedkov in babic nadomeščajo sodobni mediji, zgoščenke s pravljičami, pripovedkami in z basnimi v koroških narečjih otroke ponovno popeljejo v pravljični svet pripovedovanja njihovih prednikov, predvsem pa jih popeljejo v zvoke in blagolasje domače besede in pesmi.

Vira

ČRNJOVA KAPCA: Pravljičice v ziljskem narečju. Ziljska Bistrica: SPD Zila, Iniciativa Slovenščina v družini, 2011 (zvočni posnetek, 43 min, 4 sek; knjižica z besedili).

TO JA NŌHČER KNE VI: Živalske basni v rožanskem narečju: Miklova Zala za otroke. Celovec, Šentjakob: Iniciativa Slovenščina v družini, Slovensko prosvetno društvo Rož, 2012 (zvočni posnetek, 47 min, 42 sek; knjižica z besedili).

TEMNE SENCE SRAMOTE

Spominske proslave ob 70-letnici pregona koroških Slovencev

Leta 2012 je minilo 70 let od izseljevanja koroških Slovencev, ki se je začelo v jutranjih urah 14. aprila 1942 z nasilnim pregonom prvih slovenskih družin. Preganih je bilo 917 oseb, še več jih je bilo na seznamu. V spomin na 70-letnico pregona koroških Slovencev so aprila letos po celi južni Koroški potekale spominske prireditve. Vsem prireditvam je bilo skupno boleče zavedanje, da spomini tem bolj oživijo, čim bolj se časovno od njih oddaljujemo. Nazorno je to ozavestil film Sabine Grilc-Zwitter z naslovom *Temne sence sramote / Schatten der Scham*, v katerem je režiserka poslala vnuke in vnukinje Slovencev, Romov in Židov spraševati generacijo starih staršev o tem, o čemer so doslej molčali. Izkazalo se je, da so hude travme v družinah povzročile molk – predvsem med starši in njihovimi otroki – in da ta molk prebija šele generacija vnukov, ki je začela glasno spraševati in želi vedeti, kaj se je zgodilo. Ta generacija je že toliko odmaknjena od vojnih dogodkov, da v družinah ne želi več živeti s tem molkom, zato film obravnava zlasti duševne rane, ki se prenašajo v današnji rod.

Tudi osrednja prireditev Zveze slovenskih izseljencev, Krščanske kulturne zveze, Slovenske prosvetne zveze, Narodnega sveta koroških Slovencev, Zveze slovenskih organizacij ter Skupnosti koroških Slovencev in Slovenk, ki je potekala 15. aprila 2012 v Domu glasbe v Celovcu, je s pesniškim glasom Andreja Kokota odločno in glasno spregovorila o prezrti mladosti, ki se oglašava v spominih v starosti. Gledališko-glasbeni recital z besedili pesmi Andreja Kokota je za osrednjo prireditev z otroki teatra zora iz Šentjakoba v Rožu postavil na oder režiser Marjan Štikar (v

sodelovanju z otroškim zborom Danica ter Mladinskim zborom nižje stopnje Zvezne gimnazije in Zvezne realne gimnazije za Slovence v Celovcu). Nabito polno dvorano je osupnil skoraj »nečloveško« zrel nastop otrok, ki so samozavestno in prepričljivo odigrali iztrganost iz otroške igre, ukradeno otroštvo, prezrto mladost in odraslost »po sili«, v katero so bili prisiljeni otroci, ujeti v taboriščih. Odraslo in samozavestno razmišljanje otrok na odrju je bilo kot odmev krika takratnih otrok in njihove prezrte mladosti.

Med spominskimi proslavami omenjam spominski pohod v Šentjakobu v Rožu, ki ga je organiziralo Slovensko prosvetno društvo Rož k hišam, iz katerih so 14. aprila izselili družine. Pohodniki so se ob hišah izseljenih družin spomnili izseljenih oseb in njihovih usod, v opomin pa k vsaki hiši simbolno postavili betonski kovček z datumom in imeni. Zdaj kovčki pred šentjaponskim farovžem javno opozarjajo in spominjajo na usodni pregon leta 1942.

Tudi tednik *Nedelja* je aprila posebno prilogo posvetil izseljenecem in 70-letnici spomina na pregon koroških Slovencev, v kateri so objavili spomine in razne vidike zgodovinskega spomina na pregon in izseljeništvu. V celovškem deželni arhivu je bila v juniju na ogled razstava o pregonu koroških Slovencev. Razstavo je pripravila zgodovinarica Brigitte Entner, ki je skupaj z direktorjem arhiva, Wilhelmom Wadlom, dopolnila razstavo, ki jo je Avstrijska liga za človekove pravice pred desetimi leti pripravila in predstavila na Dunaju. V letu 2012 je bil po izidu z Bachmannovo nagrado nagrajenega romana Maje Haderlap *Engel des*

* Mag. Martina Piko-Rustia, univ. dipl. etnol., vodja Slovenskega narodopisnega inštituta Urban Jarnik. A-9020 Celovec, 10. Oktoberstr. 25, E-naslov: piko@ethno.at

Teatr zora iz Šentjakoba v Rožu, prizor iz glasbeno-gledališkega recitala Prezrta mladost po pesmih Andreja Kokota.

Foto: Vincenc Gotthardt, Celovec, 15. 4. 2012

Ana Jug-Olip z vnukinjo.

Foto: Vincenc Gotthardt, Sele, 26. 1. 2012

Vergessen (Angel pozabe) čas končno zrel tudi za postavitve te razstave v Celovcu. Spominske proslave ob 70-letnici pregona koroških Slovencev pa bodo ostale v spominu tudi zaradi uradnega opravičila Cerkev, ki ga je ob spominski maši v stolnici izrekel škof Alois Schwarz. Opravičilo je presenetilo, ker ga dotlej uradni zastopniki koroške Cerkve in politike še niso izrekli.

Vsakih deset let so ob spominu na pregon na Koroškem potekale spominske proslave, zlasti številčne in izpovedne pa so bile v letošnjem letu, ko se z zgodovinskimi spomini že sooča generacij vnukov, ki s svojim glasnim spraševanjem vse bolj razbija molk. Najhujše pa je spoznanje vnukov, da je generacija, ki je preživela pregon in taborišča, velikokrat molčala zato, ker se je tega sramovala.

Spomini Ane Jug-Olip na taborišče Ravensbrück

Tudi Ana Jug-Olip je s knjigo spominov razbila molk o svojem bivanju v taborišču Ravensbrück. V torbici z rdečim srcem in napisom »Za spomin« je Ana Jug, rojena Olip, desetletja skrbno hranila dokumente kot neizbrisne priče na koncentracijsko taborišče Ravensbrück. Leta 2011 jih je ob svoji 90-letnici objavila v knjigi *Utihi se ptice, utihnila je vas*. Torbico z vsemi dokumenti je odprla v želji, da bi njena življenjska zgodba postala odločna priča najbolj krutega zgodovinskega obdobja, v katerem je kot mlado dekle doživela, pretrpela in preživela najhujše človeško ponižanje. Dolgo je nosila spomine v sebi in neizbrisne dokumente pri sebi, preden je v njej dozorela odločitev, da o svojem življenju spregovori in človeštvo posvari, naj kaj takega nikoli več ne zagreši in ponovi.

Njeni spomini segajo v čas mirnega vaškega življenja, ko so si ljudje s trdim delom služili vsakdanji kruh. Nenadoma je v njeno mladost posegla vojna ter njo in njeno družino na milost in nemilost izpostavila grozotam. Ana Jug-Olip pravi, da nobeno človeško pero nikoli ne bo moglo opisati bolečine, ki jo prizadene človek človeku, ko mu vzame dostojanstvo, ponos, ime. Kljub strahotam je zbrala toliko moči, da je upala na srečen konec in vrnitev domov.

V prvem delu knjige Ana Jug-Olip opisuje življenje v rodni Selah. Preden se je kot mlado dekle znašla v peklu vojne, je otro-

štvo preživljala kot v raj. Življenje v Selah je v začetku 20. stoletja potekalo skladno z letnimi časi, ko so ljudje delali za preživetje, ob nedeljah in praznikih pa počivali, molili in peli. Srečno otroštvo in mladost sta jo oblikovala v narodnostnem in verskem pogledu, doma si je pridobila pokončno držo, s katero je prestala grozote vojne. Srečno otroštvo in mladost je zamenjal čas nacizma: nemčurstvo, izdajstvo, skrivanja, izseljevanje, tuji gospodarji, zbirališča, zapori, prisilno delo, celice, sojenja, obglavljenja Selanov, ločitev iz objema najdražjih in njena največja grozota, ki se imenuje »Ravensbrück«. Med njene največje bolečine spada izdajstvo sosedov. Ko so se morali odločiti, ali naj sovaščane izdajo ali ne, so se odločili za izdajo. Ana Jug-Olip zdaj, ko ji zgodovina pritrjuje in je ona v vlogi močnejšega, ravna drugače. Imen izdajalcev, ki jih je videla na lastne oči, ne izda nikomur, niti svoji družini.

V drugem delu knjige opisuje vojne grozote, ki so zajele njo in njeno družino. Grozotam navkljub je veliko noč praznovala v celovškem zaporu, božič v taborišču Ravensbrück, zatekala se je k molitvi, skrivaj hodila v cerkev v taborišču Rehnitz, si v Celovcu iz volne, ki so jo dobile jetnice za pletenje in krpanje nogavic, naredila rožni venec. Ob njenem opisu doživljanja božiča v Ravensbrücku, ko s spomini sega nazaj v rodno vas Sele in v prvi del knjige, najbolj bridko razumemo vso bolečino izgube doma, dostojanstva, družine, srečne mladosti; srečno praznično idilo v Selah je na božič v taborišču zamenjalo neskončno dolgo preštevanje ujetnic, saj je »ena manjkala«, dokler niso ugotovili, da je umrla ...

V tretjem delu knjige so objavljene pesmi Ane Jug-Olip, ki jih napisala v zaporu, in pesmi izseljenk, ujetnic in njenih sojetnic v taborišču. Ana Jug-Olip se ni ustavila pri vprašanju, zakaj je bila izbrana za to hudo trpljenje, temveč je svoje zrelo trpljenje osmislila v spomin in opomin, naj naslednji človeški rodovi skrbijo za človeka dostojanstveno življenje.

Vir

JUG-OLIP, Ana: *Utihi se ptice, utihnila je vas: Spomini na selske šege in navade, na izselitev v Nemčijo, na taborišče Ravensbrück in na srečno vrnitev domov*. Celovec, Ljubljana in Dunaj: Mohorjeva založba, 2011.

BESEDE IZ REZIJE

V Reziji imamo lep kulturni dom, ki je bil leta 1980 zgrajen kot »darilo« takratne Jugoslavije – pomagala je tudi Slovenija – po hudem potresu leta 1976. Ker sta bila glavna pobudnika za gradnjo doma folklorna skupina »Val Resia« in njen predsednik Luigi Paletti, ima od samega začetka delovanja kulturnega doma folklorna skupina v njem svoj sedež, občinska uprava, ki je lastnica stavbe, pa je folklorni skupini redno obnavljala pogodbo za upravljanje kulturnega doma. Na podlagi posebnega pravilnika je bilo v kulturnem domu mogoče organizirati različne kulturne dejavnosti društev, šole, občine in drugih ustanov. Ko je konec junija 2012 večletna pogodba prenehala veljati, je folklorna skupina občinski upravi oddala novo ponudbo za podaljšanje pogodbe za upravljanje kulturnega doma. V letošnjem letu pa se je prvič zgodilo, da se je za upravljanje kulturnega doma zanimalo tudi pred leti ustanovljeno društvo, ki se javno zavzema proti vključitvi Rezije v seznam občin, v katerih velja zaščitni zakon za slovensko manjšino – z znanim argumentom, da je rezijanski jezik poseben jezik, ki nima nič skupnega s slovenskim jezikom. Občina z dejstvom, da lahko za upravljanje doma zaprosijo tudi druga društva, ni informirala javnosti. Tega nobeno drugo društvo tudi ne bi storilo, ker vsa vedo, da kulturni dom upravlja folklorna skupina in da je nastal prav po njeni zaslugi, tako rekoč njej v zahvalo. Občina od 30. junija 2012 prepoveduje kulturne prireditve folklorne skupine in drugih društev v kulturnem domu. Do danes se še ni odločila, ali bo pogodbo s folklorno skupino obnovila ali ne – in to kljub protestom domačinov, predstavnikov slovenskih organizacij v Italiji in drugod, slovenskega konzulata v Trstu idr. Trenutna situacija v Reziji nas je res presenetila.

Za »besede iz Rezije« pa se še naprej trudi kulturno društvo »Muzej rezijanski ljudi« (Associazione culturale »Museo della Gente della Val Resia«), ki je v letu 2011, tokrat za otroke, izdalo novo knjigo v seriji *Biside ta – na traku*.

Kulturno društvo »Muzej rezijanski ljudi« je bilo v Reziji ustanovljeno leta 1995 z namenom, da pomaga ohranjati kulturno dediščino doline Rezije. To je bilo v popotresnem času, ko je bilo prav zaradi tega nesrečnega dogodka uničenih veliko starih predmetov. Leta 1998 so domačini s pomočjo mladih Slovencev s tržaškega in goriškega območja odprli vrata prve muzejske zbirke v Reziji. Zbirka se nahaja v popotresni montažni hiši, predmeti pa so razstavljeni tako, da predstavljajo domače življenje pred potresom in po njem. Večjezična besedila ob predmetih pripomorejo k boljšemu razumevanju razstave. Društvo ima tudi depo, kjer shranjuje podarjene predmete domačinov. Leta 2006 so bili vsi predmeti strokovno fotografirani, tako da društvo hrani profesionalno izdelane fotografije predmetov. S pridobljenim fotografskim gradivom pa se je rodila tudi želja po izdaji knjige. Tako je leta 2009 društvo izdalo knjigo *Biside ta-na traku / Le parole su nastro / Besede na traku*, ki je neke vrste katalog etnografske zbirke, za katero skrbi omenjeno društvo. Dodatna vsebina knjige so objavljeni intervjuji, posneti predvsem v devetdesetih letih prejšnjega stoletja s starejšimi domačini – zato tudi naslov *Besede na traku*. Knjiga s šestimi poglavji prinaša tudi šestnajst intervjujev.

Po izdaji prve knjige *Biside na traku* je kulturno društvo »Muzej rezijanskih ljudi« izdalo še otroško knjigo *Biside ta – na traku za otroke / Parole su nastro per bambini – Dila tu-w Reziji*. Knjiga predstavlja 31 nekdanjih obrti in dejavnosti, ki se deloma še danes opravljajo. Vsaka dejavnost je predstavljena na dveh straneh. V otroški knjigi prevladujejo risbe, ki predstavljajo obrti ter zanje potrebna orodja. S knjigo želi društvo prispevati k boljšemu poznavanju starih obrti in predmetov med otroki ter ohraniti (ali pa vzpostaviti) odnos do domače kulturne dediščine: s predmeti, z dejavnostmi in predvsem z jezikom – rezijanskim narečjem.

Literatura

NEGRO, Luigia in Sandro Quaglia: *Biside ta-na traku: Biside anu imprēsti od naših tih starih – Le parole su nastro: Testimonianze orali e materiali della vita di un tempo in Val Resia – Besede na traku: Besede in predmeti naših starih*. Rezija: Associazione culturale »Museo della Gente della Val Resia« – Kulturno društvo »Muzej rezijanski ljudi«, Unione dei circoli culturali sloveni in Italia – Zveza slovenskih kulturnih društev, 2009.

NEGRO ŠIMILJONAWA, Luigia in Sandro Quaglia Guket: *Dila tu-w Reziji: Biside ta-na traku za otroke – Principali mestieri ed attività passati e presenti in Val Resia: Parole su nastro per bambini*. Rezija: »Museo della Gente della Val Resia« – Kulturno društvo »Muzej rezijanski ljudi«. Čedad/Cividale del Friuli: Most, 2011.

* Luigia Negro, turistični tehnik, Zveza slovenskih kulturnih društev. Via Udine, 12–33010 Resia/Rezija (Udine), Italija 12, E-naslov: rozajanskidum@libero.it

Člani skupine na ogledu Jurgličevega kozolca.
Foto: Eda Belingar, Prelesje, 22. 3. 2012

Člani DSEK na dvorišču Slamčeve domačije.
Foto: Eda Belingar, Pliskovica, 17. 4. 2012

DELOVNA SKUPINA ETNOLOGOV KONSERVATORJEV PRI ZVKDS

Delovno poročilo za prvo tričetrtletje 2012

V okviru Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije (ZVKDS) deluje poleg drugih delovnih skupin tudi skupina za etnološko dediščino (DSEK), oblikovana z namenom poenotenja strokovnega dela po vrsteh dediščine. V letu 2012 smo se do septembra zbrali na šestih delovnih srečanjih, večinoma na terenu posameznih območnih enot (OE). Obravnavana tematika obsega problematiko vsakodnevnega dela etnologov konservatorjev, pravne, upravne, organizacijske in finančne ukrepe varstva dediščine kot tudi ogled posameznih primerov dobre prakse ali, nasprotno, slabih zgledov. Sprotno spremljamo in po potrebi predlagamo dopolnitve že oblikovanih metod, standardov in internih navodil glede na dosedanje prakso.

Z namenom poenotenja strokovnega dela smo se po Uredbi o enostavnih objektih in Navodilih – splošnih strokovnih usmeritvah za določanje kulturnovarstvenih pogojev za posege na objektih in območjih kulturne dediščine na podlagi Uredbe o vrstah objektov glede na zahtevnost (Uradni list RS 2008, 2008a) opredelili do problematike fotovoltaike na objektih in območjih kulturne dediščine.

Kolegica Saša Roškar s kranjske OE nas je že na prvih srečanjih seznanila s problematiko tipološke opredelitve planin v Registru nepremične kulturne dediščine predvsem s stališča varovanja tovrstne dediščine v posameznih upravnih postopkih, ki je vezano na pripadajoči varstveni režim. V ta namen smo pripravili tudi naše zadnje srečanje v septembru na Pokljuki, kjer smo si ogledali Knofelnov stan. Povabljeni gostje, tako iz Gorenjskega muzeja kot Triglavskega narodnega parka, ISN ZRC SAZU, Raziškovalne postaje Nova Gorica in turizma, so nam vsak s svojega zornega kota osvetlili poselitvene razvojne faze planin kot tudi planšarstva in pastirstva od prazgodovine do danes. Predstavili so še geološko podstat, ki je omogočila izkoriščanje planin (rudarstvo, lov, oglarstvo) že v prazgodovini pa vse do današnjih

dni. Seznanili so nas tudi s prenovo Knofelnovega stanu, enega zadnjih ohranjenih še prvobitnih stanov na bohinjskih planinah, z vsemi njegovimi detajli in možnostmi za njegovo nadaljnjo ohranitev. Ob celovitem vpogledu v problematiko planin s stališča konservatorke stroke smo pridobili tudi dodatna izhodišča za tipološko opredelitev planin.

V zvezi z Registrom smo na pobudo predstavnice INDOK centra, Magde Miklavčič, ki sodeluje na naših sestankih, obravnavali še druge težave, povezane s tipološkimi opredelitvami posameznih enot dediščine.

V marcu so nam v prostorih občine Šentrupert Rupert Gole, župan, Peter Geršič, direktor projekta, Izток Kovačič, višji svetovalec za okolje in prostor na občini Šentrupert, ter kolega Dušan Štepec predstavili projekt Muzej na prostem – Kozolci, ki se na območju Mirenske doline izvaja od ideje v letu 2010 do realizacije, ki je dobila svoj epilog v septembru 2012 s sklepom prve, investicijske faze (internetni vir).

Projekt je nastal na pobudo župana občine, sicer arhitekta, ki je v kozolcih videl potencial za zgodbo, s katero bi pritegnili obiskovalce in razširili turistično ponudbo, obenem pa ohranili kozolce kot ogrožen tip dediščine in obudili z lesarstvom povezana znanja. Hkrati želijo spodbuditi domačine k drugačnemu vrednotenju dediščine. V muzej bodo prenesli 19 lesenih kozolcev, od najenostavnejših oblik do najrazvitejše – toplarja.

Po predstavitvi smo si ogledali lokacijo muzeja na prostem z enim že prenesenim in ponovno postavljenim kozolcem ter Jurgličev kozolec v Prelesju 25 (Prelesje pri Šentrupertu – Jurgličev toplar, EŠD 1281), razglašen kot kulturni spomenik, ki bo tudi prestavljen v muzej na prostem.

V aprilu smo si na območju OE Nova Gorica ogledali uspešno obnovljene domačije. Spodaj podpisana odgovorna konservatorka sem predstavila strokovna konservatorska izhodišča, metode

* Eda Belingar, univ. dipl. etnol. in prof. sociolog., konservatorska svetovalka, ZVKDS, OE Nova Gorica. 5000 Nova Gorica, Delpinova 16, E-naslov: eda.belingar@zvkd.si

in potek same prenove ter strokovne dileme ob sami prenovi. Gre za tri domačije na Krasu, Slamčevo domačijo v Pliskovici, po obnovi mladinski hotel, Škratelnovo domačijo v Divači, danes Muzej slovenskih filmskih igralcev – ta prenova je bila v letu 2011 nagrajena s Plečnikovo nagrado – in Nanetovo domačijo v Matavunu, urejeno v Promocijsko-kongresni center Javnega zavoda Park Škocjanske jame.

Da bi okrepilo aktivnosti Mreže za podeželje je v maju 2011 takratno Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano kot upravljavec Mreže imenovalo Usmerjevalni odbor Mreže za podeželje; sestavlja ga 16 članov, ki so jih predlagale vladne in nevladne organizacije. ZVKDS je vanj delegiral članico naše delovne skupine, Zvezdana Koželj, ki se je 16. in 17. oktobra 2012 v Termah Zreče udeležila 2. Slovenskega podeželskega parlamenta, na katerem je kolega Dušan Štepec moderiral delovno skupino Podeželje – ustvarjalni prostor tudi za iniciative mladih. Člani DSEK stalno aktivno sodelujemo s konstruktivnimi predlogi za usmeritve skupne kmetijske politike. Kot izredno pozitivna sta se izkazala dva razpisa takratnega Ministrstva za kme-

tijstvo, gozdarstvo in prehrano, in sicer javni razpis za ukrep 323 – Ohranjanje in izboljševanje dediščine podeželja ter za ukrep 322 – Obnova in razvoj vasi. S sofinanciranjem je bilo izvedenih več uspešnih prenov enot kulturne dediščine, kjer smo bili vsi člani skupine udeleženi kot odgovorni konservatorji. Člani skupine smo apelirali na vse pristojne, da se Program razvoja podeželja nadaljuje v naslednje programske obdobje 2014–2020.

Z namenom predstavitve dela etnologov konservatorjev širši javnosti smo se dogovorili, da bi za Knjižnico Glasnika SED pripravili monografijo o stavbni dediščini. V skupini smo sestavili uredniški odbor, ki je določil tako vsebinski kot oblikovni koncept člankov; članke je do zadnjega srečanja pripravila večina članov naše delovne skupine.

Viri

Internetni vir: Muzej na prostem – Kozolci, <http://www.kozolci.si>, 23. 10. 2012.

Uradni list RS, 37, 2008.

Uradni list RS, 99, 2008a.

PROJEKTNA SKUPINA ZA ZGODOVINSKA SREDIŠČA DELOVNE SKUPNOSTI ALPE-JADRAN Naloge, projekti in načela

Članice nadnacionalne organizacije Delovne skupnosti Alpe-Jadran so svobodna država Bavarska, italijanske dežele Furlanija Julijska krajina, Lombardija, Tridentinsko - Gornje Poadižje in Benečija; avstrijske zvezne dežele Gradiščanska, Koroška, Zgornja Avstrija, Salzburgska (do 1999) in Štajerska, madžarske županije Baranja, Győr-Moson-Sopron, Somogy, Vas in Zala (do 1993), švicarski kanton Ticino kot dežela opazovalka, Hrvaška in Slovenija. Pravna podlaga ustanovitve Delovne skupnosti je Skupna izjava, podpisana 20. novembra 1978. Tretji člen te izjave široko opredeljuje osrednjo nalogo Delovne skupnosti kot »skupno strokovno obravnavo in usklajevanje vprašanj, ki so v interesu vseh članic«. Politično podlago za ustanovitev Delovne skupnosti pa je ustvarila dozorelost spoznanja o skupnih in sorodnih zgodovinskih, geografskih in gospodarskih danostih ter povezavah in ne nazadnje plodnih kulturnih izmenjavah. Cilji Delovne skupnosti v smislu še bolj poglobljenega sodelovanja kot doslej so bili iskanje in oblikovanje skupnih, usklajenih rešitev obstoječih problemov v državah članicah in tudi povečanje njihove učinkovitosti s pomočjo izvedbe skupnih projektov na izbranih strokovnih nalogah. Države so se združile v Delovno skupnost tudi zato, ker so se zavedle pripadnosti enotnemu kulturnemu prostoru. Najvidnejši znaki skupne kulture so predvsem pričevanja preteklosti – združene v življenjskem prostoru, kot so ga oblikovali ljudje – v kulturni krajini, naseljih, stavbah, izdelkih vsakdanjega življenja in upodablajoče umetnosti. Pri načrtovanju nalog smo izhajali s stališča, da umetnostni in arhi-

tekturni spomeniki v prostoru Delovne skupnosti načeloma niso ogroženi. Zavedali smo se, da moramo večjo pozornost posvetiti etnološkim in tehničkim spomenikom oziroma dediščini vsakdanjega življenja na podeželju. Pri teh vrstah je usklajevanje rabe z varstvenimi zahtevami zaradi prestrukturiranja evropskega kmetijstva mogoča le z velikimi strokovnimi in organizacijskimi težavami.

Projektna skupina za zgodovinska središča, ki deluje v okviru krovne III. Komisije za kulturo, si je na začetku delovanja leta 1981 zadala kot osrednjo nalogo spoznati in dokumentirati zgodovinska središča članic Delovne skupnosti z namenom priprave pospeševalnih programov s ciljem poznavanja, vrednotenja in v najširšem smislu spodbujanja prenove naselij, ki so spoznana kot kulturna dediščina. (V Sloveniji uporabljamo izraze, kot so staro mestno, trško ali vaško jedro.) Projektna skupina je že leta 1984 predložila štirijezno Prvo skupno poročilo o zgodovinskih središčih (Erster ... 1985).¹ Izraz »zgodovinsko središče« razlaga kot »vsako strnjeno naselje ali del naselja, ki ima ne glede na oceno kakovosti ali obsega ohranjene stavbne substance, prisotne sledi stare strukture, ki opozarjajo na njegovo prvotno gospodarsko, politično, družbeno, kulturno in versko vlogo« (prav tam: 50–53). Z namenom primerljivosti gradiva posameznih dežel

1 Predstavnik Republike Slovenije je bil tedanji svetovalec Vlade RS v osrednji varstveni instituciji, ing. Marijan Kolarič.

* Mag. Zvezda Delak Koželj, magistrica etnološkega konservatorstva, konservatorska svetnica, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije. 1000 Ljubljana, Metelkova 6, E-naslov: zvezdana.kozelj@zvkd.si

članice je bil predhodno izdelan obsežen vprašalnik, ki je obravnaval: zakonodajo, identiteto, obstoj in teritorialno razdelitev zgodovinskih središč, pobude, povezane s pospeševanjem zavedanja kulturnega pomena zgodovinskih središč in posege za varstvo in njihovo prenovo (s predstavitvijo uporabljenih instrumentov pri planiranju, virov in vrste izvedenih projektov). Na podlagi regionalnih monografij dežel članic je posebna ožja skupina pripravila Skupno poročilo (prav tam: 15–59), ki je bil prvi poskus združitve in vključitve raznovrstnih izkušenj, mnenj, pričevanj, gradiv in besedil, ki se nanašajo na različna ozemelska, politična in institucionalna izhodišča. Pripravljalci so poudarili naslednja Temeljna načela alpsko-jadranskega prostora pri politiki v prid zgodovinskim središčem, ki jih povzemam v zgoščeni obliki:

1. Zgodovinska središča se definirajo, evidentirajo in vrednotijo na znanstveni podlagi, po skupnih metodah in smernicah.
2. Ne moremo jih obravnavati kot izolirane elemente znotraj njihovega okolja; nasprotno, so bistveni sestavni deli večjega teritorialnega okvira.
3. Ne moremo jih razčleniti v pomembne in nepomembne dele; nasprotno, vsako obravnavano enoto je treba upoštevati v vsej celovitosti.
4. Različni postopki varstva in prenove (npr. zakonodaja, pravno varstvo, načrtovanje, financiranje, obnovitveni posegi) se morajo med seboj organsko prepletati. Ni več dovolj, da vztrajamo na normativnem varovanju, ne da bi hkrati opozarjali in uvajali akcije z namenom fizične ohranitve in ustreznega rabe tistega, kar je vredno varovati.
5. Treba se je ogniti vsaki utesnjujoči specializaciji rabe v zgodovinskih središčih; cilj je uravnoteženo razmerje funkcij. Predvsem je treba zaščititi in okrepiti bivalno funkcijo.
6. Nova arhitektura se mora prilagoditi staremu naselju, opustiti je treba korenita prestrukturiranja.
7. Strokovno osebje za projektiranje in izvedbo obnovitvenih posegov mora biti ustrezno usposobljeno.
8. Z vsemi razpoložljivimi sredstvi je treba javnost osveščati o pomenu zgodovinskih središč, s čimer bi dosegli večje razumevanje in interes za prenovo in bivanje v njih (prav tam: 559–565).

Publikaciji je sledila potujoča razstava, ki je bila od leta 1987 na ogled v skoraj vseh članicah. Razstava je v grafični in video obliki prikazala uresničevanje varstva izbranih starih mestnih jeder dežel Alpe-Jadran.

Kot nadaljevanje prvega je sledilo vsebinsko podobno izdelano šestjezično Drugo skupno poročilo o zgodovinskih središčih s podnaslovom *Majhna zgodovinska središča na podeželju*, natisnjeno leta 1994 (Zweiter ... 1994).² Z njim je Projektna skupina usmerila strokovno in laično pozornost na bogastvo oblik podeželskega sveta z njegovimi številnimi majhnimi zgodovinskimi središči. Zavedali smo se nevarnosti, da bodo trgi in vasi svojo dragoceno kakovost življenja in istovetnost, s tem pa tudi pripadajočo nepremično kulturno dediščino, izgubili zaradi ekonomske stagnacije ali uvajanja njim tujih, urbanih oblikovnih vzorov. Poročilo izkazuje tudi pomembno dejstvo, da mora proces združevanja Evrope temeljiti na volji posameznih držav,

dežel in regij, da po eni strani povečujejo možnosti življenja na podeželju, po drugi strani pa naj ohranijo njegove kakovostne prednosti. Uvodni del publikacije, Skupno poročilo o problematiki stanja podeželja na vseh ravneh življenja in dela, je še zlasti opozorilo na potrebo po izvedbi celostnega varstva naravne in kulturne dediščine in prav tako celostnega načrtovanja podeželskega razvoja. Še zlasti so poudarjene naslednje težave oziroma vprašanja: o krajini, podeželju, kulturni krajini; o podeželskem naselju kot priči kulture; dejanskem stanju na podeželju, kot npr. problematika urbanizma, spomeniškega varstva in stavbnih raziskav; o prihodnjem življenju na podeželju, še posebno v smislu možnosti in priložnosti endogenega razvoja ter ohranitve in namembnosti starih vaških in trških jeder. Ob koncu splošnega dela sta kot sklep predstavljena konkretizacija in razširitev tez iz Prvega skupnega poročila – Deset tez za varstvo, prenovo in razvoj majhnih zgodovinskih središč na podeželju, ki naj bi usmerjale politiko vlad v smislu določanja ciljev, strategij in konkretnih pobud, še zlasti v zvezi z varstvom, s prenovo in prostorskim načrtovanjem ter urejanjem majhnih zgodovinskih središč na podeželju:

1. Prvi pogoj za ohranitev, prenovo in razvoj zgodovinskega središča je vedenje o teh naseljih. Prvi korak sta podrobna dokumentacija in raziskava.
2. Vsako zgodovinsko središče je samo del velike geografske, kulturne, družbene in gospodarske strukture.
3. Zgodovinsko središče je enota, sestavljena iz kulturnozgodovinsko izredno pomembnih delov velike zgodovinske vrednosti in manj pomembnih delov, oboje pa je neločljivo medsebojno povezano in soodvisno.
4. Objekti stavbne dediščine so pomembne priče zgodovine in zato zanimivi za znanost. To pomeni, da jih je treba ohraniti v nespremenjeni obliki.
5. Pri vsakem načrtovanju je treba razviti in določiti cilje, ki so usklajeni z vsemi prizadetimi. Uskladiti pa je treba tudi instrumente (predpise, planiranje, financiranje, izvedbo).
6. Ohranitev in pazljiv razvoj podedovanih struktur sta prvi pogoj za ohranitev zgodovinskih središč in smotrno nadaljnjo izrabo; muzejska ohranitev ostaja izjema.
7. Če to dopuščajo urbanistični in spomeniškovarstveni pogoji, ki jih je treba za vsak primer posebej analizirati, je mogoča in zaželena tudi vključitev sodobne arhitekture.
8. Ravnanje s stavbno dediščino zahteva najboljšo možno izobrazbo in šolanje vseh sodelavcev. Poseben pomen imajo stare rokodelske tehnike.
9. Upoštevati je treba vprašanja varstva okolja in ekologije. Onesnaževanje zraka in vode je glavni povzročitelj propadanja stavbne dediščine.
10. Ohranitev, sanacija in smotrni nadaljnji razvoj so mogoči samo v sodelovanju z občani in ne proti njim. Zato je pri vsaki obliki načrtovanja nujno potrebno sodelovanje občanov (Zweiter ... 1994: 60–61).

V primerjavi s Prvim skupnim poročilom vključuje razširitev tez še ekološka vprašanja in obveznost sodelovanja občanov pri vsaki obliki načrtovanja. Splošnemu delu sledijo posamezne monografije dežel članic Delovne skupnosti, izdelane bolj ali manj enotno po predloženem vzorcu. Na koncu Drugega skupnega poročila je objavljen tudi povzetek obširnega Terminološkega glosarja, ki ga je pripravila manjša delovna skupina. Obsežno nemško-italijansko terminološko gradivo je bilo natisnjeno leta

2 Od takrat je podpisana sodelovala kot članica in od leta 1990 kot predstavnica Republike Slovenije. Bila je tudi soavtorica uvodnih poročil in slovenskih monografskih predstavitev Drugega in Tretjega Skupnega poročila o zgodovinskih središčih.

1993, slovensko-nemška verzija Terminologija majhnih zgodovinskih središč na podeželju pa je bila natisnjena leta 2009 (Delak Koželj 2009). V njem smo objavili splošne izraze in izraze s posebnim pomenom o podeželju, izraze, ki obravnavajo oblike zemljiške razdelitve, naselbinske in gradbene strukture ter posebne pravne in upravne izraze.

Leta 1996 je bil sprejet predlog madžarske županije Somogy za pripravo potujoče razstave na temo Problematike transformacije vasi, ki je bila prvotno postavljena v Szantodpuszti. Slovenski prispevek je nastal s sodelovanjem takratnega Ministrstva za kulturo, Uprave RS za kulturno dediščino (kjer je delovala podpisana),³ Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete (dr. Vito Hazler) in Geografskega Inštituta Antona Melika ZRC SAZU (Milan Natek). Projektna skupina je pripravljala tudi tradicionalno Mednarodno konferenco o ljudski arhitekturi; desetletje jo je organiziral in vodil prof. dr. Borut Juvanec s Fakultete za arhitekturo.

V želji po nadaljevanju in nadgradnji omenjenih projektov je takratna Uprava na začetku devetdesetih let 20. stoletja kot Tretje skupno poročilo o zgodovinskih središčih (Dritter ... 2001) predlagala obravnavo Problematike stanja in varovanja ljudskega stavbarstva v prostoru Alpe-Jadran. Projekt se je uradno končal leta 2003, dejansko pa so se posamezne monografije oddale šele leta 2007. Po določitvi vsebine raziskave z usmeritvijo na posamezno kmetijo je podobno kot pri prejšnjih projektih sledila priprava vprašalnika s štirimi podrobno razdelanimi tematskimi sklopi. Obdelava odgovorov na osrednje teme vprašalnika je bil tudi osrednji analitično-primerjalni del Skupnega poročila v naslednjih poglavjih: Opredelitev pojma ljudsko stavbarstvo nekoč in danes; Temeljna strokovna področja, ki se ukvarjajo z ljudskim stavbarstvom, kot tudi oblike in možnosti sodelovanja znotraj njih; Ocena stanja ljudskega stavbarstva v posameznih članicah; Ukrepi za prihodnost ljudskega stavbarstva (popularizacija, dvig zavesti prebivalcev; socialni vidiki – upoštevanje današnjih potreb prebivalcev); Ukrepi za ohranitev in ponovno oživitvev ljudskega stavbarstva. Namen prejetih odgovorov je bila izdelava ocene trenutnih težav v zvezi s tematiko ljudskega stavbarstva v posameznih deželah članicah, priprava povzetka ob primerjavi obstoječih razlik in poudarjanja stičnih točk. Osrednje vprašanje projekta se je nanašalo na vsebino ukrepov v posameznih članicah z namenom seznanitve javnosti z obravnavano problematiko in spodbuditev večjega razumevanja in spoštovanja do te zvrsti stavbnega sklada. Tretje skupno poročilo dopolnjuje generalni pregled stavbnih tipov v tekstualni in grafični obliki v prostoru Alpe-Jadran, izhajajoč iz oblike stavbne mase (ki jo določajo tloris, gradivo, nadstropnost) in oblike strehe. Priporočila naj bi osvetlila naslednje ugotovitve, opredeljene le v treh točkah. Povzemam le njihove ključne poudarke:

1. Staro stavbno substanco naj bi ohranjali z uporabo sodobnih gradiv in tehnologij; pri teh postopkih starih gradiv ne bi smeli spremeniti ali uničiti.
2. Nujno potrebno posodabljanje starih stavb naj se izvede s premislekom in z največjo mero pozornosti do obstoječe stavbe, gradiv in njenih delov.
Novogradnje naj ne kopirajo starih stavbnih oblik, slede naj

lokalnim gradivom in načelom gradnje v preteklosti. Morebitni prevzem tradicionalnih stavbnih delov naj bo v skladu z njihovo prvotno funkcijo (Dritter ... 2001: 98–103).

Zaradi izrednih tehničnih in organizacijskih težav pri prejšnjih dveh publikacijah smo šestjezično Skupno poročilo natisnili v posebni publikaciji. Kot samostojne publikacije so izšle tudi monografije nemško govorečih dežel, madžarskih županij, Hrvaške in Slovenije (Delak Koželj 2001), medtem ko so italijanske regije natisnile skupno publikacijo šele leta 2007. Dogovorjeni obseg je bil le 30 strani A4 formata, medtem ko je bila vsebina dvojezičnih monografij prepuščena interesu piscev.

Leta 2011 je Projektna skupina končala delo na temo Delavska stanovanja in območja naselij med letoma 1750 in 1950 (Schwertner 2011). Slovenijo je v njej zastopal in s pripravo slovenskega deleža tudi aktivno sodeloval, doc. dr. Domen Zupančič s Fakultete za arhitekturo.

Šestjezično znanstveno monografijo, ki je tudi po zasnovi publikacije logično nadaljevanje prvih treh Poročil o zgodovinskih središčih DS Alpe-Jadran, sestavljajo Skupni del in Monografije regij (Baranja, Furlanija Julijska krajina, Hrvaška, Koroška, Gornja Avstrija, Slovenija in Štajerska).

Pri strokovno precej zapostavljenih in šibko publiciranih zvrsteh bivališč bi v ospredje postavila predvsem podrobno pripravljena Priporočila o ohranjanju in posodabljanju. Zaradi njihovega pomena – tičejo se namreč obravnave tudi drugih varovanih zvrsti in ne samo delavskih naselij – jih objavljam v celoti:

1. Obnova delavskih kolonij ne zajema zgolj rekonstrukcije fasad in strehe (načelo obnove vseh fasad objekta), temveč mora zajemati celostni pristop z upoštevanjem trenutnih namenov in stanovalcev v objektih. Obnova mora spoštovati, da so bivalne razmere v današnjem času drugačne (higiena, osvetlitev, energetska slika objekta, trdnost nosilnih konstrukcij in zagotovljena protipožarna varnost).
2. Pri obnovi si moramo prizadevati, da organski vzorec naselja ne uničimo s sterilno obnovo z izločanjem drobnih elementov, ki so ključni za delovanje območja (cvetličarne, časopisne prodajalne, manjši bari). Kompleksi delavskih naselij vsebujejo skromne vrtove, hiše in sekundarne servisne objekte, izločitev kateregakoli gradnika iz tega kompleksa lahko povzroči slabitev in propad celote. Pri vseh stopnjah ohranjanja ali posodabljanja območja moramo veliko napora usmeriti v delovanje celote z upoštevanjem lokalnega prebivalstva.
3. Pred vsakim posegom moramo zadostiti strogim pogojem dokumentiranja objektov (celota, detajli, sestava, barve, materiali ...). Ob vsaki spremembi je treba izdelati dopolnitve dokumentacije in v nekaterih primerih izdelati tudi nove celostne preveritve (finančne, statične, energetske, protipožarne, socialne ...).
4. Nobena obnova ni spontan proces, temveč je strogo načrtovan sklop nalog, ki skuša zajeti celoto objekta ali ansambla objektov. Pri tem morajo nujno konstruktivno sodelovati arhitekti in konservatorji ter druge pristojne organizacije. Vsi udeleženci moramo posedovati veliko mero znanja in znati to znanje medsebojno vključevati. Obnova je izraziti meddisciplinarni proces.
5. Predpogoj obnove je dobro izdelana zgodovinska slika objekta (dokumenti, načrti, pričevanja, opisi). Ob teh podatkih je pomemben tudi vpogled v lastniška razmerja, saj nam tudi ti

³ Uprava RS za kulturno dediščino je bila leta 2004 preoblikovana v Direktorat za kulturno dediščino Ministrstva za kulturo.

podatki omogočajo opredelitev vrednot objekta. Večina podatkov o objektih je dostopnih v deželnih in mestnih arhivih ali drugih registrih (oddelki za prostor, zemljiška knjiga, evidence zavodov).

6. Pri obnovi delavskih stanovanj in hiš moramo stremeti k ohranitvi osnovnega koncepta objekta. Ne glede, ali je objekt varovan s strani spomeniškega zavoda ali ne. Osnovni koncept objekta lahko izluščimo le z dobro dokumentiranim (grafično) stanjem in večplastno arhitekturno – konzervatorsko analizo objekta. Analize omogočajo boljše načrtovanje stroškov obnove, ki jih moramo vedno usklajevati z zmožnostjo lastnikov ter s potencialnimi financerji (občine, EU skladi ...).
7. Pri načrtovanju obnove mora načrtovalec upoštevati danosti obstoječega tlorisa, preboji nosilnih sten morajo biti tehtno odmerjeni in premišljeni. Tlorisna zasnova delavskih stanovanj je praviloma precej skromna, zato so nepremišljene hitre rešitve nezaželene.
8. Pri obnovi zahteva stavbno pohištvo enako mero pozornosti kot tloris in fasada, saj so prav ti arhitekturni elementi ključni pri ustvarjanju karakterja objekta. Priporočamo, da zajema osnovna dokumentacija tudi verni arhitekturni posnetek stavbnega pohištva oziroma vseh arhitekturnih elementov objekta (ograje, vrata, okna, svetilke ...).
9. Obnovljena streha naj sledi karakterju predhodne kritine, v primeru namestitve toplotnih zbiralnikov ali fotovoltaičnih sistemov morajo biti ta izvedena na strešinah, ki so najmanj moteče pri pojavnosti objekta (pogledi z ulice, izpostavljenje strešne površine).
10. Vsaka obnova zajema tudi barvno študijo, kjer je izdelana grafična barvna analiza objekta pred obnovo po njej. Za verodostojno sliko se predvidene barvne palete izvedejo na vzorčnih površinah na lokaciji.
11. Obnova objektov zajema tudi izboljšanje protipotresnih lastnosti objekta, prav pri teh posegih je izrednega pomena, da arhitekt že v začetni načrtovalski fazi k sodelovanju pritegne še konstruktorja, s tem sodelovanjem so tako posegi bolj usklajeni in smiselno umeščeni (Schwertner 2011: 121–128).

Da povzamem: delo Projektne skupine za zgodovinska središča DS Alpe-Jadran je na videz zelo suhoparno, dejansko pa je pregledna vsebinska struktura, ki ob izjemnih prizadevanjih različnih strok predstavlja velik napredek v razumevanju in varstvu kulturne dediščine osrednje Evrope. Ob zaokrožitvi tem od pred-

stavitve varstva, prenove, razvoja mest in podeželja ter z usmeritvijo na ožjo temo ljudskega stavbarstva in delavskih stanovanj smo dosegli svoj cilj: izostrili smo težave in poudarili zahteve po usklajenem, interdisciplinarnem in celovitem pristopu na vseh ravneh strokovnega dela.

Viri

DELAČ Koželj, Zvezda: *Nepremična dediščina vsakdanjega življenja na podeželju v Republiki Sloveniji: Stanje in varstvo: Tretje skupno poročilo o zgodovinskih središčih = Immovable heritage of daily life in the countryside in the Republic of Slovenia: Situation and protection: Third joint report on historic centres*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo, Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino, 2001.

DELAČ Koželj, Zvezda: *Terminologija majhnih zgodovinskih središč na podeželju: Razlaga posameznih strokovnih izrazov v zvezi z majhnimi zgodovinskimi središči v prostoru Alpe-Jadran = Terminologie für kleine historischen Zentren des ländlichen Raumes: Erläuterung besonderer Fachbegriffe im Zusammenhang mit kleinen historischen Zentren in Raum Alpen-Adria*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Ministrstvo za kulturo, 2009.

DRITTER *gemeinsamer Bericht über die historischen Zentren = Terzo rapporto comune sui centri storici = Tretji zajednički izveštaj o povijesnim središtima = Tretje skupno poročilo o zgodovinskih središčih = Hermadik közös jelentés a történeti központokról = Third report on historical centers: Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria = Comunità di lavoro Alpe-Adria = Radna zajednica Alpe-Jadran = Delovna skupnost Alpe-Jadran = Alpok-Adria munkaközösség = Association Alps-Adria*. S. l.: s. n., 2001.

ERSTER *gemeinsamer Bericht über die historischen Zentren = Prvi zajednički izveštaj o povijesnim središtima = Primo rapporto comune sui centri storici = Prvo skupno poročilo o zgodovinskih središčih*. S. l.: Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria, Unterkommission für historische Zentren. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1985.

SCHWERTNER, Johann: *Arbeiterviertel und Arbeiterstädte zwischen 1750 und 1950 = Munkásnegyedek és munkásvárosok 1750 és 1951 között = Insediamenti operai e città del lavoro dal 1750 al 1950 = Radnička naselja i gradovi između 1750. i 1950. godine = Delavska stanovanja in območja naselij med leti 1750 in 1950 = Workers' neighbourhoods and workers' cities 1750–1950*. Gospa Sveta: Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria, Projektgruppe Historische Zentren, 2011.

ZWEITER *gemeinsamer Bericht über die historischen Zentren = Secondo rapporto comune sui centri storici = Drugi zajednički izveštaj o povijesnim središtima = Drugo skupno poročilo o zgodovinskih središčih = Második közös jelentés a történeti központokról = Second report on historical centers*. Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria = Comunità di lavoro Alpe-Adria = Radna zajednica Alpe-Jadran = Delovna skupnost Alpe-Jadran = Alpok-Adria munkaközösség = Association Alps-Adria. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1994.

MREŽA DEDIŠČINE SVETA EVROPE

Heritage Network – Herein

Od ustanovitve leta 1949 v Strasbourgu se je Svet Evrope osredotočil na povezovanje in združevanje demokratične Evrope na vseh ravneh delovanja, ki zajemajo skupne vrednote, predvsem človekove pravice, demokracijo in vladavino prava. Pri teh naporih sta bili kot »duša demokracije« v ospredju kultura in dediščina; sčasoma je bila sprejeta vrsta konvencij,¹ priporočil, vodil in drugih referenčnih besedil, ki naj bi urejali in krepili ohranjanje dediščine.

Leta 1954 je bila sprejeta Evropska kulturna konvencija (European Cultural Convention, Pariz), ki je poudarila zlasti nujnost meddržavnega sodelovanja v kulturi. Na dediščino se navezujejo Konvencija o ohranjanju stavbne dediščine (Convention for the Protection of the Architectural Heritage, t. i. Granadska konvencija, 1985), Konvencija o varstvu arheološke dediščine (Convention for the Protection of the Archaeological Heritage, t. i. Malteška konvencija, 1992), Evropska krajinska konvencija (European Landscape Convention, Firence, 2002) in Okvirna konvencija Sveta Evrope o vrednosti kulturne dediščine za družbo (Convention on the Value of Cultural Heritage for Society, Faro, 2005). Granadska konvencija je vzpostavila koncept celostnega ohranjanja kulturne dediščine, ki pomeni predvsem vključevanje interesov varstva v dejavnosti drugih resorjev, ne samo kulturnega (urbanizma, regionalnega načrtovanja, kmetijstva, gospodarstva itd.). Poleg dediščine kot vsebine ohranjanja obsega varstveni interes tudi njeno okolico in druge grajene površine, ki nimajo posebne dediščinske vrednosti, vendar prispevajo h kakovosti življenja. Novost Malteške konvencije je v uvedbi preventivne arheologije, kar pomeni, da morajo države zagotoviti sodelovanje arheologov v vseh fazah prostorskega načrtovanja, ob pomembnih odkritjih pa mora obstajati možnost spremembe planov ali zavrnitve gradbenih dovoljenj. Konvencija o krajini, ki velja za vse vrste krajin, tudi mestne in degradirane, definira krajino kot območje, ki ga kot takega zaznavajo ljudje in katerega značilnosti so plod delovanja in medsebojnega vplivanja naravnih in/ali človeških dejavnikov. Zadnja, Faro konvencija, je med drugim spodbudila države podpisnice, da za boljši dostop do kulturne dediščine razvijajo digitalno tehnologijo in iz nje izhajajoče koristi. Uveljavila je tudi pravico do dediščine kot dela človekovih pravic in poudarila načela usklajenega sodelovanja med vsemi javnimi, institucionalnimi in zasebnimi dejavniki v prid varstvenim prizadevanjem. Četrta Evropska konferenca ministrov, odgovornih za kulturno dediščino, ki je bila leta 1996 v Helsinkih, je priporočila, da Svet Evrope oblikuje trajni informacijski sistem, ki bi oblasti, strokovnjake, raziskovalce in strokovnjake za izobraževanje seznanjal s stanjem in z razvojem

dediščinskih politik v drugih državah. Podlaga za to zamisel je bilo predhodno poročilo Sveta Evrope o evropskih dediščinskih politikah. Tako je peta ministrska konferenca leta 2001 v Portoržu že predlagala trajno delovanje Mreže dediščine pod okriljem Sveta Evrope.

S sodelovanjem Sveta Evrope in Evropske komisije Mreža dediščine Sveta Evrope od leta 1999 vzpostavlja trajen spletni informacijski sistem, ki povezuje evropske vladne institucije, odgovorne za ohranjanje kulturne dediščine. Leta 2011 je v njej sodelovalo že več kot 40 držav, dostopna pa je tudi na spletu (internetni vir 1).

Od začetka leta 2012 Mreža dediščine deluje pri Direktoratu za demokratično upravljanje, kulturo in raznolikost (Directorate of Democratic Governance, Culture and Diversity) in pod vodstvom Usmerjevalnega komiteja za kulturo, dediščine in krajino (Steering Committee for Culture, Heritage and Landscape – CD-CPP). Osredotočena je na kulturno dediščino, še zlasti stavbno, krajinsko in arheološko, vse v kontekstu konvencij Sveta Evrope. Tako je Mreža s projektom Herein 2 tudi spodbudila deskriptivni (ne analitični), vendar standardizirani prikaz dediščinskih politik držav članic. Zaradi primerljivosti je bilo oblikovano enotno vsebinsko ogrodje z osrednjimi devetimi poglavji in podpoglavji: Spreminjanje pogleda na dediščino; Predstavniki (organizacije in posamezniki); Finančna politika; Znanje in varovanje; Ohranjanje in upravljanje; Dostop in interpretacija; Digitalizacija; Statistični podatki; Svetovna dediščina.

Slovensko besedilo projekta Herein 2, ki ga je kot nacionalna koordinatorica izdelala podpisana, je dostopen na spletni strani Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije (internetni vir 2), v angleščini pa na spletni strani Mreže dediščine (internetni vir 3). Informacije so dostopne preko izbrane države ali posamezne teme.

Leta 2011 smo nacionalni koordinatorji v okviru novega projekta Herein 3 pripravili analizo izvajanja konvencij Sveta Evrope o arheološki, stavbni in krajinski dediščini, ki naj bi bila izhodišče za nadaljnje postopke (tudi) vrednotenja in obdelave podatkov. Osrednji cilj novega projekta je v preveritvi vključitve in razumevanja omenjenih konvencij v vsakokratno dediščinsko zakonodajo in varstvene politike kot tudi preveritev celovite ali posamične obravnave različnih dediščinskih zvrsti (stavbne, arheološke, krajinske dediščine). V primerjavi z ogrožjem, ki je na ravni projekta Herein 2 omogočal poljubno obliko opisne obdelave podatkov, pa je aktualni vprašalnik Herein 3 zahteval vnos konkretnih in natančnih podatkov (ki se bistveno ne razlikujejo od strukture v Herein 2) v poseben računalniški program, ki omogoča avtoriziranim nadaljnjo obdelavo in objavo podatkov. Tako bi vsi zainteresirani lahko uporabljali izbrane podatke za različne namene, analize, primerjave ipd. Obdelani posredovani podatki ekspertov Sveta Evrope naj bi bili na spletni strani dosegljivi najpozneje ob koncu leta 2012; vsebine naj bi se letno aktualizirale z vnosom najnovejših podatkov za posamezno

¹ Konvencija je subjekt mednarodnega prava in jo lahko po ratifikaciji neposredno obravnavamo. Praviloma jo prenašamo v domačo zakonodajo; vsebuje minimalne strokovne in organizacijske standarde o ravnanjih in metodah dela, po drugi strani pa dopušča vsaki državi podpisnici, da zase določa obseg in stopnjo zaščite dediščine.

* Mag. Zvezda Delak Koželj, magistrica etnološkega konservatorstva, konservatorska svetnica, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije. 1000 Ljubljana, Metelkova 6, E-naslov: zvezdana.kozelj@zvkd.si

državo. Ne nazadnje bo ta obsežen in v podrobnosti premišljen projekt s postopki izvedbe (vsakokratnega vnosa podatkov), pomočjo njihove obdelave in primerjavo ter povzetki izbranih vsebin omogočil tudi oblikovanje novih vodil, ne nazadnje tudi priporočil za ohranjanje dediščine, ki jih praviloma izdela Odbor ministrov, pristojnih za kulturno dediščino. V okviru Herein 3 poteka tudi delo na posebni študiji primera, ki obravnava samo razumevanje in vključitev Malteške konvencije v vsakokratno varstveno zakonodajo, v različne administrativne in organizacijske koncepte.

Vsebinska širina Mreže dediščine spodbuja politike, strokovnjake, združenja, ki se ukvarjajo z varstvom, in zainteresirano javnost ter jim omogoča, da poleg spletnih informacij in dogodkov, povezanih z ohranjanjem dediščine (konferenc, publikacij, usposabljanj, razstav itd.), vzpostavljajo tudi projekte in partnerstva s področja ohranjanja dediščine (t. i. *Links, News*). *Forum* je instrument povezovanja, orodje sodelovanja in razširjanja podatkov, za odločevalce, strokovnjake in združenja, ki delujejo v kulturi in na področju dediščine in okolja. Tako omogoča sklop t. i. *Heritage Discovery* spletnim obiskovalcem raziskovanje različnih vidikov obravnave dediščine s pomočjo skupnih projektov, ki jih snujejo številne države. Poleg temeljnih ciljev, kot je bila že omenjena informacijska podpora vsem zainteresiranim za ohranjanje dediščine, mednarodnega strokovnega povezovanja in sodelovanja, je tudi oblikovanje dvanajstjezičnega slovarja *Thesaurus*; med jeziki je tudi slovenski. Dostopen na spletu omogoča strokovnjakom in vsem zainteresiranim prepoznavo

izrazov in konceptov v različnih jezikih ter tudi ustrezno informacijo o njih v podatkovni bazi dediščinskih politik. Leta 2010 je bilo ustanovljeno mednarodno neprofitno združenje Herein Aisbl, naj ki bi zlasti v finančnem smislu omogočilo kar najširše izvajanje aktivnosti Herein (internetni vir 4). Med ustanoviteljicami in članicami z dokajšnjim finančnim vložkom je tudi Slovenija. V okviru delovanja Herein Aisbl je izšla že prva dvojezična publikacija (angleško-francoska) v treh sklopih: dostop do dediščine, dediščina in mladi, turizem in dediščina. Njen cilj je predvsem predstavitev dobrih praks s področja popularizacije dediščine. V zadnjem času postaja Herein ne samo inštrument (so)delovanja na ravni Sveta Evrope, ampak tudi dejavni sodelovnik Evropske unije in drugih teles, kot npr. Forum evropskih vodilnih dediščinskih predstavnikov (European Heritage Heads Forum – EHHF) ali Evropskega arheološkega konzilija (European Archaeologiae Consilium – EAC).

Internetni viri

Internetni vir 1: European Heritage Network – Herein; http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/Herein/Default_en.asp, 2. 11. 2012.

Internetni vir 2: Herein – Politika varstva kulturne dediščine v Sloveniji; <http://www.zvkds.si/sl/zvkds/varstvo-kulturne-dediscine/o-kulturni-dediscini/politika-varstva-kulturne-dediscine-v-sloveniji/>, 2. 11. 2012.

Internetni vir 3: Herein – Slovenia; http://european-heritage.coe.int/sdx/herein/national_heritage/voir.xsp?id=intro_SI_en, 2. 11. 2012.

Internetni vir 4: Herein AISBL; http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/herein/AISBL/default_en.asp, 2. 11. 2012.

ETNOLOG KONSERVATOR IN NJEGOVO MESTO

Refleksija

Čeprav je minilo že skoraj pol stoletja od doktorske disertacije *Ljubljansko naselje Zelena jama kot etnološki problem* etnologa in zgodovinarja Slavka Kremenška, s katero je postavil slovensko etnologijo ob bok drugim modernim nacionalnim etnologijam, ki so v etnološki teoriji in praksi sledile novemu trendu raziskovanja mest in mestnega življenja, se obravnava mest oziroma urbanih naselij vse do danes ni uspela razviti do želene stopnje na vseh področjih, ki jih slovenski etnologi, zaposleni v različnih institucijah, pokrivamo. Eno med njimi je prav gotovo konservatorstvo, kjer še vedno velja nenapisano, a toliko bolj trdovratno zakoreninjeno pravilo, da temeljna dejavnost etnologov obsega skrb za podeželsko nepremično oziroma stavbno dediščino, medtem ko je skrb za nepremično dediščino v mestih še vedno v domeni umetnostnih zgodovinarjev. Odgovor na vprašanje, zakaj je to tako, verjetno tiči za številnimi bolj ali manj obelodanimi problemi, ki že dlje časa, in kot se zdi vedno bolj, pestijo konservatorsko stroko.

Eden med vzroki je najbrž v samem začetku spomeniškovarstvene dejavnosti pri nas, ko so prve usmeritve o ohranjanju stavbne

dediščine nastajale pod budnim očesom nestorja slovenskega konservatorstva, umetnostnega zgodovinarja Franceta Steleta. Njegovo prizadevanje za uveljavljanje temeljnih konservatorskih načel pri nas je bilo v glavnem usmerjeno le na varstvo umetnostnih spomenikov. Varstvu objektov z etnološkega področja je namenil nekaj pozornosti v pripravi spomeniškovarstvene zakonodaje v 30. in 40. letih 20. stoletja, ko je v varstvene okvire poskušal uvrstiti tudi t. i. etnografske spomenike.

Od omenjenih začetkov pa do danes, ko institucionalizirano varovanje nepremične dediščine izvaja Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije (v nadaljnjem Zavod), se je v konservatorsko dejavnost vključilo več različnih strok. Poleg etnologov in umetnostnih zgodovinarjev so tako na Zavodu zaposleni še krajinski arhitekti, arhitekti, zgodovinarji, arheologi, gradbeniki, restavratorji, geografi ter ponekod še strokovnjaki za tehnično dediščino in statiko. Če naštetu pisano strokovno bero povežemo še s potrebo po njihovem interdisciplinarnem sodelovanju, ki je zapisana tudi v Zakonu o varstvu kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 16 in 23/2008; v nadaljnjem ZVKD-1), bi lahko prehitro skle-

* Aleksandra Renčelj Škedelj, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., konservatorica, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Ljubljana. 1000 Ljubljana, Tržaška 4, E-naslov: sasarencelj@yahoo.co.uk

pali, da je za našo kulturno dediščino dobro poskrbljeno. Seveda na žalost to ni tako. Razlogov za to je preveč, da bi jih vse lahko našela v tem kratkem razmišljanju, zato se bom osredotočila samo na tistih nekaj ključnih, ki po mojem mnenju vplivajo tudi na uvodoma predstavljeno problematiko (ne)ukvarjanja etnologov konservatorjev s stavbno dediščino v urbanem okolju.

Najprej vidim problem v tem, da se v prejšnjem odstavku navedeno interdisciplinarno sodelovanje strok v konservatorstvu premalokrat tudi praktično izvaja oz. se ne izvaja dovolj premišljeno in poglobljeno, da bi lahko govorili o celostnem ohranjanju dediščine, ki danes ne bi smelo biti več le želja, ampak uveljavljen standard tu obravnavane stroke. Večina dela konservatorja, zaposlenega na Zavodu, obsega varovanje posamične zvrsti dediščine. Tako je na primer etnolog konservator odgovoren za t. i. etnološko dediščino, umetnostni zgodovinar za umetnostnozgodovinsko, arheolog za arheološko itn. Ker pa se v praksi gradbeni ali drugi posegi nemalokrat izvajajo na objektu ali območju, kjer se hkrati prepleta več zvrsti dediščine, je potreba po sodelovanju med konservatorji različnih strok nujna. Za poseg, ki se bo npr. izvajal na objektu, prepoznanem kot etnološka dediščina, nahaja pa se hkrati na območjih arheološkega najdišča in kulturne krajine, tako pri pisanju kulturnovarstvenih pogojev in soglasij skladno z 28. in 29. členom ZVKD-1 sodelujejo etnolog, arheolog in krajinski arhitekt. Po navadi interdisciplinarnost v opisanem in podobnih primerih ni problematična in je zadovoljiva, saj so pravila jasno določena in jih večina konservatorjev tudi izvaja. Dostikrat pa se zatakne pri obsežnejših nalogah oz. nalogah, ki zahtevajo dolgotrajnejšo in bolj poglobljeno medsebojno sodelovanje – kot npr. pregled in priprava gradiva za sprejemanje novih prostorskih aktov, priprava gradiva za konservatorski načrt, priprava gradiva za usmeritev v raznih natečajnih projektih ipd. Levji delež krivde je prav gotovo v pomanjkanju kadra in posledično preobremenjenosti ter pomanjkanju časa za naloge, s katerimi konservatorji najbolj neposredno sodelujemo v javnem interesu varstva kulturne dediščine. S sprejetjem novega zakona (ZVKD-1), ki je v primerjavi s prej veljavnim povečal obseg nalog zaposlenih na Zavodu (hkrati pa jim ukinil nekatere bistvene pristojnosti), in to v času, ko se o negativnem kadrovanju ni več samo govorilo, temveč se ga je tudi izvajalo, je bil zadan hud udarec zaposlenim, ki pa se na dostikrat odraža tudi pri strokovnem varovanju kulturne dediščine. Ni več časa za poglobljene raziskave, ki so v celostnem varstvu nujna. Zaradi zgoraj navedenega se zato delovnih nalog vse (pre)večkrat lotevamo birokratsko in površno.

Razlog, zakaj etnologi konservatorji premalo sodelujemo pri varovanju in obnovah v urbanem okolju, pa je gotovo tudi v nas samih. Zdi se, da še vedno ne zberemo dovolj poguma, da bi presegli področje delovanja, ki nam ga že od začetkov varstvene dejavnosti na Slovenskem pripisujejo in smo ga več kot posvojili tudi sami. Etnološka stavbna dediščina je namreč še vedno sinonim za pretežno podeželsko, v večini primerov anonimno arhitekturo, ki ima v primerjavi z arhitekturo v urbanih naseljih, tisto, ki praviloma spada na področje umetnostnozgodovinske stavbne dediščine, večina preostale konservatorske stroke za manj vredno, skoraj odvečno. Pohvale vredni so zato poskusi posameznikov, ki so pokazali, da se lahko etnolog konservator zelo dobro znajde tudi pri obnovah urbanih naselij ali njihovih delov, kot so npr. delavska naselja, kolonije ipd. Kljub temu pa ne smemo spregledati dejstva, da se tudi v tem primeru etnolog

konservator giblje predvsem na polju, ki pripada nižjemu ali srednjemu socialnemu sloju, kamor umetnostni zgodovinar praviloma ne zaide. Po mojem mnenju se zato (pre)večkrat dogaja, da se etnologi konservatorji držimo svojega odmerjenega področja delovanja kot pijani plota in produciramo neobvladljive mase dediščine, ki postaja sama sebi namen – v smislu varovati čim več, da bo vsaj nekaj od tega ostalo. Res je, da se kriteriji vrednotenja dediščine s časom spreminjajo, vendar bi nek splošen kriterij kvalitete moral preglasiti kvantiteto – z drugimi besedami, bolje dvajset dobro vzdrževanih enot nepremične dediščine kot pa sto enot nevzdrževane, propadajoče nepremične dediščine. To je pomembno tudi zato, ker izkušnje kažejo, da je v primerjavi s preostalimi zvrstmi prav etnološka nepremična stavbna dediščina po navadi najbolj ogrožena in v najslabšem fizičnem stanju, kot taka pa zahteva veliko energije in časa etnologa konservatorja. Namesto Sizifovega dela varovanja neobvladljivega števila enot etnološke nepremične dediščine, ki se lahko včasih razume tudi kot nadomestni ukrep v smislu pomanjkanja urbanističnih načel – kar pa nikakor ne bi smel biti problem izključno etnologa konservatorja – bi bilo bolje, da ta razširi področje delovanja tudi tja, kamor mu druge stroke, udeležene v varovanju nepremične dediščine, ne bi pripisale. S poznavanjem načina življenja in pridobljenimi izkušnjami pri obnovah stavbne dediščine bi moral etnolog konservator brez slabe vesti sistematično sodelovati tudi pri obnovah drugih zvrsti dediščine. Način življenja, ki še vedno zavzema osrednje mesto v etnologiji kot matični stroki, zaobjema vse sloje prebivalstva, zato tudi konservator etnolog ne bi smel biti omejen na raziskovanje zgolj enega sloja prebivalstva. Če kot etnološko nepremično dediščino varujemo različne tipe domovanj in pripadajočih gospodarskih objektov, od prežitkarskih hiš, kmečkih hiš, delavskih hiš, fužinarskih hiš do pastirskih bajt in podobno, ki pripadajo predvsem nižjemu oziroma srednjemu socialnemu sloju, bi morali biti vsaj udeleženi tudi pri varovanju arhitekture, v katerih so domovali tudi višji sloji prebivalstva oziroma preostali socialni sloji. Že prej omenjeno načelo celostnega varstva kulturne dediščine v konservatorstvu med drugim namreč pomeni tudi, da za uspešen projekt obnove ni dovolj le fizična obnova objekta, ampak je pogosto od te še pomembnejša odločitev za vsebino, ki jo bo strokovno obnovljen objekt nudil. Vsota obojega bo namreč tista, ki bo varovani enoti nepremične dediščine omogočila nadaljnji obstoj in prepoznavnost za širšo javnost.

Če se zdaj vrnemo na zgoraj navedeno trditev, da bi morali biti etnologi konservatorji vključeni tudi v projekte obnov preostalih zvrsti dediščine, in se glede na temo tega razmišljanja osredotočimo na nepremično dediščino v urbanem okolju, natančneje v mestu, menim, da lahko etnologi veliko prispevajo k odločitvi o ohranjanju starih ali vključevanju novih vsebin v obnovljeni objekt. Če je umetnostni zgodovinar popolnoma suveren pri poznavanju arhitekturnih slogov ter vrednotenju raznih arhitekturnih elementov tovrstne arhitekture, je etnolog tisti, ki bo znal fizično podobo in funkcijo objekta povezati z načinom življenja v nekem času in prostoru. Na podlagi njegovih ugotovitev in v sinergiji z ugotovitvami drugih pri obnovi sodelujočih strok bo največ možnosti za pravilne usmeritve tako glede fizične obnove kot glede umeščanja vsebin v varovane objekte kulturne dediščine. Uspešno obnovljeni in dobro vzdrževani objekti nepremične dediščine, ki nadaljujejo svoje življenje s staro ali z novo vsebino, pa so navsezadnje glavni cilj konservatorske stroke.

Herman Lisjak, maskota otroškega muzeja Hermanov brlog, s prijatelji.
Foto: Fototeka Muzeja novejšje zgodovine Celje

Muzejska ulica obrtnikov.
Foto: Fototeka Muzeja novejšje zgodovine Celje

MUZEJI V SVETU GLOBALNIH SPREMENB

Mednarodni muzejski dan, ki ga vsako leto 18. maja organizira Mednarodni muzejski svet ICOM-a, je svetovni »Praznik muzejev«. Praznik, ki nagovarja strokovnjake različnih profilov, katerih teorija in praksa sta povezani z muzeji in dediščino, jih sooča z novitetami, spodbuja k refleksiji, opozarja na nevarnosti. Pomeni pestro, celovito in atraktivno ponudbo za muzejske uporabnike vseh starostnih skupin in zanimanj, glasno povabilo, široko odprta vrata, poklon dediščini, lepši dan in razmislek za vse.

Tako je bilo tudi letos, ko je Slovenski odbor ICOM-a koordiniral Mednarodni muzejski dan v slovenskih muzejih. Muzeji v svetu globalnih sprememb – novi izzivi, nove pobude, nosilna tema muzejskega dne 2012, je umestila naše delo in našo misel v dinamiko in težnje globalnega sveta, njegovega utripa, potreb in pričakovanj ter poudarjala in opozarjala na mnoge priložnosti, ki jih lahko prepoznamo in jih moramo prepoznati ob sodobnem muzejskem delu. Izbrana tema potrjuje, da delujemo in ustvarjamo v sedanjem času, katerega del smo, da delujemo in ustvarjamo v prostoru, ki ga pomagamo graditi in ga sooblikujemo, da smo del družbe, s katero komuniciramo in z njo vzpostavljamo dialog. Ta holistični pristop, predvsem pa razumevanje aktivne vloge, sta ključnega pomena za pravilno smer muzejskega razvoja. Vendar ni dovolj, da aktivno vlogo prepoznavamo in ozaveščamo le v strokovnih krogih, postala naj bi spoznanje tudi naše širše slovenske družbe. Ta poudarek je še toliko glasnejši prav v času, ki je za kulturo vedno bolj nespodbuden. Svet globalnih sprememb ponuja muzejem nove razstavne fabule z aktualnim in angažiranim akcentom in nujno kontekstualizacijo razstavljenе vsebine. Sodobne informacijske tehnologije tudi muzejem ponujajo številna komunikacijska orodja za njihovo ažurno dvosmerno komunikacijo, obenem pa omogočajo povsem nove oblike muzejskega dela. Uporaba novih tehnologij je nepogrešljiva v raziskovalnem delu, komunikaciji in interpretaciji razstavnih vsebin in vsestranski komunikaciji muzeja z družbo in s svojimi uporabniki. Povabilu k sodelovanju ob Mednarodnem muzejskem dnevu se je odzvalo 32.000 muzejev v 130 deželah, med njimi tudi Slove-

nija. Več kot 40 slovenskih muzejev in galerij po celi Sloveniji, katerih različni dogodki, odprta razstava, delavnice, vodstva ter druge prireditve so v slovenske dediščinske in umetnostne hrame povabile 6.000 obiskovalcev. Osrednji dogodek ob prazniku pa je bila podelitev Valvasorjevih nagrad in priznanj za izjemne dosežke v muzejski stroki. Naše strokovne misli pa se že usmerjajo v leto 2013, ko bomo sledili novi aktualni temi – Muzeji (spomin + ustvarjalnost) = družbena sprememba.

Trije razlogi za pristop k Mednarodnemu muzejskemu svetu:

1. Biti del mednarodne muzejske skupnosti: povezati se s 30.000 muzejskimi strokovnjaki; zgraditi močno mednarodno profesionalno mrežo na področju vsake z muzeji povezane stroke; razširiti svoje obzorje z več kot 2.000 organiziranimi vsakoletnimi konferencami po celem svetu; sodelovati v obsežnem programu na trienalni Generalni konferenci.
2. Sodelovati v mednarodnih poslanstvih: oblikovati prihodnost muzejskega poklica; zavzemati se za muzejske standarde odličnosti in muzejske etike; imeti vlogo v boju proti nezakoniti trgovini s kulturnimi dobrinami; sodelovati pri usposabljanju za nujne primere in sprejemanju nujnih ukrepov med muzeji; podpirati muzeje pri opravljanju poslanstva.
3. Izkoristiti ICOM-ove storitve: slediti muzejskim težnjam in novostim, zahvaljujoč *ICOM News*, reviji za muzealce, in elektronskim Novicam; poiskati več kot 2.000 publikacij ICOM odborov prek spletnih podatkovnih baz; ostati povezan z ICOMMUNITY, povsem novo ICOM-ovo interaktivno spletno platformo; včlaniti se v enega med 31 Mednarodnimi odbori ICOM-a, da bo vaš glas slišen; razrešiti spore na področju umetnostne in kulturne dediščine in okviru mediacijskih postopkov ICOM-WIPO.

In mnoge druge prednosti vašega članstva v ICOM: možnosti usposabljanja in poklicnega razvoja; kartica ICOM – vaša mednarodna brezplačna vstopnica za muzeje po celem svetu; ugodnejše cene publikacij in nakupov artiklov v muzejskih trgovinah. Za več informacij obiščite <http://icom.museum>.

* Mag. Tanja Rožembergar Šega, univ. dipl. etnol. in prof. sociolog., predsednica ICOM Slovenija, direktorica Muzeja novejšje zgodovine Celje. 3000 Celje, Prešernova ulica 17, E-naslov: tanja.rozenbergar@mncz.si

Primoževčev stan (1849) s planine Zajamniki v Planšarskem muzeju.
Foto: Drago Holynski, Stara Fužina, 1978 (fototeka Gorenjskega muzeja)

Anka Novak s sirarjem Jurčem na planini Laz.
Foto: Drago Holynski, Bohinj, 1978 (fototeka Gorenjskega muzeja)

ŠTIRI DESETLETJA PLANŠARSKEGA MUZEJA V STARI FUŽINI

Gorenjske gore so obljudene že tisočletja, vsaj od železne dobe, ko naj bi na planini Klek na Pokljuki ob rudarjih – iskalcih železove rude pastirji pasli živino. Od leta 973, ko se v darovnici freisinškim škofom omenja prva planina – Pečana pod Ratovcem, so v listinah imena planin, ki jih še danes poznamo. V začetku 20. stoletja so planine doživele morda največji razvoj z gradnjami skupnih sirarn, vodnih zajetij itd. v Julijskih Alpah in velikih hlevov s stanovanji za pastirje v Karavankah, nato pa sta po drugi svetovni vojni politika in industrializacija ljudi usmerili v tovarne. V 21. stoletju paša v planinah zanima le bolj tradicionalno usmerjene kmetovalce, sodobna intenzivna reja živine pa poteka v računalniško vodenih hlevih in pašnikih v dolini.

O ljudeh in paši na planinah in o nekdanjih načinih življenja lahko beremo v geografskih in etnoloških delih. Ali pa obiščemo Planšarski muzej v Stari Fužini, kjer si ogledamo številne predmete iz vsakdanjega življenja pastirjev, po bohinjsko majerjev, in sirarjev, in izvemo, kako so nekdanje delovali pašništvo, mlekarstvo in sirarstvo v bohinjskem delu Julijskih Alp. Tu se je ohranil individualni način paše; vsak gospodar je imel svojega pastirja, ki ga je poslal na planine s svojo živino – tropom. Zato so bohinjske planine videti kot vasi z mnogimi stavbami, še zlasti nižje planine, kot sta Uskovnica ali Zajamniki. Vsaka pašna skupnost je imela več planin, ki so jih uporabljali zaporedoma, da se je živina lahko pasla od pomladi do pozne jeseni, na nižjih – senoženih pa so tudi pokosili seno. Najvišje ležeče planine so nad gozdno mejo. Stavbe na njih so grajene po starem načinu na kolih, ki so ga verjetno iznašli staroselci. V prvem prostoru muzeja sta predstavljena stan z letnico 1848 in njegova izvirna notranja oprema s planine Zajamniki. V drugem prostoru stojijo sirarska preša in švicarska kotla, ki so ostali na mestu, ko so leta 1967 v tej sirarni prenehali siriti. Ob njih so fotografski prikaz postopka sirjenja po švicarskem načinu, ki so ga vpeljali ob koncu 19. stoletja, in izvirno sirarsko orodje in oprema. Za izdelavo sira so najemali izšolane sirarje. Prej so Bohinjci vsak

zase izdelovali maslo in ga prodajali v Trst. Predstavljeni so tudi naporen planinski urnik majerjev pa njihov praznik in duhovno življenje.¹

Zgodba Planšarskega muzeja je tesno povezana z imenom naše kolegice etnologinje in kustosinje Gorenjskega muzeja, Anke Novak. Začenja se pred 50 leti, ko je Anka Novak v prvih letih svoje muzejske službe pripravljala tematske razstave o posameznih sestavinah ljudske kulture na Gorenjskem: Ljudska noša na Gorenjskem (1962), Ljudska kultura Bohinja (1964), Domača obrt na Gorenjskem (1965), Ljudska umetnost na Gorenjskem (1965), Gorenjska kmečka skrinja (1966), Slike na steklo (1967) in Planšarska kultura na Gorenjskem (1969). Razstava o gorenjskem planšarstvu je bila postavljena v celotnem drugem nadstropju Tavčarjeve 43² v starem mestnem jedru Kranja. Študijsko zasnovana je prinašala pregled gospodarskega pomena planšarstva s podatki o številu živine in osebja na planinah in kartografskim prikazom planin. Predstavljala je planšarska naselja in stavbarstvo v Julijskih Alpah, Karavankah in Kamniških planinah z Veliko planino. Pojasnjevala je ljudski promet v gorah, zlasti selitve pastirjev z živino ter samotežno prenašanje bremen in oblike transporta z živino. Poseben del razstave sta bila mlekarstvo in sirarstvo v Bohinju, Gornjesavski dolini in na Veliki planini. Razstava je bila mišljena kot del stalne razstave Gorenjskega muzeja, a so jo morali že leta 1971 podreti po nalogu družbenopolitičnih organizacij, ki so menile, da Gorenjski muzej zaostaja pri prikazovanju narodnoosvobodilnega boja. Naročena mu je bila razstava Slovenka v revoluciji, ki je te prostore zasedala naslednjih 20 let (Avguštin 1993: 16).

1 Več o Planšarskem muzeju na spletni strani www.gorenjski-muzej.si.

2 Gorenjski muzej je imel od konca šestdesetih let do konca leta 1992 svoje upravne in razstavne prostore v nekdanjem kranjskem baročnem župnišču na Tavčarjevi 43 v Kranju. Tedaj je bila stavba v denacionalizacijskem postopku vrnjena Župniji Kranj; danes je tu spet župnišče.

* Mag. Tatjana Dolžan Eržen, mag. etnologije, muzejska svetovalka za etnologijo, Gorenjski muzej, 4000 Kranj, Savska cesta 34, E-naslov: tatjana.erzen@gorenjski-muzej.si

Anka Novak je uspela z razstave Planšarska kultura na Gorenjskem najbogatejše in vsebinsko najbolj zaokroženo gradivo iz Bohinja preseliti v opuščeno sirarno v Stari Fužini in v njej urediti Planšarski muzej. V tem času so Gorenjci, še zlasti pa Bohinjci in Blejci, bili bitke za uporabo svojih planin, ker jim je Zakon o gozdovih iz leta 1960 zelo zmanjšal površino planinskih pašnikov. V takšnih razmerah so nekateri Bohinjci postali zavezniki planšarskega muzeja, ker so spoznali, da z muzejem pripravljajo spomenik življenju bohinjskih ljudi, tako značilno zaznamovanih z življenjem v planinah. Drugi, ob vse večji agoni planšarstva bolj prizadeti, se s takim načinom reševanja niso mogli sprijazniti. »Kaj bomo zdaj pa fotografije žrli?« je pripomnila dolgoletna majerica Hlipova Micka iz Stare Fužine, ko je prišla po odprtju leta 1971 pogledat Planšarski muzej (Novak 1993: 5).

Vendar stavba sirarne ni bila obnovljena za muzej, za to je bila za razstavljene lesene predmete preveč vlažna. Muzej so bili zato konec sedemdesetih let prisiljeni zapreti. Takrat se je Anka Novak veliko pogovarjala, nagovarjala in dokazovala nujnost obnove stavbe in ponovnega odprtja Planšarskega muzeja. Močna opora so ji bili domačini, zlasti predsednik Turističnega društva Bohinj, Cene Resman, mlekar pri Kmetijski zadrugi Srednja vas, Janez Škantar, in še zlasti tedanji predsednik krajevnega skupnosti Stara Fužina.

V pripravi na novo postavitev Planšarskega muzeja je Anka Novak v letih 1976–78 opravljala temeljitejša terenska raziskava v bohinjskih planinah in pridobila mnogo novih predmetov. Z njo je šel na teren tudi fotograf Gorenjskega muzeja, Drago Holynski, in skupaj sta ustvarila izčrpno fotografsko dokumentacijo. Po njenem izboru so ing. arh. Marija Cerar in študentje arhitektonsko dokumentirali planšarske zgradbe.³ V okviru delovanja SED je v produkciji serije Kako živimo ustvarila scenarij filma *Planšarstvo v Bohinju*, ki sta ga leta 1978 filmsko realizirala z Naškom Križnarjem. Sestavni del terenskega dela so bila tudi prizadevanja za pridobitev primerne stanovanjske stavbe za predstavitev v razstavnem prostoru. Kolega na Zavodu za varstvo kulturne dediščine Kranj, Vladimir Knific, je nazadnje našel pravo stavbo: Primoževčev stan s planine Zajamniki, ki so ga zaradi dotrajanosti lastniki želeli nadomestiti z novim. Poskrbel je tudi za strokovno opravljen prenos. Svoja spoznanja je Anka Novak objavila v prilogi regionalnega časopisa *Gorenjski glas* in v strokovnih revijah, znanstveno razpravo z naslovom *Življenje in delo planšarjev v Bohinjskih gorah* pa v *Glasniku SED* (Novak 1989: 121–152). Separat omenjenega članka je bil uporabljen tudi kot vodnik po novi razstavi Planšarskega muzeja.

Prizadevanja za obnovo stavbe sirarne v Stari Fužini so uspela konec osemdesetih let v sodelovanju s tedanjo občino Radovljica, podjetjem Alpdom Radovljica, ki je uredil v zgornjem nadstropju stanovanja, ter s posamezniki in z organizacijami iz Bohinja. Poleti 1990 so odprli prenovljeno razstavo. Za likovno podobo razstave je poskrbela ing. arh. Jana Umnik, načrte za tehnično postavitev Primoževčevega stanu so naredili podjetje Elea iz Ljubljane, inženir gradbeništva Angel Žigon in statik Stojan Ribnikar. Anka Novak je razstavo zasnovala, izvedla raziskavo in jo objavila, napisala besedila, pridobila vse potrebne slikovne

priloge in predmete. Celo predmete je v spletu okoliščin morala očistiti sama.

Od prvega odprtja muzeja je minilo 40 let, že 20 let pa turisti in domačini obiskujejo prenovljeno razstavo. Doslej se še niso uresničili načrti, da bi za potrebe muzeja pridobili še zgornje nadstropje in klet, uredili nujne lastne sanitarije in pripravili še kakšno razstavo. Anka Novak je načrtovala razstavo o turizmu v Bohinju, o katerem je pisala v prvem bohinjskem zborniku leta 1987. Še boljša priložnost pa bi bila razstava nedavnih najdb visokogorskih arheoloških izkopavanj pod vodstvom arheologinje Marije Ogrin.

Izbrana bibliografija Anke Novak o planšarstvu

NOVAK, Anka: Planšarska arhitektura v Bohinju. *Varstvo spomenikov* 1966: 163.

NOVAK, Anka: Planšarstvo v Bohinju. *Snovanja* 2(2), 20. april 1968 (priloga *Gorenjskega glasa*): 13–20.

NOVAK, Anka: *Planšarska kultura na Gorenjskem*. Kranj: Gorenjski muzej, 1969.

NOVAK, Anka: O starejši zgodovini planšarstva med dolino tržiške Bistrice in dolino Kokre. *Kranjski zbornik* 1970: 223–225.

NOVAK, Anka: Planšarstvo v Bohinju: Razstava v Gorenjskem muzeju v Kranju, april 1969–junij 1971. *Argo* 1–2, 1972: 26–27.

NOVAK, Anka: *Vodnik po razstavi Kmečko gospodarstvo v Dolini*. Kranj: Gorenjski muzej, 1974.

NOVAK, Anka: Planšarsko stavbarstvo v Bohinju. *Snovanja* 10(2), 16. april 1976 (priloga *Gorenjskega glasa*): 26–[30].

NOVAK, Anka: Življenje in delo pastirjev v Bohinjskih gorah. *Snovanja* 12(4), 5. september 1978 (priloga *Gorenjskega glasa*): 55–59.

NOVAK, Anka: Planšarstvo v Bohinju v luči sprememb. *Etnološki pregled* 17, 1982: 223–232.

NOVAK, Anka: Sirarstvo in mlekarstvo v Bohinju ter njegova zgodovina. *Gorenjski glas* 36/56, 23. avgust 1983: 7.

NOVAK, Anka: Sirarstvo in mlekarstvo v Bohinju ter njegova zgodovina. *Gorenjski glas* 36/64, 26. avgust 1983: 7.

NOVAK, Anka: Micka, Cilka in Jurč s planine Laz in etnološki film: Planšarstvo v Bohinju. *Planinski vestnik* 5, 1984: 211–215.

NOVAK, Anka: Planšarstvo in pašne planine na gorenjski strani TNP. V: *Triglavski narodni park: Vodnik*. Bled: TNP, 1985, 147–160.

NOVAK, Anka: Planinsko sirarstvo. V: *Bohinjski zbornik*. Radovljica: Skupščina občine, 1987, 73–84.

NOVAK, Anka: Življenje in delo planšarjev v Bohinjskih gorah. *Glasnik SED* 29(3–4), 1989: 121–152.

NOVAK, Anka: Planšarske zgradbe v bohinjskih gorah. *Varstvo spomenikov* 34, 1992: 132–149.

NOVAK, Anka: Življenje in delo planšarjev v Bohinju. V: Tone Cevc (ur.), *Planšarske stavbe v Vzhodnih Alpah: Stavbna tipologija in varovanje stavbne dediščine*. Ljubljana: Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, 1995, 25–39.

NOVAK, Anka: Bohinjska planina Laz. *Cikasti zvonček* 6, 2008: 35–36.

Viri in literatura

AVGUŠTIN, Cene idr. (ur.): *40 let Gorenjskega muzeja: 1953–1993*. Kranj: Gorenjski muzej, 1993, 16.

NOVAK, Anka: Pogovor z Anko Novak, muzejsko svetovalko Gorenjskega muzeja v Kranju, dobitnico Valvasorjeve nagrade za življenjsko delo in Murkovega priznanja za življenjsko delo v etnološki muzejski stroki / z Anko Novak se je pogovarjala Mojca Ravnik. *Glasnik SED* 33(2), 1993: 2–7.

³ Gre za devet temeljiteje dokumentiranih stavb in 11 skic ali le tlorisov, ki jih hranimo v arhivu kustodiata za etnologijo Gorenjskega muzeja.

Udeleženke raziskovalne delavnice z mentorjem.
Foto: Arhiv MNZC, Celje, 13. 7. 2012

Terensko delo je potekalo tudi skozi oko kamere.
Foto: Katja Smolar, Celje, 11. 7. 2012

SODOBNO MEŠČANSTVO V CELJU

Sebastjan Weber

Raziskovalna delavnica Urbani fenomeni/muzejske perspektive – CE6

Raziskave mesta Celja in Celjanov so v zadnjih petih letih postale stalnica Muzeja novejšje zgodovine Celje. Z njimi je muzej ves čas v stiku z okolico in okolica z muzejem. Z raziskavami želimo spodbuditi javnost, da sodeluje z nami in s svojim prispevkom vpliva na naše razmišljanje o vlogi muzeja v sodobni družbi. In navsezadnje želi tudi muzej kot katalizator idej z njimi aktivno sodelovati in jih spodbujati k razmišljanju o problemih in njihovem razumevanju ter o spremembah in rešitvah, ki jih prinaša sodobni način življenja v urbanem okolju.

Globalizacija in različni drugi zunanji vplivi ves čas skrbijo, da je mesto »živa« struktura, ki se razvija skupaj z družbo. Različni na videz manjši dejavniki lahko dolgoročno povzročajo spremembe ne le v samem videzu mesta, pač pa tudi v družbi sami. Slednje je še zlasti opazno takrat, ko so razlike v družbi velike in določene s sloji ali z razredi. Meščanstvo je bilo pred drugo svetovno vojno vsekakor močan segment družbe in je zaradi določenih lastnosti opredeljevalo določen sloj ljudi. Zaradi različnih dejavnikov in vplivov se je ta sloj v desetletjih spremenil in v družbi prevzel drugo funkcijo. Kakšno in zakaj, smo skupaj s 15 študentkami in diplomantkami raziskovali julija 2012.

Raziskava je potekala kot delavnica oz. raziskovalni tabor, namenjen zainteresiranim študentom različnih humanističnih ved. Izhajali smo iz raziskav meščanstva med obema vojnoma, ko je

pojem meščanstvo opredeljevalo določen družbeni sloj ali razred premožnih in izobraženih v mestu živčih ljudi. Vrednote oz. njihovi atributi so se povezovali z družbeno angažiranostjo, udeležbo na kulturnih dogodkih, oblačilno kulturo in s sledenjem nekaterim uveljavljenim družbenim trendom in nazorom takratnega časa.

Danes ne moremo več govoriti o meščanstvu kot o družbenem sloju, lahko pa med prebivalci Celja še vedno najdemo vrednote in attribute meščanstva. »Sodobno meščanstvo« je torej danes bolj kot družbeni sloj način življenja, ki temelji na že prej omenjenih vrednotah in elementih tradicionalnega meščanstva.

Ana Beno in Ana Bezek

Biti meščan: Živeti v mestu in z mestom

Preden začnemo razglabljaliti o načinu življenja sodobnega meščanstva, se moramo posebej posvetiti njegovim različnim definicijam in pomenom. Če nekdo sam sebe prepozna kot meščana (bodisi zaradi načina življenja, ki ga živi, ali zgolj zaradi kraja – mesta, kjer prebiva), to še ne pomeni, da ga kot meščana prepozna tudi okolica. Potrebna je posebna pozornost, saj ne moremo izhajati samo iz subjektivne označbe. Pri določanju meščana je pomemben tudi geografski element, so pa tudi tu kriteriji, ki danes še bolj kot kdajkoli v preteklosti označujejo meščanstvo. Tako se zdaj posameznikovo meščanstvo odraža predvsem v stanju duha, njegovi samopodobi, aktivnem udejstvovanju in skrbi za mesto ter odnosu do sveta. Seveda sta še vedno ključnega

* Sebastjan Weber, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., kustos, Muzej novejšje zgodovine Celje. 3000 Celje, Prešernova 17, E-naslov: sebastjan.weber@mnzc.si; Ana Beno, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., mlada raziskovalka na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 1230 Domžale, Brejčeva 8, E-naslov: ana.beno@gmail.com; Ana Bezek, univ. dipl. etnol. in kult. antropol. 1352 Preserje, Rakitna 100, E-naslov: ana.bezek@gmail.com; Tjaša Novak, študentka na OEIKA FF UL. 3305 Vransko, Ločica 39, E-naslov: tjasa.novak90@gmail.com; Špela Noč, študentka na OEIKA FF UL. 3000 Celje, Ul. bratov Vošnjakov 5, E-naslov: spela.noc@gmail.com; Vita Zalar, študentka na Oddelku za zgodovino FF UL. 1274 Gabrovka, Gabrovka 61, E-naslov: vita.zalar@gmail.com; Tjaša Kunst, študentka na OEIKA FF UL. 3000 Celje, Celestinova 9a, E-naslov: taja.kunst@gmail.com; Polona Sitar, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., podiplomska študentka na OEIKA FF UL. 3222 Dramlje, Dramlje 59, E-naslov: polona.sitar@gmail.com; Tanja Kovačič, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., podiplomska študentka na OEIKA DD UL. 5220 Tolmin, Breg 5, E-naslov: radjator@gmail.com; Katja Smolar, študentka na OEIKA FF UL. 2380 Slovenj Gradec, Gradišče 3e, E-naslov: katjasmolar@gmail.com; Maša Flogie, študentka na OEIKA FF UL. 2383 Šmartno pri Slovenj Gradcu, Šmartno 170, E-naslov: masa.flogie@gmail.com

Intervju s sogovornico iz sveta mode.

Foto: Katja Smolar, Celje, 12. 7. 2012

Teren včasih zahteva različna prevozna sredstva.

Foto: Sebastjan Weber, Celje, 10. 7. 2012

pomena premoženjsko stanje ter široka izobrazba, ki seveda ni nujno zgolj formalna. Prav tako so pomembni družbena aktivnost, pojavljanje v določenih kavarnah, gledališčih, obiskovanje koncertov in podobno. Sodobno meščanstvo torej temelji na osnovah in vrednotah tradicionalnega meščanstva, ni pa več tako družbeno izpostavljeno, ne poudarja razlik ter svojega meščanstva ne »obeša na veliki zvon«. Sodobnega meščanstva tako ne dojemamo več kot družbenega sloja, temveč kot družbeni status, ki v nasprotju s pomenom družbenega statusa iz preteklosti, ko je ta imel zgolj in le ekonomsko vsebino, danes prinaša zlasti določen vpliv in ugled. Ključne lastnosti, po katerih naj bi bilo torej mogoče prepoznati sodobne meščane, so visoke moralne norme, ustrezen družbeni kapital, predvsem pa stanje duha.

Tjaša Novak, Špela Noč, Vita Zalar, Tjaša Kunst

Ostanki tradicionalnega načina meščanskega življenja v Celju

Ali lahko v Celju sploh še govorimo o tradicionalnem meščanstvu? Kako so se spreminjale meščanske navade, in predvsem, katere so se ohranile do danes? Med raziskovalnim delom smo opravile več intervjujev, predvsem s starejšimi prebivalci Celja. Pri tem smo ugotovile, da ljudje pojem meščanstva različno dojemajo in se na podlagi tega tudi različno opredeljujejo. Meščanstvo je med ljudmi najpogostejše definirano skladno z geografsko opredelitvijo, nekateri pa meščanstvo razumejo kot način življenja oziroma kot statusni simbol. Zadnji dan delavnice je bil namenjen kabinetnemu delu oziroma analizi zbranega gradiva ter predstavitvi rezultatov.

Ugotovile smo nekaj pglavitnih značilnosti meščanskega načina življenja pred drugo svetovno vojno, ki so se ohranile do danes. Ena od značilnosti so ostanki nekdanje oblačilne kulture. Od sogovornikov smo izvedele, da so se Celjani še nekaj let po vojni udeleževali promenade, kjer je bilo mogoče opaziti bolj razkošno oblečene meščane, nato pa so te razlike kmalu popolnoma izginile in vzpostavila se je nova elita. Značilnost, ki se je v veliki meri ohranila vse do danes, je druženje v kavarnah (predvsem v kavarni hotela Evropa) v krogu znancev in prijateljev. S tem je povezan tudi ritual, da gredo po dopoldanskem obisku tržnice

v kavarno, kjer se še danes srečujejo stalna omizja. Naslednji ohranjeni atribut meščanstva je redno obiskovanje gledališča in drugih kulturnih prireditev kot izkazovanje svojega socialnega statusa in omikanosti.

Razločevanje med javnim in zasebnim življenjem je še vedno zelo pomembno, zlasti pri oblačilni kulturi, saj se starejši meščani še vedno uredijo za vsakodnevni odhod v mesto. Ena od značilnosti meščanov ostaja družbena angažiranost, čeprav se manifestira na drugačen način kot v preteklosti. Včasih so se množično udeleževali v društvih, nekateri tudi kot mecen, danes pa individualno ohranjajo občutek povezanosti z dogajanjem v mestnem središču. Socialne mreže, ki so obstajale že pred drugo svetovno vojno, so se med starejšimi meščani ohranile do današnjega časa. Zgoraj navedene značilnosti so se seveda ohranile le pri peščici starejših prebivalcev Celja.

Naša ugotovitev je, da so značilnosti, ki so nekdanj odlikovale tipičnega meščana, že pretežno izginule oziroma se danes manifestirajo v veliko manjši meri. Pglavitni razlog za to sta druga svetovna vojna kot izredna prelomnica v družbenem razvoju in po njej drug družbeni red.

Polona Sitar in Tanja Kovačič

Meščanstvo kot vrednotna kategorija

Meščani so po pripovedovanju naših sogovornikov iz Celja nekoč bivali v mestu, njihov način življenja pa se je razlikoval od delavcev ali kmetov. Oblačili so se elegantno, upoštevali primerne družbene vrednote in predstavljali vzor drugim ljudem. Bili so družbeno angažirani, ljubili so svoje mesto in zanj skrbeli. Ker so izredno cenili izobrazbo, so stremeli vsaj h končanju gimnazije, k učenju tujih jezikov in igranju klavirja. V prostem času so potovali, obiskovali koncerte klasične glasbe, gledališča in baletne predstave, saj jih je odlikoval občutek za lepoto in umetnost.

Danes za pojem meščanstva geografski dejavnik bivanja v mestu nima več prvotnega pomena. Pomembnejši je ugled človeka, ki se zrcali na športnem, ekonomskem ali kulturnem področju. Koncept meščanstva je tako predvsem vrednotna kategorija in življenjski nazor, saj je meščan nekdo, ki je dobrodelen in po-

maga soljudem, skrbi za svojo okolico, je odgovoren in pošten. Ponosen je na kraj, v katerem živi, in ima visoko razvito zavest o sobivanju z drugimi. Kot posameznik je sposoben funkcionirati v kolektivu, je samozavesten, odprt in predstavlja moralno avtoriteto. Tako je lahko meščan tudi kmet z opisanimi vrednotami in občutkom za lepo.

Meščanstvo se definira v nasprotju z malomeščanstvom. To nasprotje nekateri danes razumejo kot razmerje med elito in navidezno elito, med katero sodijo predstavniki nove slovenske elite, ki je nastala po osamosvojitvi republike Slovenije, predvsem v slovenski politiki. Po mnenju sogovornikov imajo ekonomsko in politično moč, nimajo pa prave vsebine – primernih vrednot in kulturnega kapitala. Tako meščani kot tudi malomeščani tvorijo lasten, zaprt krog ljudi, ki jih povezujejo sorodstvene in poročne linije, prehajanje med skupinama pa je skoraj nemogoče. Predstavnik teh skupin težko ločiš po zunanem videzu, saj se ne razlikujejo po oblačilih in stanovanjski opreми, toda med njimi vendarle obstajajo bistvene razlike.

Kakšen je torej malomeščan? Čeprav ima morda veliko materialnega bogastva, je omejen, nemoralen, sebičen, vzvišen in narcisoiden. Velja za obrekljivega in značajsko pokvarjenega. Malomeščan ni intelektualec in ni mu mar za druge ljudi. Oblači se z namenom, da bi na druge naredil vtis. V gledališče zahaja, da se lahko pokaže pred drugimi in da ima njegova žena izgovor za obisk frizerja, čeprav njena pričeska vselej izpade neprimerno. Kupuje stvari, ki jih ne zna uporabljati in skuša z materialnimi dobrinami oponašati meščansko kulturo, ki pa je ne zna napolniti z vsebino, zato je vedno obsojen na neuspeh. Nasprotno pa meščani ne živijo, da bi ugajali drugim, ampak ves čas ostajajo zvesti svojim kulturnim, socialnim in moralnim vrednotam.

Katja Smolar

Meščanke v Celju

Ena zanimivejših in vedno aktualnih tem je primerjava koncepta današnje ženske s konceptom ženske iz 19. in prve polovice 20. stoletja. Vloga slovenske meščanske ženske je bila v omenjenem obdobju strogo določena. Za tedanje družbo je bila značilna patriarhalna ureditev, kar pomeni, da so bili moški nosilci družbenega dogajanja. Bodisi kot izobraženci bodisi kot pomembne osebe iz gospodarske sfere so služili denar in preživljali svojo družino, hkrati pa se srečevali in družili v svojih krogih in s tem dopolnjevali svojo podobo meščana. Žene so bile matere in gospodinje, skrbale so za otroke in gospodinjstvo. »S sposobnostjo dobre in raznolike kuhinje se je kazala odličnost hiše, gospodinjstva ter nenazadnje ugled žene, ki je skrbela za kuho« (Starec 2008: 185). Ženske kot gospodinje so pogosto ostajale v senci svojih mož (to se je kazalo tudi v nazivih, npr. gospa profesorjeva). Pomembna prelomnica za ženski del slovenskega meščanstva je bila druga svetovna vojna oz. njen konec, saj so se začele ženske organizirati in pojavljati v javni sferi ter postale pomemben del družbenega življenja. Danes sta v večini družin zaposlena tako mož kot žena. Bistvena sprememba, ki sem jo

prepoznala tudi skozi fotografski objektiv, je podoba moškega kot očeta, ki se v svojem prostem času posveča svojim otrokom (podoba moškega z vozičkom) in prevzema določena gospodinj-ska opravila, ki so bila včasih zgolj v domeni žensk (npr. nakupovanje). O popolni enakopravnosti seveda še danes ni mogoče govoriti, prav gotovo pa lahko rečemo, da naša družba nekako stremlji k enakopravnosti spolov na večini področij.

Maša Flogie

Moda in oblačilna kultura

V meščanskem okolju je poleg izobrazbene ravni, stanovanjske kulture, predpisanih vzorcev vedenja ipd. imela pomembno težo tudi oblačilna kultura, s pomočjo katere je bilo mogoče potegniti ločnico med urbanim in ruralnim delom prebivalstva. Pomen oblačilne kulture je segal celo tako daleč, da je določal ne le ekonomski status človeka v družbi, ampak ga tudi uvrščal oz. izločal iz določenih družbenih krogov.

Dejstvo, da je bila oblačilna kultura »kot ustvarjena za uveljavljanje hierarhične delitve med posameznimi socialnimi sloji« (Tomažič 2008: 171), so potrdili tudi moji starejši sogovorniki, ki se še spominjajo mladosti, ki je bila delno prepletena s segmenti meščanstva. Obenem pa so me s pogovori in pomočjo primerjave sedanjosti s preteklostjo – skupaj s teorijo o vse večji današnji posameznikovi svobodni izbiri oblačilnega videza – vodili k naslednjim ugotovitvam.

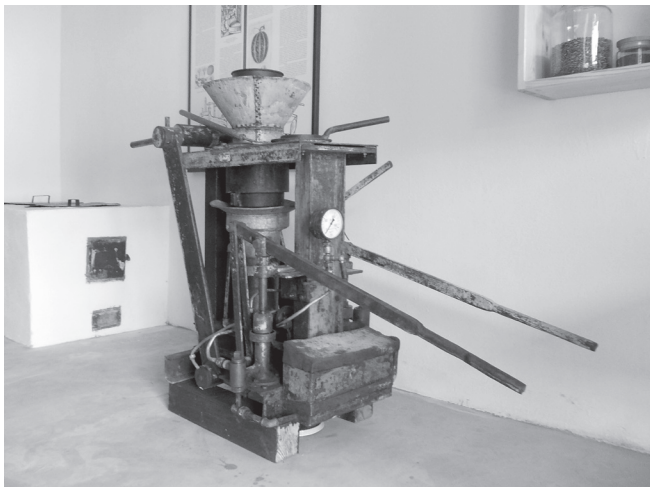
Vloga mode, ki jo je v 19. stoletju narekovalo meščanstvo, je začela izginjati, prav tako pa so se začele brisati meje med prebivalci urbanega in ruralnega okolja. Vrednote, ki so rasle sorazmerno s kvaliteto blaga in z raznimi modnimi dodatki, so se srečale s konkurenco – konfekcijo. Po mnenju sogovornice Vladimire so se nekateri elementi, ki so nekoč determinirali meščanstvo kot družbeni status, vendarle ohranili. Govorimo lahko o povsem konkretnih vzorcih (klasična moška obleka, vezene, čipke, amuleti, perle ...) kot tudi o simbolni ravni, ki vključuje meščanske promenade ter ločevanje med meščanstvom in malomeščanstvom – le da se to pojavlja v drugačni obliki. Meščanske promenade so nadomestile razne javne prireditve, gala večeri, obiski gledališč ipd. Ločevanje na elito in tako imenovano »kva-zi elito« pa je primerljivo z nekdanjim statusom meščana in malomeščana.

Po mojem mnenju elementi meščanske oblačilne kulture niso v celoti izginili, ampak so se transformirali v nove pojavne oblike. »Sodobno meščanstvo« pa je izgubilo vlogo statusne kategorije ter moč podajanja smernic in vzorcev oblačilne kulture.

Vira

STAREC, Saša: Ženski svet: Ženske, meščanska kuhinja in gospodinjstvo. V: Jože Dežman, Jože Hudales in Božidar Jezernik (ur.), *Slovensko meščanstvo od vzpona nacije do nacionalizacije (1848–1948)*. Celovec: Mohorjeva založba, 2008, 185.

TOMAŽIČ, Tanja: Oblačila, noša in slovensko meščanstvo. V: Jože Dežman, Jože Hudales in Božidar Jezernik (ur.), *Slovensko meščanstvo. Od vzpona do nacionalizacije (1848–1948)*. Celovec: Mohorjeva založba, 2008, 171.

Stiskalnica za bučno olje.

Foto: Zoltán Lendvai Kepe, Domanjševci, 6. 5. 2012

Obnovljeno gospodarsko poslopje za namen etnološke zbirke. Z desne na levo: žganjarna, oljarna, sušilnica zdravilnih rastlin in trgovinica.

Foto: Zoltán Lendvai Kepe, Domanjševci, 6. 5. 2012

VARUHI VREDNOT IZ DOMANJŠEVCEV

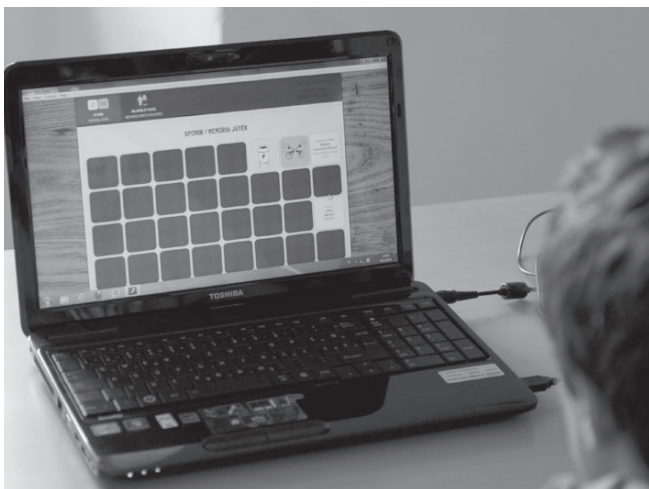
Zakaj sta Stražna Krajina/Őrség in Goričko tako očarljiva in zakaj za zmeraj prikleneta nase vsakega, ki ju obišče? Morda zato, ker tu še vedno velja zvestoba. Stražna krajina/Őrség in njegovo ljudstvo že stoletja vztrajata drug ob drugem, zemlja preživlja in zadržuje prebivalce, ljudstvo pokrajine pa zvesto ohranja izročilo svoje ožje in širše domovine. Tudi v najtežjih časih, ko so branili mejo pred tujimi vdori, ali pa takrat, ko so spremembe hotele pomesti z vso tradicijo. Prebivalci pokrajine so zvesto čuvali zavezujočo moč dane besede, plemeniti dotik lesenih predmetov, zdravila, ki jih skrivajo trave in drevesa, okus gob iz gozdov ter bučnega olja tudi takrat, ko je drveči svet že zdavnaj pozabil nanje. Potem ko je razočaranje doseglo tudi mestne prebivalce, sta Stražna krajina/Őrség in Goričko nesebično vrnila ljudem vse tisto, kar je primanjkovalo v njihovem življenju: slikovito pokrajino, tišino, toplino domačije, domače okuse. Vrednote, ki jih varujejo prebivalci obeh pokrajin, na srečo danes doživljajo svojo renesanso in z vsega sveta privabljajo ljudi, ki cenijo in spoštujejo izročilo preteklosti.

Lep primer prizadevanj za prenovo je pobuda lokalne madžarske skupnosti za postavitvev krajevno-zgodovinske in etnološke zbirke v Domanjševcih, v zaselku z madžarskim imenom Bükálja, v nekdanji hiši družine Kalamar, zgrajeni leta 1931. Družina, ki se je ukvarjala s kmetijstvom, je sodila med premožnejše v naselju in je imela tudi žganjekuho. Zgradba, ki spominja na nekdanje podeželske plemiške vile s številnimi gospodarskimi zgradbami, je dejansko primerna za predstavitev vsakdanjega življenja oziroma življenjskega sloga, vrednot in prizadevanj prebivalcev zgodovinske pokrajine z madžarskim imenom Őrség/Stražna krajina, kamor je zaselek eno tisočletje dejansko spadal. Kot rezultat sodelovanja med Madžarsko narodno samoupravno skupnostjo občine Šalovci, Občino Šalovci, Društvom Mozaik, Pomursko madžarsko narodno samoupravno skupnostjo, Zavodom za kulturo madžarske narodnosti iz Lendave, Katedro

za etnologijo in kulturno antropologijo Univerze v Szegedu ter Galerijo-Muzejem Lendava sta avtorja razstave, etnologinja in zgodovinarica, dr. Mária Kepéné Bihar, ter etnolog in višji kustos lendavskega muzeja, dr. Zoltán Lendvai Kepe, želela za uvod v eni od stranskih stavb predstaviti ljudsko prehrano, pridobivanje bučnega olja in žganjekuho, oziroma v manjšem skednju nekdanja orodja kmečkega gospodarstva, torej dejavnosti, ki so v življenju ljudi pokrajine imele pomembno vlogo. Skrita želja domačinov je, da bi bili v naslednjih letih po obnovitvi postopoma tudi preostala gospodarska poslopja ter seveda tudi stanovanjska hiša, postavljeni v službo kulturne dediščine in turizma.

Namen zbirke, ki je bila predana občinstvu 6. maja leta 2012, in knjižice, ki je bila objavljena v madžarščini, slovenščini, nemščini in angleščini, ni predstavitev novih znanstvenih dognanj, temveč ureditev domoznanske in turistične točke, ki lahko prispeva k temu, da bo renesansa Stražne krajine/Őrséga in Goriškega dosegla tudi Domanjševce, zaselek Bükálja in njegovo okolico. Zahvala gre vsem, ki so kakorkoli pomagali pri uresničitvi najnovejše vaške zbirke na narodnostno mešanem območju z madžarskim prebivalstvom v Sloveniji.

Igra Spomin na interaktivni zgoščenki SOP.
Foto: Tomislav Vrečič, Murska Sobota, 29. 6. 2012

Reševanje delovnega zvezka na taboru SOP.
Foto: Tomislav Vrečič, Murska Sobota, 29. 6. 2012

PROJEKT DOŽIVETJE PROSTORA

A megélt táj – Sense of place (SOP)

Pomurski muzej Murska Sobota je kot vodilni partner v triletnem projektu, sofinanciranem iz Evropskega sklada za regionalni razvoj v okviru čezmejnega programa Slovenija–Madžarska 2007–2013 skupaj z Galerijo-Muzejem Lendava in Direkcijo muzejev Železne županije (Muzejem Avgusta Pavla v Monoštru in Muzejsko vasjo v Sombotelu), pripravil tri nove učne pripomočke, ki se bodo v vseh partnerskih institucijah uporabljali v muzejskem pedagoškem programu.

Delovni zvezek je namenjen mladim muzejskim obiskovalcem. V njem so predstavljene teme kulturnozgodovinske dediščine, ki je skupna oz. sorodna pokrajinama obmejnega, slovensko-madžarskega območja. Želimo, da bi publikacija otrokom, osnovno- pa tudi srednješolcem pomagala v šoli, jih kratkočasila doma in jim popestrila ogled razstav zgoraj omenjenih institucij.

Posebnost zvezka je njena večjezična zasnova, saj so vsa besedila in navodila v dveh knjižnih jezikih (slovenskem in madžarskem), izrazi za posamezne izbrane predmete pa so zapisani še v dveh narečjih, porabskem, tj. slovenskem, in hetiškem, tj. madžarskem.

Delovni zvezek je razdeljen na šest tematskih sklopov (Muzeji in muzejski predmeti, Ljudsko stavbarstvo, Ljudska prehrana, Ljudska noša, Ljudska glasba, Ljudske otroške igre), ki so predstavljeni s kratkim uvodnim delom (krajše predstavitevno besedilo), temu pa sledi štirijezično poimenovanje izbranih predmetov. Za utrditev vsebine so pri vsakem poglavju tudi naloge za reševanje.

Ker je delovni zvezek namenjen otrokom od 6. do 15. leta starosti, so naloge razdeljene v tri zahtevnostne stopnje:

Naloge za najmlajše: naloge tipa pobarvanke, risanja in dorisovanja.

Naloge nižje zahtevnosti: naloge, pri katerih je treba povezati sličice in izraze, napisati poimenovanja za prikazane pojme in

predmete, pravilno razporediti črke za sklepne misli poglavij. Naloge višje zahtevnosti: naloge, pri katerih je treba napisati poimenovanja le v določenem jeziku, v množici črk najti iskane izraze, smiselno povezati sličice.

Posebej so označene naloge, ki jih otroci rešujejo s pomočjo odraslih: naloge za doma. Pri teh nalogah pričakujemo, da bo otrok koga iz svoje družine ali okolice povprašal o v njih zajetih vsebinah in tako izvedel več o svojem domačem okolju, obenem pa naj bi s pomočjo odraslih tudi sam poskusil kaj izdelati, pripraviti.

Namen in cilj igre Spomin na drugačen način, ki je primerna za dva do štiri igralce, je, da igralci spoznajo in utrdijo besedišče za izbrane predmete kulturne dediščine obranavanega obmejnega območja. Igra zato omogoča več različnih načinov igranja, ki jih igralci poljubno izberejo. S samim igranjem usvajajo posamezne besede, ki se jih v vseh jezikih lahko naučijo tudi izgovarjati (zvočni posnetki izgovarjave so na interaktivni zgoščenki Doživetje prostora).

V igralni škatli se nahaja štirikrat po 16 igralnih kart, ki so karte z vodilnim slovenskim, madžarskim, porabskim ali hetiškim izrazom (odvisno od prve besede pod sliko). Motivi na kartah so del muzejskih zbirk muzejev in galerij, ki so sodelovale pri projektu Doživetje prostora. Predmeti Pomurskega muzeja Murska Sobota so sablja, cerkev, hlapec in dimnik, Galerija-Muzej Lendava se pri kartah predstavlja s punčko iz cunj, torbo, z metuljem in s poslikano skrinjo, Muzejska vas v Sombotelu s posteljo, citrami, z dolgim jarmom in s stolom, Muzej Avgusta Pavla v Monoštru pa z žrmljami, s trinožnim pekačem, z burklami in s harmoniko. Ilustracije za kartice je narisala ilustratorka Tamara Rimele.

S kartami je mogoče igranje igre Spomin (iskanje 16 parov). Igralci se sami odločijo, katere jezikovne kombinacije bodo iskali. Izbirajo lahko med slovensko-madžarsko, slovensko-porab-

* Tamara Andrejek, univ. dipl. umetn. zgod., kustodinja pedagoginja, Pomurski muzej Murska Sobota. 9000 Murska Sobota, Trubarjev drevored 4, E-naslov: tamara.andrejek@guest.arnes.si

sko, slovensko-hetiško, madžarsko-porabsko, madžarsko-hetiško ali porabsko-hetiško kombinacijo.

Druga igra pa je zbiranje četverčkov (vseh štirih kart z enakim motivom). Zbirajo se s povpraševanjem po manjkajoči karti v jeziku oziroma narečju, ki manjka. Za pravilno izgovarjavo besed je poleg interaktivne zgoščenke z zvočnimi posnetki mogoče uporabljati še dodatno kartico, na kateri so zapisana pravila izgovarjave glasov.

Že omenjena interaktivna zgoščenka je vsebinsko enaka delovnemu zvezku, le da je posamezna tema podrobneje predstavljena pri vsakem posameznem muzeju, dodani pa so tudi zvočni posnetki izgovarjave besed v štirih jezikih, filmi, glasba in skladbe, arhivske fotografije in risbe, vsaka tema pa se zaokroži s štirimi didaktičnimi igrami, ki so v bistvu naloge za preverjanje pridobljenega znanja, in z animacijsko igro.

Med 26. in 29. junijem smo izvedli štiridnevni pilotski tabor SOP. Potekal je na štirih lokacijah, 26. junija v Sombotelu, v Muzejski vasi, v sredo, 27. junija v Monoštru, 28. junija v Lendavi, končali pa smo ga 29. junija, v petek, v Pomurskem muzeju Murska Sobota. Tabora se je udeležilo 19 osnovnošolcev iz Slovenije in Madžarske in deset spremljevalcev.

Prvi dan je bila v Muzejski vasi tema Ljudsko stavbarstvo in otroške igre, ki so jih spoznavali v muzeju na prostem v Sombotelu na Madžarskem. Drugi dan smo obravnavali Ljudsko prehrano, spoznali Muzej Avgusta Pavla v Monoštru in izdelovali

stare igrače. V Lendavi je bila tema Ljudska noša, ogledali smo si tudi lendavsko kulturno dvorano, sinagogo, Muzej meščanstva in dežnikarstva ter Galerijo-Muzej Lendava. Zvečer smo v Veržeju, kjer smo prenočili, izvedli še lončarsko delavnico. Zadnji dan je bila glavna tema Ljudska glasba. Po ogledu stalne razstave Pomurskega muzeja smo spoznali stare instrumente, ki jih je predstavil Tomaž Rauch, nekatere smo tudi izdelali. Na taboru so udeleženci uporabljali delovni zvezek, ki so ga v celoti rešili, se igrali igro Spomin na drugačen način, na računalniku pa so lahko preskusili tudi nekatere igre z interaktivne zgoščenke.

Direkcija muzejev Železne županije je učne pripomočke prijavila na letošnji madžarski razpis za kvalitetne muzejske pedagoške delavnice in publikacije. Od 25 prijavljenih so bili nagrajeni štirje, štirje so pa dobili priznanje. Od osmih izbranih deluje šest muzejev v Budimpešti, dva sta bila s podeželja. Madžarsko državno priznanje – ki so ga 1. oktobra predali v kraljevem dvorcu cesarice Sisi Gödöllő – so dobili tudi učni pripomočki projekta Doživetja prostora.

Poleg pripomočkov so muzeji v okviru tega projekta uspeli urediti in opremiti prostore za izvajanje pedagoškega programa (v Murski Soboti, Lendavi in Monoštru), edini slovenski muzej na Madžarskem, v Porabju, pa je pripravil tudi novo stalno razstavo o življenju porabskih Slovencev, ki si jo lahko ogledate v Muzeju Avgusta Pavla.

KULTURNA DEDIŠČINA V DVEH MEDNARODNIH EVROPSKIH PROJEKTIH ZNA NSTVENORAZISKOVALNEGA CENTRA SAZU

Živimo v času, v katerem ljudska kultura, kot smo jo nekoč poznali, ni več naravni del vsakodnevnega ali prazničnega življenja. Veliko prvin tradicionalne kulture je izgubilo praktični pomen, medtem ko so se nekatere druge prvine postopno spreminjale in prilagajale vsakdanjemu načinu življenja. Ljudska kultura v Srednji in Jugovzhodni Evropi se odlikuje po velikem bogastvu oblik in žanrov in ni le eden od temeljev naše kulturne identitete, ampak vsebuje tudi velik potencial za trajnostni družbeno-gospodarski razvoj regije. V tem smislu kulturno dediščino oziroma kulturne vrednote obravnavata tudi dva mednarodna evropska projekta, pri katerih sodeluje bodisi kot vodilni ali kot projektni partner Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

SY_CULTour – Sinergija kulture in turizma: uporaba kulturnih vrednot v manj razvitih ruralnih območjih je mednarodni evropski projekt, ki ga sofinancira Evropski sklad za regionalni razvoj (ESRR) in se izvaja znotraj programa transnacionalnega sodelovanja Jugovzhodna Evropa (South-East Europe 2007–2013). V projektu poleg vodilnega partnerja, Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU, sodeluje še devet partnerjev iz Bolgarije, Grčije, Italije, Madžarske in Srbije. Glavni namen projekta je iz-

boljšanje upravljanja s kulturnimi vrednotami na podeželju, s čimer bi pospešili njihov gospodarski in siceršnji družbeni razvoj. Kulturne vrednote v okviru projekta SY_CULTour so razumljene kot raznovrstne prvine – od stavbne dediščine in muzejskih zbirk do tehničnega znanja, obrti in veščin pridelave in predelave živil – ki pomembno soustvarjajo identiteto posameznih območij in pričajo o človeški kreativnosti in iznajdljivosti.

Projekt bo skušal ustvariti, implementirati in promovirati model upravljanja s kulturnimi vrednotami na podeželskih območjih za namene razvoja turizma, izobraževanja in oglaševanja. Model upravljanja s kulturnimi vrednotami bo na Slovenskem preizkušen na treh pilotnih območjih, in sicer v občinah Idrija, Jesenice in Zagorje. Kulturne vrednote bodo v okviru akcijskega načrta usklajeno povezane v celovito zgodbo oziroma turistični produkt.

V okviru do sedaj opravljenih aktivnosti je bilo analiziranih 96 uradnih dokumentov – od lokalnih smernic do mednarodnih konvencij o varovanju in upravljanju kulturne dediščine, gospodarskem in regionalnem razvoju, turizmu, prostorskem načrtovanju, manj razvitih podeželskih območjih in okoljskem razvoju. Poleg tega je bilo na pilotnih območjih projektnih partnerjev popisanih

* Rok Bavčar, absolvent Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 5000 Nova Gorica, Cankarjeva 17, E-naslov: rok.bavcar@hotmail.com

Klekljanje, dokumentirana kulturna dediščina v projektu SY_CULTour.
Foto: Špela Ledinek Lozej, Idrija, 16. 6. 2012

Planšarstvo, dokumentirana kulturna dediščina v projektu Etnofolk.
Foto: Špela Ledinek Lozej, Zajamniki, 18. 6. 2012

in dokumentiranih 116 kulturnih vrednot, ki soustvarjajo življenje prebivalcev posameznega pilotnega območja. Baza raznolikih kulturnih vrednot se bo ves čas dopolnjevala in je namenjena evidentiranju, primerjavi ter promociji kulturnih vrednot na podeželju. V pripravi je še baza primerov dobrih praks upravljanja s kulturnimi vrednotami. Podrobnejše informacije so dostopne na spletnem naslovu <http://www.sycultour.eu/>.

Namen projekta ETNOFOLK – Ohranjanje in pospeševanje ljudske kulturne dediščine v Srednji Evropi, ki je sofinanciran iz Evropskega sklada za regionalni razvoj (ESRR) in se izvaja znotraj programa transnacionalnega sodelovanja Srednja Evropa (Central Europe 2007–2013), v katerem sodeluje poleg Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU še pet partnerjev iz Češke, Slovaške in Madžarske, je omogočiti razvoj kulturnih, turističnih in ekonomskih dejavnosti manj razvitih regij, ki so pogosto zelo bogate z etnološko kulturno dediščino. Podpiral bo medsebojno komunikacijo in kreplil vidnost srednjeevropskih držav v svetu. V okviru projektnih aktivnosti je načrtovana vzpostavitev podatkovne baze in spletnega portala, ki bo omogočal seznanjanje zainteresirane javnosti z ljudsko glasbo, s tradicionalno oblačil-

no kulturo, stavbarstvom, šegami, z verovanji, s tradicionalno prehrano, z gospodarskimi prizadevanji, ljudskim slovstvom in s pripovedništvom ter z mitološkimi bitji s pomočjo slikovnega gradiva, avdio in video zapisov ter spremljajočih (poljudno) znanstvenih razprav. Spletni portal bo namenjen tako raziskovalcem ljudske kulture srednjeevropskih dežel kot tudi širši publiki, predvsem tistim, ki želijo na podlagi kulturne dediščine povečati kompetitivnost in privlačnost srednjeevropskih krajev, mest in regij. Rezultati projekta bodo omogočili poznavanje in primerjavo snovne in nesnovne kulturne dediščine srednjeevropskih dežel in območij (npr. stavbe, pesmi, pripovedi, šege, obrti, hrano, gospodarstvo). Uporabnikom – vladnim in nevladnim organizacijam – bodo odprle nove možnosti njihove rabe za razvojne načrte. Podrobnejše informacije so dostopne na spletnem naslovu <http://www.etnofolk.eu/> in <http://etnofolk.si/>.

Kot absolutu etnologije in kulturne antropologije se mi zdi podatkovna baza več kot dobrodošla rešitev za predstavljanje tovrstne dediščine predvsem zato, ker skuša preko spletne tehnologije povečati dostopnost že obstoječih, a (pre)malo izkoriščenih informacijskih virov.

Udeleženci okrogle mize v Slovenskem etnografskem muzeju.
Foto: Matej Povše, Ljubljana, 12. 5. 2012

Člani KUD Fran Maselj Podlimbarski izdelujejo slamnate kite.
Foto: Mija Bokal, Vulkanland, 14. 7. 2012

NESNOVNA DEDIŠČINA ŠTEJE!

Nesnovna kulturna dediščina, ki vsebuje šege in navade, vero-vanja, ustno izročilo, pevsko in plesno dediščino ter praktična ljudska znanja, je med najbolj izpostavljenimi oblikami dediščine. Zaradi njene »živosti« oz. nenehne spremenljivosti jo je nekoliko težje prepoznati, slediti njenemu razvoju ter jo ustrezno ohranjati in varovati, zato je toliko bolj izpostavljena propadanju in napačnim oblikam interpretacije. Vse to je velik izziv ne le za Slovenijo, pač pa tudi za druge evropske regije, ki se s to temati-ko ukvarjajo v mednarodnem projektu Cultural Capital Counts (slov.: Vrednotenje nesnovne kulturne dediščine).

Projekt sofinancira Evropski sklad za regionalni razvoj, vodilni partner pa je iz štajerskega Vulkanlanda v Avstriji. Partner projekta je tudi Center za razvoj Litija, ki poskuša skupaj z desetimi partnerji iz šestih držav (Avstrije, Italije, Slovenije, Madžarske, Poljske, Nemčije) na pilotnem območju Srca Slovenije vzhodno od Ljubljane prepoznati nesnovno dediščino in jo vključiti v lokalno podjetništvo in turizem z namenom krepitev in izboljšanja regionalne identitete, kakovosti življenja ter povečanja privlačnosti in konkurenčnosti območja. Poleg Centra za razvoj Litija sodeluje v projektu tudi Lokalna turistična organizacija Bovec. Na Centru za razvoj Litija smo tako kot drugi partnerji opravili analizo terena, evidentirali različne oblike nesnovne dediščine ter jo skupaj z dr. Vitom Hazlerjem tudi ovrednotili. Izbrane primere nesnovne dediščine Srca Slovenije smo predstavili v knjižici *Naše kulturno bogastvo*, izdani maja 2012. Opozorili smo na nekatere najbolj posebne primere: oglarstvo, izdelovanje trničev, pletenje slamnatih kit, peko kruha in velikonočnih oblatov, tesarstvo, izdelovanje skodel, lutkovno igro *Mejaši*, zgodbe o rudniku Sitarjencu in Ajdih itd. Knjižica se nahaja v elektronski obliki na spletni strani www.razvoj.si, na voljo pa je tudi v slovenskih knjižicah in v tiskani obliki na Centru za razvoj Litija.

Maja 2012 je Center za razvoj Litija skupaj s Slovenskim etnografskim muzejem v Ljubljani organiziral strokovni posvet, na katerem so različni strokovnjaki izmenjali mnenja o varovanju

in primerni valorizaciji nesnovne kulturne dediščine. Etnolog dr. Janez Bogataj je poudaril priložnosti za uporabo dediščine v podjetništvu in turizmu ter hkrati opozoril na pogosto negativno izrabo kulturne dediščine v tržne namene. Dr. Vito Hazler, prav tako etnolog, ki tudi sicer aktivno sodeluje s Centrom za razvoj Litija, je poudaril pomen vključevanja tradicionalnih veščin in znanj za gradnjo novih hiš oz. objektov. Mag. Ksenija Kovačec Naglič, vodja Informacijsko dokumentacijskega centra za dediščino na Ministrstvu za izobraževanje, znanost, kulturo in šport, je predstavila pravne vidike pri vpisovanju nesnovne dediščine v Register žive kulturne dediščine, na okrogli mizi pa je sodelovala tudi Adela Pukl in v imenu Koordinatorja varstva žive kulturne dediščine predstavila postopek za vpis nosilcev v omenjeni register. Mija Bokal, vodja projekta Cultural Capital Counts na Centru za razvoj Litija, je orisala širši kontekst vloge razvojnih institucij pri ohranjanju nesnovne kulturne dediščine, Rupert Gole, župan občine Šentrupert, pa je predstavil vlogo lokalne skupnosti pri celostnem ohranjanju kulturne dediščine, kar se je v primeru Občine Šentrupert izkazalo za odlično razvojno priložnost. Na okrogli mizi je sodelovala tudi Branka Bizjan, nosilka žive dediščine in predsednica Društva rokodelcev Moravške doline, ki je zbranim predstavila dejstva ohranjanja dediščine na lokalni ravni. Poudarila je, da je zanimanje za znanja o obrteh in drugih oblikah nesnovne dediščine v slovenskem prostoru veliko, vendar ustvarjalci pri tem zelo ovira toga zakonodaja. Nosilci dediščine so namreč še posebej pomembni, saj s svojim ustvarjanjem ter delovanjem skrbijo za prenos znanj na mlajše generacije.

Na splošno je bilo ugotovljeno, da je tematika zelo zanimiva in aktualna tudi v slovenskem okolju, saj je zavest o pomenu ohranjanja nesnovne kulturne dediščine vse večja. Na tem področju se izvajajo številni projekti, ki med seboj niso dovolj povezani, vanje se premalo vključuje strokovnjake, zato prihaja do manjših in večjih napak ter zlorab pri predstavljanju in trženju nesnovne

* Mija Bokal, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., vodja projektov, Center za razvoj Litija. 1270 Litija, Kidričeva cesta 1, E-naslov: mija.bokal@razvoj.si

dediščine. Nasploh se premalo osvešča o pravilni rabi nesnovne dediščine, manjka predavanj in usposabljanj za nosilce nesnovne dediščine in druge ljudi, ki posegajo na to področje. Velik pomen za aktualizacijo tega področja se polaga na Koordinatorja nesnovne kulturne dediščine, to je na Slovenski etnografski muzej, ki vodi slovenski register nesnovne kulturne dediščine. Pomembna je tudi vloga razvojnih institucij, saj so vezni člen med idejami in izzivi ljudi, nosilci nesnovne dediščine, s katerimi se vsakodnevno srečujejo, in tistimi, ki na lokalnih, regionalnih in nacionalnih ravneh odločajo o teh temah. Zanimivi zaključki posveta so objavljeni na spletnih straneh www.razvoj.si in www.nesnovnadediscina.si.

Na Centru za razvoj Litija smo se aktivno vključili v pripravo vlog za vpis posameznih enot nesnovne kulturne dediščine v slovenski register nesnovne kulturne dediščine, saj verjamemo, da je to pomemben korak k ohranjanju nesnovne dediščine. V kratkem bo tako v register vpisano oglarstvo, ki je razširjeno na Dolah pri Litiji, pripravljamo tudi vlogo za slarnikarstvo, izdelovanje trničev, lončarstvo, peko oblatov itd.

Obrtniki in rokodelci iz Srca Slovenije so sredi julija 2012 sodelovali na tradicionalnem festivalu Schinkenfest, ki velja za eno najbolj znanih prireditev na avstrijskem Štajerskem. Predstavili

so slovensko kulinariko in tradicionalne obrti in veščine, kot so slarnikarstvo, skodlarstvo in zeliščarstvo ter navdušili avstrijske obiskovalce prireditve. Poleg Slovencev so se na festivalu predstavljale tudi druge evropske regije.

V nadaljevanju se bo s pomočjo projekta vzpostavila povezava dediščine z lokalnim podjetništvom, razvili se bodo tudi novi inovativni izdelki, privlačni tako za prebivalce, ki se bodo z njimi identificirali, kot za turiste. Partnerji pripravljajo poseben priročnik, ki bo uporaben za vse, ki bodo želeli prepoznati in ovrednotiti nesnovno dediščino oz. narediti nadaljnje tržno usmerjene korake na tem področju, organiziranih bo več podjetniško obarvanih delavnic in usposabljanj. Na Centru za razvoj Litija želijo narediti prve korake k bolj organiziranemu predstavljanju in trženju izdelkov domačih obrtnikov Srca Slovenije, seveda v sodelovanju s strokovnjaki, saj želijo, da je njihovo delo strokovno usmerjeno in rezultati kar se da uporabni, tako za nosilce tradicionalnih znanj kot za občine, ki podpirajo projekt (Dol pri Ljubljani, Kamnik, Litija, Lukovica, Mengeš, Šmartno pri Litiji, Ivančna Gorica in Šentrupert). Nadaljnji potek projekta, ki se konča v začetku leta 2014, lahko spremljate na spletni strani www.razvoj.si.

BOGASTVO PODEŽELJA V SKUPNI TURISTIČNI PONUDBI – »POT MEDIČARSTVA IN LECTARSTVA MED KRŠKIM IN ZAGREBOM«¹

Poročilo ob koncu projekta

Uvod – začetek projekta

Leta 2008 je bil objavljen 1. javni razpis z naslovom Instrument predpristopne pomoči, Program čezmejnega sodelovanja Slovenija–Hrvaška 2007–2013 prav v času, ko so nam odobrili tudi sofinanciranje obnove Valvasorjevega kompleksa v Krškem. Občina Krško si je že skoraj desetletje prizadevala, da bi delu starega mestnega jedra dala vsebino oziroma celovito prenovila tri hiše, ki so bile leta 1993 združene v enoto, poimenovano po slavnem polihistorju Janezu Vajkardu Valvasorju, ki je umrl v Krškem.

Ob iskanju možnosti za pridobitev sredstev tudi za vzpostavitev in delovanje načrtovanega muzeja sta bila razpis in program, ki ga skrajšano imenujemo IPA, odlična priložnost za pripravo projekta, ki bi omogočil oziroma priskrbel sofinanciranje načrtovanih zbirk in dejavnosti.

Na pobudo Občine Krško je povezovalne aktivnosti izpeljala Regionalna razvojna agencija Posavje in priskrbela še dva sorodna partnerja iz Zagrebške županije – Regionalno razvojno agencijo

Zagrebške županije in Zagrebško županijo. Ob vzpostavljenem partnerstvu je bilo treba za pripravo projekta in aktivnosti poiskati tudi prava izhodišča in skupne točke.

Izbrali smo medičarstvo in lectarstvo, ki sta pomemben del dediščine v projekt vključenega območja. Povsod smo kot izhodišče in rdečo nit zapisali, da sta to dve rokodelsko-obrtniški panogi, ki nas povezujeta in omogočata široko povezovanje rokodelcev, dediščine in razvoja novih produktov in vsebin, predvsem s ciljem dviga kakovosti življenja na obmejnem območju ter obogatitve povezane turistične ponudbe.

Po dolгих usklajevanjih in napornem izpolnjevanju zahtevane dokumentacije smo projekt na kratko opisali takole:

Projekt je preplet vsebin, povezanih z rokodelstvom, ponudbo delno predelanih kmetijskih izdelkov s kmetij, oblikovanjem novih turističnih produktov in kulturnih storitev ter ohranjanjem kulturne dediščine čezmejnega območja med Posavjem in Zagrebško županijo.

Temelja in skupno čezmejno izhodišče projekta sta dve dejavnosti – medičarstvo in lectarstvo, dve izmed številnih skupnih, ki povezujejo prostor projekta. Sledili smo naslednjim ciljem: raziskovanje, evidentiranje in predstavljanje bogate dediščine medičarstva in lectarstva, ohranjanje; prenašanje in razvoj rokodelskih znanj

¹ Bogastvo ruralnog prostora u zajedničkoj turističkoj ponudi – Put medičarstva i licitarstva između Krškog i Zagreba / The Heritage of rural areas in joint touristic offer – The Road of Mead and Gingerbread between Krško and Zagreb (OP IPA Slovenija–Hrvaška 2007–2013).

* Alenka Černelič Krošelj, prof. umet. zgod in univ. dipl. etnol. in kult. antropol., kustosinja, Mestni muzej Krško, enota Kulturnega doma Krško. 8270 Krško, Valvasorjevo nabrežje 4, E-naslov: alenka.cernelic.kroselj@mestnimuzejkrsko.si

Stalna razstava o Valvasorju v Krškem, odprta 16. junija 2011.
Foto: Nina Sotelšek, Krško, 23. 6. 2011

in veščin; razvoj novih izdelkov, ki izhajajo iz omenjene dediščine in so povezani s temami in obdobji projekta, čezmejno sodelovanje in razvijanje skupnih izdelkov idr.

Vodenje projekta je prevzela Regionalna razvojna agencija Posavje, partnerji pa so bili Občina Krško, Regionalna razvojna agencija Zagrebške županije in Zagrebška županija. Projekt je bil uvrščen v sofinanciranje, izvajati pa se je začel skoraj leto dni po prijavi, 1. septembra 2009, in je trajal do 1. marca 2012. Vrednost projekta je bila cca. 440.000,00 eur.

Aktivnosti in rezultati projekta

Skupaj smo oblikovali večstopenjski projekt, ki ga lahko razdelimo na analitični in izvedbeni del ter na izobraževalni ter aplikativni del, ob tem pa smo pripravili še številne promocijske aktivnosti in izdaje publikacij o projektu. Pomemben del je bil namenjen tudi vzpostavitvi zbirk in opremiti prostorov v Mestnem muzeju Krško, ki smo ga odprli 30. marca 2010, aktivnosti pa je vodila Občina Krško. Dinamika in aktivnosti so sledile tudi sinhroni prenovi Valvasorjevega kompleksa in zrcaljenju aktivnosti, predvsem na področju razvoja rokodelskih znanj in veščin, kar je povežalo predvsem obe regionalni razvojni agenciji. Najbolj pa o dejavnosti vseh partnerjev govorijo doseženi rezultati projekta:

- V Mestnem muzeju Krško smo opremili večnamenski multi-medijski prostor za prezentacije turistom.
- V Mestnem muzeju Krško smo vzpostavili prostor za predstavitev ponudbe tradicionalnih znanj slovenskih in hrvaških rokodelcev. Na ogled so različni izdelki rokodelcev z obmejnega območja ter informacije o projektu in medenjaku Josipinino srce, ki je nastal kot prvi produkt projekta in je dobil ime po dobrotnici Josipini Hočevar (1824–1911), ki je več desetletij skrbela za različne projekte in podpirala dobre ideje. Njeno dobro srce je simbolično prikazano v velikosti osmih cm in sladkosti oblikovanega medenjaka.
- Pripravili smo različne dokumente: Analizo stanja medicarstva in lectarstva v Spodnjeposavski regiji; Analizo stanja ponudbe tradicionalnih rokodelskih izdelkov in nekaterih predelanih kmetijskih izdelkov na območju Spodnjeposavske regije in Zagrebške županije; Skupno bazo rokodelcev

Sobo medicarstva in lectarstva je oblikovala Polona Zupančič.
Foto: Nina Sotelšek, Krško, 27. 6. 2012

Spodnjeposavske regije in Zagrebške županije; Svetovanja za nabor izdelkov, idejno zasnovo in pripravo besedil za izdelke za katalog *Bogastvo podeželja v skupni turistični ponudbi*; Merila in kriterije za razvoj skupnih proizvodov, vezanih na medicarstvo in lectarstvo na čezmejnem prostoru Posavja in Zagrebške županije; Idejno oz. vsebinsko zasnovo za Pot medicarstva in lectarstva med Krškim in Zagrebom, Elaborat o medicarstvu in lectarstvu na skupnem čezmejnem prostoru; Raziskavo za del muzejske zbirke 18. stoletje na obeh straneh meje.

- Izvedli smo več delavnic in svetovanj za obstoječe in potencialne rokodelce na obeh straneh meje.
- Razvili smo pet skupnih tradicionalnih medicarsko-lectarskih paketov daril ali spominkov, ki so na ogled v Mestnem muzeju Krško in vitrinah v RRA Zagrebačke županije.
- Pripravili in izdali smo skupni čezmejni trojezični katalog rokodelskih izdelkov *Bogastvo podeželja v skupni turistični ponudbi*.
- Izvedli smo dva ogleda dobrih praks, enega na slovenski in enega na hrvaški strani.
- Izvedli smo dva čezmejna kulturna dogodka s prikazi tradicionalnih znanj in promocijo čezmejnih rokodelcev širši javnosti – enega v Krškem (SI) in enega v Vrbovcu (HR).
- Projekt je omogočil postavitev dela razstave o Janezu Vajkardu Valvasorju, katere del je tudi medenjak Valvasorjeva zvezda, ki je nastal kot drugi produkt projekta in je poimenovan po slavnem polihistorju Janezu Vajkardu Valvasorju (1641–1693). Zadnji del svojega življenja je preživel v Krškem, raziskoval pa je tudi to območje in o njem pisal.
- Izdelali in izdali smo DVD o dediščini medicarstva in lectarstva skupnega čezmejnega območja.
- Izdali smo brošuro tematske etnološke turistične poti *Pot medicarstva in lectarstva med Krškim in Zagrebom*.
- V sklopu zbirk Mestnega muzeja Krško smo postavili razstavo o življenju v Krškem v 18. stoletju.
- V sklopu zbirk Mestnega muzeja Krško smo v sobi medicarstva in lectarstva predstavili izsledke raziskave o medicarski in lectarski dediščini in predstavili celoten projekt.
- Izdelali smo promocijsko zloženko z rezultati projekta.

Pot medicinarstva in lektarstva med Krškim in Zagrebom

Med številnimi aktivnostmi sta bili tudi zasnova in virtualna postavitev Poti medicinarstva in lektarstva med Krškim in Zagrebom (v nadaljevanju Pot ML), ki ima pomembno nalogo povezati različne točke in vsebine v pot, ki jo lahko obiskovalec tega dela Evrope opravi v enem delu, v več delih, lahko obišče vse točke ali pa na vsaki točki izve veliko tudi o drugih. Pot ML povezuje evidentirane, že delujoče in oblikovane točke na geografskem območju Posavja in Zagrebške županije, njen začetek ali konec pa predstavljata dve mesti – Krško in Zagreb, ki se povezujeta z vsemi preostalimi deli območja.

Tako kot celoten projekt tudi Pot ML temelji na dveh pomembnih dejstvih o razvoju in dediščini obeh panog na obravnavanem čezmejnem območju. Medicinarstvo je bilo eno najdlje ohranjenih obrtnih dejavnosti v Krškem, saj je medicinarska delavnica Stary v mestu delovala vse do leta 1956. Danes delujejo v celotnem Posavju številni čebelarji in medicinarji ter rokodelci, ki znajo pripraviti s panogo povezane izdelke. Na območju Zagrebške županije je medicinarska in lektarska dejavnost še živa in precej razširjena, lektarski izdelki med najbolj prepoznavnimi spominki, dediščina medicinarstva in lektarstva pa kot nesnovna kulturna dediščina vpisana na Unescov seznam tovrstne dediščine.

Projekt in Pot ML predstavljata raznovrstne plasti in oblike medicinarstva in lektarstva ter raznovrstna rokodelska znanja in veščine, ki jih ohranjajo in razvijajo na območju Posavja in Zagrebške županije. Vključene so različne točke, na poti pa spoznamo različna obdobja, raznovrstno dediščino, različne rokodelske izdelke in veščine ter postavljamo temelje za razvoj novih. Izdali smo dva kataloga, v enem so objavljeni rokodelci, v drugem pa točke na poti. Obe brošuri se dopolnjujeta in sta povezana dela sesta-

vljanke, ki oblikuje celoten projekt Bogastvo podeželja v skupni turistični ponudbi. Namenjeni sta vsem, ki se želijo odpraviti na Pot medicinarstva in lektarstva med Krškim in Zagrebom, predvsem pa sta omogočili povezanost vseh vključenih ter skupno predstavitev in promocijo.

Zaključek oziroma »koristi« projekta

Projekt je povezal sodelavce štirih partnerjev, ki so morali tesno sodelovati, da so krmarili med čermi izvajanja, predvsem na področju javnega naročanja.

Kot snovalka projekta sem bila nekaj časa tudi njegova administratorica pri partnerju Občini Krško, nato pa sem bila predvsem strokovna sodelavka in izvajalka nalog, ki so bile del delovanja Mestnega muzeja Krško. Ob tem smo poskrbeli, da smo v projekt vključevali mlade strokovnjake iz regije, povezovali ustanove in prebivalce s ciljem, da bi lahko vsem prinašal »koristi«.

Del projekta je bila tudi odločitev, da obiskovalcem vsebine novega Mestnega muzeja Krško, ki deluje kot enota Kulturnega doma Krško, ponudimo brezplačno ter tudi tako povečamo dostopnost vseh rezultatov projekta in samega muzeja. V muzeju smo s pomočjo sofinanciranja postavili tri obsežne in zanimive razstave, ob katerih smo izvedli tudi raziskave in izdali kataloge in zloženke. Kot oblikovalka je sodelovala Polona Zupančič, sodelovali pa smo z različnimi strokovnjaki, dr. Borisom Golcem, dr. Evo Holz, dr. Miho Preinfalkom, mag. Ireno Ino Čebular, Garsio Kosincem, pri oblikovanju informacijsko-komunikacijskih aplikacij pa z Iztokom Molanom in Andrejem Stoparjem. Projekt in dobro sodelovanje pa sta omogočila tudi pripravo naslednjega projekta v razširjenem partnerstvu. Rezultate še čakamo, v vsakem primeru pa se veselimo ponovnega skupnega dela.

DEDIŠČINA V ŽIVO!

Projekt Heritage Live

Osrednja cilja projekta Heritage Live – Živa, oživljena, doživeta kulturna dediščina: Projekt usposabljanja na področju prepoznavanja, ohranjanja in predstavitve kulturne dediščine slovensko-hrvaškega čezmejnega območja (Program IPA Slovenija–Hrvaška 2007–2013, vodja projekta dr. Aleksander Panjek), ki je potekal od oktobra 2009 do marca 2012, sta bila krepitev znanja ter dvig kakovosti in učinkovitosti delovanja na področju prepoznavanja, ohranjanja in predstavitve priznanih oblik kulturne dediščine na slovensko-hrvaškem čezmejnem območju. Projektni partnerji, ki so sodelovali v projektu pod vodstvom Fakultete za humanistične študije Univerze na Primorskem (UP FHŠ), so bili Mestna občina Koper, Občina Piran, Občina Izola, Arhivsko društvo Slovenije, Filozofska fakulteta Univerze v Zagrebu, Občina Umag, Občina Buje, Občina Lanišče, Hrvaško arhivsko društvo ter Znanstveno-raziskovalno središče Univerze na Primorskem. V sodobnem času je kulturna dediščina pomemben dejavnik identitete, privlačnosti

in razvoja. Slovenija in slovensko-hrvaško čezmejno območje v tem oziru nista izjemi, a je mogoče opaziti, da čeprav so kulturni viri tu nedvomno izredno bogati, še niso dovolj poznani in tudi ne (vzdržno) izkoriščeni v razvojne namene. Projekt Heritage Live je bil zasnovan na ugotovitvi, da je ključnega pomena prenos znanja v prakso, kar je poskušal uresničevati s sodelovanjem med izobraževalnimi ustanovami in lokalnimi skupnostmi. Smisel projekta in njegovih rezultatov je zainteresirani strokovni javnosti in lokalnemu prebivalstvu podati raziskovalne rezultate, znanja, informacije in orodja za kritičen pristop k obravnavi ljudskih praznikov (kot oblike nesnovne, žive dediščine) ter za dvig njihove kakovosti in privlačnosti, in sicer na primeru čezmejnega območja severne Istre. Obenem pa ponuditi orodja in izobraževalne programe, ki omogočajo usposabljanje na vseh ravneh uporabe sodobnih tehnoloških orodij pri ohranjanju, plemenitjenju in promociji kulturne dediščine. Projektne dejavnosti

* Dr. Aleksander Panjek, doktor ekonomske zgodovine, višji znanstveni sodelavec na Znanstveno-raziskovalnem središču in izredni profesor na Fakulteti za humanistične študije, Univerza na Primorskem. 6000 Koper, Garibaldijeva 1, E-naslov: Aleksander.Panjek@zrs.upr.si

Istrska maska cunder med pustnim obhodom po vasi.
Foto: Emilija Kastelic, Rakitovec, 7. 2. 2010 (arhiv Heritage Live)

so se posledično odvijale po dveh vzporednih vsebinskih tirih, to so ljudski prazniki v severni Istri in sodobne oblike upravljanja kulturne dediščine s pomočjo informacijskih orodij.

Preteklost, sedanjost, avtentičnost: »šagre« in ljudski prazniki v severni Istri

Šagre in ljudski prazniki v severni Istri so primer nesnovne dediščine, ki je na čezmejnem območju v marsičem skupna, vendar doslej še ni bila deležna zadostne znanstvene in strokovne pozornosti, kakor tudi ne dosledne in sistematične valorizacije v namene trajnostnega lokalnega razvoja. Tako večkrat opažamo, kako so lokalne prireditve kljub temu, da temeljijo na kulturnem izročilu, nedovršene ter z vidika ohranjanja in oživljanja kulturne dediščine razmeroma skromne, saj ne odražajo značilnih prvin lokalnega okolja, kulture in identitete. Rezultat projekta na tem območju je poleg številnih izvedenih delavnic in praznikov publikacija *Preteklost, sedanjost, avtentičnost: Šagre in ljudski prazniki v severni Istri* (ur. Aleksander Panjek), katere namen je po eni strani nuditi podlago za boljše poznavanje nesnovnega izročila v severni Istri v obliki ljudskih praznikov tako na podeželju kot v mestih, po drugi strani pa nuditi uporabne podlage za ugotavljanje ustreznosti vsebin, vključenih v sodobne praznike, ki se navezujejo na lokalno kulturno izročilo. S tem delom ne nameravamo trditi, da so legitimne le zgodovinsko izpričane šege, navade in vsebine praznikov. Niti ne napeljujemo k stališču, da morajo vse šagre potekati skladno s »tradicijco« in biti »avtentične« ter da je zaradi tega iz sodobnih praznikov treba izločiti vse elemente, ki niso skladni z zgodovinsko izpričanimi prvinami ali pa nasploh ukiniti novodobne, »izumljene« praznike. Smisel tega dela je v tem, da se zainteresirani strokovni javnosti in lokalnemu prebivalstvu posredujejo raziskovalni rezultati in znanja za kritičen pristop k obravnavi ljudskih praznikov na območju severne Istre, s tem pa tudi podlage in iztočnice tako za nadaljnje raziskovanje kakor tudi za vključevanje pozabljenih vsebin in obujanje opuščenih šeg, navad in praznikov. Cilj je, da se omogoči presojo o tem, koliko in v čem je nek praznik prirejen skladno z izpričanim izročilom, oziroma kateri so »tradicionalni« in kateri novejši elementi, kakšne so ustrežnejše oblike predstavitev nesnovne dediščine ter kako praznik prirediti na način, da bo čim

Registrirana znamka skupnosti »Istrski praznik«.
Foto: Arhiv Heritage Live

bolj ustrežal lokalnemu izročilu, in sicer z namenom oživljanja in povečanja privlačnosti svojega kraja. Prepričani smo namreč, da sta lokalna identiteta in kulturna dediščina pomembna vira za trajnostni lokalni razvoj tudi na čezmejnem območju severne Istre, in da je v ta namen odločilnega pomena dejavna vloga lokalnega prebivalstva, ki pa mora biti pri tem podprto z ustreznim znanjem, to je (v našem primeru) s poznavanjem lokalne nesnovne dediščine ter s sposobnostjo prepoznavanja in udejanjanja razvojnih potencialov v lokalnem okolju.

V ta namen smo na podlagi terenskih in arhivskih raziskav ter pregleda časopisja in literature pripravili publikacijo, ki posebno pozornost namenja razumevanju »šagre«, predstavitvi čim širšega nabora zgodovinsko izpričanih praznikov in oblik praznovanja, obravnavi pojmov, predstavitvi primerov iz prakse ter ne nazadnje konkretni uporabnosti rezultatov, saj ponuja konkretne smernice za njihovo trženje. Tako je *Preteklost, sedanjost, avtentičnost* multidisciplinarna in obenem aplikativna študija, ki ljudske praznike severne Istre obravnava na znanstvenih podlagah etnologije, zgodovine in ekonomije, s poudarkom na turizmu, saj le takšen znanstveni pristop omogoča osvetlitev in vključevanje tistih dimenzij kulturnega izročila, ki so temelj za (resnično) trajnostni razvoj. Študija se končuje s predstavitvijo podlag in smernic za izbor in ocenjevanje vsebin ljudskih praznikov, ki naj bodo skladne z lokalnim izročilom, in v ta namen podaja pregled njihovih značilnejših prvin, kot jih izpričujeta etnološka razprava in zgodovinska raziskava, poudari zaželene in manj zaželene vsebine ter presoja nekatere konkretne sodobne primere iz prakse. Na podlagi tu izdelanih meril bo tudi v prihodnje mogoče izbirati in ovrednotiti prireditve, ki bolj vključujejo in predstavljajo pristnejše značilnosti istrskih praznikov (obenem pa so vzorec, ki ga je mogoče aplicirati tudi na druga okolja in stvarnosti). V ta namen je bil oblikovan logotip »Istrski praznik« in registriran kot znamka evropske skupnosti pri Uradu za usklajevanje na notranjem trgu (OHIM – Office for harmonization in the internal market).

Upravljanje dediščine z informacijskimi orodji

Drugo temeljno vsebinsko področje projekta je bilo spodbujanje uporabe inovativnih orodij za dokumentiranje, interpretiranje

Metalci zastav ob prazniku sv. Jurija v Piranu.
Foto: Arhiv projekta Heritage Live, 2010

Kulturni program z igranim prizorom iz preteklega življenja na šagri v Smokvici.
Foto: Arhiv projekta Heritage Live, 2010

ter ovrednotenje dediščine na splošno, s ciljem, da so omenjena orodja uporabljena tudi kot možnost oživljanja tako nesnovne kot snovne dediščine. Znano je, da sodobni pristopi na področju varstva in valorizacije dediščine predvidevajo dosledno uporabo informacijske tehnologije, sodobne evropske smernice pa podpirajo informacijsko pismenost in digitalizacijo znanja, načela enostavnega dostopa do informacij in ohranjanja kulturne dediščine ter kulturne raznolikosti. Na slovensko-hrvaškem čezmejnem območju in deloma tudi na Slovenskem zamujamo z uporabo informacijskih orodij za ohranjanje in valorizacijo dediščine, kar omejuje možnosti ohranjanja in upravljanja, kakor tudi oživljanja in predstavitve kulturne dediščine. Na podlagi rezultatov Poročil o izvajanju javne službe na področju premične kulturne dediščine Ministrstva za kulturo RS je mogoče ugotoviti, da to še posebej velja za arhivske in muzejske zbirke, ki na obmejnem območju hranijo zaklade, katerim bi digitalizacija omogočila bistveno boljše in širše dostopnost ne glede na današnje meje, zlasti z zavestjo, da je kulturna dediščina čezmejnega pomena in da jo je treba tako tudi obravnavati in ovrednotiti. Ključnega pomena je prenos znanja v prakso z vzpostavitev ustreznih programov in oblik izobraževanja. V ta namen pa je potrebno sodelovanje med izobraževalnimi ustanovami, ustanovami za varstvo dediščine, kulturnimi društvi in drugimi uporabniki znanja.

V sklopu projekta Heritage Live smo pripravili doktorski študijski program Kulturni viri in arhivi in sklop izbirnih predmetov s področja arhivistike na magistrski stopnji. V obeh primerih smo študijske vsebine in načrte oblikovali v tesnem sodelovanju s sodelavci Filozofske fakultete Univerze v Zagrebu, in sicer posebej s katedro za Informatologijo (dr. Hrvoje Stančić), in slovenske arhivske stroke, ki so jo predstavljali Arhivsko društvo Slovenije ter pridruženi partnerji Arhiv Republike Slovenije, Pokrajinski arhiv Koper in Zgodovinski arhiv Celje. To pomeni, da programa odražata pričakovanja ciljne skupine tega izobraževalnega področja, upošteva realne, sodobne in aktualne potrebe po izobraževanju na tem področju ter kot nosilce predmetov vključujeta vse

slovenske arhiviste z nazivom doktorja znanosti in s habilitacijo za poučevanje na univerzitetni ravni. Tako je Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem postala prva fakulteta v Sloveniji, ki nudi specifično visokošolsko izobrazbo na področju arhivistike na drugi in tretji stopnji. Doktorski študijski program obsega širše področje kulturnih virov, to je kulture in dediščine, s poudarkom na znanjih, ki omogočajo njuno uporabo v (trajnostne) razvojne namene z uporabo sodobnih IKT orodij.

V tem okviru je nastala tudi publikacija *Heritage live: Upravljanje dediščine z informacijskimi orodji* (ur. Hrvoje Stančić in Katharina Zanier), ki ponuja celovit pregled možnosti in metodologij informacijske tehnologije, koristnih za upravljanje dediščine, saj nudi referenčni okvir za študente in za usposabljanje kulturnih delavcev in strokovnjakov. Delo obravnava področje pristopov in tehnik izdelave in vodenja digitalizacijskih postopkov, predstavlja aktualno stanje uporabe podatkovnih baz in hipermedijskih katalogov s področja kulturne dediščine v Sloveniji, na Hrvaškem in v mednarodnem okolju, pa tudi mednarodne standarde, veljavne za tovrstne inventarje in kataloge (digitalne knjižnice, digitalni arhivi, geografski informacijski sistemi). Publikacija obsega tudi področja virtualnega restavriranja in virtualne resničnosti, oblikovanja in izdelave spletnih strani, upravljanja e-dokumentov in e-zapisov ter shranjevanja in trajnega ohranjanja e-gradiva. Delo zaokroža koristen Mali angleško-hrvaško-slovenski terminološki slovar tehničnih izrazov, ki je neke vrste predlog za sistematizacijo strokovne terminologije, v kateri prevladuje angleško izrazje. Pomembno mesto v študiji zasedajo internetne aplikacije, saj je splet najprimernejši nosilec digitalnih vsebin, ne samo zaradi trajnosti pomnilnika, ampak tudi glede na široke možnosti dostopa do vsebin in informacij.

Zaradi zelo razveseljivega pozitivnega odziva javnosti na rezultate projekta smo na podlagi istega koncepta prijaviili nov projekt, ki pomeni njegovo nadaljevanje in nadgradnjo, in sicer Heritage Live – Lessons Learned (trenutno v ocenjevanju).

Ogled Dvora Jezeršek na Zgornjem Brniku.

Foto: Bernarda J. Filipič, Zgornji Brnik, 8. 6. 2010 (arhiv ZVKDS, OE Kranj)

Zaključni dogodek projekta s predstavitvijo priročnika.

Foto: Tjaša Rotar Kokalj, Kranj, 14. 6. 2012 (arhiv ZVKDS, OE Kranj)

PROJEKT BREZMEJNA DOŽIVETJA KULTURNE DEDIŠČINE AVSTRIJSKA KOROŠKA–GORENJSKA

Na Zavodu za varstvo kulturne dediščine Slovenije, območna enota Kranj, smo med 1. aprilom 2009 in 30. junijem 2012 dejavno sodelovali pri čezmejnem projektu Brezmejna doživetja kulturne dediščine avstrijska Koroška–Gorenjska (CULTH: EX CAR–GOR). Projekt je bil sofinanciran s sredstvi Evropskega sklada za regionalni razvoj v okviru programa Slovenija–Avstrija 2007–2013 in s sredstvi Službe Vlade Republike Slovenije za lokalno samoupravo in regionalno politiko. Projekt je povezoval Gorenjsko in avstrijsko Koroško, vodilni partner je prihajal iz Avstrije – oddelek Urada koroške deželne vlade za prostorsko načrtovanje v Celovcu. Na Gorenjskem so kot partnerji v projektu poleg Zavoda za varstvo kulturne dediščine sodelovali še BSC – Regionalna razvojna agencija Gorenjske ter štiri gorenjske občine – Bled, Gorenja vas - Poljane, Radovljica in Trzin.

Sodelovanje partnerjev z obeh strani meje je potekalo gladko. S partnerjem iz Avstrije smo se redno srečevali na sestankih in načrtovali ter usklajevali dejavnosti. Lahko se celo pohvalimo, da smo slovenski partnerji marsikdaj nastopili kot glavni pobudniki dejavnosti s številnimi kreativnimi idejami. Na slovenski strani se je kot zelo uspešna izkazala povezava med regionalno razvojno agencijo, ki je delovala kot koordinator dejavnosti in usmerjevalec administrativnih ter finančnih nalog pri projektu, Zavodom za varstvo kulturne dediščine z močnim prispevkom na strokovnem področju ter občin kot političnih predstavnikov oziroma predstavnikov lokalne samouprave. Urad koroške deželne vlade je kot edini avstrijski partner precej težje združeval in pokrival vse omenjene vidike.

Že pri pripravi projekta se je izkazalo, da je nepremična kulturna dediščina na obeh straneh Karavank ogrožena in da njene varuhe ter zagovornike v Sloveniji in Avstriji pestijo podobne težave. Te v znatni meri izvirajo iz premajhnega zavedanja prebivalcev o pomenu, vrednosti dediščine in priložnostih, ki jih ta nudi za se-

danjost in prihodnost. Eden od pglavitnih ciljev projekta je bilo zato širiti zavedanje o pomenu dediščine med njenimi lastniki in pri javnosti nasploh ter ustvariti čezmejno mrežo strokovnjakov s področja nepremične kulturne dediščine, ki bi se ohranila tudi po izteku projekta kot vozlišče znanja, idej in informacij.

Da bi ta cilj dosegli, smo izpeljali pestro paleto dejavnosti. Na Zavodu za varstvo kulturne dediščine smo vzpostavili informacijsko pisarno za lastnike dediščine in druge zainteresirane, pripravili smo različna izobraževanja in sodelovali pri pripravi priročnika, ki je bil tudi končni izdelek projekta. Poleg tega so v okviru projekta Brezmejna doživetja kulturne dediščine v štirih sodelujočih občinah pripravili revitalizacijske koncepte in projekte za pilotne investicije na štirih lokacijah nepremične kulturne dediščine ter te projekte tudi delno izpeljali, kolikor so pač dopuščala dokaj skromno odmerjena projektna finančna sredstva. Na Bledu so pripravili revitalizacijski koncept za vilo Zoro (občinsko stavbo) in v njej obnovili poročno dvorano. V občini Gorenja vas - Poljane so se ukvarjali z bunkerji Rupnikove linije in uredili enega od vhodov v rove. V Radovljici so pripravili projekt ureditve arheološke poti in informacijskega centra v Mošnjah ter projekt tudi izpeljali. V Trzinu so pripravili revitalizacijski koncept za grad Neuhaus in obnovili fasado na eni od stavb v trškem jedru (Balos 4). Projekt Brezmejna doživetja kulturne dediščine je zajemal še nakup mp4 predvajalnikov z zapisi o kulturni dediščini v več gorenjskih občinah, postavitev usmerjevalnih in informacijskih tabel ter pripravo dveh čezmejnih turističnih paketov.

Ena od glavnih projektnih dejavnosti na Zavodu za varstvo kulturne dediščine, OE Kranj, je bilo delovanje informacijske pisarne za lastnike nepremične kulturne dediščine, ki sem jo vodila s pomočjo sodelavcev ZVKDS in zunanjih strokovnjakov. Izkazalo se je, da takšno informacijsko točko na Gorenjskem še kako

* Mag. Tjaša Rotar Kokalj, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., konservatorica, ZVKDS, OE Kranj, 4000 Kranj, Tomšičeva ulica 7, E-naslov: rotar.tjasa@gmail.com

potrebujemo, saj je pri nas do konca projekta pomoč in informacije poiskalo okrog sto zainteresiranih. Vprašanja, na katera smo odgovarjali, so bila različna, še posebej pa bi izpostavila pomoč lastnikom pri prijavi na različne razpise, na katerih lahko pridobijo sredstva za obnovo nepremične kulturne dediščine. Glede na to, da Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport v zadnjih letih temu namenja vedno manj sredstev, so se kot zelo zanimivi izkazali razpisi Ministrstva za kmetijstvo za obnovo objektov na podeželju. Mnogim lastnikom smo v informacijski pisarni na številnih sestankih pomagali pri razumevanju razpisov in razpisnih pogojev, pri izpolnjevanju zahtevnih prijavnih obrazcev in pri zbiranju obsežne dokumentacije, potrebne za prijavo. To se je izkazalo tudi kot pomemben prispevek k popularizaciji varstva nepremične kulturne dediščine in same spomeniškovarstvene službe, ki jo sicer mnogi lastniki doživljajo le kot institucijo, ki omejuje, prepoveduje in izdaja, še večkrat pa zavrača soglasja za posege. Tokrat pa smo lahko lastnikom pomagali do finančnih sredstev, hkrati pa smo jih usmerili h kakovostnejšim in k sprejemljivejšim posegom ter jih oskrbeli s koristnimi informacijami, nasveti in napotki. To se je izkazalo kot neprecenljiva možnost za konservatorje, ki se sicer ob že tako skromni kadrovske zasledbi utapljajo v preobilici upravnih nalog, za strokovno delo in navezovanje stikov z lastniki dediščine pa ob tem nujno zmanjkuje ali kar zmanjka časa.

Poleg informacijske pisarne smo v okviru projekta Brezmejna doživetja kulturne dediščine izvedli več izobraževanj za različne ciljne skupine, pri čemer smo se dotaknili aktualnih vprašanj in dilem s področja ohranjanja nepremične kulturne dediščine. S sodelovanjem različnih strokovnjakov smo pripravili posvet o energetski učinkovitosti stavbne dediščine, delavnico o tradicionalnih gorenjskih hlevih in njihovi povezavi s sodobnimi kmetijskimi funkcijami ter predavanje in ekskurzijo na temo vključevanja dediščine v ponudbo turističnih kmetij in tradicionalnih gostiln. V sodelovanju z zavodom Etnoservis smo v devetih gorenjskih občinah izvedli delavnice o lokalni kulturni dediščini za vzgojiteljice v vrtcih. Projekt smo končali s prireditvijo, na kateri smo se spraševali o varstvu in razvoju slovenskega prostora in

pomenu uporabe tradicionalnih gradbenih materialov. Zaključna prireditev je bila tudi priložnost za predstavitev priročnika, ki smo ga pripravljali v zadnjem letu projekta, in je izdelek, ki bo trajno ohranil v projektu pridobljene znanje in izkušnje.

Dvojezični priročnik z naslovom *Stavbna dediščina in kultura bivanja v Karavankah* je zastavljen tako, da bi bil koristen in zanimiv tudi za bralce iz drugih delov Gorenjske ali še širše po Sloveniji in Avstriji. V prvem delu se s pomočjo slovenskih in avstrijskih avtorjev ukvarjamo z nepremično kulturno dediščino v Karavankah, prostoru, ki povezuje obe sodelujoči pokrajini – Gorenjsko in avstrijsko Koroško. Predstavimo kulturno-zgodovinski oris prostora ter značilnosti kulturne krajine, naselij, stavb in stavbnih elementov. Slednje prikazemo tudi v obliki preglednice, s primerjavo elementov, ki so tradicionalni in skladni z lokalnimi značilnostmi, ter tistih, ki od tega odstopajo. Naš namen ni prikazati popolnega kataloga stavbnih elementov, ki naj bi se uporabljali v Karavankah, pač pa predvsem opozoriti bralce, da je pri načrtovanju gradnje ali obnove dobro biti pozoren na te elemente, ki so v posamezni pokrajini, pa tudi v posameznih lokalnih okoljih v stoletjih razvili svojo specifično, tako funkcionalno kot estetsko podobo. Da bi bralcem priročnika pomagali pri ohranjanju prostora in stavb na omenjenem območju, smo se v tem delu priročnika lotili še vprašanj urejanja prostora in prostorskih predpisov, prikazali postopke obnove starejših stavb in spregovorili o novih, skladnih in manj skladnih posegih v prostor. V drugem delu priročnika se ukvarjamo z vprašanji obnove, rekonstrukcije in novogradnje. Prikažemo primere dobre prakse prenove, poleg tega pa lahko bralec tu najde primerjalno analizo obnove stanovanjske stavbe, rekonstrukcije z izvirnimi materiali ter rušitve in gradnje nove stavbe s sodobnimi materiali. Rezultati bodo gotovo zanimivi za lastnike starejših stavb, ki se odločajo med temi tremi možnostmi in pogosto kar na pamet izberejo rušitev in novo gradnjo kot najcenejšo in najlažjo, če ne celo najkakovostnejšo možnost. V tretjem delu priročnika predstavimo projekt Brezmejna doživetja kulturne dediščine, priročnik pa končamo s temeljnimi podatki o delovanju spomeniškovarstvene službe v Sloveniji in Avstriji.

ČEZMEJNI PROJEKT DUO KUNSTHANDWERK

Delovno poročilo projektnih partnerjev iz južne Koroške

Čezmejni projekt DUO Kunsthandwerk: Rokodelska kulturna dediščina v čezmejnem prostoru včeraj, danes in jutri se med 1. septembrom 2010 in 31. majem 2013 v Sloveniji izvaja na škofjeloškem območju in v regijah Koroška, Obsošlje in Kozjansko, v Avstriji pa na južnem Koroškem. Cilji projekta niso le ohranjanje in prenašanje rokodelskih veščin na mlajše generacije, temveč rokodelstvo postaviti kot izhodišče za sodobno, na lokalnih in regionalnih značilnostih utemeljeno ustvarjalnost. Razvoja rokodelstva v Sloveniji, kjer se za ohranjanje tradicije, posebnost obrti in strokovno pomoč ter izobraževanje zavzema

Obrtno-podjetniška zbornica in ga označuje pojem domača in umetnostna obrt, ni mogoče primerjati z razvojem rokodelstva v Avstriji. Razvoj rokodelstva oz. domače in umetnostne obrti v Avstriji lahko razumemo le, če poznamo tamkajšnji pomen pojmov domača obrt in umetnostna obrt. Tam namreč pojem *Handwerk* označuje 'rokodelstvo na splošno', pojmu 'obrt' pa v nemščini ustreza pojem *Gewerbe*. 'Umetnostna obrt' v nemškem prostoru označuje pojem *Kunsthandwerk* – v prevodu bi to pomenilo 'umetnostno rokodelstvo'. Pojem domača obrt v nemščini nima vsebinske ustreznice. Ob prevajanju evropske-

* Irena Destovnik, univ. dipl. etnol. in soc. kulture, samostojna ustvarjalka na področju kulture. 1000 Ljubljana, Primorska 8, E-naslov: irena.destovnik@siol.net; mag. Martina Piko-Rustia, univ. dipl. etnol., vodja Slovenskega narodopisnega inštituta Urban Jarnik. A-9020 Celovec, 10. Oktoberstr. 25, E-naslov: piko@ethno.at

Utrinek z okrogle mize, ki jo je SNL pripravil v Evropski hiši v Celovcu.
Foto: Milka Olip, Celovec, 3. 9. 2012

Rokodelka Zala Valenčak v vrtcu Naš otrok / Unser Kind v Celovcu.
Foto: Hanna Erklavec, Celovec, junij 2012

ga projekta v nemščino smo razmišljali o pojmu *Hausgewerbe*, vendar ta hkrati označuje tudi delo, ki se po naročilu obrtnika, ki opravlja dejavnost, s pomočjo družinskih članov opravi na domu, zakonsko pa to dejavnost urejuje poseben zakon (*Heimarbeitergesetz*).

Razvoju zelo heterogenega rokodelstva v Avstriji lahko sledimo na dveh ravneh. Pravni okvir, šolanje, določanje specifikacije in način usposobljenosti ponuja Gospodarska zbornica / WKO – Wirtschaftskammer (internetni vir 1), za promocijo rokodelskih dejavnosti in rokodelcev pa skrbijo društva in posamezne iniciative. Nekateri med njimi na podlagi lastnih kriterijev in s pomočjo komisij tudi izbirajo kvalitetne izdelke in rokodelce, vendar brez poenotenega ocenjevalnega sistema, kot ga poznamo v Sloveniji. Njihova značilnost je, da sta v njih pod pojmom *Kunsth Handwerk* – umetnostna obrt⁴ združeni obe dejavnosti, cilj pa povezovanje izdelovalk in izdelovalcev za učinkovitejšo promocijo dejavnosti in trženje produktov.

Polpretekla nemška zgodovina, tj. čas nacizma, v katerem je bila kmečka kultura z ljudsko umetnostjo nosilka narodne nemške identitete, je razlog, da se eni strani kmečka ustvarjalnost pretirano povečuje, na drugi pa skrajno omalovažuje. Trezen pogled na tradicionalne rokodelske dejavnosti spodbuja Unesco v Konvenciji o ohranjanju nesnovne dediščine; brez te spodbude bo izginil bistveni del omenjene dediščine. To razmišljanje potrjuje ustanova Kärntner Heimatwerk (internetni vir 2), ki koroško identiteto gradi na ljudski kulturi. Na svoji spletni strani pojem *Kunsth Handwerk* – 'umetnostna obrt' zelo neobičajno opredeljuje. Ugotavljajo namreč, »da se je ob koncu epohe historizma začelo odkrivanje eksotičnih posebnosti znotraj lastne kulture, predvsem tistih na podeželju. To iskanje nepokvarjene pristne ljudske kulture na podeželju in v alpskem svetu pa se je ohranilo do danes«.

Iniciativa Meisterstrasse (internetni vir 3) na povsem društveni ravni rokodelskim mojstrom podeljuje znak Meisterstrasse. Najboljše avstrijske rokodelske mojstre predstavlja javnosti in tako oživlja avstrijsko rokodelsko kulturo. Z njihovim prispevkom je nastala mreža izvrstnih avstrijskih rokodelskih podjetij, ki na najvišji ravni izdelujejo tipične regionalne izdelke. Predvsem v osrednji Avstriji delujoči iniciativi se je Koroška priključila

še leta 2012. Pomembno je predvsem njihovo opozarjanje na vključevanje in razvoj tradicije in regionalnih posebnosti.

V leta 1985 ustanovljenem društvu Kärntner Initiative Kunsthandwerk – KIKH (internetni vir 4) o sprejemu članov žirija odloča na podlagi skrbne izdelave produktov po lastnih idejah. V iniciativo so vključeni izdelovalke in izdelovalci izdelkov umetnostne obrti in umetnosti. V centru BIOS – Nationalparkzentrum Mallnitz (internetni vir 5) so s pomočjo strokovnjakov izdelali strokovno in znanstveno podkovan način predstavitve, v Borovljah deluje skupina »*hondgmocht*« – Ferlacher Kunsthandwerk (internetni vir 6), ki se ji lahko pridruži vsak, ki ga veseli rokodelsko ustvarjanje. V Društvo Talente-Schmiede (internetni vir 7) z Zg. Zilje, ki združuje kulturo, umetnost in zdravje, so vključene osebe s posebnimi talenti. Keramičarje in keramičarke združuje Keramikgruppe ELSA Viktring/Vetrinj (internetni vir 8). Vključeni člani, ki ponujajo tudi tečaje, so vsi izobraženi pedagogi – v glavnem na področju ročnih del in likovnih oz. oblikovalskih umetnosti.

V pogovorih so koroški rokodelci poudarjali prav pomanjkanje medsebojnega povezovanja in javnega ozaveščanja o pomenu rokodelskih dejavnosti ter pomanjkanje poslušanja domačo in umetnostno obrt. Šele v okviru čezmejnega projekta DUO Kunsthandwerk nastaja za območje Koroške prvi skupni pregled rokodelskih dejavnosti, ki ga predstavljamo na spletni strani www.duo-kunsth Handwerk.eu. Ugotovili smo, da na Koroškem primanjkuje zlasti estetsko oblikovanih, uporabnih in iz kulturne dediščine izvirajočih rokodelskih izdelkov. Nizka je tudi ozaveščenost o pomenu ohranjanja tradicionalnih rokodelskih veščin, ki jih na Koroškem razen nekaj izjem skoraj ni več. V ta namen pri razvoju kakovostnih, na kulturni dediščini utemeljenih izdelkih načrtujemo sodelovanje rokodelcev z oblikovalci in etnologi.

Glavni cilji projekta DUO Kunsthandwerk so izdelava podatkovne baze rokodelskih dejavnosti, rokodelcev in izdelkov, odprtje mrežnih čezmejnih informacijskih centrov za domačo in umetnostno obrt, izdaja priročnika s standardiziranimi programi tradicionalnih rokodelskih znanj, kataloga rokodelskih izdelkov čezmejnega območja ter izdelava etnološkega dokumentarnega filma. Z doseženimi zastavljenimi cilji bi se povečale prepoznavnost čezmejnega območja in možnosti gospodarskega

Izdelovanje lutk z Bredo Varl na rokodelskem festivalu.
Foto: Hanna Erklavec, Rebrca, avgust 2012

Predstavitve projekta na Sejmu šeg in navad.
Foto: Hanna Erklavec, Celovec, november 2012

razvoja, širila partnersko sodelovanje in izmenjava čezmejnih izkušenj ter krepile kulturne, regionalne in lokalne identitete, kar je zaradi ohranjanja jezika, kulture in kulturne dediščine še zlasti pomembno za slovensko narodno skupnost na Koroškem.

Na južnem Koroškem smo rokodelstvo raziskovale etnologinje s Slovenske prosvetne zveze (SPZ, Irena Destovnik), Krščanske kulturne zveze (KKZ, Hanna Erklavec) in Slovenskega narodopisnega inštituta »Urban Jarnik« (SNI, Martina Piko-Rustia in Uši Sereinig). Rezultate že izdelanih etnoloških in drugih kulturoloških raziskav smo dopolnile s terenskimi raziskavami oziroma intervjuji in tako uredile podatkovno bazo za trenutno nekaj več kot 60 rokodelcev. Najštevilčnejša je skupina ljubiteljskih izdelovalcev, manjši skupini izdelovalcev pa imata ali registrirano obrt ali pa se uveljavljajo kot umetniki. Med gradivi prevladujejo les, glina, volna in bombaž, sledijo kovine, kamen, steklo, vosek in usnje. Dokumentirale smo še ročno izdelovanje papirja, ročno poslikavo okrasnih predmetov, čebelarstvo, peko kruha v krušni peči in stiskanje lanenega in konopljenega olja.

Novembra 2011 smo vsi projektni partnerji razpisali skupni mrežni razpis za izbor kakovostnih rokodelskih izdelkov čezmejnega območja, na katerega je do 15. decembra iz južne Koroške prispelo 21 izdelkov devetih rokodelk in rokodelcev. Komisija v sestavi projektnih partnerjev, ki je pri ocenjevanju upoštevala likovno-estetsko vrednost, dediščinsko vrednost, identitetno ali razpoznavno vrednost, turistično-promocijsko vrednost, izvirnost in uporabnost, je med njimi izbrala 13 izdelkov sedmih izdelovalcev. Iz južne Koroške izbrani izdelki so bili med 31. januarjem in 13. februarjem 2012 najprej na ogled v knjigarni Haček v Celovcu, med 10. marcem in 5. aprilom 2012 pa smo jih skupaj z rokodelskimi izdelki z drugih sodelujočih projektnih območij predstavili na skupni razstavi v k & k centru v Šentjanžu v Rožu.

V čezmejnem projektu DUO Kunsthandwerk je SPZ odgovorna za izdajo informativne zloženke, projektne naloge, kataloga izdelkov čezmejnega območja in priročnika s standardiziranimi programi tradicionalnih rokodelskih znanj. Priročnik je še v izdelavi, informativno zloženko smo izdali januarja 2011, projektno nalogo z naslovom *Rokodelstvo nekoč in danes v čezmejnem*

prostoru / Handwerk einst und heute im grenzüberschreitenden Raum pa smo izdali februarja 2012. V njej je vsaka projektna partnerka predstavila svoje območje delovanja, zgodovinski razvoj rokodelstva, potek raziskovanja, ugotovitve, analizo stanja rokodelstva in razvojno vizijo. Projektna naloga je napisana v slovenskem jeziku z nemškimi povzetki.

SPZ je v sodelovanju z drugimi projektnimi partnerji pripravila in uredila tudi dvojezični katalog izdelkov čezmejnega območja z naslovom *Podobe rokodelske ustvarjalnosti: Rokodelski izdelki čezmejnega območja / Die Vielfalt handwerklichen Schaffens / Handwerksprodukte aus dem grenzübergreifenden Gebiet*. V katalogu smo predstavili izdelke 120 rokodelcev, z vsakega projektnega območja po 30, in objavili temeljne podatke o rokodelcih z navedbo dejavnosti in izdelkov ter eno ali več fotografij, imenski seznam in seznam rokodelk in rokodelcev po posameznih območjih. Katalog je opremljen s fotografijami Tomota Jeseničnika in Tomota Weissa, ki je Katalog tudi oblikoval, maja 2012 pa ga je v pet tisoč izvodih natisnila celovška Založba Drava.

Dan po odprtju 19. rokodelske razstave z mednarodno udeležbo ART@CRAFT EUROPE 2012 v Koroški galeriji likovnih umetnosti, na kateri je Avstrijo zastopalo pet koroških Slovencev – rokodelcev: Rezi Kolter in Zalika Steiner (keramika), Cili Regouz (ročna izdelava papirja), Richard Bošič (kamnit in lesen nakit) in Lenz Tschertou (leseni izdelki), je Mestna občina Slovenj Gradec 19. aprila 2012 pripravila mednarodno rokodelsko konferenco Izzivi rokodelskih ustvarjalnosti. Na konferenci, na kateri so sodelovali predstavniki Avstrije, Litve, Latvije, Madžarske, Slovaške in Slovenije, je Martina Piko-Rustia predstavila stanje rokodelstva v Avstriji.

Projektni partner SNI je pripravil tudi spletno stran www.duo-kunsthandwerk.eu, na kateri objavljamo informacije o projektu, projektnih območjih, rokodelkah in rokodelcih, njihovih izdelkih, publikacijah in s projektom povezanih rokodelskih prireditvah. SNI trenutno pripravlja vse potrebno za snemanje etnološkega filma.

Projektni partner SNI je 3. 9. 2012 ob gostovanju mednarodne rokodelske razstave ART@CRAFT EUROPE 2012 v Mestni

Mrežni informacijski center v nastajanju ...
Foto: Irena Destovnik, Šentjanž v Rožu, avgust 2012

Prva je v prenovljenem paviljonu k & k razstavljala oblikovalka nakita Melina Reichmann.
Foto: Irena Destovnik, Šentjanž v Rožu, 9. 9. 2012

hiši / Stadthaus v Celovcu (15. 8.–15. 9. 2012), ki jo je pripravila Mestna občina Slovenj Gradec v sodelovanju s Podjetniškim centrom Slovenj Gradec, v Evropski hiši v Celovcu pripravil okroglo mizo. Kustos razstave prof. dr. Janez Bogataj je predstavil razstavo in stanje rokodelstva v Sloveniji, projektni partnerji iz južne Koroške pa stanje rokodelstva v Avstriji, katalog, projektno nalogo in spletno stran. Med gostovanjem mednarodne rokodelske razstave v Celovcu so pri SNI študenti in študentke Oddelka za etnologijo in kulturne antropologije Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani opravljali obvezno delovno prakso. Projektni partner KKZ je poleti 2011 skupaj z rokodelskimi mojstri v sklopu Tedna mladih umetnikov na Rebrci izvedel rokodelski festival za otroke; festival se je nadaljeval poleti 2012. Spomladi 2012 je v vrtcih in ljudskih šolah pripravil večdnevno rokodelsko srečanje z rokodelci iz Slovenije in Avstrije. KKZ je projekt predstavila tudi na številnih etnoloških prireditvah, med drugim na pliberškem jormarku in na Sejmu šeg in navad v Celovcu, pri čemer so sodelovali rokodelci z vseh partnerskih območij.

SPZ je poleti prenovila zapuščeni umetniški paviljon ob k & k centru v Šentjanžu v Rožu in v njem uredila razstaveni prostor. Tako je na malce drugačen način realizirala še en cilj projekta: odprtje mrežnega informacijskega centra. 9. septembra 2012 smo v njem odprli prvo rastavo, in sicer umetniškega nakita iz kamna in lesa oblikovalke Meline Reichmann. Isti dan je pro-

jektni parter KKZ v razstavnem prostoru k & k centra odprl tudi gostujočo razstavo 80 fotografij rokodelskih izdelkov – z vsakega območja po 20 – ki sta jih v glavnem posnela fotografa Tomo Jeseničnik in Tomo Weiss.

Vse trije projektni partnerji iz južne Koroške sodelujemo tudi na vseh etnoloških prireditvah in srečanjih, tako na južnem Koroškem kot pri partnerjih v Sloveniji.

Internetni viri

Internetni vir 1: Das Portal der Wirtschaftskammern; <http://portal.wko.at/wk>, 10. 4. 2012.

Internetni vir 2: Kärntner Heimatwerk; <http://www.kaerntnerheimatwerk.at>, 10. 4. 2012.

Internetni vir 3: Handwerkskultur in Österreich; <http://www.meisterstrasse.at>, 11. 4. 2012.

Internetni vir 4: Die Kärntner Initiative Kunsthandwerk; <http://www.kikh.at>, 11. 4. 2012.

Internetni vir 5: BIOS Nationalparkzentrum Mallnitz; <http://www.bios-ho-hetauern.at>, 12. 4. 2012.

Internetni vir 6: Ferlacher Kunsthandwerk; <http://hondgmocht.blogspot.com>, 10. 4. 2012.

Internetni vir 7: Die Talente Schmiede; <http://www.talente-schmiede.at>, 12. 4. 2012.

Internetni vir 8: Keramikverein ELSA; <http://www.keramikgruppe-elsa.at>, 13. 4. 2012.

Dr. Gregor Kocijan, ddr. Marija Stanonik in Jožica Koder.
Foto: Nejc Perko, Tržič, 22. 3. 2011 (arhiv knjižnice)

Predstavitve knjige *Literarjenje* ob 50-letnici tržiške knjižnice.
Foto: Nejc Perko, Tržič, 22. 3. 2011 (arhiv knjižnice)

PREDSTAVITEV KNJIGE MARIJE STANONIK

Knjižnica dr. Toneta Pretnarja, Tržič, 22. marec 2011

Strokovno, znanstveno in pedagoško delo ddr. Marije Stanonik je izjemno in tako obširno, da bi bil literarni večer, ki je bil v Knjižnici dr. Toneta Pretnarja v Tržiču, zapolnjen, če bi naštevati samo naslove njenih znanstvenih razprav in knjig. Leta 2000 je dobila Murkovo nagrado za življenjsko delo, najvišje priznanje Slovenskega etnološkega društva. Občina Žiri ji je pet let pozneje za vse knjige, ki jih je napisala o Žireh in Žirovcih ter v njih predstavila nesnovno kulturno dediščino svojega rojstnega kraja, kot prvi podelila naslov častna občanka Občine Žiri. Njen rojak, publicist in filozof Miha Naglič, je o njenem delu napisal imenitno razpravo z naslovom *Prva dama slovenske slovstvene folkloristike* (Naglič 2006). Kar prof. ddr. Marija Stanonik pomeni Žirem, to prof. dr. Tone Pretnar pomeni Tržiču. V svoji zadnji knjigi z naslovom *Literarjenje, kronopisje in rokopisje v teoriji in praksi* (Stanonik 2011) avtorica med več predstavniki literarjenja pri nas analizira besedno umetnost kar štirih Tržičanov: domoznanskega pesnika Vojteha Kurnika, dr. Toneta Pretnarja, pesmi Dorce Kraljeve in pesmi Janeza Slaparja - Temšaka. Knjiga *Literarjenje* je prvo predstavitev, 22. marca 2011, doživela prav v naši, tržiški knjižnici.

Predstavitve knjige *Literarjenje* je sodila med pomembne kulturne dogodke, ki so obogatili praznovanje 50-letnice ustanovitve profesionalne knjižnice in knjižničarstva v tržiški občini. Recenzenta knjige sta prof. dr. Helga Glušič in prof. dr. Gregor Kocijan, literarni zgodovinar, ki ima svoje korenine v Lešah pod Dobročo in se je rad odzval našemu vabilu. Predstavila ga je njegova nekdanja študentka, bibliotekarka in etnologinja Špela Jerala. Za uvod v zanimiv večer sta Daniel Zupan in njegov sin Marjan odlično zapela dve tržiški pesmi, *Ko v jutranjem soncu*, besedilo je napisala Dorca Kraljeva, in *pesem Vojteha Kurnika Tržiška dolina*. V jedru literarnega večera smo sledili besedam prof. dr. Gregorja Kocijana in razlagi prof. ddr. Marije Stanonik.

Knjiga *Literarjenje* obsega 578 strani. Avtorica nas je seznaniła z novimi pojmi: literarjenje, kronopisje in rokopisje. Kar zapleteno snov je številnim obiskovalcem pojasnjevala na razumljiv način. Za literarjenje je bistveno, da ima ustvarjalec pred očmi prepoznane sprejemalca. V predgovoru knjige piše, da se ta knjiga nanaša na dejavnost in ustvarjalnost, ki jo literarna zgodovina komaj registrira. V vertikalni klasifikaciji besedne umetnosti gre za vmesno, žanrsko raznovrstno področje: zajema preproste zapise, naključne verze, pisma, dnevnike, pesmi itn. Piše o tem, da knjiga skuša ozavestiti rokopisje, kronopisje in literarjenje, tako geografsko, saj predstavlja njihove zastopnike iz vseh slovenskih pokrajin: Dolenjske, Gorenjske, Goriških brd, Istre, Koroške, Notranjske, Pohorja, Slovenskih gor, Šaleške doline, Tolminske, poudariti pa želi tudi diahroni vidik literarjenja (prav tam: 7–8).

Največ strani, več kot sto, v knjigi je med vsemi obravnavanimi ustvarjalci posvečenih tržiškemu pesniku Vojtehu Kurniku. Avtorica je pregledala in preštudirala vse obstoječe zapise in literaturo o njem. Knjiga prinaša obširen prikaz ustvarjalnosti našega ljudskega pesnika, kakršnega do sedaj na enem mestu še ni bilo. Avtorica poudarja, da je Kurnikovo delo izredno pomembno za zgodovino literarjenja in za slovensko etnologijo in za domoznanstvo Tržiča in okolice. Njegove pesmi vsebujejo raznoliko motiviko (prav tam: 309–419). O njem so se, pravi avtorica, pohvalno izrazili veliki možje slovenske literature in literarne zgodovine: Fran Levstik, dr. Anton Slodnjak, dr. Jože Pogačnik (naš rojak z Brezovega pri Kovorju), ki Kurnika pohvali, da ima zasluge za nastanek domoljubne budnice. Njegove pesmi so med bukovniško in umetno poezijo (prav tam: 316). V Tržiškem muzeju hranijo 121 Kurnikovih oštevilčenih pesmi, prepisanih v zvezek. Prof. ddr. Marija Stanonik se je resnično potrudila, da je razbrala vse besede v rokopisu prepisanih pesmi. Vojteh Kur-

* Jožica Koder, učiteljica slovenskega jezika v pokouju. 4290 Tržič, Slap 28, E-naslov: koderjozica@gmail.com

nik je bil tudi vnet zbiralec narodnih pesmi in pregovorov; zbral in zapisal je več kot štiri tisoč. *Zgodovina slovenskega slovstva* (Legiša idr. 1956–1971) omenja Vojteha Kurnika prav zaradi pregovorov. (Nekaj primerov: Dobrota je sirota; Pitani bratje v mladosti, siromaštva svati v starosti; Svet je lažnik, veliko obeta, pa malo dá; Kdor domače navade in šege zasmehuje, je tujega duha navzet.) Izšli bodo v obsežni knjigi pregovorov z naslovom *Slovenski pregovori kot kulturna dediščina: Klasifikacija in redakcija korpusa*. Projekt, ki se izvaja na Inštitutu za slovensko narodopisje ZRC SAZU in se konča aprila 2013, od leta 2010 vodi prav prof. ddr. Marija Stanonikova. Dobro bi bilo, če bi njena študija o Vojtehu Kurniku, kolarju, mizarju in domoznanskem pesniku, ki je svoja dela zapisoval kar na oblance, če ni imel drugega pri roki, izšla kot samostojno delo, namenjeno Tržičanom, za kar se je pred nekaj leti izredno prizadevala mag. Tita Porenta, ko je bila kustodinja Tržiškega muzeja. Knjiga o Vojtehu Kurniku bi bila lahko tudi nagrada Kurnikovim nagajencem za odmevno delo na področju tržiške kulture. Za izid si bo še treba prizadevati.

V literarni študiji z naslovom *Oda Tržiču*, ki obravnava delo dr. Toneta Pretnarja *V sotočju Bistrice in Mošenika: Tržič v 100 slikah in 100 oktavah* (Pretnar 2008), je med drugim zapisala, da je to delo dr. Toneta Pretnarja literarni spomenik, ki mu ni para, da je estetsko ubrano delo, oktave so povezane z likovno umetnostjo, s fotografijo. Nadalje piše, da je mestece v sotočju Bistrice in Mošenika dobilo monografijo v verzih. Za kitico je izbral oktavo, to je pesniška kitica, ki je vsem najbolj znana iz Prešernovega *Krsta pri Savici*. Knjiga Toneta Pretnarja je prva slovenska zbirka pesmi – slik. Avtorica se je ustavila prav ob vsaki oktavi posebej, razmišljala o njeni lepoti in analizirala njeno sporočilnost. In svojo študijo končala takole: »Usoda je hotela, da je to delo Toneta Pretnarja postalo njegov labodji spev« (Stanonik 2011: 531–541).

Tržiško pesnico Dorco Kraljevo je ddr. Marija Stanonik poimenovala »tržiška legenda«. Za njeno knjigo pesmi je leta 2002 napisala teoretično razmišljanje. V njem pravi, da so pesmi Dorce Kraljeve lep primer literarnega, da iz njih veje dekliska lepota, da je pesmi pisala za prepoznane sprejemalce, za domačine, Tržičane. Pravi, da pesmi tržiške pesnice odlikuje ugajena gosposkost, hkrati pa so zaradi spretno postavljenih pomanjševalnic otroško pristržne (Stanonik 2011: 549–551).

O Janezu Slaparju - Temšaku je prof. ddr. Marija Stanonik zapisala, da je pesnik harmonije; v njegovih pesmih, ki so kot čista studenčnica, ni nič hlastanja, nič pohlepnosti, le sreča in mir ter harmonija v Bogu. Njegove pesmi so kot kruh iz domače peči, ki se ga nikoli ne preobješ. Janez Slapar ima srečo, da še lahko doživlja nedotaknjeno naravo kar izpred domačega praga. Gotovo bo prihodnost najbolj hvaležna Slaparjevim pesmim o rodnem Lomu (Stanonik 2011: 555–559).

Njen oris Slaparjevih izbranih pesmi je bil kot del spremne besede objavljen v knjigi *Beseda je luč* (Slapar 2004). Janez Slapar - Temšak, vsestranski ljudski umetnik iz vasi Lom nad Tržičem, ima na domačem podstrešju, ki je pogosto kraj njegovega ustvarjanja, več kot tisoč pesmi. In ogromno drugega, proznega in etnološkega bogastva, ki ga vneto zbira in zapisuje že pol stoletja.

V zaključnem delu večera je prebral pesem, ki jo je napisal za prof. ddr. Marijo Stanonik, pesem z naslovom *Kmečka hiša*, ki obsega dvaindvajset kitic in je pravi etnografski opis njegove rojstne hiše v Lomu. Povsem ob koncu je Tržičanka, gospa Draga Koren, velika ljubiteljica vsega, kar je povezano s Tržičem, prebrala svojo pesem o radoživi tržiški govorici, ki počasi, a zagotovo izginja. Oba gosta sta se lepo počutila v knjižnici, ki se imenuje po prof. dr. Tonetu Pretnarju, oba sta ga tudi osebno dobro poznala in imata nanj lepe spomine; pred leti so se srečevali v prostorih Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Literatura

KRALJ, Dorca: *Tržiška pesnica Dorca Kraljeva*. Tržič: Občina, Zveza kulturnih organizacij, 2002.

LEGIŠA, Lino idr. (ur.): *Zgodovina slovenskega slovstva*. Ljubljana: Slovenska matica, 1956–1971.

NAGLIČ, Miha: Prva dama slovenske slovstvene folkloristike: Dr. Marija Stanonik, slovenistka in etnologinja. *Gorenjski glas* 59(28), 7. april 2006: 12.

PRETNAR, Tone: *V sotočju Bistrice in Mošenika: Tržič v 100 slikah in 100 oktavah*. Radovljica: Didakta, 2008.

SLAPAR, Janez: *Beseda je luč: Izbrane pesmi Janeza Slaparja - Temšaka*. Tržič: Občina, Zveza kulturnih organizacij, 2004.

STANONIK, Marija: *Literarnenje, kronopisje in rokopisje v teoriji in praksi*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011.

PREBUJENI ZAPISI

Iskanje novih poti poustvarjanja slovenskega plesnega izročila

V soboto, 21. aprila 2012, je bil v Linhartovi dvorani Cankarjevega doma v Ljubljani, dan pozneje pa so v Centru kulture Španski borci ponovili 64. letni koncert Akademске folklorne skupine France Marolt. Zanimivo uro in pol dolgo glasbeno-plesno-igrano predstavo si je zamislil Tomaž Simetinger, ki je umetniško vodstvo Akademске folklorne skupine France Marolt prevzel leta 2010, pri izvedbi pa so mu pomagali, če izpostavim le nekaj ključnih, ki so bili napisani na programskem listu: Tjaša Ferenc – vodja plesne skupine, Adriana Gaberščik – vodja petja, Peter Vendramin in Dušan Nedović – vodji godcev, Katarina Šrimpf – avtorica kostumografije, ter Nanja Dragič Bertok in Vasja Semolič – avtorja scenografije.

V napovednik koncerta, ki je krožil po elektronskih naslovih folkloristikov, ljubiteljev folklorne dejavnosti in drugih, so maroltovci zapisali:

Premikanje meja v folklorno-plesni dejavnosti je še vedno vodilo največje in ene najstarejših slovenskih folklornih skupin. Letne produkcije priljubljenih maroltovcev na odru Cankarjevega doma vedno znova presenečajo, poustvarjanje ljudskega plesa, glasbe in oblačilne dediščine pa postavljajo ob bok sodobni odrski umetnosti. Z letošnjim koncertom bo skupina zakorakala na področje še neizkoriščenih možnosti za odrsko uprizorjanje. Rdeča nit »Prebujenih zapisov« so manj znani opisi plesa na Slovenskem, ki so izšli predvsem v časopisju, rokopisnih zbirkah in leposlovju od 17. do konca 19. stoletja, od katerih so nekateri dostopni samo v arhivih na Dunaju. V zaprašenih arhivih izbrskani zapisi, prebujeni in rekonstruirani za oder, bodo ob bogati kostumografiji, prilagojenem plesnem izrazu in za folklorno občinstvo precej nenavadnih godčevskih sestavih popestrili klasičen folklorni program in morda začrtali prihodnost folklorne dejavnosti.

In prav res smo bili tokrat v povsem razprodanih dvoranah obiskovalci deležni napovedanega. Videti je bilo mogoče izjemno pester in folklornikom, ki so se folklorni dejavnosti zapisali že pred desetletji ter s sodobnimi smernicami v folklorni dejavnosti niso najbolj seznanjeni, morda mestoma precej izzivalen program, ki ni pustil ravnodušnih ne tistih, ki se redno srečujejo s folklorno dejavnostjo, ne tistih, ki so zgolj občasni obiskovalci folklornih dogodkov. Podobno so mnogi čutili že na letnem koncertu Akademске folklorne skupine France Marolt leta 2011. Ta skupina ima sicer že večdesetletno prakso pripravljavanja vsebinsko zaokroženih letnih koncertov, koncertov, ki vzgajajo občinstvo, ga seznanjajo z manj znanimi dejstvi o nekdanjih plesnih dogodkih in plesih, kažejo nove možnosti prikazovanja plesnega in z njim povezanega izročila ter hkrati predstavljajo izziv razmišljanjem o tem, kaj dediščina, s katero se v poustvarjalnih procesih srečujejo folklorne skupine, je, in kako jo je mogoče interpretirati ter v folklornoodrsko prirejeni obliki posredovati občinstvu. Včasih so bili ti vsebinsko zaokroženi koncerti bolj domišljeni in zahtevni za njihovega avtorja – pri Akademski

folklorni skupini France Marolt dosledno umetniškega vodjo – in izvajalce, včasih so bili nekoliko manj izvirni in so sledili že utečenim in preverjenim shemam. Tokrat se je, tako kot se je vsaj v moji praksi delovanja na folklornem področju zgodilo že večkrat, ponovno zazdelo, da je Akademška folklorna skupina France Marolt kljub nekoliko okrnjenemu članstvu presegla dosedanje koncepte in izvedbe letnih koncertov ter ponudila več, kot bi bilo ob poznavanju razmer mogoče pričakovati.

V Prebujene zapise je gledalce povedel programski list oz. mini osemstranski, po starih časniških zgledih oblikovan in s starinskimi tiskanimi črkami pisan časopis z uvodnim pojasnilom vsebine koncerta, z navedenim programom ter zanimivimi izseki iz starih časopisnih ter starejših in mlajših arhivskih virov, ki so jih gledalci lahko v interpretirani obliki spremljali na odru. Med desetimi odrskimi postavitvami, katerih različna dolžina in struktura sta precej pripomogli k pestrosti celotnega programa, so bile tri ustvarjene že pred leti in za priložnost koncerta zgolj malenkostno predelane, vseh drugih sedem je bilo premierno predstavljenih. Izdaten in prav izjemen zalogaj ne le za sedanjega umetniškega vodja, ki se je podpisal pod šest novitet, in Mirka Ramovša, ki je vsaj deloma bdel nad izvedbo treh že vidnih odrskih postavitev in pripravil eno novo, temveč za vse nastopajoče, ki se na koncertu niso soočili le s preobračanjem že znanih plesov, pesmi in viž, ampak z učenjem marsičesa povsem novega, folklornikom dokaj tujega in gledalcem ne vidnega. Pokazalo se je, da razvoju skupine in folklorne dejavnosti nasploh izjemno koristi spoj izkušenj staroste raziskovanja in poustvarjanja slovenskega plesnega izročila z mladostno drznostjo, radovednostjo in neumorno željo po iskanju in odkrivanju novega ter odrskem interpretiranju nečesa doslej še neinterpretiranega. Mirko Ramovš, ki je sicer umetniško vodenje Akademске folklorne skupine France Marolt leta 2010 predal Tomažu Simetingerju, namreč skupini še vedno stoji trdno ob strani, novi umetniški vodja pa v dobrohotno ponujeno roko pomoči zna seči. Sam sem prepričan, da bi bil pričujoči koncert brez tega sožitja precej drugačen – po izkušnjah od drugod si upam zapisati, da manj ustrezen.

Če smo na koncertu gledali odrske postavitve le dveh avtorjev, jih je precej več pripravilo glasbene priredbe. Več jih je bilo delo Petra Vendramina, vodje alpskega orkestra Akademске folklorne skupine France Marolt in sodelavca Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU, Julijana Strajnarja, Mateja Kraglja, Draga Kuneja, Janeza Jocifa in Ferdinanda Hellerja. Bolj pestre godčevske sestave, kot smo jih videli, si je težko predstavljati – nekoliko lažje si je predstavljati nekoliko boljšo izvedbo, čeprav vsaj na sobotnem koncertu večjih spodrsrljavev ni bilo. Suvereno se je predstavil tamburaški sestav, zanimivo je bilo slišati druge soliste, duete, trie, kvartete in kvintete, ki so jih sestavljali glasbeniki, ki so igrali na dude, oprekelj, violino, klarinet, trobento, harmoniko, bas, boben in klavir. Večina sicer ni včlanjena v Akademsko folklorno skupino France Marolt, kar v današnjem

* Dr. Bojan Knific, dr. etnol. in kult. antropol., samostojni strokovni svetovalec za folklorno dejavnost na Javnem skladu Republike Slovenije za kulturne dejavnosti – JSKD. 1000 Ljubljana, Štefanova 5, E-naslov: bojan.knific@jskd.si

S koncerta Akademске folklorne skupine France Marolt.

Foto: Benjamin Kralj in Tamara Bizjak, Ljubljana, april 2012

času ne sme biti pomembnejša ovira, se je pa nekoliko čutilo, da med seboj in s plesalci niso bili tako čvrsto povezani, kot če bi bili stalni člani društva in bi v videnih sestavih plesalce redno spremljali na vajah. Glede na pestrost godčevskih sestavov si je to v ljubiteljski dejavnosti tudi težko predstavljati.

Pred desetletji, ko je kostumsko podobo Akademске folklorne skupine France Marolt ustvarjala in razvijala Ljuba Vrtovec Pri-bac, smo bili ljubitelji oblačilne dediščine vedno znova prese-nečeni nad novimi kostumi in urejenostjo nastopajočih. Sledilo je obdobje z manj novostmi, ki je na visoki ravni ohranjalo urejenost, v letu 2011, ko je ob pomoči Braneta Demca glavno skrb za kostumsko podobo skupine prevzela etnologinja Kata-rina Šrimpf, zaposlena kot mlada raziskovalka na Inštitutu za slovensko narodopisje ZRC SAZU, pa smo bili ponovno priča velikemu preobratu. V njem se je ob preurejanju obstoječega in ustvarjanju novega odražalo poznavanje oblačilne dediščine, sprejemanje najnovejših spoznanj s področja kostumiranja fol-klornih skupin in občutek za odrsko interpretacijo pričevanj o nekdanjem oblačenju. Prav neverjeten premik se je pri Akadem-ski folklorni skupini France Marolt zgodil v letu 2011, glede is-kanj ustreznih rešitev predstavljanja nekdanjega oblačenja pa se je ta nadaljeval tudi na letošnjem koncertu. Ob upoštevanju po-sebnosti interpretiranja oblačilne dediščine v folklornih skupinah so bila realizirana praktično vsa spoznanja, do katerih so razisko-valci preteklih načinov oblačenja prišli v zadnjih letih, s čimer je nadomeščena večina tistega, kar je skupina glede kostumiranja zanemarjala v obdobju pred letom 2011, ko so kostumsko pre-obrazbo doživeli mnoge druge folklorne skupine na Slovenskem. Tako kot odrske postavitve in godčevski sestavi so bile tudi ko-stumografije zelo različne in večinoma docela neuniformne, v enem primeru v iskanju pestrosti morda celo pretirano raznolike, vsekakor pa so v razmislek folklornikom in drugim interpretom oblačilne dediščine ponudile nekaj zanimivih in nadvse potrebnih novosti. Če bi človek dosledno sledil vsem nadrobnostim, bi sicer ugotovil, da je mestoma prihajalo do dokajšnje časovne ne-skladnosti s poustvarjenim plesnim izročilom, a je šlo to v korist pestrosti in zanimivosti prikazanega.

Kot sem že zapisal, so bile odrske postavitve v marsičem dru-gačne od tistega, kar smo vajeni gledati pri večini slovenskih folklornih skupin. Pravzaprav smo videli sorazmerno malo ti-

stega, kar imamo glede na literaturo s področja slovenskega ple-snega izročila in glede na to, kar se folklorniki učijo na številnih neformalnih izobraževanjih, za »ljudske« ali »folklorne ples«. Verjamem, da se bodo mnogi še nekaj časa spraševali, ali tak program sodi v folklorno skupino. Sam menim, da kljub tradiciji folklorne dejavnosti na Slovenskem, ki je sorazmerno dosledno zavračala odmike od sorazmerno avtorsko domišljenih plesov, katerih oblika sloni na skopih besednih opisih, tudi tak program sodi v folklorno skupino, vendar mora biti njegova vključitev premišljena, podprta s poznavanjem širših kontekstov nekdanje-ga plesnega dogajanja in kolikor je mogoče upoštevajoč vire, ki jo narekujejo, vsaka javna izvedba pa opremljena z ustreznimi komentarji.

Program koncerta je pretežno nemo, a glede na koncept sporo-čilno, povezoval v izobraženca kostumiran Gregor Budal, ki je kot vezna nit na vsakem začetku odrske postavitve z izvirnimi domislicami povedel plesalce na oder. Začeli so ga s Kranjskim plesom,¹ ki je kot odrska postavitve nastal na podlagi leta 1866 objavljenega opisa plesa v *Kmetijskih in rokodelskih novicah*, kjer se avtor prispevka spominja plesa s svatovščin, ki ga je za-dnjič videl leta 1800. Sledili so Dolenjski plesi, ki so bili povzeti po podatkih iz arhiva Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SA-ZU, kjer je pisec za ples v Mirnski dolini med drugim omenil, da fantje, če ni deklet, zaplešejo kar sami in pri tem »razne burke uganjajo«, »pri šuštarpolki« pa za šalo »z rokami kažejo, kot bi vleкли smrkelj iz nosa«. V istem poročilu je navedeno, da so ples-alci še posebej spretni »pri pokšotišu, kjer spretno potrkavajo z nogami ob tla, da se človek kar čudi, kako to zmorejok«. Prikaz Dolenjskih plesov je bil opisom primeren in res se je bilo mo-goče čuditi ter hkrati vsaj pri pokšotišu pomišljati, če bi ga res lahko tako plesali.

Sledila je znana odrska postavitve Porabski plesi, za njo pa fan-tovski ples v odrskih postavitvi Fantje se zbirajo, oblikovana po članku, objavljenem v 57. letniku *Ljubljanskega zvona*, kjer pi-

1 Navedki in podatki so povzeti po programskem listu, izdanem ob koncer-tu, pri čemer je tudi na tem mestu koristno dodati pojasnilo: »Članki so zapisani izključno za potrebe programskega lista. Ponekod predstavljajo dobesedni navedek originalnega zapisa, lahko pa so delno prilagojeni na osnovi različnih virov, ki so navedeni pod posameznim člankom.«

sec poroča, da so šli rekruti z vlakom na Ogrsko ter ob sprejemu v Sombatelju, kjer jih je pričakala godba, zaplesali sami, v parih po dva in dva – brez deklet, in sicer po poročanju šotiš, nekaj ogrskih plesov in šamarjanko. Odrsko postavitvev je v celoti izvedlo deset fantov – pet plesnih parov, kar je bilo precejšnje presenečenje glede na siceršnjo slovensko folklorno in drugi plesno prakso.

Fantovski je s petjem in plesom ob igranju tamburašev sledila dekliska izvedba odrske postavitve Kola in plesi Starega trga ob Kolpi, njej pa odrska postavitvev Suči, suči sabljico!, v kateri so se ponovno predstavili zgolj fantje in v plesu s sabljami interpretirali s plesom povezane opise Janeza Vajkarda Valvasorja in Thoinota Arbeauja iz 16. in 17. stoletja. Plesali so s sabljami, kar obstoječim predstavam o slovenskem »ljudskem« ali »folklornem plesu« ni blizu, a je ustrezno sledilo ideji celotnega koncerta in prebudilo tako zapis kot vznemirilo občinstvo. Po fantovskem solističnem prikazu šuštarpolke v Dolenjskih plesih, fantovskem plesu rekrutov, ki so prišli na Ogrsko, in dekletom namenjeni odrski postavitvi Kola in plesi Starega trga ob Kolpi je bil to na dobri polovici celotnega koncerta sicer že četrti prikaz, v katerem fantje in dekleta niso plesali skupaj. Ugajalo je razgibanosti programa in ustrezalo preoblačenju folklornikov, ki bi ob drugačnem vrstnem redu tega verjetno ne zmogli, upam pa, da koga ni zavedlo v misel, da je bil ločen ples deklet in fantov nekdanja splošna plesna praksa na Slovenskem, in ne izjema.

Pretežno plesnim odrskim postavitvam, ki so poustvarjanju pevskega izročila namenile več prostora le v odrski postavitvi Kola in plesi Starega trga ob Kolpi, je sledila primerno zapeta fantovska pesem Snoč' sem videl ljubico, ki je predstavljala odmik od koncepta Prebujenih zapisov. Vanj bi bolj sodila kakšna sodobnikom manj znana pesem, zapeta po starih nepopolnih in težko interpretativnih virih, morda pesem, katere melodije ne poznamo in bi jo bilo treba rekonstruirati, čeprav si predstavljam, da bi to ob že tako izjemnem, in ne pozabimo, da povsem ljubiteljskem delu, zahtevalo še dodaten napor.

Ponovno je sledila dekliska odrska postavitvev Hajdi kolo igrat, duša draga!, v kateri je bil interpretiran opis plesa Belokranjcev iz *Kmetijskih in rokodelskih novic*, o katerem so leta 1847 poročale, da so »kolale« dekleta in snahe. Kolanju je sledil ples, izveden z izrazitejšimi poskoki, kot smo vajeni, in sicer skladno z omenjenim poročilom v *Kmetijskih in rokodelskih novicah*, da morajo »v enem trenutku /.../ noge vsih poteptati in zopet odskočiti v zrak«.

V odrski postavitvi Štarejš iz pisma so maroltovci ponovno zaplesali v mešanih parih in poustvarili sorazmerno podroben opis plesa Korošcev z začetka 19. stoletja, nadaljevali pa z odrsko postavitvijo Češka beseda, izdelano na podlagi poročanja več časnikov o celjski čitalnici in po priročniku Nine Trdina *Ritmične vaje in folklorni plesi*, izdanem leta 1956, v katerem je podan opis plesa češka beseda. Klavirska spremljava in štirje plesni pa-

ri, ki so se jim pridružili gostje – programu ustrezno kostumirani pevci Akademskega pevskega zbora Tone Tomšič iz Ljubljane – in poročanju v časnikih ustrezno zapeli pesem Slovenec sem, so maroltovci v ponovno drugačnem odrskem dogajanju predstavili ples, ki folklornikom ni blizu in ga nimajo »za svojega«. Za zelo svojo pa imajo maroltovci odrsko postavitvev Plesi ljubljanskega predmestja, ki je s kuliso pevcev in prejšnjih plesalcev primerno dopolnila čitalniški program in nas povedla v zaključno pesem Nocoj je ena luštna noč, ki na njihovih koncertih ne umanjka. Kljub temu da četvork in njim podobnih plesov folklorniki nimajo »za svoje«, so se nedvomno tudi plesi te vrste na Slovenskem plesali. Zato se zdi njihovo vključevanje v programe folklornih skupin, ki naj bi se sicer ukvarjale predvsem s poustvarjanjem plesov najširših plasti prebivalstva, ustrezno in potrebno. Omejevanje iskanj o preteklih plesnih dogajanjih in njihovih interpretacij zgolj na eno družbeno skupino je s tem koncertom in z nekaterimi projekti, ki so jih v preteklih letih pripravile nekatere druge folklorne skupine na Slovenskem, preseženo. To sicer ne pomeni, da bi se folklorne skupine odpovedale doslejšnji usmeritvi v poustvarjanje na terenu zabeleženega plesnega izročila, pomeni pa, da je vsaj projektno in občasno mogoče iskati nove in drugačne poti. Te so povezane tudi z izrazitejšim izpostavljanjem posebnosti plesov v različnih družbenih okoljih in različnih časih, in sicer na račun manjšega izpostavljanja prostora, ki je bil v primerjavi z družbenim slojenjem in s časom precej bolj ključen in izpostavljen pri oblikovanju programov folklornih skupin.

Iz zapisanega bi bilo mogoče sklepati, da je bil 64. letni koncert Akademске folklorne skupine France Marolt skoraj popoln in da na njem domala ni bilo nikakršnih napak. Čeprav je večše oko opazilo nekaj nenačrtovanih odstopanj od idealne plesne in glasbene izvedbe, manj od načrtovane kostumske podobe, to ne zamegli dejstva, da je koncert ob nekaj – ne preveč in ne premalo – že videlih programih ponudil veliko novega, predvsem veliko svežine, novih in drugačnih razmišljanj, interpretacij in idej. Pri njem ni šlo le za preoblikovano in odrsko preurejeno že videno in znano, temveč resnično za predstavitev kar nekaj doslej povsem neznanih virov ali pa predstavitev stvari, ki so bile znane, a odrsko na tak način še nikoli obdelane.

Kako in kam se bodo premikale meje v folklorni dejavnosti, je sicer težko napovedovati, a dejstvo je, da se te premikajo. Z letnimi koncerti Akademska folklorna skupina France Marolt, za katere ponovno velja, da je njihovo spremljanje pravzaprav nuja vsem, ki bi bili radi seznanjeni z modnimi tokovi v folklorni dejavnosti, in s številnimi drugimi dogodki, ki jih v zadnjih letih v okviru folklorne dejavnosti res ne manjka, dokazuje, da ob siceršnji »Na zdravje!« produkciji zna ponuditi marsikaj drugega. Tudi to »drugo« si ogleda kar precej ljudi, čeprav bi si tako kot mnoga druga ljubiteljska ali pa etnološka prizadevanja zaslužila večji medijski odmev, kljub politiki »zategovanja pasu« pa tudi večjo državno podporo.

Lastnik zbirke Jakob Bartol predstavlja sklop orodij za gozdno obdelavo lesa.

Foto: Marko Smole, Travniki, 29. 9. 2012

Obiskovalci si ogledujejo zunanji del etnografske zbirke – v družini uporabljana orodja.

Foto: Marko Smole, Travniki, 29. 9. 2012

UREJANJE ETNOGRAFSKE ZBIRKE JAKOBA BARTOLA

Travniki, Loški Potok

Tokrat smo imeli ljubitelji etnologije in zasebnih zbirk, ki jih obiskujemo po vsej Sloveniji, priložnost, da sodelujemo pri oblikovanju ene od bolj posebnih med njimi. Gre za obsežno zbirko etnoloških predmetov Jakoba Bartola v Loškem Potoku, natančneje Travniku. Lastnika sem spoznal že lansko leto, ko smo ga s študenti iz Hrvaške obiskali med raziskovalno delavnico, ki jo že nekaj let organiziramo v sklopu projektov Etnološke zbirke Palčava šiša v Plešcih na Hrvaškem. Takrat smo tudi pri njih raziskovali dediščino ob nekdanjih karavanskih poteh, s katerimi sta bili naši območji v zgodovini precej povezani.

Jakob Bartol si je že leta prizadeval, da bi ohranil spomin na predmete, ki so zaradi spremembe tehnologije v kmetijstvu, gozdarstvu in tudi gospodinjstvu izgubili svojo vlogo v vsakdanjem življenju in delu. Številni predmeti, najdeni na smetiščih, grmadah ali nabrani po skednjih, ko so njihovi lastniki potrebovali prostor za novo poslopje ali nov namen, so našli prostor pri njem in se tako pridružili lokalnim predmetom. Zlasti je bil ponosen na volovske jarme, zbrane po celotnem območju Slovenije in celo čez mejo, veliko je zbral tudi različnega poljedelskega, gozdnega in rokodelskega orodja, sank, smuči, slamoreznic, komatov, notranje opreme ...

Ob obisku je bila zbirka delno že obdelana in evidentirana – s pomočjo etnologinje Polone Rigler Grm in njenih sodelavcev iz Ribniškega muzeja – a je bila zaradi dodajanja novih predmetov predvsem v skednju in pomožnih prostorih hiše bolj podobna deponiji kot urejeni zbirki. Delno urejeni so bili predvsem predmeti v nekdanji »štali«, kjer lastnik hrani polharsko zbirko in notranjo hišno opremo. Že takrat, zlasti pa ob nekajkratnih obiskih naše zbirke v Plešcih, kamor je večkrat prihajal skupaj z ženo, je Jaka Bartol izrazil željo, da bi v naslednjem letu uredil še preostale predmete in jih tako prikazal domačinom in drugim obiskoval-

cem. Nekajkrat sva si skupaj ogledovala prostore in zbrane predmete razdelila po sklopih. Kljub njegovim prvotno drugačnim idejam je Jaka Bartol kmalu osvojil predlagano rdečo nit zbirke. Spoštovala sva predvsem arhitekturo in namembnost prostorov ter način življenja njihovih prebivalcev – njegovih prednikov.

In tako smo se dogovorili, da z delom začnemo v času naše raziskovalne delavnice sredi avgusta 2012. Z veseljem sta se nam pridružila tudi dva zainteresirana udeleženca naših delavnic – tokrat Ljubljčan Miro Slana, lastnik trgovske muzejske zbirke v Lokvah na Primorskem, in Tomislav Čop iz Gerova v Gorskem kotarju, študent filozofije na Reki, znanec iz prejšnjih let, izredno aktiven pri ohranjanju in prezentaciji govorov čabarskega območja. Začeli smo v nedeljo, 12. avgusta, pri delu pa nam je poleg Jakove družine – žene Vanje in sina Borisa, pridno pomagala tudi Blanka Bartol s podmladkom iz Turističnega društva Loški Potok ter Ivan Kordiš iz Retij, domači restavrator lesenih predmetov. Vse predmete je Jaka Bartol po najinem dogovoru s sinom prej že očistil, popravil in zaščitil ter razstavil po dvorišču.

Največji razstaveni prostor je na skednju, lesenem gospodarskem poslopju, z eno stranjo prislonjenem v precej strm breg. Skedenj je kot predstavnik tipične lokalne arhitekture postavljen na vsaj dvakrat prezidane kamnite zidane stebre. V spodnjem delu so stranišče na štrbunk, »štalce« za kokoši, prašiče in kozo ter listnik; v osrednjem delu so velika garaža in odlagališče različnih prevoznih sredstev, delavnica in drvarnica, v zgornjih delih pa je nekaj izmenično razporejenih lesenih podestov za shranjevanje sena, otave in slame. Skedenj je bil pred leti skrbno obnovljen, tako propadli leseni deli kot strešina, v njem so že takrat pripravili lesene površine za obešanje predmetov. Pogoji je bil, da mora muzejska postavitve še vedno omogočati uporabo skednja za garažo in shrambo.

* Mag. Marko Smole, univ. dipl. inž. elektr., vodja delovne skupine za ljubitelje etnologije pri SED. 1210 Ljubljana-Šentvid, Stanežiče 34b, E-naslov: smole.marko@gmail.com

Odločili smo se za nekaj razstavnih sklopov, ki bi čim bolj sledili prvotnim namembnostim v posameznih delih objekta in obenem zagotavljali zaščito razstavljenih predmetov pred vlago. V manjšem, z vrati in oknom zaprtem delu skednja, ki je podoben delavnici, smo postavili sklope s predmeti in z orodji rokodelskih delavnic, ki so delovale v podobnih prostorih: čevljarске, pletarske, mizarske. Nadaljevali smo s prikazom bolj grobe obdelave lesenih predmetov ter s kolarstvom, sklop končuje kovaštvo: z okovi kolarskih izdelkov in s stavbnim ključavničarstvom. Posebna vrednost zbirke je, da je večina predmetov iz lokalnega okolja in da so te delavnice v vasi res delovale.

Glavni prostor skednja, kjer so nekdanj spravljali seno, izvajali del opravil pri spravilu pridelkov – mlatev, čiščenje, povezovanje in podobno, hranili vozove in večja orodja, sedaj pa je v njem garaža, je bilo treba razdeliti v več sklopov. Najvidnejše mesto smo namenili jedru zbirke, to je volovskim jarmom. Jarme smo razdelili na tiste iz neposredne okolice in tiste z drugih geografskih območij. Razstavili smo le najbolj tipične ali posebne, na manj vidni strani pa oblikovali neke vrste depo za preostale jarme – od sedanjih šestdeset bi lastnik rad dosegel številko sto. Jarmi so z volmi povezani z zanimivo življenjsko zgodbo babice Jakoba Bartola, ki je kupovala »kumerne« vole, jih lepo zredila in z dobičkom preprodajala naprej.

Na višje podeste smo postavili sani, ki so bile v skednjih zaradi sezone rabe večji del leta odrinjene. Tako smo oblikovali zanimiv pregled manjših sani, od tovornih do otroških, sani za vlečenje hlodov in drv; posebno mesto so dobile lepo izdelane osebne sani. Ne manjka niti različno velikih zavor za sani. Ni smo pozabili niti na seno, ki je večino leta polnilo podeste.

Na steni vhoda v delavnico, na katero je Jakov ded obešal komat razkomatanega konja, smo ponovno obesili konjski komat in drugo manjšo konjsko opremo z različnimi podkvami vred. Na drugi strani vrat smo za primerjavo predstavili volovski enojni jarm in njegove dele, volovske podkve, na posebnih modelih z lesenimi čepi pa predstavili izdelavo obročev za jarme.

V skednju je bil ob strani, obrnjeni proti bregu, že izvirno oblikovan za nekaj deset centimetrov dvignjen podest. Nanj je sedaj nameščen lesen, lepo okovan voz, ki je osrednji del postavitve. Obenem predeljuje dolg razstaveni prostor na dva dela: ob vhodu so nameščena orodja za delo na polju, ki so imela tudi prej vedno svoje mesto ob vhodu. Od različnih motik, lopat, vil, črtala, do srpov in orodja za striženje in grobo česanje volne, trenje lanu, celo za razčesavanje slamnate kritine, nekdanj prisotne tudi v teh krajih. Ker gre za skedenj, in so se uporabljale na mestu poleg vhoda, sta se jim pridružili dve domači slamoreznici, naprednejša na kolo in enostavnejša na nož.

Na drugi strani voza je predstavljeno orodje za delo v gozdu, od sekač do različnih drugih sekir, verig za vlečenje hlodov, ročnih žag in sekir za tesanje tramov. Gozdovi so v teh krajih povezani z obširnimi lazi, kar pripoveduje zbirka oselnikov in koz ter bab za klepanje kos. Ne manjka niti različnih vag za vprego, vse do najmočnejših za vleko hlodov ali različnih škripcov, obešenih na glavni tram in pripravljenih za dvigovanje zaklane krave, prašiča ali le okvarjenega voza. Pod stropom je postavljen »vlak«, pripravljen za snemanje in za odhod v laze po seno.

V prostoru sta kot kontrast na drugi strani garaže ostala staro medvojno kolo in star moskvič, ki govori o drugi strasti lastnika – o ljubezni do starodobnih vozil.

V spodnjih prostorih, kjer je Jaka Bartol lepo obnovil tako svinjske štalce kot kurnik, so kot nekoč naložena orodja za obdelovanje polja – plugi, brane, črtala, še ene sani in nekaj manjšega orodja. Poleg listnika, v katerem ne manjka listja, je nožna stopa za ječmen. Poleg skladovnice drv, ki ni le muzejska postavitve, so predstavljena orodja in način priprave skodel. In seveda muzejsko odlično opremljeno stranišče na štrbunk, ki prav tako ne bo samo muzejski prostor ...

Medtem je Jaka Bartol glede na najine dogovore opremil še dva prostora: kletno shrambo za živila, v kateri so poleg hrane še predmeti za nekdanjo predelavo in shranjevanje, ter nekdanjo svinjsko kuhinjo, v kateri je predstavljena oprema ognjiščne kuhinje. Na steni pred vhodom hiše je pod napuščem razvesil predmete in orodja, na katera je posebej navezan, saj so povezani izključno z njegovo družino. Postavitve zbirke omogoča tako predstavitev predmetov v naravnem okolju kot tudi normalno vsakdanje funkcioniranje prostorov.

Delo, ki smo se ga skupaj lotili v štirih avgustovskih dnevih, so naši domačini odlično dokončali in dopolnili. Vesel sem, da je lastnik upošteval temeljna muzeološka pravila in spoštoval »najino načrtano rdečo nit«, ki naj bi povedala čim več o življenju lokalnih prebivalcev, čeprav je bilo včasih treba njemu drage predmete iz drugih okolij postaviti malce ob stran ali pa razmisliti o smislu njihove prezentacije v sklopu posamezne postavitve. Urejena in po muzeoloških pravilih postavljena zbirka je velika pridobitev za Loški Potok, saj predstavlja marsikje že izgubljeno materialno dediščino krajev, ki so bili v zgodovini močno povezani tudi z dolino Čabranke, iz katere prihajajo moji predniki in je hkrati območje mojih raziskav. V zbirki ni le množice kovaških predmetov s kovačij Urhov iz Črnega Potoka in Čabra ali Kovačev iz Zamosta. V njej se je na osrednjem mestu znašel celo voz, ki je bil po vsej verjetnosti izdelan precej pred prvo vojno v Plešcih na hrvaški strani doline Čabranke, vozil najprej nekaj desetletij pri Palčavih – mojih prednikih – se nato med vojno kot pomoč zapeljal k pogorelim sorodnikom v Srednjo Vas in se čez sto in več let ustavil v Travniku ...

S tako obširno zbirko bo še nekaj dela. Številni predmeti še niso razstavljeni, nekateri, že prej bolj nerodno postavljeni, so izpostavljeni propadanju. Na novo razstavljene predmete bo v nadaljevanju lažje vzdrževati ter evidentirati; večina na novo postavljenih predmetov namreč še ni evidentiranih. Predmeti so s predstavitvijo pridobili nov smisel in zgodbo. Ob zbirki, kot je ob odprtju povedala Blanka Bartol, se bodo starejši ljudje spomnili na marsikatero nekdanje opravilo ali običaj, mladi bodo spoznavali iznajdljivost prednikov pri oblikovanju delovnih pripomočkov ter njihovo uporabnost, mogoče pa tudi to, da so bila geografska območja, na katerih so bili doma uporabniki predmetov, močno povezana z okoliškimi sosedi, tudi čez mejo, ki nas v teh koncih zadnja desetletja vse preveč razmejuje. Etnološko zbirko Jakoba Bartola v Travniku so za javnost odprli v soboto, 29. septembra 2012.

Kulturni program ob desetletnici obnove Krozljnovega mlina.
Foto: Marko Sok, Kozje, junij 2011

Predstavitve študije dr. Vita Hazlerja *Nekoč grajski, danes Krozljnov mlin*.
Foto: Jasna Sok, Kozje, 26. maj 2012

OB DESETLETNICI DELOVANJA MUZEJSKEGA DRUŠTVA KOZJE

Junija 2012 je minilo deset let od ustanovitve Muzejskega društva Kozje, zametki za njegov nastanek pa segajo mnogo dlje. Pobudo za ustanovitev društva so dali »razseljeni« Kozjani, ki so svoja mladostna leta preživel v Kozjem, pa jih je študijska ali poklicna pot zanesla v Ljubljano in druga slovenska mesta, kjer so laže uveljavili poklicne ambicije. Z upokojitvijo in manjšo obremenjenostjo so jih – v želji nekaj narediti za svoj rojstni kraj – misli, čustva ter pridobljeno znanje in izkušnje ponovno vodile v kraj njihovega otroštva in mladosti. Ti so k sodelovanju pritegnili nekaj domačinov, Kozjanov, in bili iniciatorji neformalnih srečanj. Prvo takšno neformalno srečanje je bilo že leta 1994. Srečanja so bila poleg v druženje v veliki meri usmerjena v dogovarjanja o potrebi organiziranega društva, ki bi v Kozjem poskrbelo za muzejsko zbirko, namenjeno zgodovini Kozjega in Kozjanov.

Ko je bila leta 2001 obnovljena Krozljnova domačija in razglašena za kulturni spomenik, so se v navezavi na omenjeni objekt začele priprave za ustanovitev Muzejskega društva, ki se je v pravih zgledevalo po tovrstnem vrhniškem društvu. Za predsednika društva so imenovali dr. Slavka Kremenška, ki je bil tudi sicer iniciator številnih vsebinskih predlogov in aktivnosti, za organizacijske in upravne zadeve društva pa je skrbel Edvard Krozlj, lastnik obnovljene Krozljvine. V programskem smislu je društvo v desetih letih delovanja daleč preseglo na začetku zastavljene cilje. V začetnih letih delovanja so društveniki organizirali številna predavanja vidnejših strokovnjakov z različnih področij, ki so bila tako ali drugače povezana s Kozjim in Kozjanskim (dr. Slavko Ciglenečki, dr. Irena Rožman, dr. Mirjam Mencej, dr. Vito Hazler, dr. Milan Ževart, Franci Leskovšek in številni drugi). Predavanja z različnimi vsebinami pa so še dodatno vzbujala in utrjevala zgodovinsko zavest na lokalni in tudi širši ravni ter ozaveščala člane društva o pomenu kulturne dediščine. Vsa predavanja so bila izredno dobro obiskana, po nekaterih pa so se razvile tudi živahne debate.

V prostorih obnovljenega Krozljnovega mlina so društveniki postavili številne razstave, katerih pobudnik je bil predsednik društva, dr. Slavko Kremenšek; nekatere razstave pa je pripravil tudi sam ali s pomočjo fotografije Vladke Kobal. Z razstavno programsko usmeritvijo so dobili priložnost svoje pomembno zgodovinsko, etnološko in domoznansko gradivo razstaviti tudi nekateri drugi avtorji. Prebivalci Kozjega in Kozjanskega ter tudi obiskovalci od drugod pa so se s pomočjo razstav seznanili s številnimi dejstvi pretekle in polpretekle zgodovine obravnavanega območja. Ob stalni prisotnosti in prijazni pripravljenosti lastnika Krozljvine, Edvarda Krozlja, si je bilo mogoče razstave ogledati praktično vsak dan.

Desetletnico obstoja društva smo maja obeležili z razstavo dr. Slavka Kremenška, ki nas je v ilustrativni obliki spomnila na omenjene in še številne druge dejavnosti v desetletnem delovanju. Ob tej priložnosti je bila predstavljena tudi študija dr. Vita Hazlerja *Nekoč grajski, danes Krozljnov mlin*, v kateri je opisal potek njegove obnove, kar je nazorno prikazal z diapozitivi. Čeprav je društvo v desetih letih delovanja postalo prepoznavno in imata zanj veliko posluha tudi Občina Kozje in župan, pa menim, da je po desetih letih delovanja na neke vrste prelomnici, ki jo povzročajo časovne dimenzije in nekatere lokalne spremembe. Leta 2012 je društvu uspelo pridobiti nove prostore v samem trgu Kozje, kar je postal tudi nov izziv za nadaljnje delo.

Pred društvom pa so številne nove aktivnosti. Leta 2016 naj bi v Kozjem obeležili tisočletnico prve omembe kraja. Ker želi muzejsko društvo do tedaj poglobiti zgodovinsko prepoznavnost Kozjega in Kozjanov, bo poglobljena naloga društva, da po segmentih razišče posamezna obdobja in dogodke. Dr. Slavko Kremenšek se je že lotil dokaj obsežne naloge z naslovom Trg Kozje in tržani o t. i. meščanskem obdobju razvoja Kozjega tja do leta 1945. Sama sem delček povojnega in socialističnega obdobja načela z obravnavo kozjanskih tekstilnih obratov in njihovih delavk. Zelo aktualna problematika o zgodovini glažutarstva in

* Mag. Jasna Sok, univ. dipl. sociolog in etnol. in kult. antropol., Kultura – izobraževanje etno Jasna Sok, s. p. 3260 Kozje, Kozje 169, E-naslov: jasna.sok@gmail.com

steklarstva na Kozjanskem ima ustrezne raziskovalce v Društvu steklarjev, s katerimi se bomo ob načrtovani obletnici tesneje povezali. Prav tako je članica društva že obdelala zbrano gradivo o zdravstvu v Kozjem. Na to temo je bila postavljena tudi razstava v Zdravstvenem domu v Kozjem. Z morebitno dopolnjeno raziskavo na to temo bi imeli tako pripravljeno tudi temo o zdravilski in zdravstveni kulturi Kozjega. Problematike šolstva v Kozjem pa smo se lotili že pred leti, ko smo pripravili obsežen zbornik *200 let šole Kozje*.

V letošnjem letu je bilo društvo uspešno na razpisu Las Obsotelje in Kozjansko. Prijavitelj projekta Kip Vizija d. o. o. Lesično in projektna partnerja Muzejsko društvo Kozje in Občina Kozje smo septembra podpisali partnersko pogodbo o izvedbi projekta »Zgodovinske osebnosti Kozjanskega in Obsotelja kot odlična priložnost skupne promocije«. V okviru projekta bomo raziskovali in pridobivali gradivo za stalno razstavo Sodstvo v Kozjem, ki bo postavljena v nekdanjih zaporih, v samem trškem jedru Kozjega. Občina Kozje bo kot partner v projektu zagotovila ureditev zaporniških celic, Muzejsko društvo Kozje pa jim bo dalo vsebino, prikazano na stalni razstavi. Razstava bo vključevala zgodovinske like, ki so s svojimi sodbami vplivali na življenje in usodo posameznika in širše skupnosti in ju krojili. Z razstavo bomo skušali slediti širšemu zgodovinskemu dogajanju v Kozjem v obravnavanem obdobju; delo na pripravi razstave že poteka. Dr. Slavko Kremenšek obiskuje celjski zgodovinski arhiv, ki hrani obsežno gradivo na temo sodstva v Kozjem za obdobje med letom 1849 in koncem druge svetovne vojne. Po mnenju nekaterih bo to prva tovrstna razstava v Sloveniji, na kateri si bo mogoče ogledati zgodovino sodstva nekega kraja. Ureditev razstave po načelih muzejske stroke pa bo nedvomno velik prispevek k bogatitvi muzejske ponudbe območja.

Odpirajo pa se še nove pobude in delovni izzivi. Medtem ko nad stalno razstavo delavsko-obrtniške stanovanjske kulture in kleparske delavnice v Krofhnovem mlinu bdi programski odbor pod vodstvom prof. dr. Vita Hazlerja, se je z nenadno smrtjo našega člana, pisatelja in pomembnega zbiratelja, Marjana Marinška, odprlo vprašanje o skrbi za njegovo zbirko Šola moje mame, postavljeno v nekdanji kaplaniji.

Zadnje čase pa društvo močno vznemirjajo tudi prazni graščinski prostori v Kozjem, v katerih vidimo idealno rešitev za postavitev razstav in ureditev ter postavitev številnih zbirk Marjana Marin-

ška. Prostore bi namenili postavitvi razstave o razvoju glažutarstva in steklarstva v Kozjem in predstavitvi bogate steklarske zbirke ter dragocenih protakolarnih daril, izdelanih v Dekorju Kozje. Vsekakor pa bi v prostorih morala dobiti svoje mesto razstava o razvoju tekstilnega obrata Mont, ki je 50 let deloval prav v graščinskih prostorih. V prostorih bi lahko uredili tudi domoznanski bibliotečni in dokumentacijski center za Kozje in njegovo okolico ipd. Skratka, prizadevanja Muzejskega društva gredo v smeri ureditve razstavnih prostorov z različno z zgodovino Kozjega in s Kozjani povezano tematiko. S strokovno utemeljeno ureditvijo trga Kozje s stalnimi razstavami Šola moje mame, Sodstvo v Kozjem in z možnostjo ogleda delavsko-obrtniške bivanjske kulture in kleparske delavnice v Krofhnovem mlinu ter z morebitno ureditvijo razstavnih prostorov v graščinski zgradbi bi Kozje obogatilo svojo kulturnoturistično ponudbo, ki bi v veliki meri prispevala k ponovni obuditvi in živahnosti dogajanja v samem trgu.

Vse naštetu pa zahteva velik angažma vseh društvenikov. Ob vse obsežnejših nalogah, ki so pred društvom, bi si želeli vanj pritegniti več delavnih članov, kar pa je kar težava. Žal so z leti v društvu prenehali delovati nekateri zunanji pobudniki ustanovitve društva. Na Občini Kozje je kljub njeni majhnosti registriranih preko štirideset delujočih društev, tako da številni domačini delujejo v več društvih hkrati ter na različnih področjih. Ob nelahkih preživetvenih strategijah – veliko domačinov se vozi na delo drugam – mnogi v popoldanskem času delajo še na kmetiji in jim ostaja le malo časa za delo v društvih. Pa vendar so mnogi ob vsem svojem delu močno vpeti v volontersko društveno delovanje. Zaradi vsega omenjenega in številnih delujočih društev je naloga pritegniti nove člane toliko težavnejša. Vse manj pa je tudi domačinov, saj se večina mladih po končanem šolanju zaposli v kraju študija. Toda društvo bo kljub nakazanim težavam ob velikem angažiranju in neizmerni pripravljenosti za delo predsednika dr. Slavka Kremenška ter ob podpori lokalne skupnosti sledilo zastavljenim ciljem, ki so predstavitev bogate in raznolike zgodovine Kozjega, ozaveščanje krajanov in spodbujanje k zgodovinskemu načinu razmišljanja. S pomočjo vsega omenjenega se lahko še naprej rojevajo nove ideje in spodbude za predstavitev Kozjega kot pomembnega kozjanskega kulturnoturističnega središča.

Tradicionalno vezena zavesa lahko krasi tudi novejša okna.
Foto: Marija Križnik, Ljubno ob Savinji, 22. 5. 2011

Dr. Marija Makarovič na odprtju razstave v Fašunovi hiši.
Foto: Arhiv Zavoda Savinja, Ljubno ob Savinji, 19. 5. 2012

SKUPINA VEZILJ BELI VEZ

Na poti k desetletnici delovanja

Z izrazom vezenina označujemo okras podlage, najpogosteje tkanine, izdelan z iglo in vezilno nitjo. Danes poznamo nekatere izjemno dragocene srednjeveške vezenine, ki so bile tedaj dostopne le cerkvenim in posvetnim vladarjem. Še stoletja po tem so vezli predvsem v samostanih in veziljskih cehih, posamezne vezene kose pa so izdelovale tudi plemkinje in meščanke. V baroku se je močno uveljavilo vezenje moških in ženskih posvetnih oblačil, predvsem oblačil najvišjih družbenih plasti, razširila pa se je tudi raba vezenin v meščanski in plemiški stanovanjski opremi. V tem času se na Slovenskem razširjene vezenine niso bistveno razlikovale od vezenin v drugih delih Evrope, in sicer zaradi že tedaj razvite meddeželne trgovine in veziljskih vzorčnih knjig, ki so se širile od 16. stoletja ter so bile podlaga vezenskemu okrasju, ki je nastajalo na Slovenskem.

Od srede 19. stoletja je pomen vezenin upadel zaradi širjenja vzorčnih industrijskih tkanin, hkrati pa je zaradi zvišanja življenjskega standarda vezeninsko okrasje postajalo precej pogosta sestavina oblačilne in stanovanjske opreme kmečkega prebivalstva. Spoznavanje ročnega vezenja se je med kmečko prebivalstvo močno širilo po letu 1869 z obveznim šolanjem in postalo izjemno razširjeno v času med obema svetovnima vojnama, ko so se na podlagi nekdanjih vezenin in tedanjih predstav o narodnem razvile vezenine posebne vrste – imenovane tudi »narodne vezenine«.

Vezenine, ki jih zaradi izdelovalk, ki prihajajo iz Zgornje Savinjske doline, ne imenujemo »narodne«, temveč »zgornjesavinjske«, predstavljajo ustvarjalnost, ki se ob upoštevanju sodobnosti razvija na podlagi lokalne tradicije. Devet let mineva, odkar so se dekleta in žene začele srečevati na Kosovi domačiji v Varpolju pri sedaj že pokojni Zalki Rakun, z namenom, da bi se v svojem prostem času posvetile prav posebnemu, žlahtnemu in nekdanj v višjih družbenih krogih čislane ročnemu delu –

vezenju. Zalka Rakun je bila v našem okolju pobudnica, ki je uspela združiti ljubitelje lepe vezenine in nas začela učiti posebne veziljske tehnike – rišeljca – ki je ime dobila po francoskem kardinalu, rojenem v drugi polovici 16. stoletja. Njen temeljni namen je bil, da se ob druženju, ki je vedno dobra podlaga ljubiteljskemu kulturnemu delovanju, razvije ustrezen odnos do vezenin kot pomembne prvine slovenske kulturne dediščine, hkrati pa, da se ohranijo in obudijo tehnična znanja, potrebna za izdelavo kakovostne tovrstne vezenine.

Žal nas je Zalka Rakun po hudi bolezni mnogo prezgodaj zapustila, njena velika želja, izrečena ne dolgo pred smrtjo, da bi njeno delo nadaljevali, se je uresničila. Leta 2006 sem na njeno prošnjo prevzela vodenje krožka ter dekleta in žene vodila do novih znanj, prek njih pa do izdelkov, ki bodisi ostajajo v domovih izdelovalk ali pa dobivajo novo mesto v domovih ljudi, ki znajo spoštovati tkanine, v katere je izurjena roka s šivanko uvezla nit, da bi bil izdelek, ki krasi človekovo okolje, videti lepši.

Izdelke, ki so nastajali, smo začele postopoma prikazovati na razstavah. Leta 2004 smo pripravile prvo razstavo v Kosovi hiši v Varpolju, od tod tudi naš prvotni naziv Varpoljske vezilje. Zanimanje za to obliko vezenja je bilo iz leta v leto večje in skupini se je pridružilo še več žena in deklet. Prvih pet razstav smo pripravile v stari Kosovi hiši v Varpolju, pozneje pa smo razstavljale tudi drugje. Poudariti velja, da so prav stare kmečke hiše tiste, ki dajo razstavljenim izdelkom še poseben čar in lepoto, hkrati pa se je treba zavedati, da se izjemno lepo podajo tudi opremi nove, moderne hiše, le vzorci morajo biti izbrani okolju primerno. V letih 2009 do vključno 2011 smo razstavljale v stari Fašunovi hiši na Ljubnem ob Savinji. V letu 2010 smo na različnih prtičkih prikazale izdelke, izvezene v tehniki ažur, v letu 2011 pa so bile na ogled tudi stare vezenine, ki so se ohranile v Petkovi hiši na Ljubnem ob Savinji. Prav te vezenine so dokaz, da gre

* Marija Križnik, ekonomski tehnik, vodja in mentorica skupine Beli vez. 3333 Ljubno ob Savinji, Okonina 45a, E-naslov: bozo.kriznik@gmail.com

naše delo v smer ohranjanja prvin kulturne dediščine ter na tej podlagi za hkratno razvijanja novega. To smo dokazale tudi leta 2009, ko smo z našimi izdelki sodelovale na 1. mednarodnem festivalu vezenin v Rdeči dvorani v Velenju ter prejele prvo nagrado za najlepše urejen razstavni kotiček. Novembra 2011 smo na povabilo Farnega kulturnega društva Koroška Bela z Gorenjske v njihovem kulturnem domu razstavile svoje belo vezene izdelke. Preko 500 obiskovalcev so naši izdelki zares navdušili, kar je razvidno tudi iz knjige vtisov. Vezenje se v zadnjih letih sicer vse bolj uveljavlja po celi Sloveniji, vendar ni veliko skupin, ki bi ohranjale izključno tehniko belega veza, ki je za Slovence kot narod zgodovinsko izjemno dragocen.

Pri vezenju je treba biti natančen in potrpežljiv. Šele po urah in urah dela vezilja pridobi občutek za natančno izdelavo. Pri tehniki rišelj mora biti posebne pozornosti deležno izrezovanje luknjic, kjer se lahko samo z enim napačnim rezom povsem uniči izdelek. Skrbno je treba odstraniti vse odvečne nitke, kar je zelo pomembno za končni videz izdelka. Ob tem sta pomembna pravilno pranje izdelkov in njihovo likanje. In ne nazadnje so ti izdelki v obliki različnih robčkov, namiznih prtčkov, predpasnikov, perila, oblačil, zaves in drugega lahko zelo dragoceno darilo ob različnih slovesnostih. Kar nekaj naših vezilj je za svoje izdelke že pridobilo certifikat, ki ga podeljuje Obrtno-podjetniška

zbornica Slovenije, to pa je tudi eden od razlogov, da smo iz leta v leto bolj dejavne.

Razstave in druge aktivnosti so bile še posebej opazne v letu 2012, ko smo poleg že tradicionalne majske razstave v stari Fašunovi hiši na Ljubnem ob Savinji pripravile še dve manjši razstavi v istih prostorih, še zlasti pa nam je pomembno, da smo uspele izdati knjigo *Bele vezene Zgornje Savinjske doline*, v kateri smo prek fotografskega objektiv predstavitve izdelke več kot 30 članic našega društva. Odprtja razstave se je udeležila tudi etnologinja, dr. Marija Makarovič, ki je med drugim raziskovala tudi oblačilno kulturo v Zgornji Savinjski dolini. Julija 2012 smo slovesno odprli prenovljene zgornje prostore Fašunove hiše in se ob tej priložnosti spet predstavile s svojimi izdelki.

Delo nadaljujemo tudi v jeseni letošnjega leta. Pripravljamo se na mednarodni festival vezenja, ki bo meseca novembra v Velenju, in na praznovanje 10-letnice delovanja, ki jo bomo z razstavno in drugo dejavnostjo obeležile leta 2013. Ob tem je moja osebna želja le ena, in sicer, da bi se ta enkratni način vezenja v naši dolini ohranjal še naprej; čim dlje časa in čim bolj dejavno. In upam si zapisati, da ta želja ni le moja, temveč da bi se pod njo s ponosom podpisali tudi mnogi drugi, ki jim je mar za našo preteklost in prihodnost.

DRUGI MEDNARODNI FESTIVAL VEZENJA V VELENJU

Univerza za tretje življenjsko obdobje, ki ji predseduje Marija Vrtačnik, je skupaj z Muzejem Velenje od 9. do 11. novembra 2012 v Rdeči dvorani v Velenju organizirala 2. mednarodni festival vezenja. Prvi je potekal pred dvema letoma na istem mestu. Javni zavod Festival Velenje je v povabilu na dogodka povzel misli Janeza Bogataja, zapisane v knjigi *Mojstrovine Slovenije*, med drugim tudi, da so rokodelski izdelki

del in izraz tradicije, bogate kulturne dediščine, so živa izročila in materializirani izraz ustvarjalnega duha, zato so vredne spoštovanja sedanjih in bodočih rodov. /.../ [R] azvili [so se] različni načini in tehnike, glede na osnovno gradivo, načine vezenja, kot tudi glede namena uporabnosti. Vezenje s cvetličnimi motivi se danes spet uveljavlja in je pogosta oprema kmetij, tudi v zvezi z morebitno turistično dejavnostjo. Vezene pa niso in ne bogatijo samo vsakdanjika in praznika, temveč notranje bogatijo osebe, ki opravljajo to ustvarjalno rokodelsko dejavnost (internetni vir).

Zapisano se je odrazilo tudi na festivalu. Na njem so bile ob zanimivi predstavitvi zaves iz gline, ki so sovpadale s festivalskim poudarkom, v okviru katerega je potekala akcija »Naj vezena zaveza«, predstavljene vezene, izdelane na tkaninah, in sicer večinoma vezeni izdelki, ki so namenjeni krašenju človekovega bivalnega okolja. Vezenin drugih namembnosti – npr. vezenin v oblačenju – z nekaj skromnimi izjemami na festivalu ni bilo

mogoče videti; prav tako ne vezenin na usnju, ki so zanimiv del nekdanje na Slovenskem izpričane veziljske dejavnosti.

Na festivalu je sodelovalo 60 razstavljalcev, ob slovenskih tudi razstavljalci iz tujine – iz Nemčije, Italije, Madžarske, Francije, Hrvaške, Srbije in Združenih držav Amerike. Med tujimi je treba posebej omeniti razstavni prostor Francozinj iz Saint-Cyr Loire, ki so predstavile izdelovanje in vzdrževanje avb, kakršne je tamkajšnje kmečko prebivalstvo nosilo v prvi polovici 19. stoletja in ki so se kot za tamkajšnje okolje »tipična« oblačilna prvina ohranile v njihovem pripadnostnem kostumiranju. Predstavile so z izjemno skrbnostjo vezene avbe, izdelane iz tanke in prosojne bombažne tkanine, tkane v platneni vezavi, ki so datirane v drugo polovico 19. stoletja, in izdelovanje novih avb, ki zelo dosledno sledijo nekdanjim zgledom. Ob tem so udeležencem s praktičnim prikazom predstavile poseben način gubanja čipk, ki ga lahko opazimo tudi na avbah, ki so se v 19. stoletju nosile na Slovenskem. Praktično je pri nas ta tehnika gubanja veljala za pozabljeno, prav ta prikaz pa je ponudil možnost rekonstruiranja in ponovne vpeljave v prakso. Gre za drobno gubanje škrobljenih čipk, ki so jih vsaj v Franciji na tradicionalen način gubali s pomočjo ržene slame, v sodobnosti prilagojeni različici pa s pomočjo približno milimeter debelih kovinskih igel.

Med razstavljalci, ki so se predstavili z drugačnim konceptom od večine, je treba poleg Francozov omeniti Šaleško folklorno skupino Koleda, ki je ob zanimivih predmetih nekdanje oblačil-

* Dr. Bojan Knific, dr. etnol. in kult. antropol., samostojni strokovni svetovalec za folklorno dejavnost na Javnem skladu Republike Slovenije za kulturne dejavnosti – JSKD. 1000 Ljubljana, Štefanova 5, E-naslov: bojan.knific@jskd.si

Razstavni prostor Francozinj s predstavitvijo njihovih avb.
Foto: Zdravko Smrekar, Velenje, 11. 11. 2012

Razstavni prostor Šaleške folklorne skupine Koleda iz Velenja.
Foto: Zdravko Smrekar, Velenje, 11. 11. 2012

ne porabe (peč, perila, posteljnine ...) predstavila nekaj izdelanih folklornih kostumov, predvsem tistih, ki jih krasijo vezene oz. jih odlikujejo drugi načini krašenja oblačil z unikatnim ročnim delom. Pri njihovem prispevku ni šlo le za to, da so bile na razstavnem prostoru predstavljene vezene, s katerimi so poustvarjeni sto in več let stari predmeti oblačilne porabe. Avtorica razstave Alanka Holešek je, oblečena v folklorni kostum, s katerim je poustvarila oblačilno podobo Istranke s konca 19. stoletja, povsem praktično predstavljala uporabno funkcijo vezanih izdelkov, s katerimi lahko izdelovalec, vključujoč celotno oblačilno podobo, opozori na pomen vezanja in veziljske oz. oblačilne dediščine. Primer rabe vezanin v sodobnem oblačenju je predstavila vezilja Jožica Grobelnik iz Velenja, ki si je z veznino okrasila svojo praznjo obleko.

Druge razstavljalce je odlikovala skrbna in natančna izdelava vezanin, ki predstavljajo sodobno ljubiteljsko ustvarjalnost in se deloma – pogosto nekritično in nepremišljeno – navezujejo na preteklost. Izrazito avtorskih pristopov, ki bi lahko vodili v umetniške presežke, je bilo malo, prav tako je bilo – če zanemarim že omenjene zglede – videti le malo vezanih predmetov, ki bi predstavljali replike nekdanjih. Vezilje – med razstavljalci je bilo samo nekaj moških – so skoraj brez izjem starejše. Deloma zato, ker je temeljno poslanstvo nosilca festivala – andragoškega društva Univerza za tretje življenjsko obdobje Velenje – usmerjeno v delo s starejšimi, deloma pa zaradi drugih vzrokov, povezanih s tradicijo, sodobnim načinom življenja in z današnjo prakso. Spodbujanje sodelovanja starejših z mlajšimi bi bilo vsekakor koristno in nujno, če bi želeli, da bi se veziljska dejavnost v prihodnje uspešno razvijala – in to ne glede na razglasitev ali nerazglasitev Evropskega leta aktivnega staranja in medgeneracijske solidarnosti, s katerim je priprava festivala sovpadla. Poleg tega bi v podobnih projektih pomagalo sodelovanje z modnimi oblikovalci in drugimi, ki sooblikujejo naše bivanjsko okolje.

Eno temeljnih poslanstev vseh, ki se organizacijsko in strokovno ukvarjajo z usmerjanjem veziljske dejavnosti, bi moralo biti usmerjeno v izobraževanje vseh, ki se z vezanjem ukvarjajo, in širjenje njihovih obzorij. Deloma k temu lahko prispeva pričujoči festival, za katerega bi bilo prav, da svoj koncept razširi z deficitarnimi veziljskimi dejavnostmi in s tematskimi poudarki, s katerimi bodo ljudje, ki se ukvarjajo z vezanjem, opozorjeni na možnosti prihodnjega razvoja, obiskovalci pa seznanjeni z manj

znanimi in manj uveljavljenimi veziljskimi praksami. K temu bi svoje lahko prispevali tudi etnologi, zaposleni v institucijah, ki hranijo vezene, in drugi, ki se z vezninami srečujejo neposredno ali posredno. Verjamem, da bi bila za festival koristna manjša priložnostna razstava kakšne od slovenskih muzejskih zbirk, poleg izdelkov, vezanih na tkaninah pretežno z bombažno prejo, pa tudi podrobnejša predstavitev zlatih vezanin, vezanja s pavjim perjem na usnju, vezanja kožuhov ipd.

Festival je pokazal, da večina vezilj odlično obvlada tehnike vezanja, s katerimi se ukvarjajo. Spretno roke in natančni vbodi dokazujejo, da imamo na Slovenskem vrsto ljudi, ki so se pripravljene ure in ure posvečati pogosto povsem premalo cenjenemu ročnemu delu, premalo pa imamo ljudi, ki bi njihovo delo usmerjali in iskali poti bolj ustvarjalne in umetniško dovršene interpretacije ali pa doslednejšega izdelovanja replik izdelkov, ki sooblikujejo podobo naše dediščine. V zadnjih letih se kar precej vezilj vsaj občasno ukvarja z natančnim izdelovanjem replik ohranjenih peč, pa teh na razstavi ni bilo. Manj zgledno je izdelovanje avb, kar je pokazal tudi festival. In drugih možnosti – predvsem v sodobnem oblačenju in urejanju bivanjskega okolja – je še precej. K temu lahko prispeva tudi možnost, ki jo je ponudil pričujoči festival, in sicer, da si na njem obiskovalci lahko kupijo blago, prejo in drugo, kar vezilje potrebujejo za svoje delo. Boljši izbor – predvsem finih tkanin, prej, čipk ipd., ki jih v siceršnjih trgovinah v Sloveniji ni mogoče dobiti, bi pomagal pri razvoju dejavnosti, predvsem pa olajšal pogosto naporno iskanje surovin za kakovostno veziljsko (po)ustvarjalnost.

Organizatorjem festivala se iskreno zahvaljujem za njihov trud pri spodbujanju veziljske (po)ustvarjalnosti. Obiskovalci so s festivalom vezanja dobili možnost, da se seznani z izdelki vezilj in veziljami samimi, vezilje pa so dobile vpogled v delo drugih. Povezovalna in izobraževalna vloga festivala je namreč ključna pri spodbujanju napredka, ki ga brez kritičnega premisleka in iskanja novih poti ne more biti. Posveti, predavanja, pogovori ... so vedno koristni, in prav neverjetno je, kako se človek v vsakem trenutku lahko nauči kaj novega. Jaz sem za izkušnjo, ki sem je bil ob ogledu festivala deležen, iskreno hvaležen.

Internetni vir:

Festival vezanja Velenje 2012, <http://www.festival-velenje.si/3815>, 10. 11. 2012.

VOLILNI ZBOR ČLANOV SED

Ljubljana, 28. februar 2012

Redni volilni zbor članov Slovenskega etnološkega društva je potekal 28. 2. 2012 v prostorih Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani. Ker se je seje udeležilo 40 članov in je predsednica SED, mag. Tita Porenta, skladno s 14. členom Statuta SED in po pooblastilu Nadzornega odbora SED ugotovila, da so bili člani pravilno vabljeni, se je zbor članov začel s predvidenim časovnim zamikom. Prisotni člani so z dvigom rok soglasno potrdili predlagani dnevni red in soglasno izvolili delovno predsedstvo (Helena Rožman, predsednica, prof. dr. Marko Terseglav in Mojca Ferle, člana), zapisnikarja (Zora Slivnik Pavlin) in overitelje zapisnika (Iztok Ilich in doc. dr. Mojca Ravnik). V nadaljevanju je predsednica SED podala poročilo o delovanju SED v letu 2011. Podrobnejša poročila o vseh v letu 2011 izvedenih programskih enotah so bila objavljena v obeh dvojnih številkah *Glasnika SED* (letnik 51). Poročila o programskih enotah, načrtovanih še za leto 2011, ki smo jih, zaradi časovne stiske, izvedli šele v letu 2012, so objavljena v pričujoči četverni številki *Glasnika SED*. Sledilo je finančno poročilo o delovanju SED v letu 2011, poročili Nadzornega odbora in Častnega razsodišča SED ter poročilo o izvedenem posvetu Etnologija in slovenske pokrajine: Gorenjska. Zbor članov je soglasno sprejel vsa poročila. Predsednica SED je nato predstavila predlog vsebinskega in finančnega programa SED za leto 2012.

Dr. Marko Terseglav je navzoče spomnil na 150-letnico rojstva Matije Murka, ki smo jo obeležili leta 2011, v letošnjem letu pa na 153-letnico rojstva Karla Štreklja in 100-letnico njegove smrti. Navzoče je povabil na simpozij o Karlu Štreklju in podelitev Štrekljeve nagrade.¹ Zbor članov je soglasno potrdil predstavljeni program za leto 2012 in predlog izvedbe strokovne ekskurzije (rajže) SED v Komen.²

V obdobju od Zbora članov 23. 3. 2011 do Zbora članov 28. 2. 2012 se je v SED včlanilo 15 novih članov. Vsi prisotni novi člani so prejeli članske izkaznice.

Nato je predsednica SED v zvezi z lanskoletnim praznovanjem njegove 80-letnice in ekskurzijo v Zeleno jamo izročila dr. Slavku Kremenšku album fotografij, ki ga je pripravila in uredila Alenka Čas. Fotoalbum z Murkovanja 2011, ki ga je prav tako pripravila in uredila Alenka Čas, si lahko člani ogledajo v pisarni SED.

Tajnica SED, Ana Beno, je poročala o plačevanju članarine; do Zbora članov 28. 2. 2012 je članarino poravnalo 60 članov.

V nadaljevanju so navzoči obravnavali tri predloge dr. Brede Čebulj Sajko, in sicer, da se obstoječi naslov Knjižnica Glasnika SED spremeni v Knjižnica SED, da se leta 2013 izdana publikacija KG SED vključi v fiksno članarino SED in da se v *Glasniku*

SED objavi razpis za izbor besedila, ki bo leta 2013 v knjižni obliki objavljen v zbirki. O spremembi naslova KG SED v K SED se je razvila razprava, v kateri so člani ugotavljali, da bi bilo treba ob zamenjavi imena spremeniti tudi statut SED in da zahteva po zamenjavi ni dovolj tehtno utemeljena, saj bi se s tem pretrgala tudi ustaljena kontinuiteta imena in bi se otežilo iskanje v Cobissu. Razlog, da je članarina SED sestavljena iz dveh delov, pa je v različni obdavčitvi prihodkov društva. Zbor članov je sprejel sklep, da urednica KG SED, dr. Breda Čebulj Sajko, v dogovoru s člani uredniškega odbora KG SED vnovič oblikuje argumentirano in domišljeno utemeljitev v zvezi z zamenjavo imena, ki naj jo posreduje IO SED. Ker gre pri predlogu tudi za spremembe, ki imajo za SED finančne posledice, zbor članov predlaga, da se vodstvo o zadevi posvetuje z računovodkinjo SED, nato pa o zadevi odloči IO SED, ki določa tudi višino članarine. Glede spremembe imena bo vodstvo SED oblikovalo e-anketo, s katero bodo o preimenovanju vprašali tudi člane društva. ZČ SED pa podpira objavo vsakoletnega razpisa za vsebine KG SED v *Glasniku SED*.

Predsednica SED, mag. Tita Porenta, je za jesen 2012 predlagala izvedbo etnološkega večera, na katerem bi pred pripravo novega programa 2013–2015 razpravljali o prihodnjem delu SED.³

Lojze Oblak iz Šentjošta je predlagal, da se SED angažira pri vzgojno-izobraževni funkciji v njihovi občini, saj je veliko narodnega blaga, ki zaradi neznanja in nepoznavanja stroke tone v pozabo in se izgublja. Predlaga, da SED v Šentjoštu organizira posvet ali delavnico, na kateri bi prebivalce seznanili z etnologijo in njeno vlogo pri raziskovanju kulture in načina življenja ljudi. Mag. Marko Smole je predlagal, naj se v to pobudo aktivno vključijo mladi etnologi (člani SED) in npr. organizirajo oziroma pripravijo malo šolo etnologije za vrtnice in osnovne šole. Tako bi lahko stroko vključevali v razvojne programe določenih krajev, hkrati bi se lahko za mlade etnologue odprle tudi možnosti za zaposlitev. Zainteresirani naj predlagajo IO SED svoj program, ki bi ga želeli izvajati v naslednjih letih.

Dr. Jože Hribar je poudaril pomen nemotenega izvajanja delavnic za ljubitelje etnologije in obiskovanje različnih krajev, saj se z delavnicami stroka najbolj približa ljudem. Hkrati je kot predsednik društva Srečno predlagal izvedbo skupnega srečanja članov obeh društev.

Helena Rožman je prisotne člane SED spodbudila k prijavi na mednarodno konferenco o industrijski dediščini (Reka, Hrvaška, 25. in 26. maj 2012). Obvestilo je že posredovala tajnici društva, ki naj ga razpošlje članom SED.

Predsednica delovnega predsedstva, Helena Rožman, se je na koncu zahvalila vodstvu SED za opravljeno delo in za dobro pripravljen program za leto 2012. Čestitala je novo sprejetim članom in se zahvalila vsem prisotnim za udeležbo na Zboru članov, z željo, da bi se še naprej srečevali na društevnih dogodkih.

3 Predlog ni bil realiziran (op. ur.).

1 ZRC SAZU je 9. junija 2012 na Štrekljevi domačiji v Gorjanskem na Krasu organiziral simpozij o Karlu Štreklju, zvečer je sledila še podelitev Štrekljeve nagrade ddr. Mariji Stanonik. Več na http://www.zrc-sazu.si/sites/default/files/simpozij_strekelj.pdf (op. ur.).

2 Zaradi nezadostnega števila prijav rajža ni bila izvedena (op. ur.).

* Uradni zapisnik in priloge so shranjene v arhivu SED (op. ur.).

POROČILO O DELU SED

Prva polovica leta 2012

Slovensko etnološko društvo je 23. marca 2011 na zboru članov izvolilo novo vodstvo. Zaradi precej poznega termina prevzema nalog, obsežnega programa in številnih etnoloških obletnic smo morali program, ki ga je sestavila še prejšnja ekipa, prerazporediti in ga delno izvesti v letu 2012.

Januar 2012

Leto 2012 se je zato začelo precej delavno, saj smo že 14. januarja izvedli prvo rajžo v Ribnico in Loški Potok, ki so jo organizatorji združili s predstavitvijo *Priročnika za nego predmetov kulturne dediščine* (ur. mag. Ana Motnikar, Slovenski etnografski muzej, 2010) v Rokodelskem centru Ribnica, kar je bilo načrtovano še za programsko leto 2011. Rajžo sta organizirala mag. Marko Smole in Zora Pavlin Slivnik v sodelovanju z mag. Polono Sketelj in mag. Ano Motnikar iz Slovenskega etnografskega muzeja ter Polono Rigler Grm iz Rokodelskega centra Ribnica. Na rajži po Loškem Potoku sta se udeležencem pridružila še TD Loški Potok, domačini in rokodelci iz Ribnice, Hrovače in vasi Loškega Potoka. Več o rajži si lahko preberete v prispevku mag. Marka Smoleta.

Zadnji dan januarja smo v Slovenskem etnografskem muzeju ob 11. uri dopoldne organizirali tiskovno konferenco, na kateri smo predstavili društvene publikacije iz leta 2011 ter program strokovnega posveta Etnologija in slovenske pokrajine: Gorenjska v Dvorski vasi pri Radovljici, predvidenega za februar, in za marec načrtovane Dneve etnografskega filma v Ljubljani. Na tiskovni konferenci, ki jo je povezovala Alenka Černelič Krošelj, so sodelovali izr. prof. dr. Naško Križnar, Tatjana Vokić Vojkovič, dr. Breda Čebulj Sajko, Helena Rožman, Mojca Tercelj Otorepec in mag. Tita Porenta. Ob tej priložnosti je društvo gradivo za novinarje že ponudilo v novih, lično izdelanih mapah SED.

Ob 18. uri je sledil etnološki večer, ki je bil kot zadnji v letu namenjen predstavitvi dela aktualnega Murkovega nagajenca. Žal se nam gimnazijski profesor v pokoju, Janez Dolenc, Murkov nagajenec za leto 2011, zaradi šibkega zdravja ni mogel pridružiti. Najprej smo si ogledali odlomek daljšega video zapisa pogovora z Janezom Dolencem, ki je nastal leta 2005 v Tolminu v produkciji Avdiovizualnega laboratorija ZRC SAZU. Po ogledu filma sta pogovor usmerjali dr. Barbara Ivančič Kutin in redna prof. ddr. Marija Stanonik. Prispevek o tem večeru je za *Glasnik SED* pripravila dr. Barbara Ivančič Kutin. V spomin Janezu Dolencu, ki je umrl aprila 2012, smo v Tolminu v sodelovanju s Tolminskim muzejem novembra 2012 izvedli tudi letošnjo slovesno podelitev Murkovih nagrad, Murkovih priznanj in Murkovih listin.

Februar 2012

16. in 17. februarja smo v Dvorski vasi pri Radovljici izvedli strokovni posvet Etnologija in slovenske pokrajine: Gorenjska. Na posvetu je sodelovalo preko 20 referentov, k sodelovanju pa

smo pritegnili tudi sodelavce iz Gorenjskega muzeja, ki so pripravili projekcijo starih razglednic gorenjskih krajev, ter Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Kranj, Muzejev radovljiške občine in KS Begunje na Gorenjskem, ki so sodelovali pri terenskih ogledih. Posvet sta finančno podprla Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport ter Občina Radovljica. Na uvodnem delu posveta so udeležence pozdravili v. d. generalne direktorice Direktorata za kulturno dediščino, Damjana Pečnik, župan Ciril Globočnik in častna članica SED, muzejska svetovalka Gorenjskega muzeja v pokoju, etnologinja Anka Novak. Poleg plenarnega dela posveta smo organizirali še ogled stare Radovljice in KS Begunje na Gorenjskem. Četrtekovo popoldne je bilo namenjeno zainteresirani javnosti, saj smo ji predstavili programe SED, v katere se lahko vključujejo tudi lastniki nepremičnih spomenikov in dediščine ter zasebni zbiralci, opozorili pa smo tudi na delovanje stroke za zaščito nesnovne dediščine. Več o organizaciji, vsebini in sklepih za *Glasnik SED* poročajo Mojca Tercelj Otorepec, dr. Vito Hazler, dr. Marija Klobčar, mag. Tita Porenta in Saša Roškar. Ob posvetu je izšla tudi elektronska publikacija – zbornik s posveta. Zbornik smo posvetili ge. Anki Novak, ki v letošnjem letu praznuje 80-letnico.

Dober teden pozneje, 28. februarja, smo v Slovenskem etnografskem muzeju pripravili redni letni zbor članov. Na njem smo predstavili letna poročila o delu SED v letu 2011 in program društva za leto 2012. V posebnem delu smo v svoje vrste pospremili 15 novih članov SED-a.

Marec 2012

Med 12. in 16. marcem 2012 so v Slovenskem etnografskem muzeju potekali Dnevi etnografskega filma z mednarodno udeležbo. SED pri tem že nekaj let dobro sodeluje predvsem s SEM, ki za prireditve in projekcije filmov nudi svoje prostore in opremo, ter z ISN ZRC SAZU, kjer po navadi poteka tudi podeljevanje plakete Nika Kureta. Stojan Kerbler, ki ga je 14. marca 2012 na etnološkem večeru predstavila Sandra Jazbec, je mojster fotografije in eden najbolj uspešnih slovenskih fotografov. Več o dogajanju na DEF za *Glasnik SED* poroča njihov vodja, izr. prof. dr. Naško Križnar, o vsebini in poteku etnološkega večera s Stojanom Kerblerjem pa Sandra Jazbec.

Maj 2012

Po kratkem predahu aprila 2012 smo letošnji program nadaljevali 23. maja z drugim etnološkim večerom, posvečenim srečanju s prejemnico plakete Nika Kureta za leto 2012, dr. Herto Maurer-Lausegger. Tudi ta etnološki večer je organiziral Naško Križnar v sodelovanju z Zoro Slivnik Pavlin. Več o tem si preberite v prispevku Naška Križnarja na društvenih straneh.

Maja smo v programski shemi načrtovali še soorganizacijo mednarodnega simpozija ob 60-letnici smrti prof. dr. Matije Murka. Pobudo za simpozij je na lanskoletni podelitvi Murkovih nagrad,

* Mag. Tita Porenta, prof. zgod. in univ. dipl. etnol., muzejska svetovalka, Muzeji radovljiške občine – Mestni muzej Radovljica. 4240 Radovljica, Linhartov trg 1, E-naslov: titaporenta@gmail.com

Murkovih priznanj in Murkovih listin v Destrniku podal takratni župan Občine Destrnik, Franc Pukšič. Občina Destrnik naj bi prevzela vlogo glavnega organizatorja, poleg etnološke stroke pa bi v plenarnem delu sodelovala tudi Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru pod vodstvom prof. dr. Marka Jesenška, ki je bil odgovoren za vzpostavitev stikov z univerzami, na katerih je poučeval Matija Murko, in s slavistično stroko. Januarja se je prvič sestala tudi ekipa etnologov v sestavi prof. dr. Janez Bogataj, doc. dr. Ingrid Slavec Gradišnik, dr. Jaka Repič in mag. Tita Porenta, ki je oblikovala grob seznam vseh obveznosti društva kot soorganizatorja simpozija in vsebinske predloge za referate etnološke stroke. Vse priprave so stekle do srede aprila, ko je bil simpozij zaradi pomanjkanja sredstev žal odpovedan. Na pobudo številnih članov društva izvedbo simpozija v manjšem obsegu načrtujemo februarja 2013 na Ptuju.

Prav tako je maja odpadla rajža v Domžale, kjer naj bi si ogledali dediščino mesta in novo razstavo o razvoju slamnikarstva.

Junij 2012

V začetku junija smo v Veržeju in Nedelici organizirali 7. etnološko-muzejsko delavnico z naslovom Dokumentiranje predmetov zasebne zbirke Ancova galerija. Delavnico sta pripravila Jelka Pšajd in mag. Marko Smole. Dvodnevno etnološko-muzejsko delavnico smo tokrat ob sodelovanju Ancove galerije, Pomurskega muzeja Murska Sobota in Centra DUO Veržej organizirali v Pomurju. Udeleženci so si ogledali Center DUO v Veržeju z Ekomuzejem, Zavod Marianum – Marijanišče in dediščino na terenu. Osrednji del delavnice je bil namenjen dokumentaciji zbirke v Ancovi galeriji. Popisovanje je vodila Jelka Pšajd. Del zbirke je bil že popisane, dodatno so opisali, premerili, oštevilčili in fotografirali okoli 150 predmetov. Več informacij o delavnici v prispevku mag. Marka Smoleta na društvenih straneh.

V prvi polovici junija smo načrtovali še strokovno ekskurzijo, udeležbo na simpoziju ob 150-letnici rojstva Karla Štreklja ter na podelitvi Štrekljeve nagrade v Gorjanskem na Krasu. Zaradi premajhnega interesa je rajža odpadla, SED pa je na simpoziju in podelitvi Štrekljeve nagrade zastopala podpredsednica, mag. Marjetka Balkovec Debevec. Štrekljevo nagrado za leto 2012 je prejela kolegica ddr. Marija Stanonik. Iskrene čestitke!

20. junija smo organizirali še tretji letošnji etnološki večer, na katerega je Zora Slivnik Pavlin povabila kolegici iz Posavskega muzeja Brežice in Mestnega muzeja Krško. Dr. Ivanka Počkar in Alenka Černelič Krošelj sta predstavili delo Društva za oživljanje mesta Brežice in film *Kólnarji, trgovci, obrtniki*, o čemer poročata tudi v *Glasniku SED*. Junija smo načrtovali še delavnico v okviru programske enote Etnologija obmejnih regij v Plešcih, ki je bila zaradi objektivnih razlogov izpeljana 15. septembra. Organizirala sta jo dr. Katalin Hirnök Munda in mag. Marko Smole.

Glasnik SED je letos izšel samo kot ena četverna številka. Več o razlogih v uvodniku. Knjižnica Glasnika SED je prav tako izšla jeseni. Namesto načrtovane objave doktorske disertacije dr. Karle Oder o železarni Ravne na Koroškem se je urednica Knjižnice Glasnika SED, dr. Breda Čebulj Sajko, odločila za besedilo Helene Rožman o arhitekturni dediščini Kostanjevice na Krki.

Poleg navedenih programskih enot smo se v prvi polovici leta pripravljali še na 12. Vzorednice med slovensko in hrvaško etnologijo, ki so bile med 23. in 25. septembrom v Dugi Resi na Hrvaškem, in na letošnjo podelitev Murkovih nagrad, Murkovih priznanj in Murkovih listin 12. novembra v Tolminu. Za soorganizacijo Vzorednic s HED je bila odgovorna Anita Matkovič, za organizacijo osrednje prireditve SED pa podpredsednica, mag. Marjetka Balkovec Debevec. Razpis za nominacijo letošnjih nagradencev smo objavili na spletni strani SED in jo posredovali po adreми društva.

V RIBNICI IN LOŠKEM POTOKU Z DELOVNO SKUPINO ZA LJUBITELJE ETNOLOGIJE

Kmalu po novoletnih praznikih smo v delovni skupini za ljubitelje etnologije pri SED skupaj s kolegicami iz Etnografskega muzeja, z Rokodelskim centrom iz Ribnice ter s Turističnim društvom iz Loškega Potoka ter nekaj domačini iz omenjenih dveh krajev organizirali prvo letošnje izobraževanje in prve ogled dobre prakse, tokrat na območju Dolenjske.

Povod za sobotno rajžo je bil izid drugega od priročnikov za varovanje kulturne dediščine, ki jih izdaja SEM. Že nekaj časa smo se z urednicama dogovarjali za predstavitev na kateri od lokacij zunaj Ljubljane. Do končne odločitve o mestu predavitve je prišlo po prijaznem vabilu direktorice Rokodelskega centra v Ribnici, etnologinje Polone Rigler Grm, ki mi je predlagala, da bi jo združili z ogledom in s predstavitvijo njihovega centra. K Ribnici in sosednji Hrovači smo za ogled kmalu priključili

tudi območje Loškega Potoka, na katerem je Polona organizirala popis zbirke, v »Palčavi šiši« pa smo z domačini sodelovali ob lanskoletnem raziskovalnem tednu in obdržali stike.

Iz različnih krajev Slovenije, tokrat nekaj tudi iz sosednje Hrvaške, z območja Čabra, smo se udeleženci, bilo nas je preko 35, zbrali 14. januarja zjutraj v Ribnici, kjer so nas s čajem in sveže pečenim pecivom pričakali v Rokodelskem centru. Direktorica je predstavila dejavnosti, ki se odvijajo v lepo urejenem kompleksu, od rokodelstva, galerijske dejavnosti, etnografske zbirke, do likovne šole, različnih prireditev in trgovine rokodelskih izdelkov. V njihovi delavnici smo si lahko ogledali delo in poklepetali z lončarjem, s strugarjem in pletarjem. Polona je bila tudi ena od marljivih sodelavk na projektu SED, v katerem so evidentirali okoliške zbirke; nekatere od njih smo si pozneje tudi ogledali.

* Mag. Marko Smole, univ. dipl. inž. elektr., vodja delovne skupine za ljubitelje etnologije pri SED. 1210 Ljubljana – Šentvid, Stanežiče 34b, E-naslov: smole.marko@gmail.com

Razgovor z rokodelcem v delavnici Rokodelskega centra v Ribnici.
Foto: Marko Smole, Ribnica, 14. 1. 2012

S predstavitve priročnikov za varovanje kulturne dediščine.
Foto: Marko Smole, Ribnica, 14. 1. 2012

Najprej smo predstavili dejavnosti SED pri delu z ljubitelji, nato pa sta urednici Polona Sketelj in Ana Motnikar predstavili oba priročnika – za muzeje na prostem in varovanje predmetov. Diskusije z udeleženci so pokazale, da bi bilo predvsem za drugi priročnik verjetno smiselno v prihodnje organizirati še predstavitve posameznih poglavij oziroma delo s posameznimi materiali, saj zbiralci poleg zapisanega za uspešno varovanje predmetov potrebujejo tudi drugače posredovane izkušnje in diskusijo; na terenu so namreč zelo raznolike težave s predmeti.

Nato smo si ogledali središče Ribnice, kamor sta nas popeljali sodelavki Rokodelskega centra, sosednjo Hrovačo z ohranjeno kompletno sedlarsko delavnico, ki je bila predmet evidentiranja zasebnih zbirk, in sosednji kompleks Škrabčeve domačije.

Od tam smo se odpravili na kosilo v Loški Potok – v Travniki, ki je ena od petih vasi v njegovem sestavu. Pri Kapcu smo jedli njihovo specialiteto: *kamarade* s fižolom, krompirjem ter suho klobaso. Po kosilu nas je predsednica TD, Blanka Bartol, peljala na tabor s cerkvijo in z lepim razgledom na celotno območje ter predstavila hribovito občino, njeno zgodovino in značilnosti. Z našim gostiteljem Jako Bartolom smo si ogledali eno za-

nimivejših vasi v dolini Loškega Potoka – Šegovo vas z nekaj še značilnimi majhnimi starimi hišami ter gručo skednjev prečno na parcele. Dan smo končali z obiskom njegove zbirke na posestvu v gručastem in v strm breg razpostavljenem Travniku, kjer je Jaka v letih načrtnega zbiranja in reševanja uničenju zapisanih predmetov izoblikoval polharsko zbirko, zbirko različnih predmetov bivanjske kulture, kmečkega orodja, a tudi obsežno specializirano zbirko volovskih jarmov, in to ne samo iz okolice Loškega Potoka, temveč tudi iz drugih delov Slovenije. Ob čaju smo z veseljem prisluhnili polharskim pripovedim gostitelja ter njegovim načrtom za odprtje zbirke v letošnji jeseni. Jaka, če boš potreboval, se nas za pomoč javlja kar nekaj prostovoljcev!

Kljub mrazu in kratkemu dnevu smo preživeli prijeten sončen dan. Hvala vsem za pomoč pri organiziranju, hvala gostiteljicam in gostitelju, hvala številnim udeležencem. Predvsem pa vabljeni še na dve dejavnosti, ki jih v delovni skupini za ljubitelje etnologije načrtujemo v letošnjem letu. V prvi polovici leta bomo v Prekmurju izvedli delavnico na temo dokumentiranja predmetov v zasebni zbirki, v drugi polovici leta pa v Beli krajini predstavitve možnosti dodatnega financiranja zasebnih zbirk.

ETNOLOŠKI VEČER Z MURKOVIM NAGRAJENCEM, GIMNAZIJSKIM PROFESORJEM JANEZOM DOLENCEM

V prejšnji številki *Glasnika SED* so bili predstavljeni utemeljitve predlogov za Murkovo nagrado, priznanje in listino za leto 2011 ter nagovori s slavnostne podelitve v Destniku, 18. novembra 2011. Murkovo nagrado za življenjsko delo je prejel gimnazijski profesor Janez Dolenc ob svoji petinosemdesetletnici. Za nagrado ga je predlagal Inštitut za slovensko narodopisje, ki je v utemeljitvi predstavil njegovo nadvse bogato bero dosežkov na področju slovenske slovstvene folkloristike in etnologije.

Janez Dolenc¹ je ob podelitvi povedal, da je to zanj najuglednejša nagrada, ki jo je prejel za svoje delo in da je z njo izredno počaščen. Nagrajenec Janez Dolenc je bil 31. januarja 2012 predstavljen še na Etnološkem večeru v Slovenskem etnografskem

¹ Dolencevo življenje in delo je podrobno opisano v utemeljitvi, objavljeni v *Glasniku SED* 51(3,4), 2011: 133.

* Dr. Barbara Ivančič Kutin, prof. slovenščine in dipl. soc. kult., doktorica znanosti s področja literarnih ved, znanstvena sodelavka in raziskovalka, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU. 1000 Ljubljana, Novi trg 2, E-naslov: b.ivancic@zrc-sazu.si

muzeju. O začetkih njegovega raziskovalnega dela v domačem okolju je v kontekstu življenja in širših družbenih razmer (vojne) spregovorila Dolenčeva rojakinja iz Poljanske doline, ddr. Marija Stanonik.

Osrednji del dogodka je bilo predvajanje skrajšanega filmskega intervjuja, ki ga je z Janezom Dolencem leta 2005 posnel dr. Naško Križnar. Rdeča nit filmske pripovedi, v katero so vtikani Dolenčevi prvoosebni spomini na različna življenjska obdobja, poklicno in raziskovalno delo, je košnja na strmih bregovih Starega vrha. Tudi ko je Dolenc že učiteljeval v Tolminu, se je ob začetku šolskih letnih počitnic vselej vračal v svoj domači kraj, Četeno Ravan, in pomagal pri tem težkem, nekaj tednov trajajočim kmečkem delu. Hkrati je v vlogi raziskovalca s fotoaparatom in z beležko v roki dokumentiral vse, kar je bilo s tem delom povezano: od orodja, postopkov, značilnih jedi, do šeg, navad in druženja ob počitku. Film je dopolnjen s fotografskimi utrinki in z drugimi dokumenti iz Dolenčevega arhiva.

Nato je besedo prevzela Polonca Kavčič iz novogoriške knjižnice, ki je o Dolenčevi bibliografiji leta 2005 napisala obsežno diplomsko nalogo. Celotna Dolenčeva bibliografija šteje več kot 300 enot, zato je izpostavila le najpomembnejše. Najštevilčnejše so objave s področja slovstvene folkloristike in etnologije. Že kot študent je prejel študentsko Prešernovo nagrado za diplomsko delo *Narodno blago severnega poljanskega narečja*, objavljal je gradivo in številne članke o slovenski slovstveni folklori, uredil je štiri monografske zbirke pravljič in povedk: *Pripovedke z Martinj Vrh* Ivana Tuška (1986), *Tolminske pravljičice* (1989), *Zlati Bogatin* (1992) in *Kres na Grebljici* (2000); za slednjo je sam zbral gradivo. Besedno izročilo, kot so pripovedi, pesmi, pregovori, idr., je vpletal tudi v obravnave etnološke, socialne in materialne kulture na Tolminskem in v Poljanski dolini (o košnji, hribovski bali, pustovanju, planšarjenju, pastirovanju, koparjenju ...). Njegova bibliografija pokriva tudi področja zgodovine, literarne zgodovine, jezikoslovja in drugih strok, npr. monografiji o Francetu Bevku in Simonu Gregorčiču, gesla za *Primorski biografski leksikon*, prispevki o narečnih govorih, članki o

Tolminskem puntu. Pomembno je njegovo uredniško delo (npr. 2. in 3. knjiga *Tolminskega zbornika*, *Potresni zbornik*, 1. in 2. zvezek *Zbranih del Ivana Preglja*). Dolenc je ves čas spremljal aktualno kulturno dogajanje, pisal je o lokalnih kulturnikih in umetnikih, tudi folklornih, objavil je tudi nekaj lastnih literarnih prispevkov.

Dr. Barbara Ivančič Kutin (ISN ZRC SAZU) je predstavila Dolenčev poseben raziskovalni projekt, povezan z njegovim pedagoškim delom: ta je kontinuirano potekal vse od leta 1957, ko je začel poučevati na tolminskem učiteljskišču (pozneje gimnaziji), pa vse do njegove upokojitve leta 1987. Vsa leta je namreč sistematično zbiral gradivo, ki so ga v narečju in z vsemi dokumentarnimi podatki v svojem domačem okolju zapisovali dijaki za obvezne domače naloge. S tem je profesor številnim generacijam dijakov (med njimi mnogim bodočim učiteljem) privzgal spoštljiv odnos do slovenske slovstvene in etnološke dediščine. K dijaškemu gradivu je sproti dodajal tudi lastne terenske zapise in vsakovrstne objave (v časopisih, šolskih glasilih ipd.). Zbirka je sistematičen presek časa treh desetletij in omogoča zasledovati življenje, spreminjanje pa tudi odmiranje slovstvene in etnološke dediščine na širšem Tolminskem in drugod, od koder so prihajali dijaki (Vipavsko, Goriško, Cerkljansko, Idrijsko, posamezni kraji na Gorenjskem). Večina tega gradiva je digitalizirana, kar je dragocena pridobitev za arhiv Inštituta za slovensko narodopisje; manjši del (Vipavska dolina) je Dolenc shranil v Pokrajinski arhiv v Novi Gorici.

Zaradi skrajnih zimskih vremenskih razmer, ki jih je povzročila orkanska burja na Primorskem, nagradenec Janez Dolenc žal ni mogel priti na prireditev. Zato so nas z obiskom toliko bolj razveselili njegovi sorodniki iz Poljanske doline, s katerimi so udeleženci etnološkega večera na koncu sproščeno poklepotali. Gimnazijski profesor Janez Dolenc je preminul 4. aprila 2012. Slovensko etnološko društvo je s tem izgubilo svojega dolgoletnega člana, stroka pa zavzetega in doslednega zbiralca in raziskovalca slovstvene in etnološke dediščine. Vsem njegovim najbližjim izrekamo iskreno sožalje.

NEKAJ O OHRANJANJU IN OSVETLJEVANJU ETNOLOŠKE STAVBNE DEDIŠČINE NA GORENJSKEM

Pet desetletij in pol bo minilo, ko sem kot študentka etnologije začela prihajati v ta prostor, da bi z etnološkimi tipalkami spoznavala njegove značilnosti in zanimivosti. Začela sem v škofjeloškem hribovju, v Poljanski dolini, kot članica interdisciplinarne terenske skupine škofjeloškega muzeja, ki jo je vodil tedanji ravnatelj muzeja, umetnostni zgodovinar Andrej Pavlovec. V *Loških razgledih* je izšel moj prvi članek. Tudi v svoji diplomski nalogi sem predstavila materialno kulturo tega prostora. Gorenjski muzej v Kranju, tedaj imenovan Mestni muzej Kranj, je leta 1956 pridobil prvega kustosa za etnologijo. Vanda Stefanciosa je

bila prva, za njo je prišla Eva Rudolf, po treh letih, leta 1959 je to delovno mesto pripadlo meni. Takrat si nisem mogla predstavljati, da se bo zgodil današnji dan, to je, zbor etnološke srenje pa izbranih strokovnjakov drugih strok, ki so prišli, da izmenjajo svoja spoznanja o etnoloških, zgodovinskih, narečnih značilnostih gorenjskega prostora.

Vse od Tuhinjske doline, Kranjskega polja do Jezerskega, doline Besnice, Bleda, Bohinja in Gornjesavske doline se je razprostiralo moje delovno območje. Zbirko je bilo treba šele ustvariti. Nadaljevala sem zbiranje, evidentiranje in fotografsko doku-

* Anka Novak, univ. dipl. etnol. in slovenistka, kustosinja etnologinja v Gorenjskem muzeju v Kranju med letoma 1959 in 1992. 1000 Ljubljana, Zaloška 10, E-naslov: anka.novak@gmail.com

Knofelnov stan pred obnovo.

Foto: Saša Roškar, Goreljek na Pokljuki, 26. 6. 2006

Praznovanje 15. obletnice odprtja muzeja Oplenove hiše.

Foto: Tatjana Dolžan Eržen, Studor v Bohinju, 24. 6. 2006

mentiranje etnološkega gradiva na terenu, delo, ki sta ga začeli moji predhodnici. To je bilo neke vrste sondažno spoznavanje terena, ki je bilo dragoceno izhodišče pri poznejšem bolj poglobljenem raziskovalnem delu. Kar same od sebe so se ponujale teme, tudi etnološko zaokrožena področja, ki jih je bilo treba n drobneje obdelati. Skoraj desetletje sem bila edina etnologinja na Gorenjskem, če odštejem časovno sicer epizodno, a intenzivno delovanje dveh etnologov v škofovškem muzeju – Ivana Sedeja in Aleša Mrzela, v kamniškem muzeju je nekaj let pozneje intenzivno zastavila še Majda Fister. S Škoparjevo hišo v Škofji Loki in z lesenimi kaščami iz Tuhinjske doline v Kamniku so bila udeležena tedanja razmišljanja o slovenskem muzeju na prostem. Pozneje so oživela taka prizadevanja še v kranskem zavodu za spomeniško varstvo; Vladimir Knific je brez upa zmage pri ohranjanju spomenikov ljudskega stavbarstva *in situ* prestavil dve leseni sitarski hiši v kompleks gradu Brdo. Pred dvajsetimi leti je slovenska strokovna srenja ob sodelovanju strokovnjakov iz sosednjih alpskih dežel zavzeto razpravljala o nujnosti muzeja na prostem, slovenskem skansnu, in regionalnih muzejih na prostem. Velika pokrajinska raznolikost slovenskega ozemlja in bogastvo stavbnih oblik, ki že v gorenjskem prostoru to raznolikost poudarjajo, je bila tudi tedaj vzrok za razhajanja znotraj stroke. Prizadevanja, da bi izbrano stavbno gradivo imelo svojo izvorno funkcijo v izvornem okolju, so bila v obdobju globalizacije na veliki preizkušnji. Izbrani primeri stavbne dediščine pa tudi izbrani spomeniki so s predelavami izgubili strokovno načrtovano funkcijo v svojem okolju. Bohinjci še desetletja po drugi svetovni vojni niso zaupali izdelave načrtov za obnovo hiš in novogradenj zunanjim načrtovalcem, obračali so se povečini na domače gradbeno podjetje in domače stavbenike. Zato so tudi posodobljene bohinjske hiše ohranjale duha domačega stavbnega izročila. Drugače je bilo s planšarskimi zgradbami v planinah, ki so jih po vzgledih novih lastnikov ali prišlekov – zelo stran od izročila, tudi domačini preurejali v hišice za konec tedna. V lokalnem okolju je končno dozorelo spoznanje, da je treba ohraniti planšarski stan v njegovem naravnem okolju. Kar je uspelo pred desetletji arhitektu Vlastu Kopaču na Veliki planini, se zdaj v Bohinju, na senožetni planini Goreljek, obeta tudi mladi konservatoriki Saši Roškar pri ZVKD v Kranju. Ob sodelovanju

domačinov prav zdaj ureja Knofelnov Stan na Spodnjem Goreljeku, senožetni planini Koprivnikarjev. Tone Cevc, ki je svoje življenje posvetil problemu izvora planšarskih zgradb na visokih planinah v Kamniških in Julijskih Alpah, bi bil gotovo vesel, če bi se stanu na Goreljeku pridružil še stan »na kobilah« z visokih bohinjskih planin. Spomeniška služba v Kranju živo deluje. Prav v zadnjem času je Mojca Tercelj Otorepec dosegla razglasitev Blagnetove hiše v Šenčurju za etnološki spomenik.

Ljudsko stavbarstvo je zelo pomembna sestavina ljudske kulture in načina življenja. Je odraz naravnih pogojenosti, stavbarske spretnosti, določene estetike pri izoblikovanju stanovanjskih pa tudi gospodarskih zgradb, odraz vzorov in tradicije, stanovanjske kulture in gospodarskih potreb, pa tudi odraz socialnih pogojenosti in gmotnih zmogljivosti v določenem času in prostoru. Sredi preteklega stoletja so bile v naravi še vidne velike razlike ob pogledu na domove v gruntarskih in revnejših kajžarskih območjih vasi. Podkoren je bil npr. skoraj tak, kakšnega so videli zadnji vozarji na poti čez Korenski prelaz. V sklenjenem nizu so se vzdolž stare tovorniške in kasneje vozarske poti čez Korenski prelaz vrstili domovi premožnih kmečkih gospodarjev z reprezentativnimi fasadami hiš, ki so oblikovale podobo glavne vaške ulice. Pod njo pa so se na neugodnem zemljišču v grapi Krotnejka stiskali skromnejši domovi vaške revščine. Še skromnejše so bile gostaške lesene bajte, npr. v okolici Kranja. Gospodarji so jih dajali v najem revnejšim domačinom, na ta na način so si zagotovili stalno delovno silo za pomoč na kmetiji. Pritlične ali pa nadstropne hiše kmečkih gospodarjev so se ne le s svojimi reprezentativnimi fasadami z bogatimi likovnimi poudarki, kot so: dekorativno klesani portali, okenski okviri s kovanimi okenskimi mrežami, tudi stenski poslikavami, ampak tudi po notranji členitvi hiše, velikosti zgradbe in prostorov zelo izrazito razlikovale od kajžarskih, še zlasti pa od gostaških hiš – te so bile glede na bivanjske razmere najbližje dvoceličnim planšarskim zgradbam na bohinjskih senožetnih planinah. Šenčurjani so npr. strašili svoje otroke: »Če ne boš delal, boš šel pa na ozare« – na obrobje vasi, kjer je bilo mesto za gostaške bajte.

Na križišču starih prometnih poti z gosto mrežo starih mest je bila Gorenjska izpostavljena vplivom iz ožje mestne okolice pa tudi kulturnim vplivom iz dežel na drugi strani Karavank. Prome-

tnost, bližina mest pa železarstvo – z močno razvitim rudarstvom in oglarstvom v preteklosti – so ob temeljni kmetijski dejavnosti pomembna sestavina tega prostora, ki je prinašala domačinom možnosti za zaslužek. Poti in mesta so omogočali tudi odprtost v širši fizični in kulturni prostor, od koder so prihajale nove pobude v način življenja in gospodarjenja. Gorenjska kmečka hiša velja za naprednejšo obliko hiše, ki je zlasti s členitvijo prostorov v pritličju vplivala na razvoj stanovanjskih stavb v osrednjem slovenskem prostoru. Svojsko je njeno oblikovno bogastvo v njeni zunanji in notranji podobi. K nadrobnejšim raziskavam privablja umetnostne zgodovinarje, arhitekte in etnologue: Cene Avguštin in Ivan Sedej sta predvsem kot raziskovalca prispevala svoj delež k poznavanju gorenjske kmečke hiše. Olga Zupan kot ravnateljica Zavoda za spomeniško varstvo v Kranju in njeni sodelavci: Peter Fister, Vladimir Knific, Silvester Gaberšček so v moji eri prispevali vsak svoj pomemben delež pri ohranjanju, spomeniški in muzejski obravnavi in reševanju izbranih hiš in domov, jih z odkupi zavarovali in ohranili njihovo mesto v izvirnem okolju. Sama sem sodelovala le pri notranji opremi nekaterih takih hiš. Jenkova kasarna na Zgornjem Jezerskem, srednjeveški hospic ob tovorni poti, ki je stoletja pomenila najpomembnejšo trgovsko pot za trgovino s soljo, Liznjekova hiša v Kranjski gori, ob kateri se je stekal tovarniški in pozneje vozarski promet čez Korenski prelaz, Pocarjeva domačija v dolini Radovne, Oplenova hiša pod Studorom v Bohinju, ki predstavlja značilno bohinjsko obliko stegenenega doma, Budnarjeva hiša v Zg. Palovčah in spomeniški kompleks v povezavi z Železarskim muzejem na Jesenicah so objekti, ki so obrodili svoj sad in nagradili organizacijske in strokovne napore sodelavcem kranjskega zavoda za spomeniško

varstvo. Izredna vloga železarstva in načina življenja v njegovih okvirih ima na Gorenjskem dostojno predstavitev ob Kovaškem muzeju v Kropi in delujočem kovaškem objektu – vigenjcu. Izredna vloga gorenjskega čebelarstva – še v 18. stoletju se v Mojstrani omenja celo dajatev v čebelah, med in vosek so s Kranjskega tovorili gorenjski tovarniki na Koroško – je kompleksno predstavljena v Čebelarstvu muzeju v Radovljici. Če prištejemo še literarnozgodovinske spomenike, ki so hkrati tudi etnološki spomeniki, to je, Prešernovo hišo v Vrbi, Čopovo hišo v Žirovnici ter Finžgarjevo rojstno hišo v Doslovčah, se moremo zadovoljiti z dejstvom, da so posamezni izseki iz spomeniškega tkiva le ohranjeni. Finžgarjeva hiša je s svojo notranjo opremo tudi spomenik stari tkalski dejavnosti v teh krajih. Ovčarstvo v Karavankah in v drugih gorenjskih gorskih območjih je bilo osnova izdelovanju volnenega in polvolnenega blaga, dejavnosti, ki je prerasla v suknarsko industrijo na Zgoši pri Begunjah.

Po načrtih izdelana vaška sirarna v Stari Fužini v Bohinju iz leta 1883, ki je zrasla v eni od največjih bohinjskih pašnih srenj, je spomenik zgodnjemu kmečkemu združništvu, bohinjskemu sirarstvu, in hkrati prostor, kjer je od junija leta 1971 urejen bohinjski Planšarski muzej. Nekakšen povzetek mojih prizadevanj pri reševanju in osvetljevanju gorenjskega ljudskega stavbarstva je bila ob odhodu iz muzeja razstava Spomeniki kmečkega stavbarstva na Gorenjskem, dvajset let poprej pa razstava Kmečka naselja in arhitektura v Dolini; umetnostnozgodovinsko predstavitev gradiva je za razstavo prispeval Cene Avguštin. Plod terenskih raziskav tega bogatega in vsebinsko sporočilnega gradiva je tudi dokumentarni film Kmečka naselja in arhitektura v Dolini, ki je nastal v filmski realizaciji Naška Križnarja.

ETNOLOGIJA IN SLOVENSKE POKRAJINE: GORENJSKA

Strokovni posvet SED

Slovensko etnološko društvo je 16. in 17. februarja 2012 v Dvorski vasi pri Radovljici pripravilo peti strokovni regijski posvet z naslovom Etnologija in slovenske pokrajine: Gorenjska. Posvet sta pripravila programski odbor v sestavi: prof. dr. Janez Bogataj, doc. dr. Mojca Ravnik, dr. Bojan Knific, doc. dr. Jože Hudales, mag. Marjetka Balkovec Debevec, na začetku še izredni prof. dr. Naško Križnar z vodjo Mojco Tercelj Otorepec, in organizacijski odbor v sestavi: mag. Tita Porenta – vodja, Ana Beno in Anja Serec Hodžar.

V dveh dneh se je zvrstilo 23 referentov z različnih strokovnih etnoloških področij, vključili pa smo tudi nekatere goste z drugih področij. K sodelovanju smo tako povabili zgodovinarja dr. Borisa Golca, ki nam je v uvodu predstavil Kako smo Slovenci postali Gorenjci, Dolenjci, Štajerci, Prekmurci, Korošci in Primorci. Celoten posvet smo razdelili na štiri različne sklope s posebnim dodatkom. V prvem so referenti (doc. dr. Jože Hudales, dr. Petra Leben Seljak in prof. dr. Alojz Demšar ter izredni prof. dr. Vito Hazler) predstavili zgodovinske in etnološke vidike preučevanja

pokrajin na Slovenskem. V drugem sta bili v ospredju naravna in kulturna dediščina Gorenjske (s Triglavskega narodnega parka: Tea Lukan Klavžar; o planšarstvu na planini Krstenica: Špela Ledinek Lozej; kmečko poslikano pohištvo: mag. Tatjana Dolžan Eržen; o zbirkah obrti v Loškem muzeju: Mojca Šifer Bulovec). V tretjem sklopu so se predstavile na Gorenjskem delujoče organizacije, ki se s svojimi programi povezujejo z etnološko stroko. Tako so svoje delo predstavili predstavniki regijskih razvojnih agencij: za BSC Kranj: Franja Gabrovšek Schmidt; za Ragor Jesenice: Klemen Klinar; za Soro v Škofji Loki: Katka Žbogar. Hkrati je Jana Bešter predstavila še biografski leksikon Gorenjcev in portal Kamra.

Sledil je poseben dodatek, v katerem smo tri referentke predstavile izvedene naloge in projekte Slovenskega etnološkega društva, in sicer evidentiranje zasebnih in društvenih zbirk na Gorenjskem (mag. Tita Porenta), delovno skupino za konservatorstvo pri SED s poudarkom na Gorenjski (Mojca Tercelj Otorepec) in nesnovno kulturno dediščino Gorenjske ter vzpostavitev registra

* Mojca Tercelj Otorepec, univ. dipl. etnol. in univ. dipl. soc. kulture, konservatorska svetovalka, ZVKDS, OE Kranj, 4000 Kranj, Tomšičeva ulica 7, E-naslov: mojca.otorepec@zvkd.si

Utrinek s posveta z Anko Novak v ospredju.

Foto: Tatjana Vokić Vojkovič, Dvorska vas pri Radovljici, 16. 2. 2012

Z Vereno Štekar-Vidic po mestu Radovljica.

Foto: Tatjana Vokić Vojkovič, Radovljica, 16. 2. 2012

žive kulturne dediščine (Adela Pukl). K temu dodatnemu sklopu smo povabili tudi širšo javnost, med njimi lastnike nepremičnih kulturnih spomenikov, zasebnih zbirk in predstavnike društvenih zbirk ter različnih turističnih in kulturnih društev, ki delujejo na Gorenjskem. Dogodka se je udeležilo presenetljivo veliko število ljudi, kar kaže, da širšo javnost delo etnologov zelo zanima. To je bil tudi namen obeh vodij posveta, tako programskega kot organizacijskega, ki že nekaj let sodelujeta pri izobraževanju ljubiteljev etnologije v delovni skupini SED za ljubitelje.

Ob malce preveč natrpanem programu prvega dne smo se med tretjim in četrtim sklopom podali še na ekskurzijo v Radovljico, ki sta jo vodili mag. Nika Leben, odgovorna konservatorica za mesto, in Verena Štekar-Vidic kot muzealka in direktorica Muzejev radovljiških občin. Udeležencem sta predstavili delo konservatorja za stavbno dediščino in spomenike ter kustosa, ki v mestu Radovljica pripravlja ulični muzej. Verena Štekar-Vidic je svoje delo predstavila tudi v Zborniku z naslovom *Stara Radovljica pripoveduje ali kako v domačem muzeju sestavljamo ulični muzej*.

Četrti sklop posveta je 17. februarja 2012 ponovno potekal v hotelu Lambergh ob obnovljenem dvorcu Drnča, in sicer o pomenu pokrajinskih in kulturnih značilnosti ter identitet prebivalcev Gorenjske. V vsebinsko zahtevnem sklopu se je zvrstilo sedem referentov. Domoznansko gradivo v gorenjskih knjižnicah je predstavila Nataša Kokošinek, sooblikovanje identitete in raziskovanje kulturnih značilnosti z zbiranjem in objavo spominov Jeseničanov v okviru študijskega krožka »Kako so včasih živeli« pa Zdenka Torkar Tahir, ki krožek tudi vodi. O povezavi gorenjskega narečja in kulturne dediščine je govorila dr. Jožica Škofic, dr. Bojan Knific je spregovoril o slovenskosti pripadnostnega kostumiranja Gorenjcev, o fantovskih družbah na Dovjem Tomaž Simetinger, o preučevanju življenja v Kropi in Kamni gorici v 20. stoletju Saša Florjančič, o drevesih in grmih v bohinjskem

folklornem slovstvu pa Marija Cvetek. Red. prof. dr. Marija Stanonik s poetiko prostora v gorenjski pokrajini na primeru povedk zaradi bolezni žal ni nastopila.

Po zadnjem sklopu smo se udeleženci iz Drnče podali na ekskurzijo proti Begunjam na Gorenjskem. Najprej nam je Vesna Lešnik predstavila hotel Lambergh, obnovljeni dvorec Drnča mag. Nika Leben, obnovo parka pa Nataša Koruza, obe iz Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območne enote Kranj. Na poti proti Begunjam, kamor smo se odpravili peš, smo se najprej ustavili v obnovljenem Robačnekovem mlinu, kjer sva obnovo predstavili podpisana, njegovo delovanje po obnovi pa lastnica mlina. Tam nas je pozdravila tudi predstavnica Krajevne skupnosti Begunje na Gorenjskem. Pot smo po vasi nadaljevali mimo cerkve v grad Katzenstein in si ogledali posestvo z obnovljenim parkom. Predstavitev je vodila Nataša Koruza z ZVKDS, OE Kranj, Svetislav Kostov pa nas je popeljal po Muzeju talcev v gradu. V Begunjah na Gorenjskem smo si ogledali še Galerijo ansambla Avsenik in se podali skozi Zgošo nazaj v Drnčo. Posvet smo končali na letališču Lesce.

V častnem odboru posveta so bili prof. dr. Slavko Kremenšek, dr. Marija Makarovič in Anka Novak. Slavnostna govornica ob pričetku posveta je bila Anka Novak, prva etnologinja, ki se je zaposlila na Gorenjskem, in to v Gorenjskem muzeju. Prav njej smo hkrati ob njeni osemdesetletnici posvetili tudi *Zbornik*, tokrat izdan v obliki elektronske knjige.

Zbornik v uredništvu Tite Porente in Mojce Tercelj Otorepec z uredniškim odborom, recenzenti in moderatorji v sestavi: prof. dr. Janez Bogataj, izredni prof. dr. Vito Hazler, doc. dr. Jože Hudales, dr. Marija Klobčar, mag. Tita Porenta in Saša Roškar je tokrat izšel ob posvetu samem. Posvet sta finančno podprla Republika Slovenija, Ministrstvo za kulturo, danes preimenovano in združeno v MIKZŠ, ter Občina Radovljica.

ETNOLOGIJA IN SLOVENSKE POKRAJINE: GORENJSKA

Glavni sklepi posveta

Sklepe so na podlagi bistvenih vsebinskih prispevkov referentov in razpravljavcev ob diskusijah sestavili moderatorji posameznih sklopov: izredni prof. dr. Vito Hazler: Naravna in kulturna dediščina Gorenjske s povzetkom sklepov s prvega sklopa Zgodovinski in etnološki vidiki preučevanja pokrajin na Slovenskem; dr. Marija Klobčar: Pokrajinske in krajeve značilnosti kulture in identitete prebivalcev Gorenjske; mag. Tita Porenta: Projekti SED in Gorenjska; Saša Roškar: Predstavitev na Gorenjskem delujočih organizacij, ki se s svojimi programi povezujejo z etnološko stroko:

1. SED podpira aktivno vključevanje in predvsem zaposlovanje etnologov v dejavnostih zakonsko določenih varstvenih območij, kot so osrednji Triglavski narodni park, trije regijski parki (Regijski park Škocjanske jame, Notranjski regijski park in Kozjanski/regijski/ park) ter več deset krajinskih parkov (Krajinski park Goričko, Krajinski park Lahinja, Krajinski park Kolpa, Krajinski park Ljubljansko barje, Krajinski park Logarska dolina, Krajinski park Strunjan in druga), in sicer za tista področja varstva in interpretacije dediščine, ki so povezana z delovanjem človeka in njegovim življenjem na omenjenih zavarovanih območjih.
2. SED odločno zavrača uporabo zakonsko (Zakon o varstvu kulturne dediščine, Ur. l. RS, št. 16/2008) določenih izrazov »živa dediščina« in »živa mojstrovina«, ker sta nesmiselna, neuporabna in v določenih okoliščinah nepotrebno komična. SED namesto njiju predlaga uvedbo enotnega izraza »nesnovna dediščina«, kar je povsem usklajeno z Unescovo konvencijo iz leta 2003 in s tem, kar poznajo tudi vsi sosednji narodi, na primer Hrvati, ki so že leta 2005 uvedli prve registracije nesnovne kulturne dediščine. Ta zahtevek je utemeljen še toliko bolj, ker je leta 2005 skupina etnologov pripravila knjigo z naslovom *Nesnovna kulturna dediščina*, ki sta jo finančno podprla Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije in Mobitel, d. d., izdal pa Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije.
3. SED tudi v prihodnje podpira interdisciplinarno delovanje zaposlenih v vseh republiških in občinskih varstvenih ustanovah, v vseh raziskovalnih ustanovah in načeloma v vseh projektih, kjer so v ospredju delovanje človeka, njegov način življenja, raziskave preteklosti in sodobnosti in človekov odnos do naravne in kulturne dediščine.
4. SED odločno nasprotuje zakonsko (Zakon o varstvu kulturne dediščine, Ur. l. RS, št. 16/2008) določenemu izrazu »kulturne vrednote«, ki je ekvivalent prav tako neustreznega zakonsko (Zakon o ohranjanju narave, Ur. l. RS, št. 96/2004) določenega izraza »naravne vrednote«. Namesto izraza »kulturne vrednote« predlaga (če je že treba) izraz »kulturne vrednosti«, ker vsak objekt kulturne dediščine vsebuje vrednosti

- (prostorske, časovne, likovne, socialne, strukturne, funkcionalne itd.) in nikakor ne more vsebovati »vrednot«, ki so izrazito človeška psihofizična kategorija presojanja okolice.
5. SED podpira ponovno združitev dejavnosti varstva naravne in kulturne dediščine pod enotno varstveno ustanovo, saj je dosedanje ločeno petnajstletno delovanje poleg siceršnjih uspehov pripeljalo do vrste strokovnih podvajanj, neskladij in predvsem nepotrebne nerazumevanja varstvenih usmeritev v javnosti.
 6. SED se zavzema za zmanjšanje ali popolno ukinitve ločenega izdajanja t. i. »kulturnovarstvenih« in »naravovarstvenih« soglasij ter soglasij javnih zavodov, ki upravljajo s zavarovanimi območji – parki. V prihodnje naj se izda le eno enotno soglasje oziroma mnenje, ki ga posreduje zgolj enotna javna služba s področja varstva naravne in kulturne dediščine.
 7. SED odločno podpira delo varstvenih ustanov s čim manj birokratskih rokov in v ponovno uveljavitev strokovnih načel pred zapletenimi pravnimi interpretacijami vseh uradnih postopkov v zvezi z varovanjem naravne in kulturne dediščine.
 8. SED se odločno zavzema za raziskovanje vseh vrst in oblik regionalnih študij.
 9. SED podpira raziskovanje kulturne in naravne dediščine in se zavzema za strokovno nesporno interpretacijo dediščine v javnosti, še zlasti na področju turizma, izobraževanja in posebnih oblik gospodarskega in kulturnega življenja.
 10. SED podpira delovanje in širitev domoznanskih oddelkov krajevnih, občinskih, osrednjih in vseh drugih izobraževalnih knjižnic in predvsem njihovo usmeritev v zbiranje pisnega in slikovnega gradiva kot pomembnega člana naše kulturne dediščine.
 11. SED podpira dostopnost in javnosti odprto delovanje vseh tistih javnih varstvenih in raziskovalnih ustanov, ki so kakorkoli in kadarkoli financirane iz javnih sredstev.
 12. SED podpira mentorsko delo etnologov, zaposlenih v javnih varstvenih in raziskovalnih ustanovah za potrebe delovanja po Zakonu o društvi organiziranih ljubiteljskih in strokovnih združenj.
 13. SED podpira oblikovanje zakonsko že začrtanih pokrajin (npr. Zakon o ohranjanju narave, Ur. l. RS, št. 96/2004), vendar zgolj ob upoštevanju in razumevanju zgodovinsko in etnološko, dialektološko in drugače dokazljivih pokrajinskih enot, kot so Štajersko, Koroško, Prekmurje, Gorenjsko, Dolenjsko, Notranjsko, Bela krajina, Primorje in Primorsko.
 14. SED podpira krepitev in razvoj narodno-zabavne glasbe, ki je eden največjih glasnikov naše kulture doma in po svetu.
 15. SED podpira ohranjanje spomina na slovensko preteklo in polpreteklo zgodovino in ohranjanje ključnih sestavin kulturne in naravne dediščine teh časovnih obdobj.

* Dr. Vito Hazler, doktor etnologije, izredni profesor za področje etnologije, predstojnik Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 1000 Ljubljana, Zavetiška 5, E-naslov: vito.hazler@gmail.com; dr. Marija Klobčar, prof. slov. jezika s književnostjo, dr. etnologije, višja znanstvena sodelavka, Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU. 1000 Ljubljana, Novi trg 2, E-naslov: marija.klobcar@zrc-sazu.si; mag. Tita Porenta, prof. zgod. in univ. dipl. etnol., muzejska svetovalka, Muzeji radovljiske občine – Mestni muzej Radovljica. 4240 Radovljica, Linhartov trg 1, E-naslov: titaporenta@gmail.com; Saša Roškar, univ. dipl. etnol. in kult. antrop., konservatorica, ZVKDS OE Kranj. 4000 Kranj, Tomšičeva 7, E-naslov: sasa.roskar@zvkd.si

16. SED odločno nasprotuje radikalnim »razvojnim prenovam« in vsem tistim »prenovam« kulturne dediščine, ki jo devastirajo na račun zakonsko določenih zahtev po posodabljanju in vgrajevanju vsemogočih varnostnih naprav, dvigal, zaščitnih opažev in drugih novodobnih sestavin dediščine, ki kakorkoli izničujejo njen kulturni, estetski, likovni, socialni, časovni in še kakšen drug pomen.
17. SED podpira zbiranje domoznanskega gradiva in vključevanje etnološke tematike v domoznanske zbirke.
18. Temu ustrezno SED podpira tudi zbiranje življenjskih zgodb, v Muzeju Jesenice vključeno v terensko delo. Objavljanje

- takšnih zgodb, objavljenih v zbirki *Kako so živeli*, ustvarja pomembno podlago lokalne identitete.
19. SED se zaveda pomena lokalnih glasil, kot je glasilo Kovaškega muzeja Kropa, za lokalno prepoznavnost in raziskovanje zgodovine te dejavnosti, zato je treba tem prizadevanjem v prihodnje nameniti še večji poudarek.
20. SED se odločno zavzema za večje povezovanje in sodelovanje državnih, javnih in raziskovalnih ustanov z nevladnimi organizacijami.

FOTOGRAFIJA STOJANA KERBLERJA V ETNOLOŠKEM KONTEKSTU

Rdeča nit enega od spremljevalnih dogodkov letošnjih Dnevov etnografskega filma, tj. etnološkega večera, je bila fotografija Stojana Kerblerja v etnološkem kontekstu. Pogled nanjo sta predstavila fotograf sam ter avtorica pričujočega prispevka. Slednja se je o avtorjevih znamenitih Haložanih (Nagrada Prešernovega sklada 1979) razpisala v prejšnji številka *Glasnika SED*, zato tokrat posveča besedo še drugim serijam fotografij.

Koline so etnološko izjemno zanimiv ciklus, ki si je priporil priznano mesto med svetovno fotografsko elito in v katerem je avtor z minimalnimi sredstvi dosegel maksimalno pripovednost. Kerbler poudarja, da vse, kar ga zanima, to, kar dobro pozna, vedno fotografira za svojo dušo; ljudje te morajo sprejeti, vsak fotograf pa si mora izdelati svoj likovni jezik. In kakšna je likovna govorica njegovih Kolin? V obliki neposrednosti in univerzalnosti govorice nas presune z globoko sporočilnostjo. »Gre pravzaprav za fotokroniko enega samega, tudi v drugih slovenskih ruralnih okoljih že od davnine znanega obreda, tradicionalno povezanega z enim izmed letnih časov,« v monografiji *Ljudje* (2003) ugotavlja Milan Pajk. Zakol živali je bil torej že od nekdaj obredno dejanje, ki zagotavlja eksistenco. V Kolinah se humanistična usmerjenost prejšnjih sklopov spremeni v prikaz boja za obstanek, globoko zasidranega v človeku in njegovi zgodovinski preteklosti.

V današnjem času in svetu, ko smo se zelo odtujili od neposrednega stika z dilemo obstoja in se z umiranjem ljudi in živali skoraj ne srečujemo več, pa Kerblerjeva dela v nas znova prebudijo elementarna občutja. Ena od najznačilnejših karakteristik tega ciklusa je prav ambivalenca (napetost – umiritev; minljivost – večnost). Slednja je na simbolni ravni morda najlepše razvidna s fotografije Koline (1977). Dve postelji sta dva svetova, starčevski, ki umira, in otroški, pred katerim je vsa prihodnost. Med njima je praznina. Vsi prisostvujejo žrtvenemu obredju, ki zagotavlja obilje. Starca sta se sključila sama vase, otroci zvedavo opazujejo, vsi pa so ujeti v sklenjen krog življenja.

Temeljno delo o pustnih likih je še vedno monografija *Maske slovenskih pokrajin* izpod peresa Nika Kureta. Upoštevajoč dejstvo, da so Kerblerjevi posnetki kurentovanj nastajali štiri de-

setletja (1966–2005) in odražajo vse spremembe v njegovem fotografskem razvoju, bi jih težko združili v enovit ciklus. Kot že v prejšnjih, se tudi v tokratnem, nekoliko vedrejšem ciklusu Kurenti mojstrova kakovost podob, okronana z odlično likovno kompozicijo in s prefinjenim prikazom avtorjevega razumevanja izbranega motiva, razkrije v obliki etnološko dragocenega dokumenta.

Fotografije Stojana Kerblerja, za katere je od osemdesetih let 20. stoletja vedno bolj uporabljal tudi barvne filme, izkazujejo ne le preobrazbe samega kurentovanja, pač pa tudi avtorjev odnos do novodobnega izrojenega mestnega kurenta. V estetsko dovršenih kompozicijah, ki jih obvladuje mehko valovanje dolgodlakih kožuhov, je čutiti močno sled fotografove ironije.

Sledi serija fotografij, naslovljena Dvorišča. Tudi ta temelji na mojstrovni potrebi, da dokumentira svet na »domačem dvorišču«, na katerem odkriva bogastvo hitro spreminjajočega se starega mestnega jedra Ptuja in nekakšno praznino oziroma odsotnost človeka. A tudi po Dvoriščih njegovo oko ne počije na lovori-kah, pač pa nadaljuje fotografsko dokumentiranje Ptuja in Ptuj-ske Gore, ki vodi v ciklus Prostori (2011). Po njih se sprehaja z mislijo, kako hitro se spreminjajo podobe znanih prostorov.

Naj prostor, namenjen pričujočemu prispevku, končam z besedami Toneta Pavčka:

Vse te fotografije so slike iz življenja in poezije. Gledaš, piješ, se omamljaš in rečeš: kako je to življenje veliko in kako ga lahko nekakšen majhen aparat ulovi in zaznamuje za večnost. Res: to je zato, ker je za vsem človeško in božje oko. Ti obrazi so iz Miška, Voranca, Cankarja in spet in spet iz Stojana! Hvala – kako majhna beseda za tako veliko delo.

* Sandra Jazbec, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., doktorska študentka na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 1000 Ljubljana, Celovška 181, E-naslov: sandrantropologinja@gmail.com

Skrbnik etnološke zbirke v Nedelici, Boris Kučko (v sredini).
Foto: Marko Smole, Nedelica, 2. 6. 2012

Evidentiranje predmetov čevljarke delavnice iz zbirke Borisa Kučka.
Foto: Marko Smole, Nedelica, 3. 6. 2012

SEDMA ETNOLOŠKO-MUZEJSKA DELAVNICA

Nedelica, Turnišče, 2. in 3. junij 2012

Poletno etnološko-muzejsko delavnico delovne skupine za ljubitelje etnologije smo ob sodelovanju Ancove galerije, Pomurskega muzeja Murska Sobota in Centra DUO Veržej organizirali v Pomurju. V Pomurskem muzeju je dejavna strokovna vodja, etnologinja Jelka Pšajd, ki je za območje izvedbe predlagala Prekijo in Prekmurje. Sedme delavnice se je udeležilo nekaj manj ljubiteljev kot običajno, kljub temu pa so prišli iz različnih okoliš. Skupaj z domačini, ki so sodelovali pri pripravi in predstavah, smo bili raznolika in vedoželjna družina, s seboj pa smo odnesli marsikatero pozitivno doživetje in izkušnjo.

Srečanje smo začeli v Centru DUO v Veržeju; njegovo delovanje nam je predstavil vodja Janez Krnc. Center se že nekaj let ukvarja s promocijo in z razvojem rokodelstva, v tem času jim je uspelo poleg prodajnih in razstavnih prostorov, ki delno rabijo tudi za potrebe načrtovanega ekomuzeja in turistične informacijske točke, opremiti dve delavnici – dejavno lončarsko in kovaško, ki se še oblikuje. V Zavodu Marianum Veržej smo udeleženci predstavili delovanje SED z ljubitelji ter problematiko etnoloških zbirk in dela z njimi. Trije udeleženci smo predstavili svoje zbirke: Fabianovo muzejsko trgovino iz Lokev na Primorskem z obsežno zbirko stare embalaže, reklam in drugih trgovskih predmetov je predstavil Miro Slana, Boltetov mlin, spomenik lokalnega pomena (in zbirke v nastajanju) na Dolenjskem naša nova članica Liljana Weber, Etnološko zbirko Palčava šiša iz Plešč na Hrvaškem, v kateri je poleg družinske predstavljena tudi dediščina obmejnega območja doline Čabranke in kjer se na obeh straneh meje ukvarjamo z raznolikimi raziskovalnimi in promocijskimi projekti, pa sem predstavil avtor prispevka. Predavanja so bila hkrati uvod v popis etnološke zbirke v Nedelici pri Turnišču.

V Nedelici za bogato etnološko zbirko skrbita Boris Kučko, študent teologije, in njegova družina. Zbirka obsega nekaj tisoč predmetov, ki pričajo o nekdanjem načinu življenja v Turnišču in okolici. Zbrani predmeti so dediščina številnih prekmurskih družin. Zbirka je začela nastajati leta 1994, ko so začeli zbirati predvsem kmečko orodje in gospodinjne pripomočke, z leti pa

so se preusmerili na zbiranje pohištva, knjig, periodike, vezenin in umetnin iz Turnišča, Brezovice, Gomilic, Lipe in Renkovcev. Galerijo, ki je nastala v letu 2008 v hiši stare matere – Ancove Bare, danes bogatijo: *Škounikof* salon iz Turnišča, *Rousof* salon iz Turnišča, secesijska jedilnica družine Kučko, *farovška* kuhinja, del čevljarke delavnice, del vaške gostilne, predmeti tkalske, šiviljske obrti; predmeti s področja vinogradništva, poljedelstva. Posebnost Galerije so različni kovčki, v katerih so vojaki in sezonski delavci iz Amerike, Francije, Madžarske, Bačke in Banata domov prinašali obleko in osebne stvari.

Udeleženci smo pod vodstvom etnologinje iz Pomurskega muzeja predmete dokumentirali. Del zbirke je bil že popis, naš prispevek je bil nadaljevanje popisa predmetov čevljarke delavnice. Opisali, premerili, oštevilčili in fotografirali smo okoli 150 predmetov. Za nekatere med nami so bile to prve izkušnje z evidentiranjem.

Zbirka je v bližini Kovačeve domačije (*cimprane iže*) – zgodovinskega spomenika, ki jo lastniki uporabljajo kot počitniško hišico, zato pri njegovi opremitvi poleg etnološkega vidika upoštevajo predvsem lastne želje, ideje in potrebe, ter čevljarke zbirke, ki temelji na še vedno aktualni aktivni čevljarški tradiciji Turnišča. Na podlagi videnega in narejenega smo na terenu prediskutirali marsikateri pomen in težavo (ter poti reševanja) zasebnih zbiralcev. Nekaj posebnega je bil ogled gotske Marijine romarske cerkve z bogato poslikavo Janeza Aquille, po kateri nas je vodil bodoči umetnostni zgodovinar Gorazd Bence, dober poznavalec ne samo cerkve, temveč tudi zgodovine in drugih dogajanj v Turnišču. In za marsikoga od nas presenečenje – še vedno delujoči cehi obrtnikov.

Iz Pomurja težko odideš praznih rok: sveže mleta moka, zdrob in kaša iz mline na Muri, domači med, in najnovejše: paradižniki. V soboto zvečer smo si ogledali dva etnološka filma, pri nastanku katerih je imela pomembno vlogo Jelka Pšajd: o izdelavi lončnega ptička – piščalke in o peki velikonočnega kruha bosmana. Da o vaški veselici, ki je sledila, ne govorimo ...

* Mag. Marko Smole, univ. dipl. inž. elektr., vodja delovne skupine za ljubitelje etnologije pri SED. 1210 Ljubljana-Šentvid, Staneziče 34b, E-naslov: smole.marko@gmail.com

Kólnarji na Savi pri Čatežu okoli leta 1930.

Foto: Etnološka fototeka Posavskega muzeja Brežice

Alenka Černelič Krošelj in Ivanka Počkar.

Foto: Zora Pavlin Slivnik, Ljubljana, 20. 6. 2012

KÓLNARJI, TRGOVCI, OBRTNIKI

Etnološki večer, SEM, Ljubljana, 20. junij 2012

V hudi vročini ali strupenem mrazu, vedno so se *kólnarji* odzvali klicu Save. Tako so se v vročem junijskem popoldnevu potrudili tudi prijatelji Etnoloških večerov, ki jih prireja Slovensko etnološko društvo, in prišli poslušat, kaj imata avtorici brežiške razstave povedati o njenem nastanku, vsebini in pomenu, si ogledat film Savski kólnarji in kratke filmske kadre iz Brežic in Ljubljane – posnetke dr. Boža Škerlja.

Razstava Kólnarji, trgovci, obrtniki je bila odprta 18. maja 2011 ob prvem prazniku KS Brežice in v spomin na dan in leto 1353, ko so Brežice prejele mestne pravice. Na povabilo Občine Brežice je za oblikovanje in izvedbo stalne razstave o življenju v mestu, trgovcih, obrtnikih in savskih *kólnarjih* poskrbelo Društvo za oživitev mesta Brežice¹ z avtoricama razstave Alenko Černelič Krošelj in Ivanko Počkar. Odprtje razstave, ki se je časovno ujemalo tudi z mednarodnim dnevom muzejev, je bilo posvečeno spominu na muzejsko delavko Ivo Stiplovšek, ki je umrla leta 2001. V njenem slogu je bilo tudi vabilo na razstavo: »Vljudno vabljeni, nič siljeni.« Razstava stoji v pritličju celovito prenovljenega objekta Cesta prvih borcev 36, nekoč Srebretove hiše, kjer je zdaj dekanat Fakultete za turizem Univerze Maribor.

Hiša je bila v preteklosti, tako kot večina brežiških hiš, tesno povezana z obrtjo. V njej sta bili sredi 19. stoletja usnjarska in kovaška delavnica, v polovici hiše je delal in živel usnjarski moj-

ster, v drugi polovici kovaški mojster, vsak z družino, vajenci, s pomočniki, deklami, s hlapci in tudi z najemniki. Od sedemdesetih let 19. stoletja je bil lastnik hiše odvetnik dr. Gvido Srebre (1839–1926), krajše obdobje tudi prvi slovenski župan Brežic. Hiša je bila zelo živahna. Z desetimi otroki, ki so se jima z ženo Josipino rodili, sta prispevala k tedanjemu visokemu številu otrok, rojenih v brežiških družinah. Po smrti staršev Srebre in odselitvi potomcev so hišo prodali.

Na razstavi so na ogled postavljeni 74 let stari filmski kadri s Srebretovega vrta s prababico Josipino Srebre oz. »ženo v stolu« in z vkrcavanjem v čoln na Krki pri Brežicah ter dva ljubljanska kadra z družino Škerlj na promenadi v Tivoliju in na drsališču pod Bellevuejem. Posnetki so delo filmskega amaterja Boža Škerlja (1904–1961), ki je bil prvi jugoslovanski doktor antropologije in vnuk odvetnika Gvida Srebreta. Na dvorišču so se pred drugo svetovno vojno igrali Srebretovi pravnuki, tekali za prašički, psom, mačko ... Na zahodnem delu danes praznega dvorišča za hišo iz njegovih časov stoji le še vodna črpalka, ki je napajala za premožno družino značilen meščanski vrt.

Razstava, ki razkriva življenje Brežic v času, ko sta bili v mestu dve gasi in sto obrtnikov, je odprta vsako nedeljo od 16. do 18. ure (v poletnih mesecih od 18. do 20. ure), po predhodni najavi pa tudi ob drugih urah in dnevih. Del razstave je tudi dokumentarni film o *kólnarjih* – nabiralcih premoga v in ob reki Savi, ki ga je skupaj z ekipo OK TV pripravila dr. Ivanka Počkar.

Brežice so bile živahno trgovsko in obrtniško mesto. Raziskali smo življenje obrtnikov in trgovcev v Brežicah, ki jih je bilo še do druge svetovne vojne v mestu na gosto. Nasproti Srebretove hiše je bila veletrgovina Matheis, pozneje Löschnig Schmidt, še danes sta v isti hiši dva trgovska lokala. Trgovina se je le malo ohranila, pravih gostiln je v mestu komaj kaj, nekdanje obrti so propadle. V razstavnem prostoru je pet oken, ki zrejo na glavno mestno ulico. Prekriva jih pet slik s pogledi na ulico pred 110,

¹ Društvo za oživitev mesta Brežice je bilo ustanovljeno leta 2001 z namenom ohranjanja kulturne in zgodovinske prvine v starem mestnem jedru mesta Brežice. Kot civilna iniciativa, ki združuje strokovnjake z različnih področij, z raznovrstnimi aktivnostmi opozarja in seznanja prebivalce mesta, okolice, občine Brežice in širše o vrednotah mesta. S številnimi okroglimi mizami, na katerih odpira raznovrstne za Brežice pomembne teme, spodbuja razmišljanja, srečevanja in tudi izvedbe, predvsem ureditvenih projektov. V zadnjih letih pripravlja tudi razstave, ki prikazujejo materialno in nesnovno dediščino Brežic, spodbuja in omogoča pa tudi znanstveno-raziskovalno delo.

* Alenka Černelič Krošelj, prof. umetn. zgod. in univ. dipl. etnol. in kult. antropol., kustosinja, Mestni muzej Krško. 8270 Krško, Valvasorjevo nabrežje 4, E-naslov: alenka.cernelic.kroselj@mestnimuzejkrsko.si; Dr. Ivanka Počkar, univ. dipl. etnol., kustosinja, muzejska svetnica, Posavski muzej Brežice. 8250 Brežice, Cesta prvih borcev 1. E-naslov: ivanka.pockar@guest.arnes.si

100, 90, 80 in 30 leti. Ni več tesarjev, kolarjev, kovačev, strojarjev, krznarjev, usnjarjev, medičarjev, svečarjev, pekov, sodarjev, tkalcev, modistk, krojačev, šivilj, kotlarjev, sodavičarjev, pivovarjev, lončarjev. Zamrlo je sejmarstvo, trgovanje s prašiči na prašičjem sejmu in z lesom po Savi. Trajen spomin nanje pa so mestu in prebivalcem dale etnološke in druge raziskave.

Razstava prikazuje srž iz življenja naših obsavskih prednikov – trgovce, obrtnike in malo znane *kólnarje*. Ker je prostor namenjen študentom in drugim obiskovalcem Fakultete za turizem, je bilo mogoče razstavo narediti zgolj plosko, brez predmetov, ki so jih uporabljali naši predniki. Predvsem tu pogrešamo savski čoln, sidra in orodje, s katerim so *kólnarji* lovili in grabili premog. Morda pa bodo še kdaj razstavljeni. Zato pa so bili pred dobrim letom na odprtju razstave nekateri redki preživeli savski *kólnarji* in njihovi družinski člani, za katere je bil zaslužek od premoga zelo pomemben vir preživetja. Še vedno je živa zamisel o spomeniku *kólnarjem* in njegovi postavitvi na ustrezen, s *kólnarsko* dejavnostjo povezan prostor na obrežju Save.

Povod za raziskavo o *kólnarjih* je bila porumenela fotografija skupine moških na dveh čolnih na reki Savi. Sami sebe so imenovali *kólnarji*, po *kólnu*, premogu, ki so ga lovili in nabirali v reki Savi in na njenih obrežjih. Od začetka 20. stoletja do leta 1958 so nalovili in nabrali na deset tisoče ton kakovostnega premoga. Prodajali so ga opekarni Treppo in drugim opekarnam, hotelom,

bolnišnicam, šolam in pekarnam (Počkar 2009). S *kólnarji* in njihovimi družinskimi člani smo med februarjem in avgustom 2010 posneli dokumentarni film. Na kulturni praznik leta 2010 smo s petimi možmi in še z dvema njihovima hrvaškima tovarišema sedli k pogovoru. Otočani – prebivalci Samoborskega Otoka – so bili, tako kot mi ob slovenskem toku reke Save, tesno povezani z reko. Šega je bila, da so novorojenca z glavo obrnili proti Savi z besedami: »Tukaj je tvoj kruh.« Še nekaj je bilo značilnega, ne le za *kólnarje*, za večino prebivalcev prve polovice 20. stoletja. Na vprašanje, kaj so jedli, da so zmogli težka dela, je bil najbolj pogost odgovor: »Zelje pa fižol.«²

Vira

POČKAR, Ivanka: *Kólnarji* – lovilci in nabiralci premoga v Savi pri Brežicah, po toku navzgor in navzdol. V: Jože Škofljanec (ur.): *Gospa, če ni dobro, ni treba nič plačat: Brežice, trgovsko mesto* (Brežiške študije; 3). Krško: Zavod Neviodunum, 2009, 319–387.

SAVSKI KÓLNARJI. Društvo za oživitve mesta, 2010. Brežice, Samoborski Otok. Spremnio besedilo in scenarij: Ivanka Počkar; snemanje, montaža, kamera in režija: Djurdja Maršić, Vladimir Bogovčič. Video DVD, 31 min., etnografski film.

- 2 Janez Volovec, rojen leta 1931 v Mihalovcu 18, hišno ime *pr Volovc*; Mihalovec 69 b; navedek iz filma *Savski kólnarji* (2010).

ETNOLOŠKI VEČER S HERTO MAURER-LAUSEGGER

Etnološki večer v sredo, 23. maja 2012, je bil namenjen predstavitvi filmske produkcije dr. Herte Maurer-Lausegger, ki je za svoje filmsko delovanje na letošnji Dnevi etnografskega filma prejela plaketo Nika Kureta. Njena filmska produkcija izvira iz njenega raziskovanja slovenskih narečij na Koroškem, ki hkrati z metodo observacijskega snemanja prinaša tudi vizualne informacije o ljudeh, okolju in načinu življenja. Do tega je avtorico vodilo prepričanje, da pri raziskovanju narečja ne gre samo za zapisovanje (dokumentiranje) govora, temveč tudi za hkratno dokumentiranje ustreznega predmetnega sveta, o katerem se govori, in za govorne položaje v različnih življenjskih okoliščinah, kar raziskovalka prepozna kot »družbeno-kulturno funkcijo« govora.

S številnimi projekcijami filmov po Koroškem je med ljudmi oživila zanimanje za domači govor in izrazje, s predstavitvami v Avstriji pa je s slovenskimi narečji seznanjala tudi nemške govorce. S filmi in spremnimi znanstvenimi predavanji je gostovala na številnih simpozijih in (svetovnih) kongresih v mnogih evropskih državah pa tudi na Japonskem in v Ameriki. Njeni filmi nazorno povezujejo besede s predmetnim svetom polpreteklega časa, ki priča o slovenskem kulturnem okolju na Koroškem in ki ga ni mogoče razumeti drugače kakor z besedjem koroških narečij. Pri svojem delu je sprva trčila na nerazumevanje v akademskem svetu, vendar so skeptike prepričali rezultati in odmevnost fil-

mov. Pomembna razsežnost filmskega dela Herte Maurer-Lausegger je zato tudi zavzemanje za nove metode in oblike komunikacije pri preučevanju kulture. Iz njenega izvajanja si lahko zapomnimo tri postavke, ki se prepletajo v njeni metodologiji etnološkega filmanja. Prva postavka je dialektologija, osnovna tema avtoričinih raziskav, zaradi katere je sploh posegla po filmu kot sredstvu dokumentiranja. Druga postavka je vključevanje etnografskih prvin oz. sestavin kulture vsakdanjega življenja v filmske zapise, ki so v svojih najlepših trenutkih izpostavili zanimive posameznike (govorce) kot glavne »igralce« v sicer dokumentarno zastavljenih filmih. In s tem smo že pri tretji postavki Hertine metodologije, to je pri fikcijski sestavini njenega filmanja. Zelo rada namreč posega po sredstvih fikcijskega filma, npr. po glasbi, komentarju, hitri montaži in z njimi domnevno krepki komunikacijo z gledalci. Odkrito je treba priznati, da Herta veliko bolj kot naši domači avtorji etnografskih filmov skrbi za njihovo promocijo na vse mogoče načine. Med drugim tudi s spletno predstavitvijo svojega dela in skrbjo za prodajo filmov na ustreznih prodajnih mestih.

Po obširnih in mestoma zabavnih razlagah avtorice o svojih pogledih na etnografsko filmanje ter o začetnih in zrelih izkušnjah s filmskim medijem je pokazala več odlomkov iz svojih filmov.

Večer je povezoval dr. Naško Križnar.

* Izr. prof. dr. Naško Križnar, univ. dipl. etnol. in arheol., višji znanstveni svetnik na Inštitutu za slovensko narodopisje pri ZRC SAZU. 1000 Ljubljana, Novi trg 2, E-naslov: nasko@zrc-sazu.si

NESNOVNA DEDIŠČINA V OBMEJNEM PROSTORU

Delavnica SED, Plešče, Hrvaška

Slovensko etnološko društvo, delovna skupina za Slovence zunaj meja Republike Slovenije, je v soorganizaciji z Etnološko zbirko Palčava šiša iz Plešč na Hrvaškem 15. septembra 2012 organiziralo mednarodno delavnico z naslovom Nesnovna dediščina na primeru obmejnega območja doline zgornje Kolpe in Čabranke ter okolice: Beleženje, komentiranje in ohranjanje. Delavnica je potekala v vasi Plešče v dolini reke Čabranke, le nekaj deset metrov od državne meje s Slovenijo. Bližina meje, ki še pred desetletji ni bila prepoznana kot etnična meja, in zgodovinska povezanost prebivalstva območja na obeh straneh doline sta bila glavna razloga za odločitev o mestu tokratne delavnice, ki je kot tretja sledila podobnima dvema. Prva je bila leta 2010 v Špietru v Videmski pokrajini v Italiji, druga pa junija 2011 v Monostru v Porabju na Madžarskem. Z njimi se Slovensko etnološko društvo v triletnem obdobju programske enote Etnologija obmejnih regij osredotoča na živo – nesnovno kulturno dediščino v zamejskem prostoru.

Tokrat smo se z lokalnimi udeleženci odločili za malce drugačen pristop in zaradi posebnosti območja na delavnico povabili tako udeležence s slovenske strani meje kot tudi društva in inštitucije iz Hrvaške z njihovimi izkušnjami s področja varovanja kulturne dediščine ali raziskovanja obmejnega območja.

Pozdravnima nagovoroma vodje delovne skupine Katalin Munda Hirnök, znanstvene svetnice z Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani, in Marka Smoleta, vodje Etnološke zbirke Palčava šiša, ki je poudaril, da salon, v katerem so se srečali, ni izbran naključno, saj so se v njem kar nekaj desetletij ob diskusijah srečevali obiskovalci z obeh strani meje pa tudi z bolj oddaljenih območij, so sledila tri uvodna predavanja. O prepoznavanju nesnovne kulturne dediščine in postopku za vpis v Register žive kulturne dediščine Slovenije je predavala Adela Pukl, kustosinja Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani, o varovanju nesnovne dediščine v Avstriji na primeru dobre prakse Slovencev na avstrijskem Koroškem je pripovedovala Martina Piko-Rustia, znanstvena vodja Slovenskega narodopisnega inštituta Urban Jarnik v Celovcu, o značilnostih kulturne dediščine obmejnega območja doline zgornje Kolpe in Čabranke pa Marko Smole, vodja Etnološke zbirke Palčava šiša v Pleščih. V svoji predstavitvi je poudaril zgodovinsko povezanost geografskega območja, od obrobni delov Babnega Polja in Dragarske doline do območij občine Čabar in Osilnice ter dela občine Delnice, ki sega v dolino zgornje Kolpe.

S področja nesnovne dediščine sta bila poudarjena dva razpoznavna elementa: govori ob zgornji Kolpi in Čabranki, ki so bili pred dvema letoma kot enota žive dediščine s strani lokalnih iniciatorjev z obeh strani meje najprej predlagani za uvrstitev v register Republike Slovenije, pozneje pa tudi Hrvaške, ter legenda o Petru Klepcu, ki izvira prav z območja okoli Osilnice, Plešč in Svete Gore nad njima. Celotno etnično povezano območje pesti izseljevanje prebivalstva. Temu se pridružuje še zlasti na slovenski strani kritično majhno število osnovnošolcev, ki že po nekaj letih obiskujejo pouk v 20 km oddaljeni Fari. Zaradi vsega tega

se počasi postavlja vprašanje kontinuitete nekdanje večstoletne skupne kulturne dediščine na obeh straneh meje. Hrvaška stran je za sedaj uspela obdržati domače učitelje in celo srednjo šolo v Čabru. V obeh tako posvečajo posebno pozornost tudi ustvarjanju v domačih govorih.

V razpravi so aktivno sodelovali dr. Jožica Škofic z Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU s predstavitvijo raziskave govorov v *Slovenskem jezikovnem atlasu*. Redna prof. dr. Vesna Mikić s Fakultete za arhitekturo v Zagrebu je predstavila svoje raziskave in študentske projekte, povezane z zdravim okoljem v dolini Kolpe. Domačini iz Prezida, Čabra in Tršča/Trstja so predstavili svoje kraje in njihovo dediščino. Marta Steiner iz Trave je predstavila svojo rojstno vas in sobivanje vaščanov s Kočevarji, s katerimi so si stoletja do druge svetovne vojne delili tudi nesnovno kulturno dediščino, ki po vojni zaradi izseljevanja domačinov in priseljevanja prebivalstva z drugih območij žal ni v celoti preživela.

Izstopala sta prispevka dveh *ogrankov* ('podružnic') Matice hrvatske, katerih predstavniki so pripovedovali o svojih dejavnostih pri ohranjanju in beleženju dediščine. Med glavnimi pobudniki raziskovanja nesnovne dediščine je kraj Čabar, kjer ima pomembno vlogo Slavko Malnar, avtor številnih knjig, med drugim slovarja domačih govorov s preko 12.000 narečnimi izrazi. Matica je tudi najbolj marljiv izdajatelj knjig v narečju, tudi literarnih izpod peresa Zlatka Pochobratega, ki je v domačem govoru poleg pesmi in dramskih besedil pred nekaj leti izdal celo roman. Zanimiva je bila predstavitev dejavnosti še drugega *ogranka* Matice iz Viškova nad Reko, kamor se s svojo dejavnostjo vključujejo intelektualci – domači učitelji, profesorji in pisatelji, ki se v času velikega priseljevanja v zaledje Reke trudijo beležiti in ohraniti tako nesnovno kot predmetno dediščino svojih prednikov. Žal se delavnice ni udeležil nihče z območja Osilnice, neurje pa je preprečilo udeležbo napovedanih strokovnjakov iz Etnografskega muzeja Istre iz Pazina z zanimivimi izkušnjami o varovanju in prezentaciji dediščine na njihovem večetničnem območju. Obljubili so, da pridejo naslednjič.

Popoldan smo si ogledali prizorišča kulturne dediščine obmejnega območja na Hrvaškem. Marko Smole je predstavil Etnološko zbirko Palčava šiša in raziskovalne in promocijske dejavnosti njenih lastnikov, povezane s skupno kulturno dediščino doline. Kompleks Palčave šiša iz srede 19. stoletja je skupaj z zbirkami predmetov kulturni spomenik, vpisan v register Republike Hrvaške. Ogledali smo si obe poslopji z dvoriščem, nekdanje vinske kleti v stanovanjski stavbi, v katerih so predstavljeni zgodovina območja pod Sveto Goro, nekdanja stavbna dediščina in gradbeni razvoj hiše, pritličje z najstarejšo ohranjeno trgovino *in situ* v Srednji Evropi, predstavitev gostilne in turističnih dejavnosti, gosposka nadstropja s salonom, pisarno in spalnicami prednikov ter celo z ohranjenim straniščem. V nadstropju skednja, iz katerega se bo mogoče v naslednjih letih razvil lokalni kulturni center – prostor je sedaj namenjen predstavitvi tradicionalnih obrti – smo si ogledali likovna dela na temo kulturne dediščine

* Mag. Marko Smole, univ. dipl. inž. elektr., vodja delovne skupine za ljubitelje etnologije pri SED. 1210 Ljubljana-Šentvid, Stanežiče 34b, E-naslov: smole.marko@gmail.com

Martina Piko-Rustia predava omizju salona Palčave šiške o primerih zaščite nesnovne dediščine koroških Slovencev v Avstriji.
Foto: Adela Pukl, Plešče, 15. 9. 2012

Slavko Malnar iz Trstja predstavlja delovanje Ogranka Matice hrvatske Čabar pri ohranjanju nesnovne kulturne dediščine v Čabru in okolici.
Foto: Adela Pukl, Plešče, 15. 9. 2012

doline, ki so nastala na poletni koloniji, organizirani v sodelovanju s Slovenskim kulturnim društvom Gorski Kotar.

Ogledali smo si Tamažav mlin z ohranjenimi lesenimi mlinskimi mehanizmi in pred nekaj leti urejeno turistično pot ob mlinskem potoku. Nadaljevali smo do romarske cerkve na Sveti Gori, na razglednem vrhu visoko nad dolino, ki je znana po romanjih Primorcev in domačinov za Malo mašo in navadi, da se je tam plesalo v čast Materi Božji. Tako romanje kot tudi ples obuja Palčava šiška z vsakoletno organizacijo pohodov, na katerih sodelujejo domačini z obeh strani meje. Vsakokrat ob povratku v Plešče dogodku sledi še sejem vaških izdelkov in kulinarike, ki se konča z vsako leto bolj obiskano narečno prireditvijo. Poslovili smo se na drugi strani Svete Gore, v Malem Logu, ki je znan kot mesto domačije Petra Klepca, komur v čast so pred leti domačini postavili veličasten lesen kip.

Bili smo malce utrujeni, a vidno zadovoljni z izmenjanimi informacijami in z na novo spoznanim okoljem ter njegovo energijo,

ki pa za ohranitev svoje dediščine predvsem zaradi upadanja števila prebivalstva še vedno potrebuje tako pomoč strokovnjakov z obeh strani meje kot tudi katerega od varstvenih ukrepov, ki bi pomagali pri ohranjanju njegove identitete in ga pri tem tudi spodbujali.

Delavnice se je v celotnem dnevu udeležilo preko trideset ljudi, salon Palčave šiške pa se je z dragocenim pohištvom, bogato knjižnico in s poslikavami iz osemdesetih let 19. stoletja izkazal za primerno okolje manjših strokovnih srečanj. Dogodek so spremljali novinarji iz Slovenije (Fajfar 2012) in Hrvaške (Malnar 2012).

Vira

FAJFAR, Simona: Izumiranje jezikovne pestrosti: Narečja, predvsem tista na slovenskem obrobju, izumirajo. *Delo*, 17. september 2012: 8; (<http://www.delo.si/kultura/dediscina/izumiranje-jezikovne-pestrosti.html>).

MALNAR, Željko: Plešče radionica o nematerijalnoj baštini, Neistraženo bogatstvo izričaja. *Novi list*, 16. september 2012; (<http://novine.novolist.hr>).

MALA ŠOLA ETNOLOGIJE – IZKUŠNJA DEDIŠČINE

Krško, 23. september 2012

Malo šolo etnologije smo tudi letos izvedli ob Dnevih evropske kulturne dediščine, ki v Mestnem muzeju Krško potekajo v soorganizaciji Mestnega muzeja Krško, enote Kulturnega doma Krško in Javnega sklada za kulturne dejavnosti, Območne izpostave Krško, ter Slovenskega etnološkega društva.

V skupnem programu Dnevov, ki so bili letos osredotočeni na prenašanje dediščine iz roda v rod in s te optike tudi na različne načine povezovanja starejše in mlajše generacije, smo izvedli

nedeljsko muzejsko delavnico Jabolko za telo, cvetje za dušo. V uvodu je Helena Rožman spregovorila o zvrsteh dediščine, ki jih je predstavila s pomočjo opredelitev v Pravilniku o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah, ki je bil kot podzakonski akt sprejet leta 2010. Posebno pozornost je namenila tudi opredelitvi nesnovne dediščine in njenemu varovanju, kot ju določa Unescova Konvencija o varovanju nesnovne kulturne dediščine, ki jo je Republika Slovenija ratificirala leta 2007. Va-

* Dr. Helena Rožman, prof. zgod. in univ. dipl. etnol., muzejska svetovalka, Galerija Božidar Jakac. 8311 Kostanjevica na Krki, Grajska cesta 45, E-naslov: helena.rozman@guest.arnes.si; Alenka Černelič Krošelj, prof. umet. zgod. in univ. dipl. etnol. in kult. antropol., kustosinja, Mestni muzej Krško, enota Kulturnega doma Krško. 8270 Krško, Valvasorjevo nabrežje 4, E-naslov: alenka.cernelic.kroselj@mestnimuzejkrsko.si

Pogovor in delo.

Foto: Simona Stipič, Krško, 23. 9. 2012

Dr. Helena Rožman pri uvodni predstavitvi zvrsti dediščine.

Foto: Simona Stipič, Krško, 23. 9. 2012

rovanju in ohranjanju tega segmenta dediščine smo se skupaj z obiskovalci posvetili tudi zato, ker so v programu sodelovale izdelovalke rož iz papirja iz Kulturnega društva Leskovec pri Krškem in Kulturnega društva Anton Aškerc iz Koprivnice. Izdelovanje papirnatih rož je večšina oblikovanja različnih vrst papirja v dovršeno izdelane predmete, ki posnemajo naravno podobo rož in rastlinja in se uporabljajo ob različnih priložnostih. Dejavnost sodi med tiste, ki so bile vedno deležne tudi pozornosti etnologov in je pod evidenčno št. 2-00009 vpisana v Seznam vpisanih enot nesnovne kulturne dediščine.

Skupna tema pa je bila tudi dediščina sadjarstva, predvsem pa pomena jabolk v nekdanji in sedanjí kulinariki. Sonja Levičar je pripravila jabolčne jedi, predstavila sorte jabolk, pogovor ob

delu pa je bil preplet spominov in medgeneracijskega učenja, o čemer pričajo tudi fotografije.

Ob koncu je Alenka Černelič Krošelj na kratko predstavila biografijo in delovanje Dragotina Ferdinanda Ripšla, pisca prvega priročnika za »umno sadjerejo« v slovenskem jeziku, ki je med najbolj zaslužnimi, da danes Posavje imenujemo sadjarska pokrajina. Dolgo so bila znana tudi posebna »Ripšlova jabolka«.

Leta 2012 je Slovensko etnološko društvo skupaj z Mestnim muzejem Krško v Mali šoli etnologije izvedlo dve delavnici. Obe sta bili dobro obiskani, kar potrjuje, da je pomembno, da je delo SED vidno v različnih okoljih in v različnih oblikah ter v tesnem sodelovanju s sorodnimi organizacijami.

MALA ŠOLA ETNOLOGIJE – CAMERA OBSCURA

Krško, 22. julij 2012

Na delavnici so udeleženci spoznali delovanje camere obscurae in številne možnosti njene uporabe. Camera obscura je preprosta predhodnica fotoaparata, v bistvu kartonska ali kovinska škatla z majhno odprtino. Skoznjo prodirajo žarki svetlobe in izrisujejo sliko na zadnji strani škatle. Udeleženci delavnice so pod mentorstvom Nine Sotelšek fotografški papir, ki so ga osvetlili v cameri obscuri, odnesli v muzejsko temnico in prvič sami razvili črno-bele fotografije. V drugem delu delavnice so se ob pogovoru z etnologinjo seznanili s fotografškim gradivom kot izjemno dragocenim dokumentom pri raziskovanju načina življenja. Fotografija je bila v preteklosti redka, saj je bila povezana tako z relativno visokimi stroški kot s težjo dostopnostjo fotografov in fotografskih aparatov. Bila pa je izjemno cenjena in fotografije

življenjskih mejnikov so v mnogih domovih tudi stenski okras. V zadnjem stoletju ohranjamo spomine s pomočjo fotoaparata in video kamer, ki so v kratkem času »prehodili« pot od predmetov prestiža do široko uporabljenega pripomočka, ki ga ima praktično vsak. Fotografske in video kamere so danes dostopne večini, vedno jih imamo na doseg roke in s tem je tudi fotografija oz. video zapis postal (vsaj na videz) zelo prisoten. S sodobnimi tehnologijami pa se odpirajo tudi številna vprašanja varovanja in hrambe foto dokumentov. Dr. Helena Rožman je udeležence seznanila s temelji muzejske hrambe tovrstnega gradiva, v nadaljevanju pa smo pozornost namenili fotografiji in beleženju vsakdanjika in praznika v koledarskem letu. Ker večina udeležencev ni imela svojih fotografij, smo več časa posvetili njihovim spo-

* Dr. Helena Rožman, prof. zgod. in univ. dipl. etnol., muzejska svetovalka, Galerija Božidar Jakac. 8311 Kostanjevica na Krki, Grajska cesta 45, E-naslov: helena.rozman@guest.arnes.si; Nina Sotelšek, univ. dipl. umet. zgod., Mestni muzej Krško. 8270 Krško, Valvasorjevo nabrežje 4, E-naslov: nina.sotelsek@mestnimuzejkrsko.si

Pogovor o pomenu fotografije z dr. Heleno Rožman.
Foto: Simona Stipič, Krško, 22. 7. 2012

Razvijanje fotografij v muzejski temnici z Nino Sotelšek.
Foto: Simona Stipič, Krško, 22. 7. 2012

minom, povezanim s samim fotografiranjem, konkretne spomine pa smo obujali ob opazovanju izbranih fotografij, objavljenih v fotomonografijah o Krškem in Sevnici, s pomočjo katerih so se razkrivale tudi osebnosti izkušnje udeležencev, povezane s kraji v Posavju.

Program v Slovenskem etnološkem društvu izvajamo v sodelovanju z Mestnim muzejem Krško, enoto Kulturnega doma Krško, ki je Malo šole etnologije vključil v program nedeljskih muzejskih delavnic, ki potekajo od junija do začetka oktobra.

12. VZPOREDNICE MED SLOVENSKO IN HRVAŠKO ETNOLOGIJO

Od 23. do 25. septembra 2012 so, tokrat v Dugi Resi, potekale že 12. Vzorednice med slovensko in hrvaško etnologijo. Vzorednice smo tokrat za spremembo začeli v nedeljo, in to z ekskurzijo, na kateri smo spoznali gostiteljsko mesto in njegov industrijski predel (območje nekdanje tovarne Pamučna industrija Duga Resa), etnopark, hidrocentralsko in grad v Ozlju, grad v Ribniku, grad in cerkev v Novigradu ter pavlinski samostan s cerkvijo v Sveticah. Za strokovno vodstvo je poskrbela predstavnica Oddelka za konservatorstvo v Karlovcu, Tanja Horvatić.

V ponedeljek se je z nagovoroma predsednika Hrvaškega etnološkega društva, Zorana Čiče, in predsednice Slovenskega etnološkega društva, Tite Porenta, začel plenarni del zasedanja. Letošnje Vzorednice so potekale pod naslovom Ponovno izrisovanje meja: Transformacije identitet in redefiniranje kulturnih regij v novih političnih okoliščinah. V prvem tematskem sklopu z naslovom Kulturne regije v novih političnih okoliščinah: Politike, prakse in novi koncepti smo v dveh delih poslušali šest predstavitev; od tem, ki so se dotikale vstopa Hrvaške v Evropsko unijo, do tem, povezanih z določenimi regijami. V popoldanskem delu je sledil drugi tematski sklop Človek, telo in meja. Poslušali smo štiri prispevke o vplivu meje na življenje ljudi na obeh straneh slovensko-hrvaške meje. Za dobro vzdušje so zvečer po uradnem delu poskrbeli tamburaši iz Preloke na slovenski strani reke Kolpe in njihovi sosedi, folklorniki s hrvaške strani reke, ki so pripravili skupni kulturni program.

V torek so se Vzorednice nadaljevale s tretjim tematskim sklopom Lokalno in regionalno v sodobnih procesih identifikacije. Poslušali smo sedem predstavitev, ki so nam skušale pojasniti, kaj je tisti element, ki povzroči, da se posameznik identificira z določeno skupino in da se določena skupina identificira kot zaokrožena celota.

Zadnji tematski sklop je bil naslovljen Evropeizacija in evropski projekti. Poslušali smo le dve predstavitvi. Za slušatelje je bila zanimiva predvsem predstavitve primera konkretnega sodelovanja partnerjev iz Slovenije in Hrvaške pri črpanju evropskih sredstev.

Na 12. Vzorednicah med slovensko in hrvaško etnologijo smo slišali 19 prispevkov strokovnjakov različnih strok, ki s svojim delom posegajo na področje meje in njenega vpliva na ljudi. Vsaki predstavitvi je sledila kratka diskusija, ki je sodelujočim omogočila postavljati vprašanja ter izraziti mnenja in pomisleke. V letu 2013 predvidevamo izid zbornika s prispevki, predstavljenimi na letošnjih Vzorednicah.

* Anita Matkovič, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., muzejska svetovalka, Belokranjski muzej Metlika. 8330 Metlika, Trg svobode 4, E-naslov: anita.matkovic@guest.arnes.si

Pred Tavčarjevim dvorcem.

Foto: Zora Slivnik Pavlin, Visoko pri Poljanah, 6. 10. 2012

Čevljarska zbirka.

Foto: Zora Slivnik Pavlin, Žiri, 6. 10. 2012

STROKOVNA EKSKURZIJA V POLJANSKO DOLINO

Slovensko etnološko društvo je v soboto, 6. oktobra 2012, organiziralo strokovno ekskurzijo v Poljansko dolino. Dolina leži v porečju Poljanske Sore v dolžini 42 km in obsega okrog 250 km² ozemlja na jugozahodu Gorenjske. Poteka od Škofje Loke do okolice Žirovske kotline in leži v občinah Škofja Loka, Gorenja vas - Poljane in Žiri.

Strokovni del ekskurzije smo začeli z ogledom etnoloških zbirk v Loškem muzeju v Škofji Loki. Etnološka zbirka predstavlja življenje kmeta in meščana na Loškem pred industrializacijo. Prikazana je praznična noša iz druge polovice 19. stoletja. Ambientalno je postavljena črna kuhinja, tu so tudi svetila iz obdobja pred elektrifikacijo. Stavbarstvo je predstavljeno z maketami. Na ogled so tudi orodje in predmeti, ki so jih nekdaj uporabljali v poljedelstvu, živinoreji, pri pripravi hrane in v prometu. Posebej moramo opozoriti na zbirko osmih obrti, ki so bile na Loškem nekdaj zelo razvite in pomembne za preživetje loškega človeka. Ljudje so se tu ukvarjali s klekljanjem čipk, sitarstvom (iz konjske žime so tkali mreže za sita), klobučarstvom, z glavni-karstvom, s platnarstvom, barvanjem in tiskanjem platna, peko medenega peciva, imenovanega mali kruhek, ter z izdelovanjem umetnega cvetja. V muzeju na prostem, na grajskem vrtu, smo si ogledali še mlin in Škoparjevo hišo, ki predstavlja bivalno kulturo kajzarjev in malih kmetov širšega loškega okolja v obdobju od 16. do konca 19. stoletja.

Pot nas je vodila naprej do Tavčarjevega dvorca na Visokem, nekdaj mogočnega Kalanovega kmečkega dvorca. Najstarejše podatke o Visokem črpamo iz urbarjev od konca 13. stoletja. Kmetje na teh gruntih so bili podložniki loškega gospodstva, zato so vsako leto poravnali dajatve v naravi in denarju ter opravljali tlako. V 16. stoletju so imeli vse tri grunte v posestvu Stormani, v začetku 17. stoletja pa je ena kmetija pripadala rodbini Teleban, pozneje Tuškovim. Med letoma 1647 in 1651 sta na obeh kmetijah zagospodarila prva Kalana. Njihov rod je nato gospodaril na Visokem skozi vso freisinško dobo in še po njej do leta 1893, ko je Anton Kalan posestvo prodal ljubljanskemu odvetniku in

pisatelju dr. Ivanu Tavčarju. Leta 2012 je Občina Gorenja vas - Poljane delno uredila notranjost dvorca in okolico. Ogledali smo si lahko obnovljeno vežo in vzhodno sobo, v kateri je urejena razstava Tavčarjevih fotografij iz poljanskih arhivov, ter skozi zamrežena okna pokukali v jedilnico ali škofovo sobo, okrašeno z lepimi štukaturami.

Čas nas je že priganjal, zato smo se odpravili naprej proti Žirovski kotlini s središčem v Žireh. Danes so Žiri že urbanizirano mestno naselje, ki je nastalo z zraščanjem Starih Žirov, stisnjenih pod Taborom, s hitreje se razvijajočima Staro in Novo vasjo ter Dobračevo v enotno naselje. Na Dobračevi nas je pričakal krajevni zgodovinar, gospod Alfonz Zajc, prvi predsednik Muzejskega društva v Žireh. Predstavil nam je kratko zgodovino Žirov. Žiri so naselili freisinški škofje. Po urbarju iz leta 1291 so se tedaj uradno imenovali Syroch. Tu je bil sedež županstva, ki mu je pripadalo 16 vasi. Dolga leta, če ne celo stoletja, je tu cvetelo furmanstvo, na kar še vedno spominjajo stare nadstropne hiše z napušči ob glavni cesti. Žiri se ponašajo tudi s pomembnimi slikarji. Tu so doma akademski slikarji Maksim Sedej, Franjo Kopač in Tomaž Kržišnik. Tu so doma tudi uveljavljeni slikarji – samorastniki, ki so v svoji zvrsti pravi svetovni fenomen: Janez in Pavel Sedej, Jože Peternejl - Mausar, Konrad Peternejl - Slovenc, Ivan Gluhodedov in drugi. Z gospod Alfonzom Zajcem smo se sprehodili po nekdanji vasi Dobračevi. Pot nas je vodila še na pokopališče, kjer nam je gospod Alfonz predstavil zanimive življenjske zgodbe posameznih Žirovcev.

Nato smo se odpeljali še v vas Ledinice pri Žireh, kjer smo si ogledali nekdaj mogočno, danes pa žal propadajočo Šinkovčevo domačijo. Na fasadi so še ostanki fresk in šivanih robov ter letnica 1688. Kot primer bivalne kulture malega kmeta pa smo si v nekdanji Novi vasi, ki je danes priključena Žirem, ogledali Matvžkovo domačijo in kozolec – topolar, ki je pripadal domačiji z letnico 1879. V tej hiši s črno kuhinjo, hišo in kamro ter spalnico na podstrešju sta se rodila slikar Franjo Kopač in arhitekt Vlasto Kopač. Danes je hiša v zasebni lasti in lepo vzdrževana.

* Mojca Šifrer Bulovec, dipl. etnol. in zgod., kustosinja Loškega muzeja Škofja Loka. 4220 Škofja Loka, Grajska pot 13, E-naslov: mojca.sifrer@loski-muzej.si

Malce prezebli in lačni smo se nato okrepčali v gostilni Pri Županu na Dobračevi. Hitro so se nam povrnila moči. Po kosilu smo si ogledali razstavo Klekljarskega društva Cvetke Žiri, kjer so razstavljeni naklekljani grbi in zastave vseh držav, članic Evropske unije. Sama razstava je med drugim gostovala tudi v Bruslju ter tam predstavila ustvarjalnost žirovskih klekljaric. V tovarni obutve Alpina nam je gospod Marko Kavčič, vodja tehnične podporne službe Alpina d. o. o., predstavil 65 let delovanja tovarne ter globalizacijo te dejavnosti v svetu danes.

Naše potepanje po Žireh smo nadaljevali v Stari šoli, kjer sta nas pričakala predsednik Muzejskega društva Žiri, Miha Naglič, in član društva Rok Klemenčič. Po pozdravnem govoru in predstavitvi društva nas je mag. Tita Porenta, avtorica razstave, popeljala po stalni čevljarški zbirki, ki predstavlja razvoj čevljarstva na Žirovskem in blagovne znamke Alpina. Razstava nas na zelo poveden način vodi skozi zgodovino žirovskega čevljarstva, od nastanka prvih čevljarških delavnic v 19. stoletju do zlate dobe žirovskega čevljarstva v dvajsetih letih 20. stoletja, ko se je odprl nov jugoslovanski trg. Seveda se krizi v tridesetih letih prejšnjega stoletja niso izognili niti žirovski čevljarji. Združili so se v tri

večje zadruge in eno delniško družbo, v katerih je bilo zaposlenih okoli 250 čevljarjev. Med vojno, leta 1943, so Nemci čevljarstvo proizvodnjo iz Žirov preselili v Kranj. Po vojni so celotno opremo prepeljali nazaj v Žiri, kjer je bila že junija ustanovljena zadruga Čevljarna Žiri, iz katere se je razvila tovarna Alpina, ki je bila ustanovljena leta 1948 kot Tovarna športnih čevljev, leta 1951 pa preimenovana v Alpino. Njen najbolj znan vrhunski izdelek, ki je predstavljen tudi na razstavi, je uveljavljena smučarska in tekaška športna obutev, uspešni pa so bili tudi s programi pohodne, splošne športne in modne obutve.

Poleg čevljarstva je bila za preživetje človeka na Žirovskem pomembna še ena domača obrt – klekljana čipka. O zgodovini klekljarstva v tem koncu Slovenije nas je seznanila dr. Tadeja Primožič iz Galerije A. Primožič 1888. Ob tem nam je predstavila del bogate klekljarske dediščine, ki jo hranijo v svoji zasebni zbirki, saj je Anton Primožič iz Žirov leta 1896 odprl prvo trgovino s čipkami na Loškem.

V večernih urah smo se poslovili od Žirov in prijetne družbe ter se polni lepih vtisov in novih spoznanj odpravili proti domu.

ETNOLOGIJA IN TURIZEM – OD PROBLEMOV DO REŠITEV

Etnološki večer z Andrejem Šumrom

Slovensko etnološko društvo je v prostorih Slovenskega etnografskega muzeja v četrtek, 18. oktobra 2012, pripravilo zanimiv etnološki večer, na katerem smo se srečali z etnologijo v turizmu. Svoja razmišljanja in delovanje je predstavil etnolog in kulturni antropolog ter samostojni podjetnik Andrej Šumer.

Andrej je nase opozoril že kot študent Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Spomnim se, kako nam je kolegom študentom večkrat govoril o pomembnosti načrtovanja študija, predvsem pa je že takrat poudarjal svoje poklicne želje in cilje. Med študijem in tudi po njem je pomembne izkušnje pridobival v številnih podjetjih (Petrol d. d., Hosting Svetovanje d. o. o., Regionalni center za razvoj d. o. o., Polutke d. o. o.), leta 2011 pa je ustanovil lastno podjetje URTP,¹ Svetovanje v turizmu.

V predavanju z naslovom Etnologija in turizem – od problemov do rešitev je najprej predstavil svoj pogled na vlogo in pomen etnologije in etnologa v turistični panogi, pri čemer je kritično ovrednotil študij etnologije in kulturne antropologije po starem univerzitetnem programu, ki ga je sam končal, ter opozoril na slabšo prepoznavnost stroke v praksi. V nadaljevanju je predstavil nekaj svojih izkušenj iz prakse ter lastno podjetje URTP, Svetovanje v turizmu. Sledila je razprava, ki je odprla še dodatna vprašanja in probleme.

Študij na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo po predbolonjskem univerzitetnem programu je po Andrejevem

mnenju ponujal vpogled v raznolika področja raziskovanja, kar je bilo lahko pri iskanju interesov in oblikovanju poklicnih ciljev študentov zelo koristno. Tisto, kar je manjkalo in morda otežuje zaposlitev mladih diplomantov, je bila usmeritev študentov že med študijem v določeno področje raziskovanja. Aktivna vloga študentov pri usmerjanju svoje poklicne poti je po Andrejevem mnenju nujna, zato predlaga, da študentje strateško načrtujejo kariero že med študijem, obenem pa opozarja tudi na specializacijo samega študijskega programa v zadnjih letnikih. Opisano razmišljanje je aktualno tudi v trenutnem bolonjskem sistemu študija. Smiselno bi bilo predlagati obravnavo splošnih oziroma širših etnoloških/antropoloških tem na prvi stopnji študija, na drugi pa specializacijo oziroma usmeritev študentov v izbrano interesno področje.

Slaba prepoznavnost etnološke stroke v turizmu je eden od dejavnikov, ki otežujejo zaposlovanje etnologov in uporabo etnološke vednosti v njej. Etnologija je na področju turizma uporabna disciplina, vendar je naloga stroke, da se kot takšna uspešno predstavi in na trgu poišče svoje mesto. Turistični panogi je treba predstaviti številne prednosti etnologije v primerjavi z drugimi disciplinami. Poleg tega, da etnolog pozna številna okolja, navede in rituale ljudi, pri raziskovanju na terenu uporablja različne metodološke pristope, s katerimi pridobiva podatke neposredno od ljudi, pozoren je na njihova razmišljanja, zamisli in ideje ter se je zmožen postaviti v njihovo kožo. Andrej predlaga bolj učinkovito promocijo etnologije v turizmu, kamor med drugim spada tudi obveščanje javnosti o etnoloških raziskavah in že izpeljanih

1 URTP: Uresničevanje razvojnih turističnih priložnosti.

* Tina Palaić, univ. dipl. etnol. in kult. antropol. 1000 Ljubljana, Na jami 4, E-naslov: tiu.tinna@gmail.com

projektih, pri katerih so etnologi sodelovali, definiranje dejanske uporabnosti etnologije v praksi, pri čemer morajo etnologi zelo dobro poznati delovanje in potrebe trga, ter vključevanje v prakso na lastno pobudo, s prikazovanjem svoje vloge pri projektu. Zanimiv del predavanja je bila predstavitev primerov iz prakse, s pomočjo katerih je Andrej opisal nekatere svoje izkušnje pri sodelovanju z različnimi podjetji. Morda so nekoliko neodgovorjena ostala vprašanja dejanskega dela etnologa pri vključevanju v projekte. Vsekakor pa je treba poudariti Andrejevo odločitev, da

na področju turizma kot etnolog deluje samostojno. Leta 2011 je namreč ustanovil lastno podjetje URTP, Svetovanje v turizmu, v katerem v svoje praktično delovanje vključuje etnološka znanja. Andrejevo predavanje vsekakor odlikuje usmerjenost od problemov k rešitvam. Če želimo etnologi in kulturni antropologi storiti korak naprej, je identifikacija problemov seveda bistvena, a ključno je iskanje rešitev. Andreju lahko za pogum pri iskanju rešitev le čestitamo.

RAJŽA PO KOBARIŠKEM IN TOLMINSKEM

»Rdeči alarm«, ki je bil napovedan za ponedeljek, 12. novembra, ko so se člani SED namenili na rajžo proti Severni Primorski, ni obetal nič dobrega. Soča in njeni pritoki so namreč že pred tednom močno prestopili bregove in obsoške kraje za krajši čas povsem odrezali od preostalega sveta, zato je ponovna grozeča vremenska napoved marsikoga navdajala s strahom. Kljub temu sta raziskovalni duh in avanturistična žilica, ti dve pomembni lastnosti etnologov, premagali začetni strah in negotovost. Iz Ljubljane se je že navsezgodaj proti Primorski odpravilo več kot trideset potnikov, trdno odločenih, da jim prav nič ne bo pokvarilo dneva, ki je bil pred njimi.

Za prihod na Primorsko so si izbrali nekoliko nenavadno, vendar izredno zanimivo pot. Z manjšim avtobusom in s kombijem so se v Bohinjski Bistrici vkrcali na avtovlak, se zapeljali v najdaljši slovenski železniški predor in v borih desetih minutah prispeli na primorsko stran. Skozi predor so se vozili v temi, zato niso videli, da se vozijo tik ob predorski reki, ki ob močnejšem deževju pogosto prepreči vožnjo skozi predor. Iz Podbrda so nadaljevali pot navzdol po dolini Bače, seveda še vedno z avtovlakom, ki je že vrsto let dobrodošel in priljubljen dodaten način transporta po ozki in vijugasti grapi. Na žalost se večina potnikov, ki se pelje na odseku Bohinjske proge od Podbrda do Mosta na Soči, ne zaveda, koliko naporov ter predvsem vrhunskega gradbenega in inženirskega znanja je bilo potrebnega, da je bil ta del proge zgrajen. Da so se izognili namočenemu in plazovitemu svetu ter premostili reko in številne potoke, so morali na komaj 6,5 kilometra dolgem odseku med Hudajužno in Grahovim zgraditi kar osem mostov in 33 propustov, na poti skozi Baško grapo pa železnica preči dolino kar enajstkrat. Kljub nesporni vsestranski izjemnosti Bohinjske proge, zgrajene leta 1906, pa je najbrž še dolgo ne bomo uspeli vpisati na seznam nacionalne, kaj šele svetovne kulturne dediščine.

Udobna vožnja z avtovlakom se je končala na Mostu na Soči, kjer seveda ni šlo brez krajšega postanka za kavo in druge nujnosti, ki običajno spadajo zraven. Potem pa se je začelo zares. V Tolminu sem se jim namreč pridružila v vlogi vodičke in organizatorke in jih nato vneto podučevala, opominjala in priganjala vse do njihovega odhoda domov. Prvi zaresni postanek na tokratni rajži je bil v Breginju, tik ob meji z Italijo. Čeprav sem bila prepričana, da večina etnologov pozna tudi najbolj skrite kotičke Slovenije,

sem bila presenečena, da je bilo v skupini kar lepo število tistih, ki v Breginjskem kotu še niso bili. Pri družini Mazora, kjer smo se najprej oglasili, pa jih je bilo pred tem le par. Ogled njihove bogate zasebne zbirke, ki so jo uredili v pritličju domače hiše, je bil zato še zlasti zanimiv. Valentin Mazora je etnološke in druge predmete začel zbirati po furlanskem potresu, ki je leta 1976 močno prizadel celotno Posočje. Med domačini je takrat začel nabirati različne predmete, ki bi jih sicer ob rušenju starih breginjskih hiš doletelo uničenje. Najprej jih je zgolj shranjeval, po letu 1993, ko se je upokojil, pa jih je začel tudi načrtneje urejati, čistiti in pripravljati, da jih razstavi in pokaže javnosti. Pri njegovem delu se mu je tedaj pridružila še žena Marta, pozneje pa tudi sin z družino, in nastala je bogata zbirka z okrog 5.000 predmeti. Poleg prevladujoče stavbne opreme in kmetijskega orodja so med predmeti tudi bogata zbirka oblačil in oblačilnih dodatkov, celotna čevljarstva delavnica, gostilniška oprema, raznovrstno numizmatično in arheološko gradivo ter obsežnejša zbirka orožja in vojaške opreme, dediščina vojska, ki so se zvrstile na tem najzahodnejšem robu slovenskega etničnega prostora. Časa za ogled in dodatna vprašanja je bilo za večino obiskovalcev vsekakor premalo, zato bo najbrž marsikdo »Etno-vojni muzej« družine Mazora še kdaj obiskal. Nas pa je pot vodila naprej po vasi, do edinega še ohranjenega dela nekdanjega Breginja.

Od starega Breginja je namreč po potresu leta 1976 ostalo le še nekaj stavb. Najznačilnejši je kompleks gospodarsko-stanovanjskih poslopij, ki se nahajajo v bližini cerkve in so danes namenjene muzejski, turistični in drugim vaškim dejavnostim. Ohranili so ga kot pričevalca o nekdanjem življenju in podobi vasi, pri večini obiskovalcev, ki so si ta dan prvič ogledali ta značilni primer beneškoslovenske arhitekture, pa je bilo ob ogledu čutiti predvsem razočaranje in ogorčenje nad ravanjanjem oblasti, ki so se po potresu odločile dokončno porušiti večino nekdanjih objektov in zgraditi novo in povsem drugačno naselje. Vzpenjanje po strmih stopnicah, hoja z ganka na gank in stikanje po majhnih in še manjših prostorih zanimivo členjene stavbe bi seveda lahko trajalo in trajalo, vendar je bilo treba ponovno naprej oziroma nazaj proti Kobaridu. Tu so nas namreč v Mlekarni Planika že čakali naslednji gostoljubni gostitelji.

Ogled Gornjega Posočja namreč brez predstavitve sirarstva, te nekdanje zelo pomembne gospodarske dejavnosti, ne bi bil popoln.

* Karla Kofol, univ. dipl. etnol. in soc. kulture, muzejska svetovalka, kustosinja etnologinja. Tolminski muzej, Mestni trg 4, 5220 Tolmin, E-naslov: karla.kofol@guest.arnes.si

Etnologi v starem vaškem jedru v Breginju, po potresu leta 1976 obnovljeno in namenjeno za muzejsko in turistično rabo.
Foto: Alenka Čas, Breginj, 12. 11. 2012

Nekdanja mehanična delavnica Mlekarnice Planika v Kobaridu je danes preurejena v zanimiv muzej mlekarstva, sirarstva in večstoletne tradicije planinskega pašništva v Gornjem Posočju.
Foto: Alenka Čas, Kobarid, 12. 11. 2012

Tega so se dobro zavedali tudi v Mlekarni Planika in se odločili, da ob prodaji svojih mlečnih izdelkov podrobneje predstavijo tudi zgodovino visokogorskega pašništva in sirarstva na tem območju. V nekdanji mehanični delavnici so tako pred tremi leti uredili preprost, vendar privlačno zasnovan muzej, ob njem pa še manjšo muzejsko trgovino, ter s tem dokazali, da kultura in naša bogata preteklost nista zgolj nepotreben strošek, ampak predvsem odličen način za spodbujanje in ohranjanje lokalne identitete ter znanja in seveda odlična promocija kakovostnih lokalnih izdelkov. Povsem jasno pa jim je bilo tudi, da še tako dober sirar ni nujno tudi dober pripovedovalec zgodbe o sirarstvu, zato so k postavitvi muzeja povabili tiste, ki so za to bolje usposobljeni in opremljeni. Pod razstavo *Od planine do Planike* sta se tako kot avtorja podpisala arheolog Miha Mlinar in etnolog Marko Grego iz Tolminskega muzeja, celoten projekt pa je lep dokaz, da gospodarstvo in kultura, če je le volja, lahko zelo dobro in uspešno sodelujeta. Seveda pa mlekarna in muzej ne bi bila to, kar sta, če v kolektivu ne bi bilo vizije in predanosti temu, kar

počnejo. Svetal primer te posebne ustvarjalne energije je direktorica Mlekarnice Planika, Anka Miklavič Lipušček, ki nas je najprej navdušila s svojim nastopom, potem pa še z degustacijo njihovih mlečnih izdelkov. Z že skoraj povsem polnimi želodci smo se nato odpravili na kosilo, ki so nam ga postregli v gostišču Jazbec v Idrskem, nato pa smo odraščali nazaj na Tolminsko. Tu smo se najprej ustavili ob grobu prof. Janeza Dolenca, lanskoletnega dobitnika Murkove nagrade, potem pa nas je čakalo še sklepno dejanje tistega dne, Murkovanje 2012.

Ne vem sicer, kaj se je udeležencem rajše po Kobariškem in Tolminskem najbolj vtisnilo v spomin, prepričana pa sem, da kobariških štrukljev zlepa ne bodo pozabili, saj so jih jedli kar trikrat. Kot kaže, so med posoškimi gostinci letos na »lestvici značilnih jedi« uvrščeni najvišje, kar pa, verjemite mi, ni odraz okusa običajne posoške družine. Še mnogo drugih zanimivih in posebnih jedi poznamo in pripravljamo, zato nas je tudi zaradi tega vredno še kdaj obiskati.

ŠTREKLJEVI NAGRAJENKI ZA LETO 2012

ddr. Mariji Stanonik¹

Ko sem premišljala o besedah, primernih za to slovesno priložnost, so se mi vsiljevale misli o Krasu, ki ga poznam z nedeljskih izletov še od otroštva, dveh Kraševcih – Karlu Štreklju in Milku Matičetovem, s katerima se bolj ali manj intenzivno družim od študentskih let, ter o Žireh in okolici, kjer sem opravljala prvo etnološko študijsko prakso na terenu. Naša mentorica je bila domačinka z Dobračeve, takrat stažistka ali asistentka iz Inštituta za slovensko narodopisje, Marija Stanonik. Spomnim

se večerov v žirovski šoli, kjer smo spali, ko je prihajala k nam na večerne pogovore, namenjene poročanju o dnevnem delu. Ne spomnim se, kaj natančno smo takrat raziskovali, spomnim pa se enega njenih napotkov, naj kar pustimo ljudem govoriti, saj silno radi kaj povedo. Bila je ena od popotnic za poklicno življenje. Bilo je spomladi, a nenavadno hladno in deževno, in zdelo se mi je, da se tam živi samo v hišah in da so zaradi tega morda ljudje, čeprav na videz zadržani, veseli pogovorov z nami. Marija nam

* Dr. Ingrid Slavec Gradišnik, znanstvena svetnica, predstojnica Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU. 1000 Ljubljana, Novi trg 2, E-naslov: ingrid.slavec-gradisnik@zrc-sazu.si

Podelitev Štrekljeve nagrade ddr. Mariji Stanonik.

Foto: Polona Makovec, Gorjansko, 9. 6. 2012

je tenkočutno pripovedovala o tamkajšnjih ljudeh in življenju, kar sem takrat občutila če že ne kot nekakšno lokalno eksotiko, pa zagotovo drugačnost, posredovano v občutljivem in skrbnem jeziku. To je bil eden mojih prvih korakov v etnologijo.¹

Takrat seveda nisem mogla niti slutiti, da bom na svoji poti morala prebrati toliko stotin strani, spisanih z njenimi spretnimi prsti, zadnjimi posredniki poti dolgoletnega in poglobljenega študija, predvsem pa intenzivnega in ustvarjalnega premišljanja bodisi o vprašanih, katerim je želela priti do dna, bodisi preiskovanja zanimivih, novih, neodkritih snovi in tem. Takrat tudi nisem mogla vedeti, da moja srečanja ne bodo samo bralna. Dobro zadnje desetletje sva, kakor se reče, službeni kolegici, ona še vedno tudi moja učiteljica, sama večna učenka, se mi zdi.

Tudi zaradi tega me ta večer ob izjemni počaščenosti, da smem podelitev Štrekljeve nagrade »naši Mariji«, kakor ji rečemo kolegice in kolegi v inštitutu, pospremiti z nekaj besedami, preveča tudi nekakšno nelagodje. Kako primerno predstaviti žensko, ki je, kakor se utegne slišati patetično, svoje življenje posvetila znanosti. Če se prav spomnim, je bila namreč na začetku 70. let ena od prvih diplomantk, ki so stopile v moški svet raziskovalcev. Poleg znanja je bilo treba biti trdoživ in trmast. Pred kratkim je na opazko, da je trmasta, odgovorila – če ne bi bila trmasta, ne bi nikamor prišla.

Samo trma in vztrajnost, popolna predanost ob izjemni vedoželjnosti in radovednosti morda pomagata razumeti, kako je skoraj v štirih desetletjih nastal tako obsežen in raznovrsten znanstveni opus, ki ga je za silo mogoče popredalčkati v jezikoslovje, literarno zgodovino in teorijo, etnologijo, domoznanstvo, in na posled seveda v folkloristiko, posebej slovstveno. Mogoče ga je tudi prešteti: število avtorskih in urejenih knjig, znanstvenih, strokovnih in poljudnih člankov, spremnih besedil in predgovorov, akcij za zbiranje in popularizacijo slovstvene folklore, a ne le te, temveč tudi npr. znanja o domačem kraju, številnih univerzitetnih predavanj, konferenčnih nastopov, predavanj po šolah, krajevnih društvih, v množičnih občilih, mentorstev študentom itn. itn. – Ne od višine, ampak od števila se zvrti ...

Pa vendarle, dovolite mi, da nanizam nekaj skupih dejstev za tiste, ki današnjo nagrajenko morda nekoliko manj poznajo.

Marija Stanonik se je rodila 23. maja 1947 na Dobračevi pri Žireh. Po študiju slavistike in etnologije na Filozofski fakulteti ljubljanske univerze se je leta 1974 zaposlila v Inštitutu za slovensko narodopisje SAZU. Leta 1987 je z raziskavo *Promet v Žireh* – etnološki vidik magistrirala na Oddelku za etnologijo FF Univerze v Ljubljani, doktorirala pa leta 1993 na Filozofski fakulteti zagrebške univerze z disertacijo *Kontekstualnost in žanrski sistem slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva 1941–1945*. Lani nas je presenetila z drugim doktoratom *Teologija besede v slovenskem kulturnem in duhovnem prostoru na ljubljanski Teološki fakulteti*. Tiho ga je snovala, da bi se še bolj približala skrivnostim besede in jezika, tkiva, ki nas morda bolj kakor kar koli drugega povezuje kot ljudi.

Na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani je leta 2000 postala izredna profesorica za slovensko slovstveno folkloristiko, od leta 2009 je redna profesorica. Bila je in še je vodja več raziskovalnih projektov in inštitutskega raziskovalnega programa.

Ddr. Marija Stanonik, zdaj znanstvena svetnica, je v desetletjih poklicnega dela v Inštitutu za slovensko narodopisje postala vrhunska, v interdisciplinarno raziskovanje usmerjena znanstvenica: s svojimi deli posega v že omenjene vede, a tudi sociologijo, psihologijo, antropologijo, teologijo.

Prav na začetku svoje akademske poti je bila v 70. letih med folkloristi tista, ki je resno vzela nase očitke etnologov tedanji folkloristiki, da je pretežno deskriptivna in teoretsko neosmišljena. Že v svojih prvih prispevkih je pokazala, da je za poznavanje folklornih pojavov pomembno, kje in kako živijo med ljudmi, torej na njihov življenjski kontekst, in da znanstvene raziskave zahtevajo metodično strogost in občutljivost ter večdisciplinarno obravnavo. Teoretičnim podlagam folkloristike, posebej slovstvene, njeni znanstveni identiteti in avtonomiji, utemeljeni na lastni raziskovalni praksi, domačem strokovnem izročilu, razmejitvam med etnologijo in filološkimi vedami, primerjam z mednarodnimi tokovi, je namenila številne razprave, ki posegajo v njeno zgodovino, teorijo in metodologijo in so sintetično predstavljene v obsežnih monografijah zadnjega desetletja (*Teoretični oris slovstvene folklore*, 2001; *Slovstvena folkloristika*, 2004; *Procesualnost slovstvene folklore*, 2006; *Slovenska narečna književnost*, 2007; *Interdisciplinarnost slovstvene folklore*, 2008; *Le folklore littéraire*, 2009; *Zgodovina slovenske slovstvene folklore*, 2009; *Literarjenje, kronopisje in rokopisje v teoriji in praksi*, 2011).

¹ Slavnostni govor na podelitvi Štrekljeve nagrade, Gorjansko, 9. 6. 2012.

Iz celotnega opusa presevata želja in sistematično prizadevanje, da bi bila slovstvena folkloristika deležna primerne vrednotenja in da bi dobila ustrezno mesto tako v strokovni kakor širši kulturni zavesti. Zaradi tega je njeno delo opazno namenjeno praktičnim vidikom, predvsem procesu izobraževanja (tako je npr. pripravila priročna učbeniška dela *Slovstvena folklor v domačem okolju*, 1990; *Slovenska slovstvena folklor*, 1999, in *Naš čas-opis. Delovni zvezek za izbirni predmet šolsko novinarstvo za 7., 8. in 9. razred*, 1999) na vseh ravneh (zagotovo je njena zasluga, da je slovstvena folkloristika tudi univerzitetni predmet), spodbudam in mentorstvu strokovnjakov in laikom, da spoznajo umetnost besede in jezika. Knjižna zbirka Glasovi je zavidanja vredna zbirka 40 knjig žive pripovedne folklorne ustvarjalnosti, s katero se lahko pohvali le redko kateri narod. Poleg tega je poskrbela za več izdaj zbirk slovstvene folklorne (npr. V deveti deželi, 1995; Slovenijo je bog nazadnje ustvaril, 2000; Slovenske povedke iz 20. stoletja, 2003; Poženčanove pravljice, 2005; Janezkove pravljice, 2011).

Njeno delo odlikuje nenehno gibanje med terenom in kabinetom. In s pozornostjo na teren je povezan drug pomemben segment njenih raziskav, tj. nenehno vračanje v domači kraj in vračanje domačemu kraju: posvetila mu je raziskave in objave o čevljarstvu, prometu, nabiralništvu, prehrani, družinskem življenju, jezikovnih in glasbenih pojavih, društvenem življenju itn. v člankih in več monografijah, katerih avtorica, soavtorica ali urednica je (monografije *Promet na Žirovskem*, 1987; *Čebela – žlahtna spremljevalka slovenske kulture*, 1995; *Štiri matere – ena ljubezen*, 1997; *Dobračeva gori*, 2002; *Ostanite zvesti pevski kulturi Žirov*, 2004; *Hišna imena v Žireh*, 2005; *Tabor v Žireh*, 2005, *Be-*

le stezice v vrtincih življenja, 2006; *Žiri na meji*, 2007; *Ledinska kronika*, 2009; *Doživetja in spomini tovarniške delavke*, 2010; *Čopič pod čevljem*, 2011). Lani je z I. Uršič ob 20-letnici vojne za obrambo samostojne Slovenije izdala zbirko spominov nanjo (*Moški na položajih, ženske v strahu, otroci na češnjah*, 2011).

Z odmevnimi deli in s številnimi javnimi nastopi (na domačih in mednarodnih konferencah, drugih prireditvah in v medijih) si profesorica Marija Stanonik prizadeva uzvesti vlogo in pomen socialnega in duhovnega izročila tako v humanističnem raziskovanju kakor v širši javnosti. Samo razkrito izročilo lahko spodbuja ustvarjalno doživetje identitete in oblikovanje samozvesti ter je lahko nenehno snov za premislek o življenju med preteklostjo in prihodnostjo.

Doktorica in doktorica Marija Stanonik se zaradi tu lapidarično nanizanih dosežkov več kakor častno pridružuje dozdajšnjim nagrajencem – Pavletu Merkuju, Milku Matičetovemu, Zmagi Kumer, Miri Omerzel Mirit, Mariji Kozar-Mukič, Janezu Dolencu, Jasni Vidakovič, Julijanu Strajnarju, Mirku Ramovšu, Viljemu Černu in Engelbertu Logarju. Nekateri so ji bili učitelji, drugi učenci, vsi pa sogovorniki, saj jih družijo iskrena skrb in poslanstvo, da vsak po svojih močeh bogati znanje o kulturnem izročilu, ki ustvarja samozavestno držo vsakega posameznika in posameznikov kot skupnosti, da se kritično ogledujejo v lastnem zrcalu in brez prislovične slovenske zadržanosti primerjajo z drugimi evropskimi narodi. Dom dobi svojo enkratno dragoce, ko se zave in ceni tudi svet okrog sebe, in poti po fizičnem in duhovnem svetu so navdih, da se doma počutimo doma. To so poti, ki jih je prehodil tudi Karel Štrekelj.

ZAHVALA PROF. DR. IRENE PORTIS WINNER OB PREJEMU ČASTNE LISTINE SED V LETU 2011

Počaščena sem s priznanjem Častne listine SED, ki nosi ime Matije Murka, enega glavnih soustanoviteljev slovenskega znanstvenega raziskovanja ljudske kulture, raziskovalca, ki je tudi v evropskem prostoru bistveno sooblikoval podobo narodopisne, etnološke znanosti.

Ob tej priložnosti pa moram najprej omeniti prof. Franca Jakopina, ki me je usmeril v nepozabno vas Žerovnica pri Cerknici, in na pomočnike in informatorje v tem naselju: na Metko Polovič, ki mi je tudi pozneje pošiljala informacije in dodatno gradivo, na brezmejno gostoljubnega in potrpežljivega Matija Roka in njegovo družino, na župnika, ki nama je dal na voljo vse arhivsko gradivo, in na vse vaščane, ki so nama bili v pomoč.

Največja zahvala pa velja možu, prof. Thomasu G. Winnerju, ki je bil za moje delo neprecenljiv, saj je imel nenavaden občutek za terensko delo in je bil poliglot, ki je takoj obvladal slovenski jezik. Ob tem naj spomnim na dva prepleta s Slovenijo. Moj mož se je rodil v Pragi, kjer je bil Matija Murko profesor med letoma

1920 in 1931 in kjer je vse do smrti leta 1952 tudi živel. Poleg Matije Murka naju s Slovenijo družijo še eno dejstvo. Med vojno so njeni prebivalci v okolici Novega mesta skrivali dva Juda, starša mojega moža, ki sta tam tudi pokopana.

V teh skoraj petdesetih letih raziskovanja Žerovnice sem lahko ugotovila bistvene spremembe v življenju vasi in vaščanov. Hkrati se je pokazalo, da so zelo pomemben člen v njihovem življenju sorodniki iz Amerike, da vas živi v transnacionalnem kontekstu, v čedalje bolj povezanem in kompleksnem globalnem svetu, ki se spoprijema s toliko menjavami. In tu naj se zahvalim še dr. Juriju Fikfaku, da je poskrbel za prevod mojega dela *Semiotika kmetstva v tranziciji v slovenščino*.

Še enkrat se zahvaljujem Slovenskemu etnološkemu društvu za priznanje, ki me znova povezuje s Slovenijo. Vsem slovenskim raziskovalcem in raziskovalkam želim vse najboljše pri raziskovanju te čudovite dežele.

* Dr. Irene Portis Winner, doktorica antropologije, upokojena profesorica antropologije in semiotike kulture na Massachusetts College of Art (Boston, MA), 986 Memorial Drive, Cambridge MA, 02138, ZDA, E-naslov: tgipwinner@comcast.net

KO NAS ZAZNAMUJE ETNOLOGIJA ...

Nagovor ob Murkovanju 2012

Spoštovani gostje, cenjene nagajenke in nagajenci, kolegice in kolegi, drage prijateljice in prijatelji – voščim vam prijazen dober večer! Obstala sem pred častno in odgovorno nalogo, da spregovorim ob najbolj slovesnem letnem dogodku Slovenskega etnološkega društva – ob Murkovanju 2012. Bolj ko se je bližal praznični dan, bolj je raslo spoznanje, da je to predvsem odgovorna naloga.

Zatisnila sem oči in se v mislih sprehodila po minulih Murkovanjih. Pomislila sem na slavnostne govornice in govornike, ki sem jim z veseljem prisluhnila v preteklih letih. Nekatere nagovore sem si zapomnila bolj natančno, druge manj, vsekakor pa mi je o vsakem ostal vtis. Večinoma so moji predhodniki nakazovali aktualne probleme v slovenski etnologiji in kulturni antropologiji ali pa so opozarjali na pomembna vprašanja, ki so se jim porajala pri njihovem delu. Nekateri so bil bolj kritični, drugi bolj poetični, a govorili so predvsem o tem, kar jih je na poklicni poti tako ali drugače zaznamovalo.

»No, pa dajmo!« sem pomislila. »Če bi morala izbrati tri stvari, ki zaznamujejo mojo strokovno in poklicno pot – kaj bi izbrala?« Vsekakor me zaznamuje to, da sem za študij izbrala etnologijo in zgodovino, zaznamuje me ukvarjanje z dediščino šolstva in vzgoje in zaznamuje me moja rodna Bela krajina.

Pa naj poskusim na kratko pojasniti vsakega od treh zaznamkov. Bilo je pred tridesetimi leti. Leta 1982 smo se dijaki Gimnazije Črnomelj nekega turobnega dne peljali z vlakom v Ljubljano na informativni dan. Seveda smo šli sami, brez staršev, najbrž je bil z nami le kakšen profesor, da nam je pomagal pri iskanju fakultet. Majhna skupinica se nas je prvič znašla pred Filozofsko fakulteto. »Da ne bo pomote,« smo morali večkrat razlagati, »na tej fakulteti se ne študira samo filozofija.« Sama sem šla tja, kjer je pisalo: ETNOLOGIJA. Prišel je mlad profesor – in o etnologiji in študiju tako živahno razlagal, da nas je najbrž kar večino očaral. »Vau!« sem rekla, »kakšni profesorji so na tem faksu. Razlagajo zanimivo, dinamično – in ne bomo študirali le v razredih, šli bomo vsepovsod po Sloveniji in še kam.« Popoldne sem šla na Pravno fakulteto. »Žal – kljub pravilni lepi stavbi je tokrat mlada veda – etnologija nesporno premagala starodavne pravne vede.« Zvečer smo se z vlakom vračali domov. Ne vem, kako to, a mnoge sošolke in sošolci so se mi zdeli zaskrbljeni, celo slabovoljni, jaz pa sem kar prekipevala od pričakovanja, da jeseni pridem na faks – na etnologijo. »Ne boste verjeli,« sem razlagala med dveinpolurno vožnjo domov, »tisti profesor Bogataj je rekel, da etnologija preučuje tudi grafite, celo tiste – na straniščih. Kdo bi si mislil?! Saj ne, da bi jaz želela kdaj to raziskovati – je pa vseeno zanimivo.«

Prišel je september in dan sprejemnih izpitov. Pred tem sem čez poletje pridno ponavljala snov iz zgodovine, geografije in še česa, kar so nam svetovali, da nam bo pomagalo pri izpitu. Na »sprejemcu« se nas je pojavilo 17, omejitev pa je bila 15 študentov. Spet je bil tam tisti profesor. Pisali smo nekaj v zvezi

s tem, kaj nam pomeni kulturna dediščina. Torej – nič od tistih letnic in drugih podatkov, ki sem si jih čim več skušala zapomniti. Naslednji dan je bil na vrsti ustni del izpita. A prišel je profesor Bogataj in slovesno oznanil, da so se že odločili, katere kandidate bodo sprejeli. Bral je naše priimke in prebral – vse. Izjemno veselje in sreča – v življenju smo stopili na novo pot. No, postopoma smo spoznavali senčne in sončne strani študentskega življenja, spoznavali smo profesorje in oni nas. Kako dragoceni so bili ob pripravi diplome pogovori pri profesorju Kremenšku! Lepo se je bilo pogovarjati s tako učenim profesorjem, do katerega smo študenti čutili posebno strahospoštovanje. Seveda so svojo sled pustili tudi drugi profesorji in profesorice, zame tako na etnologiji kot zgodovini. Ko že govorim o profesorjih in njihovi vlogi, lahko preidem na tisto drugo točko, ki me zaznamuje – na dediščino šolstva in vzgoje, s katero se v Slovenskem šolskem muzeju srečujem že skoraj 15 let.

Čast današnjega slavnostnega nagovora bi v prvi vrsti pripadala gimnazijskemu profesorju Janezu Dolencu, lanskemu Murkovemu nagajencu za življenjsko delo. Žal profesorja Dolenca ni več med nami, ostaja pa njegova izjemno bogata dediščina in ob njej še kdo ve koliko spominov njegovih nekdanjih dijakov in dijakinj učiteljskega in gimnazijskega, ki jih je, kot smo lahko slišali v lanski utemeljitvi nagrade, v tridesetih letih (med 1957 in 1987) zapeljal na etnološka pota, jih spoznal s terenskim delom, naučil zbirati in popisovati v največji meri slovstvenofolklorno gradivo, predvsem pa jim je privzgojil spoštljivo naklonjenost do slovstvene folklorne dediščine (Bogataj 2011: 133).

Podobno so bili številni profesorji, učitelji in dijaki sodelavci Karla Štreklja. Marsikaj zanimivega smo o tem lahko izvedeli letos na simpoziju Karel Štrekelj in njegov čas v Gorjanskem na Krasu, ki ga je ob stoletnici smrti univerzitetnega profesorja in zbiralca ljudskih pesmi organiziral Znanstveni inštitut SAZU. Štrekelj je začel zbirati ljudske pesmi že kot gimnazijec, pozneje pa je pri svojem delu tesno sodeloval z različnimi učitelji.

Tudi drugi učitelji in učiteljice so se ukvarjali z zbiranjem in ohranjanjem narodnega blaga. Za trenutek se bom ustavila pri učiteljici Poldki Bavdek, ki je v Beli krajini, na viniški šoli, učila kar 36 let (1901–1937). Morda jo je začarala kresna noč, da se je tako predano lotila zbiranja in ohranjanja belokranjske dediščine, predvsem vezenin. V spominih je zapisala:

... ko sem preživela prvi večer na Vinici, je kresovalo sedem ali pa še več skupin kresnic po viniškem okolišu. Vso noč so se vrstile kakor roji večernih vil bele postave po štiri in štiri s svojim vodjo od hiše do hiše in vso noč so valovali po ozračju otožni akordi: »Bog daj, Bog daj dobro leto!« (Bavdek 1940: 6).

Leta 1910 je v *Učiteljskem tovarišu* objavila prispevek z naslovom Poziv iz Bele Krajine, kjer je zapisala, da je prav v Beli krajini našla

* Mag. Marjetka Balkovec Debevec, univ. dipl. etnol. in prof. zgod., muzejska svetnica, Slovenski šolski muzej, 1000 Ljubljana, Plečnikov trg 1, E-naslov: marjetka.balkovec@guest.arnes.si

še mnogo narodnega blaga, ki ga je treba zbrati in ga narodu zopet podajati. Proučevala sem na belokranjskih narodnih oblekah okraske, ki obstoje iz pristno narodnih šivov. Uvidela sem, da bi se pri nas morali ti šivi uvesti v šole, da jih zob končno ne uniči, zakaj narodna noša v Beli Krajini žalibog rapidno propada. Z gojenjem narodnih šivov pa rešimo pozabljenosti neko narodno umetnost. Da se ta smoter dožene, je treba gledati, kako je umetnost v sedanjih razmerah praktično uporabljati. Tok današnjega časa je tak, da ima obstoj le to, kar je praktično za življenje, zakaj vse teorije ginevajo, ako nimajo realne življenjske podlage. Zato sem začela v šoli gojiti na višji stopnji šivanje narodnih šivov. Da ne ostanejo le na krpah, sem uvedla pri ročnem delu šivanje šolskih torbic, ki so okrašene z narodnimi šivi ... (Bavdkova 1910: 1).

Posebno občudovanje do njenega dela je izrazil še en učitelj, ki je pomembno zaznamoval ohranjanje etnološke dediščine – Božo Račič. Poudaril je, da se je treba prav učiteljici Bavdkovi zahvaliti, da lepi belokranjski vzorci niso izgubljeni, saj je zbrala in ohranila krasno zbirko pristnih narodnih vezenin. »Koliko truda in pridnosti je veljalo vse to, ve le tisti, ki je videl to njeno zbirko. Koliko vbodov je napravila pridna roka z drobnostjo iglo in pisanim koncem v belo platno!« (Račič 1917: 2).

Vsekakor je bilo učiteljev in učiteljic, ki so na tak ali drugačen način poskušali ohranjati naše kulturno izročilo, še veliko. Po današnjih spoznanjih in merilih morda vse poti zbiranja in ohranjanja gradiva niso bile najbolj ustrezne, gotovo pa je bilo izjemno osrednje sporočilo tega dela: širjenje zavesti o pomenu in bogastvu domače, slovenske kulture. Pri vzgoji učiteljev so imela pomembno vlogo nekdanja učiteljišča, eno takih je bilo tudi tukaj v Tolminu, ki je delovalo med letoma 1919 in 1963. Prav tolminski učitelji so na svojem učiteljskem zborovanju leta 1899 med drugim zapisali: »Lep in vzvišen je naš stan: biti vzgojitelj in učitelj naroda, postavljati mu temelje prihodnje sreče in blaginje ...« (Kenda in Vrtovec 1899: 13). Ja, to so bili še časi,

ko je bil učitelj eden redkih izobražencev v kraju, spoštovan in z veliko mero avtoritete. Kako se je vloga učitelja s časom spremenjala, kako se spreminjata šolstvo in vzgoja, kako se spreminja šolski vsakdan – to so teme, ki me zadnja leta vedno znova pritegnejo in ob katerih z veseljem ugotavljam, da se tudi sicer širijo na polje etnologije in kulturne antropologije.

Pa naj pomislim še na tretji zaznamek – na mojo rodno Belo krajino. Vesela sem, da sem ji lahko namenila nekaj etnološkega raziskovalnega dela. Nepozabni ostajajo pogovori z informatorji – dragimi, toplimi, prijaznimi ljudmi. Nepozabna so moja prva službena leta v Slovenskem gasilskem muzeju v Metliki, lepo sodelovanje s kolegicami in kolegi v Belokranjskem muzeju, vsakič znova neponovljivi mladinski raziskovalni tabori. Predvsem ostajajo živa srečanja s terenom – *tučnja* lanu pri Cvitkovičevih v Adlešičih, koline, trgatve, belokranjska martinovanja in ob njih prisrčno povabilo sorodnikov, prijateljev ali zgolj znancev: »*Hojte, hojte k nam na en glaž!*« Saj res – včeraj nam je Martin iz mošta naredil vino. Ravno prav, da tole moje razmišljanje in spominjanje sklenem s skupno zdravico. Želim, da nocoj skupaj nazdravimo – najprej cenjenim nagrajenkam in nagrajencem in nato vsem nam – nam, ki nam življenje zaznamuje etnologija!

Viri

BOGATAJ, Janez: 25. podelitev Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine: Volkmerjev dom kulture, Destrnik, 18. november 2011. *Glasnik SED* 51(3,4), 2011: 133–135.

BAVDEK, Leopoldina: Beseda o viniških Kresnicah. *Slovenski narod* 199, 31. avgust 1940: 6.

BAVDKOVA, Leopoldina: Poziv iz Bele krajine. *Učiteljski tovariš* 48, 18. november 1910: 1.

RAČIČ, Božo: Par besed o narodnih ornamentih. *Učiteljski tovariš* 13, 29. junij 1917: 2.

KENDA, Matija in Andrej Vrtovec: Izjava »Učiteljskega društva za tolminski okraj«. *Popotnik* 1, 1899: 13.

26. PODELITEV MURKOVE NAGRADE, MURKOVEGA PRIZNANJA IN MURKOVE LISTINE¹ Glasbena šola Tolmin, 12. november 2012

Komisija za podeljevanje Murkove nagrade, Murkovih priznanj in Murkovih listin v sestavi Janez Bogataj (predsednik), Bojana Rogelj Škafar, Mojca Ravnik in Tanja Hohnec (članice) je v določenem roku, tj. do vključno 24. septembra 2012, prejela predloge za prejemnike in prejemnice Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine. Vsi predlogi so bili pravilno posredovani. Po temeljiti analizi in diskusiji o predlaganih kandidatih in kandidatkah je Komisija dne 17. oktobra 2012 soglasno sprejela odločitev, da predlaga podelitev ene Murkove nagrade, šest Murkovih priznanj in sedem Murkovih listin.

Komisija je na svoji redni seji sprejela sklep, da Murkovo nagrado za življenjsko delo prejme kustosinja v pokoju Fanči Šarf za delo na področju etnologije in etnološke muzeologije

Utemeljitev:

Fanči Šarf, rojena leta 1924 v Ljubljani, se je z etnološkim delom srečala na začetku svoje pedagoške službene poti, ki se je začela leta 1945 pri sv. Marjeti niže Ptuja. Že takrat se je namreč v okolju, ki je kar klicalo po terenskem delu, začela zanimati za etnografijo in preko nje prišla v stik tudi z Etnografskim muzejem v Ljubljani. Ta vez je preusmerila njeno nadaljnjo življenjsko pot od pedagogike (ki pa se ji pravzaprav nikoli ni popolnoma odrekla) k muzejskemu in raziskovalnemu etnološkemu delu. Temu se je predala z vso vnemo in neusahljivo energijo. Leta 1948

¹ Utemeljitev ustanov in posameznikov je za objavo v *Glasniku SED* priredil prof. dr. Janez Bogataj (op. ur.).

se je med poletnimi šolskimi počitnicami za šest tednov pridružila prvi etnografski terenski ekipi Slovenskega etnografskega muzeja, ki je raziskovala v grosupeljskem okraju. Tukaj je, kakor je nekoč sama zapisala, »spoznala vsa področja etnografije in si želela, da bi se mogla temu delu popolnoma posvetiti«. Ta želja se ji je tudi izpolnila. Leta 1949 se je zaposlila v Slovenskem etnografskem muzeju, kjer so njene delovne obveznosti zaobsegle celotno paletu muzejskih opravil – od zbiranja predmetov in inventarizacije, do vseh dokumentacijskih postopkov pisnega, slikovnega in risarskega gradiva, raziskovalnega dela in medinstitucionalnega sodelovanja. Vsega tega raznovrstnega dela se je Fanči Šarf lotevala z njej lastno zagnanostjo in s samoumevno pripadnostjo muzeju. Vsaj v dokumentacijskem smislu je pokrivala več področij muzejskega in etnološkega dela, kar je nadaljevala tudi v poznejših letih, ko se je kot kustodinja že usmerila v preučevanje ljudskega stavbarstva in notranje hišne opreme. Številne etnografske terenske ekipe, pri katerih je v večini sodelovala in jih je muzej organiziral med letoma 1948 in 1961, so prinašale v muzej ogromno predmetnega in dokumentacijskega gradiva. Tega je v veliki meri urejala prav Šarfova. Njena kaligrafska pisava in izreden smisel za dokumentacijski red že desetletja navdušujejo nove in nove generacije etnologov in drugih uporabnikov, ki za svoje strokovno in znanstveno delo izkoriščajo bogato gradivo t. i. imenovanih Orlovih terenskih ekip. Poleg naštetih obveznosti je Fanči Šarf največ svojega časa v muzeju posvetila zanimanju za stavbarstvo in stanovanjsko opremo. Pri tem je s samosvojo metodologijo definirala pojem in pomen stanovanjske kulture in načejala do takrat prezrte teme v slovenski etnologiji. Poudarjala je funkcionalni vidik in opozarjala na večnamensko rabo predmetov notranje opreme ter z argumentiranimi navajanjem primerov skušala razbijati stereotipe o stanovanjski kulturi. Drugo njeno raziskovalno področje so bile teme iz gospodarstva in obrti, iz katerih nam je predstavila mnoga neznana poglavja kulture in načina življenja. Svoje strokovno in raziskovalno delo je Fanči Šarf strnila v odmevne razstave, ki jih je pripravila samostojno ali v sodelovanju s kolegi. Strokovne in znanstvene izsledke je objavljala v *Slovenskem etnografu*, *Traditiones*, *Glasniku slovenskega etnološkega društva* in zborniku *Etnografija Pomurja*. Poleg poljudnih spisov, ki jih je objavljala v revijah in časopisih, in referatov na kongresih in simpozijih, je napisala vrsto ocen, poročil in člankov o naših etnologih, sodelovala je tudi pri nastajanju etnoloških filmov ter izdelavi Vprašalnic za etnološko topografijo slovenskega etničnega ozemlja. Tudi po upokojitvi leta 1980 se Fanči Šarf ni prepustila zaslužnemu počitku. Z neverjetno vitalnostjo in zagnanostjo se je vključila v etnološki projekt Način življenja Slovencev v 20. stoletju in v zbirko etnoloških topografij prispevala kar štiri publikacije (za občine Ljutomer, Gornja Radgona, Murska Sobota in Lendava), kar ni uspelo nobenemu od številnih sodelavcev tega vseslovenskega etnološkega projekta. Še več. Fanči Šarf je bila ves čas tudi članica uredniškega odbora topografskih elaboratov in njen uredniški prispevek pri posameznih knjigah je bil neprecenljiv. S svojim bogatim znanjem, z izkušnjami in nasveti je pomagala avtorjem in tako znatno prispevala k vsebinskemu poenotenju etnoloških topografij. Tudi v naslednjih letih se njeno delo na etnološkem polju ni ustavilo. Napisala je številna gesla za *Enciklopedijo Slovenije* in *Slovenski etnološki leksikon*. Ob vsem omenjenem delu pa je skrbno ohranjala in tudi danes goji tople, prijateljske stike z nekdanjimi in zlasti mlajšimi muzejskimi in

drugimi strokovnimi sodelavci in kolegi. Vrata njenega doma na Brodu so vedno odprta za strokovne nasvete in pomoč ob neresenih ugankah muzejskih predmetov in muzejske dokumentacije ter muzejskega in strokovnega dela nasploh. Ta privilegij ni dan vsakemu – muzealci, mladi raziskovalci in podiplomski študenti ga lahko izkoriščajo in ga znajo tudi vrednotiti in ceniti.

Komisija je Murkova priznanja prisodila kustosinji Alenki Černelič Krošelj za vzpostavitev in vzorno delovanje Mestnega muzeja Krško; mag. Martini Piko-Rustia za koordinacijo zbiranja gradiva in uveljavitev projekta »Dokumentacija slovenskih ledinskih in hišnih imen na južnem Koroškem«; mag. Titi Porenta za monografijo *Če se bom odločil graditi, bom gradil najmoderneje! Priložnosti in pasti slovenskega trgovca in podjetnika Petra Kozine, ustanovitelja tovarne čevljev Peko v Trziču*; dr. Miranu Puconji za knjigo *Slovenska kmečka kultura – Na Cvenu od zemljiške odveze do začetka tretjega tisočletja*; muzejski svetnici dr. Ivanki Počkar za raziskavo in obuditev spomina na kólnarje, lovilce premoga v Savi pri Brežicah; univ. dipl. etnologinji in knjižničarki Špeli Pahor za večstransko etnološko delo v knjižnici in posredovanje etnološkega znanja.

Utemeljitev za Alenko Černelič Krošelj:

Murkovo priznanje Alenki Černelič Krošelj je povezano z njenimi izjemnimi dosežki za vzpostavitev in vzorno delovanje Mestnega muzeja Krško ter odlično razstavo Meščanka Josipina Hočevnar: Gospodarstvenica, mecenka in dobrotnica. Ob tej razstavi o Josipini Hočevnar (1824–1911), ki je bila za razvoj krške občine v 19. stoletju izredno pomembna, je izpostavila vprašanja politike spola, položaja ženske v kulturnem, socialnem in političnem družbenem kontekstu. Alenka Černelič Krošelj je zbrala vse spomine mesta Krško na Josipino Hočevnar in predstavila prepise in prevode treh ključnih dokumentov, ki pričajo o Josipininem uspešnem gospodarjenju in mecenstvu. O tej izjemni ženski je organizirala dva kolokvija: prvega v Krškem, drugega, v Radovljici, pa s sodelovanjem kustosinje Mestnega muzeja Radovljica, Tite Porenta in drugih. Po opravljenih raziskavah je z odlično razstavo Meščanka Josipina Hočevnar: Gospodarstvenica, mecenka in dobrotnica uspela zamočnanosti iztrgati žensko, ki je s svojim delom in z družbenim pogledom sooblikovala življenje in razvoj dveh obsavskih mest, njenega rojstnega kraja Radovljice in Krškega, kjer je živela 67 let. Kot kustosinja in avtorica razstave ter »skrbnica spomina« na Josipino Hočevnar je leta 2011, poimenovanem Josipinino leto, vodila številne spremljajoče dejavnosti v muzeju in zunaj njega. V ta namen sta se tudi povezala krški in radovljiški muzej, ki sta že leta 2010 začela ozaveščati javnost o Josipininem delu s kolokvijem Josipina Hočevnar – Radovljičanka v Krškem. Josipinino leto je zaznamovalo tudi odkritje doprsnega spomenika v Gaju zaslužnih občank in občanov v Mestnem parku v Krškem. Alenka Černelič Krošelj je s predstavitvijo Josipine Hočevnar leta 2011 skupaj z Mestnim muzejem Radovljica gostovala na skupni razstavi slovenskih muzejev Slovenke v dobi moderne v Muzeju novejših zgodovine Slovenije.

Utemeljitev za mag. Martino Piko-Rustia:

Martina Piko-Rustia je od leta 1996 redno zaposlena raziskovalka na Slovenskem narodopisnem inštitutu »Urban Jarnik«

Fanči Šarf, dobitnica Murkove nagrade za življenjsko delo.
Foto: Alenka Čas, Tolmin, 12. 11. 2012

Fanči Šarf s predsednikom Komisije, dr. Janezom Bogatajem.
Foto: Alenka Čas, Tolmin, 12. 11. 2012

v Celovcu. Murkovo priznanje ji podeljujemo za koordinacijo aktivnosti zbiranja in dokumentiranja ledinskih in hišnih imen na Koroškem in prizadevanj za njihov vpis v prvi seznam Unescove nesnovne dediščine v Avstriji. Po vpisu v avstrijski seznam se je leta 2011 projekt zasidral kot temeljni projekt Slovenskega narodopisnega inštituta »Urban Jarnik«. Marca 2010 so bila slovenska ledinska in hišna imena sprejeta na seznam Unescove nesnovne dediščine v Avstriji. Podlaga za prošnjo sta bila zemljevida z ledinskimi in s hišnimi imeni, ki sta jih izdala Interestna skupnost kmetov v Selah (v sodelovanju s SNIUJ) in Slovensko prosvetno društvo »Gorjanci« v Kotmari vasi, Martina Piko-Rustia pa je s strokovno utemeljitvijo prošnje pripomogla, da je bil projekt priznan kot kulturno pomemben projekt. Leta 2011 sta izšla še dva zemljevida, pri katerih je Inštitut strokovno pomagal, v Šmarjeti v Rožu in v Škofičah, tokrat v sodelovanju z dialektologi in drugimi jezikoslovci z Inštituta za slovenski jezik ZRC SAZU v Ljubljani. Projekt se je medtem razširil na celotno območje južne Koroške. V njem sodelujejo številna društva in posamezniki, med njimi tudi taki, ki danes vsakodnevno ne govorijo več slovensko, imena pa še poznajo iz otroštva, ko so jim stari starši še govorili v domačem narečju. Vpis v Unescov seznam avstrijske nesnovne kulturne dediščine je bil v medijih zelo odmeven, kar je v času razgretih polemik o dvojezičnih krajevnih napisih na Koroškem morda tudi pripomoglo k spremembi mišljenja v odnosu večinskega prebivalstva do slovenske manjšine. Zasluga kandidatke je, da je širša javnost slovenska domača imena začela dojemati kot kulturno bogastvo Koroške, katerega izguba bi bila hkrati izguba odnosa do zgodovine, identitete in narave.

Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Mentorja njenega magistrskega študija sta bila prof. dr. Janez Cvirn in doc. dr. Žarko Lazarevič. V knjigi avtorica predstavlja življenjsko pot Petra Kozine, ob kateri razgrinja rast in razvoj podjetniške ideje ustanovitelja Peka in njen vpliv na okolje, v katerega je postavil svojo tovarno. Tita Porenta se je leta 1990 kot kustosinja za čevljarstvo dediščino zaposlila v Zavodu za kulturo in izobraževanje Tržič, enoti Tržiški muzej. Skladno z začrtanim poslanstvom muzeja se je posvečala predvsem zbiranju, raziskovanju in posredovanju kulturne dediščine čevljarjev, rokodelcev in podjetnikov v Tržiču in njegovi širši okolici. V Tržiškem muzeju je ob raziskovalnem delu uredila čevljarstvo zbirko ter obenem publicirala svoje izsledke in jih tako posredovala strokovni in laični javnosti. Z namenom popularizacije čevljarstva dediščine je obudila Gregorjevo in z njim čevljarstvo šego *vuč v vodo*. Čeprav je Tita Porenta od leta 2008 zaposlena v Muzejih radovljiske občine in vodi enoto Mestni muzej Radovljica, kjer se z dediščino čevljarstva skoraj ne ukvarja, pa svoje bogato znanje posreduje ljubiteljskim zbirateljem in društvom. Tako je leta 2010 sodelovala s Krajevnim muzejskim društvom Žiri in pripravila prvi del razstave o zgodovini žirovskih čevljarjev z naslovom »Lepšega pač ni na svetu, kot je naš čevljarški stan ...«. Čevljarstvo na Žirovskem skozi čas in pripravila razstavo o bogati zgodovini čevljarstva in razvoju blagovne znamke Alpina Žiri.

Utemeljitev za dr. Mirana Puconjo:

Konec leta 2011 je ob podpori Gimnazije Frana Miklošiča v Ljutomeru in Založbe tiskarne Klar v Murski Soboti izšlo obsežno delo (447 strani) *Slovenska kmečka kultura* s podnaslovom *Na Cvenu od zemljiške odveze do začetka tretjega tisočletja*, ki je prirejena doktorska disertacija Mirana Puconje, doktorja etnoloških znanosti, profesorja slovenskega jezika in filozofije na Ljutomerski gimnaziji in lastnika kmetije ter soudeleženca v procesu kmečkega dela na Cvenu. Knjiga je zelo pomembno delo s področja etnološke vede, ki ga nikakor ni mogoče spregledati. V središču njegovega zanimanja je 17 trdnih cvenskih kmetov, primerjalno pa je do neke mere upošteval tudi način življenja kočarjev in želarjev. Delo odlikujejo krajevna, časovna, social-

208 Utemeljitev za mag. Tito Porenta:

Titi Porenta priznanje podeljujemo za monografijo *Če se bom odločil graditi, bom gradil najmodernejše! Priložnosti in pasti slovenskega trgovca in podjetnika Petra Kozine (1876–1930), ustanovitelja tovarne čevljev Peko v Tržiču*, ki je izšla leta 2012 v Radovljici kot zaokrožitev avtoričinega dolgoletnega raziskovanja dediščine čevljarstva in načina življenja čevljarjev, rokodelcev ter podjetnikov v Tržiču. Objavljeno delo je dopolnjena magistrska naloga, ki jo je Tita Porenta zagovarjala leta 2007 na

Sedem prejemnikov Murkove listine za leto 2012.
Foto: Alenka Čas, Tolmin, 12. 11. 2012

Prejemniki Murkove nagrade, Murkovih priznanj in Murkovih listin.
Foto: Alenka Čas, Tolmin, 12. 11. 2012

na in profesionalna jasna opredeljenost preučevane populacije in njene kulture ter do določene mere tudi status avtorja knjige. Knjiga obravnava več kot poldrugo stoletje življenja na Cvenu v njegovi bolj ali manj celoviti podobi, pri čemer se je avtor držal običajne etnološke sistematike, je pa v posameznih razdelkih besedila izpostavil tudi nekatere posebne teme, ki so se mu zdele značilne za obravnavo naselja. Knjigo odlikujejo posebnosti in hvalevredne novosti. Uvodnemu delu sledita obravnava načina življenja in kulture med svetovnima vojnama in obdobja od marčne revolucije do prve svetovne vojne, za katerega je bilo manj zanesljivih virov. Puconja je uporabil za ta čas tudi t. i. vzvratno ali odštevno metodo. Zaglavje Temelji preživljanja danes je uokvirjeno v poseben razdelek, kar je razumljivo. Dobrodošlo je kajpak tudi posebno poglavje Svetovna vojna, čeprav je iz manj razumljivih razlogov na koncu dela, pred zaključkom, razlago narečnih besed in naštevanjem literature in virov.

Utemeljitev za dr. Ivanko Počkar:

Ivanka Počkar je v zadnjem času pritegnila pozornost strokovne in širše javnosti iz izsledki svojih raziskav o kólnarjih. Najbrž nas ni malo, ki smo prvikrat slišali za fante in može, ki so iz Save in z njenih obrežij kopali, nabirali in lovili premog, ki je uhajal iz zasavskih revirjev, ga prodajali in z izkupičkom znatno prispevali k preživljanju svojih družin. Ta izredno zanimiva in skoraj pozabljena dejavnost prebivalcev iz vasi ob Savi vse od Čateža do hrvaške meje je bila živa od začetka do poznih petdesetih let 20. stoletja. Ivanka Počkar je poiskala nekdanje kólnarje in na podlagi pogovorov z njimi in njihovimi družinskimi člani napisala študijo Kólnarji – lovilci in nabiralci naplavljenega premoga v Savi pri Brežicah, objavljeno v zborniku z naslovom *Gospa, če ni dobro, ni treba nič plačat: Brežice trgovsko mesto* (2009), naslednje leto pa je z njimi posnela še dokumentarni film Savski kólnarji (napisala je spremno besedilo in scenarij, snemanje, montaža, kamera in režija pa so bili delo Djurdje Maršić in Vladimirja Bogovčiča). Film je dragocen dokument o delu teh močnih, spretnih in prizadevnih mož, o izdelovanju čolnov, trgovanju s premogom, zaslužku in odnosu do reke Save. Lani pa je Ivanka Počkar skupaj z Alenko Černelič Krošelj v Srebretovi hiši v Brežicah postavila tudi stalno razstavo Kólnarji, trgovci,

obrtniki, kar je zgled uspešnega strokovnega in prijateljskega sodelovanja. Z raziskavo, razstavo in s filmom o kólnarjih je Ivanka Počkar ponovno potrdila svoj smisel za odkrivanje prezrtih kulturnih pojavov, ki so jih povzročale posebne gospodarske okoliščine, človeška tehnična iznajdljivost in izvirnost, in tako dodala dragoceno poglavje etnologiji Zasavja in celotni slovenski etnologiji.

Utemeljitev za Špelo Pahor:

Špela Pahor se je leta 1994 zaposlila v Mestni knjižnici Piran, od leta 1996 pa je redno zaposlena v Mestni knjižnici Izola. V Mestni knjižnici Izola zanimivo in odmevno prepleta etnološka in bibliotekarska znanja pri izvajanju ter vodenju različnih dejavnosti in študijskih krožkov, kar je odličen primer vsem, ki sicer nimajo neposredne zaposlitve na etnoloških področjih, a lahko uspešno združujejo in uporabljajo etnološka znanja. S svojim delom v knjižnici skrbi za širjenje bralne kulture (knjižne uganke, pripovedovanje pravljic, razstave potopisnih in etnoloških publikacij, priporočilni sezname za branje), širjenje spoštovanja drugačnosti ter strpnosti do tujcev in priseljencev, za bogatenje znanja o dediščini (domoznanska zbirka) in kulturi različnih narodov in ljudstev. Za uspešno bibliotekarsko in etnološko delo v Mestni knjižnici Izola je že prejela nagrado in priznanje, in sicer leta 2006 nagrado UNICEF za odlično izpeljan projekt Spoznavajmo otroke sveta in leta 2008 posebno priznanje Andragoškega centra Slovenije za bogatenje znanja drugih ter za njeno dolgoletno mentorsko delo pri vodenju etnoloških študijskih krožkov. Zelo etnološko dejavna je tudi zunaj knjižnice. Neutrudno zbira življenjske zgodbe prebivalcev Izole, Lucije, Strunjana in Pirana. Skupaj z novinarko Radia Trst A Loredano Gec pripravlja priljubljene oddaje Istrska srečanja (doslej sta jih pripravili več kot 50), kjer predstavlja zanimive domačine in s tem razširja zavest o kulturni dediščini slovenske Istre. Veliko tudi prevaja, objavlja ter nadaljuje podiplomski študij etnologije in kulturne antropologije.

Komisija je Murkove listine prisodila sekciji »Ohranimo Robidišče« pri Kulturnem društvu Stol za ohranjanje kulturne dediščine in njeno vključevanje v prireditve;

Družini Mazora za urejeno in dokumentirano zbirko premične kulturne dediščine v Breginju; Miru Slani za zbirko 15.000 blagovnih znamk, embalaž in drugih predmetov ter za ureditev Fabianove muzejske trgovine Lokev na Krasu; mag. Marku Smoletu in družini Smole za etnološko zbirko in dejavnosti v Palčavi šiši v Pleščah; Stanku Koširju iz Gozd Martuljka za 15 odličnih knjig o življenju v Zgornjesavski dolini, izdanih v samozaložbi, ter za sodelovanje s strokovnimi ustanovami; *Novemu Matajurju, tedniku Slovencev Videmske pokrajine* in *Domu, kulturno verskemu listu* iz Čedadu za njun prispevek k etnologiji Slovencev v Videmski pokrajini.

Utemeljitev za sekcijo »Ohranimo Robidišče« pri Kulturnem društvu Stol:

Sekcija »Ohranimo Robidišče« je začela delovati leta 1995 kot skupina domačinov in prijateljev Robidišča. Odločili so se, da bodo z ohranjanjem kulturne dediščine, s kulturnimi in turističnimi prireditvami ter z drugimi dejavnostmi ohranili najzahodnejšo vas v Sloveniji. Najprej so obnovili peč in opravili manjša vzdrževalna dela v hiši št. 14, ki je zaživela kot etnološki lokalni muzej *in situ*. Obnovo in srečanje sta vodila učiteljica Vida Škvor in Dante Škvor. Leta 1998 se je sekcija »Ohranimo Robidišče« uradno vključila v Kulturno društvo Stol. Prek sekcije so kontinuirano potekali mednarodni geografski študentski tabori, vzporedno pa še mladinski tabori, ki jih organizira Študentska kulturna organizacija. Z odprtjem meje in spremembami po vstopu Slovenije v Evropsko unijo so se vasi in domačinom odprle nove možnosti. Sekcija »Ohranimo Robidišče« je v naslednjih letih oživela in revitalizirala Robidišče. V svojem delovanju je vedno iskala in se zanašala na nasvete stroke ter sodelovala z Goriškim muzejem, Zavodom za ohranjanje kulturne dediščine Nova Gorica, s Slovenskim etnografskim muzejem in Tolminskim muzejem. Danes tako Robidišče živi polno življenje, kulturna dediščina pa je ustvarjalen element vaškega razvoja.

Utemeljitev za družino Mazora:

Valentin in Marta Mazora se z zbiranjem etnološkega in drugega gradiva ukvarjata že več desetletij. Povod za začetek njune ljubiteljske dejavnosti je bil furlanski potres leta 1976, ki je močno prizadel Posočje, Breginju, kjer družina živi, pa povsem spremenil dotedanjo podobo. Valentin Mazora je tedaj predmete, ki bi jih sicer ob rušenju starih breginjskih hiš doletelo uničenje, nabiral in shranjeval v prostorih svoje delavnice, nato pa jih je preselil v posebej za ta namen zgrajeno leseno barako, kjer jih je večinoma neurejene hranil do ureditve prostorov v novozgrajeni hiši. Načrtneje se je z zbiranjem, predvsem pa z urejanjem in s predstavljanjem gradiva, začel ukvarjati po upokojitvi leta 1993. Pri njegovem delu se mu je tedaj pridružila tudi soproga Marta, pred dobrim desetletjem pa še sin z družino. V pritličnih prostorih njihove hiše so razstavili očiščene in restavrirane predmete ter zbirko z imenom »Etno-vojni muzej« odprli za javnost. Jedro zbirke so različni predmeti, pisno in slikovno gradivo z ožjega območja Breginjskega kota. Po grobi oceni je v zbirki okrog 5.000 predmetov, ki izvirajo predvsem iz potresno porušenihi hiš v Breginju in okolici. Poleg prevladujoče stavbne opreme in kmetijskega orodja v zbirki hranijo tudi celotno čevljarstvo in

mizarstvo delavnico, gostilniško opremo, bogato numizmatično gradivo ter več različnih predmetov, ki so predmet arheološkega zanimanja in raznovrstnih kosov orožja, najdenega v okolici Kobarida in Tolmina. Zadnja leta se namreč Valentin Mazora, predvsem pa njegov sin, intenzivneje ukvarjata tudi z zbiranjem orožja in gradiva, povezanega z vojnami na tem območju. Soproga Marta se posveča predvsem zbiranju oblačil in modnih dodatkov, zbira pa tudi stare breginjske recepte in zapisuje besede za slovar breginjskega narečja.

Utemeljitev za Mira Slano:

Miro Slana s svojim kontinuiranim in načrtnim zbiranjem, evidentiranjem, dokumentiranjem in predstavljanjem dediščine slovenskih in tujih blagovnih znamk pomembno prispeva k ohranjanju dediščine tržnega komuniciranja. Predmeti iz 19. in večinoma z začetka 20. stoletja so neprecenljiva in edinstvena tovrstna zbirka v Sloveniji. S svojim delom med drugim tudi bogati in popularizira etnološko vedo. Posebej velja poudariti sodelovanje s Slovenskim etnografskim muzejem, ki se je začelo s pripravi na razstavo Spogledi: Med oblikovanjem in slovensko kulturo. Za postavitev dela razstave z naslovom Vidna sporočila na Slovenskem med obema vojnama je reklamna sporočila, plakate in razglednice posodil tudi Miro Slana. Sodelovanje se je nadaljevalo, ko je SEM na pobudo Društva za marketing Slovenije začel načrtno zbirati snovno in nesnovno kulturno dediščino slovenskih blagovnih znamk. Slanova zbirka je začela nastajati pred dvajsetimi leti in danes šteje okoli 15.000 predmetov, od tega jih je približno 7.000 na ogled v Fabianovi muzejski trgovini. Ta je odprla svoja vrata leta 2007 in omogoča vpogled v trgovsko tradicijo Fabianovih v vasi Lokev na Krasu od leta 1869. Trgovina je nepretrgoma delovala vse do leta 1948. Miro Slana je po letu 1990 začel postopno, a načrtno zbirati predmete za muzejsko trgovino. Za rekonstrukcijo trgovine, ki je bila skoraj 60 let zaprta, je uporabil nekaj izvirnega inventarja in ohranjene opreme, preostalo pa je z leti zbral po raznih krajih Slovenije in v tujini. Pri zbiranju predmetov ga je vodil cilj predstaviti trgovino z mešanim blagom v času pred drugo svetovno vojno, kar mu je tudi odlično uspelo. Miro Slana se zaveda pomena dokumentiranja in zbiranja informacij o predmetih, ki jih zbira. Zato jih je začel, skladno z muzejskimi standardi, načrtno popisovati. Prav tako se redno izobražuje in dopolnjuje svoje znanje tako na področju muzeologije kot tudi etnologije.

Utemeljitev za mag. Marka Smoleta in družino Smole:

S tankočutno skrbjo za detajle materialne dediščine, ki jih je oblikovalo življenje njegovih prednikov, je mag. Marko Smole ob podpori in sodelovanju svoje družine – staršev, žene in sinov, v Palčavi šiši v Pleščah ujel opredmetene podobe življenja in časa več rodov. Na območju doline Čabranke, ki so ga zaznamovala jezikovna in kulturološka prepletanja slovenskega in hrvaškega izročila in želja po napredku, je tako predstavil tisto podobo življenja Slovencev in Hrvatov, ki se je v marsičem izmaknila strokovnim očem: podobo življenja in dela podeželskih trgovcev in gostilničarjev. Zgledno prenovu hiše in pripadajočega skednja je potrdil vpis v Register Republike Hrvaške, kjer je Palčava šiša od leta 2005 opredeljena kot kulturni spomenik. Leto pozneje je bila ureditev zbirke opredeljena s statusom Etnološka zbirka Palčava šiša. Po zaslugi Marka Smoleta in njegove družine je v posameznih prostorih Palčave šiša oživel življenjski stil, ki se je

po meščanski kulturi ne le zgledoval, temveč jo je tudi ohranjal. Na poseben način ga poleg ureditve posamičnih prostorov osvetljuje predstavitev podeželske prodajalne, kar je izjemno materialno pričevanje *in situ*. Palčava šiša s pripadajočim gospodarskim poslopljem pa ni namenjena le ogledom, temveč po zaslugi Marka Smoleta in njegove družine ponuja gostoljubje različnim delavnicam, ubranim z izročilom in njegovim ohranjanjem. S tem velikodušno spodbuja ne le odkrivanje izročila v dolini Čabranke in njeni širši okolici, temveč podpira in usmerja dejavnost Delovne skupine za ljubitelje etnologije, ki deluje v okviru Slovenskega etnološkega društva. Dejavnost Marka Smoleta in članov njegove družine je z ureditvijo Etnološke zbirke Palčava šiša in s spodbujanjem zanimanja za nesnovno dediščino obsežnega območja, ki obdaja dolino zgornje Kolpe in dolino Čabranke, močno zaznamovala življenje in zavedanje prebivalcev na obeh straneh meje, hkrati pa preseгла meje med ljubiteljsko in strokovno dejavnostjo.

Utemeljitev za Stanka Koširja:

Stanko Košir se vse od upokojitve ljubiteljsko ukvarja z ohranjanjem kulturne dediščine svojega kraja in njegove okolice v Gornjesavski dolini. Sprva je izdeloval replike izginjajoče etnološke predmetne dediščine (maketa alpskega doma z opremljenimi prostori, rokodelska orodja in priprave). Najdragocenejša sta njegovo večdesetletno zbiranje ljudskega izročila Gozd Martuljka in Srednjega Vrha ter neprekinjena dejavnost za ohranitev rutarške in srenške govorice. Od svojega 77. leta je večinoma v samozaložbi izdal 15 knjig. V njih je objavil kroniko obeh domačih vasi, slovar rutarške in srenške govorice z dopolnitvami, zgornjesavsko kulinariko, opise vsakdanjega načina življenja vaščanov, opise poti, domačij, kmečkih in rokodelskih del in orodij, družabnega življenja, šeg in navad v preteklosti in spomine na zanimive dogodke in posameznike. V objavah knjižni jezik prepleta z besedili v narečju, dodaja slovarje narečnih besed oziroma zvočne zapise lokalnega narečja. Stanko Košir je eden redkih entuziastov, ki s svojim neutrudnim in uspešnim delom na področju ohranjanja kulturne dediščine ponuja dragocene rezultate in gradivo za nadaljnje strokovno delo. Lahko nam je zgled, saj kljub svojim 95 letom še vedno deluje in sodeluje z različnimi raziskovalnimi in muzejskimi ustanovami.

Utemeljitev za »Novi Matajur: Tednik Slovencev Videmske pokrajine«:

Novi Matajur, tednik Slovencev Videmske pokrajine, je začel izhajati kot štirinajstdnevnik *Matajur, Glasilo Beneških Slovencev*, 3. oktobra 1952. To so bili za Beneško Slovenijo hudi časi. Uvodnik prve številke, naslovljen Beneškim Slovencem iz Terške, Nadiške, Idrijske doline in Rezije, je spregovoril o bedi in zapostavljenosti Beneške Slovenije in bralcem napovedal, da bo zahteval pravice in izboljšanje njihovega življenjskega položaja. Obljubil je tudi, da bo poleg novic, ki se tičejo življenja Beneških Slovencev, pisal o zgodovini domačih krajev, življenju posameznih vasi, njihovih potrebah in načinu, kako jim pomagati, ter da bo objavljajl zgodbe, ki so se od prednikov prenesle do današnjega časa s pripovedovanjem ob domačih ognjiščih. Tako lahko rečemo, da si je časopis poleg namena, da pripomore k vsesplošnemu napredku Beneške Slovenije, že od vsega začetka zastavil tudi nalogo, objavljati vsebine, ki bi jih lahko označili kar za etnološke. Prve tri številke časopisa so izšle v Špetru, nato so

bili zaradi hudih protislovenskih pritiskov prisiljeni uredništvo preseliti v Videm. Prvi urednik je bil Vojmir Tedoldi. Leta 1974 je urejanje prevzel Izidor Predan, prišlo je do spremembe v *Novi Matajur*, uredništvo pa so preselili v Čedad. Leta 1985 je *Novi Matajur* začel izhajati tedensko, odgovorna urednica pa je postala Iole Namor. Od leta 1991 je *Novi Matajur* v lasti istoimenske zadruga, ki jo sestavljajo uslužbenci časopisa in drugi slovenski novinarji, predseduje pa ji Miha Obit. *Novi Matajur* vzdržuje stike med Slovenci, ki živijo v posameznih dolinah Videmske pokrajine z drugimi Slovenci v deželi in predvsem s slovenskimi izseljenci v Evropi in po svetu. Skrbi za opaznost manjšinske skupnosti in o njej poroča v širšem slovenskem in furlanskem prostoru. Ob standardni slovenščini posveča posebno pozornost tudi slovenskim dialektom, od nadiškega do rezijanskega, ki so izredna dragocenost in bogastvo. Goji dialog tudi s furlanskimi in z italijanskimi sosedi, zato je dvojezičen že od samega začetka svojega izhajanja. V *Novem Matajurju* so generacije spoznavale lastno zgodovino in kulturno tradicijo, utrjujevale znanje narečja, se učile pisane slovenske besede in se približevale knjižnemu jeziku. Mnogi dobri poznavalci in raziskovalci so v njem objavljali poglobljenje razprave o zgodovini, jeziku, izročilu in sodobnih spremembah v načinu življenja Slovencev v Videmski pokrajini. Izidor Predan, priljubljeni Dorič, ki je bil dolga leta prava duša beneškega glasila, je bil tudi avtor stalne rubrike Piše Petar Matajurac, ki so jo vsi radi prebirali (izbor besedil je leta 1997 NM skupaj z Založbo Devin izdal v knjigi). Za sam obstoj časopisa pa so bili in so še vedno ključni prispevki zunanjih sodelavcev, naj omenimo Paola Petriciga, Luigo Negro, Igorja Cerna, Marino Cernetig, Alda Clodiga, Živo Gruden, in še bi lahko naštevali. *Novi Matajur* se nikakor ne omejuje na utrip in izročilo vasic, ampak vključuje tudi politično, gospodarsko, socialno in demografsko problematiko celotne pokrajine. Lahko rečemo, da je *Novi Matajur* prava etnološka kronika, arhiv in raziskovalna ustanova, katere vrednost je toliko večja, ker v teh krajih ni etnologov, ki bi lahko profesionalno zbiral, dokumentirali in preučevali kulturno dediščino. Da pa bi prispevek *Novega Matajurja* k etnologiji Videmske pokrajine lahko polno etnološko ovrednotili, bi morali imeti pred seboj njegovo etnološko bibliografijo. To je delo, ki bi ga slovenska etnologija morala opraviti. Ob koncu naj še dodamo, da je Zadruga Novi Matajur tudi založnik otroške revije *Galeb* (glavna urednica Majda Zeleznik, odgovorni urednik Igor Gabrovec), ki od leta 1954 kot mesečnik izhaja med šolskim letom (10 števil od septembra do junija) in je zelo razširjena v vseh šolah s slovenskim učnim jezikom v Furlaniji Julijski krajini. Je nezamenljiva opora pri širjenju slovenskega jezika in kulture med pripadniki mlajše generacije Slovencev v Italiji. Vsako leto pred začetkom šolskega leta izide tudi *Galebov šolski dnevnik* in paket ilustriranih Galebovih knjig mladinske literature, ki idealno dopolnijo mladinsko ponudbo Založbe Zadruga Novega Matajurja.

Utemeljitev za »Kulturno verski list Dom«:

Kulturno verski list, petnajstdnevnik *Dom*, izdaja Zadruga Most v Čedadu. Odgovorni urednik je mons. Marino Qualizza, glavni urednik pa Ezio Gosgnach. Vsebinsko pokriva izredno široko pahljačo področij, mnogi prispevki pa se redno posvečajo tudi najpomembnejšim etnološkim temam. Ustanovila ga je skupina slovenskih duhovnikov iz Nadiških dolin v Videmski pokrajini decembra 1966 kot medžupnijski bilten. Takrat je bil njegov

osnovni cilj ohraniti povezavo med župnijami in številnimi izseljenci, ki so zapustili svojo vas iz ekonomskih razlogov, ter tako prispevati k ohranjanju slovenske jezikovne in kulturne dediščine, ogrožene zaradi nenehne asimilacije in obubožane rabe. V svoji dolgi zgodovini je *Dom* doživel marsikaj. Po raznih pripetljajih je leta 1977 postal mesečnik; s sodelovanjem skupine laikov so obogatili njegovo vsebino. Takrat je bil odgovorni urednik duhovnik Ottorino Burelli, uredništvo pa je bilo v župnišču Štoblanka v občini Dreka. Leta 1982 je bila ustanovljena zadruga *Dom*; ta je prevzela glavo časopisa in njegovo upravljanje. Od leta 1983, ko je *Dom* postal petnajstdnevnik, je nenehno rasel ter se širil po celotni Benečiji, med izseljenci, pa tudi v deželi Furlaniji Julijski Krajini in Posočju. Cilje, ki so si jih zastavili ustanovitelji, *Dom* izpolnjuje in presega z izredno zanimivo vsebino, saj objavlja prispevke o različnih področjih življenja prebivalcev Kanalske doline, Rezije, Terske in Nediških dolin, od politike do športa, od dnevnih novic do poglobljenih razprav o najrazličnejših premalo raziskanih ali slabo poznanih pojavih v zgodovini in kulturi teh krajev. Članki so napisani v narečju, knjižni slovenščini ali italijanščini, tako da so dostopni vsem prebivalcem, in da tistim, ki katerega od jezikov niso vešči, olajšujejo medjezikovno prehajanje in učenje. Vse je ilustrirano, še posebej dragoceni so stari posnetki vasi in domačinov. V vsaki številki *Doma* je del vsebine posvečen izrecno etnološkim temam. Tu so poročila in članki o šegah, vaških in družinskih praznikih in dogodkih, življenjskih zgodbah in pričevanjih po-

sameznikov, ki sestavljajo pravo etnološko kroniko, ob njih pa mnogo poglobljenih prispevkov izpod peres domačih poznavalcev in raziskovalcev, ki posvečajo razprave in daljše podlistke izbranim tematikam. Naj med njimi posebej izpostavimo Boža Zuanello in Giorgia Banchiga, njuni članki in podlistki namreč sodijo v temeljno zgodovinsko in etnološko literaturo o teh krajih. Dragocena je tudi vrsta objav ljudskega pripovedništva izpod peresa pokojnega Luciana Chiabudinija – Ponediščaka, Ade Tomasetig, Adriana Qualizze-Barčanja in drugih. Lahko rečemo, da je *Dom* prava etnološka kronika, arhiv in raziskovalna ustanova, katere vrednost je toliko večja, ker v teh krajih ni etnologov, ki bi profesionalno dokumentirali, beležili in raziskovali kulturno dediščino. Da pa bi *Domov* prispevek k etnologiji Videmske pokrajine lahko polno etnološko ovrednotili, bi morali imeti pred seboj njegovo etnološko bibliografijo. To je delo, ki bi ga slovenska etnologija morala opraviti. Kot lahko preberemo tudi na spletni strani, je bilo aprila 2002 izdajanje prekinjeno, leto pozneje pa je glavo prevzela Zadruga Most, ustanovljena leta 1998, ki je časopis okrepila in poleg tega razvila zelo uspešno založniško dejavnost. Izdala je vrsto dragocenih, zanimivih in pomembnih knjig o krajevni in politični zgodovini, sakralnih spomenikih, tradicionalnih šegah in pripovedništvu, prehrani, jeziku, narečju in toponomastiki, spominih in ljubezni do domačih krajev, starih verskih besedilih, pridigah in molitvah v Benečiji, Reziji in Furlaniji.

Odmevi

Silvo Torkar*

ODSTIRANJE SLOVENSKIH KRAJEVNIH IMEN

Vojnik in Vuzenica

Vojnik

Pintar (1912: 49; 1914: 462) in za njim Ramovš (1924: 248) sta ta toponim iz okolice Celja izvajala iz domnevnega občnega imena **hvojnika*, medtem ko je Bezljaj (1961: 308) podstavo imena iskal bodisi v slovanskem antroponimu na *Voj-* bodisi v glagolu *viti*. Bezljaj med toponimskimi paralelami za občno ime *hoja* ni navedel imena *Vojnik* niti v svojem etimološkem slovarju (1976: 199). Snoj (pri Bezljaju 2005: 336) je najprej še dopuščal povezavo toponima *Vojnik* z glagolom *vojevati*, v svojem slovarju (Snoj 2009: 464) pa se je vrnil k Pintarjevi razlagi. Za nemške zapise *Hoheneke*, *Hohenek* ipd., ki so izpričani že od leta 1165, meni, da so ljudskoetimološko prenarejeni in da predstavljajo le transpozicijo slovenskega imena **Hvojnika* v nemško zveneče ime *Hoheneck* s pomenom 'visoko brdo'.

V resnici gre za ravno obraten proces: nemško ime *Hoheneck* (od prvih zapisov se je nanašalo na nekdanji grad, sedež gospodov Vojniških) je bilo v slovenskih ustih prenarejeno in glasovno podmačeno v *Vojnik*: najprej **Onek*, **Ojnek*, **Ojnik*, nato s protezo v *Vojnik*. Glede pojavov proteze *v-* na Štajerskem prim. vodno in krajevno ime *Voglajna* < *Oglajna* (še 1780 potok *Oglania*, vas

Oglan, 1825 vas *Vogleina*), *Volog* < *Olog*, *Vopovlje* < *Opovlje*, *Vuzenica* < *Osenica*.

Neposredno primerljivo je kočevsko krajevno ime *Ónek*, nem. *Hohenegg*, v urbarju 1574 *Honekh* (Simonič 1935: 64), 1581 *Honec*. Tudi *Vojnik* ima iz leta 1202 zapis *Onec* (Kos 1928: 11), B. Hacquet ga 1782 zapiše *Voinik*. S podobnim podomačevanjem nemških zloženih imen z elementom *-eck* 'brdo' so nastala imena *Podlehnik* za nem. *Liechtenegg* (Krempel 1845: na *Podlihtneki*), *Rifnik* za *Reicheneck*, *Žebnik* za *Sibeneg*, *Durnik* za *Durreneck*, *Vrčnek* za nem. *Schwarzenegg*. Nemci so prevedli slovensko ime *Rakovnik* v *Kretzenbach* (< *Krebzenbach*), Slovenci pa so ga prenaredili s svojim obrazilom v *Recenjak*. Slovenci so prevzeli tudi glasovno ponemčeno ime *Dornava* < **Trnava* in *Spuhlja* < *ze Puhel* 'pri gorici'.

Iz **Hvojnika* bi normalno pričakovali **Hojnik*, saj je za slovenski glasovni razvoj značilno ravno izpadanje *v-*ja: **hvoja* > *hoja*, **svtoriti* > *storiti*, **tvrdъ* > *trd*, *cvreti* > *creti* (nar.) itd.

Prim. *Fojke*, ime domačije pri Sv. Ožboltu, južno od Škofje Loke, z zapisi *Hoykh* 1421, *Choyky* 1441, *Choiki* 1501, ali *Hojče* v o. Ribnica, 1780 *Hoische*, 1825 *Hoitsche*, ledinsko ime *Hoiske*

* Dr. Silvo Torkar, dr. znanosti s področja jezikoslovja, mag. znanosti s področja slovenskega imenoslovja, prof. ruščine in sociologije, znanstveni sodelavec, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. 1000 Ljubljana, Novi trg 4, E-naslov: silvo.torkar@zrc-sazu.si

Nive (k. o. Sv. Gregor), *Podhoini Hrib* v o. Velike Lašče, 1463 *Vnder dem Perg*, 1780 *Schellin*, Franciscejski kataster 1823 *Podhoinihrib* (k. o. Krvava Peč).

Iz **Podhoinik* je gotovo ime zas. *Pokojnik* (Mrzla Planina v o. Sevnica), 1436 *Pokojnikg*, 1527 *Pochonick* (Koropec 1988: 222), ki je obenem tudi gorsko ime. *Pokojnica* v o. Ivančna Gorica ima zapis 1460 *Pakhonitz*, 1780 *Pokoinicza*, *Pokojišče* v o. Borovnica pa 1780 *Pokoinik*. Oboje verjetno iz **Podhoinica* oz. **Podhoinik*. Izpadanje *d*-ja je v slovenskih toponimih s predlogom *pod* zelo razširjeno, prim. *Poljubinj* < **Podljubinj*, *Pokljuka* < **Podkljuka*, nar. *Pogara* < **Podgora* itd.

Snoj (2009: 317) razlaga (po Badjuri 1953) *Pokojišče* kot 'počivališče', kar je nadvse vprašljivo. Današnja oblika je z naglasom vred glede na zapis iz l. 1780 najverjetneje rezultat preosmišljenja in adaptacije, saj domnevni apelativ **pokojišče* tudi besedotvorno ni verjeten. Prehod *h* > *k* je v slovenski toponimiji pogosto izpričan, prim. *Klevišče* < **Hlevišče* (zas. vasi Tepe v o. Litija), *Kotredež* < **Hotedraž* (o. Zagorje ob Savi), *Kotlje* < **Hotlje* (o. Ravne na Koroškem).

Vuzenica

Vuzenica je naselje ob Dravi vzhodno od Dravograda, ki se v historičnih virih pojavlja od leta 1238 pa vse do 19. stol. izključno z drugače motiviranim (polimorfnim) nemškim imenom *Saldenhofen*. Narečna oblika se glasi *Vuznca* (sogovornik 1), vendar velika večina danes pozna le še obliko *Vúzenica* (sogovornik 2). Snój (2009: 472) izvaja to ime iz **(v)qzenъ*, to pa iz **(v)qziti* 'ožiti' ali iz **(v)qzina* 'ožina'. Toda redki slovenski zapisi iz prve polovice 19. stol. nam omogočajo drugačno rešitev. Schmutz (1822: 429, 431) navaja *Saldenhofen*, windisch *Ofsenitz* – *Terg* in *Ofsenitz* – *Wefz*. Krempf (1845: 169) omenja ta toponim kot *Vusenice*, v' *Vusenica*, avtorji knjige *Slovenski Štajer* (Šuman 1868: 25, 81) pa že pišejo *Vuzenica*, pri *Vuzenica*, a tudi *Vozenica* (1870: 111), ki jo najdemo še v reviji *Kres* (Navratil 1886: 276).

Zdi se, da je bistvenega pomena prav slovenski zapis imena iz leta 1822. V njem je mogoče prepoznati apelativ *osenica*, kar je staro poimenovanje rastline *Medicago lupulina* ali *hmeljna metlika* (Praprotnik 2007: 48) oz. *hmeljna meteljka* (Trpin in Vreš 1995: 61), bolj znane pod imenom *lucerna* (SSKJ 1975: 648), rus. *люцерна хмелевидная*. Zemljepisna imena so pač nastajala tudi iz imen manjših rastlin, prim. toponime *Čeplez*, *Kopriva*, *Metlika*, *Bršljin*, *Čimerno*.

Verjetna rekonstrukcija za toponim *Vuzenica* je zato **(v)psēnica*, kar je enako rekonstrukciji za zoonim *gosenica* oz. fitonim *osenica*. **(v)psēnica* je posamostaljeni pridevnik **psēnъ* 'kosmat, dlakav', izpeljan iz psl. **(v)psъ* 'dlaka', prim. polj. *wąs*, rus. *yc* 'brk' (Borys 2005: 158).

Razvoj je torej potekal po stopnjah: *Osenica* > *Vosenica* > *Vusenice* > *Vusnice* > *Vuznice* oz. *Vuznica* > *Vuzenica* > *Vúzenica*. Glede proteze *v*- na Štajerskem gl. toponim *Vojnik*.

Zvenečnostna premena *s* > *z* je v slovenski toponimiji večkrat izpričana, ne samo ob zvočniku *r* (*Porezen* < *Porzen* < **Podvresen*, *Modrzele* < **Motore sele*), pač pa tudi ob zvočnikih *m* in *n* (*Kozmerice* < *Kosmerice* < **Gostmirica*). Sem se uvršča tudi *Vuzenica*. Podobno zvenečnostno premeno zasledimo tudi v nar. apelativu *guoznca* 'gosenica' v Zafostu pri Slovenski Bistrici (gradivo za Slovenski lingvistični atlas, v zvezku, hrani dialek-

tološka sekcija Inštituta za slovenski jezik F. Ramovša; za posredovani podatek se zahvaljujem kolegici M. Furlan).

Literatura

- BADJURA, Rudolf: *Ljudska geografija: Terensko izrazoslovje*. Ljubljana: DZS, 1953.
- BEZLAJ, France: *Slovenska vodna imena I-II*. Ljubljana: SAZU, 1956–1961.
- BEZLAJ, France: *Etimološki slovar slovenskega jezika: Prva knjiga (A–J)*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1976.
- BEZLAJ, France: *Etimološki slovar slovenskega jezika: Četrta knjiga (Š–Ž)*. Avtorji gesel F. Bezljaj, M. Snój, M. Furlan, ur. M. Snój in M. Furlan. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005.
- BORYŚ, Wiesław: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2005.
- PINTAR, Luka: Črtice o krajnih imenih. Ljubljana: *Ljubljanski zvon*, 1912.
- PINTAR, Luka: Črtice o krajnih imenih. Ljubljana: *Ljubljanski zvon*, 1914.
- RAMOVŠ, Fran: *Historična gramatika slovenskega jezika II: Konzonantizem*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1924.
- SNOJ, Marko: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Modrijan, Založba ZRC, 2009.

Viri

- Franciscejski kataster, 1823 (<http://www.arhiv.gov.si/>).
- KOROPEC, Jože: Slovenski del Štajerske v davčnem seznamu glavarine leta 1527. *Časopis za narodopisje in zgodovino* 2: 216–277.
- KOS, Franc: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku: Knjiga V (1201–1246)*. Ljubljana: Leonova družba, 1928.
- KREMPL, Anton: *Dogodivšine štajerske zemle: Z' posebnim pogledom na Slovence*. Gradec: F. Ferstl, 1845.
- NAVRATIL, Ivan: Narodnostne razmere na spodnjem Štajerskem. *Kres: Poučen in znanstven list* 6(3), 1886: 276.
- PRAPROTNIK, Nada: Henrik Freyer in njegov seznam slovanskih rastlinskih imen (Verzeichniß flavischen Pflanzen-Namen) iz leta 1836. *Scopolia* 61, 2007: 1–99.
- SCHMUTZ, Carl: *Historisch Topographisches Lexikon von Steyermark: IV*. Gradec: Auf Kosten des Verfassers, 1823.
- SIMONIČ, Ivan: Kočevarji v luči krajevnih in ledinskih imen. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* XVI, 1935: 61–81, 106–121.
- ŠUMAN, Josip idr.: Slovenski Štajer: Dežela in ljudstvo. I. Ljubljana: Slovenska Matica, 1868.
- SSKJ (Slovar slovenskega knjižnega jezika): Druga knjiga. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1975.
- TRPIN, Darinka in VREŠ, Branko: *Register flore Slovenije: Praprotnice in cvetnice*. Ljubljana: ZRC SAZU, 1995.

Ustna vira

- Sogovornik 1: akad. prof. dr. Zinka Zorko, po telefonu, 2011.
- Sogovornik 2: prof. dr. Bernard Rajh, po telefonu, 2011.

Seznam krajšav

- k. o. – katastrska občina
nem. – nemški (-o)
o. – občina
polj. – poljski (-o)
psl. – praslovanski (-o)
rus. – ruski (-o)
zas. – zaselek

KNJIŽNICA GLASNIKA SED 2013

Razpis za izbor besedil

Uredniški odbor Knjižnice Glasnika Slovenskega etnološkega društva po sklepu zbora članov SED, ki je bil 28. 2. 2012, objavlja razpis za izbor besedila, ki bo leta 2013 v knjižni obliki objavljen v zbirki Knjižnice.

Avtorji naj besedila v elektronski obliki in na papirju pošljejo na naslov sedeža društva (Slovensko etnološko društvo, Uredniški odbor KGSED, Metelkova 2, 1000 Ljubljana, e-naslov: info@sed-drustvo.si)

najpozneje do 31. marca 2013.

Uredniški odbor bo med besedili, ki bodo pravočasno prispela na razpis, izbral tisto, ki bo ustrezalo kriterijem kakovosti (pri čemer bodo imela znanstvena prednost pred strokovnimi), inovativnosti v stroki in splošne primernosti za objavo. O poteku in realizaciji objave bodo odločala tudi razpoložljiva finančna sredstva Slovenskega etnološkega društva.

Prijavitelji naj besedilu priložijo tudi svoje osebne podatke.

POZIV ZA PRISPEVKE V TEMATSKI ŠTEVILKI »GLASNIKA SED« ZA LETO 2014

Dokumentarno gradivo kot podlaga
za etnološko in antropološko raziskovalno delo

Uredniški odbor *Glasnika SED* vabi k sodelovanju s prispevki v prvi številki *Glasnika SED* za leto 2014, ki bo posvečena etnografskemu dokumentarnemu gradivu. Vabljeni vsi, ki želite s svojimi izkušnjami in pogledi prispevati k prikazu pestrosti, reševanju problemov in tudi promoviranju strokovnega dela na področju dokumentacije.

Predlagane teme:

- aktualnost etnološke klasifikacije: problemi, dileme, rešitve ...;
- opuščanje klasičnih metod in uvajanje ali že utečeno delo z novimi pristopi, ki jih zahteva sodobna tehnologija: digitalizacija, virtualni svet dokumentacije, shranjevanje ...;
- trajna hramba dokumentarnega gradiva – v fizični in/ali digitalni obliki;
- plasiranje in predstavitev gradiva na spletnih straneh;
- dokumentiranje zasebnih zbirk s strani lastnikov in/ali pomočjo strokovnih sodelavcev iz etnoloških ustanov;
- dokumentacijsko gradivo kot ohranjevalec nacionalne, lokalne in osebne kulturne dediščine;
- možnosti uporabe etnoloških znanj na področju trajnostnega razvoja;
- primeri dobrih praks iz posameznih ustanov.

Znanstveni in strokovni prispevki naj ne presegajo 10 tipkanih strani v slovenskem jeziku, povzetek naj ne presega pol strani.

Rok za oddajo naslova prispevka:

31. januar 2013

Rok za oddajo celotnega prispevka:

30. april 2013

Besedila pošljite urednicama tematske številke na elektronska naslova:

mihaela.hudelja@ff.uni-lj.si in barbara.sosic@etno-muzej.si

NAVODILA ZA PISANJE, OBLIKOVANJE IN ODDAJO PRISPEVKOV

Glasnik SED je strokovno-znanstvena revija, ki objavlja izvirne znanstvene, strokovne in poljudne prispevke s področja etnologije, kulturne antropologije in sorodnih ved ter prispevke ljubiteljev etnološke vede. Uredništvo prosi vse avtorje, da pri pisanju, oblikovanju in oddaji svojih prispevkov upoštevajo naslednja navodila:

Besedila v elektronski obliki pošiljajte na naslov glavne urednice: tatjana.vojkovic@gmail.com, tipkopise s svojimi podatki pa na naslov Uredništva Glasnika SED, Slovensko etnološko društvo, Metelkova 2, 1000 Ljubljana.

Znanstveni in strokovni prispevki za rubriko Razglabljanja naj bodo dolgi od 30.000 do 45.000 znakov s presledki, poročila naj ne presegajo polovice avtorske pole, knjižna poročila in ocene razstav ali filmov pa ne treh strani. Prispevki naj bodo napisani z urejevalnikom besedil Word, z običajnim (enojnim) razmikom vrstic, v naboru znakov Times New Roman in v velikosti 12 pik.

Znanstveni in strokovni prispevki naj vsebujejo **izvleček** (od pet do deset vrstic) in **povzetek** vsebine (cca pol strani) ter **ključne besede**. Na koncu prispevka pripišite svoje podatke (ime, priimek, izobrazba, strokovni oz. znanstveni naziv oz. poklic, službeni ali domači ter e-naslov).

Prispevki v rubriki Razglabljanja so razvrščeni po veljavni Tipologiji dokumentov / del za vodenje bibliografij v sistemu COBISS, objavljeni na spletni strani, (<http://home.izum.si/COBISS/bibliografije/Tipologija-21.11.2002.pdf>); tipologija se določi na podlagi predlogov avtorja, recenzenta in uredništva. Vse prispevke anonimno recenzirajo uredniški odbor in zunanji recenzenti; recenzije se hranijo v arhivu SED.

Fotografij, skic in risb v elektronski obliki – skeniranih v formatu JPG v ločljivosti vsaj 300 dpi – ne vstavite med besedilo, temveč jih pošljite ločeno; vsako od naštetih prilog opremite z naslednjimi podatki: naslov, avtor, kraj in datum nastanka oz. s podatki o njenem lastništvu. Za objavo kakršnegakoli gradiva iz drugih knjig in revij priložite pisno dovoljenje založnika.

Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji. Prispevki so načeloma objavljeni v slovenskem jeziku. Za lektoriranje in preводе povzetkov in izvlečkov v angleški jezik poskrbi uredništvo.

NAVODILO ZA PISANJE SEZNAMA VIROV IN LITERATURE:

Na koncu prispevka v poglavju Viri in literatura po abecednem vrstnem redu napišite vse uporabljene vire in literaturo.

Samostojne publikacije:

PRIIMEK, Ime: *Naslov*. Kraj izida: Založba, leto izida (Naslov zbirke; št.), strani.

Primer: HALBRAINER, Heimo: *Po sledih protestantov, Judov, Romov in Slovencev v Radgoni in okolici*. Potrna: Kulturno društvo člen 7 za

avstrijsko Štajersko, 2003 (Znanstvena zbirka Pavlove hiše; knjiga 2b), 94–95.

Periodične publikacije:

PRIIMEK, Ime: *Naslov*. *Ime publikacije* št., leto izida, strani.

Primer: BAJDA, Polona: Rasna neenakost v Južni Afriki: Odnosi med belci in črnci na slovenski farmi v Namibiji. *Glasnik SED* 44/1, 2004, 40–46.

Zborniki:

PRIIMEK, Ime: *Naslov*. V: Ime Priimek (ur.), *Naslov*. Kraj izida: Založba, leto izida (Zbirka; št.), strani.

Primer: PIKO-RUSTIA, Martina: Uvodne misli. V: Katalin Munda Hirnök in Polona Sketelj (ur.), *Odstrta dediščina: Etnološko delo in muzejske zbirke Slovencev v Italiji, na Madžarskem in v Avstriji*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2003 (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva; 35), 69–73.

Več avtorjev ločite z vejicami, dva povežite s slovenskim in, pri več kot treh pa seznam končajte z idr. Tuje kraje izdaj, kadar je to mogoče, poslovenite, npr.: Wien – Dunaj, Klagenfurt – Celovec ipd.

Filmografija:

NASLOV. Producent, leto izdelave. Kraj(i) snemanja, leto snemanja. Scenarij; strokovno vodstvo; snemalec; montaža; glasba; komentar; režija. Format, trajanje, tip enote.

Primer: LETO ORAČEV. Avdiovizualni laboratorij ZRC SAZU, 2006. Veliki in Mali Okič, Gruškovje, Videm pri Ptuj, Ljubljana in razni drugi kraji, 2005. Scenarij in strokovno vodstvo: Naško Križnar, Beno Vido- vič; snemalci: Naško Križnar, Miha Peče, Marijan Vidovič, Sašo Kuharič, Drago Kokolj; asistent: Sašo Kuharič; montaža: Miha Peče; režija: Naško Križnar. Mini DVD, 38 min., etnografski film.

Arhivski viri:

Ime in signatura arhivskega fonda, Ime arhiva, arhivska enota, ime in/ali signatura ali paginacija dokumenta. Posamezne enote citata naj bodo ločene z vejicami.

Primer: AS 730 – Arhiv Republike Slovenije, Fond Gospostvo Dol, fasc. 43, pg. 1332.

Elektronski viri:

Naslov spletne strani, datum.

Primer: <http://www.sed-drustvo.si>, 7. 12. 2004.

Uredništvo ima pravico, da prispevkov, ki ne ustrezajo uredniškemu programu in navodilom, ne objavi.

Cena posameznega izvoda | Price per Copy: 5 EUR

Letna naročnina | Yearly Subscription: 20 EUR

Transakcijski račun SED | SED Transaction Account Number: 02083-0016028646 NLB, d. d., Mestna hranilnica

Distributer | Distribution: BUČA d. o. o.

UDK 39(497.4)(05)

ISSN 0351-2908

Glasnik SED je indeksiran v bazah podatkov | Glasnik SED is entered into the following data bases:

Anthropological Index Online (AIO RAI) <http://aio.anthropology.org.uk>

Anthropological Literature <http://hcl.harvard.edu/tozzer/al.html>

ULRICH's International Periodical Directory (I.P.D.) <http://www.ovod.com>

RILM Abstract of Music Literature <http://www.rilm.org/prime-jt.htm1#G>

International Bibliography of the Social Sciences (IBSS)

<http://www.lse.ac.uk/collections/IBSS/about/journalsG.htm>

CAB Abstract <http://www.cabi.org>

ProQuest <http://www.proquest.com>

Revijo subvencionirata Javna agencija za knjigo RS in Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport RS. Prispevke svojih sodelavcev subvencionira tudi Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Revija je vpisana v evidenco javnih glasil, ki jo vodi Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport RS pod zaporedno št. 550. | The Bulletin is subsidized by the Slovenian Book Agency and the Slovene Ministry of Education, Science, Culture and Sport. Articles of its contributors are also subsidized by the Faculty of Arts Scientific Institute. The Bulletin has been entered in the record of public printed media at the Slovene Ministry of Education, Science, Culture and Sport under the number 550.

Fotografija na naslovnici | Front Cover:

Otroci med igro, v ozadju gradbišče za nov most in magistralo v Mariboru, 1962/1963, foto: Dragiša Modrinjak (TE 53/190, fond Zavod za urbanizem Maribor 19. st.–1990, Pokrajinski arhiv Maribor).

Fotografija je ena od v izložbah mariborskih lokalov razstavljenih fotografij v sklopu EPK projekta Izložbe Pokrajinskega arhiva Maribor.

Children at Play. In the background the construction site for a new bridge and the main road in Maribor, 1962/63. Photo by Dragiša Modrinjak (TE 53/190, The Urban Planning Institute of Maribor Fund, 19th Cent. – 1990, Regional Museum Maribor).

Like other photographs currently displayed in shop windows of Maribor restaurants and bars, the photograph has been included in the exhibit Display Windows, which was organized by the Regional Archives Maribor for the European Capital of Culture project.

Izšlo | Published:

Trboje, december 2012

SLOVENSKO *etnološko* DRUŠTVO
SLOVENE *ethnological* SOCIETY

Metelkova 2, 1000 Ljubljana

TISKOVINA

UDK 39(497.4)(05) ISSN 0351-2908
Trboje, december 2012